

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

VI

A Herman Ottó Múzeum kiadványainak sorában hatodszor jelenteti meg Evkönyvét.

Az Evkönyv feladata, hogy egy-egy időszak legfontosabb tudományos problémáit, a múzeumi kutatás eredményeit a bel- és külföldi kutatókkal és érdeklődőkkel megismertesse.

Az Evkönyv tartalmában ily módon a tudománytörténet, a régészet, a néprajz, a középkori vártörténet, a közép- és újkori ipartörténet, művelődéstörténet és legújabbkori történet kutatásainak eredeti publikációi szerepelnek.

Banner János professzor a bükk-kultúra elnevezés körülményeiről, Bella Lajosról történt megemlékezés kapcsán ír, Allodiatoris Irma pedig eddig ismeretlen Herman Ottó-levelezést ad közre. Kemenczei Tibor a miskolci múzeum koravaskori raktárleteit ismerteti, K. Végh Katalin és Valter Ilona pedig Boldogkő várának, ill. a bélapátfalvi monostornak feltárásáról ad beszámolót. Détsky Mihály a középkori sárospataki vár földrajzi fekvésének problémáiról ír. Zoltai Endre a borsodi vas- és fémkohászat történetéhez végzett vizsgálati eredményeit adja közre, Sz. Czeglédi Ilona a diósgyőri várban működött csontmégmunkáló műhelyről, Molnár László pedig a reformkori miskolci porcelán- és kőedénygyártásról ír. Lajos Árpád a borsodi palóc dallamtípusokat, Bodgál Ferenc a mádi kovács-kerégyártó céhet ismerteti. Kilián István a művelődéstörténeti adatokat tartalmazó és a múzeumban őrzött Szűcs Sámuel-naplóból ragad ki egyes érdeklődésre számot tartó részletet. Lehoczky Alfréd a miskolci építőmunkás szakcsoportról, Fogarassy László az 1919-es magyarországi román hadszíntérről közöl eredeti tanulmányt. Nyikolaj Jancsenkov, az Evkönyv szöveg-

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1966

ANNALES MUSEI MISKOLCIENSIS DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

VI

MISKOLC
1966

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Германа Мишкольц, (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Otto Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Otto Museum, Miskolc, (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Otto, Miskolc, (Hongrie)

Szerkeszti:

KOMÁROMY JÓZSEF

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc.

A kiadásért felelős a múzeum igazgatója

Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat Miskolc — 66 — 600

TARTALOM

BANNER JÁNOS: A bükki-kultúra névadója — Bella Lajos — — — —	7
Der Namensgeber der Bükk-Kultur — Lajos Bella	
The denominator of the Bükk-culture — Lajos Bella	
Наименователь культуры — Бюкка Лайош Белла	
ALLODIATORIS IRMA: További adatok a bükki ősemberkutatásról — —	21
Weitere Daten über die Urmenschenforschung in dem Bükkgebirge	
Further data about the search for the caveman in the Bükk	
Дальнейшие данные об исследованиях первобытного человека в Бюкке	
KEMENCZEI TIBOR: Koravaskori bronz raktárleletek a miskolci múzeumban	49
Früheisenzeitliche Bronze-Depotfunde im Museum von Miskolc — —	79
Bronze-finds in the Museum of Miskolc from the early iron-age	
Бронзовые складочные находки из раннего железного века в музее Мишкольца	
K. VÉGH KATALIN: Boldogkő várának feltárása — — — — —	109
Die Freilegung der Burg von Boldogkő	
The digging up of castle Boldogkő — — — — —	157
Разведки крепости Бьольдогкё	
ZOLTAY ENDRE: Újabb adalékok a borsodi vas- és fémkohászat történetéhez	171
Neuere Daten zur Geschichte des Eisen- und Blechhüttenwesens im Komitat Borsod	
Recent contributions to the history of the iron- and metalsmelting in Borsod	
Новые материалы к истории чёрной и цветной металлургии	
DETSZY MIHÁLY: Hol állt a középkori sárospataki vár? — — — —	177
Wo stand die mittelalterliche Burg von Sárospatak? — — — —	188
Where did the medieval castle of Sárospatak stand?	
Где стояла крепость Шарошпатак в средневековье?	
VALTER ILONA: A bélapátfalvi monostor feltárási munkálatai 1964-ben —	199
Die Freilegungsarbeiten am Kloster in Bélapátfalva im Jahre 1964	
Les fouilles du monastère de Bélapátfalva — — — — —	224
The digging up of the monastery of Bélapátfalva in 1964	
Разведки монастыря в Белапатфальве в 1964 ом году	
SZ. CZEGLÉDY ILONA: Középkori csontmegmunkáló műhely a diósgyőri várban	227
Mittelalterliche Knochenbearbeitungswerkstatt in der Diósgyőrer Burg	
A medieval bone-shaping workshop in the castle of Diósgyőr	
Средневековая мастерская костной обработки в крепости в Диошдьере	
MOLNAR LASZLÓ: Porcelán- és kőedénygyártás Miskolcon a reformkorban	239
Die reformzeitliche Porzellan- und Steingutfabrikation in Miskolc —	254
The manufacture of porcelain and earthenware at Miskolc in the Reform-period	
Изготовление фарфоровых посуды и фаянсов в Мишкольце в эпоху реформ	

LAJOS ARPÁD: Borsodi palóc dallamtípusok — — — — —	265
Palócer Melodietypen aus dem Komitat Borsod — — — — —	281
Palóc melody-types in Borsod	
Мелодийные типы „палоц“ из района Боршод	
BODGÁL FERENC: A mádi kovács-kerékgyártó céh — — — — —	283
Die Schmiede- und Wagnerzunft von Mád — — — — —	293
The blacksmith and wheeler guild at Mád	
Цех кузнецов—колесников в селе Мад	
KILIÁN ISTVÁN: Szücs Sámuel naplója — — — — —	295
Das Tagebuch des Sámuel Szücs	
The diary of Samuel Szücs	
Дневник Шамуэля Сюч	
LEHOCZKY ALFRÉD: A miskolci építőmunkás szakcsoport létrejötte és har-	
cának kezdetei — — — — —	321
Die Gründung der Miskolcer Bauarbeiterfachgruppe und ihre ersten	
Kämpfe	
The foudation and early struggles of the builders'union in Miskolc	
Сложение группы специальности Мискольцских рабочих-строителей и начало	
борьбы ее — — — — —	332
FOGARASSY LASZLÓ: Adatok a magyarországi román hadszíntér történe-	
téhez — — — — —	335
Angaben zur Geschichte des rumänischen Kriegsschauplatzes in Ungarn	
Data to the history of the Rumanian theatre of war in Hungary	
Данные к истории румынского театра войны в Венгрии	
NYIKOLAJ JANCSENKOV: A magyar—szovjet nemzetközi partizánmozga-	
lom úttörői — — — — —	355
Die Pioniere der ungarisch—russisch internationalen Partisanbewegung	
The pioneers of the Hungarian—Soviet international partisan movement	
Пионеры венгерско-советского интернационального партизанского движения	374
EGRİ BÉLANÉ: Miskolc város iparának fejlődése a felszabadulás után — —	377
Die industrielle Entwicklung der Stadt Miskolc nach der Befreiung	
The development of industry in Miskolc after the liberation	
Развитие промышленности города Мишкольд после освобождения	
KOMAROMY JÓZSEF: Miskolc kezdeti településtörténetének néhány vizsgá-	
lati kérdése — — — — —	389
Probleme der frühzeitlichen Siedlungsgeschichte von Miskolc	
The problems of early settlements in Miskolc	
Проблемы ранней истории поселения города Мишкольд	
KEMENCZEY TIBOR—K. VÉGH KATALIN: A Herman Ottó Múzeum lelet-	
mentései és ásatásai az 1965. évben — — — — —	403
Fundsicherstellungen und Ausgrabungen im Jahre 1965 geleitet vom Her-	
man Ottó Museum	
The find-savings and excavations of the Herman Ottó Museum in 1965	
Спасание находок и раскопки музея Отто Герман в 1965 году	

A BÜKKI-KULTÚRA NÉVADÓJA: BELLA LAJOS

(Pozsony, 1850. december 29. — Sződliget, 1937. július 8.)

Ez az igénytelen visszaemlékezés nem akar sem új problémákat felvetni, sem régi vitákba bekapcsolódni. Mindaddig, amíg a Bükk-kultúra elterjedési területének minden hitelesen előkerült emlékének leletkörülményeit, rétegtani helyzetét pontosan nem ismerjük, állíthatunk fel elméleteket a kultúra eredetéről, kereshetjük azoknak tipológiailag többé-kevésbé helytálló bizonyítékát, de a végső szót csak a szerencsés körülmények között elvégzett rendszeres ásatás — lehetőleg teljes terep és néhány temető feltárása — mondhatja ki.

Nem kíván bibliográfiát sem adni, hiszen Tompa Ferenc alapvető könyvében[1] az addig ismert lelőhelyek irodalmának rövid ismertetéséhez mindenki hozzájuthat. Nagy haszonnal forgathatja e tekintetben Korek József és Patay Pál leletkataszteri munkáját[2], amely kereken 160 hazai lelőhelyet tart nyilván irodalmi, adattári és leltári adatokkal, részben ásatási jelentésekkel együtt.

Hiányoznak azonban azok az adatok, amelyek az ország határain kívül, elsősorban Szlovákia és Kárpát-Ukrajna területéről, sőt távolabb eső vidékekről előkerült leletek pontos leletkörülményeiről, de legalább a kultúra elterjedéséről adnának felvilágosítást. Sok adatunk van ugyan kisebb-nagyobb közleményekben innen is, de van még tennivaló bőven; nem is a könnyebb rész.

A kutatás történetéből Márton Lajos két közleménye érdekel itt bennünket. Az egyikben elsőként állapítja meg, hogy az Aggteleki-barlang legsalsó rétegében a szalagdiszes edények új csoportját találta meg[3], a másikban e csoport addig ismert lelőhelyeit is felsorolja[4]. Bár a két közlemény valósággal kínálta az alkalmat, még nem tartotta időszerűnek levonni azt a következtetést, amelyet Bella Lajos most ötven éve, a Herman Ottó-barlang paleolitikumnál fiatalabb rétegeinek leletanyagával foglalkozva megállapított.

„Magyarországnak az a vidéke — írja[5] —, amelyet a Bodrog és Sajó határol, egy külön tartományt jelez a neolith korban, amelynek lakossága az agyagművesség nagy mestere volt. Kár, hogy nyugati határát még nem tudták megállapítani. (Alig pár évvel később már a Bodrog és Garam közti terület jelöli meg, amelyben leggazdagabb a Hernád völgye [6]. Ős, eredeti művészete ez a Bükk-hegység neolithkori lakosságának.” Ötven évvel ezelőtt előre vetett árnyéka ez a megállapítás a későbbben[7] általa felismert — és azóta itthon és a külföldön is általánosan elismert — akkor még „Bükk-fokozat”-nak nevezett műveltség pontos körülírásának.

A „Bükk-kultúra” elnevezés — a jelentősen kiterjedt különállás biztos felismerése után — valóban Bella Lajostól származik, aki a bodrogkeresztúri temető ásatási beszámolójának magyar szövegében [8], ha „kelleténél rövidebben” is, foglalkozik a legmélyebben talált neolitikus emlékekkel; az erősen rö-

vidített német kivonatban már a következőket írja: „Die erste und längste gehört dem Neolithikum, und zwar der durch Verfasser „Bücker-Kultur“ genannten Periode an.” [9]

Az elnevezés hol kultúra, hol típus, hol keramika néven általánosan elterjedt és problémáival, kiterjedésével, tipológiájával többen is foglalkoztak. Legyen elég itt néhány angol, csehszlovák, jugoszláv, német és osztrák kutató összefoglaló munkájára hivatkozni, a felsorolás teljességének igénye nélkül [10].

Bella Lajost a Bükki-Kultúra elnevezésén kívül, őskőkor kutatásairól szóló összefoglaló beszámolóit [11], a Herman Ottó barlangban Kadič Ottokárral együtt végzett ásatásait [12], majd a Barlangkutató Szakosztály alelnöki (1913), később elnöki [13] tisztsége (1917) kapcsolják össze a Miskolc környéki régészeti ásatásokkal és a magyar barlangkutatással általában.

Ezekből a munkákból mind a Dunántúlon [14], mind az ország déli részén [15] kivette a maga részét, annak ellenére, hogy mint maga mondta: „a korral fogy a vállalkozás szelleme” [16], és soha nem feledkezett meg arról, hogy a barlangi ásatónak, a jóval fiatalabb régészeti korok emlékeit sem szabad figyelmen kívül hagyni.

Ámbár sokirányú régészeti tevékenysége, múzeumi munkája egyik nyugati művelődési központunkban, Sopronban, majd már nyugalmazott főreáliskolai igazgató korában, a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályában zajlott le, mégis időszerűnek tartjuk, hogy *Miskolc környéki munkája kezdetének 50. és 87 éves korában bekövetkezett halálának 30. évfordulójára emlékezve*, a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében méltassuk azt a munkát, amelyről szokás lekiicsinyléssel is beszélni, de ha korának munkakörülményeit és lehetőségeit figyelembe vesszük, a tárgyilagos értékelés után ki kell csendülni az őt megillető elismerő hangnak is.

Az emlékezés — akarva, nem akarva — az örökre elment múlt idézése —, amelyben nálunk is akadnak olyan emberek, akiknek példájából tanulni lehet, s akiknek felismert hibái is tanítanak, amikor megmutatják, mi az, amit másként kell csinálnunk, ha azt az ügyet, amelyet eredményesen, tudásuk legjavával szolgáltak, mi jobban akarjuk szolgálni és az előnyösen változott viszonyok mellett lényegesen könnyebb jobban szolgálni.

Bella Lajosról, aki 116 évvel ezelőtt született, 90 esztendővel ezelőtt már benne élt a kulturált magyar vidék közeletében [17], 56 évvel ezelőtt — egy eredményesen befejezett tanári, igazgatói pálya után — több mint harmadfél évtizedig hasznosítja magát — a Magyar Nemzeti Múzeumban, elmondhatjuk, hogy végigélte kedvelt tudományának, az ősrégészetnek legalább három irányát. Láta a régít le hanyatlani, emberül dolgozott az újban, s megértéssel szemlélte az akkor legújabbat, de csak addig, amíg annak a gyakorlatban is kipróbált módszerével [18] teljes meggyőződéssel követett saját irányát tudta szolgálni. Láta fejlődni a magyar múzeumokat, s kis vidéki múzeumok lomtáraitól a Nemzeti Múzeumnak — a másodiktól kezdve — valamennyi felállításán keresztül, a nagyszabású és kora színvonalán álló — már nem szemléltető raktárt jelentő — utolsóelőttinek előkészületeiig [19].

Nem eshetik itt most arról szó, mit jelentett éppen ez a 116 esztendő annak az emberiségnek a történetében, amelynek őskorát Bella Lajos olyan nagy

érdeklődéssel kutatta. Ebből a munkából még hét évvel élete vége előtt is olyan nagy szeretettel vette ki a maga részét [20].

Nem szólhatunk itt arról a vidéki város követelte széles körű társadalmi és kulturális tevékenységről sem, amelyre tanári és múzeumi elfoglaltsága mellett még mindig jutott ideje, úgy mint tanár és tanító társai arra való részének, akik vele együtt állottak a vidéken a magyar múzeumügy szolgálatában országshoz.

Ha egymás nélkül el sem képzelhető múzeumi és tudományos működését meg akarjuk ismerni, meg kell néznünk azt a munkát, amelyet a soproni múzeumban és — miután felismerték a benne rejlő értékeket — onnan az ország múzeumi szakembereinek nevelésével végzett.

Mindkét irányú indulását figyelemmel kísérendő, tudnunk kell, hogy tanári diplomával a zsebében éppen abban az évben [21] került előbb a pozsonyi, majd pár hónap múlva a soproni reáliskola történelem tanári székébe, amelyben a Römer, Pulszky és Hampel nagyarányú szervező munkájának eredményeként összeült Budapesten a VIII. nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszus; olyan évben, amely nemcsak az addig elvégzett munka bemutatását és a külföldi tudósok elismerését jelentette, hanem még céltudatosabb kiindulást az újabb munkára.

Abban az időben indul el pályáján, amikor az ország területén Pozsonytól Kassáig, Máramarosszigetig vagy Nagyszebenig 17 kisebb-nagyobb múzeum volt, amelyek iskoláink gyűjteményeivel — köztük a XVII. sz. végén alapított kézdivásárhelyivel [22] és a XVIII. sz. végén keletkezett nagyenyedivel [23] — együtt segítették elő a kongresszussal kapcsolatban rendezett kiállítás [24] valóban nagy sikerét.

Ez a 17 múzeum, és az utánuk alakult többi is, egyformán kezdte, a közönség pillanatnyi fellángolását ügyesen kihasználó tanárok, tanítók, orvosok, papok lelkes, de igen sokszor kezdetleges munkájával, legtöbb esetben igen kevés hozzáértéssel.

Vessünk egy pillantást ezekbe a gyűjteményekbe, amelyek ma a kis magról terebélyes fává növekedve, lényegesen megváltozva, hazánkon kívül négy ország népneveléséből veszik ki kötelees részüket.

Az alapítás lelkes gondolata realizálva, csaknem egy félszázad után is — személyes tapasztalatból tudom — [25] igen sok, talán a legtöbb, helyen ezt a képet mutatja.

Mitte sapientem et dixeris ei nihil! Ezt lehetett volna mottóként felírni afőlé az ajtó fölé, amely abba a helyiségbe vezetett, amely a régiségek és egyéb múzeumi tárgyak iránt érdeklődő tanítót vagy tanárt — ritkábban más foglalkozású férfiút — várta, hogy elkezdje azt a munkát, amelynek végeredményeként valóban múzeumnak kellett születnie. Talált a kiállítási teremül szolgáló helyiségben asztalokon [26], ritkábban szekrényekben heverő tárgyakat, amelyekhez hasonlót talán sohasem látott. Volt ezek között olyan is, amelyre ráragasztva vagy zsineggel rákötözve számok is voltak, ha ugyan nem leperregve feküdtek szerteszét. Ezek a számok vezettek a titkok megfejtéséhez, ha a szerencse kedvezett és a lajstromok is előkerültek. És ha előkerültek, igen sokszor nem kis fejtörést okoztak annak a munkakedvvel teli fiatalembernek, aki díjazás nélkül, vagy nagyon szerény díjazással vállalta, hogy nem retten visz-

sza a kezdet nehézségeitől s addig is, míg új helyiségeket és szekrényeket kap, nekilát a leltár és a tárgyak egyeztetéséhez.

A most 100 éve megjelent Römer—Henszlmann: Múregészeti Kalauz [27] és a Hampel Józsefnek, csak kezdőbetűivel jelzett, első közleménye [28] nyújtott ugyan valamelyes tájékoztatást a tárgyak koráról és a múzeum, már akkor felismert, oktató-nevelő feladatáról, de ez aligha volt elég a nagyobb múzeumot talán sohasem látott, tájékozatlan, kezdő ember részére.

A mai nyíregyházi múzeum első rendezése után Hampel [29] útmutatása már lényegesen többet jelentett, mert elsősorban gyakorlati célt szolgált, nem feledkezve meg a tudomány akkori követelményeiről sem.

A kezdő ember csaknem teljesen magára volt utalva annak ellenére, hogy a Nemzeti Múzeum szakemberei készségesen látták volna el tanácsokkal, ha gyakrabban érintkezhetett volna velük. De hol voltak még akkor — és jóval később is — az ún. kiküldetési díjak.

Ezzel magyarázható, hogy a kongresszus előtt és közvetlenül utána keletkezett múzeumokban annyi az egyéni — sokszor mosolyra készítő — a természetes helyi színezeten túlmenően is.

De vessünk egy futó pillantást abba a leltárba is, amelyet a fiatal múzeumőrnek egyeztetnie kellett az előtte fekvő tárgyakkal, ha egyáltalán lehetséges volt.

Ne keressük itt, melyik múzeum leltáráról van szó. Lehetett az Alföldön, lehetett a Felvidéken vagy Erdélyben, de akár Pesten is, egészen mindegy.

Az egyikben „régészeti és műtárgyak közt — csak szemelvényeket idézek ugyanarról a lapról — önműködő gyűjtőfa tartó; fecskendő horganyból, orvosi; mexikói füles; prehistorikus és középkori obsidian kő; süteményt kimetsző csillag-alak bádogból” van a lajstromban és hogy a tárgy származása is kitűnjék és a leltár értékelve is legyen, hol Kubinyi Ferenc 102 mindeféle becses tárgyával, hol Stieber János egy kőkorszakbeli baltaélével, értékelés nélkül, hol P. Elemér több régi, de ócska vastárgyával találkozunk, amely — a feljegyzés szerint — különben lomtárba való [30].

De talán a sokszor kifogásolt leltárak közül mégis az a múzeum tett eleget a tárgy megnevezése, lelőhelye és megszerzőmódja nyilvántartása hármaskövetelményének, a legalaposabban, amely gondosan osztályozva az anyagot külön csoportokban régi tárgyokról, régi érmekről és pénzekről, csonttárgyokról, kőtárgyokról, természetrajziakról, szabadkézmű tárgyakról, régi agyagtárgyokról, őskori magyar ereklyékről és sajtóművekről vezet nyilvántartást, számol be évi jelentésében és a kőtárgyak közt — szó szerint idézem — ezeket írja: „T. Kovács Károly Úr: az 1881. évi május 21-én véletlenül kútba esett 72 éves Tornpichler Terézia hullájában orvosrendőri vizsgálat alkalmával talált 6 db epekövet adományozott.” [31] Talán elég is ennyi ezekből.

És ez ugyanabban az évben jelent meg nyomtatásban, amelyben Bella Lajos a soproni városi múzeum szolgálatába lépett [32].

Ne keressük most, hogy a soproni múzeumban ilyen volt-e a leltározás? Csodabogarakat bizonyára ennek a leltárában is találnánk — sőt Soprontól nyugatra is — annak ellenére, hogy Sopronban Paur Iván [33] hatása és irányítása alatt olyan kutatókör alakult, amely gondos ásatási felvételeivel kora

színvonalát meghaladta. A munkaközösség tagjai: Sötér Ágoston, Stornó Ferenc és a közülük később kinőtt Bella Ferenc voltak [34].

Bella Lajosnak és a munkaközösségnek is sok nehézséggel kellett megküzdeni, bár előtte is voltak érdemes úttörők. Ő már tisztultabb felfogással láthatta a múzeum feladatát, s mindenekelőtt a tudományhoz való viszonyát. Lassan alakult ki ez a felfogás, de a századforduló után, ha még nem is lett általános, de lassan-lassan terjedni kezdett.

Ez a felfogás követelte:

A nagy vidéki központokban otthona legyen a tudománynak és művészetnek, legyen múzeum, amely a történelmi, a képző- és iparművészeti emlékeket összegyűjtse; a múzeum ne csak őrizze a régi idők tárgyait, hanem tanításával és berendezésével a tömegek művelődését emelje. Fejlessze a nagy sokaság ismeretét, művelődési vágyát és ízlését [35].

A múzeum kettős célja, hogy az ismereteket fejlessze és népszerűsítse. Működése a tudós és a tanító munkájának feleljen meg. Amelyik múzeum ettől a céltől eltér, az csak raktár, amelyből múzeumot szoktak csinálni. Nem öncélú intézmény, anyagát azért a haszonért gyűjtik, amely belőlük megfelelő kezelés mellett kisugárzik.

Ha óvatosan is, de már hangot talál az a felfogás, hogy minden gyűjtött kincs a közönségé, s éppen ezért úgy és ott kell elhelyezni, ahogy és ahol mennél több hasznot hoz a tudománynak és a nevelésnek.

És a mai — anyagi áldozatoktól sem visszariadó — múzeumpolitikára kell gondolni, amikor a múzeumügy terén egész forradalmi elgondolást szó szerint idézünk:

„Ma még megvan a múzeumok teljes szabadsága, csaknem egyesek kenyére kedvére kiszolgáltatta; el fog következni az idő, amikor a közgyűjtemények is egységes eszme szerint szervezkednek, ki-ki elvállalja a maga feladatát, annak megfelelően rendezkedik be, olyan tanultságot és rátermettséget keres tisztviselőiben is. Csak egységes és egymást kiegészítő program mellett állhat be az egymás ösztönzése, az igazi haladás. Csak akkor lesz a múzeum a műveltség előmozdítója, a szabad tanítás leghatalmasabb intézménye. Akkor szórja szét tanulságait, akkor tárja fel gyönyörködtető alkotásait, s vezeti a gazdag és örömteljes élet felé hazája fiait, akiknek filléreiből táplálkozik tulajdonképpen maga is” [36].

Ezt a felfogást ismerte és haladó gondolkozásával magáénak vallotta Bella Lajos is. Ezt bizonyítja a soproni múzeum új épületbe költöztetésének és berendezésének előkészítése és kivitelezése [37].

De ezt bizonyítják a Főfelügyelőség rendezte szakok szerint váltakozó, rendszerint kéthetes, múzeumi tanfolyamokon tartott előadásai, amelyekkel hovatovább a vidéki múzeumok kezelőinek tanítómestere lett, nevelve azokat a múzeumvezetőket, akiknek jelentős része igen komoly szolgálatokat tett a maga és gyűjteménye nehéz viszonyai között is a múzeumügynek; mert ne felejtjük el, hogy azt a közönyt, azt a nemtörődömséget, sokszor rosszindulatot, de legalábbis megnemértést, amelyet — a legenyhébb esetben nem egészen tökéletesnek tartott — múzeumőrök törhetetlen energiája, pénzért házalása, pókhálós padlásokon bujkálása, pénz hiányában elszenvedett megaláztatása tudta csak a közösség érdekében ellensúlyozni; pedig legtöbb helyen

még a Hampel [38], a Pulszky [39] és az Archeológiai Értesítő addig megjelent kötetei sem állottak rendelkezésre. A fővárosban, vagy Kolozsvárt rendezett tanfolyamok hallgatósága két hétig akár forgathatta is a szakkönyveket, s aztán haza mehetett álmodni arról, milyen jó volna ha megszerezhetné, hogy akkor legyen kéznél, amikor egy hirtelenjében előkerült lelet meghatározásánál szüksége volna reá. De e nélkül is dolgozott, lelkesen, s most már irányítást is kapott, egyik-másik felügyelőtől, örülve a párkoronányi államsegély megérkezésének.

Ezek nélkül a férfiak nélkül most kezdhették volna el a vidéki múzeumügy alapterakását. Hogy ez nem így van, abban igen nagy érdeme van Bella Lajos tanításának is, aki tudását, tapasztalatai eredményét mindig önzetlenül osztotta meg nálánál fiatalabbakkal [40].

Sok névtelen tanítványa közül ki kell emelnünk a Bella születésének 100. évében elköltözött Hillebrand Jenőt, akinek mindenütt elismert munkásságát nem lehet feladatomból ismertetni [41]. Legyen szabad itt csak azt megjegyezni, hogy az első lépéseket, még soproni diák korában a Bella Lajos vezetésével tette meg, hogy később a maga nagy tudásával komoly és elismert tényezője legyen az egyetemes régészeti tudománynak; Bella irányító tanításait azonban akkor sem tagadta meg, sőt több alkalommal is együtt dolgozott vele.

Hogy az előbb vázolt múzeumi gondolatokból kevés valósult meg, azt felesleges azok előtt hangsúlyozni, akik a mai múzeumügy új irányú fejlődését jól ismerik, s akik ebből is láthatják, hogy a múzeumok köztulajdonba vételével, milyen rég várt módon kezdték meg a legnehezebb kérdések megoldását.

De nézzük, mit jelentett Bella Lajos a magyar és a egyetemes régészettudomány terén.

Hoernesről írja ugyan, de saját magára ismerhetünk benne:

„Fejlődésének fokozatai tökéletesen vágnak tudományunk kialakulásának menetével. Gyermekkorunkban a klasszikus archeológia ült trónon, férfikorunk küszöbén a prehistoria kapott szárnyra és életünk delén a paleolithikum tudománya állott talpra sziklaszilárdan. [42]”

Húsz évvel halála előtt még úgy látja: „napszamosok sokan voltunk, akik halomra hordtuk a tömérdek anyagot, pallérok is akadtak, akik garmadába szedték az anyagot, de híjával voltunk a mestereknek, kik biztos kézzel megrajzolták volna az emelendő épület megingathatatlan terveit. Csak körvonalakban dolgoztunk, és dolgozunk még ma is. [43]”

Volt — részben még később is — igazság ebben a megállapításban, de jelentékeny részében meg kell cáfolni magára Bella Lajosra vonatkoztatva.

Az ősrégészeti kutatás hat korszakából, amely a természettudományi, művészettörténeti, művelődéstörténeti, települési, őstörténelmi és az utóbbtól elválaszthatatlanul, társadalomtudományi irányát mondhatja magáénak, Bella Lajos, a Ranke és Hoernes nyomdokain járva a művelődéstörténeti kutatásnak a híve, de már ásóval a kezében keresi az emlékeket; nemcsak időrendi osztályzásra törekszik, hanem gondosan figyelve az embert és életkörülményeit igyekszik megismerni. A földet vallatja, hogy a felvetődő kérdésekre hiteles feleletet kapjon.

Az ember, nemcsak az őskor fejlettebb szakaszában érdekelte, de az őskőkorban is. Ezért látja úgy, hogy a geológia és az archeológia együttműködésétől várhatjuk a diluviális ember összes életviszonyainak megismerését [44].

Történeti iskolázottsága hozta magával, hogy a régészet minden ága iránt érdeklődött, de talán éppen ez — és a történelmi események megítélésénél, nagy olvasottságával, igen gyakran tapasztalt szubjektívitás, részrehajlás — terelte az őskor felé, sokunkkal együtt. Ezért mondja egy helyen: „A régi múlt néma és mégis beszédes tanúinak összessége ez. Szolgálatkész híradói az iratlan időknek, amelyekben sem rokon-, sem ellenszenv, sem indulat, sem szenvedély, sem semmiféle elfogultság meg nem nyilatkozik, hogy ítéletünkre befolyást gyakoroljon, mint azt a történelmi idők emlékei körül úton-útfélen tapasztaljuk. Nem szolgálván sem egyének, sem törzsök, sem népek neveivel a régmúlt korok és időszakok embereinek, csak általános kultúrállapotáról nyújtanak tájékoztatást, mely elénkbe tárja mind e korok emberei életviszonyainak és életmódjának hűségese képét.

A felszínes szemlélő e képek sorozatában alig talál valamely számbamenő különbséget, de az alapos kutató fürkésző szeme nyomról nyomra követi a változásokat, amelyek a szerszámok anyagában, alakjában és díszítésében jelentkeznek és haladásról vagy hanyatlásról tesznek tanúságot. [45]”

Széles körű munkásságából bennünket legjobban az ősrégészeti vonatkozások érdekelnek, amelyek nemcsak hozzánk, hanem hozzá is legközelebb állottak. Egyik-másik dolgozatának anyaga — ásatási beszámoló lévén — több kort is érint. Vannak olyan munkái is, amelyekben elméleti vonatkozású megállapítások is erősen szóhoz jutnak. Legyen elég e tekintetben kritikáit említeni, amelyekben bátran mondja ki a véleményét, szaktekintélyekkel szemben is.

Ilyen az az ismertetése, amelyet Hoernes általánosan elterjedt könyvének magyar vonatkozásaival kapcsolatban [46] elmondott; jelentős részében azokra a megfigyelésekre, tapasztalatokra támaszkodva, amelyeket saját ásatásai alkalmával szerzett. Ilyen Wosinszky akadémiai székfoglalójáról írott bírálata, amelyben a mészbetétes edényekkel kapcsolatban mondja el a maga véleményét [47]. Ilyen az az irodalmunkban szokatlan részletes ismertetés, amelyben Miske Kálmán bronzkori kronológiai kísérletéről ír véleményét [48].

Hogy a bronzkori kronológiai kérdések egyébként is érdekelték, azt a bírálata mutatja, amely — hazai régészetünkben általánosan éppen nem mondható módon — Montelius az északi bronzkor legrégebb szakaszainak kronológiájával foglalkozik [49]. Ilyen a Széchenyi Béla: „Kőkori leletek a Fertőtava medrében” c. tanulmányáról írt bírálata [50]. Az itt talált baltáról szóló dolgozat sok félreértésre adott alkalmat s megjelenésétől kezdve állandóan visszatért kísérteni az a gondolat, hogy a Fertő-tóban éppen úgy mint az alpesi tavakban, cölöpépítmények voltak. Ezt a kérdést is Bella Lajos tisztázta nemcsak azzal, hogy ismételen is bejárta a Fertő szárazon levő területeit, hanem azzal is, hogy kimutatta: Széchenyi sehol nem mondta, hogy a Fertőben cölöpépítmények lettek volna. Ez a megállapítás tudományos körökben ezt a kérdést le is vette a napirendről.

Hogy a századforduló utáni második évtizedben milyen nagy érdeklődéssel fordult őskőkorkutatásunk felé, és a szak művelői közt mennyire megbecsülték,

azt fentebb már láttuk [51]. Egészítsük ki még azzal, hogy a lősz leletekre is ő irányította a figyelmet [52]. Hogy nem hiába, azt e téren végzett újabb kutatásaink mindegyre jobban igazolják. Hol vagyunk már a húsz évvel ezelőtt többször is hangoztatott gondolatától, amely úgy vélte, az utolsó barlangásatás után már nem lesz dolga a magyar őskor kutatóknak.

Érdekelte a sokáig visszatérő hiatus kérdése is. Ezzel kapcsolatban hallatta, hogy Magyarország földje kiválóan hivatott arra, hogy a paleo- és neolithikum közti átmenet kérdését tisztázza [53]. Nem látott semmi kényszerítő okot arra, hogy a magdalenai kor lakossága kénytelen lett volna itthagyni ezt a földet, amelyen évezredek óta lakott. A korszak végén a klimatikus viszonyok kedvezőbbé váltak és bár a barlangi medve kivészett, a mammut és a rén északra vándorolt, de annál inkább elszaporodtak a szarvasok és őzek falkái, meg a bölények csordái, a halak és vízimadarak sokaságáról nem is szólva. Élet volt bőven, az ember tehát itt továbbra is megmaradhatott, ezért kell hozzákezdeni a diluviális képződmények kutatásához. — Olyan program ez, amely máig sem vesztett semmit időszerűségéből.

Az újkőkor nemcsak sok egyéb irányú közleményében, kritikáiban tűnik fel. Egyik-másik jelentésében szinte az egész őskor képe elénk tárul egy-egy szűkebb területen.

Hogy nemcsak a tárgy, de az azt készítő ember is érdekelt, kitűnik egyik rövid dolgozatából [54]. És mindez alig valamivel a századforduló után, mintegy előre mutatva a kutatás követelte utat, de visszamutatva néhány, a millennium táján megjelent munka szellemére is.

Az aldunai leletekről írt dolgozata [55] ezeket az általánosan ismert idoloikat a neolithikumba helyezte. Tudjuk, hogy a bronzkor későbbi szakaszába tartoznak. Messze vidék anyagához nyúlt ezzel a dolgozatával, éppen úgy, mint amikor a Trencsén megyei régészeti kutatásokról [56] számolt be. Nem az ő hibája volt, hogy ezt az idegenben végzendő munkát — minta ásatásként — a Főfelügyelőség rábizta. Bár kétségtelen, hogy a trencsényi ásatások avatatlanok helyett a legjobb kezekbe kerültek, de a Főfelügyelőség sokkal hasznosabb szolgálatot tett volna ősrégészetünk ügyének, ha Sopron-környéki kutatásait támogatta volna, amelyek sokkal többet jelentettek a tudomány számára.

A Sopron-környéki kutatásoknak már 1888 óta híre volt, sőt Paur Iván [57] ásatásai révén — amelyekben Bella is részt vett — már előbb is ismerték. A Várhegyen (Purgstall) talált erődített őskori telep, mai napig is Közép-Európa egyik legnagyobb koravaskori emléke, amelyet a külföldi körök is figyelemmel kísértek. Köszönheti ezt annak, hogy Bella Lajosnak az Archeológiai Értesítőben megjelent közléseit O. Müller a MAG-ban nem csak több ízben ismertette, de maga vagy Bellával közösen is írt róla [58], Bella pedig a bécsi Wissenschaftliches Club ülésein is beszámolt.

A munka, amelyet később Márton Lajos vele együtt folytatott [59], a halomsírok feltárásával jelentős, s megfigyelésében, anyagkezelésében múzeumi szempontból is pontos és kifogástalan volt. Ezt akkor tudtuk meg igazán, amikor az alajos urnák [60] ismertetése során, a leltári napló megbízható adatait is feldolgozták.

Hogy koravaskori kultúránkban mit jelentett az itt előkerült, túlzás nélkül művészinek mondható leletanyag azt mindennél jobban mutatja az, hogy

a külföldön megjelent nagyobb kézikönyvek többször is közlik az eszmei kapcsolatainkban is felismert ábrázolásokat [61]. Nagy sikerrel jártak a koravaskori Varis-hegyi [62] és balfi [63] majd a petőházi [64] és babóti [65] ásatások. Az utóbbi a késő-középkorból is szolgáltatott adatokat.

A késővaskor településének kérdésével is foglalkozott egyik késői dolgozatában [66], amikor az emlékek elterjedéséről készített térképéhez írt megjegyzéseiben, a leletek pillanatnyi megoszlása alapján idő előtti véleményt mondott, amelyet nem is egy egész esztendő múlva már meg is döntöttek az újabb kutatások.

Erdeklődése nem állt meg az íratlan történelem utolsó szakaszánál [67]. Sopronban a történész a római provinciális élet előkerült emlékeit is figyelemmel kísérte, s kisebb-nagyob közlésekben be is számolt róluk. Nincs ezekben olyan tervszerűség, mint a purgstalli ásatásokban, de jelentős adalékok a város múltjáról [68]. Sáncok, apróleletek, borostyán tárgyak, sírkövek, feliratos kövek, szarkofágok, sírok leírásával gazdagította a századforduló előtti és utáni egy-egy évtizedben az íratlan múlttól annyira idegen kor ismeretét.

Néhány népvándorlás- [69] és honfoglaláskori [70] lelet közlése egészíti ki Sopron környéki munkásságának kora színvonalán álló gazdag irodalmát.

Élete vége felé még két nagy sikere volt. Az egyik a bodrogkeresztúri temető [71] feltárása. Ez döntötte el azt a vitát, amelyet az 1876. évi kongresszuson Pulszky [72] vetett fel, a rézkort illetően. Bella Lajos ugyan nem foglal határozottan állást a rézkor kérdésében. Aeneolith-kori temetőről beszél még a beszámoló címében is, de elismeri, hogy ez a név azt az időszakot jelenti, amikor szerszámanyagul a kővön kívül a réz is járta. Az önálló rézkor egyik legfontosabb — már Pulszky várta — bizonyítékát éppen ez a temető szolgáltatta először.

A másik, a tápiószentmártoni szkíta aranyszarvas előkerülése, amelyet ő mutatott be a régészeti társulat közgyűlésén [73]. Előadásával és közlésével [74] egyik legfontosabb szkíta-kori lelőhelyünkre, a Tápió vidékére irányította a figyelmet. Azt már nem érte meg, hogy ennek a két korszaknak újabb tömegesen jelentkező emlékei napfényre kerüljenek.

Erről a két lelőhelyről G. Wilkével együtt címszókat is írt az Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte megfelelő köteteiben [75].

Fentebb volt már szó arról, mennyire hiányát érezte annak a mesternek, aki biztos kézzel megrajzolja az emelendő épület megingathatatlan terveit. Úgy látszik, ezt további munkatervnek, talán ennél is többnek, tartozásnak érezte. Ezt akarta törleszteni akkor, amikor Hillebrand Jenővel együtt megírta Az őskor embere és kultúrája c. munkáját. A milleneum óta [76] nem volt már összefoglaló munka, amely a magyarországi kutatások eredményeit egészbe foglalta volna, akár a szakemberek, akár a nagyközönség számára. Ez a munka lett volna hivatva ezt a hiányt pótolni. A könyv első részében Hillebrand Jenő rajzolt kora színvonalán álló képet az őskor emberéről. Bella a nagyobb rész megírására vállalkozott, sajnos nem azzal a sikerrel, amelyet széles körű tapasztalatai megengedtek volna, és főleg nem azzal az eredménnyel, amely a hazai anyag ismeretében várható lett volna. Munkájában beleévedt a tipologizálás ingoványába és ha van is törekvés az őskori település és az emberi élet megrajzolására, az csak általános, nagy vonásokban sikerült.

Legnagyobb érdeme, hogy újra ráterelte a figyelmet erre a tudomány-szakra, s még ennél is nagyobb, hogy érezve azt, hogy magyar szaknyelvünk még mindig kiforratlan, igyekezett kifejezéseinket magyarabbá tenni. Némi-lyik esetben azonban túlzásokba ment. Becsületes törekvése nem hozta meg a valóban szükséges eredményt.

Ez a szándéka nemcsak ebben a munkájában érvényesült. Keresetlen egyszerűséggel megírt közleményeiben is — kisebb tanulmányaiban — lépten-nyomon találkozunk ilyen irányú újító szándékával, amit ma már csak az első megtett lépésnek tekinthetünk.

Közleményei mentesek a merev formáktól. Könnyen érthetők, közvetlenek, olyanok, mint amilyen ő maga volt, aki nemcsak a saját maga munkáját becsülte, de a másokénak joggal bírálgatását sem hagyta szó nélkül. A nagy jelentőségű Bella-barlangi koponya megtalálása után a következőket írta: „igen csodálatos, hogy akad nálunk ember, aki sem a leletkörülményeket nem ismeri, sem a koponyát meg nem nézte és mégis, szerinte tréfás (?) megjegyzéssel, le akarja rontani komoly szakemberek tényeken alapuló nézetét.” Legyen ez az idézett mondat is egy azok közül a megszívleendő dolgok közül, amiket tőle tanulhatunk [77].

Bella Lajosra emlékezve, az ő nyomdokain haladva, én is az embert akar-
tam látni, múzeumi és tudományos munkáin keresztül, amely hozzá és hoz-
zánk legközelebb volt és van. Hogy mennyire sikerült ezt elérnem, nem tudom. Munka közben megelevenedett előttem tisztas öreg alakja, amelyben törhetet-
len munkakedv és soká tartó munkabírás élt.

Élt addig, amíg lassan-lassan elmaradozott az 1930-ban hivatalosan elha-
gyott múzeumból. 1937. július 8-án úgy halt meg Szödligeten, hogy haláláról
munkatársai és a Tudományos Akadémia, amelynek székét soha el nem foglalt
levelező tagja volt, csak akkor értesültek, amikor a tikkasztó nyár már elher-
vasztotta sírján a kegyelet koszorúit.

Ezek pótlására fontam ezt a koszorút a neki kedves múzeumügy változa-
tos, tarka növényeiből, virágaiból. Beletartozik ezekbe a tövis és a virág egy-
aránt, mint az élet minden megnyilvánulásába. Harminc év távlatából harmó-
nikus egységbe olvad ez a tarkaság, s talán — ha apránként mindnyájan el-
kopunk, akik közelebről vagy távolabbról ismertük — még egy időre hozzá-
járul ahhoz, hogy — az embert és munkáját a maga korában értékelve —
Bella Lajos emlékét a magyar múzeumok és a régészeti tudomány dolgozói
kegyelettel őrizzék.

Banner János

JEGYZETEK

- [1] A szalagdíszes edények kultúrája Magyarországon. — Die Bandkeramik in Ungarn. AH. V—VI. (1929) 12—16.
- [2] A Bükk-kultúra elterjedése Magyarországon. Rég. Füz. II. 2. (1958) 1—50. I—XXXIII. tábla, térkép. Die Verbreitung der Bükker Kultur in Ungarn. 51—53. A jegyzetekben van a teljes bibliográfia.
- [3] Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910 évi állapotáról. Budapest, 1911. 197.
- [4] Die wichtigsten Resultate vor — und frühgeschichtlicher Forschung in Ungarn. PZ. 4 (1912) 178. (Elterjed: Borsod, Abaúj, Torna, Gömör, Szepes, Liptó, Zemplén vármegyékben.)
- [5] A Herman Ottó-barlang holocénkori régiségei. — *Alluvialzeitliche Funde aus der Herman Ottó Höhle*. BK. 4. (1916) 18.
- [6] L. 9. j.
- [7] Hillebrand J.—Bella L.: *Az őskor embere és kultúrája*. Budapest, 1921. 129.
- [8] A bodrogkeresztúri aeneolitikori temető. MRTÉ. 1 (1920—1926) 7—18.
- [9] *Das aeneolithische Gräberfeld bei Bodrogkeresztúr*. Uo. 213—214.
- [10] M. Hoernes—O. Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst*. Wien, 1925. 250. — L. Domonkos—L. Franz, *Zur Bükker-Kultur*. WPZ 1925. 84—96. — J. Eisner, *Slovensko v praveku*. Bratislava. 1933. 18. — V. Krčka, *Vytvarný prejav Slovenského praveku*. Turc. Sv. Martin 1942. 9. — B. Novotný, *Slovensko v mladšejdobe kamenej*. Bratislava, 1958. 18. — J. Filip, *Pravéke Československo*. Praha, 1948. 126—127. — J. Neustupný, *Pravek Československo*. Praha, 1960. 103. — V. G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford 1929. 60—63. stb. — M. Garasanin, *Die Theiss-Kultur im Jugoslawischen Banat*. BRGK. 1943—1950. 127, 130—131. — VI. Miločić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel — und Südosteuropas*. Berlin, 1949. 91—93. stb.
- [11] *Újabb hazai barlangkutatások*. AÉ. 32 (1912) 257—265. — *A magyar barlangkutatás az 1916. évben*. — *Die ungarische Höhlenforschung im Jahre 1916*. — BK. 5 (1917) 1—3., 55—57. — *A magyar barlangkutatás az 1917. évben*. — *Die ungarische Höhlenforschung im Jahre 1917*. BK. 6 (1918) 1—5., 53—56.
- [12] L. 5. j.
- [13] Alelnök 1913. febr. 20. Elnök 1917. jan. 15.
Elnöki megnyitó. — *Eröffnungsrede des Präsidenten*. — BK. 7. (1919) 1—5., 37—38. — *Elnöki megnyitó*. — *Eröffnungsrede des Präsidenten*. — BK. 8 (1921) 30—31., 54—55.
- [14] *A Legény- és Leánybarlang régészeti méltatása*. — *Über die archäologischen Resultate der Ausgrabungen in der Legény- und Leányhöhle*. — BK. 1 (1913) 170., 201.
- [15] *Próbaásatás a Rabló-barlangban*. (Krassószövény m.) — *Probegrabung in der Rablóbarlang*. — BK. 5 (1917) 111—114., 133—134.
- [16] Uo. 1 (1913) 83.
- [17] Életről I.: Lauringer Ernő, Bella Lajos (1850—1937) SSz. 1937. 81—86. — T (ompa) F (erenc). Bella Lajos. AÉ. 50 (1937) 174. (1937. június 14-én az Akadémia II. osztálya ülésén a régészet úttörői közt — még életben lévén — nem emlékezhetett róla. Az emlékbeszéd Majláth Béláról, Zichy Jenőről, Platz Bonifácra, Szendrey Jánosra, Téglás Gáborra, Réthy Lászlóról és Nagy Gézaról szól. Nyomtatásban sem jelent meg. A kéziratnak is csak ceruzával írt eredeti fogalmazványa maradt meg. Ezért említem itt, mint tudománytörténetünk egyik jelentős adalékát. Bella L. az egyetlen régész, akit már öreg korában választott lev. tagjává az Akadémia. Székfoglaló előadást — hajlott kora miatt — nem tartott.) — Banner János: Bella Lajos emlékezete. Elhangzott Pécsen, 1950. december 11-én a Régészeti Társulat és a Néprajzi Társaság vándorgyűlésén. Kézirat. — N(ováki) Gy(ula), Bella Lajos emlékmű Sopronban, AÉ. 85 (1958) 195. Az emlékmű képével. L. még Gulyás: *Magyar írók élete és művei*. II. 959. Szakfolyóiratokban vagy önálló-

- an megjelent régészeti munkásságának bibliográfiáját a jegyzetekben kurzív szedéssel közöljük. Hírlapi cikkeit itt nem vesszük figyelembe.
- [18] Kora színvonalán álló ásatásaival, pontos megfigyeléseivel, sokszor messze vezető fantáziájával.
- [19] 1870—1937 közt.
- [20] A Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatából 1930. július 1-én vált meg.
- [21] 1876. Nem véletlen, hogy a soproni főreáliskola régiségtára is ebben az évben keletkezett. (Magyar Minerva V. 1915. 548.)
- [22] 1696. Uo. 310.
- [23] 1796. Szilády Zoltán, Az első magyar múzeum. — Lukinics Imre, Nagyenyedi album. Budapest, 1928. 214.
- [24] Hampel J., Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie. Budapest, 1876.
- [25] Jászberény, 1913. — L. Banner J., A Lehel-kürt szolgálatában. Szolnok, 1966.
- [26] A múlt század negyvenes éveiből, a Nemzeti Múzeum serdülő korából is van ilyen adatunk. Legyen szabad a Széchényi könyvtár kéziratárában őrzött „Haán Lajos békéscsabai evangélikus pap naplója” c. 1868-ban írni kezdett visszaemlékezéseiből idéznem: „Maga a Nemzeti Múzeum — írja — egy ódon, sötét földszinti házban volt elhelyezve, amely a mostani múzeum helyén állott, s amelyet a nemzetnek, úgy hiszem, herceg Batthyányi primás ajándékozott. Alacsony ablakain, melyek kidudorodott vasráccsal voltak ellátva, nagyon kényelmesen be lehetett nézni a szobákba. A tárgyak, amennyire tudom, ott szobában voltak elhelyezve, még pedig háromban a régészet, kettőben pedig a természeti tárgyak, a kitömött madarak és emlősök. A múzeumnak tágas udvara volt, s ennek egyik szögletében egy földszinti házikó, amelyben nagybátyám lakott (Petényi Salamon), egyedüli lakója a múzeumnak. A múzeum hetenként kétszer volt nyitva, de akkor is ritkán volt látogatója. A tárgyakat a publikumnak mindig egy famulus magyarázta, valami kicsapott, többnyire részeges, vörösréz orrú, mindig jókedvű Cservenka nevű hajdani íródeák, ki a tárgyakat sorba kezébe véve mutogatta a bámuló közönségnek, közbe-közbe durva viccekkel fűszerezve magyarázatát. A tárgyak részint asztalokon, részint festetlen deszkapolcokon voltak elhelyezve, kivéve a pénzgyűjteményt, mely üveg alatt tartatott. Nagyon csekély gyűjtemény volt ez még akkor (1840—43), most bármely vidéki múzeum versenyezhet vele.”
- [27] Pest, 1866. I. 134. II. 150. A tervezett III. rész, Ipolyi munkája, nem jelent meg.
- [28] Vidéki múzeumok elrendezéséről. AÉ. r. f. 1 (1869) 227—230.
- [29] A szabolcs-megyei múzeum. AÉ. r. f. 5 (1871) 53—59., 77—86., 109—114., 147—150.
- [30] Mihalik József, Hogyan vásároltak és leltároztak a régi múzeumisták? MKÉrt. 8 (1914) 66. — Tápay Szabó Gabriella, A 150 éves Múzeum története a kéziratok naplókban. FA. 6 (1954) 180—194. Csak a N. M. különös bejegyzéseiről szól.
- [31] A Békésmegyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve 9 (1882—83) 184.
- [32] 1883.
- [33] Bella L., *Paur Iván*. Sopron 1889. 76. p. Hampel J., Emlékbeszéd Paur Iván lev. tagról. Budapest, 1890. 27. p.
- [34] Márton Lajos, A magyar ősrégészeti kutatás múltja. Magyar Szemle. 1931. XI. 268. A soproni régészeti múzeumról már Römer is írt (A. E. r. f.) 2 (1869) 293. (Valószínű, hogy a történelmi és művészeti egylet múzeumáról van szó. Ezt vette át az egylet feloszlása után (1881) a városi múzeum. A vármegyei múzeumot Paur Iván alapította (1886). Az 1897-ben egyesült két múzeumot a Sopronmegyei Régészeti Társulat kezelte. 1912. óta volt önálló épülete. (Magyar Minerva, V (1915) 543. Bella társulati és múzeumi vonatkozású néhány közleménye a SRTE-ben: *Visszapillantás* (1891. 3—12.), *A sopron-*

- megyei múzeum néhány érdekesebb tárgya (1891. 45—50); ill. SRTJ-ben: *Titikári jelentés* (1893. 3—20., és 1898. 7—11). *Régiségünk érdekében* (1898. 12—14) jelent meg. Volt olyan is, amely magángyűjteményt ismertetett: *Ngs. Szabó Károly kir. tanácsos és tanfelügyelő úrnak gyűjteménye* (uo. 1898. 27—31.). A társulatról az AÉ. 29 (1909) 181—186. lapján is írt: *Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város régészeti társulatáról. Sopron város fekvése és neve* c. tanulmánya önállóan is megjelent. Sopron, 1894. 221.
- [35] MKÉrt. 1 (1907) 65—66.
 [36] Uo. 2 (1908) 157—160.
 [37] 1912.
 [38] A bronzkor emlékei Magyarhonban, I—III. Bp., 1886—1896. stb.
 [39] Magyarország archeológiája. I—II. Bp., 1897.
 [40] Márton L. i. m. 269.
 [41] Vértés L., Hillebrand Jenő. AÉ. 82 (1955) 91.
 [42] Hoernes Móric dr. (1852—1917) BK. V (1917) 94—98. Idézet 93. — Dr. Móric Hoernes. Uo. 121—124. — L. még: AÉ. 37 (1917) 210—213.
 [43] Uo. 93.
 [44] Uo. 96.
 [45] BK. 6 (1918) 1—2.
 [46] *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis um 500 v. Chr.* 2. kiad. AÉ. 3 (1916) 252—256.
 [47] *Az őskor mészletes díszítésű agyagművészete.* AÉ. 25 (1905) 436—438.
 [48] *Versuch eines chronologischen Systems der Ungarländischen Bronzezeit.* AJA. 36 (1916) 253—269. AÉ. 37 (1917) 229—243.
 [49] *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien.* AÉ. 22 (1902) 160—174.
 [50] *Voltak-e a Fertőben őskori czölöpépítmények?* AÉ. 13 (1893) 97—104. — Kritikai készségének bemutatására csak itt hivatkozunk négy bírálatára. D. K. Classer, *Die Völker Europas zur jüngeren Steinzeit. Ihre Herkunft und Zusammensetzung.* Stuttgart, 1912. AÉ. 33 (1913) 265—268; H. Schmidt, *Neuerwerbungen der vorgeschichtlichen Abteilung der Königlichen Museen zu Berlin.* AÉ. 33 (1913) 448—452., H. Prinz, *Der Dolchstab im alten Babylon.* PZ. 1912. — H. Schmidt, *Zum Altbabylonischen Dolchstab.* PZ. 1912. — AÉ. 34 (1914) 49—52.
 [51] L. 11—16. j.
 [52] BK. 7 (1919) 4.
 [53] Hillebrand—Bella L. i. m. 99. és kisebb cikkeiben szétszórta.
 [54] *Adatok a neolitikori kőszerszámok mesterségéhez.* AÉ. 27 (1907) 71—73.
 [55] *Aldunai leletek.* AÉ. 18 (1898) 103—104. — L. még: *Plasztika az ősidőkben.* A Gyűjtő, 1912. 115—119.
 [56] *Régészeti kutatások Trencsén megyében.* MKÉrt. 8 (1914) 52—54.
 [57] A soproni „Bécsi domb” vaskori temetője. AÉ. 6 (1886) 97—114.
 [58] *A Sopron melletti Purgstall préhistorikus földvára és sírhalmáról.* AÉ. 8 (1888) 354—360. Feltűnő, hogy az első, az ásátás vezetését Szombathy Józsefnek és Ottó Müllernek is a valóságnál nagyobb szerepet tulajdonító, és Bella közlésében helyesbített (1. 360) cikket Récsy Viktor (AÉ. 8 (1888) 147—149) írta, illetéktelenül megelőzni akarván az ásató beszámolóját. A Jankovich Miklós (TGy 1828. 1. 29—31.) és Kubinyi Ferenc (Sas, 1833. 105—138.) esete ismétlődött itt meg, de nem utoljára. *Újabb soproni őseletekről* AÉ. 9 (1889) 357—366. (Mindkettőről 1. O. Müller MAG 1891 (96), ill. 1892 (76—77). — *Soproni leletekről.* AÉ. 10 (1890) 71—75. — *Über prähistorische Funde aus der Umgebung von Ödenburg.* MAG 10 (1890) (81). — *Néhány soproni leletről.* AÉ. 11 (1891) 57—61. — *A Sopron melletti Purgstall földvára és urnatemetője.* AÉ. 11 (1891) 313—320. — *Soproni régiségek.* Soproni főrealisk. Ért. 1891—92. 23—31. — *Újabb purgstalli leletek.* AÉ. 12 (1892) 221—227. — *Soproni ásátások.* AÉ. 12 (1892) 320—326. — *Két purgstalli edény.* AÉ. 13 (1893) 26—28. — *Ausgrabungen auf dem Burgstall bei Ödenburg.* MAG. 1894. 59—62. — *A fe-*

- ketevárosi Purgstall*. SRTS. 1898. 3—7. — L. Bella—O. Müller, *Frühhistorische Funde in der Umgebung von Ödenburg, in Ungarn*. MAG. 1891. 166—192.
- [59] Márton Lajos: Jelentése a soproni ásatásról. MNM. 1906. 165—170.
- [60] Gallus Sándor. A soproni Burgstall alakos urnái. — Die figural verzierte Urnen vom Soproner Burgstall. AH. XIII. (1935).
- [61] Uo. 52—53.
- [62] *A varishegyi urnáról*. AÉ. II. (1891) 167—170., 256—257.
- [63] *A balfi lelet*. AÉ. 30 (1910) 39—43.
- [64] *Petőházi leletekről*. AÉ. 12 (1892) 346—347. SRTJ. 1892. 27.
- [65] *Babóti lelet*. AÉ. 14 (1894) 346—347.
- [66] *A vaskor II. időszakának magyarországi telepei*. Föld és Ember. 1927. 53—55.
- [67] *Sopron az iratlan időkben*. SCF. 1925. 37—44.
- [68] *Három római emlékkő*. AÉ. 8 (1888) 233—235. — *Római sírok a soproni Deák-téren*. AÉ. 11 (1891) 287—288. — *Római sírkő*. AÉ. 12 (1892) 445. — *Sopron-megyei leletekről*. AÉ. 14 (1894) 74—76. — *Diceus pohara*. AÉ. 14 (1894) 392—394. — *Római feliratoskő*. AÉ. 15 (1895) 96. — *Újabb feliratos kövek Sopronból*. AÉ. 15 (1895) 324—326. — *Római borostyánkő leletek Sopronban*. AÉ. 15 (1895) 392—400. — *Scarbantia sánca*. AÉ. 16 (1896) 233—236. — *Római leletekről Sopronban*. AÉ. 16 (1896) 255—259. — *A balfi római-kori forrásról*. AÉ. 20 (1900) 164—166. — *Három római feliratos kőről*. AÉ. 21 (1901) 66—69. — *Kismartoni leletekről*. AÉ. 23 (1903) 280—281. — *Római régiségekről*. AÉ. 25 (1905) 286—288. — *Római feliratos kőről*. AÉ. 25 (1905) 418—419. — *Római leletekről Sopronban*. AÉ. 31 (1911) 271—275., 365—369. — *Római feliratos kőről Sopronban*. AÉ. 33 (1913) 56—57. — *Torzrajzos római parkány téglá*. MKÉrt. 8 (1914) 63—64. — *Az 1891. évi kutatások*. SRTÉ. 1891. 59—74. — *Római feliratos kő*. SRTJ. 1898. 17—18.
- [69] *Csornai leletek*. AÉ. 14 (1894) 131—135.
- [70] *Titkári jelentés*. SRTJ. 1893. 3—20. *Újabb csornai leletekről*. AÉ. 15 (1895) 253—56. — *Neuere Funde in Csorna*. Ethn. Mitt. aus Ungarn. 4 (1895) 212—214.
- [71] I. 5. j.
- [72] *L'âge du cuivre in Hongrie*. Comptes Rendus. Budapest, 1877. I. 220—227., 234—236.
- [73] 1924. február 16-án. Ekkor választotta a társulat tiszteletbeli tagjává, amelynek hosszú idő óta fáradhatatlan előadója volt.
- [74] *A tápiószentmártoni skytha aranyszarvas*. RTÉ. 2 (1925—26) 157—159. *Der skytische Goldhirsch von Tápiószentmárton*. Uo. 278—279. *Le cerf d'or de Tápió*. Arethus. 1925. 140.
- [75] ERV. II. 48—49. Uo. XIII. 129. — Tőlük származik *Ásothalom* (I. 240), *Czófalva* (II. 339), *Haschendorf* (V., 132), *Kovácsalom* (VII. 57), *Láposhalom* (VII. 233—34), *Munkács* (VIII. 333), *Ottaka* (IX. 318—19), *Szalacska* (XIII. 160—161). címszó is, de Wilkétől tudom, hogy az Ungarn címszóhoz is sok adatot kapott Bellától.
- [76] Pulszky F., *Magyarország Archeológiája*. I—II. Budapest, 1897.
- [77] AÉ. 32 (1912) 358.

TOVÁBBI ADATOK A BÜKKI ŐSEMBERKUTATÁSRÓL

Saad Andor „Herman Ottó és a bükki ősemberkutató” című cikkében tömören összefoglalta e témáról eddigi ismereteinket. A cikk a Borsodi Szemle 1960. évi 3. számában jelent meg. Ugyancsak e folyóiratban látott napvilágot Sáfrán Györgyi „A bükki ősemberkutató”-ról szóló cikke is (1965. 9. 1. 59—66). A tanulmány Kadičnak, Leszihnek, Gálfynak és Bársonynak egy-egy levélrészletével szolgáltat kiegészítő adatokat Saad ismertetéséhez.

Cikkemben további levélrészletek alapján fény derül arra a hatalmas erőfeszítésre, melyet Herman Ottó vívott a magyar, főként a bükki ősemberkutató terén. Lambrecht Kálmán Herman Ottóról írott mindkét életrajzában kiemeli e nagy küzdelmet, mely sokszor átcsapott a személyeskedés terére is, de végül is meghozta gyümölcsét még Herman Ottó életében, a répáshutai Balja-barlangban megtalált gyermekkoponyával és az azóta előkerült ősemberleletekkel. Joggal tételezte fel Herman Ottó, hogy Magyarországon is élnie kellett az ősembernek, kinek eszközeit felismerte. Ha a kutatás nem olyan vontatottan folyt volna, mint később kiderül, megelőzhette volna a magyarországi lelet a krapinai ősember megtalálását. Így is e tudományág kimozdítása a holtpontról Herman Ottó érdeme és a nemrégiben megtalált vértesszöllősi lelet is őt igazolja.

Már 1893-ban cikkei jelentek meg a Miskolc környékén előkerült tűzkőből készült szakócákról, melyeket jól felismert, ugyanis az ősfoglalkozások irodalmának külföldi tanulmányozása révén a formákkal, szakkifejezésekkel tisztában volt. 1906—1913-ig terjedő időben is írt erre vonatkozó tanulmányokat. Ezek bizony sokszor éles hangúak voltak, híven tükrözték Herman Ottó temperamentumát és az ügy előbbrevitele érdekében kifejtett tevékenységét.

A levelek közül a Böckh Jánostól Szontagh Tamásnak írottak, a Lóczy Lajos sen.-hez szólók a Természettudományi Múzeum Természettudománytörténeti gyűjteményében vannak, míg a többi Böckh János-levél és a Kadič-féle levelezés a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található.

Természetesen megmaradt a levelek régies írásmódja is, de a nálunk ritkán használt kettős betűt jelző pl. semmi jelzést fölül vonással, nyomdai jel hiányában meghagyni nem tudtuk.

Allodiatoris Irma

1

1906. III. 7.

Kedves Bátyám! (Herman Ottó)

Köszönöm a füzetét, figyelemmel olvastam el. Magyarázattal tartozom, hogy annak idején és azóta is miért nem írtam én a tárgyról. Azért mert a Bársony-féle pinczében nem juthattam biztos következtetésre. A pincze talajában összerosott talajra akadtam, de ez lehetett diluviális időben összerosott anyag is.

Magából az agyagból nem lehetett következtetni semmit. Sem Halavátsot, sem Bátyámat nem czáfolhattam volna abból.

Ismertem a Szinyva völgyi diluviumot a diósgyőri hámor előtt és a Gömői pályaudvar friss bevágásában magam szedtem Elephas primigeniust a kavicsból.

A Szinyva völgyben tehát kétségtelen diluviumot láttam, de hogy az avas-alji lelet diluviális, azt nem bizonyíthattam. Ha most jutnék oda, fúrásokkal nyomoznám a dolgot.

Kiváló tisztelettel Lóczy Lajos sen.

2

Kedves Öcsém! (Lóczy L.)

Budapest, 1906. márcz. 8.

Én is magyarázattal tartozom. Én Solutréen-értekezésemben csak azért hoztam fel nevét, hogy élesbítsem az ellentétet Halavátsal szemben, ki ír, gombáskodik anélkül, hogy a helyszínén járt volna.

Én az agyagról nem vitatkozom, a mikor Róth azt mondja, hogy az „ifjú harmadkori rétegekre homokos diluviális agyag telepedett”, Halaváts pedig azt mondja, hogy az agyag mert homokos, nem diluviális. Ezt intézzék el azok az urak egymás között.

Nagyon valószínű, hogy a stratigraphiai viszonyokat pártatlanok felül fogják vizsgálni, a mi ott, a hol ellentétek vannak, a leghelyesebb is.

Az bizonyos, hogy én a magyar kir. földtani intézettől soha többé felvilágosítást kérni nem fogok.

Aztán mit akarnak rajtam csúfolni? Én új palaeolith lelettel feleltem, Halaváts úr ebéd utáni kutatásaira. Ez nem elég? —

A földtani intézet nem küldött ki senkit a Mammut lelethez, noha ehhez a palaeolith kor meghatározása fűződött; nem küldött ki senkit, hogy a Bükk-és itt a Szinva-völgy — számos barlangját és sziklaodvát a palaeolithre megvizsgálja. E helyett tisztviselői ingadozó véleményeket adnak és némelyek lesbe állanak, hogy azokat a kutatókat megmarják, a kik eredményt tudnak felmutatni.

A mit most írtam, az nem is a legerősebb; majd ez is jön, mert az anyag megvan.

A földtani intézet és az a megmarási irány az, a mely miatt mi magyarok oly rettenetesen hátra vagyunk maradva az őskori ismeretekben.

Minden jókat! Az ősrégi

Herman Ottó

Lóczy Lajos írásával a levélen: Köszönöm szíves sorait. Hát bizony sajnos igaza van. DL. 1906. III. 14.

2a

(Böckh János levele Szontagh Tamáshoz, részlet belőle)

... Herman Ottótól dta. júl 21 kaptam levelet Lillafüredről (u. p. Diósgyőr) czimezve válaszul. Mindenek előtt köszöni azokat a sorokat, a melyeket hozzá intéztem.

Kijelenti, hogy valóban örülni fog, ha a miskolczi geologiai viszonyokat pártatlan szakember fogja felülvizsgálni. A barlangkutatót illetőleg, mint-hogy a miskolczi esetben az a geol. kérdés volt fölvetve diluvium, vagy nem? a döntést a geológiára tartozónak tartotta s azt írja, hogy a maga részéről a diluviális ember kérdésének tisztázását eléggé fontosnak tartja arra, hogy egy országos központi intézet ne vesse fel a költség kérdését — szemelött tartva p. o. a Krapina barlang leletét.

Azt írja nekem továbbá, hogy magában az a körülmény is, hogy őt a geologiai intézetnek egyik alkalmazottja támadta meg, eredetileg pusztán tagadólag, nem ismerve sem a leletet, sem a geol. viszonyait, ez elég indok volt arra, hogy az eljárást stigmatizálja.

A Mammut agyarra azt írja, hogy biztos tudomása van arról, hogy a leletről a sajtó azonnal hírt adott s, hogy ő is onnan tudta meg, a miskolcziak részéről csak akkor történt intézkedés, a mikor a „központból” senkisémet jött, s különben a vitára vonatkozólag nem az volt a lényeges, hogy ki szerzi meg az agyart? hanem az, hogy a Mammut maradványainak előfordulása igazolta a diluviumot s így a palaeolith leletet is s.t.b.

Ez körülbelől Herman Ottó válasza.

Abban Herman biztos lehet, hogy a mint megígértem, ősszel a felvételek után egy nem érdekelt, tapasztaltabb geologust az intézet igazgatósága ki fog küldeni a helyszínére s a mint eddig az életben beváltottam szavamat, be akarom váltani ezt is.

A barlang vizsgálatára vonatkozólag nem szóltam absolute tagadólag, de méltóztatik tudni, hogy midőn nagyobb pénzbeli áldozatról van esetleg szó, ez nem tőlem függ., itt másoknak is van beleszólni valója, előre ígéretet tehát nem is tehettem s Herman úgylátszik pénzbeli viszonyainkkal nem foglalkozott.

A Mammut agyarra vonatkozólag szívesen megengedem, hogy a sajtó adott tudomást mégpedig kellő időben, de én csak azt mondhatom, hogy kikerülte figyelmemet és más úton is csak már post festám kaptunk tudomást, különben mindegyikünk ismeri nem csak egy esetben a sajtó híreket, ezek megbízhatóságát. Különben igen szomorú volna, hogy oly városban, mint

Miskolcz, nem volna egy természetrzaji középiskolai tanár, a ki hisz egyetemet végzett, s a ki települési viszonyokat nem tudta volna megbírálni.

Holnap után már ismét bejárok az intézetbe s akkor majd kezembe veszem a miskolczi ügyet s meglátom azt is, mennyire mehetünk.

...Baráti üdvözlettel régi híve

Nagymaros 1906. július 30.

Böckh János

3

(Böckh János levele Herman Ottóhoz)

Igen tisztelt Uram!

Dr. Szontagh Tamás barátom és kollégám révén ma kaptam tudomást arról, hogy múlt hó 23-án hozzá intézett levelében kérdést méltóztatott intézni, vajjon az ismert miskolczi lelet ügyében történik-e valami a földtani intézet részéről.

Engedje meg ez irányban részemről azt a felvilágosítást adni, hogy az intézet most ősszel a folyamatban levő országos geológiai felvételek befejeztével nyomban ki akarja küldeni egyik tapasztaltabb, a kérdésben eddig nem szereplő geológusát, hogy a vitás kérdést geológiai szempontból kint a helyszínén behatóbban tanulmányozza, s vizsgálatai eredményét azután írásbelileg is nyilvánítsa s lesz gondom, hogy ez Nagyságod kezeihez is jusson.

A barlangok vizsgálatáról, mint a geológiai intézet foglalkozásával kevésbé összefüggő és költségesebből, a mely különben másutt egyéb testületek dolga, ezennel még nem szólhatok.

A mi a miskolczi Mammút-agyar leletet illeti, erről intézetünk csak utólagosan kapott hírt s midőn mi ennek megszerzésére s így természetesen kiadására a hír vétele után azonnal lépéseket tettünk, a lelet már másnak volt adva.

Engedje meg végre, hogy az alkalmat felhasználva megköszönjem a miskolczi leletről szóló, nekem is megküldött közleménypéldányt s legyen meggyőződve Nagyságod, hogy a mennyiben az intézet fontos vizsgálatait szakmájába vágólag támogatni képes, erre ezt mindenkor késznek fogja találni.

Fogadja kérem, kiváló tiszteletem nyilvánítását, melylyel vagyok kész híve

Nagymaros, 1906. VII. 18.

Böckh János

4

(Böckh János levele Szontagh Tamáshoz)

Kedves Barátom!

Nagymaros, 1906. szeptemb. 6.

...Herman Ottó ügyében megtettem az előkészítő lépéseket, mert hisz méltóztatik tudni, hogy előbb a pénz kell, azután lehet csak cselekedni.

Minthogy előterjesztésemre választ még nem kaptam, tegnap sürgetni mentem a minisztériumba, de magam láttam az elintézését. Egyelőre 1000 kor.

kértem, meg is van adva, úgy, hogy szándékom dr. Papp Károllyal a vitás pontot megvizsgáltatni s dr. Kadičcal a barlangvizsgálatot megejteni, mert azt hiszem, hogy Tisztelt Barátom alig vágyódik e vizsgálatba, daczára, hogy Hermannak szóló levelében a vizsgálatról szólt; de ha sejtelmem téves, tessék ezt velem csak őszintén tudatni.

... őszinte híve

Böckh János

5

(Böckh János levele Szontagh Tamáshoz)

Kedves Barátom!

... Július hó 18-án megkaptam Geselltől Doctor Úrnak július 8-án kelt jegyzékét és Hermannak Doctor Úrhoz címzett két levelét, a melyeket, kívánatához képest, ide mellékelve visszaküldök. Én ugyan őszintén mondván, Hermannal az egész ügyben csak annyiban érintkeztem, a mennyiben egyszer hivatalból egybeállítottam részére az általunk tudott ottani őslényelődfordulásokat, a melyeket ha jól mondom még Doctor Úr volt oly szíves egybe állítani. Ez összeállítást Hermannak rendelkezésére is bocsátottam, egyéb levelezés vagy megkeresés az intézethez nem volt.

Doctor Úr levelének betekintése után tegnap nyomban írtam Hermannak, hogy Doctor úr révén tudomást kaptam arról, miként Ő tudakozódott arról, valjon az intézet mit szándékozik tenni a miskolci lelet kérdése ügyében és hogy ennek következtében közlöm vele, hogy most az ősszel, a geológiai felvételek után kiküldi az intézet az egyik tapasztalt, az ügyben még nem szerepelt geologusát, hogy a miskolci ügyet behatóan tanulmányozza és annak eredményéről beszámoljon, a melyről lesz gondom, hogy kezeihez is jussom.

Mínthogy azonban leveleiből azt is láttam, hogy barlangvizsgálatokat is említ, erre vonatkozólag megírtam, hogy a barlangok vizsgálatáról, mint a geológiai intézet foglalkozásával kevésbé összefüggő és költségesebberről, a melyet különben másutt egyéb testületek végzik, ezennel még nem szólhatok. A miskolci mamut agyar leletet illetőleg megemlítettem, hogy erről csak utólagosan kaptunk hírt s hogy midőn mi ennek megszervezésére s így természetesen kiadására a hír vétele után azonnal lépéseket tettünk, a lelet már másnak volt adva. Biztosítottam végre, hogy a mennyiben az intézet fontos vizsgálatait szakmájába vágólag támogatni képes, erre mindenkor késznek fogja találni. Ennyit tehettem részemről és a levelet még júl. 18-án postára is adtam. —

Úgy látom Herman neheztel ránk, de nem igazságos, ha az intézetet Halaváts, vagy Róththal akarja talán identifikálni. Nem tartom ugyan helyesnek, hogy sem Halaváts, sem Roth Herman közleménye után nem nyújtott nézetét illetőleg némi magyarázatot, akár új helyszíni vizsgálat után, de ez elvégre a nevezettek ügye. — Az intézetet hivatalból való vizsgálatra senkisésem kereste meg. Amit Herman arról ír, hogy iratainkban „komiszkodásnak” adunk helyet, ez előttem érthetetlen, erre biz privilégiumot bizonyára senkinek soha nem adtunk. —

Ennyit tehettem egyelőre a magam részéről az ügyben...

Böckh János

6

Kedves Öcsém Lóczy Lajos!

Budapest, 1906. novb. 26.

Ma veszem dr. Kadič Ottokárnak a borsodi Alsóhámorból keltezett tudósítását, mely szóról szóra ez:

„A Szeleta barlangban az alluvialis humuszos talaj alatt, egy vastag sárga agyagrétegben, ősmedve csontokkal keverve, számos koptatott csonttöredéket találtam. A koptatott csonttöredékek első pillantásra elárulják, hogy emberi használatban voltak s minthogy az ősmedve csontjaival együtt fordulnak elő, minden kétségen kívül az ősembertől származnak.”

Megjegyzem, hogy Kadič úr tőlem kérte és kapta a tájékoztatást és az illető diktátumban külön súlyt helyeztem a Szeleta barlangra, már a száda előterénél fogva is.

Ezt Halaváts úrék kitehetik az ablakukba. Részemről a tizenhárom évi küzdelemnek vége.

Szívből üdvözli az öreg

Herman Ottó

7

(Semseyhez)

Magyar Ornithologiai Központ. Budapest. 1906. decz. 6.

Méltóságos Uram!

Drága jó Patronusom!

Kegyes sorai nemcsak tartalmuknál, hanem annál fogva is váltak nagy öröömre, mert nem bírtam a fejemből kiverni, hogy valamivel neheztelését vontam magamra — hogy mivel, azt nem tudtam!

Sok éjen át hánykódtam nyugtalanul. Mert igaz, hogy én a munkán túl csak három tényért vagyok még ezen a világon — és ha csak egy is elfordul tőlem: én megyek — el —

A mi most már azt illeti, hogy Róth és Halaváts dolga magántermészetű volt, azt én el nem fogadhatám, mert én a m. k. földtani intézet hivatalos helyiségében kértem felvilágosítást, a minek megadása fölesküdtött geologusoktól sohasem lehet privát dolog. A Halavátsé lehetett volna, ha nem publikált volna.

De értekezése ott van a „Földani Közlöny” XXIVik kötetében, a 18—23 lapokon s ebben az értekezésében szóról szóra ezt mondja magáról: „Exoffo geologus létemre illetékesen írhatok hozzá minden geologiai tárgyhoz.”

Halaváts azt mondja, hogy az avasi templom nem áll diluviumon, szóról szóra: „A helyszínén tett minden tapasztalataim alapján kimondhatom, hogy Miskolcz városa területén, a Szinva árterén csakis mostkorú üledék van és sem ezen üledék alatt, sem az Avas oldalában a diluviumnak nyoma sincs.” Már pedig az a terasz az Avas oldalában, a melyen a templom áll diluvium

s ezt igazolják a palaeolith leletek. Én ebből vontam le utolsó értekezésemben (Zum Solutréen von Miskolcz) a melyet átnyújtottam, konkluziomat, melyet Dr. Papp és Dr. Kadič vizsgálatai igazoltak.

Hol van a homokkőbe ásott sír, melyről Halaváts ír? Sehol sincsen! Roth úrról nem is beszélek, mert kinyomatott jelentése felületes és gyarló.

Azt meg kell jegyezni, hogy Böckh igazgató hozzám intézett levele sem állja a próbát, a midőn azt mondja, hogy a palaeolith kort illető vizsgálatok nem tartoznak az intézet körébe, sőt éppen oda tartoznak, mert a rétegek megállapítása absolute geologiai feladat és ettől függ minden. Az archeologus csak messze hátul következik.

Az igen tisztelt „Exoffogeologus” urat, és urakat bizony ízről izre szét lehetne szedni, ha az ember olyan madár volna, a ki a saját fészket rondítja.

Azt én nagy nyereségnek tekintem, hogy két fiatal, képzett erő ment be a dologba s ezekről föllehet tenni, hogy komolyan fogják fel a dolgot, hogy nem fognak dűlni hanem keresni és réteg szerint meghatározni.

Engem ebben a dologban egy momentum izgatott: a prioritást a magyarságnak biztosítani.

És hogyha az „exoffo” geologus urak 1893-ban az én nyomomon indultak volna el, jó két évvel elébe vágtunk volna a Gorjanovits féle krapinai ősembernek.

Fogadja méltóságos uram igaz tiszteletem és hálám kifejezését

öreg híve
Herman Ottó

Mts. Dr. semsei Semsey Andor Úrnak, a főrendiház tagjának stb. stb.

Budapest. Kalvin tér 4.

8

Nagyságos Herman Ottó úrnak, az országos ornithológiai központ Vezetőjének

Budapesten

Igen tisztelt Nagyságos Uram!

A miskolczi III.-ik szakócza lelet fényképének 6 példányát megkaptam és kívánsága szerint szét is osztottam.

Szíves figyelmét mindnyájunk nevében köszönöm.

Reményilem, hogy ez a munka, a mely minket tudományosságunk terén összehozott és szorosabban kapcsol össze meg nem lazul, hanem ezentúl is hazánknak lesz hasznára.

Budapesten 1907. januárius hó 15-én

Kitűnő tisztelettel
Böckh János
miniszteri tanácsos
igazgató

9

Nagyságos Uram! (Herman Ottó)

f. hó 27-én kelt becses levelét ma megkaptam s egy percig sem kívánok adós maradni a válasszal.

Engem levelének tartalma igen meglepett, mert arról, hogy a vezetésemre bízott tisztikar a miskolczi vizsgálatokból kifolyólag Nagyságoddal szemben, mondjuk a bojkott terére lépett volna, arról igazán mondvá a legcsekélyebb tudomásom sincsen s ismervén a tagok jellemét ezt nem is hihetem s így a legnagyobb tartózkodással kell vennem annak hírét is, hogy Dr. Kadič Ottokár a Szeleta barlangban végzett ásatásról, a Földtani Közlönyben az 1907. április—május 1—5. füzetben kiadott előzetes, kivonatos közleményével a bojkottot tényleg meg is kezdette.

Én a magam részéről azt hiszem, hogy itt tévedés forog fenn.

Kétség a felett egy perczig sem lehet, hogy Uram Bátyám volt az a ki a barlangkutatást a borsodi Bükkre nézve szükségesnek mondotta és, hogy ezen alapul dr. Kadičnak és dr. Papp Károlynak részünkről való kombinált kiküldetése, nevezetesen pedig tekintettel a Nagyságod és az intézet egyik tagja közt fennforgó ellentét tisztázására.

Én azt hiszem, hogy Kadič doktornak eszeágában sincsen elhallgatni akarni az igazságot s ha ő tehát a fentebbi, magánjellegű előzetes közleményében a történelmi igazságról megfélemedkezett, ez nem egyébre mint feledékenységre, de semmiképpen bojkottra vezethető vissza. Sajnálom, hogy dr. Kadič Ottokár jelenleg már nincsen Budapesten, minthogy az országos felvételeknél kint a vidéken, Krassó-Szörény megyében tartózkodik, mert ha értesülni fog az itt szóbanforgóról, késékvíül ő lesz az első, a ki iparkodni fog, pótolni a mulasztást s az által fényesen fogja igazolni, hogy őt bojkottálási viszketetség bizonyára nem vezérelte.

Urambátyámnak szíves engedelmevel szándékom is Kadičot szándéknélküli mulasztására levelének előmutatása mellett figyelmeztetni, és nem kételkedem, hogy végleges jelentésében ily irányú panaszra már nem lesz ok.

Tudományos vizsgálatoknál őszintén ki kell mondani kinek és miben van igaza és kinek mennyi az érdeme s ettől a körülöttem működőknek sem szabad eltérni.

A mi a múlt évben köztünk váltott levelet illeti, én azt készségesen máris aláírom és eszemágában sincsen Nagyságodnak a szóban forgó kutatások kezdeményezése körüli érdemeit csak egy percig is tagadóba vonni.

Nagyságod a tudományos igazság érdekében vetette fel a vizsgálatok fogantatásának kérdését és én ugyancsak e végett szegődtem indítványára szolgálatába és ez vezérelte a kiküldött intézeti tagokat is eljárásuknál, hogy lehetne tehát most bojkottról szó? Miért? A ki ezt állítja, annak bizonyítania is kell.

Múlt évi leveletem és akár ezt is méltóztassék tehát bárhol és bármikor felhasználni és bizosíthatom Urambátyámat, hogy az nekem kellemetlen nem lesz, mert én mindenkor az igazság mellett foglaltam állást és azt a jövőben is megteszem.

Nagyságodnak jó és tartós egészséget kívánva vagyok...

Nagymaros 1907 július 30

Böckh János

10

Roskány 1907 VIII. 5.

Nagyságos Uram! (Herman Ottó)

Becses sorait mély tisztelettel vettem. Hazaérkezve Lillafüredről az asztalomon találtam a Földtani Közlöny legújabb számát, a melyben a miskolczi és alsóhámosi ősember is szerepel. A mi e számban a nevezett tárgyra vonatkozik nem egyéb mint jelentésemnek egy rövid jegyzőkönyvi kivonata, a melyet Lörenthey barátom kérésére a „Közlöny” részére készítettem. A kivonat azonban nem szó szerint, hanem rövidítve került be a jegyzőkönyvbe. Ez átdolgozás folytán sajnos egy hiba csúszott a szövegbe, a mennyiben ott a dolog úgy van feltüntetve mintha Hoernes munkájában az 1905. évi lelet szerepelne, a mi természetesen nem felel meg a valóságnak.

Nagyságod is valószínűleg erre gondolt a midőn azt méltóztatott megjegyezni, hogy a „chronologia rendje tökéletesen fel van forgatva”. Jelentésem tehát tényleg nem jelent meg... Az alsóhámosi ősemberről csak a kutató-sok végleges befejezése és a gyűjtött anyag tanulmányozása után fogok egy kimerítő munkában beszámolni. Ebben a munkában, magától értetődik Nagyságod mint indító és irányító meg lesz említve...

Maradtam mély...

Kadič

11

Igen tisztelt Bátyám Uram! (Herman Ottó)

Folyó hó 2-án kelt becses sorait kissé késve kaptam meg, mert néhány napra elutazva voltam Pozsonyba.

A mit Kadičról méltóztatott fel hozni az részéről határozottan hiba és általa okvetetlen helyreigazítást követel. Érthetetlen, hogy ő az időbeli egymásutánt úgy összezavarta. Ez könnyelműség, de rossz szándékot ne méltóztassék fel tenni.

Elég lesz majd Őt erre figyelmeztetni, hogy részéről is az egész ügy a helyes kerékvágásba jusson.

A mit Bátyám Uram levele végén Kadičnak a kinyomatásra vonatkozó nyilatkozatáról ír, erről most nem szólhatok, mert erről egyéb tudomásom nincsen, dr. Kadič pedig mint múlt levelemben írtam, jelenleg még Krassó-Szörény megyében tartózkodik.

Nem értem Kadič doktor eljárását a neki írt levelével szemben sem, én a nem válaszolás okát más körülményeknek tulajdonítom.

Mínt hogy magam csak a jövő héten jutok Budapestre, levele vétele után azonnal írtam oda, nem fekszik-e Bátyám Uram levele talán Kadič íróasztalán, hogy t. i. nem küldötték dr. Kadič után. —

Bátyám Uram érdemei a miskolczi vizsgálatok körül kétségkívüliek és legyen meggyőződve, hogy minden rendbe jön, mert bojkottról szó sem lehet.

Én a levelében említett dictátumot Kadičtól be fogom kérni, a hogy ő ősszel vissza jön a felvételekről, bár így is megvagyok győződve, hogy Bátyám Uram dr. Kadič vizsgálatait nem csak kezdeményezte, hanem minden tekintetben támogatta is.

További jó egészséget és nyaralást kívánva vagyok őszinte és készséges híve

Nagymaros 1907 aug. 9.

Böckh János

12

Igen tisztelt Bátyám Uram!

f. é. augusztus hó 8-án kelt becses sorait aug. 11-én megkaptam, de mint-hogy az intézet vezetése most már megint vállaimat nyomja, a sok teendőm mellett csak ma válaszolhatok.

Mindenek előtt van szerencsém a nekem megküldött Kadič-féle előadás szövegét és roskányi levelét vett betekintés után ismét visszaküldeni.

Én most még inkább meg vagyok győződve, mint az előbbeni leveleimben is kifejeztem, hogy itt bojkottról szó sincsen. Kadič levelének egész tónusa az ellenkezőre mutat. Hogy ő miért nem válaszolt már előbb Nagyságodnak azt csak ő mondhatja meg, de rossz szándékot nem tételezhetünk fel.

A mit Kadič a Közlönyben megjelent egybeállítását kívánatos voltáról ír az is megmagyarázhat némely elmaradást.

A mi a közlemény kéziratának szövegébe Bátyám Uram által történt közbetoldásokat illeti az ellen sem Kadičnak sem másnak ellenvetése nem lehet, hisz ezek csak tényeket konstatálnak és Kadič által a végleges munkánál is bizonyára köszönettel fognak érvényesíttetni. Nézetem szerint a kézirat 4-ik oldalán a 2-ik kikezdés eleje is jobb fogalmazást fog igényelni ti. a tényeknek annyiban megfelelőbbet, hogy Bátyám Uramnak a vizsgálatokat indítványozó lépései kellőleg kifejezésre jussanak, mert azokat senki elbitorolni nem akarja s így bizonyára Kadič sem. —

Hogy Halaváts főgeológus az Avas oldaláról a diluvium jelenlétét nem ismerte és tagadta, azt Kadičnak, vagy bárkinek palástolni akarni bizonyára nem lehet szándéka.

Nem is szükséges, hisz végre Halaváts is csak ember s így nem infallibilis, de akár Pappnak, akár Kadičnak kötelessége a talált tényeket helyesen megismertetni, és véleményüket tekintet nélkül a fennforgó kérdésekben nyíltan kimondani és reményilem, hogy ezt végleges beszámolójukban mindenkivel szemben meg is fogják tenni.

Nagymaros 1907 aug. 15.

Bátyám Uramnak stb.
Böckh János

13

Igen tisztelt Bátyám Uram! (Herman Ottó)

Igen köszönöm f.h. 19-én kelt becses sorait, a melyekkel megnyugtattott, hogy Kadič előzetes közleményét megkapni méltóztatott.

A diluviális embernek Miskolcz vidékén egykor való jelenlétét tagadóba vonni akarni véleményem szerint nem lehet; Nagyságodnak igaza volt és van s ezt világosan el is kell ismerni, szintúgy a barlangokra történt figyelmeztetését.

A mint Kadič a felvételekről hazajön, közölni fogom vele utolsó levele világosan összefoglaló sorait is és azt hiszem, hogy ő a tudományos igazságnak a hogy illik is nem fog habozni teljes mérvben eleget tenni.

Fogadja kiváló tiszteletem...

Nagymaros 1907 aug. 25.

régi híve
Böckh János

14

Roskány 1907 aug. 25.

Nagyságos Uram! (Herman Ottó)

... A Közlönyben megjelent publikáció, a mely tényleg előadásomnak mindent tartalmazó összevonása, a jegyzőkönyv részére készült. ... Tavali előadásomnak csupán informatív jellege volt. Főcélom az volt, hogy szűk szak-körben, a szerzett tapasztalatokról beszámoljak, hogy egyes szakemberek nézetét, tanácsát avagy kifogását haljam. ... Vizsgálataimban... biztos adatokat gyűjtsek... alaposan tanulmányozzam... a mikor mindennel tisztában leszek, egy mindent felkaroló dolgozatban végkép fogok beszámolni...

... Én Hoernes művét már akkor is szorgalmasan forgattam, a mikor az 1905. évi leletről mit sem tudtam. Elejétől kezdve tisztában voltam, hogy ott az első hármás miskolczi leletről van szó. Ebben az értelemben írtam az előadásomhoz a szöveget is.

Hálával vettem a leletek chronologiai kimutatását is, a mely az általam adott kimutatástól csak annyiban különbözik, hogy én az 1904. évben talált kőszilánkot kihagytam. Ez készakarva történt, mert ezt a darabot, Nagyságod kételkedve sorozta a többi kőszerszám közé, én pedig a biztos objektumok átnézetét adtam.

Nagyságod szíves...

Kadič

15

Lillafüred p. Diósgyőr 1907 szept. 9.

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

T. Róth úr igen famozusan vágta ki magát. Bámulatos, hogy az emberek már nem röstelkednek.

Kadič úr pedig úgylátszik azon van, hogy a barlangvizsgálatot teljesen önmaga eszméjének vallja.

Arról, hogy én adtam a helyre (Szeleta) szóló információt, egy szót sem ír; pedig ez nekem fontos, mert logikai következtetés volt, hogy: ha Miskolczon volt ősemlék, kellett lenni különösen a Szeletában is. Csak ez zárta volna nem méltón a vita személyes részét. Kadičról nem is tettem volna fel.

Fogadja kérem tiszteletem kifejezése mellett üdvözetemet.

Öreg híve
Herman Ottó

16

Lillafüred 1907 szept. 29.

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Levelének meleg hangja nagyon jól esett, mert a mostani levelezésekben dominálnak a falelkű emberek; szavuk fárasztó majd undorító is.

A kiből van érzés, mind a kétségek végletein jár és lemond a jövőről. Szily a multkor meglepően lemondó, bánatos levelet írt, csak a végső reményt nem adja fel.

Levelének tépelődő részén szinte megdöbentem, mert elvégre generációjából a legkészebb és legjobban elhelyezett ember, ki igazán pozícióval bír itthon és a külföldön.

Szerintem ha valakinek, úgy Önnek nem szabad letörésről beszélni — még ha fenyegetné is.

Hogy a tudományos mázzal bevont burokraták közt nem érzi jól magát, hát azt értem; de ha valaki, Ön az a ki ellene és róla tehetne, ha latba veti szavát, tekintélyét. Azt hiszem nem maradna egyedül!

Valami állapot ez! Egy főbányatanácsos és főgeológus, ki e czimen eszi kenyereit, a legvilágosabb situban nem ismeri fel a diluviumot és azután egy halottal takarózik, mikor én az Ő kívánságára felmutattam neki a kész rajzot is és ő azt jóváhagyta, de azt is Pethő jelenlétében, a mire már nem is mertem hivatkozni, mert letagadná. Ő azt hánytorgatja, hogy nem vagyok geologus, ergo kellene geologusnak lenni, a ki tudatlanságát felmutatná — ki az?

Itt az a nagy bökkenő, hogy az emberek nem vállalnak harcot és hagyják veszni az igazságot, nem véve észre, hogy a tudatlanságot istápolják —

Halaváts is tudatlanságba esett, mert kitűnően írta le a diluviális réteget, de nem ismerte meg más ponton! A téglavetőben igen, az Avason nem!!!

S hogy a komikum tökéletes legyen: én a Halaváts leírásából ismertem meg a réteget! Azért állottam meg a leletek palaeolith jellege mellett.

Majd kifejtem, míhelyt Dr Papp értekezését megismerem. Ígértek ugyan kefelenyomatot, de ... ígértek.

...minden szépet jelentve vagyok öreg híve
Herman Ottó

17

Lillafüred 1907 október 2.

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Nagyon de nagyon köszönöm sorait. Én is úgy látom, hogy van levelezés, a mely termékeny, ha erős főktől ered és tiszta forrásból fakad.

Nagy kedvem volna a személyes tekinteteknek, a melyek onnan is fakadnak; „mit mondanának bizonyos emberek”? ellene szegezni a hazafias kötelességet, a mely alá a tudomány irántit is lehet fogni.

A dolog úgy áll, hogy két főgeológus, egyszerű szitusnál nem ismeri föl a diluviomot; előttem nem az áll, hogy ez tudatlanság, hanem az: mit érhet ilyen emberek munkája az országos fölvételben?

Őn jobban tudja mint én, mekkora érdek fűződik Magyarország geologiai térképének szolid elkészítéséhez! Ha az utókor hitványnak fogja találni: az egész geologiai nemzedékre fog árnyat vetni!

Ez nem heccelés, hanem logikai következtetés. — Mintha ezek az emberek úgy gondolkoznának: „a fő a kényelmes helyzet, utánunk pedig az özönvíz!” Ez gondolom, igen komoly dolog. —

Élek szíves engedelmével és ajánlatával s fölkérem legyen oly kegyes nekem a Baragánon levő mozgó pásztorlakokról némely adatot megszerezni, mert nekem Romániában egy lelkem sincsen... mert az utazásnak erre az életre vége.

Feleségem nevében is minden jókat kívánva, vagyok tisztelő öreg híve
Herman Ottó

18

Igen tisztelt Bátyám Uram! (Herman Ottó)

folyó évi szeptember 25-én kelt becses sorait megkaptam, de csak ma válaszolhatok, mert rendkívülien el voltam foglalva.

A mit levelében velem közöl, az nagyon meglepett, mert hisz a mit mások hallottak, azt csak Kadičnak is kellett hallania és kell tudnia, azért nem értem a dolognak ily fordultát s inkább azt akarom hinni, hogy Kadič félreértette a kérdést.

Kadič jelenleg még a felvételeknél van; de f. hó 8-ára visszavárjuk s az a szándékom, hogy akkor magam is megkérdezem, hogy miképen értette a nemleges választát.

Dr. Papp K. miskolczi munkája ki van szedve, sőt a szerző a kefelenyomatokat, a melyeket azonban Besztercze-Naszód megyébe kellett küldennem, már

át is nézte. Jelenleg a munka az Évkönyvünk szerkesztőjének dr. Pálffy Mór kezében van a kit ma várok vissza, ugyancsak Erdélyből.

A geol. térkép kézi példánya a napokban szintén elkészült, úgy hogy most már lithográfiába megy. Legközelebbre tehát már a munka megjelenését is várhatjuk.

Tudtommal most a német fordítás is szedés alatt van.

.....

Minden jót kívánva tisztelettel őszinte híve

Budapest 1907 október 3.

Böckh János

19

Radulesd 1907. X. 4.

Nagyságos Uram! (Herman Ottó)

Augusztus hó 27-én kelt becses soraira van szerencsém a következőket válaszolni.

Legnagyobb készséggel elismerem, hogy a miskolczi kutatások előtt Nagyságodnak tisztelegtem és a színvavölgyi barlangokra vonatkozólag tájékoztatásokat kaptam. Tény, hogy ez alkalommal az alsóhámori barlangoknak, de különösen a Szeleta-barlangnak kutatását sürgetni méltóztatott. Ennek elismerését már azért is készséggel teszem, hogy eltüntessem azt a téves vélekedést miszerint ezek kimaradása az előadásomból valamely különös okból történt volna...

...Előadásom megtartásánál főképen a tárgyat, nem pedig egyes személyek ügyeit tartottam szem előtt...

...Minthogy az ellenem emelt vád még mindig fennáll s azon elismeréseket haladéktalanul Részére követelni méltóztatik, elhatároztam, hogy eredeti tervemtől eltérjek s előadásom szövegét tökéletesebb formában a kívánt javításokkal és pótlásokkal együtt a „Földtani Közlönybe” tegyem...

Kadič O.

20

Budapest 1907. X. 16.

Nagyságos Uram! (Herman Ottó)

...Tudom, hogy a személyi ügyek elismerését nem dicsvágyból méltóztatik követelni, hanem azért, mert bizonyításainak logikai láncolatába tartozik. Tudom azt is, hogy a miskolczi kérdésben a személyi ügyek fontos szerepet játszanak, s hogy feladatunk épen az volt, hogy ezeket rendezzük... ezek tárgyalása főképen Papp Károly barátom ügykörébe tartozik. A miskolczi stratigraphiai kutatások eredményéről, barátom különös kérésére referálhatam ugyan, de a kritikai, különösen az ítélelhezó részbe nem volt jogom beleszólni, mert ez a miskolczi stratigraphiai kérdés kutatójának jogkörébe tar-

tozik... Papp Károly munkájának kefelenyomata már meg van; ebből azt a részt, a mely a vitás kőszakócákra vonatkozik, a szerkesztő szívésségéből mellékelve küldöm.

Tudom, hogy barlangkutatásaimmal én is hozzájárulhatok majd a miskolczi kérdéshez a mennyiben igazolom, Nagyságodnak azt a föltevését, hogy a diluviális ember valószínűleg a közeli barlangokban is élt... A Szeletában talált palaeolithok most már bebizonyították, hogy Nagyságodnak a barlangkutatásokra vonatkozó sürgetése jogosult volt. Szerény nézetem szerint a kőszerszámok tárgyalása lesz majd az a hely a hol Nagyságod előrelátását kiemelhetem...

A Közlönybe csúszott Hoernes-hiba legközelebb helyreigazítást fog nyerni. Kéziratomból ki fog tűnni, hogy ki követte el a hibát.

...Mély tisztelettel

Kadič

21

Mélyen tisztelt Bátyám Uram! (Herman Ottó)

folyó hó 10-én kelt becses sorait megkaptam és véghetetlen sajnálom, hogy Kadič dr. ennyire meggondolatlan sorokat írt.

Kadič f. h. 8-án Budapestre visszatért amikor azután a miskolczi ügyben elkövetett egész eljárását szóvá tettem.

Nyilatkozataiból szerencsére tényleg azt tapasztaltam, hogy nem rossz szándék vezette, hanem inkább kellőleg nem fontolta meg alaptalan insinuatijának rendkívüli sértő voltát, a mit restel is.

Kadič ma vagy holnap Miskolcra utazik, hogy a szeletai ásatásokat folytassa és lehetőleg befejezze.

Kétségkívül Bátyám Uramhoz is el fog menni és e személyes találkozástól az egész odiozus ügyben a legjobb fordulatot reményelem; ezt teljes szívből kívánja, tiszteletének és üdvözlétének kifejezése mellett... régi őszinte híve

Budapesten 1907. október 18.

Böckh János

22

Budapest 1907 novb. 7

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Utolsó levelét, melyet személyesen átvettem, de csak otthon olvastam, úgy értettem, hogy én is tegyek valamit a B. ügyben.

Ez a dolog természetesen nagyon kényes és föltétlenül szükséges, hogy az ember előre is tájékoztassa magát a befolyások gondolkozásáról, nehogy rontson, a mikor építeni akar.

Az a benyomásom volt S. A.-nál (Semsey Andor), hogy jóakarattal van B. iránt, legalább nem reagált úgy, mint szokott, ha olyanokról beszél az ember, a kiket nem szeret.

Ezért nem akartam a dolgot Darányinál pedzeni, mert tudom, hogy S.C. nem kerülné el.

A fő dolog az, hogy én találjam meg B. levelét 1906 ból, melyben azt írta, hogy az ősemler nyomának keresése nem a geológiai intézetnek való feladat, a mi tudatlanságra valló felfogás, a melyből ki lehet indulni. A keresést megkezdtem. Tudnom kellene valamit arról is, hogy hogyan állanak a dolgok az intézetben, mert valóban semmit sem tudok.

Bécsben azért nem kezdhettek, mert nem juthattam új anyaghoz, még közvetve sem, mert ki tudja, hogy Kadič mikor jut publikáláshoz?

A fő azonban, hogy a levelet megtaláljam, utána is leszek.
...vagyok tisztelő öreg híve

Herman Ottó

23

Szontagh Tamáshoz

Kedves Öcsém!

Budapest 1908 jan. 2

Nehogy valami skrupulusok támadjanak, vegye tudomásul, hogy a mel-
lékelt levonat szerint Angerer ez egyszer nem elégitett ki s azért ma vissza-
küldtem a clichéket és a két szakócát, hogy az egészet ismételje. Igaz hajlan-
dósággal üdvözli

az öreg

Herman Ottó

24

(Szontaghhoz)

Kedves Öcsém!

Budapest, 1908 jan. 11

Legyen oly kegyes és tudja meg Kadičtól: írt-e ő neki Dr. Hugo Ober-
maier Bécsből és küldött-e neki adatokat.

A feleletért előre is köszönetet mond örege

Herman Ottó

25

(Szontaghhoz)

Kedves Öcsém!

Budapest, 1908 febr. 13

Nem szívesen, de megírom e sorokat, mert szükségesek. Tegnap fölkere-
sett egy vidéki tanár, a ki azt mondta, hogy Schaffaricz tanár úr környeze-
tében kering a hír, hogy a Szeletából való leletek mind hamisítványok.

Egy hét múlva valószínűleg már „leleplezett hamisítókról” lesz szó, mert ez minálunk „módi” és valakinek nagy érdeke volna, hogy így történjék.
Végtelen kár volt a Kadič levelező lapját közölni, két oknál fogva:

1 A bécsieknek minden rossz és hamis a mi hazánkból jön, az ok: politikai.

2 Ebben az esetben a vádaskodás itt rettenetesen kétélű fegyver. Én nem tudom, mit gyűjtött egészben Kadič; azt sem mit vitt magával mutatóba; azt

sem hol és hogy őrizte a gyűjteményt, azt sem feszegetem most, hogy kinek vagy kiknek lehet érdeke hamisítani. Kadićnak sem és nekem még kevésbé!

Azok a csacska elemek legyenek eszükön és azok is a kiknek a földtani intézet reputációja ér valamit.

Melegen üdvözli öreg híve

Herman Ottó

26

(Szontaghhoz)

Kedves Öcsém! Fogadja köszönetemet a „Földtani Közlöny” f. é. 9—11 füzetének megküldéséért és nagyon hálás leszek az ígért különnyomatokért. Bámulom, hogy T. Róth nem vette észre mennyire blamálna magát igazán gyenge nyilatkozatával. Már ehhez képest H. (Halaváts) bölcs, mert hallgat.

Bp. 1908. II. 1.

Örege

Herman Ottó

27

Szontagh Tamáshoz

Kedves Öcsém!

Budapest, 1908. febr. 18

Noha nem részesültem abban a szerencsében, hogy utolsó levelemre bár egy szóval is reflektált volna, mégis értesítem arról, hogy Obermaier úrtól levelet kaptam, a melyben értesít, hogy a Szeleta leletek teljes értékű Solutréen — palaeolithikumok. Arról a körülményről, a melyről Kadić úr emlékezett meg egy árva betű sem áll a levélben.

Üdvözli öreg híve

Herman Ottó

28

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Budapest, 1908 febr. 23

Nagyon köszönöm, hogy sok dolga között, vette magának azt a fáradságot, és elolvasta az előterjesztést; sőt véleményét is mondott róla.

Én azt hiszem, hogy R.-t nem vezette rosszhiszeműség; de igenis lelkiismeretlenség egy várossal szemben, mely úgyszólván életkérdésben szakvéleményét kérte. Mert nem kutatót, amint kellett volna.

H. eleitől fogva rosszhiszemű volt; mert parasztos, pöffeszkedő gögje nem bírta el, hogy elkerültem s azt hitte, hogy véleménye megsemmisít engem és tönkreteszi az ügyet. Vak dühében nem vette észre, kivel van dolga? Ezt csak akkor lehet megérteni, ha az ember az egész irodalmon végig megyen.

A miniszter ki fogja adni az ügyet nyilatkozatra, hát majd meglátjuk; ki az erősebb?

Szívből üdvözli öreg híve

Herman Ottó

29

(Szontaghhoz)

Kedves Öcsém!

Tegnap kaptam Hoernestől és Szombathytól levelet és szeretném, ha meglátogatna, hogy megbeszéljük a helyzetet. Ostobaság volt Kadičtól, azt a mit élőszóval gyanítottak, írva terjeszteni, egyáltalában dobra ütni. Velem szemben objektíve nyilatkoznak s én tisztában vagyok, mi tűnt fel nekik a mi nem fért a fejökbe.

Hozott Dr. Papp Károly különféle Silex-próbákat? Különösen a szürke igen fontos.

Abban a reményben, hogy nem sokára láthatom fogadja legjobb üdvözetemet!

Budapest 1908 febr. 23

Herman Ottó

30

(Szontaghhoz)

Kedves jó Öcsém! Köszönöm fáradozását és pontosságát. A levelet elolvasás után vissza fogom szolgáltatni. Schafarzik tanár úrhoz elmegyek. O-nak írtam, hogy forduljon Öcsémhez; biztosítottam tökéletes előzékenységéről. Minden szépet és jót kíván örege

1908 III. 13.

Herman Ottó

31

(Szontaghhoz)

Kedves Öcsémuram!

Igen nagyra veszem a rólam való megemlékezést, de úgy látom, hogy már sohasem vehetek részt kirándulásokban — egyszer igen a mikor kivisznek —

Sikert és minden jót kíván Örege

Herman Ottó

32

(Szontaghhoz)

Kedves Öcsém! Obermaier azt írja, hogy hétfőn, május 18kán, reggel 9 órakor a földtani intézetbe bekopogtat. Legyen oly jó intézkedni. Én is ott leszek. Kedden, 19kén a Szeletába indul. Tessék Kadič urat figyelmeztetni. Nem tudom, mehetek-é vele, öleli örege

Budapest. máj. 11 1908

Herman Ottó

(Szontagghoz)

Kedves Öcsém! Hálával és köszönettel származtatom vissza a reám bízott objektumot s kérem, vegye tudomásul, hogy a két Kadič-féle remek szakóczát holnap küldöm Angererhez fényképezésre és clichézésre.

Szívből köszönti öreg híve
Herman Ottó

33

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Budapest, 1908 szept. 5

Szíves és meleg sorait vettem. Fogadja legbensőbből eredő köszönetemet és engedje meg a következő bizodalmas közlést.

Én legkomolyabban azon leszek, hogy a vezetése alá került intézettel jó lábon álljak, különösen ha sikerülni fog azt megtörni, a mit Wartha barátunk e napokban így fejezett ki: „Hja, a geologusok nem természetvizsgálók, m. k. tisztviselők”. — Ez kicsendült H. mondásából is: „Én, mint exoffo geologus stb.”

Vegye továbbá szívesen tudomásul, hogy azt a memorandumot, a melyet Önnel elolvastattam akkor februárban — nem nyújtottam be, mert jobbnak láttam bizonyító értekezésem kinyomatását bevárni. Az e napokban meg is jelent, czime: „Das Palaeolithicum des Bükkgebirges, Miskolcz. Szinvaltal. Die Höhlen”. Egy Separatumot az intézetbe küldtem, gondolom az igazgatói asztalon találja meg.

Most már megmondom, hogy ha én az Ön és H. közti viszonyt ismertem volna, nem olvastattam volna el a memorandumot. Megtudtam t. i., hogy Halavátsért többszörösen exponálta magát az Akadémiánál. El kell fogadnom a tényt. Most azt is értem, miért írta nekem az elolvasás után, hogy csak egyben van igazam, hogy t. i. tíz évre lökték vissza a palaeolith ismeret fejlődését. Azt hiszem, hogy többen is lesz igazam — de hagyjuk!

Én ezeket tisztázni akartam, hogy a midőn — hő óhajtásom! — visszanyeri egészségét és feljön, tiszta talajon találkozhassunk. Vagy talán nem is rosszullét tartja vissza Csopakon!? Kívánom, hogy ép legyen!

Fogadja legjobb üdvözetemet! Az öreg
Herman Ottó

34

Budapest 1908 novemb. 12

Mélyen tisztelt kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Utolsó levele, megvallom, kissé meglepett — nem vártam. Azt hittem hogy czélzatom elég világos volt: nem akartam az előző esetek bonczolgatásába bocsátkozni, mert az messze vezetett volna. Nekem tömören kellett írnom, szem előtt tartva a vitás miskolczi leletet, tehát bebizonyítani, hogy

- 1 van diluvium, ergo:
- 2 van palaeolith,
- 3 lennie kell a barlangokban is.

Érdemlegesen csak azokkal a dolgozatokkal kellett foglalkoznom, a melyek a nevem megemlékezésével ellentmondottak, tehát Török Auréllal és Halavátscsal — mellékesen még Róthtal.

A baráthegyi barlangnál csak Pulszkyt volt illő felemlítenem, ki a palaeolithicumot vitatta, a hol nem volt.

Mihelyt ezt a keretet elhagyom, tüzetesen kell vennem a többi esetet is és ekkor a tömörség és világosság rovására — könyvet kell írnom, a mihez életidőm nincs.

Méltóztassék az örökséget, melyért 15 éven át küzdöttem átvenni és tovább fejleszteni — ezen van a sor.

De ha szóvá akarja tenni: jó állok elébe, ha már muszáj.

Kiváló tisztelettel és szíves üdvözlettel öreg bátyja

Herman Ottó

35

Lóczyhoz

Budapest, 1909 május 17.

Kedves Lajos Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Hogy tudósa legyen: tegnap beszélgetésünk után írtam Miskolcra Dr. Tarnay Gyula alispánnak, hogy adjanak a háromi ásatásra 1500 koronát, brevi manu Kadičnak, hogy az ásatást folytathassa; a pénzükön talált tárgyak legyenek a miskolczi múzeuméi (úgy mint megbeszéltük), mert a tudományos érdek így követeli (épen veszem levelét!). Levele értelmében 5—6000 korona kellene még, ezt Miskolcz successive kiteremtheti. Nagy súlyt helyezek arra, hogy a sok országos turkálás után legalább egy lege artis végzett ásatásunk legyen — már példa okából is.

Tarnayra, ki a közművelődési és múzeumegylet elnöke nagy nyomást gyakoroltam már avval is, hogy a jövő évben Miskolczon lesz az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése, igyekezzenek tehát, hogy mint clou-t a palaeolithikumot minél szebben bemutathassák.

Nézetét teljesen osztom, s kérem tudassa: ír e és hol róla?

En legközelebbi közlésemben reflectálni fogok reá, ezért kérem a terminust.*

Egész éjszaka gondolkoztam a dolgon, melynek szerintem nagy a látóköre. Legjobb üdvözlettemmel öreg híve

Herman Ottó

* Felhasználhatom-e levelét?

36

Budapest, 1909 máj. 25

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

A míg Erdélyben járt, én utána vettem magamat a pénzszerzésnek, a mi sikerült.

Tarnay Gyula dr., Borsod m. alispánja s a miskolczi múzeumegylet elnöke azonnal reállott, hogy a Szeleta további ásatására ezidén 1500 korona folyóvú lesz téve. Ugyan ezt írja Gálfy Ignác dr. a miskolczi múzeum igazgatója, ki továbbra is előkészíti a kutatást és annak költségét.

A földolog most már az, hogy a pénz idejekorán utalványozva legyen, hogy az ásatás meg ne szakadjon s hogy az ásatás a földtani intézet főfelügyelete alatt folyjon.

Legyen tehát Kedves Öcsém azon, hogy még a nyár folyamán Miskolcra jusson s ott a jövőt elrendezze.

Dr. Kadič értesítve van; azontúl reményilem, hogy pünkösd másodnapján, a mikor egy napra Lillafüredre megyek, valamiket használhatok.

Nagyon jól esik, hogy ily könnyen kerékvágásba jutottunk.

Legjobb üdvözléteimmel vagyok szerető örege

Herman Ottó

37

Cserbel 1909. VII. 8.

Nagyságos Uram! (Herman Ottó)

...Az ásatások a meglevő akadályok mellett is meglehetősen jól haladnak. Akadályt az ásatások közben felmerülő nagy, mészkőtuskók okoznak.

...Az eredmény azonban meglepő, amennyiben az idei kutatások már több száz palaeolitos kőeszközt és kőszilánkot hoztak napvilágra. A palaeolitikok folyó száma ez időszertint 1060.

Hámori kirándulásom alkalmával Gálfy igazgató urat is meglátogattam, aki az ásatások céljaira további 1500 kor. segélyt tett kilátásba. Több munkást a munkától el kellett tiltani, mert a jutalomdíjakkal visszaéltek. Podhajecki B. munkás nagyobb darabokat szétört és a töredékeket külön-külön bemutatta. Allítólag több babérlevél alakú darabot Miskolczon eladott...

Kadič

38

Demsus 1909 IX. 20. (Herman Ottóhoz)

...Dr. Hillebrand barátom utolsó jelentései szerint A Szeletában folytatott ásatásokat pénzhány végett be kellett szüntetni, anélkül, hogy a terbe vett felásandó barlangrészlet befejezést nyert volna...

...Örülök, hogy az áldozatokat, melyeket a Misk. Muz. a szeletai ügy érdekében hozott, siker koronázta.

...Hillebrand értesítése szerint a Misk. Múzeum újabb áldozatokat kész hozni, s nemrég Dr. Márton L. múzeumi ör úrtól levelet kaptam, melyben azt írja, hogy osztozkodás esetében ügyünket a Nemzeti Múzeum is kész lenne támogatni...

...Lóczy igazgató úr is helyesli ezt a modust s reményilem Nagyságod sem fogja ellenezni.

...Osztozkodásnál nem kell féltékenykednünk, mert úgy a palaeontologiai mint a prehistoriai anyagból is meglehetősen sok áll rendelkezésünkre...

...Nagyságod szíves tanácsait továbbra is kérve maradtam...

Kadič

39

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Budapest, 1910 február 11

Az élőszóval és üzenettel is említett hegyaljai kova és obszidián tárgyak most nálam vannak és sajnálom, hogy tegnap nem lehetett szerencsém. Igen élenken óhajtom, de a tudomány érdekében állónak is találok, hogy az ügyet megismerje, mert arról van szó, hogy ha valami intézkedés történék, a geológia előljárjon, nehogy ismét rendszertelen turkálás legyen a vége. A megtekintés bármely napon, de csak délután lehetséges, mert a tárgyak zár alatt vannak s a kulcsot mindig ide kell rendelni.

Legyen tehát oly kegyes és értesítsen azon a napon, a melyen reáér, délelőtt 10—12 között telefonice délutáni jöveteléről, hogy készen várhassam.

Addig is üdvözli öreg híve

Herman Ottó

40

Susak 1910. VII. 28.

Mélyen tisztelt igazgató Uram! (Herman Ottó)

Minthogy a miskolczi vándorgyűlés ideje közeledik az utolsó napokat a „háromi ősemlék” című tájékoztató dolgozatom megírásának szenteltem... legnagyobb része már ismertetett dolgok összegezése, vannak azonban részek, melyek egészen újak...

...A kéziratot... méltóztassék átolvasni, s ha a célnak megfelel az esetleges javításokkal egyenesen Gálffy igazgató úr címére elküldeni. A „miskolczi ősemlék” ismertetését Gálffy igazgató fogja megírni...

Kadič

41

Budapest, 1910. XII. 22. (Herman Ottóhoz)

...Vérszi József újságíró úr nálam járt és a főt jelzett folyóirat részére a magyarországi diluviális ősemlékről kimerítő cikket kért. Szívesen vállalkoztam ennek megírására, mert úgy hiszem a kutatások érdekében teszem, ha az eredményeket minél tágabb körökben megismertetem... Nagyságodnak szíves betekintésre küldöm... A szeletai részt több ábrával fogom illusztrálni, ha a meglevő kliséket, ábrákat kölcsönözni méltóztatna...

Kadič

42

Répáshuta, 1911. III. 31. (Herman Ottóhoz)

... Az ásatások rendes mederben haladnak. A legújabb fontos eredmény az, hogy a barlang hátulsó részében ősmédevaradványok társaságában pompásan megmunkált palaeolitokra akadtunk... Az anyag itt is kékes-szürke kalcedon, típusa szakasztott olyan mint a Szeleta mélyebb szintjeiben talált degenerált szakóczák típusai.

... Lenhossék professzor urat levélben megkértük, hogy a leletet az Akadémiában bemutassa s ezzel kapcsolatban saját megfigyeléseit is megismertesse...

... A Földtani Intézetből is jó hírt kaptunk, ti. az 500 kor. költséget még 500 koronával megtoldják...

Kadič

43

Aggtelek 1911. VII. 16. (Herman Ottóhoz)

... E hó végén Hámorba érkezem, ahol a Nemzeti Múzeum 1000 koronájából a Szeletában Hillebrandot felváltom...

Kadič

44

Tübingen 1911. VIII. 16. (Herman Ottó)

Nagyságos Uram!

Örömmel értesítem, hogy a Szeletában végzett kutatások módszere a lehető legnagyobb elismerésben részesült.

Discussio:

Forrer (Strassburg) szerint gondosabb és rendszeresebb ásatás még nem történt barlangban. A szeletai ásatást mintaszerűnek állítja fel és hangsúlyozza, milyen fontos, hogy azokat geologus vezette.

Schmidt (Tübingen) A szeletai babérlevél-alakú hegyeket magasztalja és Obermaiernek egykori nézetét, miszerint azok hamisítványok lennének szinte nevetségessé teszi.

Baier (Wien) a lelőhelyet antropogeográfiai szempontból találja érdekesnek.

Szombathy (Wien) indítványára a Földtani Intézet igazgatóságának és a földművelésügyi miniszternek elismerést és köszönetet szavaz, amiért a sok fontos feladatai és teendői mellett ilyen kutatásra is időt, erőt, pénzt juttat.

Az előadás valóságos diadallal végződött.

.....

Kadič

45

Budapest 1912. I. 2. (Herman Ottóhoz)

... Lörenthey professzor úr azok közé tartozik, akik a répáshutai ősember korát elejétől kezdve kétségbe vonták, anélkül, hogy a hely színén a lelet réteget megvizsgálták volna. Az amit az *Uránia* XII. évf. (1911) 4. számában „A diluviális ember kérdése” címen írt elég gyenge dolog, ... erre nem is feleltünk.

... Gálffy igazgató úr szóba hozta, hogy a Szeleta barlang kiásatására a Miskolczi Múzeum az államtól fog pénzt kérni. — Ez most meg is történt... A Földtani intézethez a miniszteri leirat azzal a megjegyzéssel érkezett, hogy a barlang teljes kiásatására „kiváló súlyt fektetek”, és hogy a költségek a Földtani Intézet ásatási tételéből fedezendők. Az egész ügyet én kaptam véleményezésre. Jelentésemben 10,000 K-t állapítottam meg, azzal a megjegyzéssel, hogy az összeg több évre elosztva is kiutalványozható. Lóczy támogatja az ásatás fontosságát, de állást foglal az ellen, hogy a költségek a Földtani Intézet ásatási összegéből fedeztessenek, az másra kell. Más barlangok ásatására már szinte betáblázott. Az elintézés itt elakadhat...

Kadič

46

Budapest, 1913. I. Herman Ottóhoz

... Most azon fáradozunk, hogy a Szeletát Leipzigban kiállítsuk. Ebben az ügyben Weule professzorhoz fordultunk, ... aki utolsó levelében a Szeletára vonatkozó irodalmat kérte...

Kadič

47

Budapest 1913. IV. 12. Herman Ottóhoz

... A szeletai kutatások eredményeiért kijáró érdem minden részletében kizárólag Nagyságodat illeti, akinek kezdeményezésére a kutatás megindult s a kinek útmutatásai szerint történtek. ... Érdemem az egészben az, hogy tanácsait mindenkor pontosan és hűségesen követtem...

Kadič

48

Hámor 1913. szept. 24. Herman Ottóhoz

... A 4000 kor. segélyt végre megkaptuk...

... Szontagh tanácsos úrral történt megállapodásunk szerint ebből az összegből Hillebrand kapott a Ballára 1000 koronát, Éhik Gyula a Peskőre 500-at. A többi részemre lett fenntartva, hogy elsősorban a Szeletát befejezzem s lehetőleg más barlangokban is kutassak.

A Szeletában még sok tennivaló van; hátra van a mellékfolyosó és az előcsarnokban még fennmaradt palaeolithos rétegeket is ki kellene aknázni. Ezen kívül a bejáratban és a főfolyosóban néhány helyen fenékre kellene jutni...

Kadič

49

Hámor 1913. október 7. Herman Ottóhoz

...Most pedig egy fontos eredményről kell Nagyságodnak beszámolnom. E héttől kezdve a szeletai kutatással párhuzamosan a Háromkúti barlangban is próbaásatást végeztek. Három napig tartó meddő ásatás után k. b. 3,5 m mélységben, közel a barlang fenekéhez ma végre egy pompásan megmunkált kőeszköz került a kezembe, amely, ha meghatározásom helyes, egy kisebbszerű acheuli szakócca! Alakját a túloldalán közlöm természetes nagyságban:

(folytatása facsimilében a 47. oldalon.)

50

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

...Talán már hallott is valamit arról, a mi köztem és Kadič közt folyik. Kadič mielőtt hogy a bükki barlangok vizsgálatára kiszállott, eljött hozzám a Közponba és instrukciót kért, a mit bediktáltam neki és különösen hangsúlyoztam, hogy a Szeleta barlang a legfontosabb, mai előtere miatt is.

Kadič csakugyan megtalálta a Szeletában a palaeolith szakóccákat és egyebeket; de jelentésében elhallgatta azt, hogy én figyelmeztettem reá. Én ezt nem hagyhatom annyiban, mert ez nálam logikai következtetés volt, mely a miskolci leletből folyt, t. i.: ha a miskolci lelet palaeolith, akkor a hegység megfelelő barlangjaiban még inkább kell ennek előfordulnia. Súlyt kell fektetni azért, mert ez végső eldöntése a Halaváts háborúnak. Kadič érezhetően magának akarja lefoglalni a logikai következtetést is és nem gondolja meg, hogy assistensem fülehallatára diktáltam neki az informácizót és hogy itt az erdőmesterhez, a kihez utasítottam (ekkor még főerdész) avval állított be, hogy én informáltam a barlangokról és elsősorban a Szeletáról. Erről bizonyítékaim vannak. Nekem Kadič rokonszenves volt és nem értem mi ütött hozzá.

Köszönetem ismétlése mellett fogadja tiszteletem kifejezését!

Az öreg
Herman Ottó

vissza ez irányú tevékenységére. A múlt év folyamán nyilvánította állanjosítottnak Pozsony város törvényhatósági bizottsága a pozsonyi magyar színészet is, a melynek legmunkásabb harcosa szintén a Toldy-kör volt. Tevékenységének hathatós támogatója volt a *Ngugatmagyarországi Híradó*, a melyet főnöki állásának 25. évfordulója alkalmából az elnök meleg szavakkal üdvözölt. Ezután megtartották a választást. Elnök lett *Zichy Géza* gróf, alelnökök *Párai Vajna Gábor* dr. és *Baumsteiner Gusztáv*, főjegyző *Vatkovich Géza* dr., jegyző *Andrássy Béla*, *Veszprémi Dezső* dr., pénztáros *Makat József*, ügyészek *Ejry Jenő* dr., *Langfelder Dezső* dr., főkönyvtáros *Pichler K. Alajos*, háznagy *Rajcsáni Gyula* dr. Az irodalmi

négyszögöl megszer-
telektulajdonosok
ölenkint, a bizottság
város tesz még egy
nek nem volna ere
utjára terelik a do
szágos egyesülete S
kolai főigazgató ne
kérte a fővárost, h
járuljon hozzá. Az
járulást javasolt. S
hogy az alapítvány

(A jégkorszakbeli ember.) Említettük már, hogy a Természettudományi Társulat csütörtöki népszerű estéjén *Lenhossek Mihály* dr. egyetemi tanár ismertette a jégkorszak emberének kulturáját. A tudós tanár előadásában külön fejezetet szentelt a magyarországi paleolit kutatásnak, a melyet tudvalevően *Herman Ottó* indított meg 1891-ben, mikor néhány miskolci lelet paleolit voltát fölismerte. *Herman Ottó* megragadta az alkalmát és *Lenhossek* tanár előadásának végén néhány megszívlelésre méltó szót mondott. Utalt arra, hogy a miskolci lelet kérdésében is felütötte fejét a *morbus hungaricus*, a mely kulturális életünkben a sikert mindig nyomon kíséri, sohasem ismeri el, hanem közeletünknek az a rosszhiszeműség és rosszindulatosság, a mely az uttörő kutató munkáját nem objektív kritikának, hanem személyes támadásnak veti alá. Szavait tudományos kutatóink ifjú gárdájához intézve, fölhevítve ennek tagjait, hogy a jövőben ne azt keressék, a mi elvált, hanem a mi összetart. Az uttörő kutatásokat ne rosszindulatúan és személyesen támadják meg, hanem jóindulattal és objektíven bírálják. És ha szavait megfogadják, nem fog megisméltödni az az eset, hogy elhamarkodott támadás husz esztendőre vet gátat a tudományos fejlődésnek. *Herman Ottó* beszédét az egybegyűlt szakemberek és a széles közönség élénk tetszéssel fogadták.

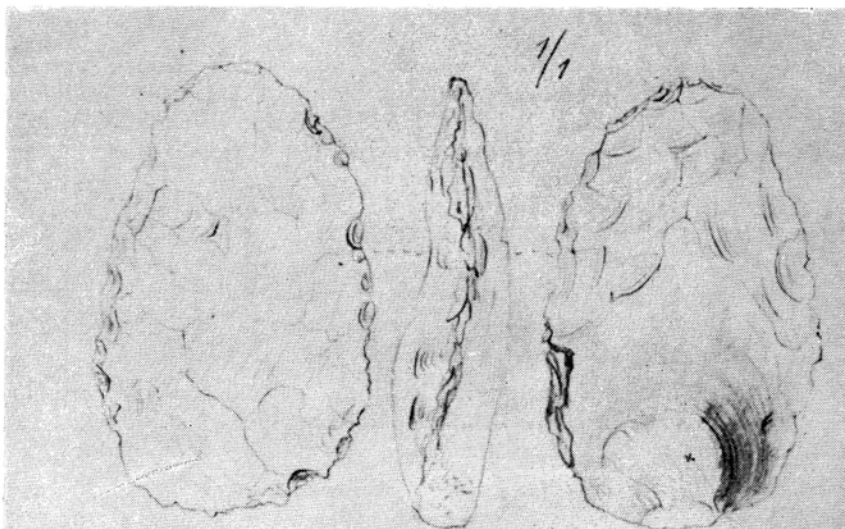
ifértianak nevébe
nei vannak a ke
rtály javaslata n
össége azonban
k választójogot vil
n Budapesten ta
készítő-bizottság
stól és az ügyosz
vasolta. A bizotts
ügyosztály előle

— **Kinevezés**
rti kórházak
ssa nevezte ki.

— **A magyar**
levően a magyar
szágos bizottság
avazott meg. A kö
szter ma leiratban

— **Az Általá**
t, mely alkoholi
zólkodik, ma de
áky Albiné grófi
töklő grófné isme
újodását, melyek
nyáságot tesznek a
on jár, s méltó a
egatására. Az egy
ült évi december
ber kerestt és k
k más munka hi

A 49. sorszámú levél második oldala

bükki

A Háromkúti-barlang a Garadna bal partján, a Háromkút fölött és a Heterméshez közel magas mőkők között 630 m. magasságban nyílik. Épp a múltkor arról elmélkedtem, hogy a miszkolci achenuli ősemberek is a nyomat kellene valamilyen barlangban találni! Alig múlt el néhány nap s íme meg van az achenuli ő ember situsban. Lehet, hogy olyan óriás-fajta nánciákat is találunk.

Maradtam még tisztelettel

S. Kádics Ottokár

51

Kedves Öcsém! (Lóczy Lajos sen.)

Egy idő óta bánt az álmatlanság, a melyet gondolkodásra használok fel. Gondolkoztam a barlangásatásról is és figyelmébe merem ajánlani, hogy Dr. Kadičot nem jó lesz mellőzni, különösen a Bükkben. Az ok egyszerűen az, hogy gyakorlatot és bizonyos esmeretet szerzett, tehát több mint bármely robusztus, de avatatlan, új erő.

A megoldás, talán az volna, hogy Kadič mellé valamely fiatalabb erőskatú erőt kell adni, a kit Kadič bevezetne, önmagát pedig kímélhetné.

Szíves üdvözzellett örege

Herman Ottó

Szeben XI. 16. Dr. Kadič nem folytathatja az ásatásokat, mert sürgősen el lesz foglalva az kréta vidék térképeinek és földtani leírásának munkájával. Azonban jelöljön ki Török Aurél jelesebb hallgatói közül valakit akit itt kinevelnek.

Lóczy Lajos id. írásával

52

Kedves Bátyám! (Herman Ottó)

Sorai igazán megleptek engem. Amikor én a földtani intézet reputációja érdekében rektifikációt kérek, harcot hirdet; mert a földtani intézetben ellenséges áramlat indult, a melynek hegye Bátyámat keresi! Hát biztosíthatom, hogy ez nagy képzeldése!

Most készül egy önálló külön terem a diluviális ember számára. Kadič kizárólag az ősember kutatására van kijelölve — természetesen geológiai felvételi kötelességeinek teljesítéséből fennmaradó szabad idejében — az intézetben és a múzeumban.

Ahol én vagyok ott nincs ellenséges áramlat semmiféle tudományos irány, törekvés és tudós — munkás irányban, legkevésbé pedig Herman Ottó ellenében, akit akkor is változatlan igyekezettel és buzgósággal támogattam munkájában, amikor igaztalanul — és nem is csak egyszer — ellenem támadt és sértett. . . .

(Megírja továbbá Lóczy Lajos, hogy szereti a kritikát, de nem az igaztalant. . .)

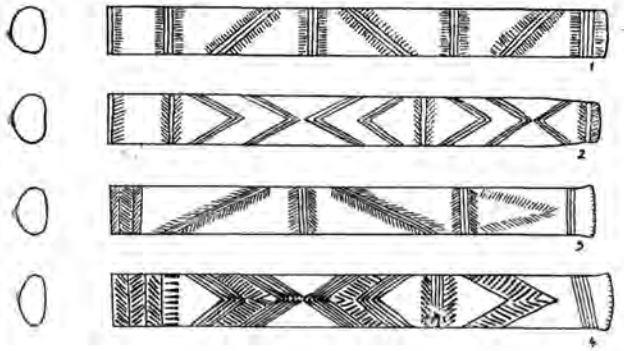
Lóczy Lajos sen.

KORAVASKORI BRONZ RAKTÁRLELETEK A MISKOLCI MÚZEUMBAN

I.

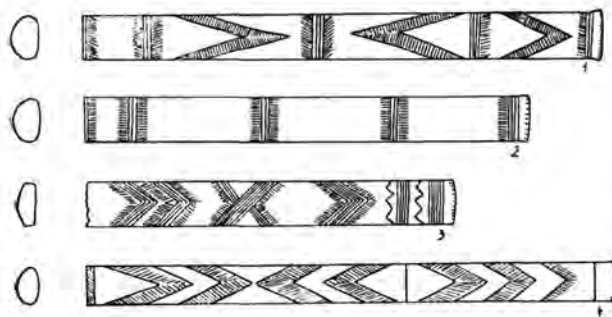
Bükkaranyos (miskolci j.).

A lelet vétel útján került a miskolci múzeumba, pontos lelőhelye, előkerülési körülményei ismeretlenek. Egy részét F. Holste közölte [1] A következő tárgyakat tartalmazza: 1. Fibula, két oldalán négy pár spirálkorong. A tű végénél levő spirálkorong letörött. H: 380 mm. — I. t. 1.; 2. Liptói típusú kard korongos markolatrésze. Poncolt minta díszíti. H: 110 mm. — I. t. 3; 3. Markolatnyújtványos kard felső részének töredéke. H: 253 mm. — I. t. 2.; 4. Kard pengéjének töredéke. Közepén erős borda van, vele párhuzamosan bekarcolt vonalak. H: 38 mm. — I. t. 5.; 5. Kard pengéjének töredéke, közepén csúcsosan megvastagodik. Kétoldalt az éllel párhuzamosan futó vonalak és kis ívelt vonalakkal álló minta díszíti. H: 52 mm. — I. t. 4.; 6. Tokos balta füllel. Peremén és pereme alatt vízszintesen körbefutó, oldalán ívelt bordák. Éle sérült. H: 104. élszélessége 51 mm. — I. t. 7.; 7. Félholdaskávájú tokos balta. Pereme a füllel szemben felcsúcsosodik. H: 115, élszélessége 46 mm. — I. t. 6.; 8. Tokos balta töredéke. Oldalán szögbe futó és függőleges bordák vannak. H: 102, élszélessége 55 mm. — II. t. 8.; 9. Tokos balta élének töredéke. Élszélesség: 50 mm. — II. t. 5.; 10. Szárnyas balta, fokának végén bevágással. Éle csorba. H: 157, Élsz: 52 mm. — II. t. 4.; 11. Szárnyas balta, éle erősen kiszélesedik. H: 99, Élsz: 41 mm. — II. t. 2.; 12. Szárnyas balta, a szárnyak a fokán vannak. H: 149. Élsz: 48 mm. — II. t. 1.; 13. Felsőszárnyállású balta fokának töredéke. H: 74 mm. — II. t. 3.; 14. Tokos véső, pengéjén közepén bemélyül. Törött. H: 100 mm. — II. t. 12.; 15. Tokos véső töredéke. H: 47 mm. — II. t. 10.; 16. Lándzsahegy, csúcsa letörött. H: 95 mm. — II. t. 9.; 16. Sarló, markolatnyújtványos. Pengéje bordázott. Ívátm: 155 mm. — III. t. 1.; 17. Markolatnyújtványos sarló. Pengéjén részben rovátkolt borda fut egészen a csúcsig. Ívátm: 145 mm. — III. t. 2.; 18. Markolatnyújtványos sarló, pengéje bordázott. Ívátm: 154 mm. — III. t. 3.; 19. Sarló, markolatnyújtványos, pengéje bordázott. Ívátm: 163 mm. — III. t. 4.; 20. Markolatnyújtványos sarló. Pengéje rovátkolt bordákkal van ellátva. Ívátm: 143 mm. — III. t. 5.; 21. Markolatnyújtványos sarló, nyele törött. Ívátm: 167 mm. — III. t. 6.; 22. Sarló, markolatnyújtványos, pengéjén nincs szegecslyuk. Ívátm: 150 mm. — III. t. 7.; 22. Markolatnyújtványos sarló. Ívátm: 155 mm. — III. t. 8.; 23. Markolatnyújtványos sarló bordázott pengétörredéke. H: 157 mm.; — IV. t. 1.; 24. Törött pengéjű markolatnyújtványos sarló. H: 130 mm. — IV. t. 2.; 25. Törött pengéjű markolatnyújtványos sarló. A bordák rajta rovátkoltak. H: 114 mm. — IV. t. 3.; 26. Törött pengéjű mar-

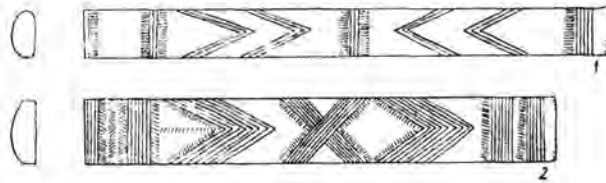
1. kép
A bükkaranyosi lelet
karperec típusai.

kolatnyújtványos sarló nyélluk nélkül, rovátkolt bordákkal. H: 114 mm. — IV. t. 4.; 27. Sarló pengetőredéke. Markolatán két rovátkolással díszített borda között kerek bemélyedés. H: 147 mm. — IV. t. 5.; 28. Sarló pengéjének töredéke. H: 114 mm. — IV. t. 6.; 29. Sarló pengetőredéke. H: 104 mm. — IV. t. 7.; 30. Sarló pengetőredéke. H: 71 mm. — IV. t. 8.; 31. Sarló pengetőredéke, ív alakban összehajlított. Ívátm: 91 mm. — IV. t. 9.; 32. Kőrszelet átmetszetű nyitott karperecek. Hátukon vonalkázásból álló díszítés. A díszítés mintája szerint több típusra oszthatók: a) megismétlődő függőleges és ferde vonalkázásból álló minta. A vonalkötegeket kis vízszintes vonalkázás határolja. Átm: 86 és 104 mm között váltakozik. — IV. t. 11, 14, 15, V. t. 1, 2, 5—8, 11, VI. t. 1, 3, 5, 6, 7, 10, 12, 13. 1. kép 1.; b) a mintát szögben összefutó és fogazott szélű függőleges vonalkötegek alkotják. Átm: 102—104 mm között váltakozik. — IV. t. 10, 12—13, VI. t. 9, V. t. 14. 1. kép 2.; c) a díszítés ferden és függőlegesen futó fogazott szélű vonalak, középen halszálkaminta. Átm: 96 és 88 mm. — V. t. 6, 13. 1. kép 3.; d) szögben összefutó rovátkolt szalagok és fogazott függőleges vonalkötegek alkotják a díszítést. Átm: 94 mm. — V. t. 10, VIII. t. 8. 1. kép 4.; e) a díszítés függőleges rovátkolt szélű vonalkötegek és szögben összefutó rovátkolt szalagok alkotják. Átm: 106 mm. V. t. 15, VIII. t. 9. 2. kép 1.; f) függőleges vonalakkal álló minta. Az egyes vonalkötegek széleit vízszintes vonalkázás határolja. Átm: 94 mm. — VIII. t. 4. 2. kép 2.; g) a díszítést szögben összefutó és egymást keresztező fogazott szélű vonalkötegek alkotják. H: 98

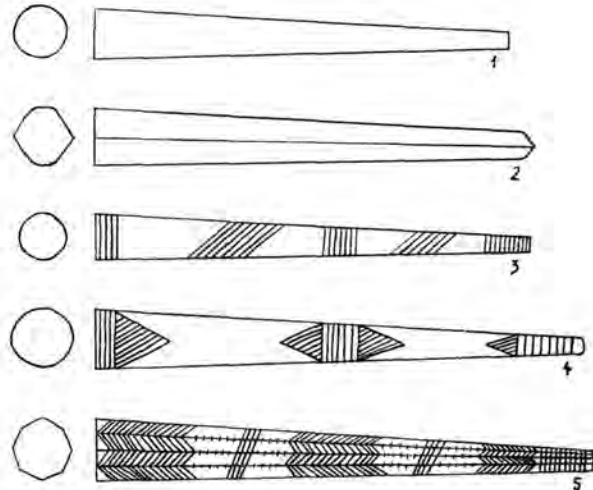
2. kép
A bükkaranyosi lelet
karperec típusai.

3. kép
A bükkaranyosi lelet
karperec típusai.

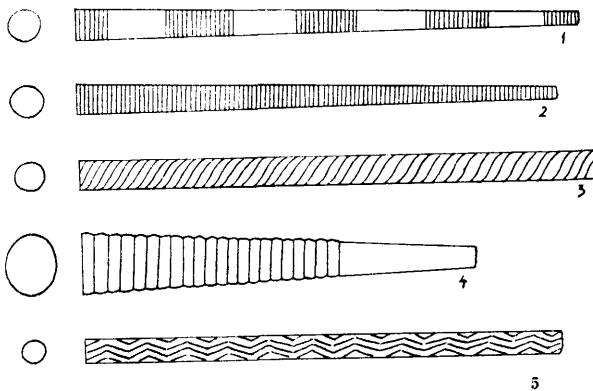

mm. — VI. t. 2, 2. kép 3.; h) a minta szögben összefutó és függőleges rovátkolt szalagokból áll. H: 175 mm. — VI. t. 4, 2 kép 4.; i) szögben összefutó és fogazott szélű függőleges vonalkötegekből álló minta. H: 168 mm. — VI. t. 8, 3. kép. 1.; j) díszítetlen, illetve lekopott díszítésű karperecek. Átm: 103. — V. t. 12, VI. t. 7, VIII. t. 10.; 33. Lapos karperec, végei pecsétlőszerűek. Hátán fogazott szélű függőleges, egymást keresztező és szögben összefutó vonalkötegekből álló minta. Átm: 90 mm. — V. t. 3, 3. kép 2.; 34. Kerekátmetszetű díszítetlen nyitott karperecek. Átm: 65 és 47 mm között váltakozik. VII. t. 2—5, 7—10, 4. kép 1.; 35. Díszítés nélküli szögletes átmetszetű karperecek. Átm: 47—55 mm között váltakozik. VII. t. 6, 11—21, 4. kép 2.; 36. Kerekátmetszetű karperecek. A díszítés merőlegesen és ferdén futó vonalkázásból áll. Átm: 49 és 56 mm között váltakozik. — VI. t. 14, VII. t. 22—27, 4. kép 3.; 37. Kerekátmetszetű karperecek. A díszítést kétoldalt vonalkázott háromszögekkel határolt megismétlődő vonalkötegek alkotják. Átm: 53—57 mm között váltakozik. — VI. t. 19, 21—25, 4. kép 4.; 38. Karperecek, átmetszetük kerek. Merőleges és szögben megtört vonalkázásból álló szakaszosan megismétlődő minta alkotja a díszítést. Átm: 52 és 55 mm. — VI. t. 16, 18, 4. kép 5.; 39. Nyitott karperec, hátán szakaszosan megismétlődő vonalcsoportokból álló minta, Kerekátmetszetű. Átm: 62 mm. — VI. t. 15, 5. kép 1.; 40. Kerekátmetszetű karperec. Díszítése függőleges

4. kép
A bükkaranyosi lelet
karperec típusai.

rovátkolásból áll. Átm: 58 mm — VI. t. 20, 5. kép 2.; 41. Zárt karperec, hátán ferde rovátkolás. Átm: 57 mm — VI. t. 17, 5. kép 3.; 42. Körszelet alakú átmetszerű karperec, háta függőlegesen bordázott. Átm: 50 mm — VI. t. 18, 5. kép 4.; 43. Kerekátmetszetű huzalból készült karperec, végei elkeskenyedők, díszítetlen. Átm: 63 mm — II. t. 11.; 44. Lapos, négyszögletes átmetszetű karperec, díszítetlen. Átm: 95 mm — II. t. 14.; 45. Zárt, díszítetlen karperec. Átmetszete lencse alakú. Átm: 69 mm — II. t. 13.; 46. Szögletes átmetszetű karperec, zárt, díszítetlen. Átm: 60 mm — II. t. 15.; 47. Két végén elkeskenyedő, négyszögletes, közepén sodrott huzalból készült karperec. Két menete van. Átm: 49 mm — II. t. 7.; 48. Kétmenetű díszítetlen karperec, végei elkeskenyednek. Átm: 40 mm. — VII. t. 1.; 49. Karperec töredéke. Hátán zeg-zug vonaldíszítés. Átm: 30 mm. — II. t. 6, 5. kép 5.; 50. Összefűzött karikák. Kettő nagyobb zárt karperecforma. A nagyobbról három kis, az egyik oldalán domború, a másikon lapos karika függ. Átm: 68, 58, 25, 26, 26 mm. — VIII. t. 7.; 51. Karvédó tekercs töredéke két darabban. Lapos, közepén rovátkolt bordával díszített lemezből készült. Vége, az utolsó két menet elkeskenyedik, lapos ovális átmetszetű lesz.

5 kép
A bükkaranyosi lelet
karperec típusai.

Ezt a részét szakaszosan megismétlődő vonalkázás díszíti. Átm: 95 mm. — VIII. t. 11—12.; 52. Nyakperec töredéke, pödrött végű, teste sodrott. H: 125 mm. — IX. t. 2.; 53. Sodrott nyakperec töredéke. H: 155 mm — IX. t. 5.; 54. Pödrött végű, sodrott nyakperec töredéke. H: 160 mm — IX. t. 6.; 55. Nyakperec töredéke, sodrott. H: 57 mm — IX. t. 9.; 56. Csüngő. Egy kisebb bordázott és egy nagyobb sima karikából tevődik össze. Átm: 48, 22 mm. — VIII. t. 1.; 57. Szögletes átmetszetű karikában végződő rúd. Törött. H: 73 mm — VIII. t. 3.; 58. Valószínűleg kerékalakú csüngő feltöredéke. Átm: 62 mm. — VIII. t. 2.; 59. Fűrészlemezek töredékei. H: 58, 97, 90, 79, 85 mm — IX. t. 13, 16.; 60. Bronztárgy töredéke, valószínűleg valamilyen eszköz tokrésze. H: 45 mm — IX. t. 14.; 61. Bronzrúd, szögletes átmetszetű, egyik vége törött. H: 76 mm — IX. t. 8.; 62. Szárnyasbalta szárnyának töredéke. H: 46 mm — IX. t. 15.; 63. Bronzlemez töredéke. H: 88, SZ: 40 mm — VIII. t. 13.; 64. Bronzszalag töredékei. SZ: 13 mm — VIII. t. 14.; 65. Bronzszalag töredékei. SZ: 17 mm — VIII. t. 15.; 66. Bronzrúd, meghajlítva. H: 191 mm — IX. t. 1.; 67. Bronzrúd. H: 64 mm —

IX. t. 3.; 68. Kerekátmetszetű huzal töredéke. H: 145 mm — IX. t. 12.; 69. Bronzperec töredékei. H: 138 és 132 mm — IX. t. 7, 10, 9.; 70. Bronzperec töredéke. H: 82 mm — IX. t. 2.; 71. Összehajlított huzaltöredék kerekátmetszetű díszítetlen karperecből. H: 45 mm — IX. t. 11.; 72. Tekercsbe hajlított bronzhuzal. Átm: 48 mm — VIII. t. 5—6.; 73. Négyzetes átmetszetű huzaltöredékek. — IX. t. 17.

Bükkaranyos — II.

Szirmay Alfréd magángyűjteményéből került a lelet a miskolci múzeumba. Előkerülésének körülményei, pontosabb lelőhelye nem ismeretes. A következő tárgyak vannak a leletben: 1. Sodrott huzalból készült nyakperec, végei pödröttek. Átm: 156 mm — X. t. 11.; 2. Nyakperec, teste sodrott, végei töröttek. Átm: 140 mm — X. t. 9.; 3. Hárfafibula. Teste csónakszerű, alján poncolt díszítés, amely függőleges vonalcsoportok és két oldalán vízszintes rovátkolással határolt függőleges vonalak váltakozásából áll. A spirálkorong huzalja kerekátmetszetű. H: 121 mm — X. t. 12.; 4. Hárfafibula. A spiráltekercs korongja négyzetátmetszetű huzalból van. A kengyel alján az előbbihez hasonló díszítés. H: 120 mm — X. t. 8.; 5. Lapos huzalból készült díszítetlen karperec. Másfél menetű. Átm: 38 mm — X. t. 10. Lelt. szám: 53.708. 1—5.

Bükkszentlászló — Nagysánc (miskolci j.).

1923-ban jutott ez a lelet a miskolci múzeumba ajándékként. A lelőhelyként feltüntetett Nagysánc (régi nevén Óhuta-Nagysánc) egy őskori földvár. Ezt a korai vaskor elején építették. Később a kelták újították meg az erődítést, a földsáncokat [2]. A lelet leltári száma: 53.703.1—6. A következő tárgyakat tartalmazza: 1. Pápaszemes fibula, a két korong között a huzal nyolcast alkot. H: 143 mm — X. t. 7.; 2. Lapos gömbszelet alakú lemezkorong (falera), belső oldalán fül. Átm: 80 mm — X. t. 6.; 3. Sodrott nyakperec, vége pödrött. Átm: 178 mm — X. t. 1.; 4. Nyakperec, teste sodrott, vége pödrött. Átm: 133 mm — X. t. 3.; 5. Tokos balta. Pereme alatt körbefutó, oldalán ívelt bordák. H: 85 mm — X. t. 2.; 6. Tokos balta. Pereme alatt vízszintesen, oldalán függőlegesen futó bordák. H: 87 mm — X. t. 4.; 7. A régi leltári napló 5952 sz. alatt még egy hárfafibulát említ, amely a lelethez tartozott. Ez sajnos elveszett.

Bükkszentlászló — Nagysánc—II.

A lelet ajándékként került a miskolci múzeumba, az előző bükkszentlászlói lelettel megegyező lelőhelyről, a földvárból. Lelt. sz.: 53.705. 1—12. A következő tárgyakból áll: 1. Hárfafibula. Kengyele csónak alakú, felül háromsíkú. H: 114 mm — XI. t. 2.; 2. Hárfafibula. A kengyel felül háromsíkú, alul függőleges vonalcsoportok és fenyőágminta váltakozásából álló díszítés fedi. H: 113 mm — XI. t. 3.; 3. Hárfafibula. A kengyel felül háromsíkú, alul az előbbi fibulával megegyező minta díszíti. Túje hiányzik. H: 125 mm — XI. t. 1.; 4. Hárfafibula, spirálkorongja és túje hiányzik. A kengyel felül kétsíkú, alul az előbbiekkal megegyezően díszített. H: 107 mm — XI. t. 4.; 5. Nyakperec, pödrött végű. Átmetszete ovális. Külső oldalát megismétlődő vonalcsop-

portok díszítik. Közöttük fenyőágminta van. Átm: 156 mm — XI. t. 5.; 6. Nyakperec, középső része sodrott, végei pödröttek. Átm: 131 mm — X. t. 7.; 7. Kartekercs, lapos, közepén rovátkolt bordával díszített lemezből készült. Végei, az utolsó másfél menet, elkeskenyednek, négyszögletes átmetszetűvé válnak. Ezt a részt ferde vonalkázás fedi. H: 174 mm, Átm: 60 és 53 mm — XI. t. 9.; 8. Kartekercs, kettétört. Formája és díszítése az előbbivel megegyező. H: 199, Átm: 61 és 58 mm — XI. t. 12.; 9. Karperec, négymenetű. Átmetszete lapos. Díszítése erősen lekopott, megismétlődő függőleges vonalcsoportok fedték. Két vége behajlított. Átm: 55, M: 34 mm — XI. t. 10.; 10. Két menetű karperec, hátán szakaszosan megismétlődő függőleges vonaldíszítés. Átm: 52 mm — XI. t. 11.; 11. Karperec, másfél menetű. Hátán szakaszosan megismétlődő függőleges és ferde vonalkázás. Átm: 48 mm — XI. t. 8.; 12. Lapos huzalból készült karperec, másfél menetű. Díszítetlen. Átm: 53 mm — XI. t. 6.

Bükkszentlászló — Nagysánc.

Sodrott nyakperec. Átm: 151 mm — X. t. 5. Ajándékként jutott a miskolci múzeumba, lehetséges, hogy a két fenti bükkszentlászlói lelet valamelyikéhez tartozott. Lelt. sz.: 53.704.1.

Hejőszalonta (mezőcsáti j.).

1954-ben találták a leletet homokbányászás közben. Lelt. sz.: 55.10.1—7. A következő tárgyak vannak a leletben: 1. Bronzüst. Peremét két sorban apró holdsarló alakú poncolt minta veszi körül. Két kereszt alakú, felül karikában végződő akasztó tartja a kampósan végződő füleket. Az akasztók keresztrésze egybefügg. Négy-négy aklaszeggel vannak az oldalfalhoz erősítve. M: 94, SZÁ: 197, FÁ: 80 mm — XVI. t. 2.; 2. Korongos markolatú kard. A markolatot há-

6. kép

Díszített karperec a hejőszalontai leletből.

rom lapos borda tagolja. A bordák közti mezőben felül három körbefutó vízszintes vonalkázás között kis körívek, középen és alul a díszítés erősen lekopott. A nádlevél alakú pengét két szélén három-három függőleges vonal díszíti. H: 686 mm — XII. t. 1.; 3. Korongos markolatú kard. A markolatot három vízszintes borda tagolja. Díszítetlen. H: 566 mm — XII. t. 7.; 4. Korongos, tüskés fejű tű. A korongot körbefutó bordák díszítik. A szár felső részén kiugró bütyök. H: 285 mm — XII. t. 2.; 5. Az előbbihez hasonló tű. H: 242 mm — XII. t. 3.; 7. Zárt karperec, átmetszete körszelet alak. Díszítése szögben összefutó és zeg-zug rovátkolt szalagokból áll, amelyeket függőleges vonalkázás tagol. Átm: 68 mm — XII. t. 4, 6. kép. 8—9. Zárt, díszítetlen karperecek. Átm: 70 mm — XII. t. 5—6.

Ároktő és Tiszadorogma közt (mezőcsáti j.).

Megay Géza leletmentése során kerültek elő a következő bronztárgyak: 1. Tokos balta töredéke. Peremével párhuzamosan bordák futnak körben. Oldalán ívelt bordadísz. H: 65 mm — XIII. t. 1.; 2. Markolatnyújtványos sarló. Ív-
 átm: 137 mm — XIII. t. 7.; 3. Markolatnyújtványos sarló. Ív-
 átm: 125 mm — XIII. t. 2.; 4. Markolatnyújtványos sarló, hegye hiányzik. Ív-
 átm: 132 mm — XIII. t. 4.; 5. Sarló markolatának töredéke. H: 116 mm — XIII. t. 5.; 6. Sarló
 pengétöredéke, valószínűleg gombos végű volt. H: 142 mm — XIII. t. 3.; 7.
 Ívelt hátú kés pengéjének töredéke. H: 148 mm — XIII. t. 6. Lelt. sz: 53.619.
 3—9.

Négyes (mezőkövesdi j.).

Ajándékként jutott a lelet a miskolci múzeumba, lelőköri körülményei ismeretlenek. A következő tárgyakból áll: 1. Tokos balta, pereme a füllel szemben felcsúcsosodik. H: 97 mm — XIV. t. 11., 2. Lapos bronzkorongok, belső oldalukon fül van. Átm: 97, 33 (három darabnak), 47 (négy darabnak), 45, 44, 62 mm — XIV. t. 1—10, 12. Lelt. sz: 53.652. 1—12.

Szikszó (encsi j.).

1965-ben került elő a lelet homokbányászás közben. A lelőhelyen más őskori emlékeanyag, településnyom nem mutatkozott. A következő tárgyakat foglalja magában: 1. Bronzsisak, félgömb alakú. Oldalán, a sisak alján két-két lyuk található. Átm: 215 és 778 mm, M: 144 mm — XVI. t. 1.; 2. Szárnyas balta. A szárnyak az éllel párhuzamosan vannak. A szárnyak fölött az élre merőleges oldalakon egymás felett két-két vízszintes hornyolásból álló dísz. A balta végén az élre merőleges bevágás. H: 124 mm — XV. t. 2.; 3. Markolatnyújtványos sarló, pengéjén öntési hiba miatt lyuk. Ív-
 átm: 132 mm — XV. t. 1.; 4. Markolatnyújtványos sarló. Ív-
 átm: 132 mm — XV. t. 3.; 5. Markolatnyújtványos sarló. Ív-
 átm: 132 mm — XV. t. 6.; 6. Gombos végű sarló. Ív-
 átm: 127 mm — XV. t. 4.; 7. Gombos végű sarló, vége hiányos. Ív-
 átm: 127 mm — XV. t. 5.; 8. Gombos végű sarló pengétöredéke két darabban. H: 133 mm — XV. t. 7. Mind a markolatnyújtványos, mind a gombos végű sarlók egy-egy öntőmin-tárból származnak.

Pácín — Szenna tanya (sátoraljaújhegyi j.).

Földkitermelés közben került elő a lelet 130 cm mélyből, 1959-ben. Leltsz: 60.22.1—38. A következő tárgyakat tartalmazza: 1. Tokos balta. Pereme alatt vízszintes bordák futnak körbe. Ezekből függőleges bordák futnak le a balta közepéig. H: 138 mm — XVII. t. 2.; 2. Tokos balta, pereme vastag. Alatta három vízszintes vonal fut körbe, amelyekből két ívelt vonalat körbefogva két-két ferde irányú borda indul ki, s végződik a balta oldalrészének közepén. H: 130 mm — XVII. t. 1.; 3. Tokos balta, pereme duzzadt. Oldalán a fültől, illetve a perem alól kiindulva két borda fut az élig. H: 100 mm — XVII. t. 3.; 4. Tokos balta, pereme a füllel szemben felcsúcsosodik. H: 124 mm — XVII. t. 4.; 5. Tokos balta, pereme a füllel szemben felcsúcsosodik. Kávájának átmet-

szeté hatszögletű. H: 124 mm — XVII. t. 5.; 6. Hasonló tokosbalta mint az előbbi. H: 102 mm — XVII. t. 6.; 7. Tokos balta, peremének egy része hiányzik. Kávájának átmetszete hatszögletű. H: 98 mm — XVII. t. 7.; 8. Tokos balta, a füllel szemben felcsúcsosodó perem alatt vízszintes borda fut körbe. H: 117 mm — XVII. t. 8.; 9. Tokos balta, peremének egy része hiányzik. H: 112 mm — XVII. t. 9.; 10. Tokos balta, füle letört, peremének egy része hiányzik. Kávájának átmetszete hatszögletű. Oldalán ütéstől eredő behorpadás látható. H: 121 mm — XVII. t. 11.; 11. Tokos balta, duzzadt pereme alatt három vízszintes borda helyezkedik el. Ebből két-két oldalt három félköríves borda indul ki, amelyek egy-egy kiemelkedő pontot kereteznek. H: 109 mm — XVII. t. 12.; 12. Tokos balta. Duzzadt peremét alul három vízszintes borda keretezi, amelyek alatt két félköríves és két ferde vonalból álló minta található a balta mindkét oldalán. H: 108 mm — XVII. t. 14.; 13. Tokos balta töredékei, penge-rész és felcsúcsosodó peremrész. H: 72 és 48 mm — XVII. t. 13.; 14. Szárnyas balta, végén bevágás. H: 157 — XVII. t. 10.; 15. Karperec, átmetszete körszelet-alak, díszítetlen. Átm: 73 mm — XVIII. t. 12.; 16. Karperec, kerekátmetszetű, egymásra hajló végű. Átm: 65 mm — XVIII. t. 9.; 17. Körszelet átmetszetű karperec feltöredéke. Átm: 75 mm — XVIII. t. 3.; 18. Pecsétlősvégű díszítetlen karperec. Átmetszete körszelet alak. Átm: 75 mm — XVIII. t. 4. 19. Pecsétlősvégű díszítetlen karperec. Egyik vége letört. Átm: 68 mm — XVIII. t. 5.; 20. Karperec, átmetszete lencse alakú. Díszítetlen, végei elkeskenyednek. Átm: 80 mm — XVII. t. 6.; 21. Karperec, két vége hiányzik. Díszítetlen, átmetszete lapos ovális alakú. Átm: 77 mm — XVIII. t. 7.; 22. Kerek átmetszetű díszítetlen karperec, végei elkeskenyednek. Egyik vége hiányos. Átm: 105 mm — XVII. t. 8.; 23. Díszítetlen, körszelet átmetszetű karperec, végei elkeskenyednek. Mindkét vége hiányos, kifelé hajlított. Átm: 117 mm — XVIII. t. 2.; 24. Nyakperec, teste sodrott. Egyik vége letörött, másik pödrött. Átm: 165 mm — XVIII. t. 10.; 25. Nyakperec töredéke, egyik vége hiányzik. Teste sodrott, vége pödrött. Átm: 117 mm — XVIII. t. 11.; 26. Bronzezüst töredékei, két visszahajló végű fül; csak részben összeállítható peremtöredékek; két karikában végződő akasztófül, amelyek közül az egyiknek az üst oldal-falához illeszkedik az aklaszeges keresztlemeze. A két akasztófül az aklaszeges keresztlemezzel egy egészet alkotott. A üst füleinek átmérője: 260 és 240 mm — XVIII. t. 13.; 27. Fűrészlemez. H: 175, 176, 131, 124, 96, 116, 154 mm — XVIII. t. 1.; 28. Kardpenge hegyének része. H: 105 mm — XVIII. t. 14. Gombos végű sarlók. Átm: 142, 132, 109 mm — XVII. t. 15—17.

A Magyar Nemzeti Múzeum adta át a következő tárgyakat a miskolci múzeumnak, mint a fenti pácini lelethez tartozókat: 1. Tokos balta, pereme a füllel szemben felcsúcsosodik. H: 121 mm — XIX. t. 3.; 2. Lándzsahegy, köpűjén egymással szemben két lyuk, egyik szárnya sérült. H: 129 mm — XIX. t. 4.; 3. Díszítetlen, lapos ovális átmetszetű karperec. Átm: 85 mm — XIX. t. 5.; Lelt. sz.: 62.1.1—3.

Sajószentpéter (miskolci j.).

Korongos markolatú, díszítetlen kadból (XX. t. 1) és egy tokosbaltából (XIX. t. 2) álló lelet. Lelt. sz.: 53.639.1—2. H: 590 illetve 75 mm.

Szihalom (Heves m., füzesabonyi j.).

A lelet három korongos markolatú kardot tartalmaz. 1. A markolat három, függőleges és vízszintes körív alakú vonalcsoportok váltakozásából összetett mintával díszített bordával tagolt. A bordák mellett vízszintesen körbefutó vonalak. Díszített a markolatot záró korong felülete is; csillag alakban futó vonalak, amelyek külső oldalát vonalkázás tölti ki. A kard pengéje a markolat alatt bevágott, szélén függőleges vonalak futnak le. Hegye törött. — H: 697 mm — XXI. t. 1.; 2. Ennek a kardnak csupán a markolatot záró korong felülete díszített. A penge szélein vonal fut végig. H: 697 mm — XXI. t. 2.; 3. A kard pengéjén kétoldalt függőleges vonal fut végig, a markolat díszítetlen. H: 636 mm — XXI. t. 3.; Lelt. sz.: 53.643.1—3.

Miskolc — Diósgyőr.

Korongos markolatú díszítetlen kard töredéke. Markolatán három borda van. A markolat alatt a penge egy része fűrészkes kiképzésű. H: 166 mm — XIX. t. 1.; Lelt. sz.: 53.644.1.

Nyékládháza — Kacagó dűlő (miskolci j.).

Két markolatnyújtványos kadból álló lelet. 1. A penge közepén erős borda vonul végig, amelyet kétoldalt három-három függőleges vonal kísér. H: 572 mm XX. t. 3.; 2. A kard három darabra tört, markolatának nagyrésze hiányzik. Közepén borda húzódik végig. H: 643 mm — XIX. t. 6.; Lelt. sz.: 53.640. 1—2.

Erdőbénye (sátoraljaújhelyi j.).

Markolatnyújtványos kard, a penge gerince mellett kétoldalt vonal fut végig. H: 595 mm — XX. t. 2.; Lelt. sz.: 53.641.1.

Tiszalúc (szerencsi j.).

1965-ben került a miskolci múzeumba egy markolatnyújtványos kard. Földmunkák során találták kísérőlelet nélkül. Markolata hiányos, a pengén a gerinc mellett két függőleges vonal húzódik. H: 555 mm.

II.

A *bükkaranyosi lelet* igen különböző korú tárgyakból tevődik össze. Számos Hallstatt A korú tárgy mellett legfiatalabb elemei már a Hallstatt B periódusra jellemzőek.

A leletben egy korongos markolatú kard található (I. t. 3.) Ez a lipitói típusú kardok körébe sorolható. J. Hrala a bükkaranyosi kardot, hasonlóan a többi lipitói típusú kardhoz a Hallstatt A periódusba osztotta be [3]. Müller—Karpe a lipitói típusú kardok második variánsába osztotta be a bükkaranyosi kardot, azaz a Hallstatt A periódus második felére keltezte [4]. A lipitói típusú

kardok tehát általában a Hallstatt A korszakra jellemzőek, előfordulnak azonban egyes esetekben Hallstatt B korú leletekben is [5]. Mivel a bükkaranyosi lelet legfiatalabb darabjai a Hallstatt B periódusra jellemzőek, a benne levő lipiói típusú kard földbekerülése is erre az időszakra tehető.

A bükkaranyosi lelet markolatnyújtványos kardja a Sprockhoff II/a típushoz, illetve a Cowen által Nenzinginak nevezett típushoz sorolható. Cowen a Reinecke BD periódustól a Hallstatt A korszakig keltezte, megemlítve, hogy Ausztriában egészen a Hallstatt B periódusig volt használatban ez a kardforma [6].

J. Filip a sujtásos fibulák harmadik csoportjának határozta meg a bükkaranyosi fibulának (I. t. 1) megfelelő darabokat [7]. J. Paulik ezt a csoportot további három változatra választotta szét [8]. A bükkaranyosi fibula ezek közül a harmadikba, az A₃ variánshoz sorolható. Jellegzetessége a nyolc oldal-spirális. Két altípusra választható szét, aszerint, hogy a spirálrugó előtt nyolccas alakú a középső huzal, vagy hiányzik az. A bükkaranyosi fibula az utóbbiak közé tartozik. Ezek, Paulik szerint, zömmel Észak- és Közép-Szlovákia területén terjedtek el. Nyilvánvalóan ezekhez csatlakozik területileg a bükkaranyosi példány is.

Az A₃ típust Paulik a legfiatalabb fibulaformák közé sorolta, s a Hallstatt C korszakig használatban levőnek gondolta [9]. A bükkaranyosi leletben levő darab ennél idősebb korra keltezhető.

Északmagyarország területén a korai vaskor első felében akkor tűntek fel az első fibulák, mikor a szomszédos területeken már régóta ismeretesek voltak. A pilinyi kultúra leletegyütteseiből eddig egyetlen egy sem került elő, hiányzik a pilinyi kultúrát záró, a Hallstatt A periódus első felére keltezhető rimaszombati típusú raktárleletekből is. Valószínűleg viseleti szokással magyarázható, hogy a pilinyi kultúra népe nem vette át ezt a bronzékszert a Caka vagy a szlovákiai lausitzi kultúrától. A sujtásos fibula csak a pilinyi kultúra záródása után, a Hallstatt A periódus második felében tűnt fel Északmagyarország és a szomszédos szlovákiai részek területén, valószínűleg a lausitzi és esetleg a váli kultúrával rokon népelemek előrenyomulásával. Az előbbivel való összefüggésre utal a lausitzi kultúra területén gyártott A₃ variáns (a spirálrugó előtt hiányzik a középső bronzhuzal nyolccas alakú képződménye) előfordulása a pilinyi kultúra egykori területén (Bükkaranyos — I. t. 1.) [10]. Az A₃ típusú sujtásos fibulák második változata (a spirálrugó előtt nyolccas alakú bronzhuzallal) viszont a Középső Duna-medence nyugati fele bronzművességének hatását jelenthetik a Felvidék pilinyi kultúrát követő koravaskori műveltségében (Bodrogkeresztúr, Rimaszombat második raktárlelet, Érsekvadkert, Kenderes) [11]. A Felvidéken eddig egyetlen A₁ típus is erről a kapcsolatról tanúskodhat. (Gemér) [12].

A hat oldalspirálissal készített A₂ sujtásos fibulatípus elterjedési területe részben a pilinyi kultúra volt területére (Kisterenye, Rimaszombat, Marczal) [13] illetve annak környékére (Antalovce) [14] esik.

A bükkaranyosi leletben előforduló tokosbalták közül a félholdas kávájú típus (I. t. 6.) a későbronzkor végétől (Reinecke BD periódus) általánosan elterjedt a Középső Duna-medencében és a környező területeken. Használata

még a Hallstatt B korszakban is tart [15]. A bukkaranyosi darab az erősen felcsúcsosodó peremű, hatszögletű átmetszetű fiatalabb változathoz tartozik.

A peremen, s alatta többszörösen vízszintes bordával, az oldalán félköríves bordákkal díszített tokosbalta (I. t. 7.) a Kárpát-medence keleti felében már a Hallstatt A korszak elején megjelent [16], s a Hallstatt B periódus folyamán általánossá vált [17]. Morvaországban a HA periódusba tartoznak hasonló tokosbalták (18), míg a keletalpi területeken a Hallstatt B₃ periódus egyik vezérfarmáját alkotják [19].

A Hallstatt A korszakban a Dunától keletre fekvő területekre is elterjedt nyugati típusú tokosbalták közé tartozik a törött tokosbalta [20] (II. t. 8).

A bukkaranyosi leletben két típusú szárnyasbaltát különböztethetünk meg, az idősebb közép szárnyállású és a fiatalabb felső szárnyállású baltákat. A középső szárnyállású balták itt már a fejlettebb típusok közé tartoznak, amelyek még a korai Hallstatt B korú leletekben is előfordulnak [21] (II. t. 2, 4). A felső szárnyállású laposbalta viszont már csak a Hallstatt B korszakra jellemző [22] (II. t. 1, 3).

A tokos vésők nem pontos kormeghatározók (II. t. 10, 12.), a Kárpát-medencében a Hallstatt A és a Hallstatt B korszakban egyaránt előfordulnak [23].

Több markolatnyújtványos sarló és sarlótöredék található a bukkaranyosi lelet tárgyai között. Ezek két csoportra oszthatók, az idősebb (III. t. 2, 5—8, IV. t. 2—4, 6—8.) és a fiatalabb, már a Hallstatt B periódusra jellemző széles, erősen bordázott pengéjű sarlókra (III. t. 1, 3—4, IV. t. 1, 5, 9). [24].

Nem kormeghatározó a bukkaranyosi leletben a lándzsacsúcstöredék, hasonló formák általánosak a későbronzkorban és korai vaskorban egyaránt (II. t. 9.).

A bukkaranyosi lelet karperecei több formacsoportba oszthatók. A félkör átmetszetű, nyitott, vonalkázással díszített karperecek a legfiatalabbak. Díszítésük alapján több változatot képviselnek (1—3. kép), de egyik sem tartozik a Müller-Karpe által Hallstatt B₂ korúnak meghatározott jellegzetes díszítőminta sorába. A díszítőelemek párhuzamait a délnémetországi Hallstatt B₁ korú hasonló karpereceken találjuk meg [25].

Ennek a karperec típusnak elterjedési területét W. Kimmig körvonalazta. Eszerint Dél-Németország, Morvaország, Dunántúl és Kelet-Magyarország területén található meg legsűrűbben lelőhelyei a Hallstatt B periódusban [26]. Nyugaton kezdődhetett meg először az ilyen karperecek gyártása, s onnan számos más bronztárgytípussal együtt a Hallstatt B korszak elején terjedt el a Középső Duna-medence keleti felében.

A szögletes átmetszetű, díszítetlen karperecek (VII. t. 6, 11—21, II. t. 13, 4. kép 2) a Kárpát-medence keleti felében, a Felső-Tiszavidéken a Hallstatt A periódus elején jelentek meg [27]. Jellegzetes Hallstatt A korú bronztárgy ott. A következő időszakban már csak elvétve fordul elő.

Több fajta díszítéssel látták el a kerek átmetszetű, nyitott karpereceket (VI. t. 14, VII. t. 22—27, VI. t. 19, 21—25, VI. t. 15, 16, 18, 4. kép 3—5, 5. kép 1). Ez a karperec típus még a későbronzkorban lépett fel Észak-Magyarország és a Felső-Tiszavidék területén. A Reinecke BD korszakban már általánosan használtak voltak, de előfordulnak más Hallstatt A korú leletekben is [28]. A bukkaranyosi leletbe már nyilván nyersanyagként kerültek be az akkor már használatból kiment karperecek.

Az előbbi karperecformához hasonlóan a későbronzkorra és a korai vas-
kor elejére jellemző a kerekátmetszetű, függőlegesen vonalkázott hátú (VI. t.
20, 5. kép 2) és a függőlegesen bordázott karperec (VI. t. 18, 5. kép 4), a sod-
rott huzalból készült karperec (II. t. 7), valamint a kétmenetű díszítetlen kar-
perec (VII. t. 1) [29].

Az előbbieknél fiatalabb korra helyezhetők a lapos négyszög és lencse
alakú átmetszetű karperecek (II. t. 11, 13—14), a ferdén bordázott hátú kar-
perec (VI. t. 17, 5. kép 3) [30], valamint a zeg-zug vonaldíszítésű karperec-
töredék (II. t. 6, 5. kép 5).

A két nagyobb és három kisebb karikából összetett ékszerhez (VIII. t. 7.)
hasonlókat keletmagyarországi és erdélyi Hallstatt B korú leletekből ismer-
rünk, de előkerült ilyen Dél-Bajorországban is Hallstatt B₂ időszakból származó
leletben [31].

Hallstatt B korú raktárleletből ismerjük a kerék alakú csüngő (VIII. t. 2)
párhuzamát is (Velem) [32].

A törött kartekercs párhuzamai is a Hallstatt B periódusra keltezhetőek
(VIII. t. 11—12). Így a Bükkszentlászló—Nagysánci leletben (XI. t. 9, 12) hárfafibulákkal
együtt fordul elő.

A fűrészlemez (IX. t. 13, 16) Kelet-Magyarországon a Hallstatt A periódus
elején jelentek meg, elsősorban a Felső-Tiszavidéken [33]. A Hallstatt B
időszakban már ritkábbak (pl. Pácin — XVIII. t. 1).

A bükkaranyosi lelet nagyrésze törött, beolvasztásra szánt tárgy. A tárgyalt
bronz típusok mellett még több ilyen törött, jellegtelen bronz tárgy található a
leletben (bronzlemeztöredék, huzaltöredékek, nyakperectöredékek, esz-
köztöredékek), amelyek alkalmatlanok a pontosabb kormeghatározásra.

A második bükkaranyosi lelet legjellemzőbb tárgyai a hárfafibulák (X. t.
8, 12). Ezek alapján a Hallstatt B periódusra keltezhető.

A bükkszentlászlói Nagysáncról két raktárlelet került elő. Itt koravaskori
földvár volt, amelyet a kelták használtak fel később védelmi célokra, erősítettek
még tovább. Az innen napvilágra került raktárleletek a koravaskori lakosság
hagyatékai.

Az első bükkszentlászlói raktárlelet leginkább kormeghatározó tárgyai a
hárfafibulák (XI. t. 1—4.). Ezek a Hallstatt B korszakban jelentek meg, s hasz-
nálatuk tartott a Hallstatt C periódus folyamán is [34]. A bükkszentlászlói lelet
hárfafibulái az idősebb csoporthoz tartoznak.

Észak-Magyarországról eddig csak néhány hárfafibulát ismerünk (Piliny.
Miskolc, Aggtelek, Bükkaranyos — X. t. 8, 12, Bükkszentlászló—Nagysánc)
[35]. Ezek, a pilinyi darab kivételével a Bükk hegység területén kerültek elő.
Ezért valószínűnek látszik, hogy néhány más bronz tárggyal együtt (öntött
nyakperecek, szemüvegfibula, (sujtásos fibulák egy része) a lausitzi kultúr-
körből dél felé, az Alföld pereméig lehúzódó népesség hagyatékai lehetnek.

A lelet kartekercsei (XI. t. 9, 12.) egy sajátos Észak-Magyarországon
— Közép-Szlovákiában kifejlődött formát képviselnek. Lapos, középen rovátkolt
bordával díszített lemezsalagból állnak, végük négyszög átmetszetűvé
keskenyedek, s megismétlődő vonalcsoportokkal díszített. Hasonló kartekercs
töredéke fordul elő a bükkaranyosi leletben is (VIII. t. 11—12).

A speciális kartekercsek még a koszideri fémművészeti körrel egyidőben (Reinecke BB₂) jelentek meg a Kárpát-medencében [36]. A későbronzkor második felében és a korai vaskor elején azonban jobbra a Dunától keletre a Tisza-vidéki — erdélyi fémművészeti körben (Pécska, Tamásfalva) [37] és a Felvidéken maradtak használatban. A jelentősebb központ azonban a felvidéki, a pilinyi kultúra területének bronzművészete volt, s néhány esetben innen kerülhettek át a Tiszától keletre fekvő vidékekre és Szlovákiába (pl. Ungvár környéke, Kemece, Bezdéd, Komjátna, Lázárpatok) [38].

A pilinyi kultúra záródása, a rimaszombati típusú raktárleletek földbekerülése után, a pilinyi kultúra fémművészete hagyományainak továbbéléséért tovább folytatódott a kartekercsek készítése. A Hallstatt B periódus elejére keltezhető bodrogkeresztúri bronzleletben levő, mindkét végén spirálkorongban végződő kartekercs [39], amely teljesen megegyezik a korábbi, rimaszombati típusú raktárleletekben gyakori formával [40]. A formai továbbfejlődés két további típus kialakításában mutatkozik meg. Az elsőnek a bükk-aranyosi, bükk-szentlászlói példányok felelnek meg, azaz a spirálkorong eltűnik, s a kartekercsek végei elkeskenyedők, vonalcsoportokkal díszítettek lesznek. E fejlődésnek kezdetei már a rimaszombati típusú raktárleletek körében megmutatkoznak, ahol már megjelennek hasonló formák, de a kartekercsokat alkotó huzal háromszögletű átmetszetű, s végeiről a díszítés hiányzik [41].

A pilinyi kultúrában alakult ki a másik kartekercstípus is, amelynek mindkét elkeskenyedő vége sodrott (Felsőtúr, Sajógömör) [42]. Ez a Felvidékről eljutott a Dunántúlra is (Simonfa) [43]. További használatát a korai vaskorban a Felvidéken a rimaszombati második lelet kartekercsei jelzik [44]. A pilinyi típustól fiatalabb voltát jelzi, hogy a kartekercsek sodrott végei közepén a sodrás iránya ellenkezőre fordul. Ilyen sodrott végű kartekercsek előfordulnak még Észak-Szlovákiában, Kárpát-Ukrajnában, Lengyelországban és Németországban is [45].

A kartekercsek keltezésére jó alapot nyújtanak a velük egy leletgyűjtésben előforduló egyéb tárgyak. A spirálkorongokban végződő kartekercsek a rimaszombati típusú raktárleletek földbekerülése után a Hallstatt A periódus közepén túl csak a bodrogkeresztúri leletben fordulnak elő, ahol nyilván retardál ez a forma. A háromszögletű, sodrott végű kartekercsek általában a Hallstatt A periódusra jellemzőek, bár mint ezt a krasznahorkai lelet mutatja, a Hallstatt B korszakban is előfordulnak még [46]. A bükk-szentlászlói első leletben meglévő kartekercsformá eddig csak Hallstatt B korú tárgyakkal együtt fordult elő.

Nyakperecek a Felvidéken a bükk-szentlászlói leleteknek megfelelő kor előtt is kerültek már elő, így a pilinyi kultúrában is ismertek voltak már különböző formájú nyakperecek [47]. Valószínűnek tartjuk azonban, hogy a bükk-szentlászlói leletekben levő nyakperecek (XI. t. 5, 7, X. t. 1, 3, 5) nem a pilinyi kultúra fémművészetének tovább élő hagyományaként készültek, hanem a nyugati koravaskori urnamezős kultúrkör elemeként gyártották ezeket [48]. Erre a feltételezésre alapot a nyakperecek eltérő technikai kivitele nyújt. A pilinyi kultúrában a nyakperecek általában vékony huzalból, míg a bükk-szentlászlói leletekben levők öntéssel készültek, s vastag átmetszetűek. A Felvidékre ez a nyakperectípus feltehetőleg a lausitzi kultúrkörből jutott el.

A Bükkszentlászló—nagyánci második lelet egy Észak-Magyarországon eddig egyedüli szemüveg alakú fibulát tartalmaz (X. t. 7). Ez a fibulatípus a kutatók általános véleménye szerint a Hallstatt B korszakban lépett fel, s még a következő periódusban is tartott használata [49]. Egyedül Kőszegi Frigyes helyezte korábbra megjelenését a gyermelyi leletre és Jankós L. 1889-ből származó leírására támaszkodva. Az utóbbi szerint fiatalabb halomsíros típusú (Reinecke BD — Hallstatt A₁) kerámiával együtt talált volna ilyen fibulát [50]. Véleményünk szerint hiteltérdemlően nem lehet alapozni egy ilyen régi, nem szakszerű ásatásra. A gyermelyi lelet pedig, noha zömében idősebb jellegű tárgyakat tartalmaz, sujtásos fibuláival nem esik kívül a Hallstatt B korszak formakörén.

A bükkszentlászlói második leletben a szemüveg alakú fibula a Hallstatt B periódusra keltezhető. Itt valószínűleg északi, északnyugati kapcsolatról tanúskodik.

A tokosbalták párhuzamait (X. t. 2, 4) Észak-Magyarországon a Hallstatt B korszak végére keltezhető szandai raktárleletben találjuk meg [51]. Ilyen fordul elő még ebből a korszakból a szlovákiai blatnicai és számos erdélyi raktárleletben is [52]. Előzményeit a Kárpát-medence keleti felében, így Észak-Magyarországon is, a Hallstatt A korú bronzleletekben találjuk meg [53]. A Hallstatt B korszakra keltezhető felvidéki raktárleletekben az ilyen tokosbalták erdélyi kapcsolatokra mutáthatnak.

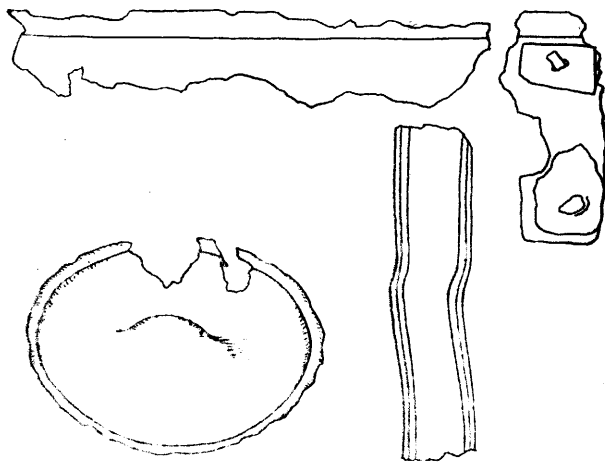
A korai vaskor folyamán főleg a Kárpát-medence keleti felében előkerült leletekben fordulnak elő belső oldalukon füllel ellátott bronzfalerák (X. t. 6) [54]. A pilinyi fémművesség is készített hasonlókat, azonban azoknak belső oldalán általában nem volt fül [55]. A Felvidéken a jászói barlangból Hallstatt B korú ívfibula társaságában, Füzesabonyban szintén Hallstatt B periódusra keltezhető sírokból került elő hasonló bronzfalera [56].

A két bükkszentlászlói lelet tehát egyértelműen a Hallstatt B periódusra keltezhető.

A hejőszalontai lelet legfiatalabb tárgya a bronzüst (XVI. t. 2). Ez a Merhart által felállított B₁ formacsoportba tartozik. Észak-Magyarországról ilyen bronzüst eddig csak Borsodbótáról került elő. A területileg közel eső Pácín és Taktakenéz, ahonnan szintén ismerünk bronzüstöket, már mind följajzilag, mind kulturálisan a Felső-Tiszavidék fémművességi köréhez csatlakoznak.

Merhart a koravaskori üstök gyártásának első központját (A típus) Felső-Magyarországon kereste, ahonnan ez szerinte később áttolódott a Tisza—Szamos szögbe. Az A típusú üstök lelőhelyének zöme a pilinyi kultúra területére (Aszód, Vácszentlászló, Piliny, Keresztéte), illetve szomszédságában (Komjátna) esik, eltekintve az ostienburgi darabtól. Mivel Merhart az A típusú üstök megjelenését az idősebb urnamezős korról párhuzamosította [57], az Észak-Magyarországot a Hallstatt A periódus elejéig birtokában tartó pilinyi kultúra fémművességének kellett volna gyártani a bronzüstök első típusát. Ezzel szemben a pilinyi kultúrához kapcsolható rimaszombati típusú raktárleletek közül egyik sem tartalmaz bronzüstöt [58]. Kétségtelen viszont az, hogy az A típusú üstök lelőhelyeinek zöme a Felvidék területére esik, de egyet sem ismerünk a Hallstatt A periódus második felénél korábbra keltezhető leletegyüttesekből (Keresztéte, Komjátna). A szórványleletek keltezésére is ezek a leletegyüt-

7. kép
Bronzsésze töredékei
a felsőszolcai leletből.

tesek lehetnek a mérvadók. Így már csak a ostienburgi sír mellékletei kelteznek a A₂ típusú üstöt a Hallstatt A korszak első felére, de az északmagyarországi hiteles leletgyűttesek alapján a sír legfiatalabb, s a többi lelet korát is meghatározó tárgyának az A típusú üstöt kell tartani.

A koravaskori üstök első gyártási területét is ott kell keresnünk, ahol mindegyik üsttípus lelőhelyének zöme összpontosul, a Felső-Tiszavidéken. A hiteles leletgyűtteseket tekintve nincs korkülönbség az A és B₁ forma kísérőleletei között, mindkettőnek első feltűnése a Hallstatt A—B periódusok fordulójára tehető. A bronzüstök gyártása így elterjedési központukban, a Felső-Tiszavidéken kezdődhetett meg (B₁ típus), s onnan vehette át az üstök készítését az északmagyarországi koravaskori fémművesség. Ezeket a B₁ típustól némileg eltérő kivitelben, háromszög alakú akasztófülekkel gyártották (A típus).

Az üstökhöz hasonlóan nem tulajdoníthatunk nagyobb szerepet a felvidéki bronzkorvégi-koravaskori bronzművességnek az egyéb bronzedények kialakításában, készítésében sem. A Hallstatt A periódus közepéig élő pilinyi kultúra bronzleletei között, a rimaszombati típusú raktárkészletekben mindössze két bronzedényt találunk, a vácszentlászlói és felsőszolcai leletben egy-egy friedrichsruhei típusú bronzcsészét. Mindkét raktárlelet a Hallstatt A periódus első felére keltezhető. A Dunától nyugatra viszont már a Reinecke BD korszakban megkezdődött a bronzedények gyártása. A pilinyi kultúra vége, a rimaszombati típusú raktárleletek földbekerülése utáni időben a Felvidéken előforduló bronzedények (Kirkendrup típusú csészék: Bodrogkeresztúr, Blatnica, Breznobánya, Somotor; Fuchsstadt típusú csésze: Bodrogkeresztúr) [59] a lausitzi és váli kultúra elemeinek megjelenésével függhetnek össze.

A hejőszalontai kardok közül az első, díszített markolat (XII. t. 7.) a lipitói típusú kardok fiatalabb variánsai közé tartozik. A második, díszítetlen markolatú kard (XII. t. 1.] ennek valamivel fiatalabbnak látszó változata.

Az orsófejű tük (XII. t. 2—3) párhuzamait a lausitzi kultúra területéről ismerjük. Ebben a formában főleg a Hallstatt A periódusra jellemző [60].

A lencse alakú karperecek (XII. t. 5—6) a Hallstatt A periódusban jelennek meg a Felvidéken, de előfordulnak még a Hallstatt B első felére keltezhető raktárleletekben is (pl.: Bükkaranyos — II. t. 15). A zárt körszelet átmetszetű karperec (XII. t. 4, 6. kép) díszítése a Hallstatt B periódus első felére helyezhető pecsétlős végű, nyitott karperecek díszítésével mutat rokonságot (pl.: Bükkaranyos — 2. kép 4).

Az *Aroktő és Tiszadorogma* között napvilágra került raktárlelet kormeghatározó darabja mindenekelőtt a törött tokosbalta (XIII. t. 1). Hasonlók Hallstatt B korú leletegyüttesekben fordulnak elő [61]. A széles pengéjű bordázott sarló szintén erre a korszakra jellemző (XIII. t. 7). A többi sarló és az ívelt hátú késtörödek (XIII. t. 2—5, 6) már a megelőző időszakban is ismeretesek voltak.

A *négyesi lelet* nem tartalmaz pontos kormeghatározásra alkalmas tárgyat. A félholdas kávájú tokosbalta (XIV. t. 11) igen hosszú időszakon át használt eszköztípus volt (Reinecke BD — Hallstatt B), s nem adnak jobb keltezési lehetőséget a bronzgombok sem (XIV. t. 1—10, 12). A leletegyüttes egészét tekintve valószínűnek tartjuk, hogy a Hallstatt A periódusnál későbbre nem keltezhető. A fiatalabb variánshoz sorolható félholdas kávájú tokosbalta pedig valószínűvé teszi, hogy e korszak második felében került a föld alá.

A bronzsisakot kell tartanunk a *szikszói lelet* legjelentősebb tárgyának (XVI. t. 1). Egyszerű félgömb alakú, oldalrészénél lapított. A Kárpát-medencében eddig előkerült sisakoktól főleg abban tér el, hogy teteje teljesen sima, nem volt rajta gomb. Formája után a legrégebbi típusú bronzsisakok közé kellene sorolnunk. Egyszerűbb mint a gombos tetejű sisakok, s a bőrből készült sisakok bronzutánzatának látszik. A kísérőleletei alapján azonban fiatalabb korú, mint a Kárpát-medence területén előkerült legrégebbi gombos tetejű sisakok. A markolatnyújtványos sarlók széles pengéjükkel (XV. t. 1, 3, 6) fiatalabb formai jegyeket tüntetnek fel, mint a Reinecke BD—Hallstatt A periódus első felében elterjedt hasonló sarlók. Pengéjük azonban még nem bordázott, mint ezt a Hallstatt B korú sarlóknál látjuk. A pengére merőleges oldalain levő szárnyakkal ellátott bronzbalta (XV. t. 2) viszont már a Hallstatt B₁ korszakra jellegzetes tárgy a nyugati urnamezős kultúrkörben [62]. Ez határozza meg tehát a raktárlelet, így a bronzsisak korát is a Hallstatt B periódus kezdeti szakaszára.

A Kárpát-medencében a legkorábbra keltezhető gombos tetejű sisakok eddig Erdélyben kerültek elő Hallstatt A₁ korú raktárleletekből [63]. Szlovákiából M. Novotna közölt két leletet, amelyek gombos sisaktörödeket tartalmaztak. Korukat szintén a Hallstatt A₁ periódusban határozta meg [64]. Ezek közül azonban a žaškovi lelet, egy benne levő, már Hallstatt A₂ és B korú leletegyüttesekben előforduló tokosbalta alapján kétségtelenül fiatalabb idősakra helyezhető [65]. Nem keltezhető teljes bizonyossággal a Spišska Bela-i lelet sem a Hallstatt A₁ periódusra, hiszen összetételében (szögletes átmetszetű karperecek, babérlevél alakú lándzsahegyek) a keresztétei raktárleletnek felel részben meg, amely viszont a Hallstatt A₂ korszakra helyezhető [66]. Annak ellenére, hogy a Spišska Bela-i lelet tárgyai már a Hallstatt A periódus má-

sodik felét megelőzően is jól ismertek voltak, a sisaktöredék alapján inkább a Hallstatt A középenél fiatalabb korban kerülhettek a föld alá. A legidősebb biztosan keltezhető leletek, amelyek a Felvidéken bronzsisakot, vagy annak töredékét tartalmaztak (Keresztéte, Žaškov) a Hallstatt A₂ periódusra keltezhetőek. Ezt kell jelenleg keltezési alapnak tekintenünk a Spišska Bela-i lelet kormeghatározásánál is.

Közép-Európában a legrégebbi bronzsisakok a keletalpi területeken a Reinecke BD periódusnak megfelelő időszakból kerültek a napvilágra [67]. A Kárpát-medencében az eddigi leletek szerint Erdély területén kezdődött meg a bronzsisak használata a Hallstatt A₁ periódusban [68]. Érdekes, hogy ebben a korban jelentek meg a Erdély—felsőtiszavidéki bronzművességi központ termékei között nagyobb számban a nyugati koravaskori urnamezős kultúrkör idősebb szakaszának bronztárgytípusai. Lehetséges, hogy a bronzsisak is ezek közé sorolható. A Felvidéken, Észak-Magyarország és Közép-Szlovákia területén a Hallstatt A korszak középenél biztosan idősebb korra keltezhető lelet-együttesből eddig még nem ismerünk bronzsisakot. Valószínűnek tartjuk, hogy a bronzsisak megjelenése itt a Gáva kultúra nyugatibb előrenyomulásának s hatásának megerősödésével hozható összefüggésbe. A Felvidéken a legidősebb bronzsisakot tartalmazó leletek: Spišska Bela, Žaškov és Keresztéte. Ezeket követi a Hallstatt B korszak elejére keltezhető szikszói lelet, amely valamivel idősebbnek látszik mint a hajdúböszörményi, bronzsisakot is tartalmazó raktárlelet [69].

A középeurópai későbronzkori—koravaskor eleji bronzsisakok aegai kapcsolataira Merhart és Müller-Karpe egyaránt felhívta a figyelmet [70]. A Kárpát-medence keleti felében ez az összefüggés valószínűleg csak másodlagos lehet, s a nyugati urnamezős kultúrkör közvetítésével érvényesülhetett.

A *páncini lelet* korát mindenekelőtt a tokosbalták egy része és az üsttöredékek határozzák meg. A széles kávájú, a perem alatt vízszintes, majd azokból kiinduló függőleges bordákkal díszített oldalú tokosbalta (XVIII. t. 2) a Hallstatt B korszakban terjedt el a Középső-Dunamedencében. Egyaránt előfordul a Dunától nyugatra és keletre fekvő területeken, noha lelőhelyeinek többsége az utóbbi vidéken, főleg a Felső-Tiszavidéken és Erdélyben összpontosul [71].

A felsőtiszavidéki—erdélyi fémművességi kör terméke lehet az ívelt oldalú, vastag peremű tokosbalta. A perem alatt vízszintes, majd ívelt bordák díszítik oldalát (XVII. t. 1). Ezzel rokon forma a kevésbé ívelt oldalú, zömökebb, de vastag peremű, hasonló díszítésű tokosbalta is (XVII. t. 14.) [72]. Szintén a felsőtiszavidéki—erdélyi fémművességi kör területén és a Felvidéken fordul elő leggyakrabban a korai vaskor elején (HA—HB) az ívelt oldalú, vízszintes és félköríves bordák közt plasztikus bütyökkel díszített tokosbalta (XVII. t. 12) [73]. A bütykös díszítésű tokosbalták a nyugati urnamezős kör területén a Hallstatt B korszak elején léptek fel [74].

A Kárpát-medence keleti felének későbronzkor végi koravaskor eleji bronzművessége alakította ki a perem alatt többszörös bordával ellátott tokosbalta típust (XVII. t. 8). Erre utal a félholdas kávájú tokosbalta formával való formai rokonsága is, fejlődése azzal haladt párhuzamosan. Legkorábbi darabjait Hallstatt A korú leletekben találjuk meg, ezek közel állnak az idősebb típus félholdas kávájú tokos baltához [75]. A Hallstatt B korszakba osztható

leletgyűtéseken előforduló darabok viszont gyakran már olyan felhúzott peremmel rendelkeznek mint a fiatalabb típusú félholdas kávájú tokos balták [76]. Eljutott ez a baltatípus a Dunától nyugatra fekvő területekre is [77].

Az előbbi baltaformákhoz hasonlóan a Kárpát-medence keleti felében találjuk meg az egyenes peremű, hatszögletű átmetszetű tokosbalták (XVII. t. 3, 11) lelőhelyeinek zömét [78].

A pácini leletben levő félholdas kávájú balták (XVI. t. 3, XVII. t. 4—7, 9, 13) kivétel nélkül a fiatalabb variánshoz, a füllel szemben erősen felcsúcsosodó peremű formához tartoznak.

A középső szárnyállású balta (XVII. t. 10), gombos végű sarlók (XVII. t. 15—17), lándzsahegy (XVI. t. 5), sodrott nyakperecek (XVIII. t. 10—11), fűrészlemezek (XVIII. t. 1), díszítetlen karperecek (XVI. t. 4, XVIII. t. 2, 3, 6, 7—9, 12) nem pontos kormeghatározó tárgyak, a Hallstatt A és B periódus alatt egyaránt használatban voltak a Kárpát-medence keleti felében. A pecsétlős végű díszítetlen karperecek (XVIII. t. 4—5) viszont a Hallstatt B periódus hasonló, de vonalakkal díszített karperecformájának egyszerűbb változatának látszanak.

A Hallstatt B korszakra lehet keltezni a pácini raktárleletet az üsttöredék alapján is (XVIII. t. 13). Ez a Merhart által felállított B₁ csoportba tartozik, azaz a Hallstatt B korszak első felére jellemző [79].

A miskolci múzeumban levő kardleletek közül a *szihalmi* három liptói típusú kardot tartalmaz (XXI. t.). Ezek Müller-Karpe véleménye szerint a fiatalabb variánst képviselik, s így a Hallstatt A periódus második felére keltezhetők [80]. A *sajószentpéteri kard* is erre a korszakra helyezhető (XX. t. 1). A *diósgyőri* kardtöredék (XIX. t. 1) pontos párhuzamát a hajdúböszörményi leletből ismerjük [81], s így a Hallstatt B korszakból származhat. Szintén megtaláljuk a hajdúböszörményi leletben a *Nyékládháza-Kacagóútlőben* napvilágra került ép markolatnyújtványos kard (XX. t. 3) párhuzamát is [82]. Formájában leginkább a Hallstatt A periódusra jellemző hemigkofeni típusnak felel meg [83]. A markolatánál hiányos másik nyékládházi kard (XIX. t. 6) lefelé szélesedő pengéje is erre a korszakra jellemző. Ennél idősebb kardformát képvisel az *erdőbényei kard* (XX. t. 2). A Reinecke BD — Hallstatt A₁ periódusokra keltezhető nenzingi vagy Sprockhoff II/a típusú kardok sorába osztható be [84].

III.

A miskolci múzeumban őrzött koravaskori raktárleletek nem tükrözik minden tekintetben az északmagyarországi koravaskori bronzművesség teljes képét. Ezért ennek vizsgálatakor figyelembe kell vennünk az eddig az Észak-Magyarországról publikált raktárleleteket is. Ezek a következők: Érsekvadkert [85], Nógrádmargal [86], Ecseg [87], Szanda [88], Borsodgeszt [89], Bodrogkeresztúr [90], Bodrogkeresztúr (aranyelet) [91], Bodrogzsadány (ma Sárazsadány) [92] Bodrogzsadány (aranyelet) [93], Taktakenéz [94], Zsujta [95], Aggtelek [96], Keresztéte [97], Kács [98].

Az Észak-Magyarországon előkerült raktárleletek közül azokat határoztuk meg koravaskorinak, amelyek a pillnyi kultúra záródása utáni időszakra kel-

tezhetők, azaz nem tartoznak a rimaszombati típusú raktárleletek közé. A Felvidéken, az Ipoly és a Tisza között a Reinecke BC korszak kezdetétől a Hallstatt A periódus elejéig élt a pilinyi kultúra népe. E korszakban ezen a területen egy egységes fémművészeti kör bontakozott ki, az ún. rimaszombati típusú raktárleletek köre. A rimaszombati típusú raktárleletek nagy része a Hallstatt A periódus elején került a földre, a pilinyi kultúrát megszüntető népmozgás következtében. A pilinyi kultúra helyére területének nagy részén a szlovák lausitzi és a keleti Gáva kultúra elemeiből összeolvadt Kyjatice kultúra, míg a keleti Északalföldön a Gáva kultúra lépett. Ez a népmozgás adja meg Észak-Magyarországon a korai vaskor kezdetét [99].

A Hallstatt A periódus elejétől a pilinyi kultúra területén a korábban egységes bronzművészeti központ lényegében elvesztette sajátos, egyéni jellegét, s a letelepült új népcsoportok eredetének megfelelően a nyugati urnamezős kultúrkör, illetve a szlovák lausitzi kultúra, valamint a Felső-tiszavidéki—erdélyi fémművészeti központ bronztárgy típusait vette át.

A pilinyi kultúra területe a korai vaskorban kulturálisan két részre tagolódott. A Felvidéken az ún. Kyjatice kultúra emlékeit találjuk meg, míg a Bodroghözben, a Hernád alsó folyásától keletre, a Taktaközben a Gáva kultúra népe telepedett meg. Ez nemcsak kerámialeletekben, hanem a bronz raktárleletek összetételében is megmutatkozik. A Felső-tiszavidéki fémművészeti kör bronztárgyformáiból álló raktárleletek azon a területen fordulnak elő, amelyeken a Gáva kultúra kerámialeleteit is megtaláljuk. A Felvidék nagy részén pedig, ahol a Kyjatice kultúrkör foglalt helyet, a Hallstatt A₂—B korszakban főleg a nyugati urnamezős kultúrkör bronztárgytípusaiból álló raktárleletek a jellemzőek. Természetesen ez a területi megoszlás nem kizárólagos, hanem csupán a leletegyütteseket meghatározó bronztárgyak többségére érvényes, hiszen a keleti és nyugati eredetű bronztárgyak gyakran előfordulnak egy leletben is.

A Kyjatice kultúra elterjedési területén a következő koravaskori raktárleletek kerültek a napvilágra: Érsekvadkert, Ecseg, Nógrádmarcfal, Bükkaranyos I—II., Borsodszent, Bükkszentlászló I—II, Kács, Szikszó, Zsujta, Aggtelek, Keresztéte. Ezek a koravaskori raktárleletek összetételükben eléggé egységesek, noha nem azonos korra keltezhetők. Időrendileg két csoportra válnak szét. Az idősebb leletek a Hallstatt A₂ korszakra helyezhetők, míg a fiatalabbak a Hallstatt B korszaknak felelnek meg időben.

A Hallstatt A₂ korszakra keltezhető raktárleletek igen csekély számúak, mindössze az ecsegi, nógrádmarcali, zsujtai és keresztétei raktárleleteket sorolhatjuk ide. A korszak legjellemzőbb tárgyának a lipői típusú kardot tartjuk. A zsujtai raktárleleteken kívül csak szórványleletből ismerjük a tárgyat területről (Szihalom, Sajószentpéter, Edelény, Borsodbóta [100]. Müller-Karpe véleménye szerint a szlovák-felsőmagyarországi területen a lipői kardtípus a ragályi kardformából vezethető le. Ezt bizonyítja a zsujtai lelet, amelyben egy, a Ragályi típushoz közelálló s több lipői típusú kard van [101]. Müller-Karpe véleménye kétségkívül helyesnek látszik. Mivel a ragályi típusú kardok a pilinyi kultúra fémművészeti termékei lehettek, a lipői típusú kardforma kialakítása részben a pilinyi kultúra bronzművészeti hagyományai továbbélésének tulajdonítható. Ehhez jelentős mértékben a szlovák lausitzi

kultúra hatása járult. A Tiszától keletre már a szlovákiai—északmagyarországi gyártási központból juthattak a lipitói típusú kardok.

A Hallstatt A periódus második felére keltezhető északmagyarországi raktárleletek további jellegzetes típusai a babérlevél alakú lándzsahegyek (Ecseg, Keresztéte, Zsujta), félholdas kávájú és nyugati típusú tokosbalták (Ecseg), gombos végű és markolatnyújtványos sarlók (Ecseg), romboid átmetszetű karperecek (Zsujta, Keresztéte), kerek átmetszetű vonalkázással díszített karperecek (Keresztéte), háromszög alakú akasztóval ellátott üst (Keresztéte, szórványleletek: Aszód, Vácszentlászló, Piliny).

Az Észak-Magyarországon előkerült Hallstatt A₂ korú bronzleletek száma meglepően kevés az előző korszak nagyszámú bronzleletéhez képest. A pilinyi kultúra végéről a Hallstatt A₁ korszakban eddig 67 elrejtett kincsleletet ismerünk. A Hallstatt A₂ korú kincsleletek csekély száma nyilván arra vezethető vissza, hogy a pilinyi kultúrát felváltó nép életének első szakaszát nem zavarthatták meg jelentősebb külső támadások. Ez alatt nem azt értjük, hogy teljesen zavartalan volt ez a fejlődési periódus. A Bükk hegység peremén emelt koravaskori földvárak, erődített telepek (Szilvászvár [102], Bükkszentlászló, Felsőtárkány [103], Bükkaranyos [104], Kisgyőr, Miskolc-Tapolca, Görömböly-Tapolca [105]), a bükki barlangok koravaskori leletei bizonyítják, hogy az Alföldön élő népcsoportokkal ellenségesen állt szemben Észak-Magyarország koravaskori lakossága. A Hallstatt A₂ korszakban azonban még nem érthette olyan támadás ezt a területet, amely a lakosságot értékeinek, a bronzleletek nagyobb számú elrejtésére kényszeríthette volna.

Összehasonlítva a Felvidék és Északkelet-Magyarország, a Tiszától keletre fekvő vidékek raktárleleteinek időrendi helyzetét, jelentős eltéréseket találunk. A Felső-Tiszavidéken a Reinecke BD periódusra esik jelentős számú raktárlelet elrejtése (ópályi típusú raktárleletek köre) és a Hallstatt A₁ korszakra. A Hallstatt A₂ időszakból alig van raktárlelet, míg a Hallstatt B korszakra ismét nagyobb számú bronzleletet keltezhetünk [106]. A Felvidéken, a pilinyi kultúra területén a Reinecke BD elejére csupán néhány raktárleletet lehet helyezni, ezek is inkább a Reinecke BC korról mutatnak szorosabb összefüggést (Forró, Zalkod, Felsőbalog, Malý-Horeš, Abaujkér) [107]. A Hallstatt A₁ korszakban a pilinyi kultúra végén nagyszámú bronzlelet került a Felvidékre a földre, de ezek is, néhány fiatalabb bronztárgytól eltekintve, igen jelentős számban tartalmazznak Reinecke BD korú bronztárgyakat, köztük felsőtiszavidéki importbronzokat is. Néhány olyan bronztárgy hiányzik belőlük, amely a felsőtiszavidéki—erdélyi fémművészeti körben már a Hallstatt A₁ korszakban fellepett (romboid átmetszetű karperecek, fűrészlemezek, nyugati típusú tokosbalták). Ezek a pilinyi kultúra záródása után a Hallstatt A₂ periódusban jutottak el a Felvidék területére. A felvidéki bronzművészeti központnak tehát a Hallstatt A periódus elejéig bizonyos értelemben régiesebb jellege volt mint a felsőtiszavidéki—erdélyi bronzművészeti körnek. Ez a pilinyi kultúra zavartalan fejlődésével magyarázható itt, míg a Felső-Tiszavidéken a Reinecke BC periódusban és a Hallstatt A elején lejátszódó népmozgások (a felsőszöcsi csoport felváltása a Berkesz—Demecser csoporttal, majd a Gáva kultúra megjelenése) biztosították az új bronztárgyformák gyors átvevését, s újabb lökést adtak a bronzművészet fejlődésének. A különbség a Hallstatt A₂ korszakban

szűnt meg a két terület között, s ekkor a Felvidék és a Felső-Tiszavidék bronzművészete lényegében azonos utat követett. Ez a Gáva kultúra nyugat felé húzódásának, s hatása megnövekedésének tulajdonítható.

A Hallstatt B korszakban a bronzművesség töretlenül fejlődött tovább. Hasonlóan a Felső-Tiszavidékhez, a Felvidéken is több raktárlelet tartozik ebbe a periódusba. Ezek a következők: Érsekvadkert, Bükkaranyos I—II. Bükkszentlászló I—II., Szikszó, Aggtelek, Kács, Borsodgeszt.

A bronzművesség zavartalan fejlődését a Hallstatt B periódusban a megelőző időszak bronztárgytypusainak további használata bizonyítja. Így a lipitói típusú kardokat találunk a bükkaranyosi (I. t. 3) és hejőszalontai leletekben (XII. t. 1, 7), de ugyancsak a megelőző korszakból származhatnak a félholdas kávájú tokosbalták (Bükkaranyos — I. t. 6, Borsodgeszt); Terra-mare típusú szárnyasbalták (Bükkaranyos — II. t. 2, 4); markolatnyújtványos kard (Bükkaranyos — I. t. 2); markolatnyújtványos sarlók (Bükkaranyos — III. t. 2, 5—8, IV. t. 2—4, 5—8); kézvédőspirális (Aggtelek); kerek átmetszetű, vonaldíszű karperecek (Bükkaranyos — VI. t. 14—16, 18—25, VII. t.); fűrészlemezek (Bükkaranyos — IX. t. 13, 16); lánzsahegyek (Bükkaranyos — II. t. 9, Aggtelek). Ezek közül a kézvédőspirális, a kerek átmetszetű, vonalkázással díszített karperecek a pilinyi kultúra fémművészete örökségének tarthatók.

Azt, hogy a pilinyi kultúra fémművészete hagyományai magának a pilinyi kultúra megszűnte után is jelentős szerepet játszottak a Felvidék koravaskori bronzművészete fejlődésében, mutatják a bükkaranyosi (VIII. t. 11) és bükkszentlászlói II. lelet (XI. t. 9, 12) kartekeercsei. Ilyen formában más területeken ismeretlenek, s kétségtelenül a helyi fémművesség gyártmányai. Előzményeik, mintaképeik pedig minden bizonnyal a pilinyi kultúra kartekeercsei voltak.

A Hallstatt A periódusból öröklődött formák mellett újak is tűnnek fel a fiatalabb raktárleletekben. Ezek nyugati vagy keleti, felsőtiszavidéki—erdélyi származású csoportokra oszthatók. Az előbbieik közé a csészesmarkolatú kardok (Miskolc, Cserépfalu) [108], felsőszárnyállású balták (Bükkaranyos — II. t. 1 3.; Borsodgeszt), Kirkendrup típusú csészék (Érsekvadkert), szárnyasbalták (Szikszó — XV. t. 2), sujtásos fibulák (Bükkaranyos — I. t. 1, Érsekvadkert), pajzsfibulák (Érsekvadkert), szemüvegfibula (Bükkszentlászló — X. t. 7), hárfafibulák (Bükkaranyos II. — X. t. 8, 12; Bükkszentlászló — XI. t. 1—4; Aggtelek, Miskolc), markolatnyújtványos, széles bordázott pengéjű sarlók (Bükkaranyos — III. t. 1, 3—4, IV. t. 1, 5, 9; Szikszó — XV. t. 1, 3, 6), félkör átmetszetű díszített karperecek (Bükkaranyos — IV. t. 10—15, V. t. 1—15 stb.). Korábban is ismertek voltak a sodrott nyakperecek, azonban a bükkszentlászlói leletekben (X. t. 1, 3, 5, XI. t. 5, 7), valamint a második bükkaranyosi leletben levő nyakperecek (X. t. 9, 11) valószínűleg a szlovák lausitzi kultúrával függhetnek össze.

A felsőtiszavidéki—erdélyi fémművészeti körből származó bronztárgytypusnak a bükkszentlászlói második lelet tokosbaltáit (X. t. 2, 4) kell tartanunk.

A Dunától nyugatra fekvő urnamezős kultúrkörben kialakult bronztárgyak az egész Kárpát-medencében elterjedtek, így a felsőtiszavidéki—erdélyi fémművészeti központ területén is. A Felvidékre való kerülésük útja tehát

nem állapítható meg. A különböző fibulák azonban ritkák a Tiszától keletre, így északmagyarországi elterjedésük valószínűleg a váli és szlovákiai lausitzi kultúrával való összeköttetésre utal. J. Paulikkal egyetértve a sujtásos fibulák másodlagos gyártásközpontját is feltételezhetjük itt.

Az eddig tárgyalt raktárleletek számos közös típust tartalmaznak, így időbeli különbség közöttük nehezen állapítható meg. Azonban valószínűnek látszik, hogy a legfiatalabbak közöttük, a bennük levő hárfafibulák, és a szandai lelettel rokon tokosbalták alapján a bükkszentlászlói leletek.

A jelenlegi leletek alapján a Gáva kultúra elterjedése a Tiszától nyugatra fekvő területeken pontosan nem határozható meg. Azt tudjuk, hogy a Hernádtól nyugatra a Kyjatice kultúra leletei fordulnak elő, de nem ismeretes, hogy átlépte-e ennek a kultúrának népe a Hernádot kelet felé is. A Bodrogköz, Taktaköz a Gáva kultúra elterjedésterületéhez tartozott, így Bodrogkeresztúrról, Prügryről ismerjük a Gáva kultúra kerámialeleteit [109]. Valószínűleg az Észak-Alföld keleti részén, a Bükk hegységgel érintkező területen is számolhatunk a Gáva kultúra bizonyos mértékű megjelenésével. Így Tiszakeszről, sőt Miskolcra is ismerünk gávai típusú kerámialeleteket [110]. Nem tisztázható azonban jelenleg még, hogy a Gáva kultúra etnikai megjelenésével kell számolnunk ezen a területen, vagy csak szórványos gávai elemek feltűnésével. A Tiszakeszi—Szódadombon feltárt koravaskori településrész anyaga a Gáva kultúra hatása mellett összefüggést mutat a délalföldi csorvai csoporttal is [111].

A koravaskori kerámialeletek elterjedését vizsgálva végeredményben a jelenleg ismert leletek alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a Kyjatice kultúra népe aligha vonult le az Alföldre. A Bükk és részben a Mátra hegység szélén húzódó földvársor védhette felvidéki területét az alföldi népektől. A Hernádtól vagy a Zempléni hegységtől keletre a Gáva kultúra népe telepedett le, s a keleti Észak-Alföldön is megjelentek elemei. A nyugati Észak-Alföldön inkább a váli kultúra hatása érvényesült.

A korai vaskorból a Tiszától nyugatra fekvő, a Gáva kultúrához tartozó, s annak hatását mutató területekről is kerültek elő bronz raktárleletek. Ezek is időrendileg két csoportra választhatók, Hallstatt A₂ és Hallstatt B korszakra keltezhető raktárleletekre. Az előbbieket közé a következők tartoznak: Négyes, Bodrogzsadány (aranylelet), Bodrogkeresztúr (aranylelet). A bennük előkerült tárgyak a Kárpát-medence keleti felében általánosan elterjedtek (markolatnyújtványos sarlók, nyugati típusú tokosbalták, romboid átmetszetű karperecek). A Hallstatt B korszakba keltezhető raktárleletek (Ároktó és Tiszadorogma között, Pácín, Taktakenéz, Hejőszalonta, Bodrogkeresztúr) tárgyai többségükben azonosak a Felső-Tiszavidék koravaskori bronzművészeti központja által gyártott bronztárgyformákkal: üst (Hejőszalonta — XVI. t. 2, Pácín — XVIII. t. 13), különböző nyugati és keleti eredetű tokosbalták (Pácín — XVII. t. 1—9, 11—14, Taktakenéz, Bodrogkeresztúr), horgas markolatú sarló (Bodrogkeresztúr), markolatnyújtványos sarlók széles, bordázott pengével (XIII. t. 7), félkör átmetszetű díszített karperecek (Taktakenéz, Hejőszalonta — XII. t. 5), fűrészlemezek (Pácín — XVIII. t. 1.), szárnyasbalta (Pácín — XVII. t. 10), gombos végű sarlók (Pácín — XVII. t. 15—17). A hejőszalontai leletben levő lipitói típusú kardok (XII. t. 1, 7), tük (XII. t. 2—3), a bodrogkeresztúri

bronzelet Kirkendrup típusú bronzcsészetöredéke, sujtásos és pajzsfibulája Észak-Magyarországon át kerülhettek a Gáva kultúra területére.

A Felvidéken és a Gáva kultúra területén napvilágra került bronz raktárleleteket összehasonlítva a számos egyező nyugati eredetű bronztárgy előfordulása mellett (tokosbalták, sarlók, félkör átmetszetű, díszített karperecek) különbség mutatkozik, mindenekelőtt a fibulák elterjedésében. Ezek keleten sokkal kisebb számban, szórványosan fordulnak csak elő, ami nyilván az eltérő etnikum különböző viseleti módjára vezethető vissza. Nagyobb számban találhatók Észak-Magyarországon a különböző tömör markolatú kardok és nyakperecek is. A korai vaskorban igen fellendült bronzművesség a Kárpát-medencében természetesen magával hozta a különböző fémművészeti központok termékeinek nagyarányú cseréjét, ami az egyes területek bronzipara egyéni jellegének elmosódását hozta maga után. Ez különösen érvényes a Felvidéken a pilinyi kultúra volt területén. Míg a pilinyi kultúra idejében a felvidéki ún. rimaszombati típusú bronzművészeti kör egy határozott, területileg is jól körülhatárolható, jellegzetes bronz típusokkal rendelkező zárt egységet alkotott, addig a korai vaskorban ez az egység lényegében megszűnt. Észak-Magyarország és Közép-Szlovákia a Kyjatice kultúra idejében a felsőtiszavidéki és főleg a nyugati urnamezős kultúrkör bronz típusait gyártó fémművészeti kör alakult ki, mintegy találkozó, felvevő területe lett e két nagy bronzipar termékeinek. Egyéni jellegét egy bizonyos fokig a pilinyi kultúra bronzművészeti körének továbbélő hagyományai adják meg.

A Gáva kultúra Tiszától nyugatra fekvő területein, illetve erős gávai elemeket mutató leletanyaggal jellemezhető területeken előkerült bronzkincsleletek lényegében megegyeznek a Felső-Tiszavidékről ismeretes koravaskori raktárleletekkel (Bodrogzsadány, Pácin, Taktakenéz). Ami eltérés részben mutatkozik (Bodrogkeresztúr, Hejőszalonta) a szomszédos északmagyarországi terület kulturális hatásának tulajdonítható.

Az északmagyarországi koravaskori raktárleletek vizsgálata során, a teljesség kedvéért röviden említenünk kell a szandai bronzlelet kérdését is. Ez teljesen elüt az eddig tárgyalt leletektől, s az ún. prézkita emlékek sorába tartozik. Gallus Sándor a Hallstatt B korszakra keltezte [112]. Harmatta János viszont a leletben előforduló karperec alapján a Hallstatt C periódus elejére helyezte [113].

A szandai raktárlelet zablája, mint azt Gallus Sándor és Harmatta János megállapította [114], a füzesabonyi temetőben előkerült leletekkel egyezik meg. Az utóbbi évek kutatásai, elsősorban a mezőcsáti temető feltárása, újabb lelőhelyekkel gyarapították a sokáig egyedülálló füzesabonyi temető anyagával képviselt népesség emlékeit. Ezek a lelőhelyek a Bükk és a Mátra hegység lábainál húzódó északalföldi területsávban helyezkednek el (Tiszakeszi, Ároktó, Mezőcsát, Tiszafüred, Maklár, Füzesabony, Csepel-sziget) [115].

A füzesabonyi temetővel jellemezhető leletcsoport felfűnése a Hallstatt B korszak végén az Észak-Alföldön nyilván nem belső, helyi fejlődés következménye, hanem új etnikum megjelenését jelenti. Erre utal a helyi koravaskori általános hamvasztásos temetkezési ritustól eltérő csontvázas sírok előkerülése e népesség temetőiben, vastárgyak és keleti típusú bronzok feltűnése (szandai raktárlelet.) A közvetlen kapcsolatok a Keletalföld, Erdély felé mutatnak [116].

Észak-Magyarországon valószínűleg e népmozgalom nyomán kerültek a földre a Hallstatt B korú bronzleletek. Lehetséges, hogy a Felső-Tiszavidéken előkerült nagyobb számú Hallstatt B korú bronzlelet elrejtését is e népmozgalom váltotta ki. A szandai raktárlelet már a keleti népcsoport hagyatéka lehet, s korban kétségtelenül fiatalabb, mint a túlnyomórészt nyugati típusú bronztárgyakkal Hallstatt B időszakra keltezhető raktárleletek. Az ún. prészkita típusú bronztárgyak nyugati elterjedése ezzel a népmozgással indulhatott meg.

A szandai raktárlelettel lényegében lezárul a koravaskori bronzművesség fejlődése a Felvidék területén. Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a bronzkor teljes tartama alatt a kárpátmedencei bronzipar egyik központja volt ez a terület. Míg a korai és középsőbronzkorban Erdély mellett másodrendű volt, addig a pilinyi kultúra idején (Reinecke BC — Hallstatt A₁) igen jelentős bronzművességi centrum alakult ki ott. A korai vaskor első fele folyamán (Hallstatt A₂ — Hallstatt B) főleg nyugati, északnyugati típusú bronztárgyak terjedtek el, a keleti, felsőtiszavidéki—erdélyi fémművességi központ termékei kevesebb számban fordulnak elő. A bronzművesség egyéni jellegét, helyi színezetét főleg a pilinyi kultúra hagyományainak továbbélése adja meg. A Hallstatt B periódus végén egy keleti népcsoport megjelenésével (füzesabonyi — mezőcsáti temetők) keleti, erdélyi típusú bronztárgyak terjednek el. Ezután már a szkita kor következik.

Kemenczei Tibor

FRÜHEISENZEITLICHE BRONZE-DEPOTFUNDE IM MUSEUM VON MISKOLC

Die früheisenzeitlichen Depotfunde im Museum von Miskolc widerspiegeln nicht in jeder Hinsicht das vollständige Bild des nordungarischen Bronzegebietes. Deshalb müssen bei einer Untersuchung derselben auch die anderen, bis jetzt veröffentlichten nordungarischen Depotfunde berücksichtigt werden, u. zw. die von: Érsekvadkert, Nógrádmárcal, Ecseg, Szanda, Borsodgeszt, Bodrogkeresztúr, Bodrogkeresztúr (Goldfund), Bodrogzsadány (derzeit: Sárzasadány), Bodrogzsadány (Goldfund), Taktakenéz, Zsujta, Aggtelek, Keresztéte.

Von den in Nordungarn zum Vorschein gekommenen Depotfunden hatten wir jene der Früheisenzeit zugewiesen, die auf die Zeit nach dem Abschluss der Piliny-Kultur datiert werden können, d. h., die nicht zu den Depotfunden vom Rimaszombat-Typ gehören. Die Träger der Piliny-Kultur lebten seit der beginnenden Reinecke BC-Periode bis etwa zu Beginn der Hallstatt A Periode in Oberungarn, im Raum zwischen Ipoly und Theiss. In diesem Zeitraum hatte sich in diesem Gebiet eine einheitliche Metallschmiedekunst herausgebildet, der sog. Kreis der Depotfunde vom Rimaszombat-Typ. Die Mehrzahl dieser Depotfunde gelangte in der ersten Hälfte der Hallstatt-Periode in die Erde, als die Piliny-Kultur — infolge von Völkerbewegungen — zu bestehen aufhörte. In einem grossen Teil des Verbreitungsgebietes der Piliny-Kultur erschien die — aus slowakischen Lausitzer- und östlichen Gáva-Elementen bestehende Kyjatice-Kultur, während im östlichen Teil der nordungarischen Tiefebene die Gáva-Kultur lebte. Diese Völkerbewegungen leiteten in Nordungarn die Früheisenzeit ein.

Von dem Anfang der Hallstatt A Periode an büsste die früher einheitliche Bronzegebezentrale der Piliny-Kultur im wesentlichen ihre bodenständige Eigenart ein: dem Ursprung der zugewanderten Volksgruppen entsprechend übernahm sie Bronzegegenstandstypen des Urnenfelder-Kulturkreises, bzw. der slowakischen Lausitzer-Kultur und auch die des Metallgewerbezentrum der Oberen-Theissgegend und Siebenbürgens.

In der Früheisenzeit gliederte sich das Verbreitungsgebiet der Piliny-Kultur auf zwei kulturelle Teile. In Oberungarn begegnen die Denkmäler der Kyjatice Kultur, im Bodrogköz, östlich vom Unterlauf des Hernád, im Taktaköz, hatten sich die Träger der Gáva-Kultur angesiedelt. Dies offenbart sich nicht nur in den Keramikfunden, sondern auch in der Zusammensetzung der bronzenen Depotfunde. Depotfunde mit Bronzegegenstandsformen des Metallgewerbekreises der Oberen Theissgegend erscheinen überall dort, wo auch Keramikfunde der Gáva-Kultur auftreten. Für einen grossen Teil Oberungarns aber, wo die Kyjatice Kultur sesshaft war, sind in der Hallstatt A₂ — B Periode vornehmlich Depotfunde mit Bronzegegenstandstypen des westlichen

Urnenfelderkulturkreises bezeichnend. Es versteht sich von selbst, dass diese räumliche Verteilung nicht ausschliesslich ist, bezieht sich eigentlich nur auf die Mehrzahl jener Bronzegegenstände, die für die Zusammenfunde bestimmend sind, denn es kommt häufig vor, dass Bronzegegenstände östlicher und westlicher Herkunft gleicherweise in einem Zusammenfund erscheinen.

Auf dem Verbreitungsgebiet der Kyjatice-Kultur waren die folgenden früheisenzeitlichen Depotfunde zum Vorschein gekommen: Érsekvadkert, Ecseg, Nógrádmárcal, Bükkaranyos I—II, Borsodgeszt, Bükkszentlászló I—II, Kács, Szikszó, Zsujta, Aggtelek, Keresztéte. Diese früheisenzeitlichen Depotfunde sind — trotzdem sie nicht auf die gleiche Zeit datiert werden können — in ihrer Zusammensetzung ziemlich einheitlich. Chronologisch teilen sie sich auf zwei Gruppen. Die älteren Funde lassen sich der Hallstatt A₂ Periode zuweisen, während die jüngeren chronologisch der Hallstatt B Periode angehören.

Depotfunde, die auf die Hallstatt A₂ Periode datiert werden können, sind ziemlich selten, dies sind die Depotfunde von Ecseg, Nógrádmárcal, Zsujta und Keresztéte. Als der bezeichnendste Gegenstand dieser Epoche kann das Vollgriffschwert vom Liptauer Typ gelten. Abgesehen vom Depotfund von Zsujta begegnet dieser Schwerttyp nur als Einzelfund im behandelten Gebiet (Szihalom, Sajószentpéter, Edelény, Borsodbóta.). Müller-Karpe ist der Meinung, dass im slowakisch—oberungarischen Raum das Vollgriffschwert vom Liptauer Typ von der Schwertform von Ragály abgeleitet werden kann. Dies ist auch durch den Fund von Zsujta erwiesen, der ein Vollgriffschwert, das dem Ragály Typ sehr ähnlich ist und mehrere vom Liptauer Typ enthält. Müller-Karpe scheint mit seiner Ansicht zweifelsohne recht zu haben. Weil die Schwerter vom Ragály Typ wahrscheinlich Erzeugnisse des Bronzegewerbes der Piliny-Kultur waren, kann die Herausbildung des Liptauer Schwerttyps gewissermassen als das Weiterleben Pilinyer Bronzegewerbetraditionen gewertet werden. Mitgewirkt hat dabei auch der Einfluss der slowakischen Lausitzer-Kultur. In den östlich der Theiss gelegenen Raum gelangten dann die Vollgriffschwerter vom Liptauer Typ aus dem slowakisch—oberungarischen Herstellungszentrum.

Weitere bezeichnende Typen der oberungarischen Depotfunde aus der zweiten Hälfte der Hallstatt A Periode sind die lorbeerblattförmigen Lanzen spitzen (Ecseg, Keresztéte, Zsujta), Beile mit konkav eingezogener Tüllenmündung und Tüllenbeile westlicher Prägung (Ecseg), Knopf- und Griffzungen-sicheln (Ecseg), Armringe mit rhomboidförmigem Querschnitt (Zsujta, Keresztéte), Armringe mit rundem Querschnitt und Strichverzierung (Keresztéte), Kessel mit dreieckigem Aufhänger (Keresztéte, Einzelfunde: Aszód, Vácszentlászló, Piliny).

Die Zahl der in Nordungarn geborgenen Bronzefunde der Hallstatt A₂ Periode ist — verglichen mit den zahlreichen Bronzefunden der vorangegangenen Periode — verhältnismässig viel kleiner. Vom Ende der Piliny-Kultur — Hallstatt A₁ Periode sind uns bis jetzt 67 Depotfunde bekannt. Dass es nur wenige Depotfunde der Hallstatt A₂ Periode gibt, kann wahrscheinlich damit erklärt werden, dass der erste Abschnitt im Leben des Volkes, das an die Stelle der Träger der Piliny-Kultur getreten war, verhältnismässig ruhig, ohne

bedeutsamere feindliche Angriffe verlief. Damit wollen wir keinesfalls behaupten, dass diese Entwicklungsphase vollkommen ungestört verging. Die am Band des Bükkgebirges errichteten früheisenzeitlichen Erdburgen und befestigten Siedlungen (Szilvásvár, Bükkszentlászló, Felsőtárkány, Bükkaranyos, Kisgyőr, Miskolc-Tapolca, Görömböly-Tapolca) und auch die früheisenzeitlichen Höhlenfunde des Bükkgebirges bezeugen, dass die früheisenzeitliche Bevölkerung Nordungarns den im Tiefland lebenden Volksgruppen feindlich gegenüberstand. Doch hatte die Bevölkerung Oberungarns in der Hallstatt A₂ Periode noch sicherlich keinen solchen Angriff erlebt, der sie veranlasst hätte, ihre Wertgegenstände — d. h. die Bronzegeräte — in grösserer Zahl in Sicherheit bringen zu müssen.

Ein chronologischer Vergleich der Depotfunde von Oberungarn, Nordostungarn und der Landteile östlich der Theiss lässt zeitlich grosse Unterschiede erkennen. In der Oberen Theissgegend wurden die meisten Depotfunde in der Reinecke BD Periode verborgen (Depotfunde vom Typ Opály) und in der Hallstatt A₁ Periode. Aus der Hallstatt A₂ Periode sind kaum einige Depotfunde vorhanden, während auf die Hallstatt B Periode wieder mehr Depotfunde zu datieren sind. Im oberungarischen Siedlungsraum der Piliny-Kultur können der frühen Reinecke BD Periode nur einige wenige Depotfunde zugewiesen werden, doch könnten sie eher der Reinecke BC Periode angeschlossen werden (Forró, Zalkod, Felsőbalog, Maly Hores, Abaújkér). In der Hallstatt A₁ Periode, gegen Ende der Piliny-Kultur wurden in Oberungarn zahlreiche Bronzegegenstände vergraben, die aber — abgesehen von einigen jüngeren Bronzegegenständen — zahlreiche Bronzegegenstände der Reinecke BD enthalten, unter denen auch Importbronzewaren aus der Oberen Theissgegend vorkommen. Aber es fehlen einige Bronzegegenstände, die uns bereits in der Hallstatt A₁ Periode aus dem Metallgewerbekreis der Oberen Theissgegend und Siebenbürgens bekannt sind (Armringe mit rhomboidförmigem Querschnitt, Sägeblattstücke, Tüllenbeile westlichen Typs). Diese gelangten nach dem Abschluss der Piliny-Kultur nach Oberungarn. Demnach hatte das oberungarische Bronzezentrum bis etwa zu Beginn der Hallstatt A Periode ein in einem gewissen Sinn viel älter erscheinendes Gepräge als das Bronzezentrum der Oberen Theissgegend und Siebenbürgens. Dies lässt sich mit der ungestörten Entwicklung der Piliny-Kultur erklären, während in der Oberen Theissgegend die Völkerbewegungen während der Reinecke BC Periode und zu Beginn der Hallstatt A Periode (die Ablösung der Felsőszócsgruppe durch die Berkesz—Demecsergruppe, dann das Erscheinen der Gáva-Kultur) die rasche Übernahme der neuen Bronzegegenstandstypen zeitigten, und dem Bronzezentrum einen neuen Auftrieb gaben. Erst in der Hallstatt A₂ Periode verschwanden die Unterschiede, als das Bronzezentrum Oberungarns und der Oberen Theissgegend wesentlich den gleichen Weg gingen. Dies ist der Gáva Kultur, die sich westwärts weiter verbreitete und ihrem wachsenden Einfluss zuzuschreiben.

In der Hallstatt B Periode setzte sich die Weiterentwicklung des Bronzezentrums ungebrochen fort. Ganz wie in der Oberen Theissgegend gehören auch in Oberungarn mehrere Depotfunde diesem Zeitraum an. Es handelt

sich um die folgenden Funde: Érsekvadkert, Bükkaranyos I—II, Bükkszentlászló I—II, Szikszó, Aggtelek, Kács, Borsodgeszt.

Die ungestörte Entwicklung des Bronzegebietes in der Hallstatt B Periode ist durch das Weiterleben von Bronzegegenstandstypen aus der früheren Periode bestätigt. Vollgriffschwerter vom Liptauer Typ begegnen im Fund von Bükkaranyos (Taf. I, 3) und in dem von Hejőkeresztúr (Taf. XII, 1, 7.). Aus der vorangegangenen Periode stammen wahrscheinlich auch die Beile mit konkav eingezogener Tüllenmündung (Bükkaranyos, Taf. I, 6; Borsodgeszt); Lappenbeile vom Terra-mare Typ (Bükkaranyos, Taf. II, 2, 4); Griffzungenschwert (Bükkaranyos, Taf. I, 2); Griffzungensicheln (Bükkaranyos, Taf. III, 2, 5—8; Taf. IV, 2—4, 5—8); Handschutzspiralen (Aggtelek); strichverzierte Armringe mit rundem Querschnitt (Bükkaranyos, Taf. VI, 14—16, 18—25, Taf. VII); Sägeblätter (Bükkaranyos, Taf. IX, 13, 16); Lanzespitzen (Bükkaranyos, Taf. II, 9, Aggtelek). Unter diesen Gegenstandstypen können die Handschutzspiralen, die strichverzierten Armringe mit rundem Querschnitt als Erbe des Bronzegebietes der Piliny-Kultur gelten.

Dass die Überlieferungen des Metallgewerbes der Piliny-Kultur auch nach dem Aufhören der Kultur selbst im früheisenzeitlichen Bronzegebiet Oberungarns eine bedeutsame Rolle gespielt hatten, beweisen die Armspiralen von Bükkaranyos (Taf. VIII, 11) und von Bükkszentlászló, Fund II (Taf. XI, 9, 12). Diese Form ist in anderen Gegenden unbekannt, so dass sie zweifelsohne Produkte des lokalen Metallgewerbes sind. Ihre Vorformen waren gewiss die Armspiralen der Piliny-Kultur gewesen.

In den jüngeren Depotfunden erscheinen neben den — aus der Hallstatt A überkommenen Typen auch neue Formen. Diese können auf westliche oder östliche, aus der Oberen Theissgegend-Siebenbürgen stammende Gruppen aufgeteilt werden. Der erstgenannten Gruppe können folgende Funde zugeordnet werden: Schalenknäufschwerter (Miskolc, Cserépfalu); die oberständigen Lappenbeile (Bükkaranyos, Taf. II, 1, 3; Borsodgeszt); Schalen vom Kirkendrup Typ (Érsekvadkert); Lappenbeile (Szikszó, Taf. XV, 2); Posamentierfibeln (Bükkaranyos, Taf. I, 1, Érsekvadkert); Schildfibeln (Érsekvadkert); Brillenfibel (Bükkszentlászló, Taf. X, 7); Harfenfibeln (Bükkaranyos II, Taf. X, 8, 12; Bükkszentlászló, Taf. XI, 1—4; Aggtelek, Miskolc); Griffzungensicheln mit breitgeripptem Blatt (Bükkaranyos, Taf. III, 1, 3—4; Taf. IV, 1, 5, 9; Szikszó Taf. XV, 1, 3, 6, verzierte Armringe mit halbkreisförmigem Querschnitt (Bükkaranyos, Taf. IV, 10—15; Taf. V, 1—15, usw.). Die gewundenen Halsringe waren uns bereits früher bekannt, aber die Stücke aus den Funden von Bükkszentlászló (Taf. X, 1, 3, 5; Taf. XI, 5, 7); ferner aus dem Fund von Bükkaranyos II, (Taf. X, 9, 11) können wahrscheinlich der slowakischen Lausitzer Kultur angeschlossen werden.

Die Tüllenbeile aus dem Fund Bükkszentlászló II (Taf. X, 2, 4) müssen wir den Bronzegegenstandstypen des Metallgewerbekreises der Oberen Theissgegend-Siebenbürgen zuordnen.

Die Bronzegegenstände, die sich im — westlich von der Donau gelegenen Gebiet des Urnenfelder Kulturkreises herausgebildet hatten, verbreiteten sich im ganzen Karpatenraum und gelangten auch in das Gebiet des Metallgewerbebezentrums der Oberen Theissgegend und Siebenbürgens. Der Weg, auf dem

sie nach Oberungarn gelangten, kann demnach nicht ermittelt werden. Da aber die verschiedenen Fibeltypen östlich von der Theiss nur selten begegnen, liegt es nahe zu vermuten, dass ihre Verbreitung in Nordungarn über die Vál — und die slowakische Lausitzer Kulturen erfolgte. Wir schliessen uns der Ansicht *J. Paulíks* an, dass wir das zweitgradige Herstellungszentrum der Posamenteriefibeln gleichfalls hier vermuten können.

Die behandelten Depotfunde enthalten zahlreiche gemeinsame Typen, so dass zeitliche Unterschiede nur schwer festgestellt werden können. Die Harfenfibeln und das Tüllenbeil — dessen Entsprechungen der Fund von Szanda enthält — lassen aber erkennen, dass die Funde von Bükkszentlászló die jüngsten sind.

Noch kann mit Hilfe der bis jetzt zum Vorschein gekommenen Funde das Verbreitungsgebiet der Gáva Kultur im Raum westlich der Theiss nicht genau umrissen werden. Wir wissen, dass westlich vom Hernád die Funde der Kyjatice Kultur vorkommen, wir wissen aber nicht, ob die Träger dieser Kultur den Fluss Hernád auch ostwärts überschritten hatten. Der Bodrogköz, Taktaköz gehörten zum Verbreitungsgebiet der Gáva Kultur, und in Bodrogkeresztur und in Prügy sind Keramikfunde der Gáva Kultur nachweisbar. Vermutlich können wir auch in den nordöstlichen Teilen des Tieflandes — am Berührungsgebiet von Tiefland und Bükkgebirge — bis zu einem gewissen Masse mit dem Erscheinen der Gáva Kultur rechnen. So sind uns z. B. auch von Tiszakeszi, sogar von Miskolc Keramikfunde vom Gávatypp bekannt. Doch ist es gegenwärtig noch nicht geklärt, ob wir in diesem Raum mit dem ethnischen Erscheinen der Gáva Kultur zu tun haben, oder ob es sich nur um vereinzelte Elemente der Gáva Kultur handelt. Die Funde, die der freigelegte Teil der früheisenzeitlichen Siedlung Tiszakeszi-Szódadomb geliefert hatte, lassen neben einer Beeinflussung durch die Gáva Kultur auch Verkettungen zu der Csorva Gruppe im südlichen Teil der Grossen Ungarischen Tiefebene erkennen.

Eine Überprüfung der Verbreitung der uns bis jetzt bekannten früheisenzeitlichen keramischen Funde lässt letzten Endes die Folgerung zu, dass das Volk der Kyjatice Kultur wohl kaum in die Tiefebene weitergewandert war. Die am Rand des Bükk- und z. T. auch am Rand des Mátragebirges errichteten Erdfesten-Reihe hatte ihr oberungarisches Siedlungsgebiet vor dem Eindringen die Tieflandvölker geschützt. Östlich vom Hernád oder vom Zempléngebirge siedelte sich das Volk der Gáva Kultur an. Doch erschienen einige Volkselemente der Gáva Kultur auch im östlichen Teil des Nord-Tieflandes. Der westliche Teil lag im Strahlungsbereich der Vál Kultur.

Doch waren auch in den Gebieten westlich der Theiss, die noch dem Kulturkreis der Gáva Kultur angeschlossen werden können, Bronzedeptfunde ans Licht gekommen. Auch sie gehören chronologisch zwei verschiedenen Gruppen, u. zw. der Hallstatt A₂ und der Hallstatt B Periode an. In die erste Gruppe gehören die Funde von: Négyes, Bodrogzsadány, Bodrogzsadány (Goldfund), Bodrogkeresztur (Goldfund). Die Funde, die sie enthalten, sind im östlichen Teil des Karpatenbeckens allgemein verbreitet (Griffzungensicheln, Tüllenbeile westlicher Prägung, Armbänder mit rhomboidförmigem

Querschnitt). Depotfunde, die in die Hallstatt B Periode datierbar sind: zwischen Ároktó und Tiszadorogma, Pácin, Hejőszalonta, Taktakenéz, Bodrogkeresztur. Die Mehrzahl der Funde stimmt mit den Bronzegegenstandstypen überein, die in der früheisenzeitlichen Bronzegegenstandszentrale der Oberen Theissgegend hergestellt wurden: Kessel (Hejőszalonta, Taf. XVI, 2; Pácin, Taf. XVIII, 13); verschiedene Tüllenbeile westlicher und östlicher Herkunft (Pácin, Taf. XVII, 1—9, 11—14; Taktakenéz, Bodrogkeresztur); Hakensicheln (Bodrogkeresztur); Griffzungensicheln mit breitem, geripptem Blatt (Taf. XIII, 7); verzierte Armringe mit halbkreisförmigem Querschnitt (Taktakenéz, Hejőszalonta, Taf. XII, 5); Sägeblätter (Pácin, Taf. XVIII, 1); Lappenbeile (Pácin, Taf. XVII, 10); Knopfsicheln (Pácin, Taf. XVII, 15—17). Die Schwerter vom Liptauer Typ (Taf. XII, 1, 7), Nadeln (Taf. XII, 2—3), die im Fund von Hejőszalonta vorkommen, das Bruchstück der Bronzeschale vom Kirkendrup-Typ, die Posamenterie- und Schildfibel im Bronzefund von Bodrogkeresztur gelangten wahrscheinlich über Nordungarn in das Gebiet der Gáva Kultur.

Bei einem Vergleich der bronzenen Depotfunde, die in Oberungarn und im Verbreitungsgebiet der Gáva Kultur gehoben werden konnten, wird offenbar, dass neben dem Vorkommen von zahlreichen übereinstimmenden Bronzegegenständen westlicher Herkunft (Tüllenbeile, Sicheln, verzierte Armringe mit halbkreisförmigem Querschnitt), auch Abweichungen beobachtet werden können, vor allem in Verbreitungsgebiet der Fibeln. Sie begegnen im Osten nur vereinzelt, in ganz niedriger Zahl, das wahrscheinlich auf die unterschiedliche Tracht der andersartigen Bevölkerung zurückzuführen ist. Dagegen treten in Nordungarn verschiedene Formen der Vollgriffschwerter in grösserer Zahl auf und auch Halsringe. Der starke Auftrieb des Bronzegebietes in der Früheisenzeit zeitigte im Karpatenbecken naturgemäss einen regen Warenaustausch der verschiedenen Metallgewerbezentren, das wiederum zu einem Verschwinden der bodenständigen Eigenart führte. Dies bezieht sich vornehmlich auf das einstige Verbreitungsgebiet der Piliny-Kultur in Oberungarn. Während in der Zeit der Piliny-Kultur der oberungarische, sog. Bronzegebietes vom Rimaszombat-Typ eine bestimmte, auch räumlich gut umgrenzbare, geschlossene Einheit mit bezeichnenden Bronzetypen bildete, hörte in der Früheisenzeit diese Einheitlichkeit im wesentlichen auf. In der Zeit der Kyjatice Kultur bildete sich in Oberungarn und der mittleren Slowakei ein Metallgewerbegebiet aus, das die Bronzegegenstandstypen der Oberen Theissgegend und des westlichen Urnenfeldenkulturreis herstellte, und sozusagen der Treffpunkt, das Absatzgebiet der beiden grossen Bronzegebieteszentren wurde. Doch waren es bis zu einem gewissen Grade die weiterlebenden Bronzegegenstandstypen der Piliny-Kultur, die dem Metallgewerbe die arteigene Prägung gaben.

Die Bronzehortfunde, die in dem westlich der Theiss gelegenen Verbreitungsgebiet der Gáva Kultur, bzw. in Gegenden, für die Funde mit den Merkmalen der Gáva Kultur bezeichnend sind, zutage gekommen waren, stimmen im wesentlichen mit den uns bekannten früheisenzeitlichen Depotfunden der Oberen Theissgegend (Bodrogzsadány, Pácin, Taktakenéz) überein. Die erkennbaren Abweichungen (Bodrogkeresztur, Hejőszalonta) sind dem kulturellen Einfluss des benachbarten Oberungarn zuzuschreiben.

Bei der Besprechung der früheisenzeitlichen Depotfunde Nordungarns dürfen wir die Frage des Bronzefundes von Szanda nicht unerwähnt lassen. Dieser Fund weicht vollkommen von den bis jetzt genannten Funden ab, und gehört der Gruppe der präskythischen Funde an. *Sándor Gallus* datierte ihn auf die Hallstatt B Periode, während *János Harmatta* ihn — aufgrund eines Armringes — auf den Beginn der Hallstatt C Periode setzte.

Die Trense (Mundstück) des Depotfundes von Szanda stimmt — wie es *S. Gallus* und *J. Harmatta* festgestellt hatten — mit den gleichartigen Funden von Füzesabony überein. Die Grabungen der letzten Jahre — vor allem die Freilegung des Gräberfeldes von Mezőcsát — hatten die Denkmäler jenes Volkes, das nur durch die lange Zeit hindurch allein stehenden Funde des Gräberfeldes von Füzesabony vertreten war, durch zahlreiche Funde bereichert. Diese Fundorte liegen im nördlichen Teil des Tieflandes, der sich am Fuss des Bükk- und Mátragebirges dahinzieht (Tiszakeszi, Ároktó, Mezőcsát, Tiszafüred, Maklár, Füzesabony, Insel Csepel).

Das Erscheinen der Fundgruppe gegen Ende der Hallstatt B Periode, für die das Gräberfeld von Füzesabony bezeichnend ist, war im nördlichen Teil des Tieflandes gewiss nicht die Folge einer inneren örtlichen Entwicklung, bedeutete vielmehr das Auftreten eines neuen Ethnikums. Darauf deutet auch die Tatsache, dass an Stelle der allgemein gebräuchlichen früheisenzeitlichen Brandbestattung die Körperbestattung als Grabsitte in den Gräberfeldern des neuen Volkes getreten war, und auch das Auftreten von Eisengegenständen und von Bronzen östlicher Prägung (Depotfund von Szanda). Die unmittelbaren Beziehungen weisen nach dem östlichen Tiefland, nach Siebenbürgen.

Wahrscheinlich war es diese Völkerbewegung, die in Nordungarn das Vergraben der Hallstatt B-zeitlichen Bronzegegenstände veranlasst hatte. Es ist möglich, dass auch die in der Oberen Theissgegend zum Vorschein gekommenen Hallstatt B-zeitlichen Bronzefunde aus dem gleichen Grund verborgen wurden. Der Depotfund von Szanda ist wahrscheinlich schon die Hinterlassenschaft der östlichen Volksgruppe, und ist zeitlich unstreitig jünger, als die Depotfunde mit Bronzegegenständen westlicher Prägung, die auf die Hallstatt B Periode gesetzt werden können. Die westliche Verbreitung von Bronzegegenständen des sog. präskythischen Typs hatte wahrscheinlich mit dieser Völkerbewegung begonnen.

Mit dem Depotfund von Szanda schliesst eigentlich die Entwicklung des früheisenzeitlichen Bronzegewerbes im Oberungarischen Raum. Zusammenfassend kann festgestellt werden, dass dieses Gebiet während der ganzen Bronzezeit eine der Bronzegewerbezentren des Karpatenbeckens war. In der frühen und mittleren Bronzezeit stand dieses Gebiet nach Siebenbürgen zwar an zweiter Stelle, entfaltete sich aber zur Zeit der Pilinykultur (Reinecke BC — Hallstatt A₁) zu einem sehr bedeutenden Bronzegewerbezentrum. In der ersten Hälfte der Früheisenzeit (Hallstatt A₂ — Hallstatt B) waren vornehmlich Bronzegegenstände westlichen und nordwestlichen Typs allgemein verbreitet, die östlichen Formen, d. h. die Produkte des Metallgewerbezentrum der Oberen-Theissgegend-Siebenbürgens erscheinen in kleinerer Zahl. Die

eigenartige Prägung dieses Bronzegewerbes, der lokale Kolorit stammt in erster Linie von den weiterlebenden Überlieferungen der Piliny-Kultur. Mit dem Erscheinen einer östlichen Volksgruppe am Ende der Hallstatt B Periode (Gräberfelder von Füzésabony—Mezőcsát) verbreiten sich Bronzegegenstände östlichen, siebenbürgischen Typs. Dieser Periode folgt dann die skythische Epoche.

T. Kemenczei

JEGYZETEK

- [1] *Holste, F.*, Hortfunde Südosteuropas. (Marburg Lahn 1951.) XL. t. 1—37.
 [2] *Párducz, M.*, Arch. Ért. 86 (1959) 202.
 [3] *Hrala, J.*, AR. 6 (1954) 226.
 [4] *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern. (München, 1961) 22., 25. XXIV. t. 3.
 [5] *Foltiny, S.*, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens. (Bonn, 1955) 87.
 [6] *Cowen, J. D.*, BRGK 36 (1955) 63.
 [7] *Filip, J.*, Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechach. (Praha, 1936—37) 150.
 [8] *Paulik, J.*, SA 7 (1959) 359.
 [9] Uo. 361.
 [10] *Holste, F.*, Hortfunde... XL. t. 1.
 [11] *Hampel, J.*, A bronzkor Magyarhonban. XCVI. t. 1.; *Paulik, J.*, SA 7 (1959) 330., 2. kép.; Archeologische Funde aus Ungarn. (Budapest, 1956) 121., *Hampel, J.*, A bronzkor... CLVIII. t. 21.
 [12] *Paulik, J.*, SA 7 (1959) 359.
 [13] *Kubinyi, F.*, Arch. Közl. 2 (1861), Képatlasz IV. t. 11.; *Paulik, J.*, SA 7 (1959) 359.; *Márton L.*, Nógrád vármegye őskora. Magyarország vármegyéi és városai (Budapest é. n.) 324., 29. kép.
 [14] *Borovský, J.*, PA 40 (1934—35) 101., 2. kép.
 [15] *Nestor, J.*, BRGK 22 (1932) 138.; *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 91.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 332.
 [16] *Kemenczei T.*, HOME 5 (1964—65) XII. t. 18.
 [17] *Hampel, J.*, A bronzkor... CCXVIII. t. 14—15. stb., CCVI. t. 4.; *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 133., 24. kép 1., 5., 8.; *Holste, F.*, Hortfunde... XXVIII. t. 6—7, 12., XLIX. t. 4.; *Ordentlich, J.*, Arch. Moldvei 23 (1964) 477., 1. kép 1—2.
 [18] *Podborsky, V.*, Sbornik praci filozofické fakulty Brnské Universiti. Brno, 1960. 48., VII. t. 4, 6—8, 10.
 [19] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. (Berlin, 1959) 129., CXLV. t. C. 3.
 [20] *Hampel, J.*, A bronzkor... XCVIII. t. 2, 7—12., CXVIII. t. 3—4., CXIX. t. 1—4., CXC. t. 1., CCVI. t. 11—12.; *Darnay K.*, Arch. Ért. 17 (1897) 117., 1. kép 12—14.; *Török Gy.*, Dolgozatok. Szeged. 16 (1940) II. t. 36, 39.; *Holste, F.*, Hortfunde... III. t. 1—4, VII. t. 1—2, IX. t. 1, XI. t. 1—4, stb.; *Nagy S.*, RVM 4 (1955) 46., I. t. 2—4.; *Tasič, N.*, RVM 11 (1962) 132., I. t. 8—9.; *Garašanin, D.*, Sztarinar 11 (1960) 84., 19. kép c—d.; *Garašanin, D.*, Katalog Matala. (Beograd, 1956) VII. t. 1, VIII. t. 6, XV. t. 1—2.; *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 109., XXVIII. t. C. 1.; — Kárpátmedence nyugati fele.; *Hampel, J.*, A bronzkor... CXLV. t. 28, 36, 46., CXCII. t. 25—26., CCXXIX. t. 22., CCXXX. t. 2—3. — Kárpátmedence keleti fele.
 [21] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 109.; *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 84.
 [22] *Holste, F.*, PZ 26 (1935) 63—65.
 [23] *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 103—104.
 [24] *Holste, F.*, PZ 26 (1935) 66.
 [25] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 127., CXXXIX. t. A. 1—46.
 [26] *Kimmig, W.*, Fundberichte aus Schwaben 14 (1957) 66.
 [27] *Hampel, J.*, A bronzkor... CLXIV. t. 12—13., CXCVI. t. 11., CCXXXI. t. 1—2.; *Filimon, A.*, Dacia 1 (1924) 352., 54. kép.; *Andrássy J.*, Közlemények. Kolozsvár. 3 (1943) 85., 7, 12—13. ábra.; *Holste, F.*, Hortfunde... XXXIV. t. 15—16, 21.; XXXVII. t. 14—15., XXXVIII. t. 3.; *Mozsolics, A.*, Acta Arch. Hung 5 (1955) 43., 8. kép. 15.; *Kemenczei T.*, A nyíregyházi Jósza András Múz. Évk. 6/7 (1963—64). 42.

- [28] *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 43., 8. kép 1—3.; *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) 128.
- [29] *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) 128—129.
- [30] *Hampel J.*, A bronzkor... CCIV. t. 20—21., CCXXXI. t. 23.; *Darnay K.*, Arch. Ért. 30 (1910) 428., 3—7. ábra.; *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) LII. t. 15., *Csallány G.*, Fol. Arch. 1—2. (1939) 63., IV. t. 12—20.; *Török Gyula*, Dolgozatok. Szeged. 16 (1940) II. t. 10—34.; *Ordentlich, J.*, Arch. Moldvei 2—3. (1964) 480., 3. kép 4—5., 7., 4. kép, 5. kép.; *Bernjakovič, K.*, Acta Arch. Carpathica 4 (1963) 208—209, II—III. t.; *Csallány G.*, Fol. Arch. 1—2. (1939) 63., IV. t. 1—5, 21—22.
- [31] *Roska M.*, Erdély Régészeti Repertoriuma. (Kolozsvár, 1942) 311., 371. kép.; *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 137., 27. kép 10.; *Csallány G.*, Fol. Arch. 1—2. (1939) 63., IV. t. 8.; *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 215., 52. kép 14.
- [32] *Hampel J.*, A bronzkor... CCXXXVIII. t. 52.
- [33] *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 333—334.; *Rusu, M.*, Dacia 7 (1963) 187.
- [34] *Kunský, B.—Böhm, J.*, WPZ 28—29 (1941—42) 123.; *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 40.; *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 124—125.
- [35] *Undset, I.*, Études sur l'âge de bronze de la Hongrie. (Christiana 1880) I. t. 1 — *Piliny, S.*, BRGK 24—25 (1934—35) LI. t. 1 — Aggtelek.; Arch. Ért. 31 (1911) 341.; *Eisner, J.*, Slovensko v Praveku. (Bratislava, 1933) 10. kép 2.; *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter... 110., XLI. t. D. — Miskolc.
- [36] *Bóna I.*, Acta Arch. Hung. 9 (1958) 235.
- [37] *Roska, M.*, Erdély... 224.; *Hampel J.*, A bronzkor... CXXVII. t. 29—30.
- [38] *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) XIII. t. 15.; *Hampel J.*, A bronzkor... CIX. t. 13., CLVI. t. 5—6., CXXI. t. 7—10., CXCVI. t. 5—6., CCXXXIV. t. 1—2.
- [39] *Hampel J.*, A bronzkor... XCVI. t. 4.
- [40] *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) 110., IV. t. 12, VI. t. 1—2, XI. t. 1, 3, stb.
- [41] *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) 110., XXIX. t. 3, XXX. t. 5.
- [42] *Hampel J.*, A bronzkor... XXXVI. t. 3., CXVI. t. 13.
- [43] Arch. Ért. 20 (1900) 81., 11. kép.
- [44] *Paulik, J.*, SA 7 (1959) 331., 3. kép 1—2.
- [45] *Hampel J.*, A bronzkor... CLXXXIII. t. 7—9.; *Bernjakovič, K.*, Acta Arch. Carpathica 4 (1963) 210., 4. kép 1—2.; *Wegrzynowicz, T.*, Wiad. Arch. 30 (1964) 85., 3. kép.; *Brunn, W.*, PZ 38 (1960) 83., 11. kép 9.
- [46] *Hampel J.*, A bronzkor... CLXXXIII. t. 7—9.
- [47] *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 29.
- [48] *Gollub, H.*, Endbronzezeitliche Gräber im Mittel und Oberschlesien. (Bonn, 1960) 38.
- [49] *Merhart, G.*, Festschrift des RGK, Mainz 1952. II. 62.; *Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 40—41.
- [50] *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 165.
- [51] *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép Magyarországon. Diss. Pann. ser. II. 9. (Budapest, 1939) X. t. 1—3, 16—17.
- [52] *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... XXVI. t. 3., Blatnica, XIX. t. 9—13. — Ugra.; *Hampel J.*, A bronzkor... CCVI. t. 6—10, stb. — Kanyikfalva., CCXVIII. t. 12—27. — Ördöngösfüzes.; *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 133., 24. kép 1, 8.; *Roska, M.*, Erdély... 59., 62. kép — Bancu.; *Petrescu—Dimbovita, M.*, Arch. Mold. 2/3 (1964) 254., 2. kép 1 — Birlad.
- [53] *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) XIII. t. 8.
- [54] *Hampel J.*, A bronzkor... CXXVII. t. 16—25 — Tamásfalva.; *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... XVII. t. 1—4, stb. — Ugra.
- [55] *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) IX. t. 2, 6. — Barcika.
- [56] *Kormos T.*, Barlangkutatás 5 (1917) 18., 11. kép.; *Eisner, T.*, Slovensko... 114., 10. kép 5, 15. kép 3.; — *Jászó.*; *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... IV. t. 4—6. — Füzesabony.

- [57] *Merhart, G.*, Festschrift des RGZ in Mainz. II. 1952. 4.; — *Merharthoz* hasonlóan *Müller—Karpe* is (Beiträge... 157.) a komjatnai leletet, így a benne lévő üsttöredéket is a Hallstatt A periódus első felére keltezte. A komjatnai lelet azonban a nyolc oldalspirálissal rendelkező fibula alapján inkább a Hallstatt A₂ korszakba tartozik (*Hampel, J.*, A bronzkor... CXX. t. 20). Ezt a keltezést alátámasztják a kartekercsek is (*Hampel J.*, A bronzkor... CXXI. t. 7—10), amelyek lapos, középen bordával ellátott bronzszalagból készültek. Ilyen kartekercsek sodrott véggel már a Hallstatt B₁ korú bükkaranyosi és bükkszentlászlói leletekből ismeretesek (VIII. t. 11—12., XI. t. 9, 12).
- [58] A *Hampel* által Aszódról származónak feltüntetett üstöt (*Hampel J.*, A bronzkor... LXV. t. 5) a vácszentlászlói lelethez tartozónak is vélték: *Merhart, G.*, Festschrift des RGK in Mainz. II. (1952) 3.; *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 164. Ezzel szemben a vácszentlászlói lelethez nem tartozik üst (*Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... XLII—XLIII. t.), az Aszódról származó darab szórványlelet lehet. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 48., 46. jegyzet.
- [59] *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... XLIII. t. 4. — Vácszentlászló.; *Kemenzei T.*, HOME 5 (1964—65) XIII. t. — Felsőzsolca. A lelethez tartozó csészetöredékek a publikáció idején hiányoztak, azonban később a raktári anyag revíziójakor előkerültek. Ezért itt adjuk közre rajzukat: 7. kép.; *Hampel J.*, A bronzkor... XCVI. t. 9. — Bodrogkeresztúr.; *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... V. t. 4. — Blatnica.; *Andel, K.*, AR 7 (1955) 445—447. — Somotor.; A bodrogkeresztúri leletben lévő másik csészetöredéket *Foltiny* határozta meg Fuchsstadt típusnak: Zur Chronologie... 104.
- [60] *Hampel J.*, A bronzkor... LIII. t. 11—12.; *Richthofen, B.*, Die ältere Bronzezeit in Schlesien. (Berlin, 1926) 60—68.
- [61] *Mozsolics, A.*, Arch. Ért. 90 (1963) 253, 1. kép.
- [62] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 205., 40. kép 3., CXL. t. A 4.; Ez a szárnyasbalta típus Erdélyben is a Hallstatt B periódusba tartozik. *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 135., 27. kép 9.
- [63] *Rusu, M.*, Dacia 7 (1963) 187.
- [64] *Novotna, M.*, Mosaica 4 (1964) 42—43.
- [65] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... CXLII. t. 2—3.; *Darnay K.*, Arch. Ért. 30 (1910) 428., 9., 11. ábra.; *Hampel J.*, A bronzkor... CCXL. t. 11.; Arch. Ért. 22 (1902) 422.
- [66] *Mozsolics, A.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 41., 43., 7—8. kép.
- [67] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 113., Germania 40 (1962) 271.
- [68] *Rusus, M.*, Dacia 7 (1963) 187.
- [69] *Hampel J.*, A bronzkor... XXXIII. t. 1.; *Mozsolics, A.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 37., 4. kép.; *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter... XL. t. C.
- [70] *Merhart, G.*, BRGK 37—38 (1956—57) 144.; *Müller—Karpe, H.*, Germania 40 (1962) 271.
- [71] Kárpátmedence keleti fele: *Hampel J.*, A bronzkor... CCXXVI. t. 3.; *Holste, F.*, Hortfunde... XXX. t. 22—23., XXXIII. t. 1—2.; XXXIX. t. 16.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 384., II. t. 1—2, 4.; *Szabó Gy.*, Közlemények. Kolozsvár. 3 (1943) 124., 1. kép 3.; *Nestor, I.*, BRGK 22 (1932) 132., 23. kép.; *Aricessu, A.*, SCIV 16 (1965) 30., 8. kép 10—13.; *Andel, K.*, AR 7 (1955) 445—447.; *Paulik, J.*, AR 17 (1965) 381., 114. kép 1, 4, 8.; *Mozsolics, A.*, Arch. Ért. 90 (1963) 253., 1. kép 8, 10.; *Penjak, Sz. I.—Sabalin, A. D.*, Szov. Arch. 1964. 196., 2. kép 7, 11—16. Kárpátmedence nyugati fele: *Hampel J.*, A bronzkor... CCIX. t. 1—2.; CCXXXV. t. 1., CCXXXVI. t. 1., CCXL. t. 8, 10, 14.; *Holste, F.*, Hortfunde... I. t. 2—5, 11., IX. t. 29—31., XXII. t. 5—6, 34., XXIII. t. 19—20., XLIII. t. 13., L. t. 30.; *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 127—128., CXL. t. 5.

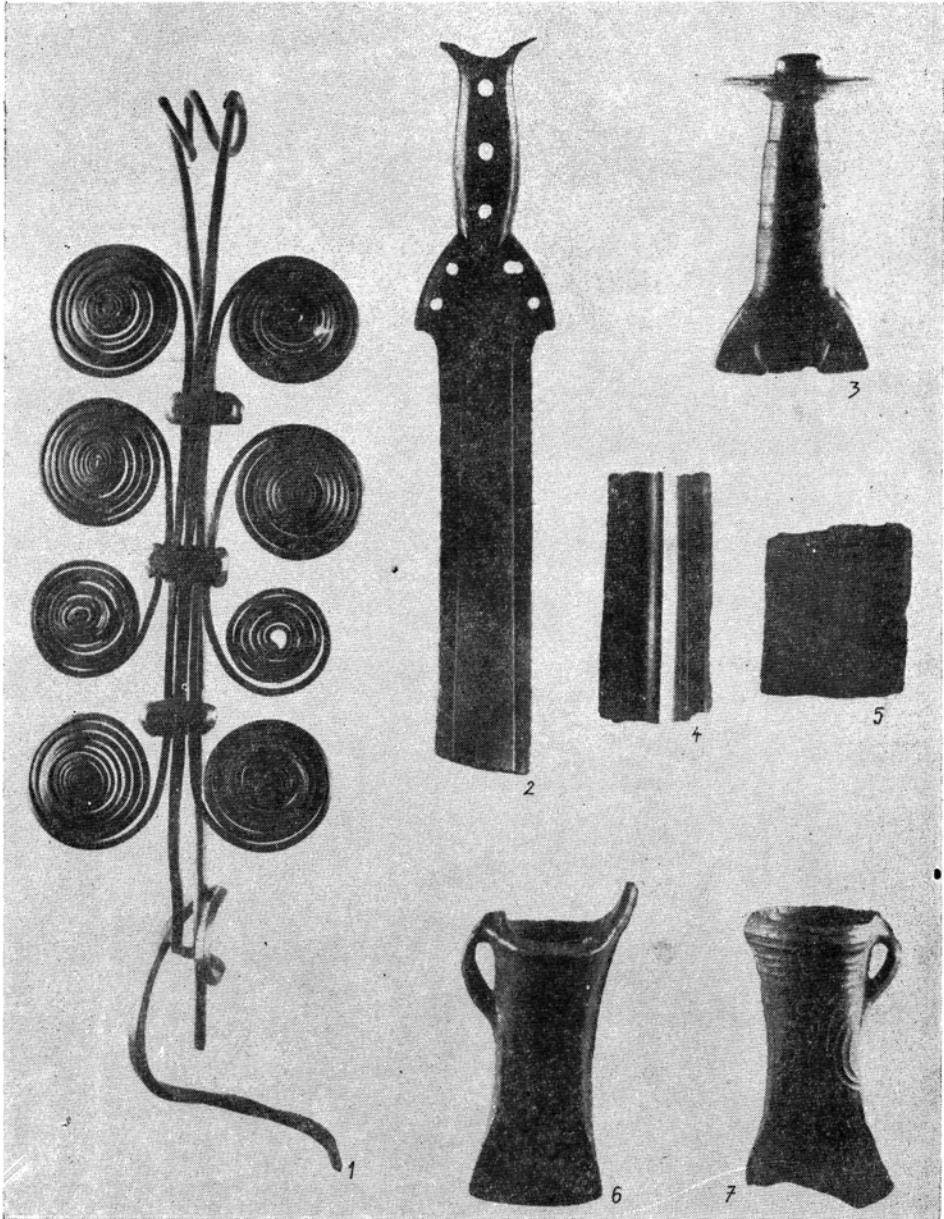
- [72] *Hampel J.*, A bronzkor... CCVI. t. 20., CCXXVI. t. 5., CCXXX. t. 3.; *Mozsolics, A.*, Arch. Ért. 90 (1963) 253., 1. kép 1—7.
- [73] *Hampel J.*, A bronzkor... XI. t. 2., XIII. t. 3., XCV. t. 2., CCVI. t. 3.; *Holste, F.*, Hortfunde... XLV. t. 5.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 384., II. t. 7.; *Andel, K.*, AR 7 (1955) 445—447.; *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) XVIII. t. 2.
- [74] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 109., CXXXIV. t. 2—3.
- [75] *Hampel J.*, A bronzkor... XII. t. 8., CXLV. t. 20., CVIII. t. 13., CLX. t. 2., CCXXIX. t. 31.; *Holste, F.*, Hortfunde... XXXIV. t. 17., XXXIV. t. 18., XLV. t. 15—16.; *Bernjakovič, K.*, SA 8 (1960) 385., IV. t. 4—5.; *Novotna, M.*, Musaica 4 (1964) IX. t. 1.
- [76] *Hampel J.*, A bronzkor... CLXXII. t. 22—23., CCXXVI. t. 1.; *Jósa A.*, Arch. Ért. 22 (1902) 275., 1. 5. ábra.; *Penjak, Sz. I.—Sabalin, A. D.*, Szov. Arch. 1964. 195., 1. kép 1, 3, 4, 10.
- [77] *Hampel J.*, A bronzkor... CLI. t. 15., CLIX. t. 6.
- [78] *Hampel J.*, A bronzkor... CC. t. 1.; *Mozsolics, A.*, Arch. Ért. 90 (1963) 253., 1. kép 9, 11.
- [79] *Merhart, G.*, Festschrift des RGK in Mainz. II. 1952. 4.
- [80] *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter... 22., XIX. t. 10.
- [81] *Hampel J.*, A bronzkor... XXIII. t. 1.; *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter... 46.
- [82] *Hampel J.*, A bronzkor... XX. t. 2.
- [83] *Cowen, J. D.*, BRGK 36 (1955) 79.
- [84] Uo. 63.
- [85] *Patay P.*, Magyarország műemlékei. Nógrád megye. (Budapest, 1954) 18.; Archeologische Funde in Ungarn (Budapest, 1956) 121. A leletet a Kirkendrup típusú csésze alapján a Hallstatt B₁ periódusba keltezhetjük.
- [86] *Márton L.*, Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. (Budapest, 1911) 324., 329. A tokosbalták és a hat oldalspirálissal rendelkező sujtásos fibulák alapján a lelet legkorábban a Hallstatt A₂ periódus folyamán kerülhetett a föld alá. Nem tartozik a lelethez az öntött, vízszintesen bordázott kardísz. Az korabronzkori.
- [87] *Pintér S.*, Arch. Ért. 19 (1899) 56—60. Az eléggé nagy időszakon át használatban volt tárgyakból álló leletet (gombosvégű, markolatnyújtványos sarlók, lándzsahegyek, félholdaskávájú tokosbalták) néhány fiatalabb típusú tokosbalta alapján keltezhetjük a Hallstatt A₂ periódusba.
- [88] *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... X—XI. t.
- [89] *Sennovitz Gy.*, Arch. Ért. 22 (1902) 282., 1—7. ábra. A felsőszárnyállású balta alapján a Hallstatt B korszak elejében állapíthatjuk meg a lelet korát.
- [90] *Hampel J.*, A bronzkor... XCV—XCVI. t.; Arch. Ért. 1 (1880) 279—283. *Foltiny, I.*, szerint a leletben lévő egyik bronz edénytöredék Fuchsstatt típusú csészéhez tartozhatott (Zur Chronologie... 104.). *Müller—Karpe* ezt a csészetípust nagyrészt a Hallstatt A₂ periódusba keltezte, de megállapítja, hogy az néha még Hallstatt B korú leletekben, így Kirkendrup típusú csészével is előjön (Beiträge... 158.). Amennyiben a bodrogkeresztúri leletben lévő másik csészetöredék valóban Kirkendrup típusú csészéhez tartozott (*Foltiny, S.*, Zur Chronologie... 105.), úgy ez a Hallstatt B₁ periódusban határozza meg a lelet korát. Megfelelhet ennek korban a sujtásos fibula és széles pengéjű sarló is.
- [91] *Mozsolics A.*, Der Goldfund von Velemszentvid (Basel, 1955) 36., XV. t. *Mozsolics A.* a fiatalabb sujtásos fibulák körébe, azaz a Hallstatt B korszakba sorolja a leletet. A négy spirálisban végződő aranylaphoz hasonló kengyelű fibulák azonban már a Hallstatt A korszakban is előfordulnak (*Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 103., 192., 27. kép 5.), s így inkább a Hallstatt A₂ periódusba határozhatjuk meg a lelet korát.
- [92] *Jósa András—Kemenczei T.*, A nyíregyházi Jósa András Múz. Évk. 6 (1963—64) XVII—XIX. t.

- [93] *Mozsolics A.*, Der Goldfund... 29—31., X—XII. t. A lelet többségében a Hallstatt A periódusra jellemző karpereceket tartalmaz. A négy huzallal körültekercselt nyakperecek párhuzamait nemcsak a Badacsony-Köbölküti leletben találjuk meg (Goldfund... 31.), hanem a pilinyi kultúra leletei között is (Piliny — Magyar Nemzeti Múzeumban). Hasonló technikával készített nyakperecek Csehországból már a Reinecke BC—BD periódusok átmeneti idejéből is ismertek (*Böhm, J.*, Germania 20 (1936) 15., 24. jegyzet, 3. kép). Így a bodrogsadányi aranyleletet legkésőbb a Hallstatt A₂ periódusra keltezhetjük.
- [94] *Jósa A.*, Múz. és Könyvt. Ért. 4 (1910) 113., IV. t.; Arch. Ért. 22 (1902) 275—276.; *Holste, F.*, Zur Chronologie der südeuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit. (Marburg Lahn, 1962) XXII. t.; *Jósa A.—Kemenczei T.*, A nyíregyházi Jósa András Múz. Évk. 6 (1963—64) LVII. t.
- [95] *Csoma J.*, Arch. Ért. 5 (1885) 9—16.; *Hampel J.*, A bronzkor... CI—CII. t.
- [96] *Tompa, F.*, BRGK 24/25 (1934—35) LI. t. 3—19.
- [97] *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 41., 43., 7—8. kép.
- [98] *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... 9. kép 1—6. A leletben lévő nagy lemezskorongok közelállnak a dunántúli Hallstatt A korú kincesekben előforduló darabokhoz (*Merhart, G.*, Jahrbuch des RGZ Mainz. 3 (1956) 70.). A Dunától keletre fekvő Kenderesen (*Hampel J.*, A bronzkor... CLVIII. t. 2) és Erdélyből (*Nestor, I.*, BRGK 133., 25. kép, 135., 27. kép) már Hallstatt B korú leletekből került elő. A kácsi leletben is erre a korra keltezhető. A törhüvely már az ún. prészkíta bronzok sorába tartozik, s a tokosbalták párhuzamait is Hallstatt B korú leletgyűtesekből ismerjük (pl.: Pácín, XVII. t. 3, 11.).
- [99] *Kemenczei T.*, HOMÉ 5 (1964—65) 133.
- [100] *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter... XXII. t. 1, XXIV. t. 2.
- [101] *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter... 24.
- [102] *Patek E.*, Arch. Ért. 91 (1964) 254.
- [103] *Párducz M.*, Arch. Ért. 86 (1959) 202.; Arch. Ért. 90 (1963) 299.
- [104] Domb tetején lévő, árokkal körülvett őskori település. 1965 őszén Kemenczei T. végzett itt leletmentő ásátást. A feltárás eredményeképp kiderült, hogy az új kőkorban, majd a korai vaskorban volt település a dombon. A korai vaskorban a dombtetőt mintegy két méter mély árokkal vették körül. A koravaskori település korát az ásátás során napvilágra került 41 darabból álló bronzlelet (tokosbalták, lándzsák) a Hallstatt A periódus második felére határozza meg.
- [105] Kisgyőr határában két koravaskori földvár ismeretes. A Halomvár hegytetőn lévő sánccal körülvett erődítmény, míg a Hársasvár felépítése a bükk-aranyosi Földvárra hasonlít, árokkal körülvett kisebb emelkedés. Görömböly-Tapolca határában szintén sánccal körülvett földvár, az ún. Leányvár van. Miskolc-Tapolcán a fürdő mögött emelkedő Várhegyen szintén látszanak földsáncnyomok. Valószínűleg ezek is a korai vaskorból származnak.
- [106] *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) 65—82.; *Jósa A.—Kemenczei T.*, A nyíregyházi Jósa András Múz. Évk. 6 (1963—64). 43.
- [107] *Kemenczei T.*, HOMÉ 4 (1962—63) 15—18., Arch. Ért. 92 (1965) 21—22.
- [108] *Müller—Karpe, H.*, Die Vollgriffschwerter... 110, XLI. t. D., 109., XXXIX. t. 2.
- [109] Arch. Ért. 1844—45. IX. t.; Vezető a Magyarország népeinek története a honfoglaláskorig c. kiállításához. Magyar Nemzeti Múzeum. (Budapest, 1962) 37., 9. kép. — Bodrogszeresztúr.; A miskolci Herman Ottó Múzeumban — Prüg.
- [110] A miskolci Herman Ottó Múzeumban.
- [111] Kemenczei T. ásátása. A miskolci Herman Ottó Múzeumban.
- [112] *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... 128.
- [113] *Harmatta J.*, Arch. Ért. 1946—48. 110.
- [114] *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... 123.

- [115] Tiszakeszi, Ároktő — a miskolci Herman Ottó Múzeumban; Mezőcsát — *Patek E.*, Arch. Ért. 86 (1959) 200., 87 (1960) 231., 87 (1961) 286., 89 (1962) 260., 90 (1963) 298.; Tiszafüred — *Csalog Zs.*, Arch. Ért. 92 (1965) 233.; Maklár — *Szabó J.*, Arch. Ért. 90 (1963) 299.; Füzesabony — *Gallus S.—Horváth T.*, A legrégebb lovasnép... I—IV. t.; Csepel sziget — *Tompa F.*, Budapest története I. (Budapest, 1942) XIV. t. 10.
- [116] *Rusu, M.*, Dacia 7 (1963) 198.

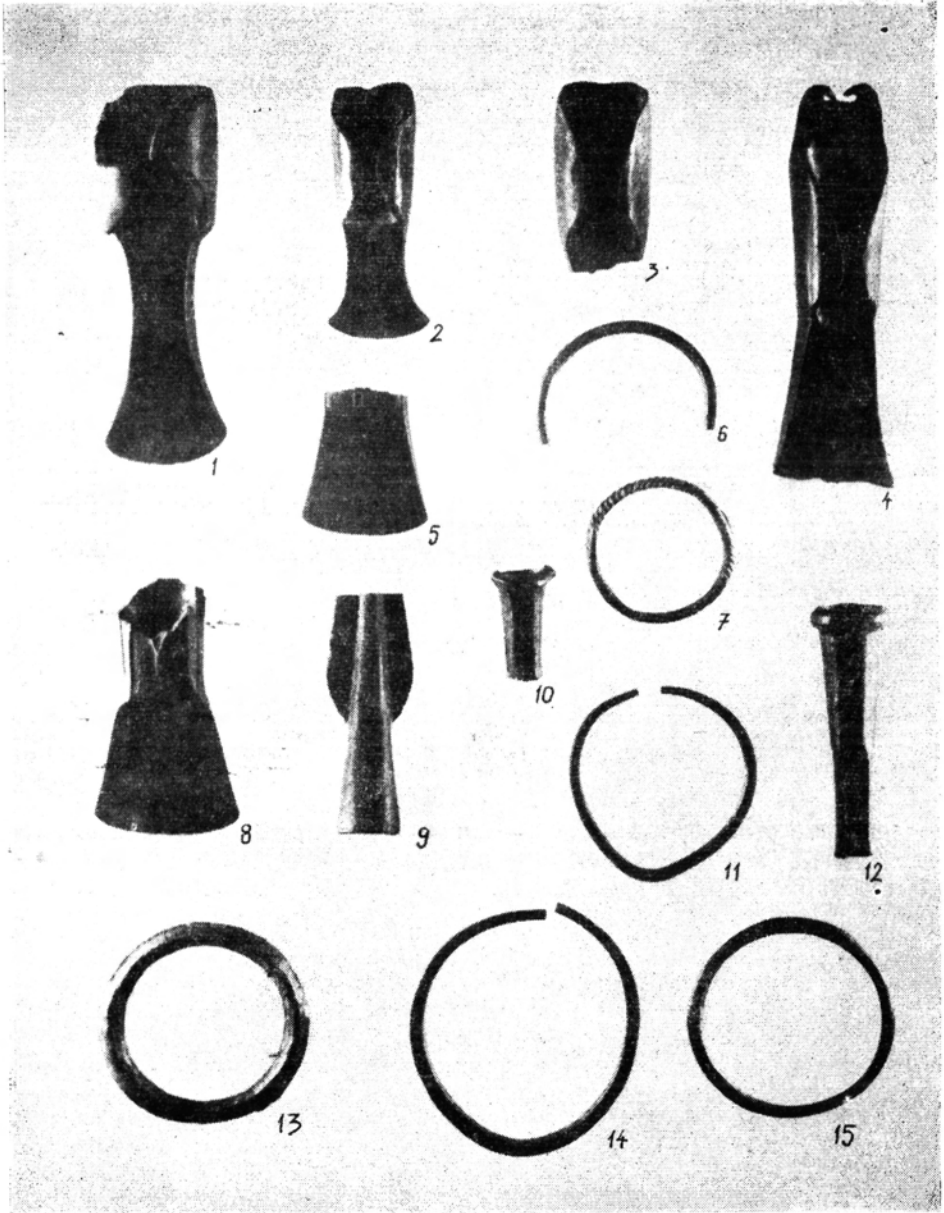
I. tábla

Bükkaranyos I.

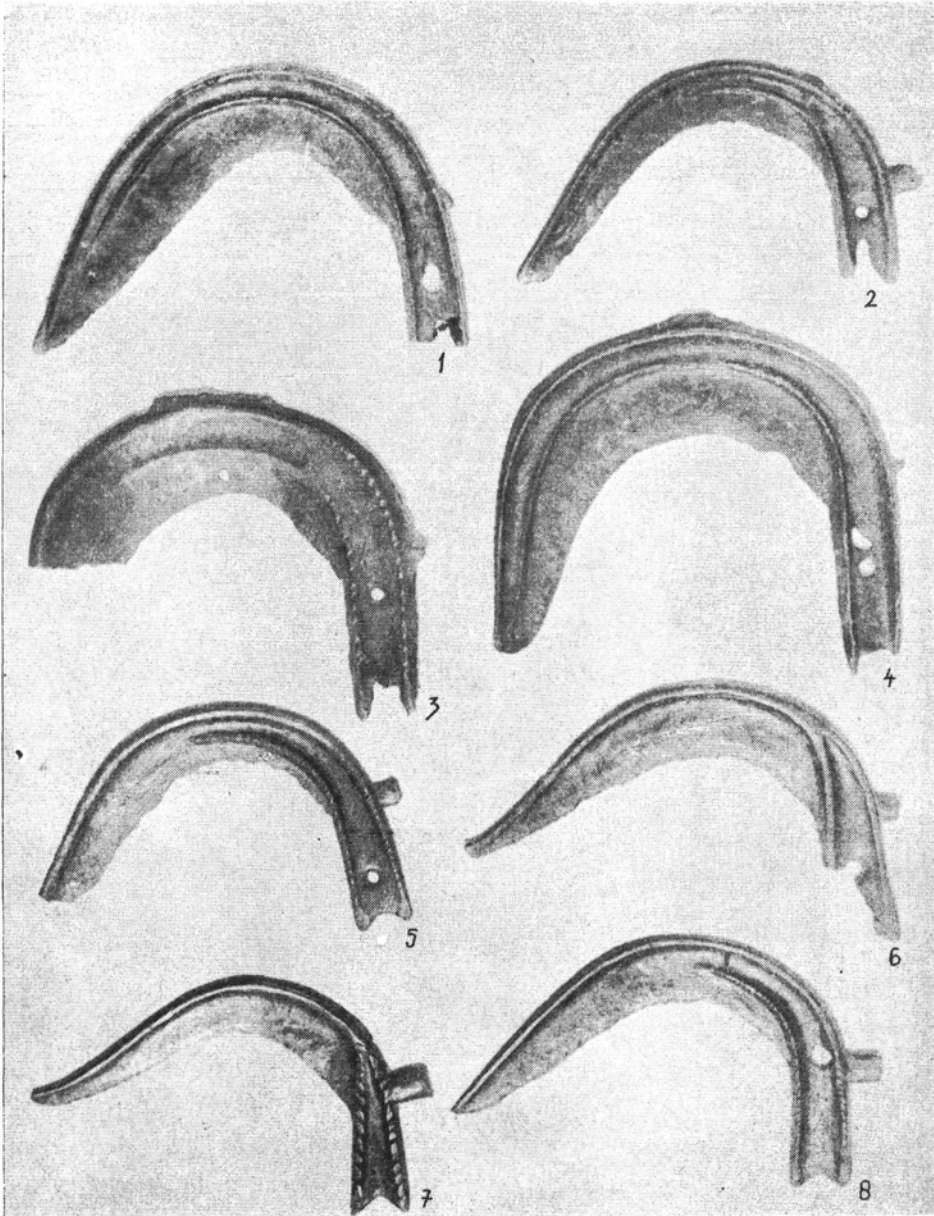
II. tábla

Bükkaranyos I.

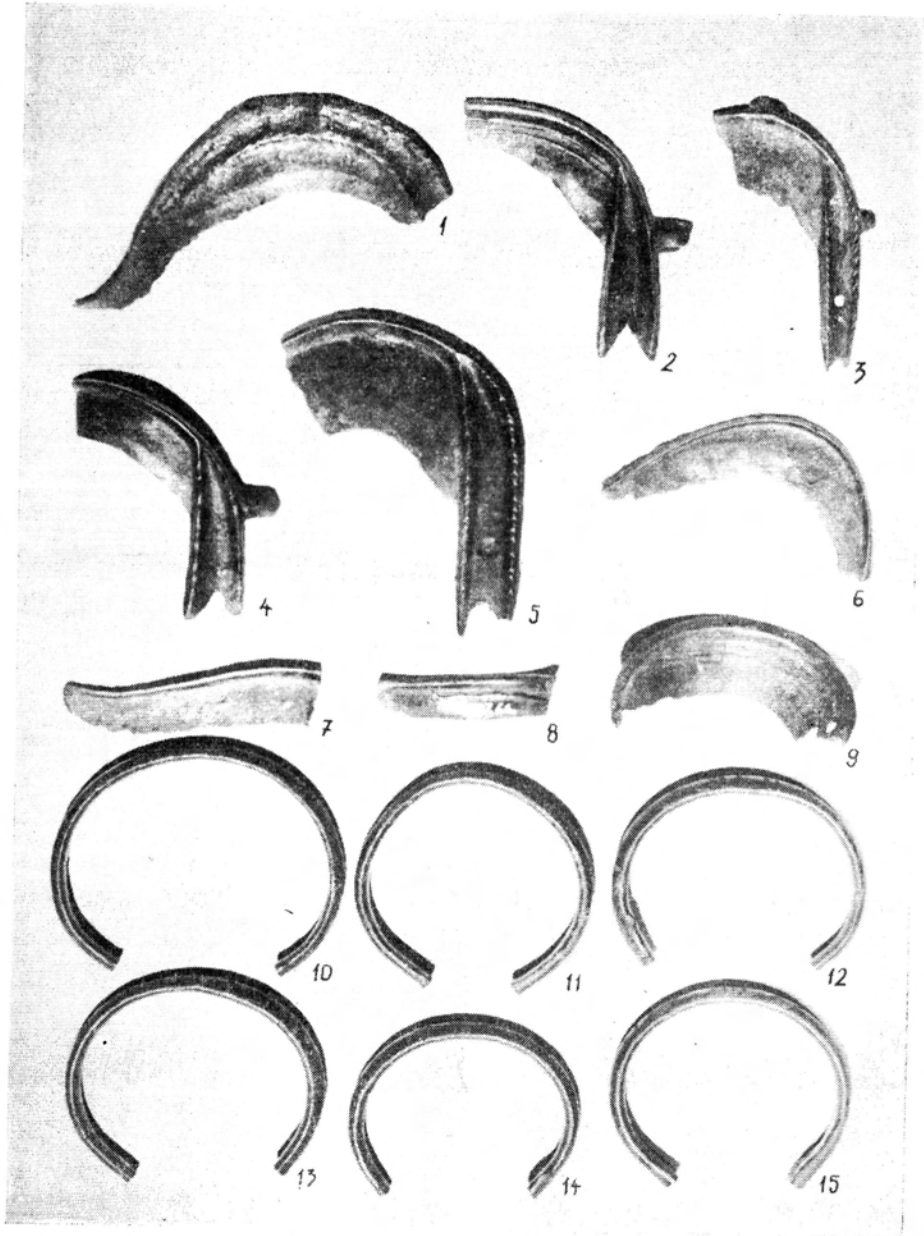
III. tábla

Bükkaranyos I.

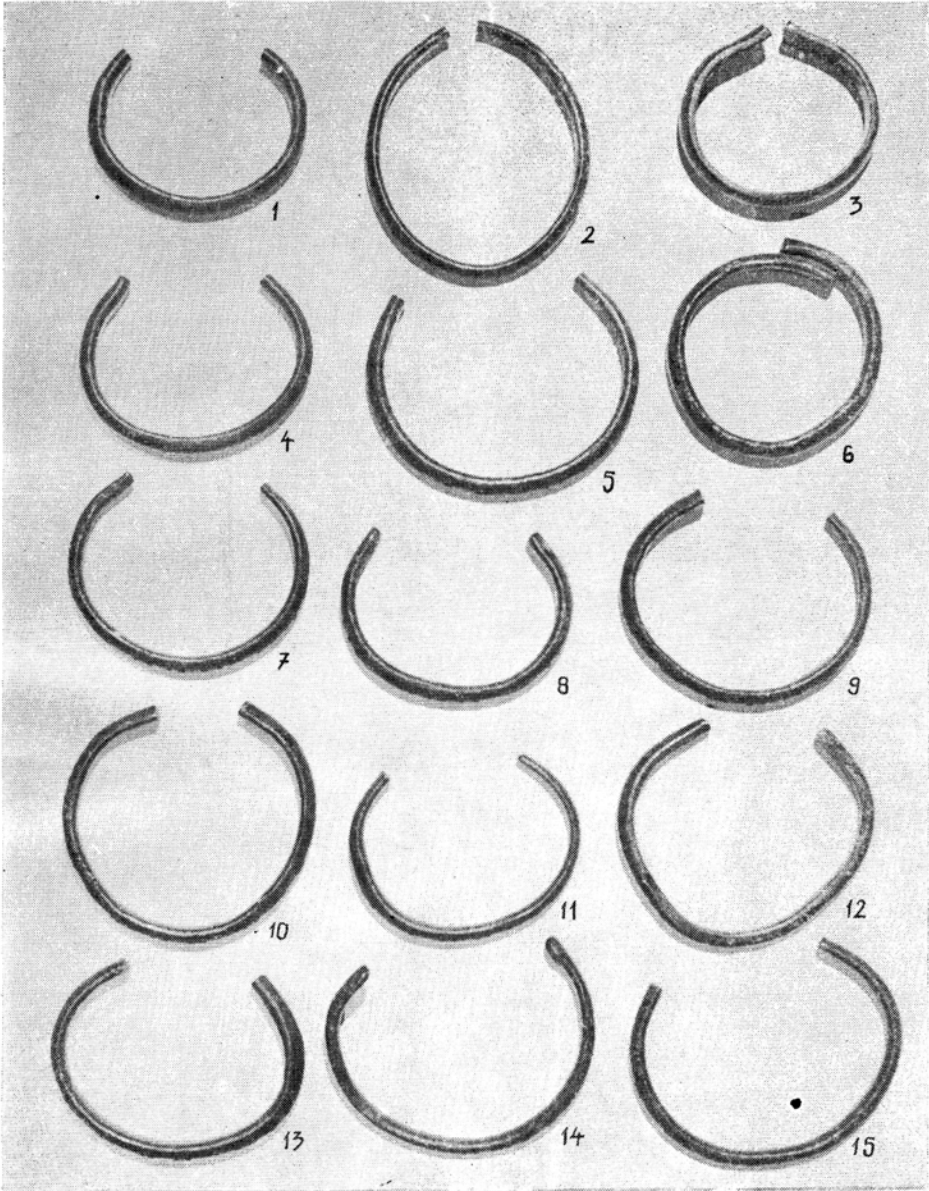
IV. tábla

Bükkaranyos I.

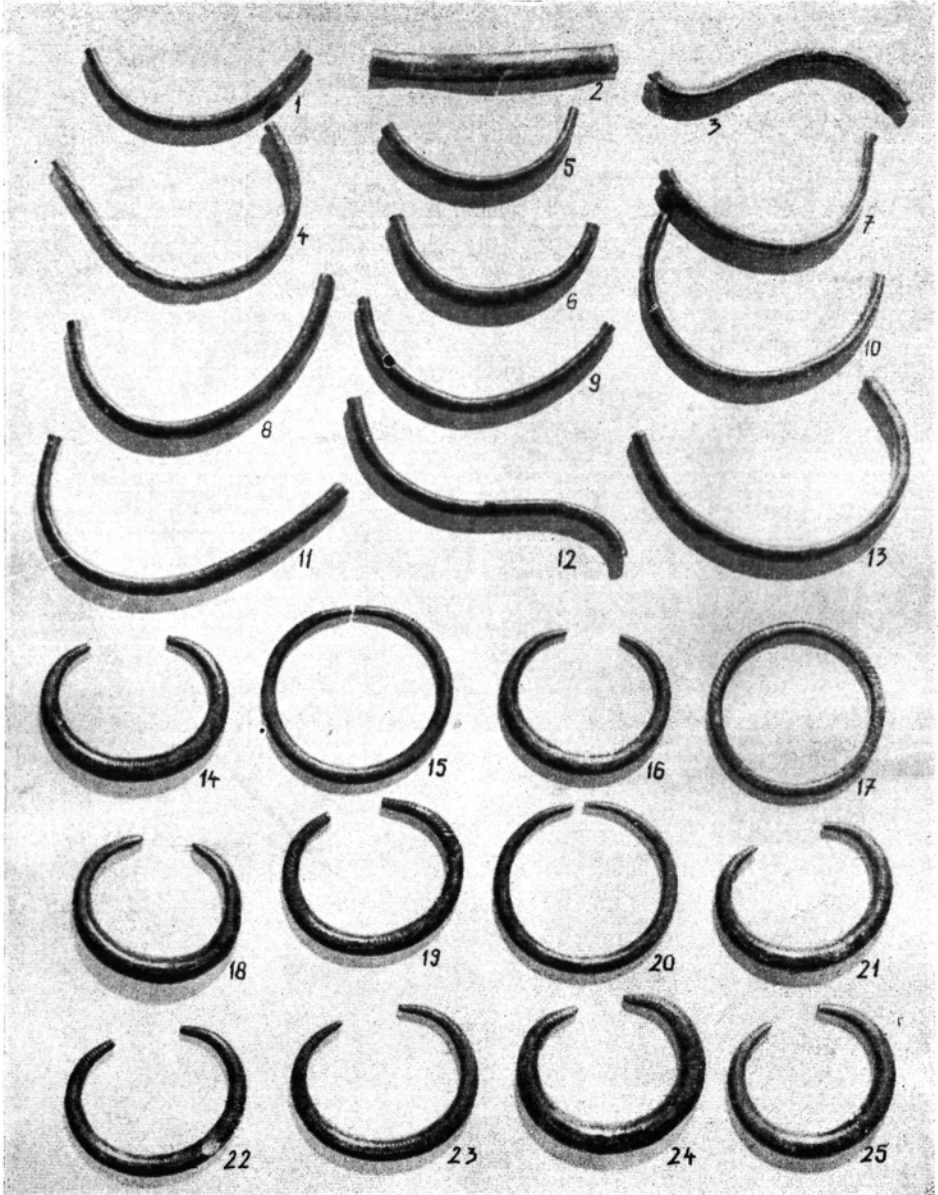
V. tábla

Bükkaranyos I.

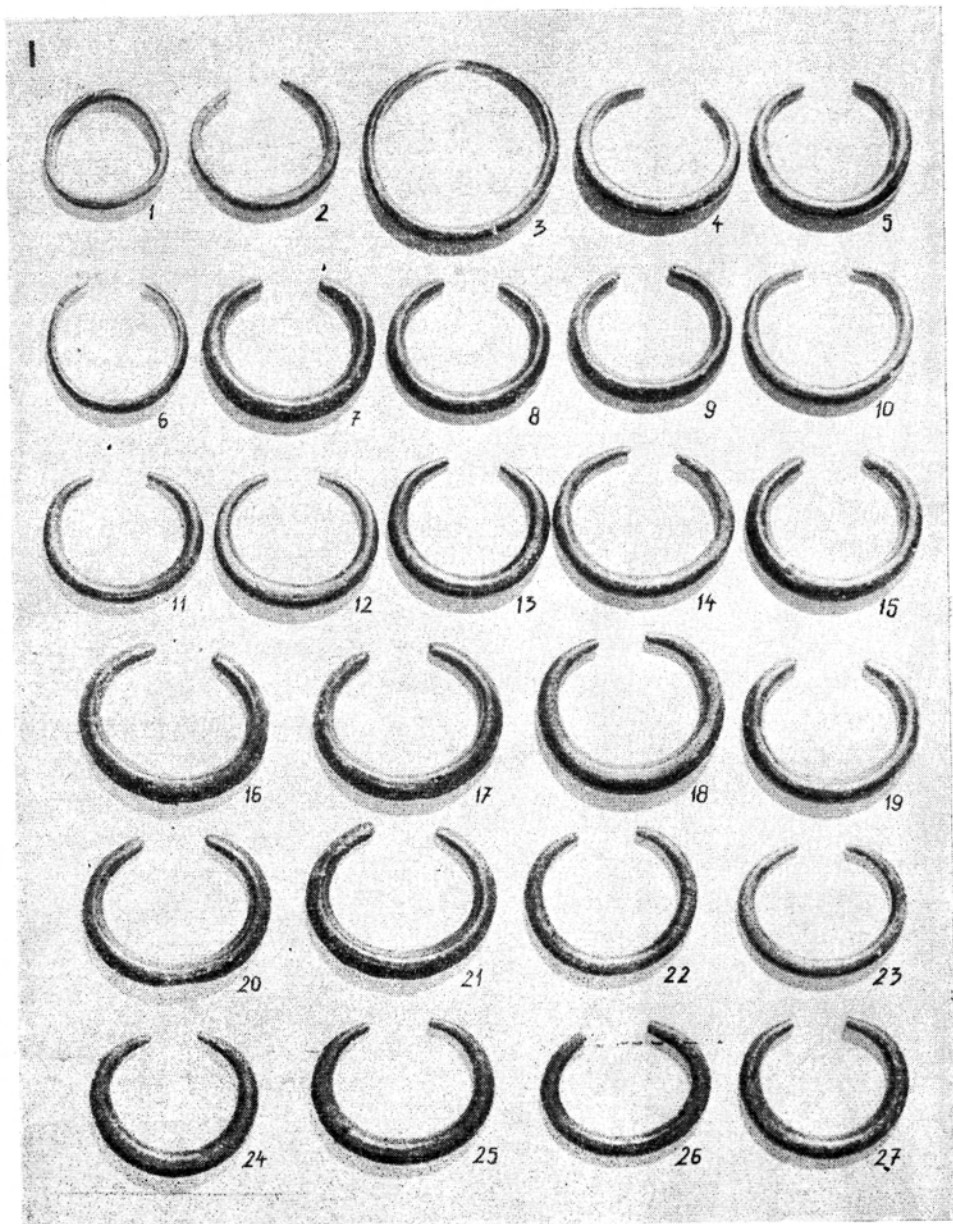
VI. tábla

Bükkaranyos I.

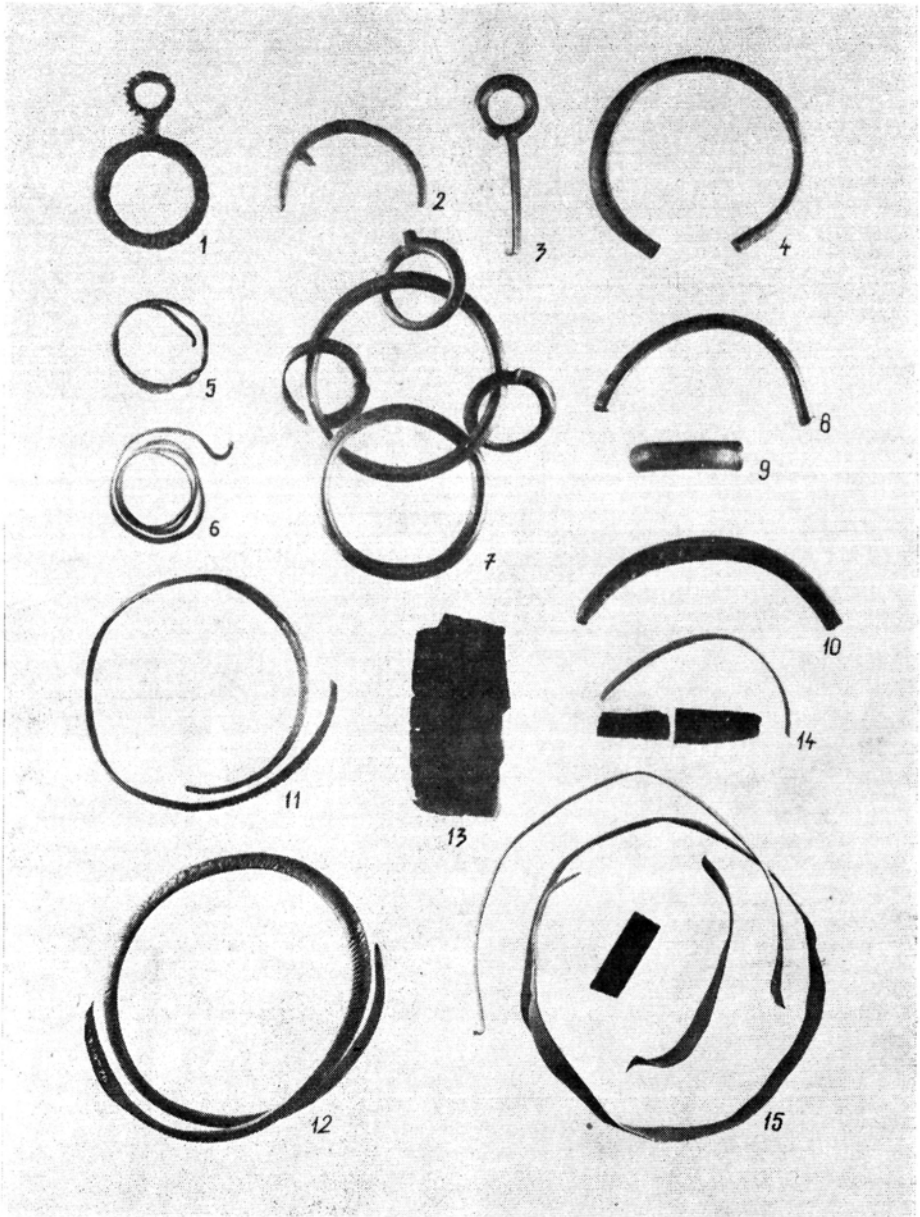
VII. tábla

Bükkaranyos I.

VIII. tábla

Bülkaranyos I.

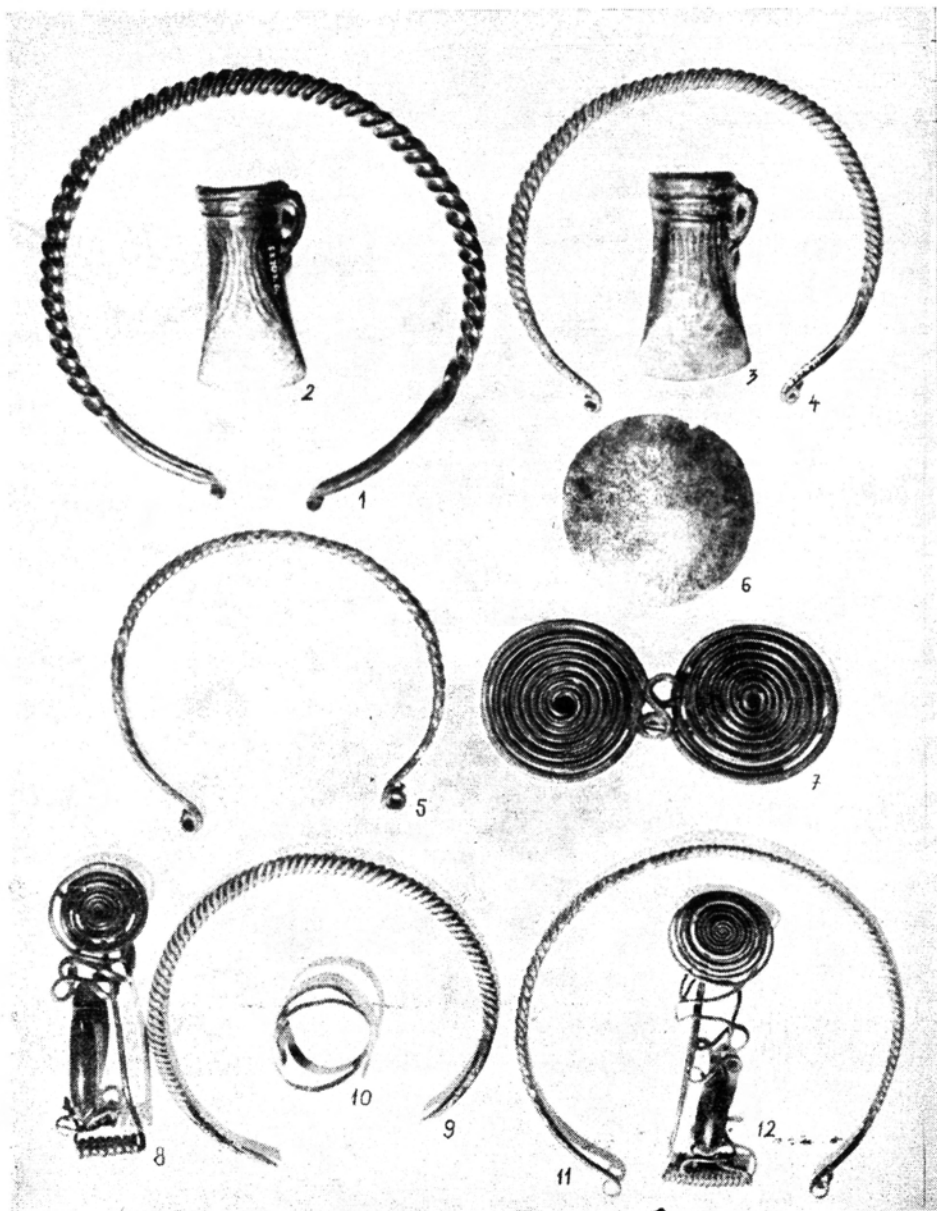

IX. tábla

Bükkaranyos I.

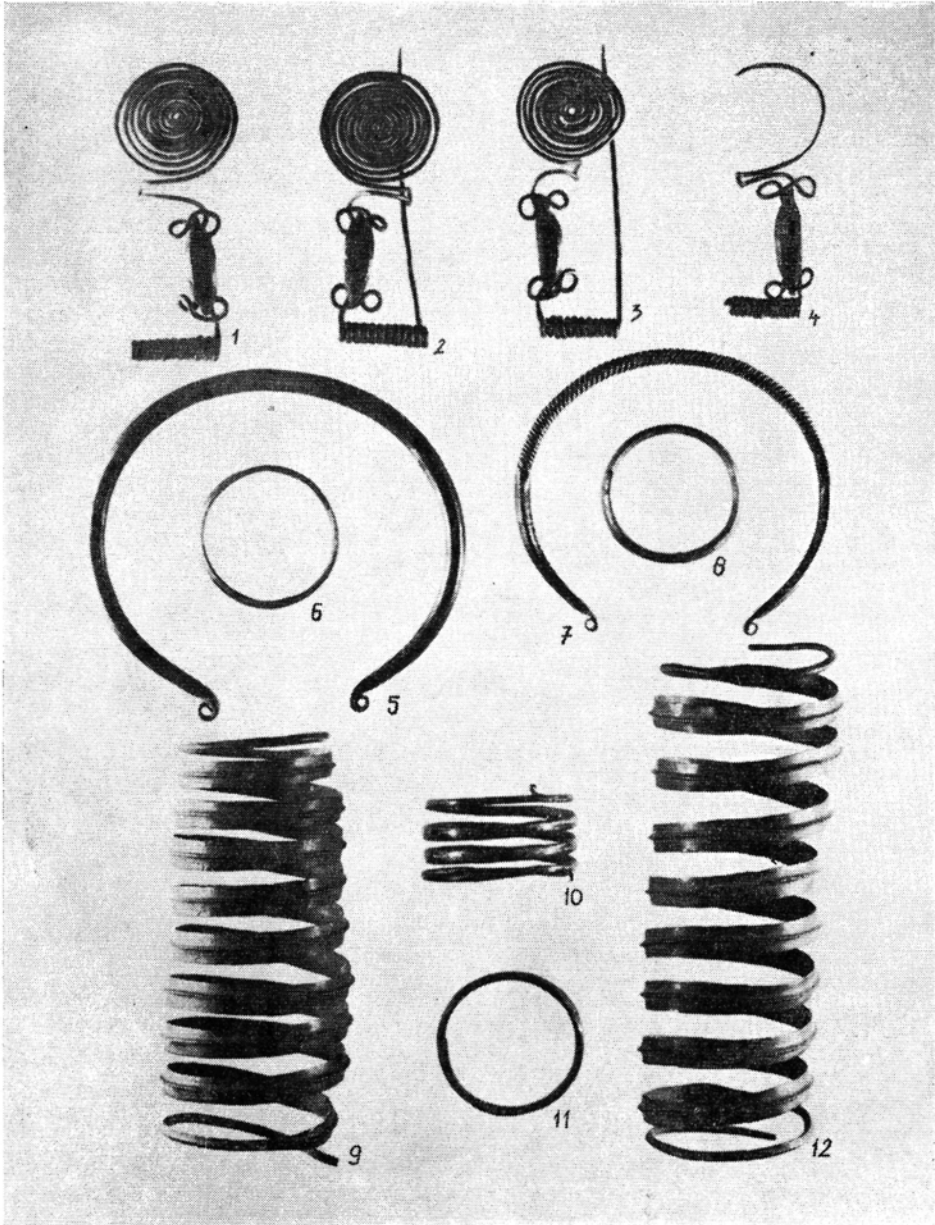

X. tábla 1—4, 6—7. — Bükkszentlászló—Nagysánc I., 8—12. — Bükkaranyos II., 5. — Bükkszentlászló.

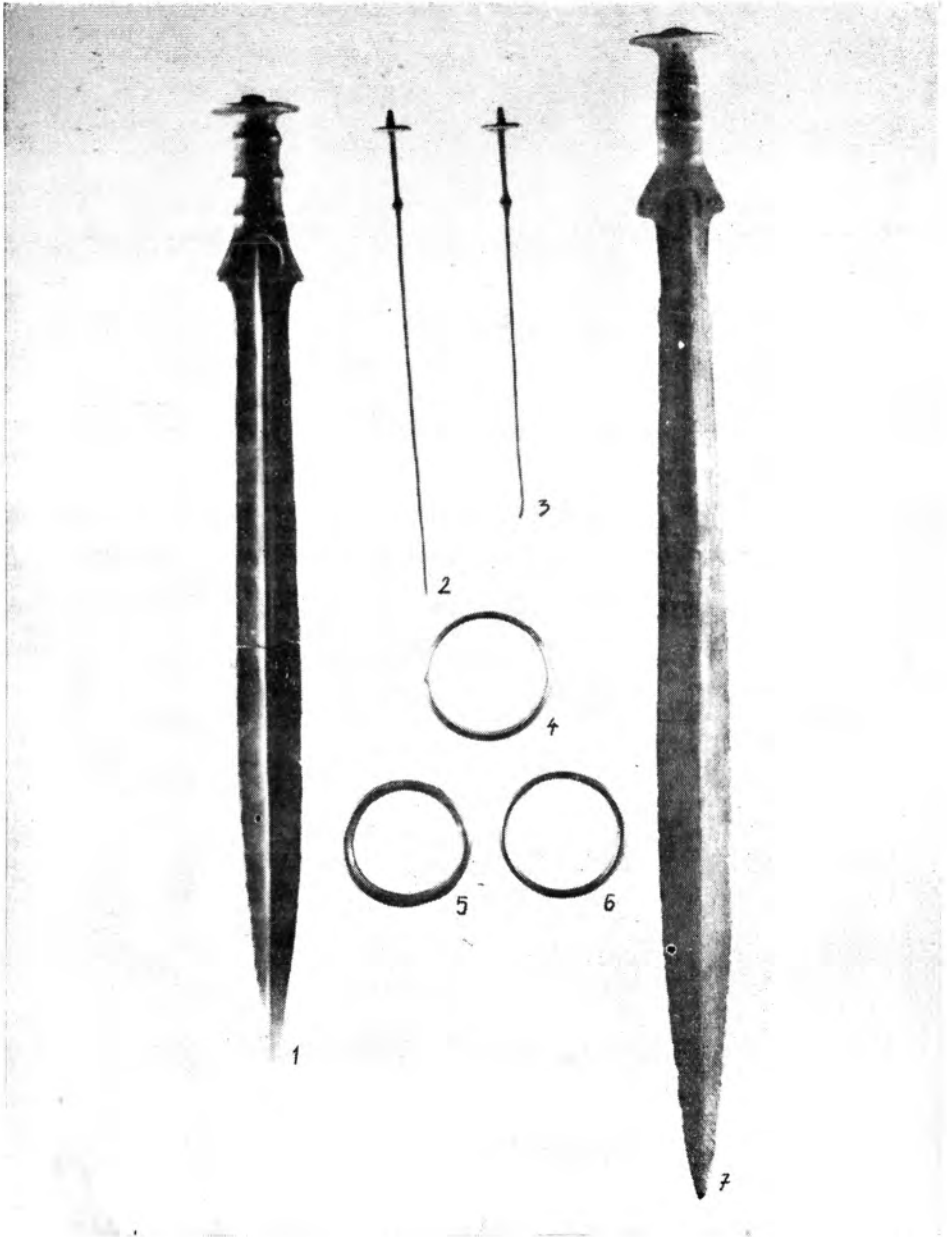
XI. tábla

Bükkszentlászló—Nagysánc II.

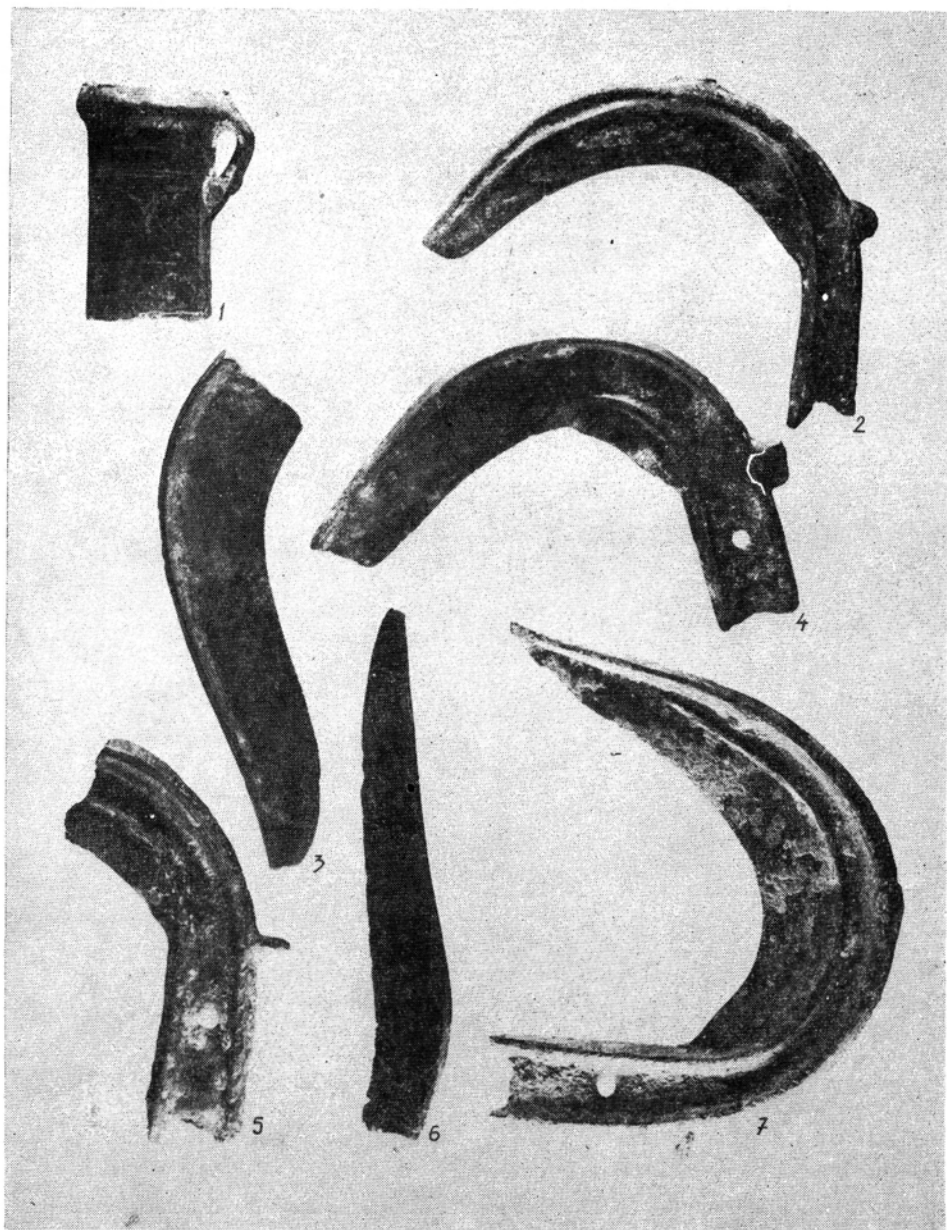
XII. tábla

Hejőszalonta.

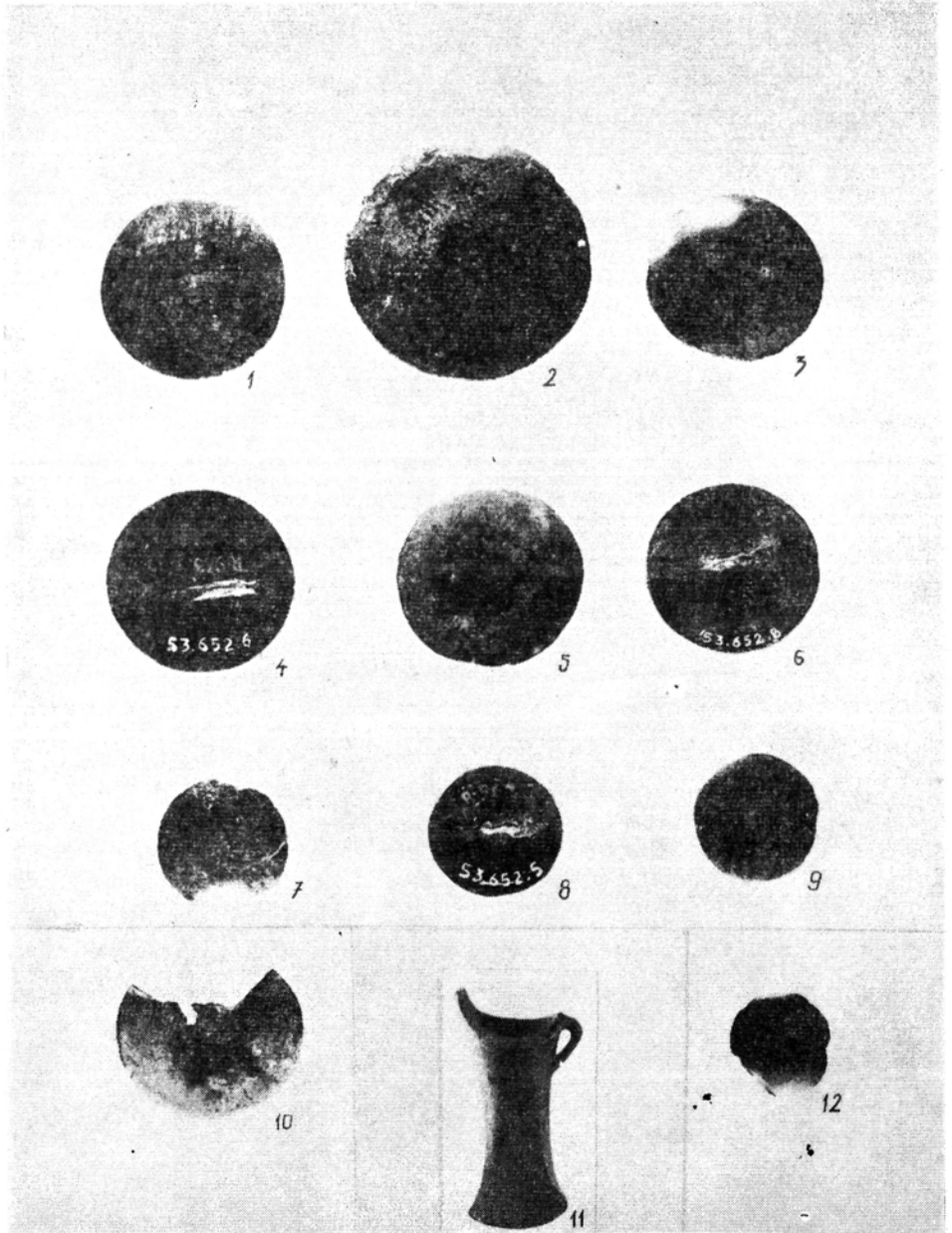
XIII. tábla

Ároktő és Tiszadorogma között.

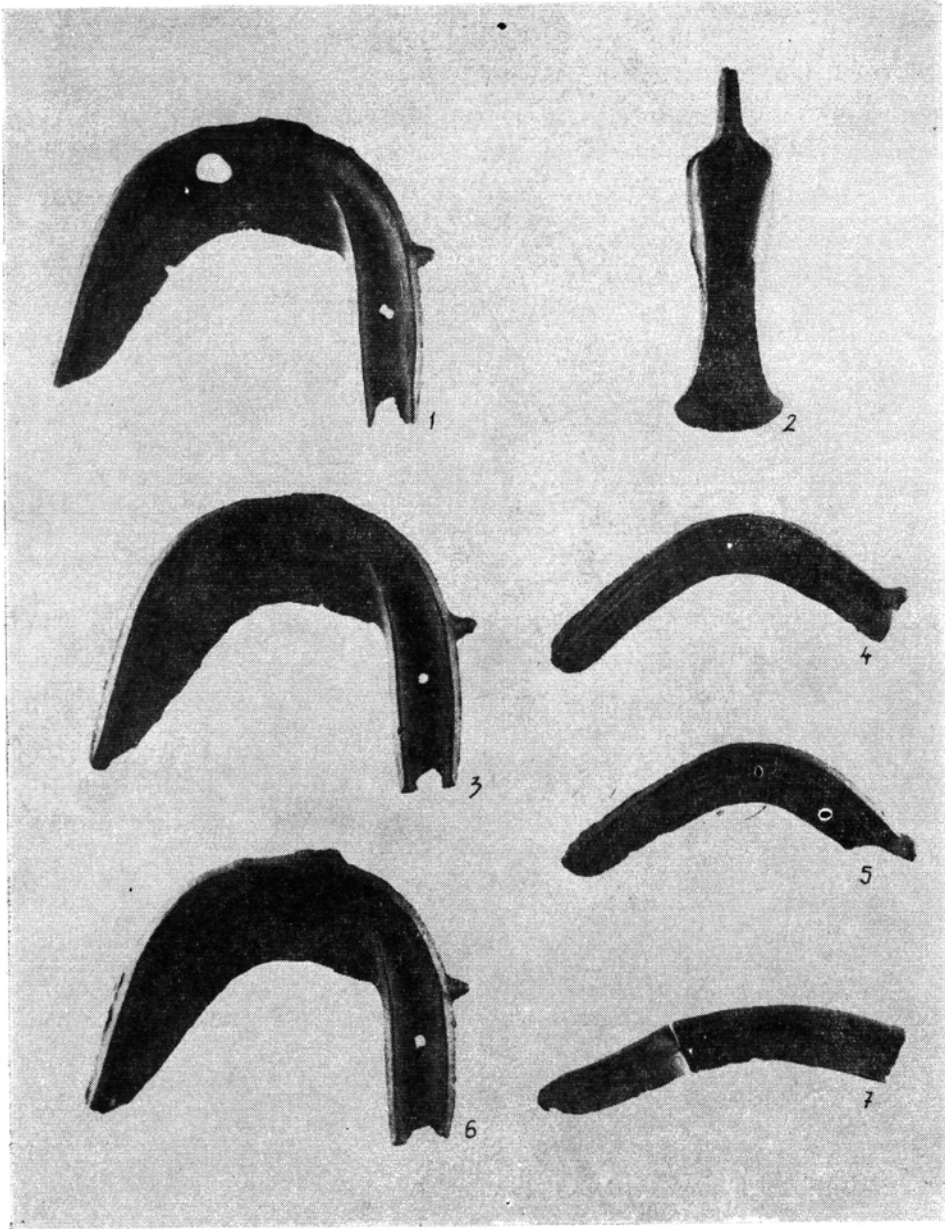
XIV. tábla

Négyes.

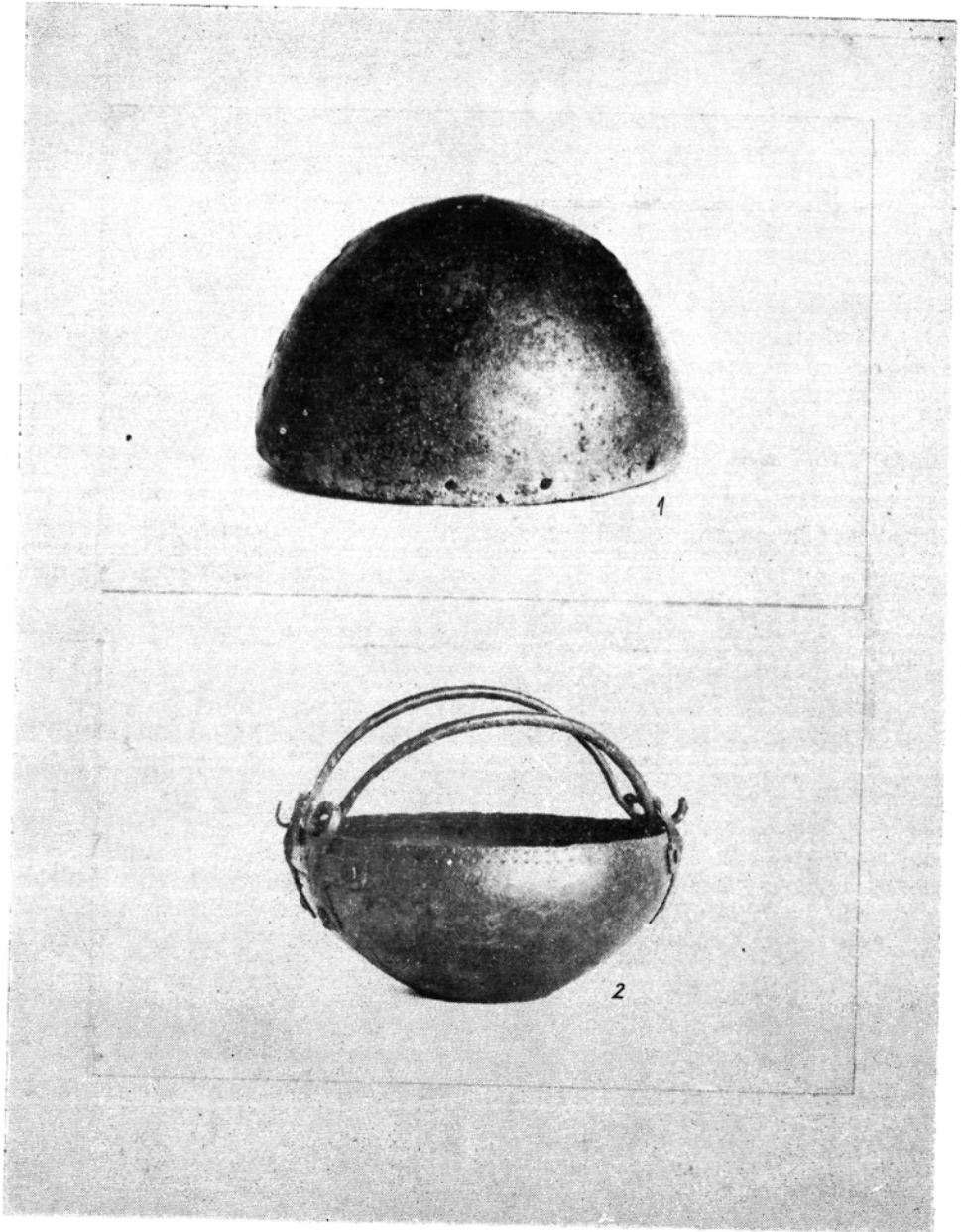
XV. tábla

Szikszó.

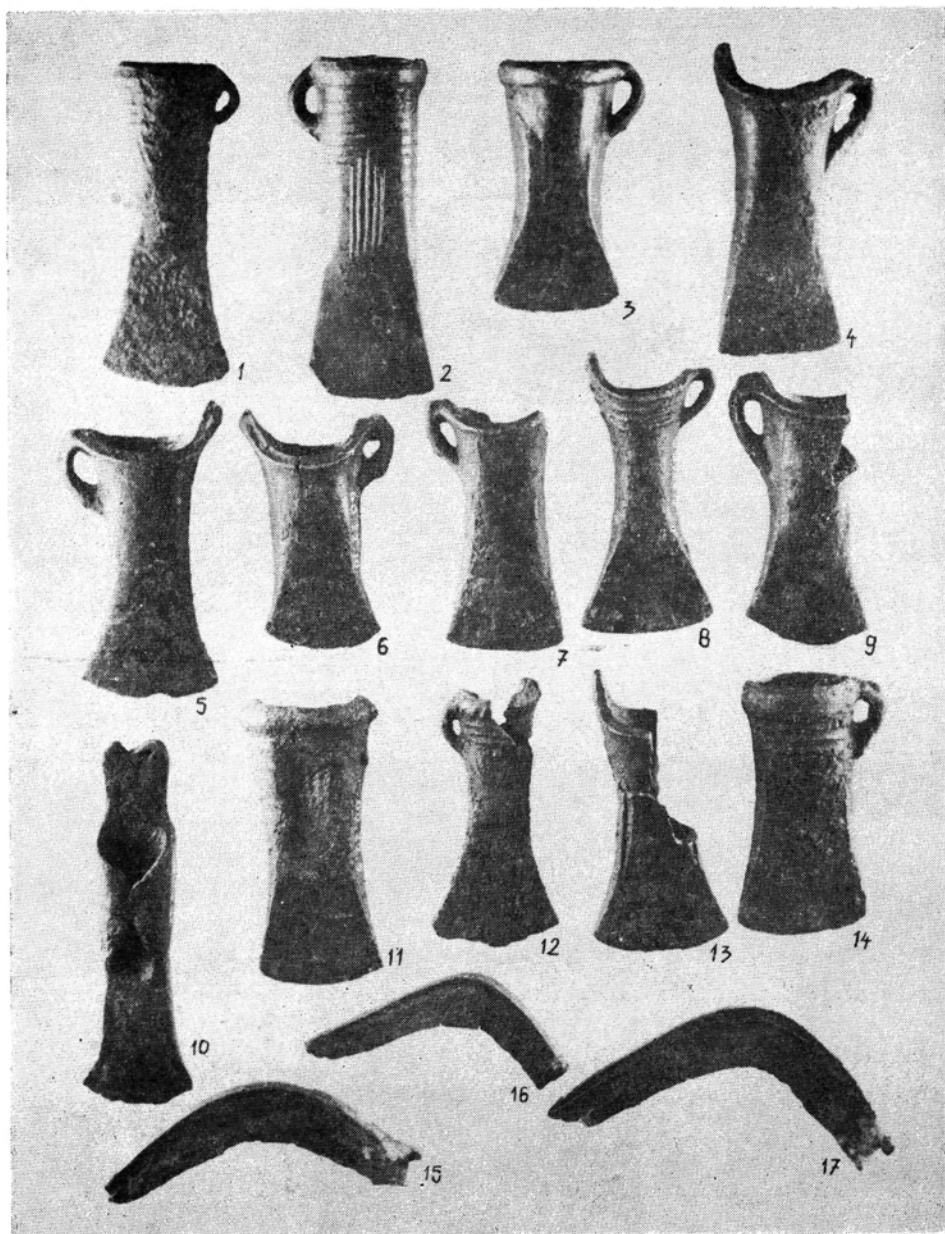
XVI. tábla

1. — Szikszó, 2. — Hejőszalonta.

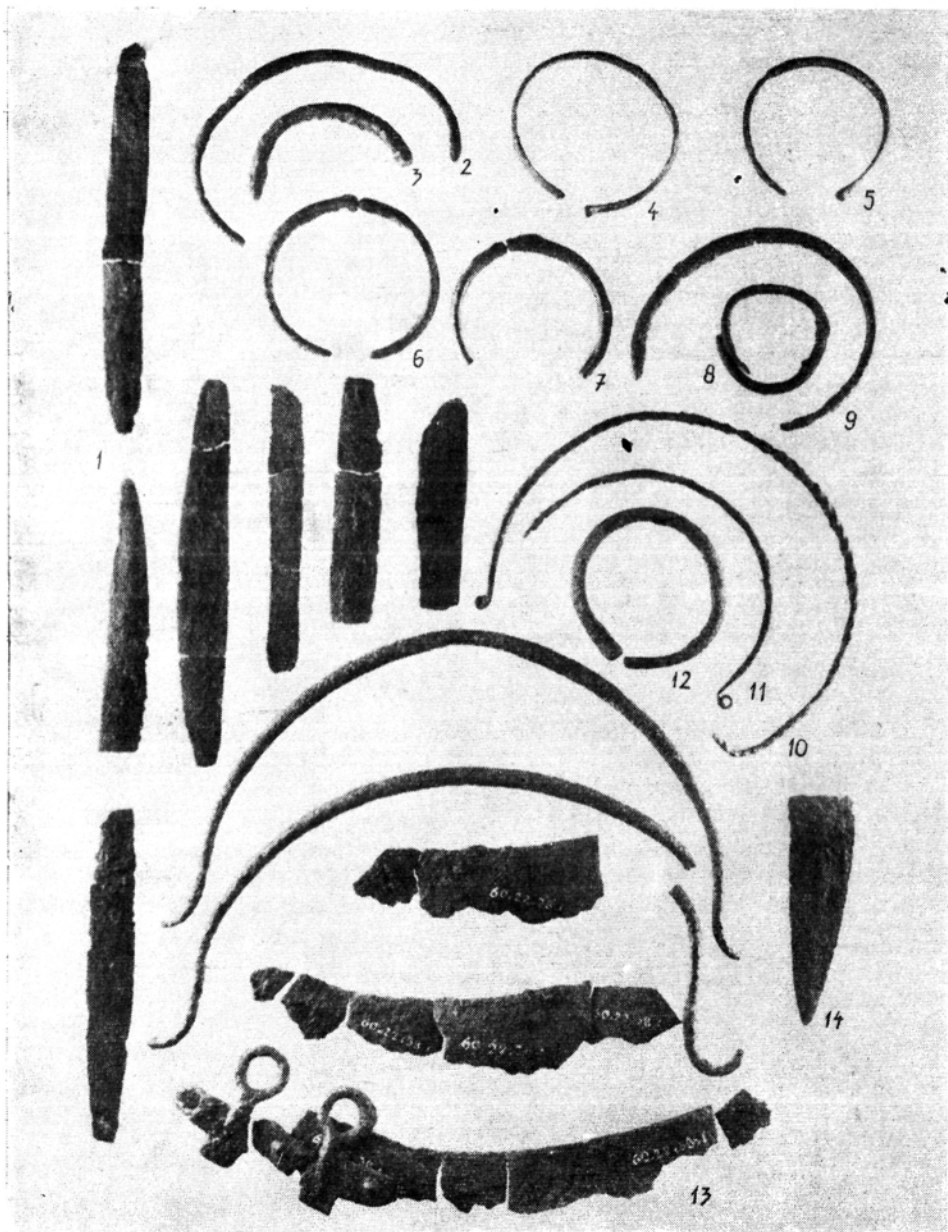
XVII. tábla

Pácín.

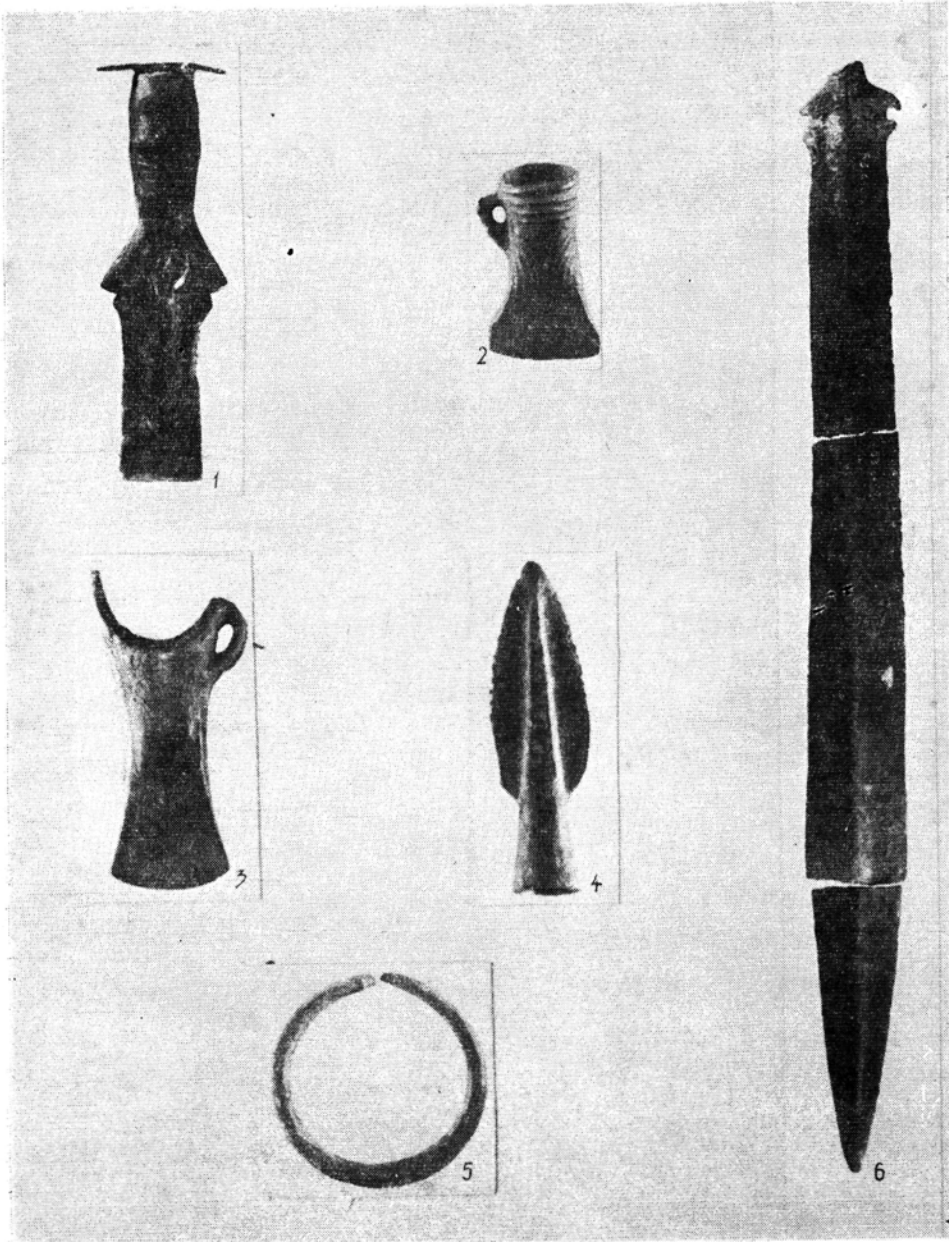

XVIII. tábla

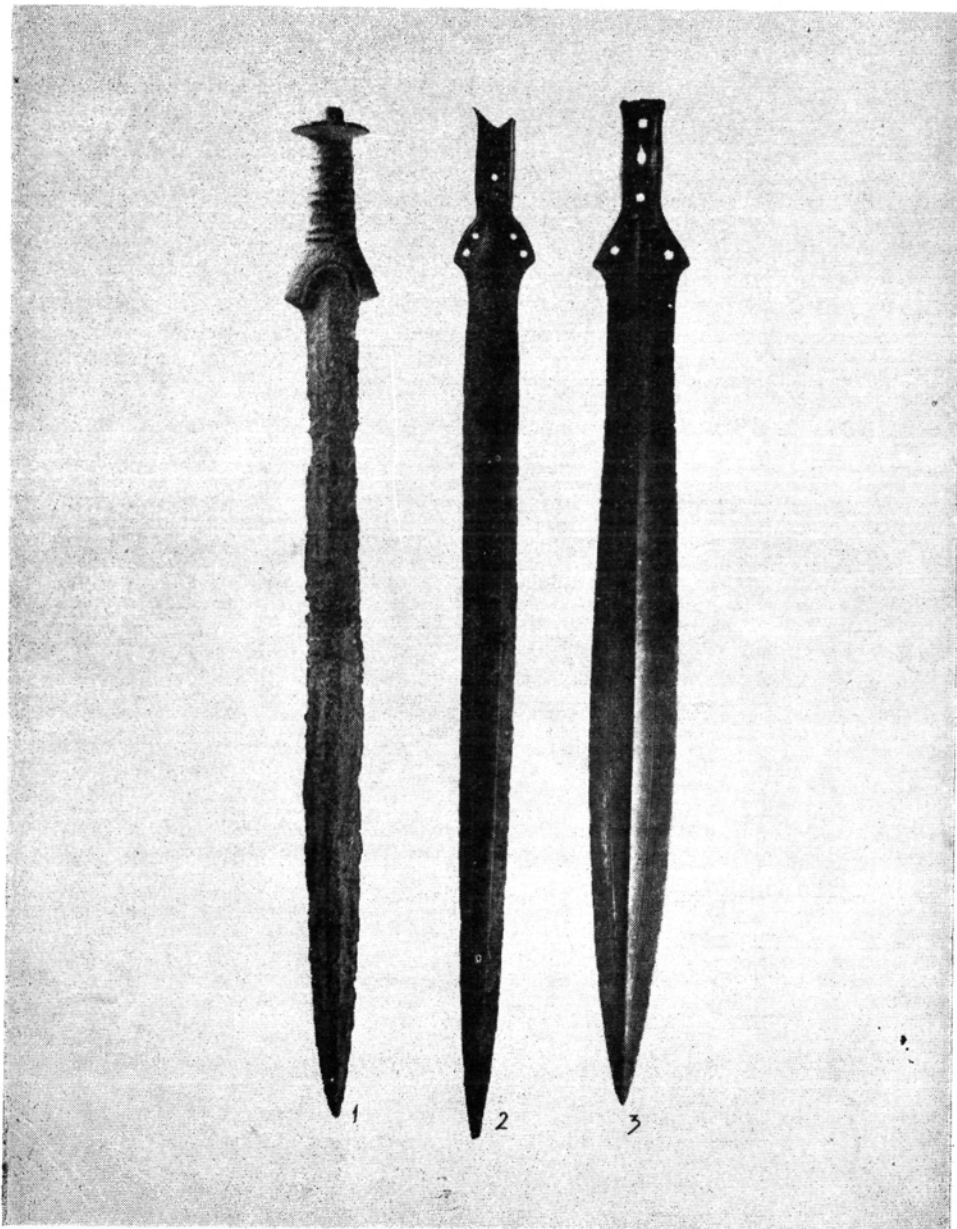
Pácin.

XIX. tábla 1. — Diósgyőr., 2. — Sajószentpéter., 3—5. — Pácín., 6. — Nyékládháza—Kacagó dűlő.

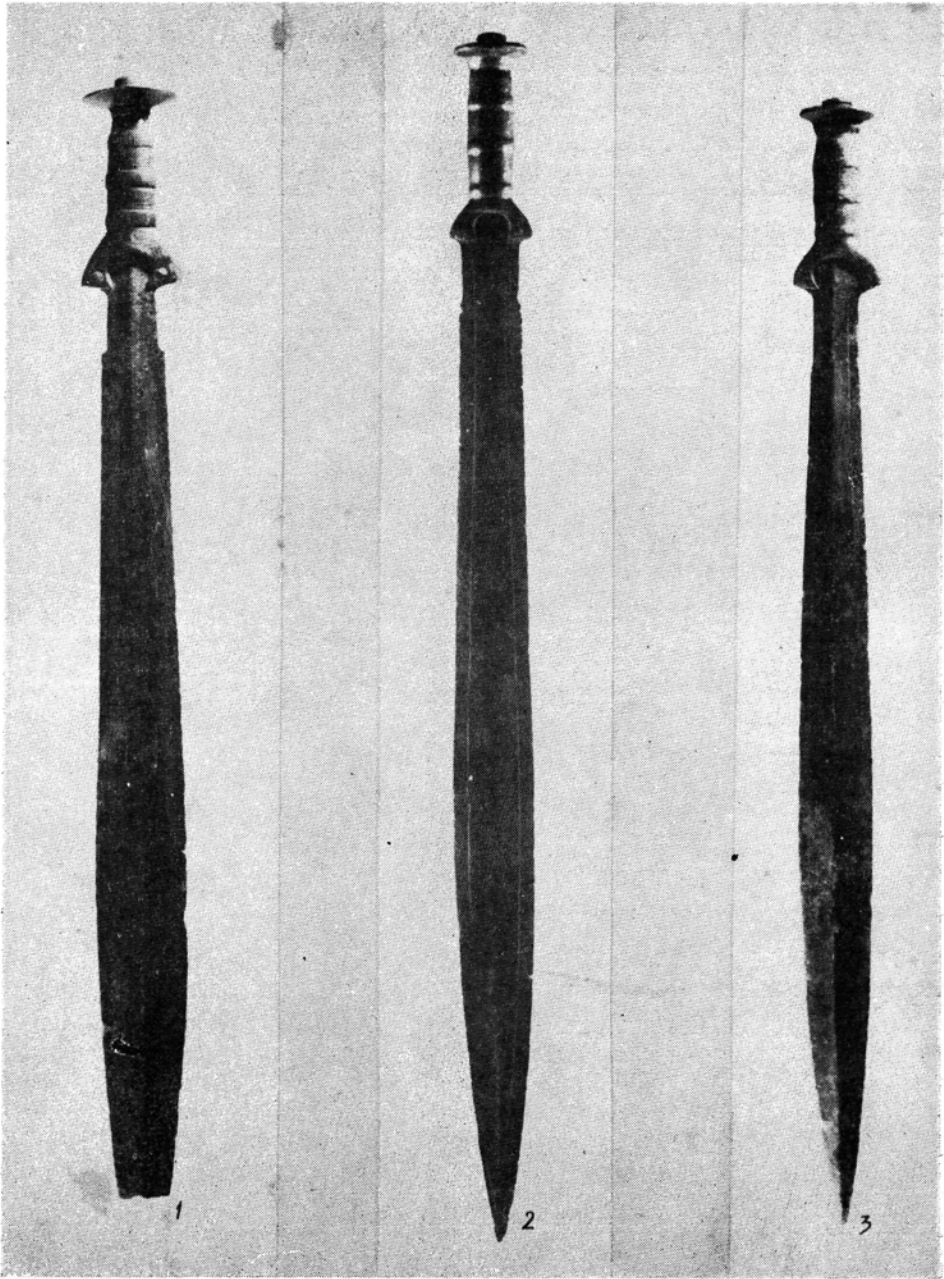

XX. tábla 1. — Sajószentpéter., 2. — Erdőbénye., 3. — Nyékládháza—Kacagó-
dűlő.

XXI. tábla

Szihalom.

BOLDOGKŐ VÁRÁNAK FELTÁRÁSA

A Boldogkőváralja község határában álló Boldogkő vára egyike Borsod-Abaúj-Zemplén megye ma is meglévő, aránylag legépebb középkori várainak, s egyike az északmagyarországi, hegyen épült, kisebb méretű váraknak. Alaprajzilag szabálytalan, É—D irányban hosszan elnyújtott, belsőtornyos.

A várral legrégebben a XVIII. századi topografikus-leíró munkákban foglalkoztak. Első ilyen említésével Bél Mátyás 1767-ben kiadott Compediumában [1] találkozunk, majd Tomka Szászky 1777-ből fennmaradt Introductionjában, az előbbihez hasonló szöveggel [2]. Mindkét szerző azonban csak egészen röviden, az akkori állapotot és tulajdonost feltüntetve tesz említést a várról. Valamivel bővebben ír róla Vályi András az 1796-ban Budán megjelent „Magyar Országnak Leírása” c. könyvében, említést téve a korábbi birtokosairól is [3]. Ezután már csak a XIX. század közepéről ismerünk újabb leírást Boldogkőről, mégpedig Hunfalvy János [4], majd Rupp Jakab [5], Sziklay—Borovszky [6] Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben [7], később pedig Csikvári Antal monografikus munkájából [8]. Ezek a várak szintén csak rövid birtoklástörténetét adják néhány — a várral kapcsolatos — történelmi eseménnyel együtt, nagyjából a XVIII. század végéig. Újabbán a műemlékekkel foglalkozó monografikus munkákban ismertették Boldogkőt mai állapotában, de történetének summázott leírásában az említett korábbi összefoglaló munkákra támaszkodtak [9].

Az említett munkák szerzői a vár építésének idejével nem foglalkoznak, csupán megemlítik többségükben, hogy „már a XV. században állott” [10]. Korai építéséről — bár okleveles adatokra nem támaszkodva — először Hunfalvy J. beszél, amikor elmondja, hogy „némellyek szerint már a tatárjárás idejében állott, s a környék lakosai a tűzzel-vassal pusztító ellenség elől benne találnak ótalmat...” [11]. Hozzá hasonlóan a tatárjárás idején mint menedékhelyet említi korábban Vályi András is [12]. Csikváry A. szerint valószínű a XIV. század közepén, Nagy Lajos uralkodása alatt épült [13]. Okleveles adatra utalva először Kemény L. állapítja meg, hogy a tatárjárást követő várépítési korszakban épült Boldogkő is [14]. Györffy György munkájában említi, hogy a vár első okleveles előfordulása a XIII. század végéről, 1295 körüli időből maradt fenn, de megemlíti, hogy még korábban IV. László cserében megszerezte [15].

Boldogkő váráról ábrázolás, továbbá építéstörténetéhez szolgáló feljegyzés, adat nem maradt fenn a középkorból. Építéstörténetének tisztázásához régészeti feltárás volt szükséges, amelyet 1963—64-ben végeztünk el.

Mielőtt azonban rátérnénk a feltárás eredményeinek tárgyalására, először a vár történetét ismertetjük.

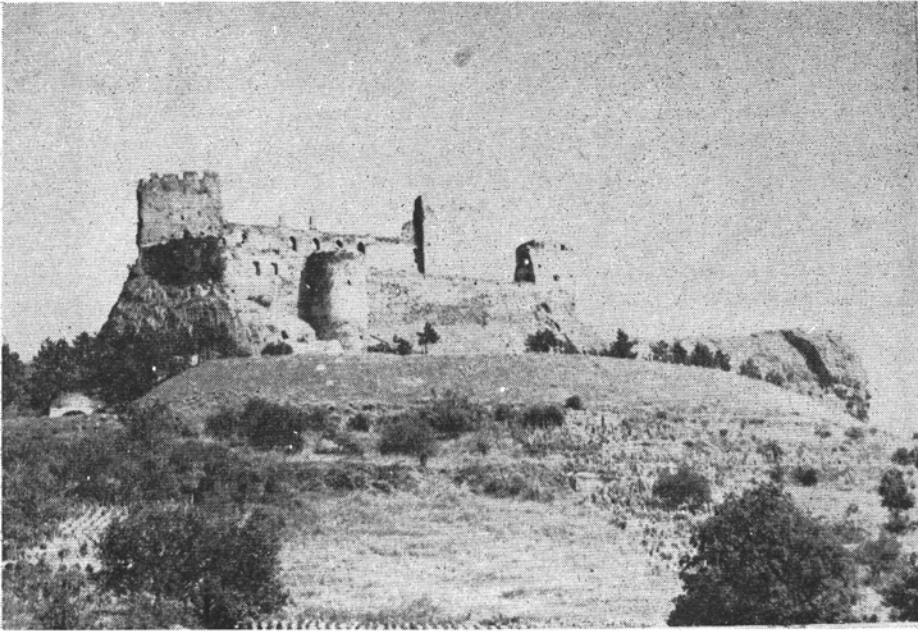
Boldogkő története

Boldogkő vára első — mint „castrum Boldua” — említése egy 1295 körül kelt oklevélben maradt fenn. Ebben III. Endre király megerősíti Jaak fia Tyba ispánt a Zala megyei Rezy és Syd birtokában, s visszaállíttatja a zavargások során lerombolt határköveket. Az oklevél elején mint László királytól kapott zalai birtokokról van szó, amelyekért — a szöveg további részének legvalószínűbb értelmezése szerint — cserébe „Boldua” várát adta [16]. A vár — illetve annak legrégebbi része — 1295 körül már állt. Az oklevél szerint a birtokcsere László, azaz IV. László király idején történt. Ezt a birtokcserét az 1280 körül (a pontosabb évszámot ebben az esetben nem tudjuk) Szegeden kiadott oklevele tartalmazza, amelyben László az általa megszabott csere alapján Jaak fiának, Tyba ispánnak, továbbá a tárnokok és a királynő mesterének, Istvánnak és fivéreinek átadja a Zala megyei Rezy, Syd, Guelse és a veszprémi várhoz tartozó Zepene birtokokat, és elrendeli határaik bejárását [17]. Ez utóbbi oklevél szerint a birtokcsere 1280 körül történt, amelyben — bár a cserébe kapott birtokokat nem nevezi meg, de az 1295 körüli oklevélből következtetve bizonyosra vehetjük, hogy — a király Boldogkő várát kapta. Ez a tény pedig azt bizonyítja, hogy a vár 1280 körül már állt. Birtokosa ebben az időben a Tomaj-nemzetségbeli Jaak fia Tyba ispán volt [18], s valószínűnek tartjuk, hogy a vár építése is a Tomaj-nemzetséghez fűződik, lehetséges, hogy maga Tyba alispán építtette. Az 1280 körüli birtokcsereben IV. László megszerezte a várat, s így királyi birtok lett.

1300-ból ismerjük az első várnagyot név szerint, akit Jánosnak hívnak. Az oklevél mint „nos Johannes Comes Castellanus de Bolduaku” tesz róla említést [19]. János várnagy Amadé nádor Benedek nevű alpári, feleséggyilkos jobbágynak ügyében jár el [20]. 1301-ben Gergely választott esztergomi érsek itt állít ki oklevelet [21].

Az 1300-as adatból azt is megtudjuk, hogy ekkor már az Amadék birtokolják a várat, akik aztán az interregnum alatt is kezükben tartják. Amadé nádor megöletésével (1311) és fiainak katonai megveretésével (1312) Károly Róbertnek sikerül az Amadék hatalmát megtörni, s birtokaikat a Drugetheknek adományozza [22]. Boldogkő várába királyi várnagyot ültet [23], majd Drugeth Fülöp nádor német és olasz várnagyokat tart benne. 1331-ben kelt oklevél szerint birtokügyben Német Lukács boldogkői várnagy megjelent a budai káptalan előtt [24]. 1335-ben várnagya Olasz János [25], aki felesége, Sebe asszony révén a Szabolcs megyei Berzel nevű birtokhoz jut [26]. Az 1336, 1337, 1339, 1342-ből ezzel a birtokkal foglalkozó oklevelek [27] szerint a boldogkői várnagy továbbra is — valószínű 1350-ig — az említett Olasz János. 1351-ben Poháros Péter veszi át a boldogkői tiszteletet, aki eddig 1346-tól szalánczi várnagy volt [28]. 1352-ben Kelemen nevű alvárnagya van Boldogkőnek [29].

A vár birtokosa 1339-ben oklevél alapján Wyllermus Drugeth palatinus [30], s feltehetően még jó ideig, talán az 1351-es várnagyváltásig a Drugetheké marad. További birtokosait nem ismerjük hosszabb ideig, majd 1383-ban királyi várként említik [31]. Egy 1388. jan. 20-án, Budán kelt oklevélben Boldogkő még mindig királyi várként szerepel [32], amelyhez Vizsoly, Szerencs,

1. kép. Boldogkő vára Ny-ról.

2. kép. A vár K-i oldala.

Novaj, Abatelke, Ujfalu, Arka tartozik [33]. Még ugyanebben az évben Zsigmond Czudar Péter volt bánnak zálogosítja el 8838 aranyforintért, a hozzátartozó falvakkal együtt [34]. 1396. júl. 9-én Vizsolyban kelt oklevél szerint Zsigmond 10 838 aranyforintért zálogosítja Czudar Péter özvegyének és fiának, mivel további 2000 aranyforintot kapott tőle kölcsön. A zálogbaadás olyan értelemben történik, hogy az özvegy, ha fiai a visszaváltás előtt halnának el, a várat zálogként megtarthatja, s azt másoknak tovább zálogosíthatja [35].

Várnagyairól 1402-ben hallunk ismét. A Garadnán kelt oklevélben Kalna-i János és Zonok-i Kelemen „Boldovkew” vár várnagyai ellen tiltakozik Felsewbarcha-i Mátyás fia Péter, jobbjágyainak megverésével, zálog szedésével vádolva őket [36].

A várat 1427-től 1453-ig Brankovics György szerb despota magyarországi birtokai között említik [37]. 1433-ban Zsigmondnak a leleszi konventhez intézett levelében Brankovics György birtokaként szerepel Tállyával, Tokajjal, Regéccel és Munkács várával együtt. Valamennyi vár felett Geszti Mihály fia László a várnagy [38]. 1443-ban Regécnek és Boldogkőnek Helembai Sándor a várnagya [39], 1453-ban Sarkus László és Bálint, alvárnagya Helembai Sándor, tiszték még Barakori Bálint és Dénes, Alpári István és Salánki Tamás [40].

Boldogkő 1456 után ismét királyi birtok [41]. Mátyás 1461-ben Parlagi Pál és László testvéreknek adományozta [42]. Ekkor a vár tartozékai: a vár alatti falu, Rád, Baskó, Szerencs, Ujfalu és Arka. 1467-ben ugyanezek a falvak tartoztak a várhoz [43]. Okleveles adat szerint 1462-ben Csontos János volt a várnagy [44]. Mátyás a várat 1467—71-ig Kassának zálogosította el 3000, majd további 1500 forintért [45]. Úgy látszik azonban, hogy már korábban is Kassa birtoka volt Boldogkő, mert az 1464-ben kelt levelében Mátyás Szapolyai Imre bán kérésére különböző kedvezményeket ad Kassának, amelyek fejében Kassának át kell adnia „Boldogkő” várat Szapolyai Imrének [46]. (Itt találkozunk először a vár ma is használt nevével.) 1471-ben azonban ismét királyi birtok [47], amelynek tartozékai: Vizsoly, Szerencs, Novaj, Abatelke, Ujfalu, Arka, Rád, Baskó [48]. Később azonban a Szapolyai-család kezébe kerül, mert Szapolyai János egyetlen örökösként örökli atyjától több felsőmagyarországi várral együtt [49]. Atyja, Szapolyai István nádor 1499-ben halt meg, így fia, János birtokába ekkor kerülhetett. Szapolyai János a mohácsi vész előtti időben Tomory István fiának, Györgynek adta keresztszülői ajándékként, majd később öccse, Tomory Egyed birtokában találjuk [50]. A Szapolyai és Ferdinánd közti harcok idején — mivel azok fő területe a Felvidék volt —, gyakran cserélt gazdát. Hol az egyik, hol a másik párt tartotta birtokában, s adományozta híveinek hosszabb-rövidebb időre.

1527-ben rövid ideig Ferdinánd kezében volt, aki Báthory Istvánnak adományozta [51]. Pár hónap múlva azonban Szapolyai ostromolja [52] és 1528 elején már ismét Szapolyai birtokaként szerepel Regéc várával együtt [53]. 1528. aug. 16-án kezdték a vár hathetes ostromát Ferdinánd hívei, Serédy Gáspár és Bebek Ferenc, s úgy látszik, eredményesen, mert várnagyát olyan esküre kényszerítették, amely szerint Ferdinánd seregét többé nem fogja nyugtalanítani [54]. Hamarosan azonban újra Szapolyaiéé lett, mert 1530-ban Szapolyai egyik levelében a vár akkori kapitányához, Nádasy Tamáshoz [55] írja: „leveledet vettük, a'mellybe írod, hogy a' Németek Böldogkeő várának

ostromától elszakadtak, örömeztőbb értettük volna, ha őket tovább kergettétek volna...” [56]. Visszafoglalását Bebek Ferenc és Herberstein Rupert kísérelték meg katonáikkal, de eredménytelenül [57]. Ebben az időszakban Martinuzzi Fráter György birtoka volt egy ideig a vár, aki Tomory Egyedtől vette meg [58]. 1537-ben foglalták vissza a császári seregek Fels Lénárt vezetésével [59]. Ferdinánd 1542-ben cserébe adta Patochy Ferencnek Gyula váráért [60]. Patochy leányának, Zsófiának Bebek Györggyel kötött házassága révén került Boldogkő a Bebek-család kezébe [61], 1556-ban [62]. Bebek Györgynek ekkor már hatalmas birtokai vannak, mivel a család utolsó férfi sarjaként örökölte atyja birtokait. Tulajdonában van a pelsőci [63] és a krasznahorkai vár is [64]. Némely régebbi monografikus munkák szerzői 1556-ban mint birtokosát, Bebek Ferencet, György atyját is megemlítik, valószínű tévesen [65], akit Izabella királyné mint hazaárulót 1556-ban megöletett [66].

1559-ben Boldogkő várnagya Berényi Espán András [67]. Bebek György 1560-ban [68] — Puky Andor családi levéltárában levő és általa leközölt, 1585-ben kelt okmánynak az esztergomi káptalan által 1729-ben kiadott hiteles másolata szerint — Sárközy István Mihálynak adta cserébe a várat egy elfogott, előkelő török pasáért, Amhatért. Sárközy István fia adta el aztán a várat a Serényi-családnak [69]. II. Rudolf császár az 1578. okt. 29-én kiadott oklevelében a vár birtokában megerősíti Serényi Gábort és Mihályt, valamint nejeiket, Tornaallyai Annát és Brodarits Klárát, mindkét nembeli leszármazókra való öröklési joggal [70]. Serényi Mihály 1591-ben írt végrendeletében az ő részét, a vár felét öccsére, Serényi Ferencre hagyja. Megnevezi porkolábját is, Forgács Benedeket. Az 1596. ápr. 1-én kelt újabb végrendelete szerint ekkor már a vár másik felét is, amely eddig Serényi Gáboré volt, ő bírja. Ebben a végrendeletében is Serényi Ferencre és utódaira hagyja a várat [71]. 1599. febr. 15-én írt végrendeletében megerősíti a vár örökségében Serényi Ferencet, aki „...fiának, Serényi Mihóknak tartsa az fele jószágát Boldokőnek is, a kit én eleitől fogva birtam, amint meg vettük Boldokót Sárközytől...” [72] Sárközy Mihály halála után, 1600. jan. 13-án felesége, Bajony Zsófia a maga és első férjétől, Pásztohy Jánostól [73] származó gyermekei nevében az egri káptalan előtt óvást emel a végrendelet ellen, s azt érvénytelennek nyilvánítja [74]. A per hónapokig elhúzódott, mert 1600. júl. 28-án, Kassán kelt, Serényi Ferencknek írt levelében Basta elrendeli, hogy míg az ügyet kivizsgálják, néhai Serényi Mihály birtokát adja át megbízottjának, Perlaky Miklósnak [75]. Úgy látszik azonban, hogy a várat nem sikerül Bajony Zsófiának megszereznie, mert 1612 augusztusában Serényi Ferenctől veszi meg a mai lengyelországi Nedec magyar váru-ura, Palochay Horváth György [76]. 1617-ben bekövetkezett halála után [77] fia, Palochay Gábor és később unokája, Palochay István örököli [78]. Palochay Horváth György leánya Báthory Gábor felesége volt [79].

1627-től rövid időre birtokosként említik Szikszay Mátyást és 1630-tól Várkonyi Jánost [80], de hamarosan ismét a Palochayaké.

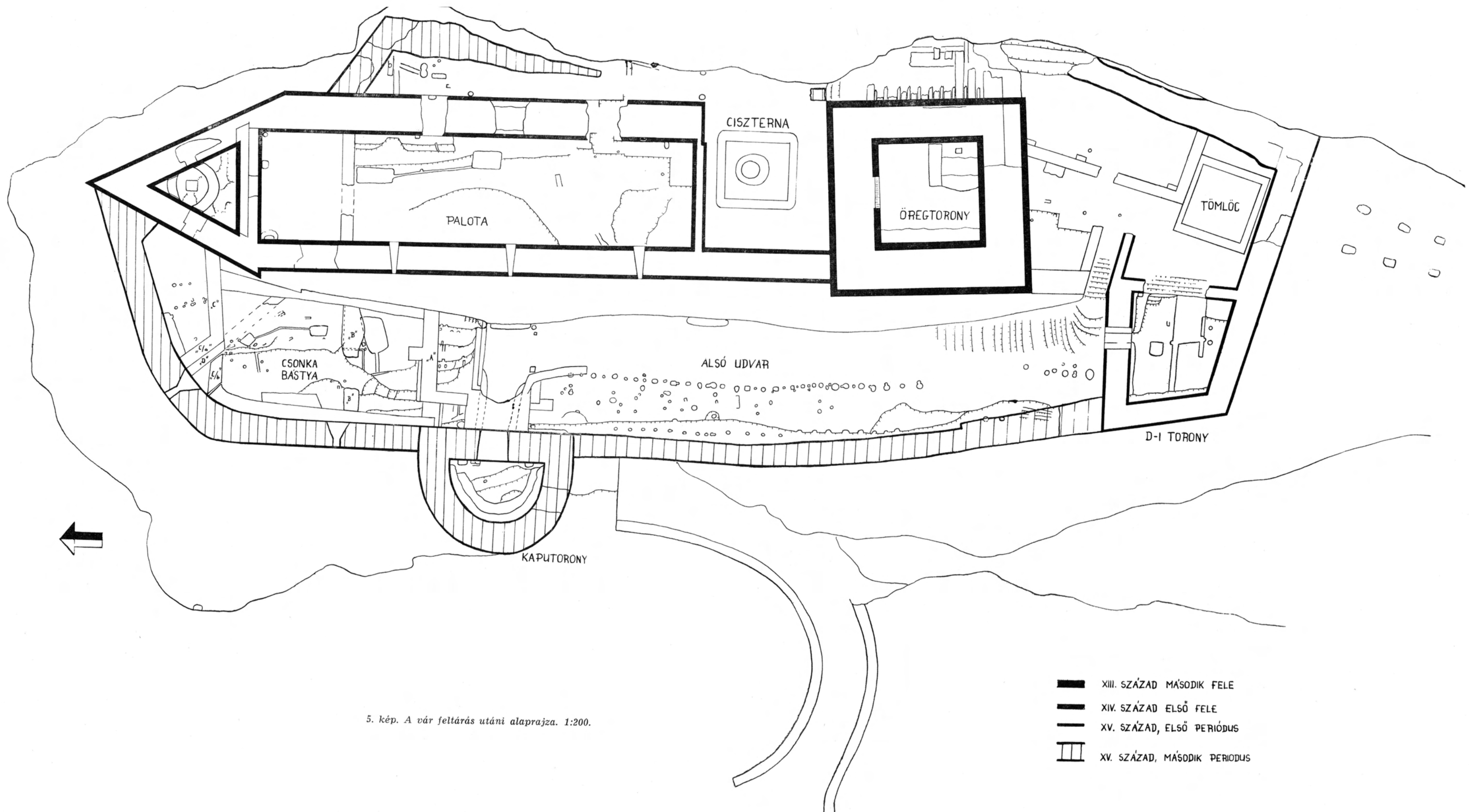
I. Rákóczy György erdélyi fejedelem az 1644. évi Habsburg-ellenes hadjárata során elfoglalta Felső-Magyarországot. A hadjárat idejéből Boldogkőről is hallunk említést. 1644. jún. 1-én Kassa város jegyzőkönyvében írják, hogy „... az Bodokő várában szorult nemesség pedig az palatinushoz követséget instituált és így accordál vele...” [81] Kemény János írja jún. 18-án a Bor-

nemissza Pálhoz küldött levelében, hogy katonáival „Bodókőig” ment [82]. Szemere Pálnak Tokajon, 1646. ápr. 13-án kelt, Rákóczi Györgyhez intézett leveléből az derül ki, hogy Rákóczi megbízta Szemerét azzal, hogy „Boldoekő várnak minden igassagát fel keresse... az Nemes Camara Archivumaiban.” Ott sikerült is néhány iratot találnia, mert a következőket válaszolja: „... az Archivi Conservator nekem mit irion es mit talalt fel, im ngadnak be knel-deöttem. Valahol legien, de ott többet fel nem talalt eö kglme...” [83]. A válaszból sem derül azonban ki, hogy Rákóczi milyen okból érdeklődött a vár iratai felől.

Boldogkő a végvárak vonalától eléggé északra esve, a török ellenes harcokban nem játszott fontosabb szerepet, inkább csak a Felvidékre portyázó törökök elleni csatározásokon vett részt. 1663. szept. 13-án a felsőmagyarországi megyék Kassán gyűlést tartottak a török elleni haderő kiállításával kapcsolatban, s vezérnek Bakos Gábort választották meg. A sereg szept. 18-án, Boldogkőn gyűlt össze [84].

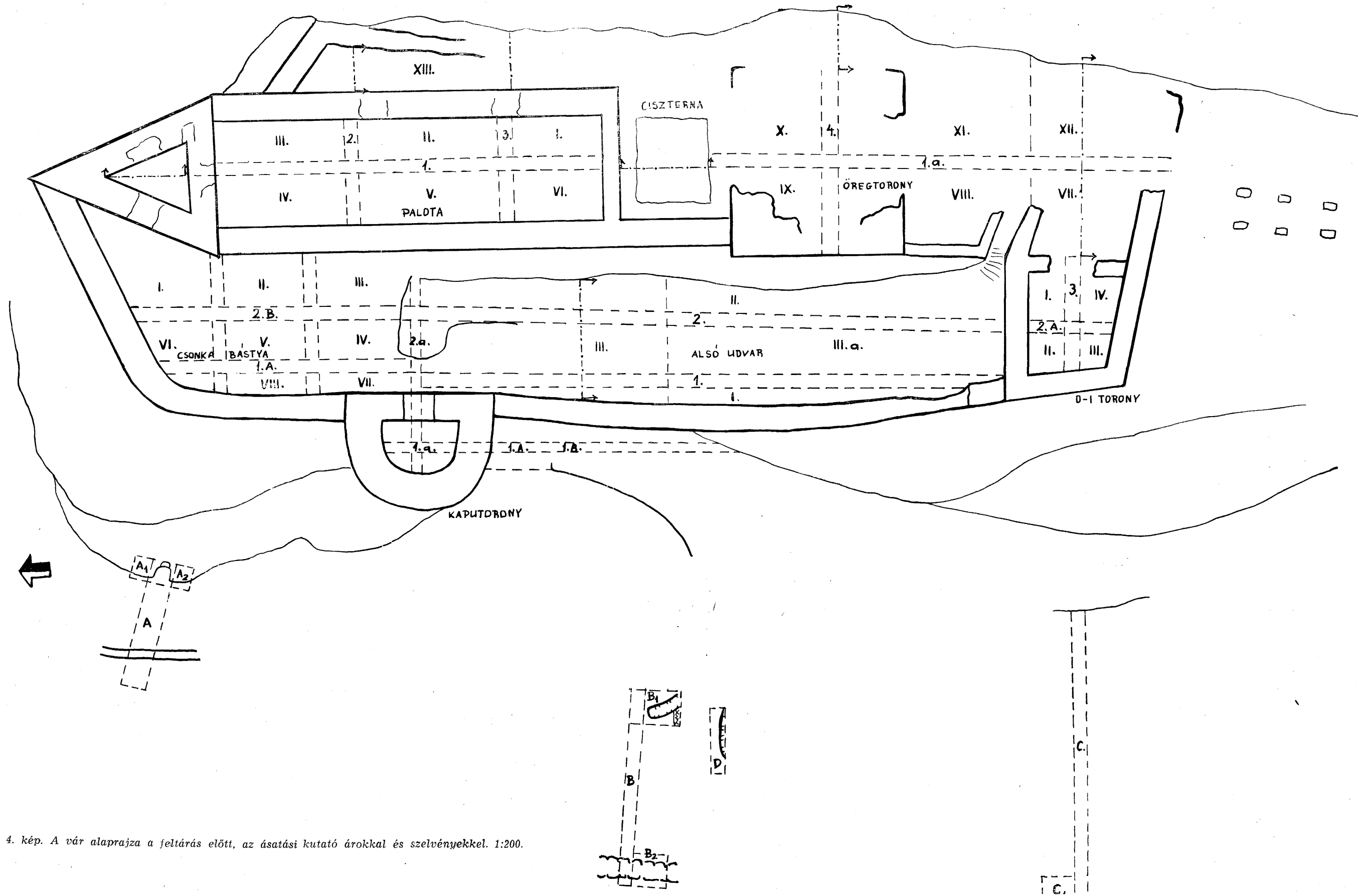
A vár 1671-ben ismét gazdát cserélt. Palochay Gábor és Palochay István 1671. jún. 29-én a várat és a hozzátartozó birtokokat, javakat zálogba adták az esztergomi érseknek, Szelepcsényi Györgynek [85]. Szelepcsényi György egyik legérdekesebb szereplője korának. Volt esztergomi érsek, királyi kancellár, helytartó, többszörös követ, a művészettörténet pedig mint a XVII. század legnagyobb rézmetsző művészt tartja számon [86]. Amikor Szelepcsényinek átadták a várat, történt egy összeírás „Conscriptio Bonorum Arcis Bodokü” címmel, amelyet a boldogkőváraljai r. kath. plébánián őriznek. Ez az első olyan forrás, amely bővebb adatokat szolgáltat a várra és a hozzátartozó birtokokra vonatkozólag. E szerint a vár porkolábja Vatay Péter, aki a dobos tizedessel, 9 hajdúval, szolgálkkal, bírakkal, jobbágyokkal és zsellérekkel együtt letette az esküt a vár új urára. A várban volt két tarack „agy nélkül való seregbontók és szakállasok, egy öreg puska és négy muskéta, egyik agy és acél nélkül, puskapor, vasglobisok, kötelek, bárdok...” A vár alatt „szürethez való kádak” és 10 üres búzaverem [87]. „A vár kapuján kívül napnyugat felé, az út mellett jobb kéz felől, földből... egy öreg pince, néhány gabonának való verem” [88] — olvassuk, majd később ezt írja: „A vár hegyének oldalában napkelet felől két nagy földből ásott pince van, egyiküknek négy ágú pincéje van, a másiknak három, ha több nem, 300 hordó bor van bennük, s mindeniket kőbányának csináltatják...” „A vár előtt, mindjárt a Szegletes bástyához közel kőből kivágott vermek vannak.” A Szegletes bástyát az 1682. évi inventárium Csonka bástyának nevezi. A továbbiakban mi is ezt az elnevezést használjuk. „Ezen alól mindjárt egy öregb jégverem földből ásott szalmával fedett, újonnan tavaly építetett fel...” [89]. A felsorolt pincék, vermek nagy része ma is látható. Az összeírás egy helyen említi, hogy „... lopókat, gyilkosokat vagy szolgálkat és jobbágyokat a várhely tömlöcébe küldik...”, másutt azt írja, hogy „... lopókat, gyilkosokat és kőborlókat ha megfognak, ... az várhely tömlöcébe vigyék” [90].

A vár tulajdonosa 1685-ben bekövetkezett haláláig [91] Szelepcsényi György volt. Az ő birtoklása idején, a kuruc mozgalmak során ismét fontosabb szerepet játszik Boldogkő. 1674 körül a felkelő bujdosó csapatok ostromolják a várat, de sikertelenül, mert Lipót császár Bécsben, 1675. jan. 4-én

5. kép. A vár feltárás utáni alaprajza. 1:200.

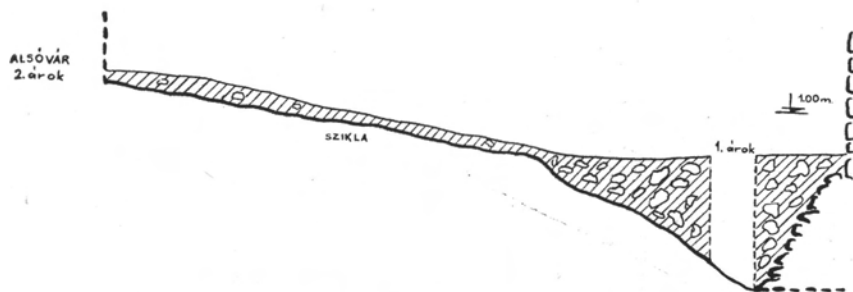
- █** XIII. SZÁZAD MÁSDIK FELE
- ▬** XIV. SZÁZAD ELSŐ FELE
- XV. SZÁZAD, ELSŐ PERIÓDUS
- ▨** XV. SZÁZAD, MÁSDIK PERIÓDUS

4. kép. A vár alaprajza a feltárás előtt, az ásati kutató árokkal és szelvényekkel. 1:200.

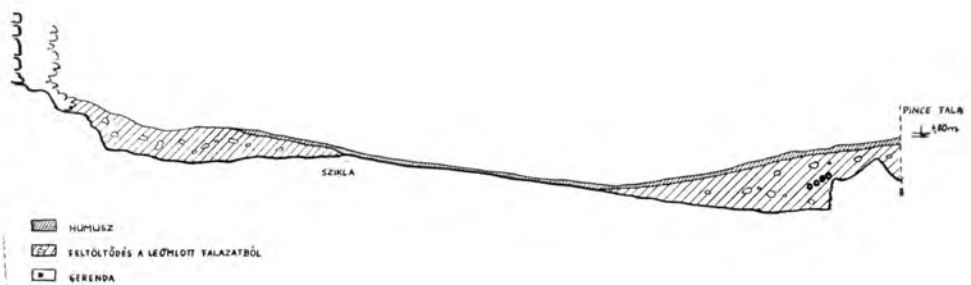
3. kép. A vár bejárata a kaputoronnyal.

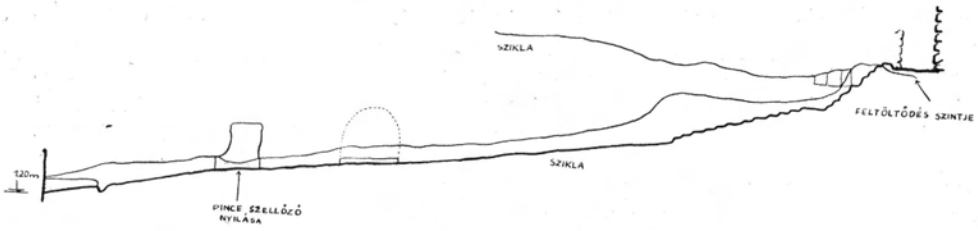
6. kép. A kaputorony 2. sz. kutató árkanak D-i metszete.

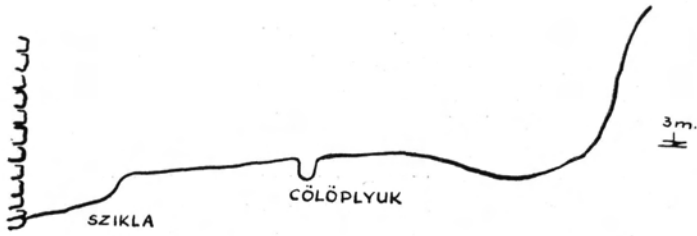
7. kép. A csonka
bástya a feltárás-
előtt.

8. kép. Az alsó udvar 1. sz. kutató árkának Ny-i metszete.

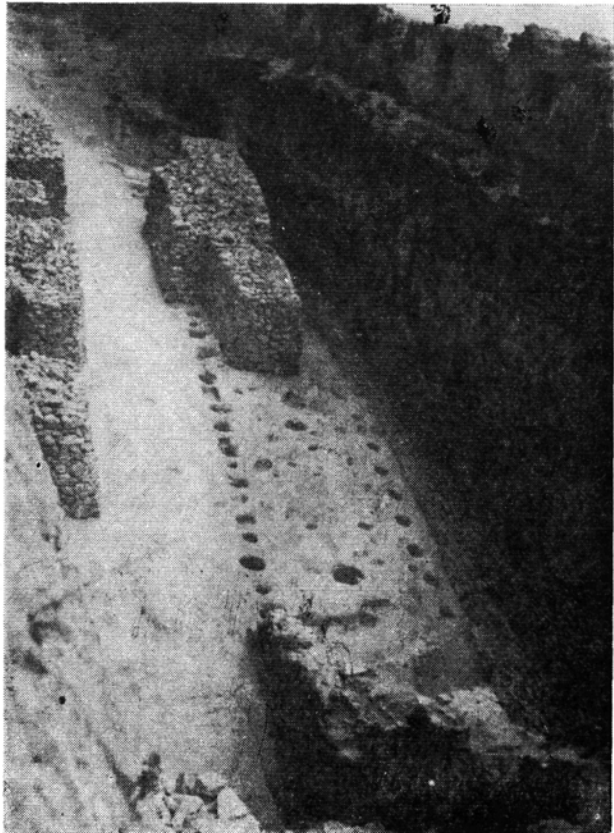

9. kép. Az alsó udvar K-i oldala a feltárás után.

10. kép. Az alsó udvar K—Ny-i metszete.

11. kép. Az alsó udvar a feltárás után.

Becskereký Ferencnek kiadott adománylevelében így méltatta Becskereký érdemeit: „...Magyarországunknak felső részeiben a minap támadt undok lázadókat, jelesül pediglen Bodogkő várának a hűtelen lázadók folytonos cselvetései ellen, hat héten át teljesített vitéz védelmében megmutatott...” [92] 1675-ben a felkelők ismét ostromolták a várat, de sikertelenül [93]. A császáriak pedig megkezdték néhány vár robbantását, köztük Boldogkőét is. 1676. máj. 29-én, az Ujlaki mezőn kelt levelében Wesselényi Pál írja az erdélyi fejedelemhez: „Most az várakat kezdték hánni a németek, Füzért, Boldogkővet elrontották, Szerencset, Kisvárdát s többeket is, talán tizenhármat akarnak elrontani...” [94] A robbantás azonban nem lehetett nagy méretű, a vár továbbra is használható állapotban maradt. 1678-ban Thököly, amikor a bujdosók élére állva kuruc seregével elfoglalta Észak-Magyarországot, Boldogkő is bevette [95]. 1682. aug. 18-án az ő megbízásából történt a vár újabb összeírása [96]. Ebből tudjuk, hogy főkapitánya ekkor Fajgil Ferenc. Az inventárium aztán részletesen foglalkozik a várhoz tartozó birtokokkal, falvakkal (Boldogkőváráljával, Arkával, Alsómérával, Vilmánnyal), a várban levő építményekkel, felszereléssel. Ennek segítségével tudunk képet alkotni a vár XVII. század végi állapotáról.

1683-ban a kassai országgyűlésen Thököly bejelentette, hogy ingyenes erővel kívánja helyrehozatni az általa bírt várakat. A bécsi fegyverszünet azonban kimondta az esztergomi érsek tulajdonában levő birtokok háborítatlanságát [97], s ez a határozat nyilvánvalóan Boldogkőre is vonatkozott. A vár még 1684-ben is Thököly kezén volt, mert egy 1684. febr. 7-én kelt irat Károlyi Györgynek, mint Thököly boldogkői várnagyának a conventióját tartalmazza [98].

Szelepcsényi György végrendeletileg az esztergomi káptalanra hagyta a várat a hozzátartozó javakkal együtt [99], így 1685-től birtokosa az esztergomi káptalan lett.

A bujdosó kuruc csapatok felszámolására 1697. júliusának végén Tarcalon gyűltek össze a labanc főtisztek, s úgy határoztak, hogy csapataikat a Kassa—Gálszécs—Terebes—Sátoraljaújhely—Sárospatak—Boldogkővárálja—Gönc vonalon helyezik el. Az itt levő várakat el is foglalták [100], s minden bizonytal Boldogkőt is. A vár birtoklásában azonban ez az esemény sem jelentett változást. 1701—1702-ben a Habsburgok megkezdik a magyarországi várak lerombolását [101]. Terveik közt Boldogkő lerontása is szerepel, s lakhatatlanná teszik [102]. 1715-ben a vár és a hozzá tartozó birtokok fele része az esztergomi főkáptalantól a lőcsei jezsuiták tulajdonába kerül [103], de később megszerzik föle a másik részt is [104]. A jezsuiták, bizonyára a vár romos állapota miatt, továbbá „mivel pedig ritkán látogatták, ...gabona tartó háznak használták” [105].

A jezsuitáktól a várat a hozzá tartozó birtokokkal együtt 1753-ban Péchy-ujfalusi Péchy Gábor királyi tanácsos vette meg [106]. Valószínű azonban, hogy a birtok átadása és a Péchy-család berendezkedése Boldogkővárálján sokáig elhúzódott, mert Bél Mátyás az 1767-ben kiadott könyvében azt írja, hogy a vár a lőcsei jezsuitákhoz tartozik [107]. Bél Mátyás értesülése nyilván korábbi időből származik, de a boldogkői birtokok is ténylegesen csak később váltak a Péchy-család birtokainak részévé, hiszen a faluban a kastély is csak 1768-

ban épül fel [108]. J. Tomka Szászky az 1777-ben megjelent munkájában a Péchy-család birtokának mondja a várat [109].

A Péchyeké a vár a múlt század végéig. 1890-ben gr. Péchy Manó meghalt [110], s a birtokokat leánya, Zichy Rezsóné, sz. Péchy Jequeline örökölte [111]. Valószínű így került a Zichy család kezébe a Péchy-birtokokkal együtt a vár is, amelynek további sorsára vonatkozóan nem maradtak ránk feljegyzések. Mindössze egy — a századfordulón készült — kis rajzot ismerünk ebből az időből, amelyen a falak nagyjából a mai állapotot mutatják, csak a palotán nyeregtetővel. Ez a rajz az 1860-ban megjelent után a második, amit Boldogkő váráról ismerünk [112].

Részletes felmérését 1952-ben az Építésügyi Minisztérium Miskolci Tervező Intézete végezte el.

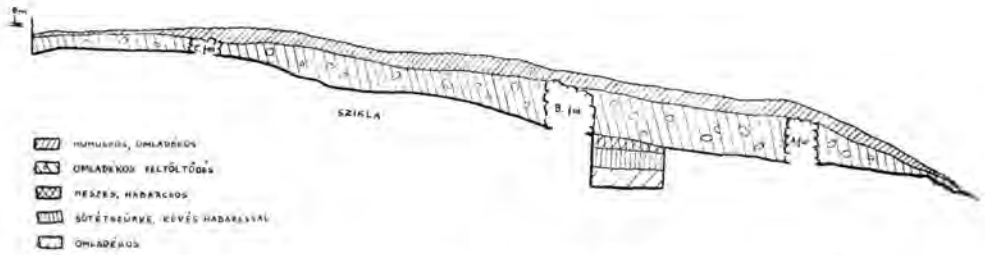
A vár feltárása

A vár feltárása 1963. nyarán indult meg [113]. Az ásatási terv szerint abban az évben az alsó vár, tehát a kaputorony, az udvar vagy falszoros, a csonkabástya és a déli torony feltárását végeztük el.

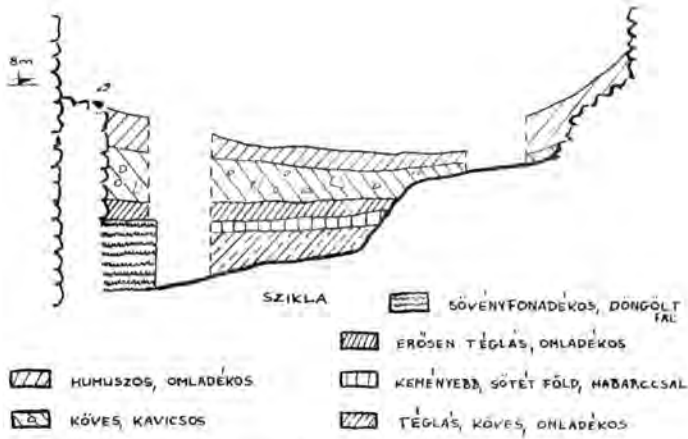
A munkát a kaputoronyban és a bejárat előtt levő kis akna (3. kép) kitisztításával kezdtük meg. Az akna a kaputorony és a bejárathoz vezető út építménye között van, keleti oldalát a meredek szikla alkotja. Legmélyebb pontja a bejárat küszöbén felvett fix ponttól 515 cm mélyen bukkan elő. Feltöltődéséből edény-, kályhacsempe-, vasalástöredékek, csizmapatkó (VI. t. 11.), állatsontok kerültek ki.

A kaputorony félkörös alaprajzú, falában lőrésekkel. Kifelé és az udvarra néző bejárata neogótikus. Feltárása során láthatóvá vált a 150 cm magas, átlagosan ugyanilyen széles alapozása, amely 20 cm vastag törmelék alatt mutatkozott. A torony D-i és Ny-i részén a szikla erősen lejt, átlagosan 150 cm mélyen van, a küszöbnél 300 cm mélyen. A torony belsejét majdnem a küszöbig falomladékszerű, köves-téglás anyag töltötte ki, amelyből néhány XV. századi, a felsőbb részéből pedig XVI. századi kerámiadarab került elő (6. kép). Az udvar felé eső bejárat két oldalánál, közel a torony sarkához, egy-egy téglalap alakú, 25 cm mély cölöplyukat találtunk. Valószínű, hogy még a kaputornyot megelőző, fából készült kapuzathoz tartozik. A kaputorony közepén még egy kisméretű, 20 cm mély cölöplyuk volt a sziklába faragva (4—5. kép).

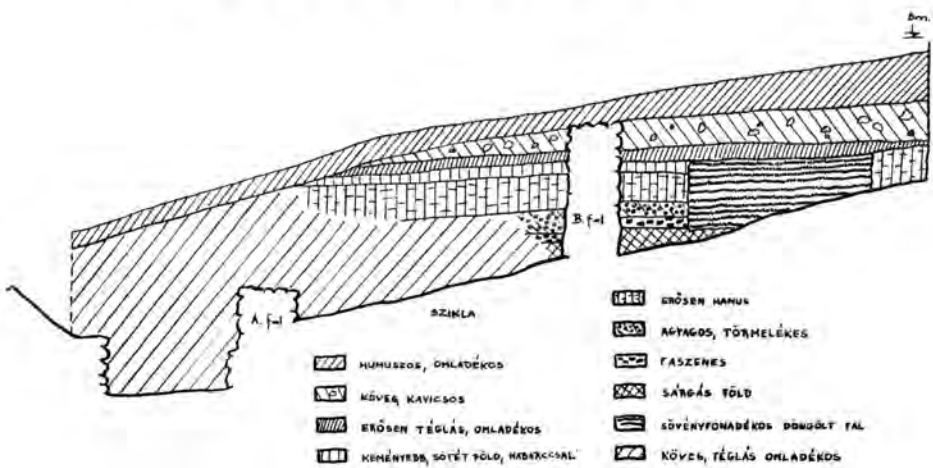
A kaputoronyból az alsó udvart képező falszorosba jutunk, amelyet Ny-ról — ma is magasan álló, gyilokjárós, kifelé szűkülő lőrésekkel ellátott — magas fal véd (7. és 11. kép). Az udvar közepe táján a feltöltődés csupán 10—20 cm-es, leletek nélküli, újkori humusz volt. Keleti oldala mellett, középtájon a feltöltődés átlagosan 60 cm magas volt, az É-i és a D-i részen 30 cm mélyen jelentkezett a szikla. A feltöltődés itt az öregtorony és a palota omiadékának mutatkozott, lelet igen kevés volt, mindössze néhány kályhacsempe, egy cseréppipatöredék és csizmapatkó. Az udvar ÉK-i sarkában, a pincebejáratnál a meredek sziklafalba faragva egy 220 cm hosszú, 30 cm széles és 30 cm magas padka került elő. Ettől 12 m-rel délebbre még egy 235 cm hosszú, 55 cm széles, 25 cm magas padkát találtunk, amely felett a sziklát homóruan bevájták. A pincenyílásnál levő déli végénél a sziklába faragva, egymás

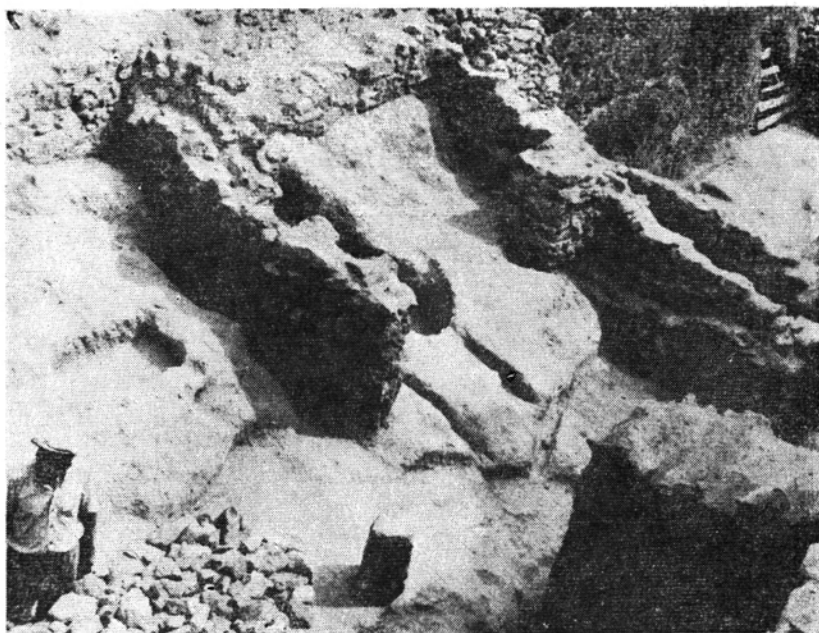
12. kép. A csonka bástya 2. B. sz. kutató árkának K-i metszete.

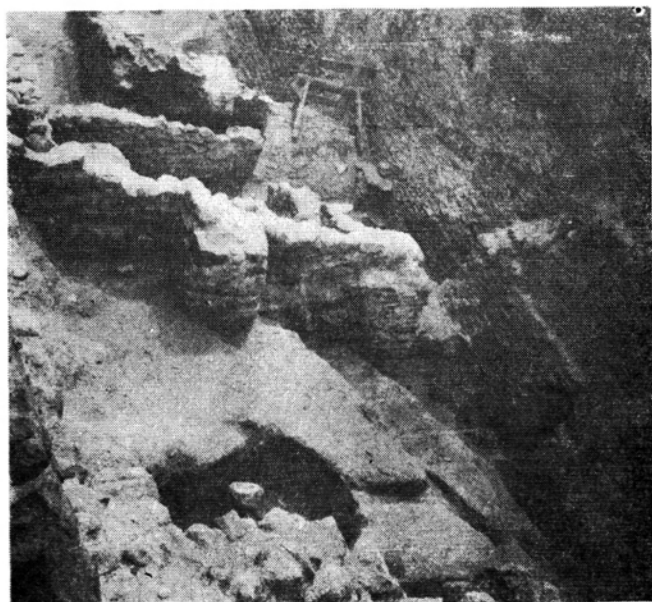
13. kép. A csonka bástya 4. sz. kutató árkának É-i metszete.

14. kép. A csonka bástya 1. A. sz. kutató árkának Ny-i metszete.

15. kép. Csonka bástya a feltárás után, a „B” fallal.

16. kép. Csonka bástya
a „B” fal elbontása
után.

mellett egy nagyobb kerek és egy kisebb négyszögletes cölöplyuk volt. Velük szemben, a bejárati boltívet tartó fal sarkánál hasonló cölöplyukak jöttek elő, csak itt a négyszögletes a nagyobb. Lehetséges, hogy itt egy újabb kapuzat lehetett, bár a kerek lyuk mintha az udvar cölöplyukrendszeréhez tartozna. Az udvar DK-i részében, az erősen emelkedő sziklában 19 fokból álló lépcsősor került elő, amely a felső vár bejáratához vezet (9. kép). A bejárat mintegy 8,171 m-rel magasabban van a kaputoronyban felvett fix pontnál. Az udvar Ny-i felének É-i végében a feltöltődés elérte a 240 cm vastagságot, D-i végében a 140 cm-t. A felső, 20—30 cm vastag újkori, humuszos részből lelet nem került elő (8. kép). A D-i részen levő nagy sziklamélyedést a Ny-i védő fal belső részének az omladéka töltötte ki. Az udvar ÉNy-i végében a feltárás során szabaddá tettük a boltozott bejáratához tartozó 2 m magas falat is (5. kép). A középkori várhoz a saroktól 1 m-re levő, L alakú fal tartozik, amelynek K-i végéhez később egy másik É—D irányú falat építettek. Az L alakú fal É—D irányú részébe építették bele a csonkabástya falépcsős feljárójának gerendáit. Itt ugyanis lépcsős elrendezésben elszenesedett, Ny—K irányú fagerendák nyomait találtuk meg, amelyek a Ny-i várfalból indultak ki, s az L alakú falig tartottak. A várfalban 6 db faszenes gerendalyuk bukkant elő (8. kép).

Az udvar Ny-i felében a sziklába faragva összesen 103 cölöplyuk lett láthatóvá a feltárás eredményeként (11. kép). Ezek egy része két egymással párhuzamos, É—D irányú vonalban helyezkedik el. Az egyik sor közvetlenül a Ny-i fal mellett, a faltól átlag 20—30 cm-re helyezkedik el, a csatornaszerű sziklamélyedésben, helyenként belefარagva a sziklaemelkedés oldalába (10—11. kép). Az utolsó, a DNY-i saroktól 5,70 m távol levő cölöplyuk a várfal leomlott része alá esik. Ez azt bizonyítja, hogy a cölöplyukak a falnál korábbiak. A másik cölöplyuk sor a boltozott bejárat falától a D-i toronyig tart, a toronytól 3,50 m-nél azonban megszakad, és csak 10 m távol folytatódik. Ezen a részen a szikla erősen lejt Ny felé és igen lekopott, így feltehető, hogy itt is voltak cölöplyukak, csak lepusztultak. E sor É-i vége a bejárati fal alá nyúlik (5. kép). A két lyuk sor között rendszertelen elhelyezésben több kisebb-nagyobb lyuk került meg elő. A cölöplyukak különböző méretűek, átmérőjük 10—75 cm, mélységük 4—70 cm között váltakozik. Legtöbbjük kerek, de van köztük több ovális és néhány négyszögletes is. A feltárás során többségükből hamus, néhol faszenes föld került ki. Az udvarnak a Ny-i fal felé eső részén és főleg a sziklacsatornában sok árpádkori edénytöredéket találtunk (pl.: III. t. 1—3, 5—13.). A többi feltöltődésből, főleg az udvar Ny-i feléből XIV—XVII. századi edény- és kályhacsempetöredékek (III. t. 4, 14—16.), vastárgyak (VI. t. 4, 8.), számszerijnyílhegy, vasgolyók, kőágyúgolyó, állatsontok származnak. Az I. szelvény É-i végében (4. kép) 50 cm mélyen barokk bábos korlát darabja volt (V. t. 4.). A leletanyagból talán legemlítésre méltóbb [114] egy árpádkori fedőtöredék, amely enyhén kúpos, és belső oldalát két sorban, körben bekarcolt hullámvonal díszíti (III. t. 11.). Hasonló, de kívül hullámvonaldíszes származik Zalaszentgrótról [115].

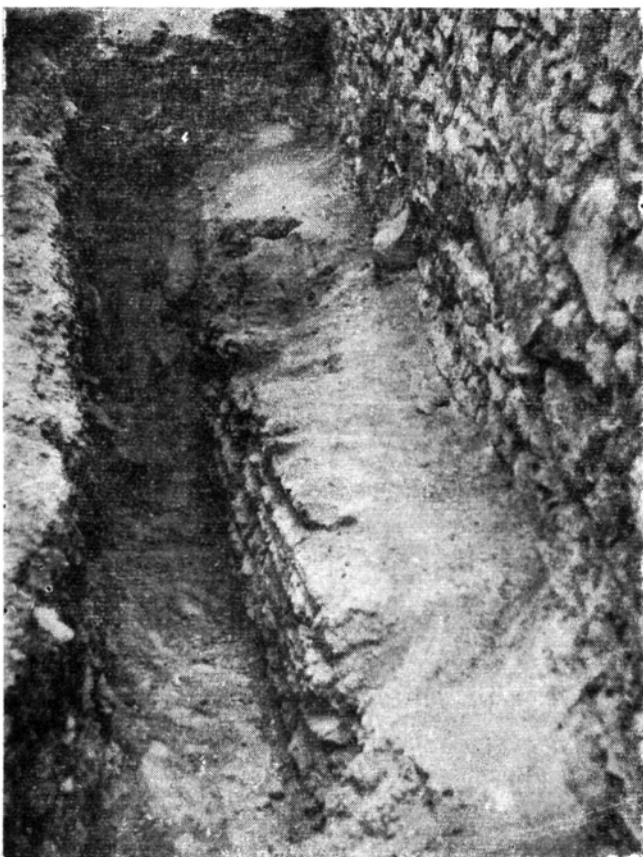
Az alsó udvaron a középkorban is a szikla volt a járószint, amit az bizonyít, hogy nagy részén vékony volt a feltöltődés, s a vastagabb is egységes omladékos anyagot tartalmazott.

Az alsó udvarhoz csatlakozik É felől a *csonka bástya*, a pincét is magában foglaló sziklaemelkedésen. Fala az alsó udvar Ny-i falának folytatódása, amely a felső vár háromszögű tornyához kapcsolódik. A fal alsó részén a feltárás előtt két ágyúlőrés látszott. Felső részén helyenként kifelé szűkülő kis négyzetes lőrések és ablakok vannak.

A bástya nagy részét vastag feltöltődés borította (7. kép). Legvékonyabb, mindössze 15 cm-es volt az É-i falnál középen, de D és Ny felé egyre vastagodott. Nagyjából a bástya középső hosszanti vonalától a szikla erősen lejt Ny felé, így ezen a részen volt a legvastagabb a feltöltődés. A legfelső, 30—40 cm vastag, humuszos rész nem tartalmazott leleteket, nagyrészt falomladékból állt. E réteg alatt a bástya K-i felében — ahol a feltöltődés átlagosan 1 m volt — egészen a sziklaig leleteket tartalmazó, omladékos, köves-téglás törmelékét találtunk. Rétegződését csupán a sziklába faragott medencében lehetett megfigyelni (12. kép). Itt, a bástya K-i részében a feltöltődés alul és feljebb egyaránt tartalmazott XIV., XV. és XVI. századi kerámiatöredékeket. Ny-i felében a helyenként a 2,50 m-t is meghaladó feltöltődésnek több réteget állapíthattuk meg (13—14. kép). A bástyafal mellett, a VIII. szelvényben egy 290 cm hosszú, É-i végén 55 cm, D-in 80 cm széles, É-i végén 55 cm, a D-in 110 cm magas, sövényfonadékos, döngölt földfal került elő (17. kép). Jól látszottak benne a vízszintesen rakott sövényfonatok, amelyekre 7—12 cm vastag földmennyiséget döngöltek.

A csonka bástya feltöltődéséből nagy mennyiségű leletanyag származik: sok edény-, kályhacsempe- és vastárgytöredékek, állatcsont, ágyúgolyó. A leletanyag vizsgálata során kiderült, hogy bár a bástya Ny-i felében több feltöltődési réteget figyeltünk meg, azokat nem keltezi a bennük talált kerámia, mivel úgyszólván mindegyik rétegben kerültek elő XIV. századi, vastag fehér, bordázott kerámiatöredékek, sőt néhol árpádkori is, s velük együtt későbbi, XV., XVI. századi cserepek, kályhacsempetöredékek. Még a legmélyebben levő sziklamélyedésben is találtunk néhány késői edénydarabot az árpádkori és a XIV. századi anyagban. Ezt a jelenséget figyeltük meg a faragott szikla-medencében is. A leleteket nagyrészt a szokásos középkori házi kerámia töredékei (pl.: II. t. 3—8.), kályhaszem- és kályhacsemperészek (pl.: IV. t. 1—10.), vasalástöredékek, vastárgyak (pl.: VI. t. 1—3, 5—7.) képezik. A cserepekből csupán egy edényt lehetett összeállítani, egy XVII. századi színes mázas, virágos, törökös mintájú, 26 cm magas (nyaka, szája hiányzik) korsót (V. t. 3.). Darabjai a legkülönbözőbb rétegekből származnak. A kályhaszemek töredékeiből egy XV. századi világosbarna, mázatlan, 13,5 cm magas, 21,5x21,5 cm méretű darabot sikerült összeállítani. Kifelé tölcéses, belső karimáján bepecsételt sodronydíszítés (V. t. 2.). A kevés mázatlan csempetöredék gótikus (IV. t. 5—7.) és reneszansz (IV. t. 1—4) motívumú.

A csonka bástya leletanyagából kiemelkedik egy lovast ábrázoló, világosbarna, mázatlan kályhacsempe, amelynek töredékei a döngölt földfal előtt, 140—180 cm mélyen kerültek elő (V. t. 1.). Nagysága: 22,5x21,4 cm, egyenes pereme 7 cm magas. Az ábrázolt ló felszerszámozott, rajta páncélba öltözött férfi ül, aki bal kezében a gyeplőt fogja magasra emelt jobbjaiban szablyát tart. A csempe készítésének idejét a lovas viseletén túl a szablya határozza meg leginkább. A szablya hosszú markolatú, nagy markolatgombos, kereszt-

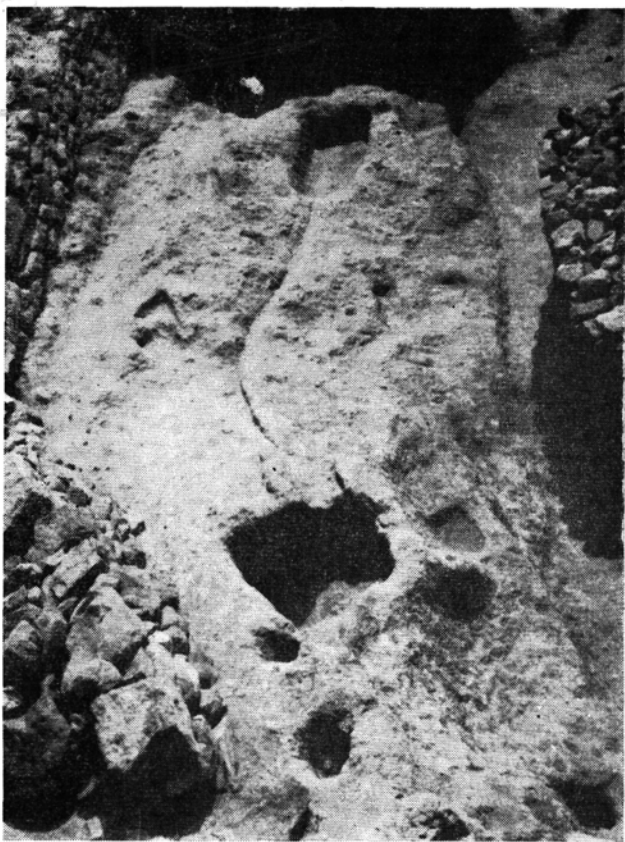

17. kép. Sövényfona-
dékos döngölt fal
a csonka bástyán.

vasa S alakú, pengéje hajlított, közepétől kiszélesedik. Ez a fajta szablya a XV. század második felében kezdett elterjedni, megjelenése a török támadások megindulásával magyarázható. A XV. század második felében a markolata hosszú, nagy markolatgombbal, a keresztvasa S alakú [116]. A csempén ábrázolt szablya megfelelőjét a Mátyás- és Jagello-koriak közt találjuk meg [117], így a csempe készítésének korát a XV. század második felére tehetnénk, vagy utolsó harmadára. A hosszú és nagy sarkantyúk divatja a XV. században véget ért, s a XVI. század elejétől a rövidebb, kisebb formákat viselik [118]. Csempénken a sarkantyú átmeneti formát mutat. E perem alacsony volta, kiképzési módja sem engedi meg a XV.—XVI. század fordulójánál való korábbi kelteztést [119]. Összegezve az elmondottakat, a kályhacsempe korát tehát a XV—XVI. század fordulójára tehetjük. A feltárás során még egy másik, ugyanilyen csempe töredéke is előkerült, de laposabb elmosódottabb ábrázolással. A többi csempedarab zöld mázas, növényi díszű.

A bástyán kibontakozott a palota alapozása, falától átlagosan 60 cm szélesen. A bástya Ny-i fala mellé később egy rosszabb megtartású, téglatöredé-

18. kép. Sziklába
faragott kohó a csonka
bástyán, felülről.

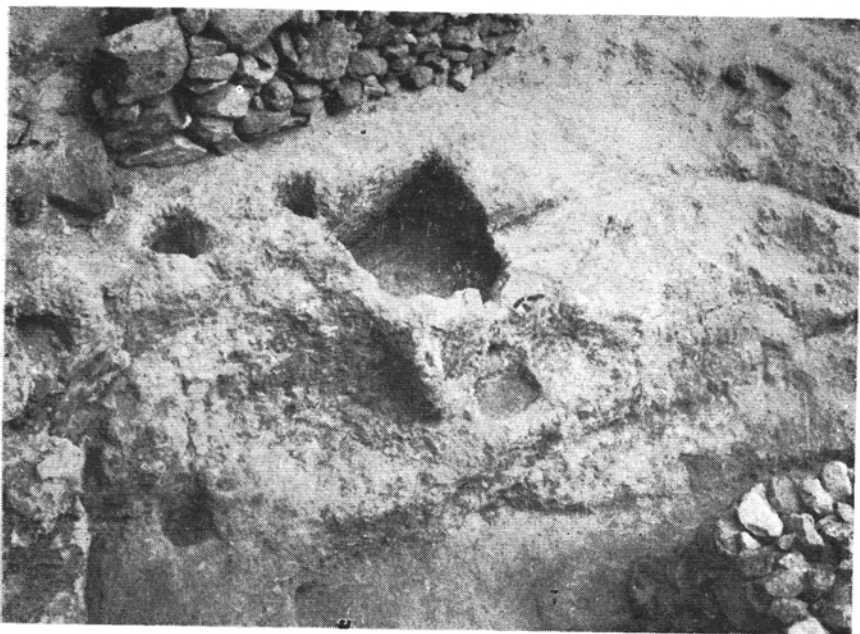
Kekkel vegyes 60 cm széles kőfalat emeltek, s ezzel az ágyúlőrészeket eltakarták, de csak a sarokig. E falat a „B” faltól kezdve É-i végéig lebontottuk, s így került elő a „B” fal mellett a többihez hasonló ágyúlőrés (4—5. kép). Az általunk lebontott fal D-i részét a sziklára alapozták 220 cm hosszan, majd 2 m magas törmelékre, a döngölt fal mellett pedig pontosan ennek magasságában kezdődött, alatta cserepes törmelékkal. A falban néhány XVI. századi edény- és sárga-barna mázas tányértöredékek voltak, míg az alatta levő földben XIV—XVI. századi cserepek. A döngölt földfal szétbontásakor XV—XVI. századi kerámiaradványok kerültek elő. A lebontott kőfal és a döngölt fal építési kora tehát a leletanyag alapján megegyezik, a XVI. századnál korábban nem készülhettek. Azt, hogy a döngölt falat mégis korábban építhették a kőfalnál, abból tudjuk, hogy D-i végének iránya megegyezik a lőrés oldalának irányával, míg a kőfal a lőrést eltakarta. Ez azt mutatja, hogy építésénél a lőrést még használták. Megfigyeltük továbbá, hogy a kőfalat kis mértékben ugyan, de ráfalazták a döngöltre, s ez szintén későbbi keltezésre ad okot (13. kép).

A csonka bástyát D-ről a pincebejárat felett épített, 60 cm vastag, 140 cm magas, rossz megtartású fal zárja le. A bástyán több osztófal került elő (15, 16. kép). Az említett faltól É-ra egy 170 cm magas, L alakú fal jött elő („A” fal), amelynek a sarkától a bástyafalig küszöböt építettek, 100 cm szélesen, a sziklától 170 cm magasan. A küszöb előtti sziklamélyedésben vájatok mutatkoztak, amelyek valószínű a kapuzattal függtek össze. Az „A” faltól É-ra egy hevenyészetten rakott, átlagosan 90 cm széles, K-i végében 125 cm, a Ny-i — sziklamélyedésbe alapozott — végében 250 cm magas fal került elő („B” fal). A falmaradvány mindössze csak 100 cm magas volt, alatta törmelékes feltöltődést találtunk. E falat később elbontottuk, hogy a sziklafelszín jelenségeit láthassuk. Az alatta levő feltöltődésben XIV—XVII. századi és XVIII. századi edénytöredékek voltak. Valószínű tehát, hogy ezt a falat a XVIII. században építették, akkor, amikor a bástya Ny-i fele már feltöltődött. A bástya feltöltődése pedig az 1701—1702-es robbantás eredményeként történt.

A bástya É-i részében több osztófal alapozását találtuk. A háromszögű toronytól Ny-i irányba haladva, tompaszögben megtörve mutatkozik az egyik, s pontosan a lőrésnél végződik („C—C/a”, l. 5. kép). Ennél a falnál azonban korábbi volt a részben alatta húzódó, másrészt csak habarcsnyomokban követhető „D” fal. Az „E” fallal pedig később valószínűleg a sarok felé eső lőrést zárták el. Az említett falakkal a bástya területét helyiségekre osztották.

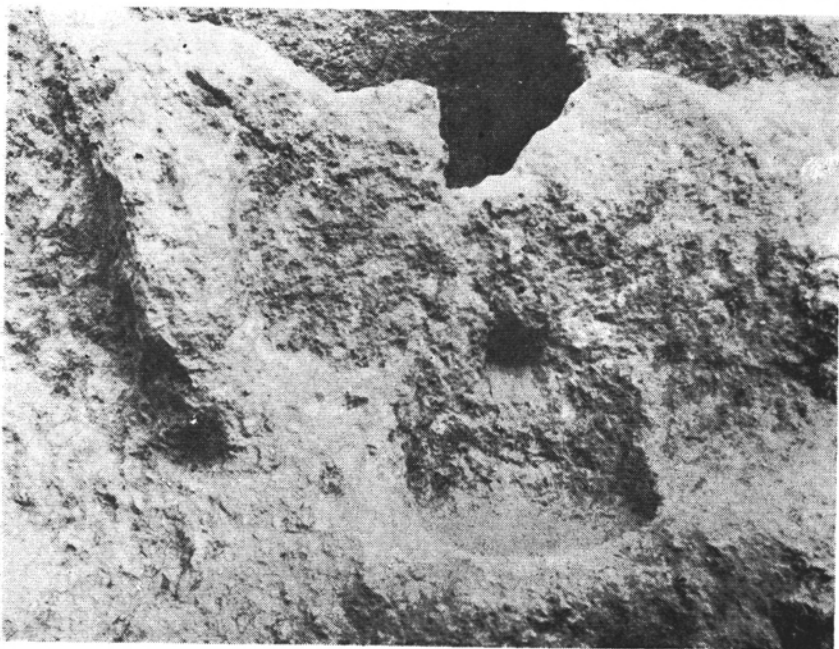
A sziklafelszínen több befaragás vált láthatóvá. Az „A” faltól D-re 30 cm magas lépcsőfokok vannak, tetejükön cölöpök elhelyezésére szolgáló be-
vágásokkal (5. kép). A „C—C/a” válaszfal és a bástyafal által közrezárt részen 13 cölöplyukat találtunk, két É—D irányú sorba rendeződve. Átmérőjük 15—30 cm, mélységük 6—20 cm között váltakozik. A bástyafal mellett egy 250x55 cm nagyságú, 30 cm mély árkot faragtak a sziklába, ÉK-i sarkánál egy kis négyszögletes cölöplyukkal. E befaragások rendeltetését nem lehetett kideríteni.

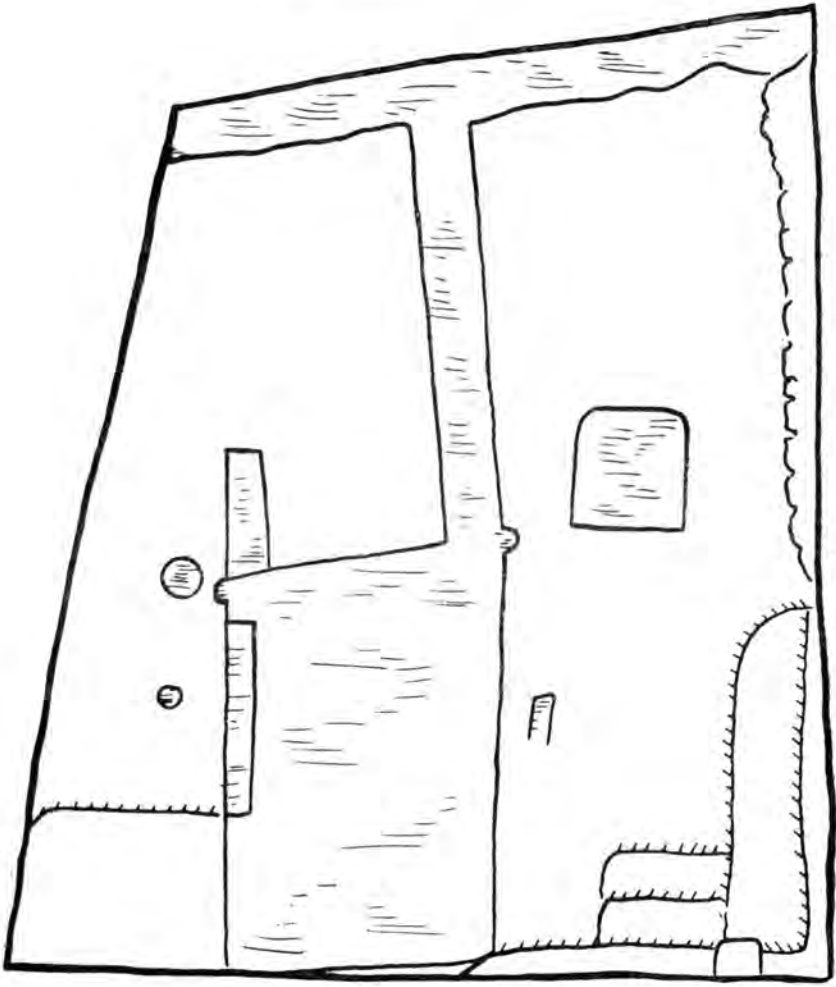
Az „A” és a „B” fal közötti részen, részben a „B” fal alá nyúlva egy 115x190x130x210 cm méretű, vízszintes aljjal faragott medencét találtunk, amely az ÉK-i oldalánál 120 cm, a DNy-inál 40 cm mély. Az utóbbi oldalából, a medence tetejétől egy 12 cm mély csatorna vezet ki, beletorkollva egy É—D irányú kis vájatba. Ez utóbbi csatorna É-i végéből újabb, derékszögben megtört 12 cm mély vájat halad a palota felé. A törés mellett egy négyszögletes, 13 cm mély cölöplyuk van, majd ettől ismét K-re egy másik 20 cm mély lyuk. A medence előtt a sziklaemelkedés oldalában kis lépcsőfokok helyezkednek el. A „B” és a „C—D—E” falak között levő területen, a sziklaemelkedésbe faragva egy négyszögletes kis kohót találtunk. Nagysága: 70x18x85x55 cm, közepén 55 cm mély, ÉK-i sarkánál 21 cm átmérőjű, 34 cm mély cölöplyuk látható. A kohótól Ny-ra még 7 cölöplyuk került elő, átmérőjük 10—21 cm, mélységük 9—14 cm között váltakozik. A kohó D-i oldalában egy 7x8 cm átmérőjű lyuk van, az alatt pedig négyszögletes kis medence (19—20. kép), amely 20x35 cm nagyságú, mélysége 15 cm. Ez előtt, a sziklaemelkedés alatt egy 7 cm mély vájat került elő. A kohó D-i sarkából 320 cm hosszú, 6 cm széles, 5 cm mély csatorna vezet egy 18x40x90x50 cm

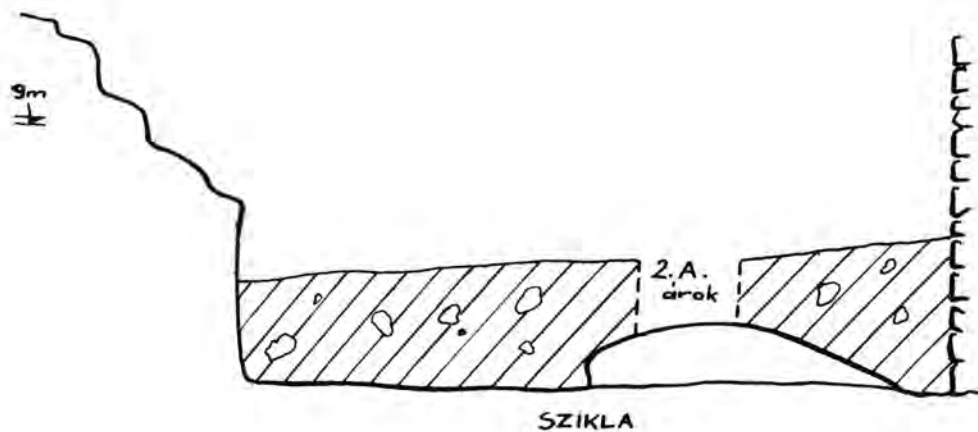
19. kép. A kohó Ny-ról.

20. kép. A kohó Ny-i oldala.

21. kép. A D-i toronyban levő malom sziklába faragott helye. 1:50.

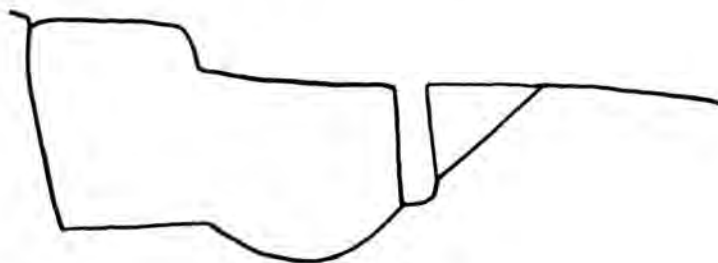

OMLADÉKOS FELTÖLTŐDÉS

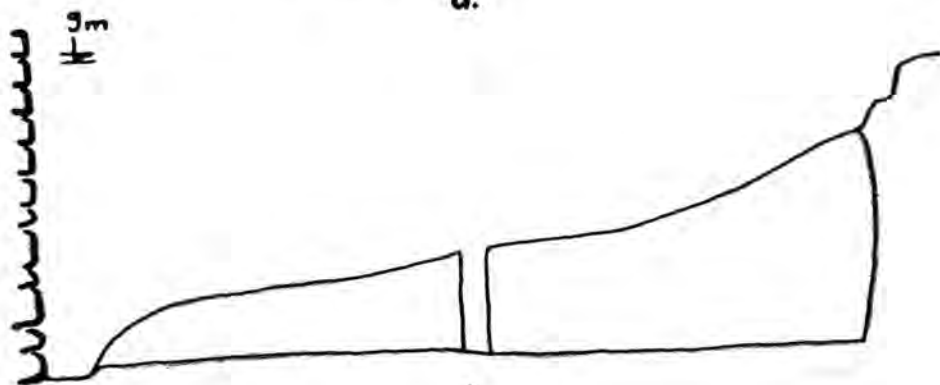
22. kép. A D-i torony 3. sz. kutató árkanak D-i metszete.

9m
10m

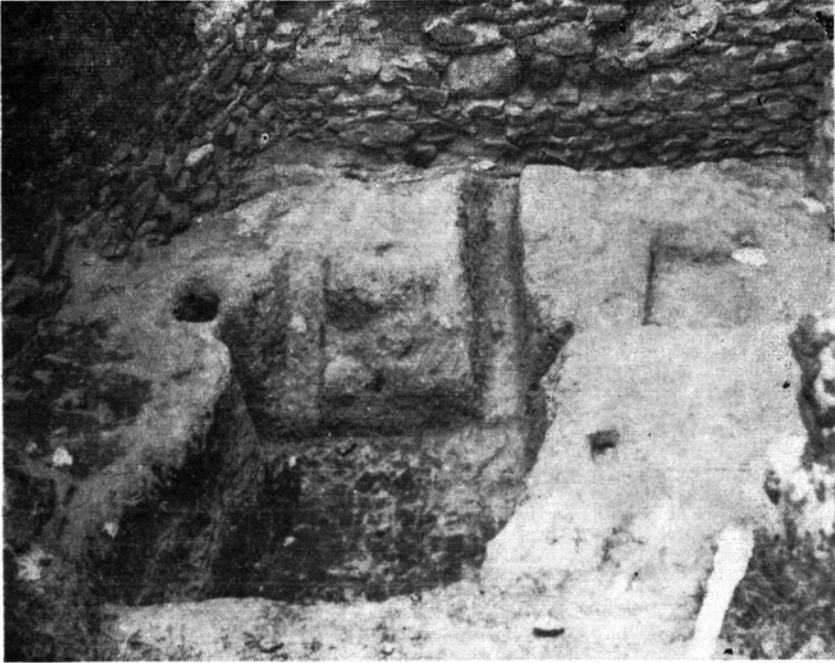
23. kép. A D-i toronyban levő malom sziklába faragott helyének
a) D-i és b) É-i oldala. 1:50.

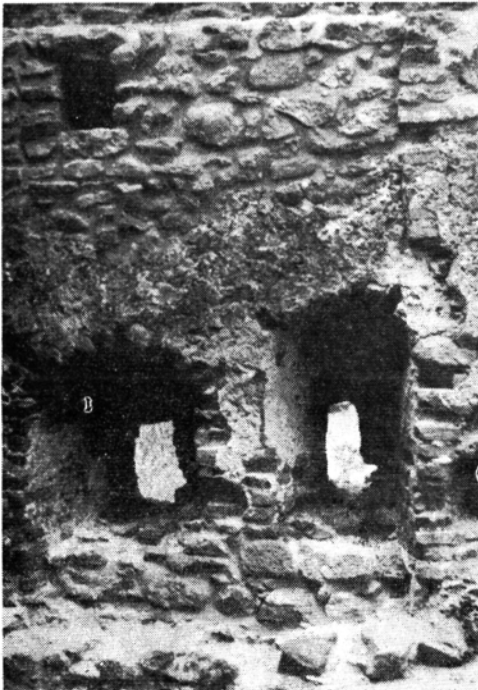
a.

b.

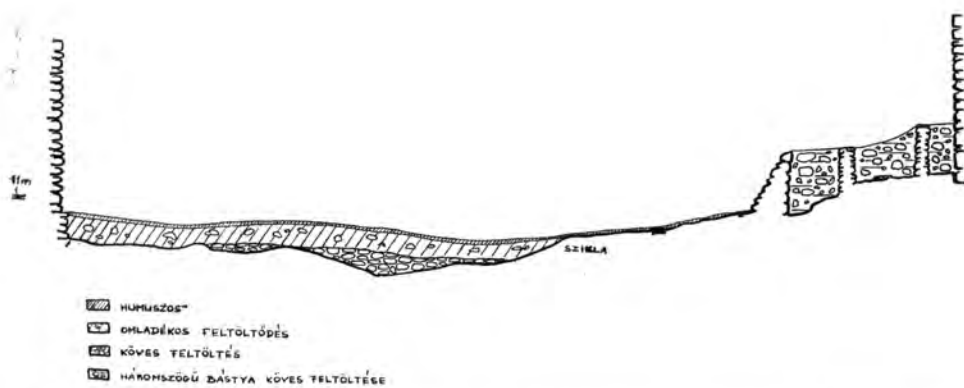

24. kép. Malom sziklába faragott helye a D-i toronyban, K-ről.

25. kép. A D-i torony É-i oldala belülről.

26. kép. A háromszögű torony D-ről.

27. kép. A palota 1. sz. kutató árkának Ny-i metszete a háromszögű toronnyal.

nagyságú, közepén 20 cm mély kis medencébe (18. kép), amelynek DNy-i sarkánál, a medence oldalában egy 10 cm átmérőjű lyuk található. A csatorna K-i és Ny-i oldalánál is mutatkoztak cölöplyukszerű befaragások. A kohórendszer magában foglaló sziklaemelkedés lábánál a feltárás során egy bronzlepenyt, vasbucát, több bronz- és vassalakat, továbbá egy önlepenyt és rézércet találtunk. A bronzlepeny beillik a kohó szájánál levő kis medencébe. A bronzlepeny és a vassalak azt bizonyítja, hogy itt a középkorban bronz és vas előállítása folyt. A nagy medence a rézérc mosására szolgált, a kohóban ezt az ónnal együtt megolvasztották, a csatornával hozzákapcsolt kis medencében a salakot gyűjtötték össze. A folyamat többi részéhez tartozó jelentőséget később, a palota leírásánál tárgyaljuk. A vasbuca és a vassalak bizonyossága szerint ugyanitt bucaeljárással kovácsolható vasat is állítottak elő, a bronz előállításánál korábban, vagy vele egy időben [120].

Megemlítjük még, hogy a „B” falnál is előkerült néhány cölöplyuk, amelyek valamilyen belső berendezéshez tartoztak.

A *D-i torony* egy szabálytalan négyszög alakú építmény az alsó udvar déli végében, emeletén elfalazott kis lőrésekkel, ablakkal. Északi falában alacsonyan elhelyezett, kifelé szűkülő, később téglával átépített lőrészerű két kis ablak van. Ezek előtt korábban itt ajtónyílás lehetett, elfalazásának nyomai a falban jól láthatók (25. kép). Az épület bejárata ma a felső várból van, kelet felől. A feltöltődése 50 cm, néhol 100 cm vastag volt, teljesen egyseges, a beomlott falak omladékából állt (22. kép). Kevés edénytöredéket találtunk benne, köztük egy árpádkorit, a többi XIV—XVII. századi, néhány zöld mázas kályhacsempetöredékkel.

A sziklafelszínbe faragva egy 90 cm mély, 270x260x175x180 cm nagyságú medence került elő a feltárás során (21. kép), K-i oldala kissé a lépcsős bejárat alá homoritva. Többi oldala függőlegesen faragott. A medence ÉNy-i sarkából egy — az indulásnál 70 cm mély, 40 cm széles — vízszintes aljú csatorna indul ki, s beletorkollik a torony Ny-i fala előtt levő, 15—20 cm mély sziklaárokba. A csatorna alja 10 cm-rel magasabban van a medencénél. A medence D-i oldalánál egy 130 cm hosszú, 20 cm széles csatorna látható, lefelé félkör alakban bevájva, mélysége közepén 32 cm. A csatorna Ny felé, a szikla felszínéig folytatódik, szélessége itt 30 cm. A csatorna törésénél egy 80 cm mély, 20x10 cm átmérőjű fél cölöplyuk van, és ehhez hasonló került elő a medence ÉNy-i sarkában is, amely 20x10 cm átmérőjű, mélysége 75 cm (23. kép). Az előbbihez közel egy 26 cm átmérőjű, 25 cm mély lyukat faragtak a sziklába, majd még K-ebbre egy 18 cm átmérőjű, 5 cm mélységűt. A medence É-i oldalánál egy 80x75 cm nagyságú, 10 cm mély, ék alakú bemélyítés látható, majd 20x40 cm nagyságú, 11 cm mély, szögletes bevágás (24. kép). A helyiség DK-i sarkában 35 cm magas emelkedés van, az ÉK-iben két lépcsőfok és egy 25x28 cm méretű, 25 cm mély cölöplyuk. A fent leirt, sziklába faragott jelenségek arra mutatnak, hogy a toronyban száraz malom működött. Erről később bővebben írunk.

Az 1964. évi ásatási terv a felső vár feltárása, s egyben az ásatás befejezése volt.

A felső vár — amelynek főbb épületei az öregtorony, palota, három-

szögű torony — hosszan elnyúló sziklagerinre épült, sziklafelszíne átlagosan 10—11 m-rel magasabban van a kaputorony fix pontjánál.

A feltárást a *háromszögű toronyban* kezdtük meg, amely É-ről a palotát védi. Falai ma is magasan állnak, beomlott illetve elfalazott ablaknyílásokkal, a dongaboltozat nyomával. D-i fala az eredetnél későbbi, ajtónyílása neogótikus (26. kép). A torony belsejének kitisztítása után a bejárattól 230 cm-rel mélyebben levő sziklára alapozva, az É-i sarokban, két félkör alakú falból álló kör alakú építmény került elő, kövekből és téglából falazva. Magassága megegyezik a bejáratéval (27—28. kép). Az építmény közepén egy 60x70 cm nagyságú, 6 cm magas habarcsos-téglás alapozást találtunk. Valószínű, hogy ez a kör alakú építmény a közepén levő alapozással a torony emeleteire menő csigalépcső maradványa. A feltárás során kiderült, hogy a tornyot kövel és homokos földdel feltöltötték, a kör alakú építményben falomladék volt. A feltöltésben mindössze egy jellegtelen kis cserepet, egy állati alsó és felső állkapcsot leltünk.

A toronnyal egyidőben épült a *palota*. Falai ma is magasan állnak, lent négy 20 cm széles, 120 cm magas lőréssel, amelyek kívülről is jól láthatók (29. kép), a lőrések felett az emeleten elfalazott, lapos kövekből épített, szegmentíves ablakok vannak. Mai ablakai neogótikusak. A falakban két gerendalyuk sor van: az alsó a lőrések közt helyezkedik el, a felső az ablakok alatt. A gerendalyuk sorok szemmel láthatóan is nem egyidejűek. Az emeleten még meg vannak a boltívindítások, s ugyanilyen boltívindítás látható a palota K-i oldalában, kívül a falszorosban is. A boltozás mindkét helyen egy időben készült, amelynek korát a K-i falban, a falszorosban levő boltívindítás habarcsában talált edénytöredékekkel is meghatározhatjuk. Az edényoldalrész vékony, világosbarna, belül gyengén sárga mázas, kívül két, egymással párhuzamos, vízszintes, vékonyabbban festett barna vonal díszíti. Ez a töredék azt mutatja, hogy a boltozás a XVI. századnál korábban nem történhetett.

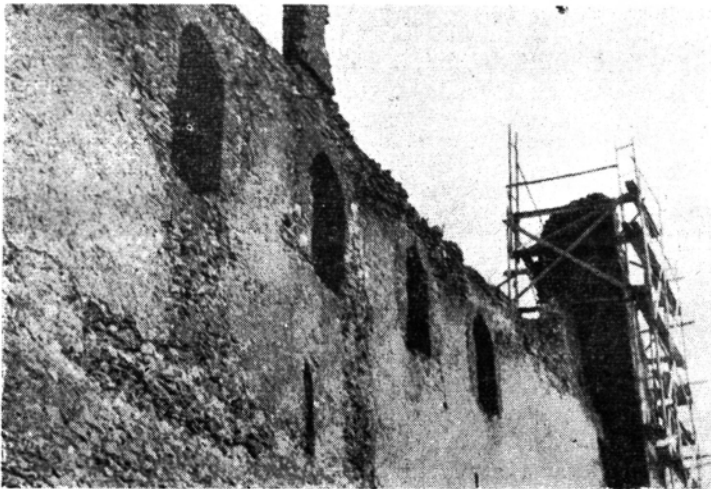
A feltárás előtt is látható volt helyenként a sziklafelszín a palota K-i felében, ahol a feltöltődés csupán 15—30 cm vastag volt (30. kép). Ugyancsak kevés, 5—10 cm-es törmelékréteg borította a palota É-i harmadát. Jobban feltöltődött viszont a szikla lejtése folytán a palota D-i kétharmad része és Ny-i fele (27. és 30. kép). A feltárás során az utóbbi helyen, a sziklamélyedésben csupán követ-homokkővet-homokot találtunk, ami azt bizonyította, hogy a földszint járószintjének kialakítása végett a palota Ny-i részét feltöltötték. Teteje keményebb, lejárt volt. E fölött helyezkedett el a törmelékes, leleteket is tartalmazó réteg, majd legfelül egy vékonyabb, humuszos rész. A középső réteg a palotában sehol sem mutatott kor szerinti lerakódást, a különböző korú leletek egymás mellett fordultak elő. A köves feltöltés eltávolítása után láthatóvá vált a Ny-i palotafal réteges falazása, alapozása.

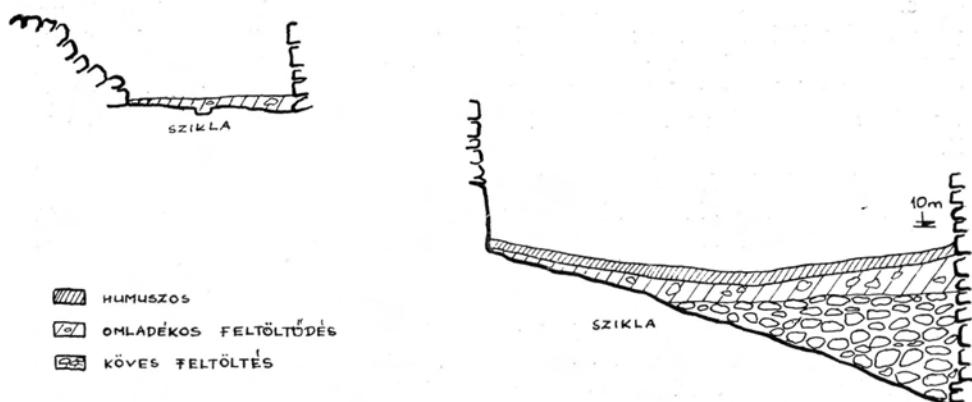
A köves feltöltődésből kevés árpádkori és néhány vastag, fehér, bordázott, a XIV. század első felére tehető edénytöredék (pl.: II. t. 1.) származik, ami azt bizonyítja, hogy a palota feltöltése a XIV. század közepéig megtörtént. Ez a kor a palota építésének a kora is, mivel feltöltése nyilván a felépítése után történt. A palota tehát a XIV. század első felében épülhetett. Törmelékes feltöltődéséből, zömében a palota közepéről edény-, kályhacsem-

28. kép. A háromszögű torony
köralakú építménye.

29. kép. A palota Ny-ról.

30. kép. A palota 2. sz. kutató árkának D-i metszete a külső falszorossal.

petőredékek, vasalásmaradványok, állatcsontok, továbbá 40—100 cm mélyen salakok kerültek elő. Az edénytőredékek a XV—XVII. századi házikeramia maradványai, köztük néhány fekete, fényes felületű, kis kihajló peremű, hódoltságai edények töredékeivel (pl.: II. t. 2.). A Ny-i rész feltöltése felett közvetlenül, kevés árpádkori és XIV. századi cserép is volt. Előkerült még egy vascsat (VI. t. 10.) és egy keréklakatos puska szerkezete (VI. t. 12—14.), amelyhez hasonlókat a XVI. század első feléből ismerünk [121]. A palota DŊy-i sarkában 240 cm mélyen egy vaskanál jött elő, s ugyancsak a mélyedés köves feltöltése felett találtunk egy fél, 50 cm átmérőjű malomkövet (V. t. 5.) és egyik felületén lecsiszolt, hosszúkás őrlőkövet.

A palota földszintjét az É-i harmadában egy osztófal választotta ketté, amelynek K-i részét falszerűen megfaragott sziklaemelkedésre építették (32. kép). E szikla D-i oldalában két kis négyszögletes bemélyedés látható. A háromszögű torony és a válaszfal által közrezárt helyiség ÉK-i sarkában egy kerek, 25 cm mély cölöplyuk bukkant elő, majd Ny-ra egy 10 cm mély, négyszögletes. Az ÉNy-i sarokban szintén mutatkozott bemélyedés, amely 35 cm mély volt, és a palota fala alá nyúlt. Ez korábbi tehát a palotánál. A lyuk körül a kis sziklaemelkedés helyenként kormos és égett agyagszínű. Az osztófaltól D-re, a K-i palotafaltól 70 cm távol, egy magában álló, a sziklaszinthez falazott kis falat találtunk (31. kép). Küszöb hatását kelti, s feltehetően bejárathoz tartozott, amelynek elfalazása a palota falában látszik. E küszöbszerű kis építmény és az osztófal között, a palotafal mellett a sziklát lépcsősen lefaragták. A lépcsők azonban nem kapcsolódnak bejárathoz, mivel a palotafal 1 m magas, falszerűen lefaragott sziklaemelkedésen áll, s befalazásnak sincs nyoma. A sziklafal tövében két kis cölöplyuk és egy hosszúkás bevágás látható. A lépcsők előtt, az osztófal D-i oldalához csatlakozva egy sziklába faragott kis medence helyezkedik el, amely 90x215x90x225 cm nagyságú, 15—20 cm mély. A medencéből a küszöbszerű kis falig egy 5 cm mély, 10 cm széles, 470 cm hosszú, csatornaszerű vájat vezet, közepe táján

a csatorna falában egy 30 cm mély, félköralakú cölöplyuk van. A csatorna végére, ahol feltehetően kis medence lehetett, később ráépítették a kis falat. A medence és a csatorna a csonka bástyán előkerült kohóhoz kapcsolódik. Az ott nyert salakot a palotában összetörték (ezért lehetett salak a palotában is), majd a medencében mosták a bennmaradt rézszemcsék kinyerése végett.

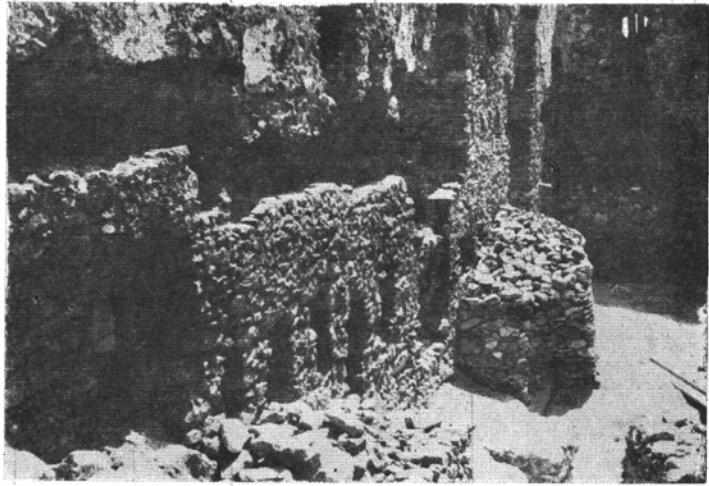
A palota D-i részében a sziklafelszínbe több cölöplyukat faragtak, a DK-i sarokban pedig cikk-cakkosan képezték ki, mintegy 5—30 cm magas padkát alkotva. Ugyanezt tapasztaljuk a bejáratnál is. Ezek a sziklába faragott jelenségek a földszinten levő konyhák, kamrák berendezéséhez készülhettek (5. kép).

Ezután a *palota és a külső K-i várfal közti szorost* tisztítottuk, amelynek csak a közepe táján volt — mintegy 30—50 cm-es — feltöltődés, míg sem az É-i végében (30. kép), sem a palota bejáratától az öregtoronyig nem volt törmelék a sziklaszinten. A szoros É-i végében a sziklába faragva gerendahelyek és cölöplyukak láthatók. Két cölöplyuk van a palota DK-i sarkánál is, amelyektől kissé É-ra ugyancsak gerendahelyeket vájtak a sziklába (5. kép). Feltehetően itt a mai kőfal helyén palánkfal húzódnak, és a palota sarkánál kapu állhatott. A kőfal nagyrészt leomlott ugyan, de habarcsnyomokban megvan egészen az öregtoronyig (33. kép).

A falszoros kevés feltöltődéséből néhány XIV—XVII. századi edény- és kályhacsempetöredék, továbbá két malomkötöredék származik.

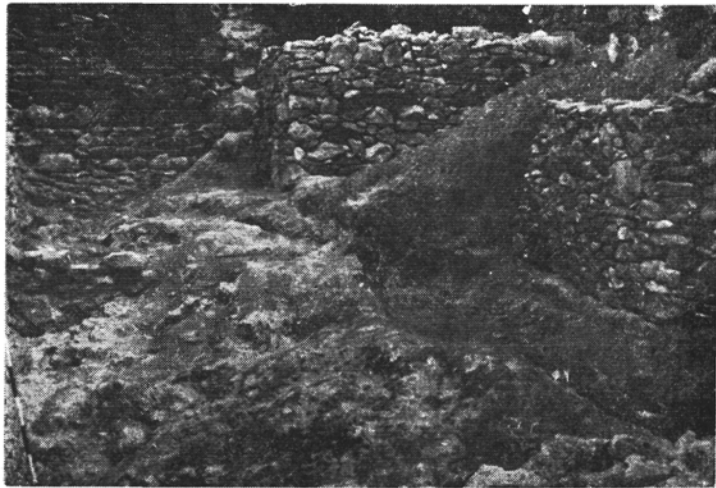
A palota és az öregtorony között található a *ciszterna*, zárt, három oldalról falakkal körülvett térben. Környékének kitisztítása után előtűnt a ciszternát fent körülvevő, nagyjából kört képező fal (5. kép), amely 50 cm széles, magassága csak a Ny-i felében mérhető a szikla lejtése folytán, itt 130 cm, a K-i részen elpusztult. A ciszterna és a palotafal meghosszabbítása között 2 m magas törmelék gyűlt össze, nagyrészt falomladékból, de cserepeket is tartalmazott. A ciszterna és az öregtorony közti részből egy malomkötöredék is származik. A ciszterna 26 m mély, s ennél fogva kútnak készülhetett eredetileg, mivel azonban víz itt sohasem jöhetett fel (maga a kőzet rendkívül gyorsan szívja fel a vizet), vízgyűjtőnek képezték ki. Fent négyszögletes és téglával bélelt, majd többszöri összeszűkülés után szűk aknává válik (34. kép). A ciszternából kevés leletanyag került ki, ezek az árpádkortól (pl.: II. t. 9.) a XVII. századig keltezhetők.

A felső vár feltárásának egyik legfontosabb része volt az *öregtorony* kitisztítása, alaprajzának tisztázása. ÉNy-i, armirozott sarkának csonkja ma is magasan áll, s K-i fala 2 m magasan (36. kép). A feltárás során tisztázódott a torony belmérete: 5,75x5,80x5,75x5,70 m, falainak vastagsága pedig 2,80 m, a Ny-i fal alapozása pedig 3,35 m. D-i fala erősen lepusztult, bejárat helyét nem lehetett megállapítani. Az É-i fal közepén, 45 cm magasan egy 175 cm hosszú küszöböt találtunk, amelyet egy sor, hosszanti keskeny oldalára állított, vékony, kisméretű téglákból raktak. A küszöb nagyobbik részére később ráfalaztak. A torony belsejében a szikla Ny felé erősen lejt, K-i felében nagyjából vízszintes (35, 37, 38. kép). DK-i sarkában — az öregtorony megépítése után — egy téglatörmelékes kőfallal négyszögletes helyiséget különítettek el (5, 39. kép). Az É—D-i falszakasz mellett belül egy 110 cm szé-

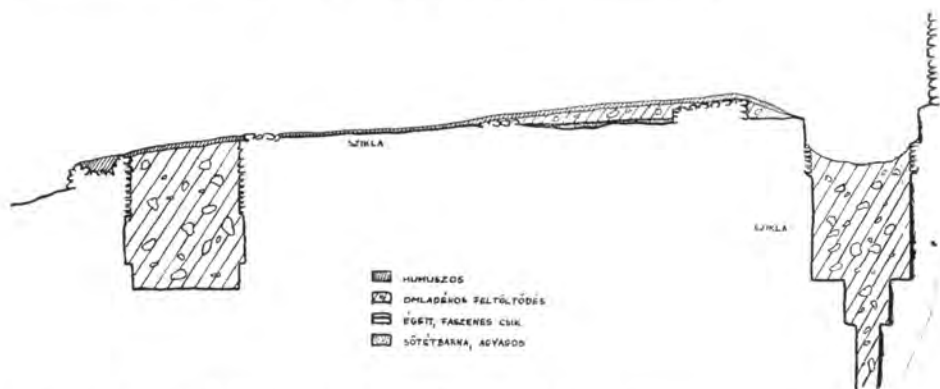
31. kép. A palota belseje a feltárás után.

32. kép. Válaszfal a palotában.

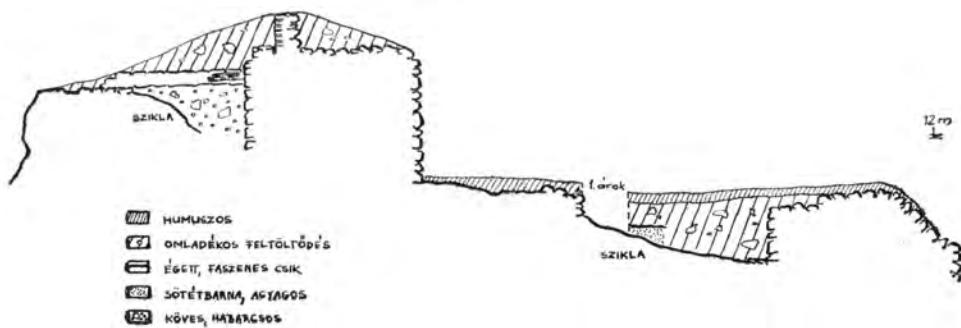

33. kép.
Külső falszoros
a palota mellett.

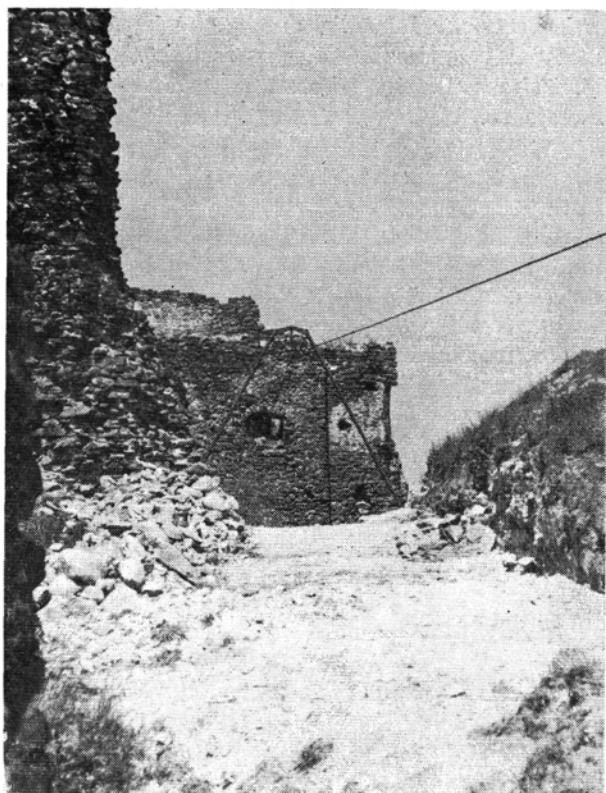

34. kép. A felső vár 1. a. sz. kutató árkának Ny-i metszete a ciszternával.

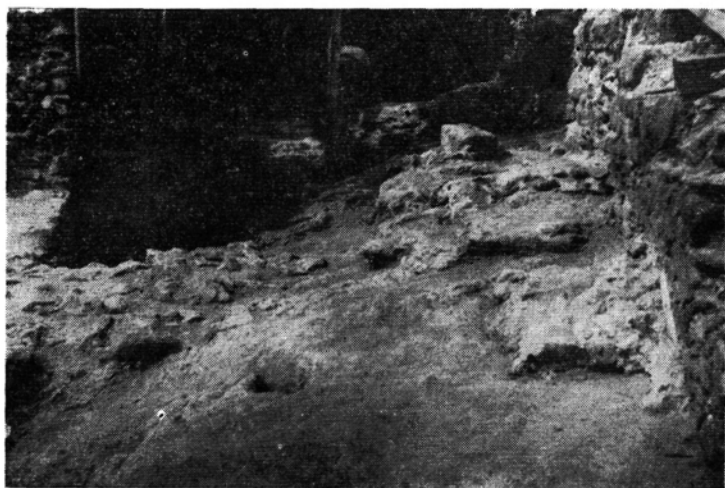

35. kép. Az öregtorony 4. sz. kutató árkának D-i metszete a kis bástyával.

36. kép. Az öregtorony területe a feltárás előtt.

37. kép. Az öregtorony a feltárás után.

les habarcs-sáv húzódik, amely egy korábbi fal maradványa lehet. Az öregtorony K-i falához közel egy négyszögletes, 13 cm mély cölöplyuk bukkant elő. Feltehetően itt lehetett a torony — talán csigalépcsős — feljárata az emeletekre.

Feltöltődése a közepe táján mutatott rétegződést, 130 cm széles sávban, É—D irányban. 55 cm mélyen egy 5—6 cm vastag égett csik jelentkezett, alatta sötétbarna, kissé agyagos törmelékes réteg (34. kép). E rétegek 20 cm-rel magasabban, kb. 10 cm szélesen az É—D-i kis fal alá mennek, tehát annál korábban keletkeztek. A téglaküszöb ezek felett 35 cm-rel magasabban van. A leírt rétegek az árpádkori járószint maradványának tekinthetők. Alattuk árpádkori, felettük XIV. századi kerámiaanyag volt. A torony Ny-i felében magas, omladékos feltöltődés volt, rétegeződés nélkül, gazdag kerámiaanyaggal, legfelül 15 cm-es újkori, lelet nélküli réteggel. Keleti részében a törmelék csupán 15 cm vastag volt, s leleteket nem tartalmazott.

Az öregtorony nyugati részének feltöltődéséből sok árpádkori (pl.: I. t. 1—8), XIV—XV. századi és kevés XVI. századi edény- és kályhaszemtöredék származik. Keleti falának tisztításakor kevés XVI. századi edénydarabot és zöld mázas kályhacsempetöredéket (IV. t. 11) találtunk.

A torony K-i fala mellett a külső oldal tisztítása során, részben a falba építve egy kis bástya maradványa került elő (43—44. kép). Itt a szikla az öregtorony K-i felének sziklafelszínénél 150 cm-rel magasabban van és nagyjából vízszintesen lefaragott, de nyugat felé hirtelen lejt (35. kép). Az öregtorony ÉK-i sarkánál a sziklát lépcsősen képezték ki. A feltárás során látható lett a mintegy 8x2,85 m területű bástya alapozása. Úgy építették meg, hogy az öregtorony K-i falába fagerendákat helyeztek, amelyek közül minden másodikat alacsony, keskeny falacskának képezték ki (40—41. kép). Ezeket egy É—D irányban elhelyezett gerendába kötötték, amelyeknek helye 5 cm mély vájatként látható. E gerenda előtt, a Ny—K irányú gerendák alatt egy 80 cm széles falalapozás húzódik. A bástya maradványainak nagy része a szikla leomlásával elpusztult. D-ről a torony D-i falának meghosszabbításában, a sziklára épített fal zárja le. A bástya D-i részén, az öregtorony fala mellett a gerendatöredékek alatt nagyobb sziklamélyedés van, amelyben köves-habarcsos-homokos törmelék mutatkozott (42. kép). Egy árpádkori edényoldalrészt találtunk benne. A bástya többi részén is volt árpádkori cserép, de XIV—XVI. századi is.

A kis bástya később épült az öregtoronynál, s valószínű ekkor készült itt az öregtorony falában mutatkozó küszöbszerű téglafalazás is.

Az öregtorony DK-i sarkához csatlakozva egy ugyancsak később épült, *téglapilléres helyiség* került elő (5, 41. kép). K-i oldalát a külső várfal képezhette, amelynek csak habarcsos nyoma látható. Alapozásához a sziklát lépcsősen megfaragták. Ny-i falán és az öregtorony oldalán a vakolat is megvan. A helyiség boltozatos lehetett, a téglapillérek a Ny-i falánál előjöttek, az egyik előtt cölöplyukakat találtunk. A helyiség járószintje a szikla volt, amit egyenesen lefaragtak. A Ny-i oldalánál a falhoz építve egy 30 cm magas falalapozás mutatkozott, amely azonban Ny felé nem folytatódik. Rendeltetését nem tudjuk.

A tárgyalt helyiséget beborító, vastag feltöltődésből későközépkori edény- és kályhacsempetöredékek, egy vésett mintás csontgombos késnyél (VI. t. 9.) és egy malomkőtöredék kerültek ki.

A *téglapilléres helyiségtől Ny-ra* eső, nagyjából egyenesen lefaragott, mindössze 10—15 cm-es törmelékkel borított területen (34, 46. kép) a sziklába faragva több cölöplyukat találtunk. Az öregtorony és a felső vár bejárata között pedig 10—20 cm mélyen szögletesen faragták meg a sziklát. Néhány edénytöredék itt is volt (pl.: II. t. 10.).

A téglapilléres helyiségtől D-re faragták a sziklába a vár *tömlőcét* (34, 45. kép). Mélysége: 5,60 m. Téglafallal bélelték ki, amelyet lent 31—35 cm széles sziklapadkára alapoztak (47. kép). Beszakadt kőboltozatának indítása megvan. Bejáratnak nyoma nincs, valószínű a boltozaton keresztül jutottak le. Feltöltődése nagyrészt falomladékból állt, de kerámia is volt benne. A kályhacsempetöredékek közül említésre méltó egy barna mázas darab, női arc ábrázolásával (IV. t. 14.), egy sötétbarna mázas töredék emberi felső törzs ábrázolásával (IV. t. 13.), ugyanilyen mázas, kiterjesztett szárnyú madaras töredék (IV. t. 12.). Találtunk a feltöltődésben még egy 1703-as Rákóczi-pénzt és egy múlt századi, erősen kopott külföldit is.

A felső vár déli részét a D-i torony D-i falának meghosszabbítása és a külső várfal ehhez csatlakozó építése zárja le. A sziklanyelvre kijárat nyílás nem mutatkozott, lehetséges, hogy az alapozásnál magasabban volt. A börtön és a külső várfal közti szorosból XIV—XVI. századi kerámiatöredékek kerültek ki. A börtön és a D-i torony közti részen a sziklán találtunk egy 1552-es Ferdinánd-pénzt [122].

A felső vár leírásánál kell megemlítenünk a sziklanyelven látható, egymással párhuzamos, két sorban elhelyezett, átlagosan 30 cm átmérőjű, sziklába faragott cölöplyukakat (4. kép). Ezekbe helyezték a palánkfalak gerendáit, a sziklanyelv végén pedig figyelő állás lehetett.

A vár feltárásának befejező szakasza volt a *kaputorony előtti terep* kutatása. A torony É—D-i kutatóárkának hosszabbításával kaptunk keresztmetszetet a kapubejárat előtti útszakaszról. Itt az út alá épített boltív teteje és azt tartó fal, majd maga a szikla látszott. Edény- és vasalástöredékeket ebben az árokban is találtunk.

A kaputorony előtti területen több kutató árokkal kíséreltük meg a középkori járósínt keresését és a vár előtti lapos területet feltehetően védő, É—D irányú fal nyomát (4. kép). A kaputoronytól É-ra kijelölt „A” árok a fix pontnál 660 cm-rel alacsonyabban volt, Ny-i végében 750 cm-rel. Helyén a sziklában mutatkozó kúrtszerű vájatból a várba vezető út végén épített kaput feltételeztünk. A feltárás során az árok metszetében több réteget figyeltünk meg (48. kép]: legfelül 10—15 cm-es újkori humuszos föld volt, alatta 50 cm vastag sötétszürke, törmelékes, majd az árok K-i felében a sziklán habarcsos réteg. Ennek folytatásában a Ny-i részen egy világosszürke, keményebb jelentkezett, alatta törmelékes feltöltődés. Az említett világosszürke réteg lehetett a középkori járósínt, folytatásában pedig maga a szikla. Ezt bizonyítja az is, hogy az előkerült kevés leletanyag 15—70 cm mélység közt volt, amely megegyezik a járósíntnek feltételezett réteg feletti feltöltődéssel. Legmélyebben XV., feljebb XV—XVII. századi edénytöre-

dékeket találtunk. Érdekes jelenség volt a sziklába faragott, É—D irányú, 45 cm széles, 70 cm mély csatorna, amely É és D felé is folytatódik. Vízelvezető csatorna lehetett. A kutató árok K-i végében, a hirtelenül emelkedő szikla oldalában egy 220 cm magas, kürtőszerű befaragás vált láthatóvá, előtte egy másik négyszögletes bemélyítéssel. Oldalánál a szikla padkaszerűen emelkedik (4, 49. kép). A kutató árok további részében a jelenségnek megfelelő faragások nem mutatkoztak, így ez a vár alá, a szikla mellé helyezett kisebb építményhez tartozhatott. Ilyen építményekre a szikla oldalában megfigyelhető faragások, bemélyítések utalnak.

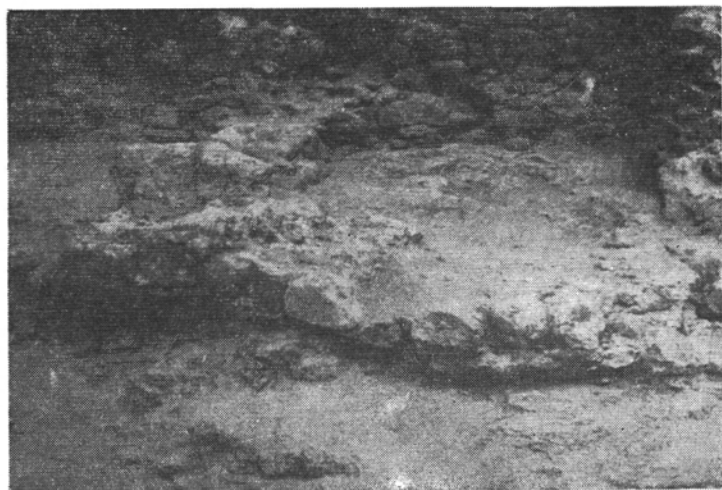
A 11,80 m hosszú, 80 cm széles „B” kutató árokkal a kaputoronyhoz felmenő utat kísérő fal kezdetét is meg akartuk keresni. K-i végének szelvénné való bővítésében megtaláltuk az ívben induló, 60 cm széles, kezdeténél 20 cm magas falazatot, amelyet egy sor téglára alapoztak, a fix ponttól 8,25 m mélyen, kőből és téglából vegyesen építették. A fal alatt 15 cm vastag homokos-agyagos föld volt, majd ez alatt 5—10 cm vastag szürkés réteg mutatkozott, amely mélységben megegyezik az árokban megfigyelt, felső járósínttel. A fal végétől felfelé, 2 m távol kezdődik az út köves-téglatornelékes kikövezése (52. kép). A „D” árokban előkerült a másik fal kezdete. A „B” kutatóárok metszetében több réteget láttunk (50. kép): felül 15—20 cm-es humusz volt, alatta szürke, helyenként köves-téglás réteg egészen az érintetlen sárga altalajig. A humusz és az altalaj között három vékony, 10—15 cm vastag, szürkés, helyenként habarcsos réteg jelentkezett, az egyik az árok közepé táján, közvetlenül a sárga altalaj fölött, a másik 30 cm-rel magasabban, a legfelső pedig ennél szintén 25—30 cm-rel feljebb, de csak az árok Ny-i végében mutatkozott. Ez utóbbi réteggel egy szintben alapozták a kaputoronyhoz vezető út kísérő falát, a középsővel pedig az árok Ny-i végében előkerült É—D irányú falat. A leletanyag 15—110 cm mélység közt jött elő, a XIV—XVII. századig. A XIV. századi kerámiaanyagot a legalsó szürkés réteg fölött találtuk, a XV—XVI. századit pedig a felső fölött. Itt volt még egy számszerijnyílhegy és vasgolyó. Az alsó szürkés réteg tehát a XIII—XIV. századi járósínt lehetett, míg a felső a XV—XVI. században keletkezett. Feltehetően a külső várfalat, amelynek alapozása pontosan egybeesik az utóbbi járósínttel, a XIV. században építhették. A XVII. századi edénytöredékek a legfelső szürkés rétegből jöttek csak elő, így a kaputoronyhoz vezető út fala sem készülhetett a XVII. századnál korábban. Az árokban talált XIV. századi edénytöredékeknél mélyebben néhány koravaskori edényperem és oldalrész is előkerült. Ilyeneket még a „C” árokban és a felső vár feltöltődésében is leltünk. E néhány edénytöredék azt bizonyítja, hogy a várhegyen rövid időre a koravaskorban is megtelepedtek. A „B” árok Ny-i végében levő 55 cm magas, 105 cm széles falalapozás (51. kép) feltehetően a kaputorony előtti területet körülvevő védőfal maradványa. Érdekes azonban, hogy folytatását a „C” árokban nem találtuk meg.

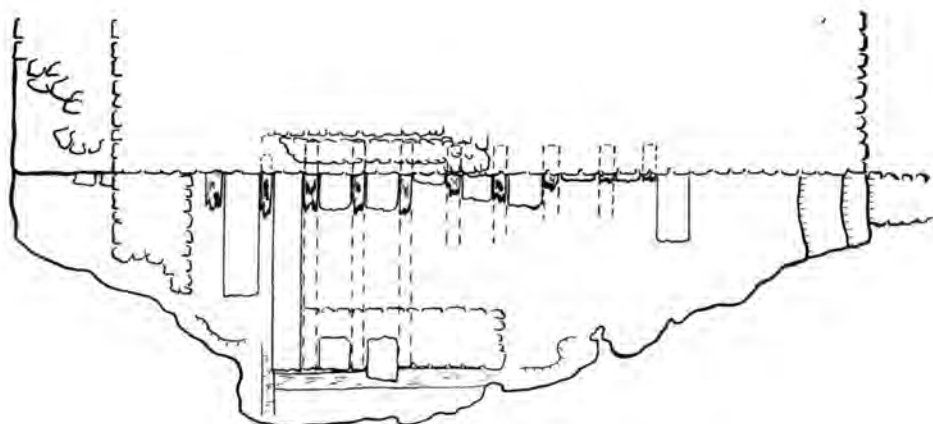
A „C” árkot a D-i toronnyal szemben jelöltük ki, 18,80 m hosszú, 80 cm széles volt. A 15—20 cm vastag humuszos réteg alatt az árok K-i felében építkezési törmelékes, Ny-i felében barnás-szürke, néhol kavicsos feltöltődést találtunk (53. kép). Az árok közepén 100 cm mélyen bukkant elő a szikla, Ny-i végében a sárga altalaj. K-i végében a szikla oldala padkásan lefaragott.

38. kép. Az öregtorony előkerült alapozása felülről.

39. kép. Az öregtoronyban előkerült fal.

40. kép. A Jaboronás kis bástya alaprajza.

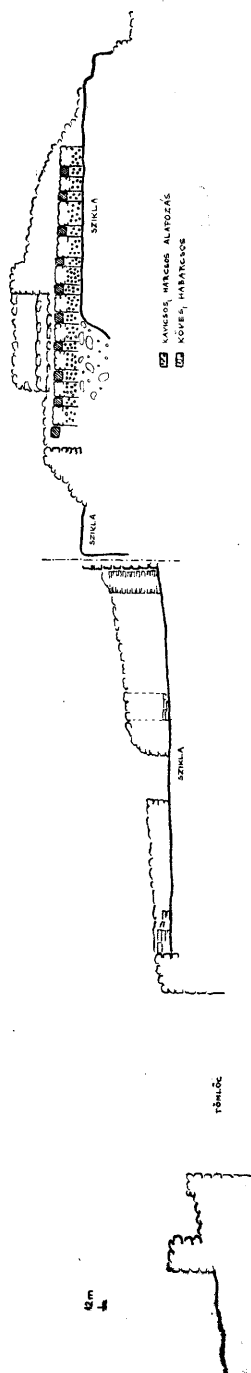
Ny-i végében két nagy terméskövet, sziklagörgeteget találtunk, de ezek nem falhoz tartoztak. Úgy tűnik, hogy a „B” árokban előkerült fal még a „C” árok előtt kapcsolódhatott az alsó várat tartó sziklaemelkedéshez. További kutatása e — fákkal benőtt — részen nem volt lehetséges. Hasonló külső várfalövnék nyoma a vár K-i oldalán nincs, annak igen meredek volta ezt nem tette szükségessé.

A várhoz tartozik még az odavezető út, amely a vár alatt, DNy felől, a faluba vezető útról indul és nagy ívben felkanyarodik É felől a várhoz. A középkorban is ezt az utat használták, amit az is bizonyít, hogy tisztításánál, szélesítésénél középkori cserepeket találtunk.

A vár építéstörténete

Boldogkő története és feltárásának ismertetése után összefoglalásként megkíséreljük építési korszakainak megállapítását. Munkánkat megnehezíti az, hogy nincs a várról középkori ábrázolás, építésére vonatkozó írásos adat, s ugyancsak megnehezíti az egyes építmények kormeghatározását az a tény is, hogy a régészeti anyag nagyobbik részét nem vehetjük keltező értékűnek.

Az okleveles adatok és a gazdag árpádkori kerámiaanyag egybehangzóan bizonyítják, hogy Boldogkő vára az *Árpádkorban* épült, mégpedig — az okleveles adatok bizonyossága szerint — a tatárjárást követő időben. 1280 körül már állt. Építése talán a Tomaj-nemzetséghez fűződik, feltehetően Jaak fia Tyba ispánhoz. Az árpádkori vár csupán a hegy legmagasabb pontján, a felső várban levő, armírozott sarkú, négyszögletes alaprajzú öregtoronyból állt, amely egyben lakótorony is lehetett. A tatárjárást követően épült árpádkori várakat általában magánosan álló, többnyire fallal vagy földsáncsal körülvelt torony képezte [123]. Boldogkőn ilyen védő fal nyomát nem találtuk meg.

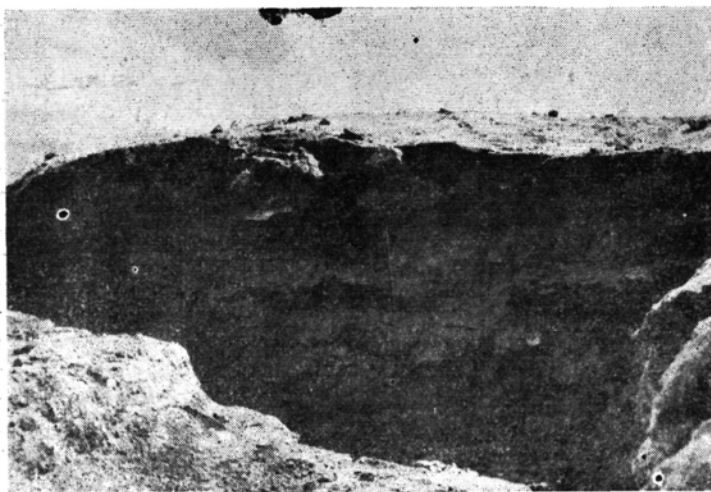
41. kép. A kis bástya metszete az öregtorony K-i falában, a téglapilléres helyiséggel és a tömlőccel.

A torony DK-i sarkában előkerült fal és cölöplyuk későbbi, valószínű csigalépcső maradványai.

A vár első nagyarányú bővítése a XIV. század első felében mehetett végbe, amikor az öregtoronyhoz a palotát és a háromszögű tornyot építették. Ezt kétségtelenül bizonyítják a palota feltöltésében talált árpádkori és a XIV. század első felére tehető edénytöredékek, amelyek egyúttal a bővítés idejét és helyét is meghatározzák. A falazás jellege és a palota lőrésai ugyancsak alátámasztják megállapításunkat. A magyar várépítészetben általánosan megfigyelt jelenség, hogy a XIV. század első felétől hamarosan áttértek a belsőtoronyos várak építésére. Ez azzal magyarázható, hogy Károly Róbert hosszú harcai a tartományurak ellen megmutatták a lakótorony, öregtorony korszerűtlen voltát. Ebben az időben létesültek a paloták is, és a várakat fallal védték, bejáratainak védelmére kaputornyokat emeltek [124]. Boldogkő korszerűsítésére is ekkor kerülhetett sor. E nagy építési munkát az olasz kultúrát magával hozó Drugeth-családhoz kötjük, amelynek valószínű 1312—51-ig volt birtokában a vár, így a palota és a háromszögű torony felépítése erre az időre tehető. Feltehetően ekkor vájhatták a sziklába a ciszternát is, amelyet a palota falának meghosszabbításával védték.

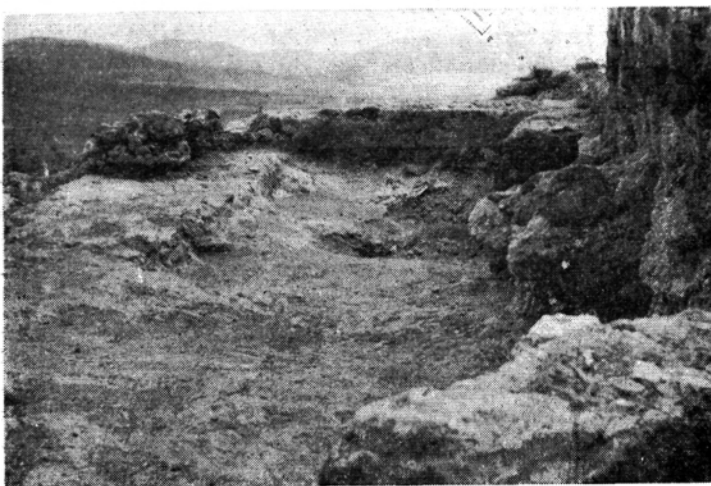
A XIV. századi vár védőfalát szintén nem ismerjük, holott bizonyosan védhették fallal. Elképzelhető, hogy az alsó udvarban előkerült cölöplyukrendszer és a D-i torony szolgálta a vár védelmét, de ezek csak később létesülhettek, nem egy időben a palotával és a háromszögű toronnyal. Lehetséges, hogy a palota K-i oldalánál, a palota és az öregtorony közt épült külső falat megelőző palánkfal a XIV. századi várhoz tartozott.

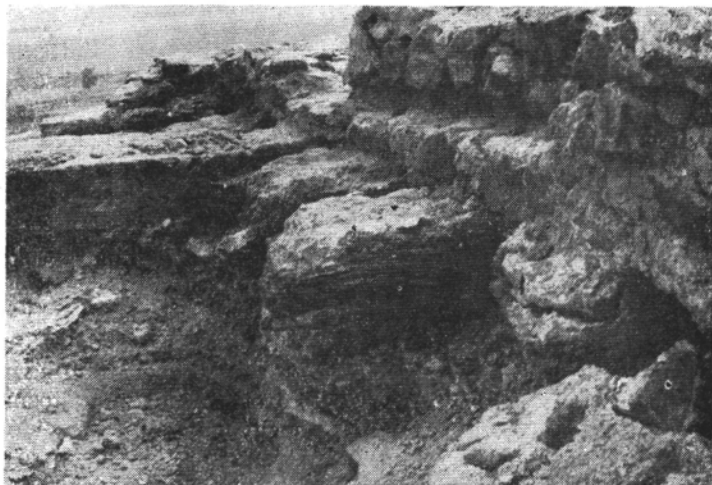
A háromszögű torony megléte bár ritka, de nem egyedül álló jelenség a várépítészetben, megtaláljuk pl. a szlovákiai Csejtén (Čachtice), Ugrócon (Uhrovec) és eredetileg Bajmócon (Bojnice) is ilyen lehetett [125]. Ezt a toronytípust Ausztriából a Duna mellől származtatják, ahol már a XIII. század első felében megvoltak, s a XIII. század közepe után

42. kép. A faboronás bástya K—Ny-i metszete feltárás közben.

43. kép. A faboronás bástya feltárás után.

44. kép. A faboronás bástya részlete az öregtorony falával.

jutott el ez a típus az akkori Magyarországra [126]. A háromszögű toronnyal általában egy csoportban említik a négynél többszögűeket is (ilyen van pl. Cseszneken, Visegrádon stb.) [127.] A három- és többszögű tornyok azonban egyben a várak legrégebb, XIII. századi öreg- vagy lakótornyát képezik [128]. Boldogkő esetében viszont a háromszögű építmény későbbi, XIV. századi.

Boldogkő XIV. századi formájában — amelyet az öregtorony, a palota, háromszögű torony alkot — az általános, szokásos képét, elrendeződését mutatja a korabeli váraknak. Talán leginkább Csesznekhez hasonlítható [129]. A palotabelsőt később többször is átalakították.

A vár további bővítésének idejét a feltárás után sem tudjuk pontosan megállapítani. A Ny-ról védő, az alsó udvart és a csonka bástyát létrehozó, magas, pártázatos fal, a félkörös kaputorony és a D-i torony a XV. század második felében már megvolt. A XVI. századi várépítéssel jellegzetes, főbb vonásait Boldogkőn nem találjuk meg. Úgy tűnik, hogy a D-i torony képezte négyszögletes alaprajzánál fogva az építkezés legkorábbi szakaszát, s ehhez csatlakozott az udvarban előkerült cölöplyukrendszer, amely kettős palánkfal maradványa. Ha meghosszabbítjuk a fal melletti cölöplyuksort, az a várfal alá megy, s pontosan a torony ÉNy-i sarkához fut. A toronyban a lyuksor folytatódását nem találtuk meg, noha a sziklafelszín egy magasságban van a cölöplyuksor végével. Ez azt bizonyítja, hogy a cölöplyukrendszer a toronynál nem lehetett korábbi, hanem vele egyidős. A két lyuksor közötti cölöphelyeket valószínű a palánksorok megtámasztására szolgáló gerendáknak faragták be. A palánkfalak földdel való kitöltésére utaló nyomokat nem találtunk. A cölöplyuksor csupán a később épült kaputoronyig tart. A torony belsejének kitisztítása során a két sarokhoz közel előbukkant cölöplyuk a palánkfalal egykorú kapuzat maradványa lehet. Lehetséges, hogy a beljebb

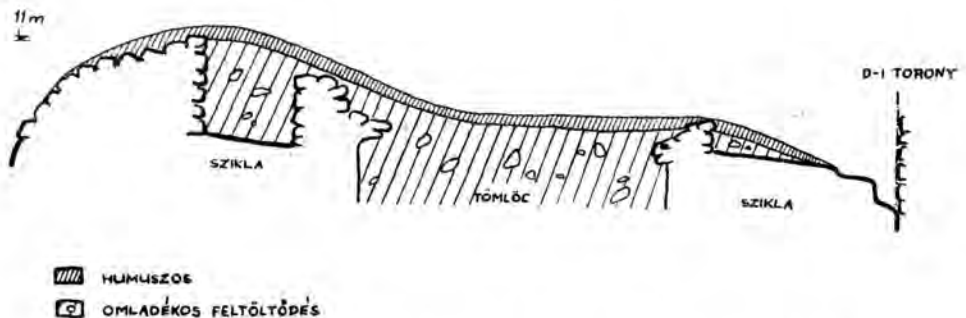
előkerült két cölöplyuk egy belső kapuzat helye. A csonka bástyán semmi jel sem mutat arra, hogy a cölöplyuk sor ott folytatódott volna. A szikla hirtelen emelkedése miatt palánkfalra ott nem lehetett szükség. A felső várat délről a D-i torony D-i falának a meghosszabbítása védte, amely az öregtoronyig tarthatott, de nagy része már csak habarcsnyomokban látszik. Későbbi javítások miatt a D-i torony és a Ny-i várfal egymáshoz való viszonyát ma már nem lehet pontosan tisztázni, de a várfalnak a saroktól, a torony falától kissé eltérő vonala, szélessége a későbbi hozzáépítésre mutat.

Később építették tehát a pártázatos védőfalat, a kaputornyot, a csonka bástyát, s valószínűleg ezekkel egyidejű a palota K-i falát védő kőfal is. A XV. századi építkezést nehéz a vár valamelyik birtokosához kötni. Boldogkő a XV. században gyakran cserélt gazdát. 1427—53-ig Brankovics György szerb despota birtokai közt szerepel több északmagyarországi, felvidéki várral együtt. A század közepétől sűrűn változnak a birtokosok, s ez az állapot nem lehetett alkalmas egy nagyobb mérvű építkezésre. Valószínűnek tartjuk, hogy Brankovics idején épül ki Boldogkő végleges formájában.

A belső tornyos várak hazánkban a XV. század első feléig épülnek ki [130]. Csesznek vára hasonló védőműve is a XV. század első felében létesült [131].

A XVI. században készülhettek a csonka bástya ágyúlőrései, valószínű a század első felében. A XVI. századi építkezés maradványa a sövényfonadékos döngölt fal, s valószínű a sziklába faragott kohójelenség is a palotában talált salakmosó medencével együtt.

A rézérc kohósításának ilyen módja megfelel a XVI. századi eljárásoknak [132]. Célját — a körülmények figyelembevételével — pénzhamisításhoz szükséges anyag előállításában látjuk. A hamis pénzek rezet és ónt tartalmazó bronzból készültek [133]. Hamispénzverésnek már a XV. századból is van emléke. A XV. század közepén Oroszlánkő várában is folyt, 1887-ben megtalálták a kohót, szerszámokkal együtt, s nagyon sok kivágott lemezt, hamispénzt [134]. Legnagyobb arányú hamispénzverés azonban a XVI. században volt, mégpedig a Felvidéken. Ebben legnagyobb szerepet a Bebek-

45. kép. A felső vár metszete a D-i torony 3. sz. kutató árkának meghosszabbításában.

család vitt. Bebek Ferenc főispán és testvére, Imre közismert pénzhamisítók voltak. Bebek Imre műhelye a szuhogyi Csorbakő várában került elő, a pénzhamisítás itt 1541—53 között történt [135], 1551-ben ugyan Ferdinánd rendeleteket hozott hamispénzverők és veretők ellen [136], ennek azonban — az akkori viszonyokat ismerve — nem sok eredménye lehetett. Bebek Ferenc Krasznahorkán veretett pénzt [137]. Feltehetően fia, Bebek György is részt vett családja üzelmeiben. 1556-ban már Boldogkő tulajdonosaként említik, s lehetséges, hogy ő készítette a sziklába faragott kohójelenségeket. Elképzelhető azonban, hogy nem ment itt végbe az egész folyamat, hanem csak a bronz előállítás történt itt és a pénzverés egy másik várban volt, mivel sem fémlemezeket, sem hamispénzt nem találtunk a feltárás során. Ez azonban azzal is magyarázható, hogy a szikla volt a járószint, így azokat eltakaríthatták.

Az öregtorony mellett levő kis bástya is a XVI. században épülhetett. Faboronából alkották, s ezt az érdekes építésmódot a népi építészetből vehették át, csak hogy itt kőfalakkal együtt alkalmazták. A boronaházak az erdős vidékek legősibb építkezési formái [138]. A középkorban a faépítéssel az ország nagy részén általános volt [139], s a várakban is gyakran alkalmazhatták, amint ezt Boldogkő példája is bizonyítja.

A vár tömlőce is meg lehetett már a XVI. században, s ugyancsak ekkor építhették a palánkfolyosót a sziklanyelvre, végén kis bástyával, továbbá ekkor vehették körül fallal a kaputorony előtti területet is.

A török támadások következményeként a magyarországi várak, különösen a végvárak a XVI. század közepétől épülnek ki teljesen, nagy átépítések történnek bennük, új védőműveket hoznak létre. Boldogkőn ebben a korban ilyen nagyobb építkezésekkel, átépítésekkel nem találkozunk, de a fent leírt kisebb építmények jellegükben a XVI. századi várépítészethez kapcsolódnak. A nagyobb átalakítások, új védőművek hiányának oka az, hogy Boldogkő kivül esett a török támadások, hadjáratok vonalától, s nem volt szükséges nagyobb mérvű megerősítése.

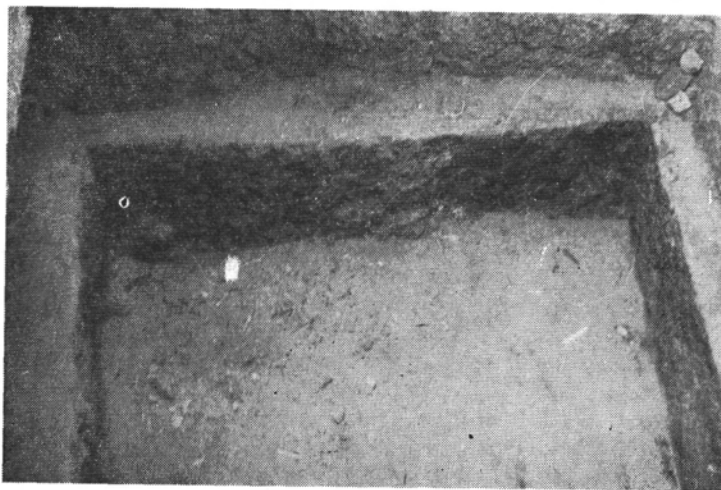
Boldogkő XVII. századi állapotáról már többet tudunk. Az 1671-es és főként az 1682-es összeírás rögzítette a vár század végi állapotát. Az 1682-es inventárium letről felfelé menet írja le a különböző építményeket [140]. „Vágyon azon várnak Külső Kapuja Rostéljos Fakbul építetett... Az Kapu mellett vágyon egy Kapus Házacska, azon Kaputul fogva az Kő Szikláig vágyon Tölgy fa Karokkal építetett rosz Palánk, melynek az alja anyira el rodhat, hogy de necesse építeni kell... azon Palánkban vágyon két Góré, avagy vgjazo Bastjacska Formára építve.” A kaputól tehát valószínű a sziklanyelvig vezetett egy palánkfal, s ezen belül a továbbiakban különböző építményeket említ a szikla mellett: „Sövényel fonatott, meg tapasztatot-Is-talo”, „kis drabancz vagy Béres haziko”, „egy Szekér Szín”, két Kenyér Sütő Kemencze”, „Bor haz”, amely felett „való Kő Szikla tetején vágyon Fabul rott kis Bastyacska”, „az edgyik Goré avagy vigyázó Hely alatt vágyon Deszkabul Csinát Mészár Szék, melik alatt penig vágyon edgy jo fél Sajto, meljen még mostanis Sajtolhatnak”. A kaputoronyhoz vezető úton „vágyon két rendbéli oh hidlas”, „az mit a várba bé mennek, vágyon edgy emelcsös uj Kápuja Sark és retez vasaival edgyütt, azon Kaput csigan fel vonyák és

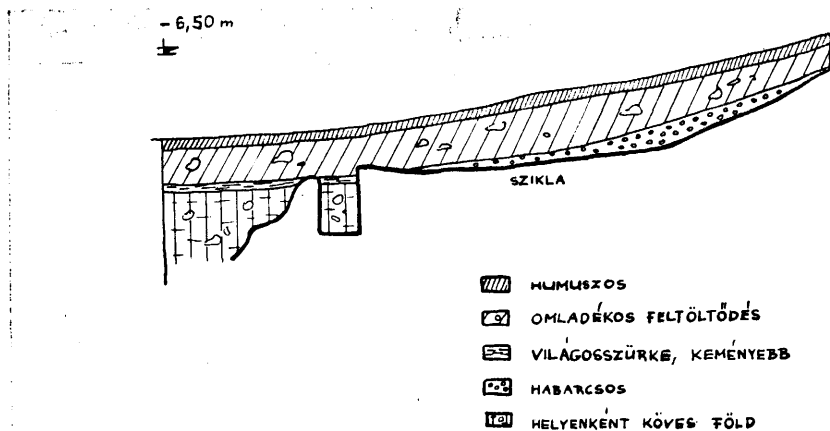
három Lakatokkal zárják, azon Kapun vagyon más Kapu...”, „azon Kapu között vagyon edgy Cirkalo Bastya (azaz a kaputorony), kiben az Hajduk tüzelnek...” Beljebb, bal kéz felől van a „Czonka Bástyá alatt edgy Pincze, Kö Sziklabul ki vagattatott, melynek négy aga vagyon” (ma is megvan a pince). „Azon Pinczének ajtaja felet Fákon fel vagyon edgy Ser főző Űst Katlan, Vaygon mas Réz Űst is...” Ezután a vár tövében gabonavermekről, majd a vár alatt földek terményeiről és az állatállományról ír, majd folytatja: „A Czonka Bastya alatt vagyon edgy gerendas haz, az ki jól lehet egészlen el nem végezetet, melyben mostanis lakatos lakik”, „azon Uj haz mellét vagyon edgy nagy Gerendas haz kiben az hajduk laknak... az két haz közöt Pusztá Pitvar”. Ezek az építmények valószínű a csonka bástyán kívül, a szikla oldalában állhattak. A csonka bástyán ezután különböző fegyvereket, kisebb ágyúkat említ. Tetőzete romladozhatott, mert azt írja, hogy „két észteendő mulva építeni kel”. „Az Czonka Bastyatul fogva a felső var kapuaig vagyon edgy foljosó, az Lövő lyukak mellet, melj fabul az előtt négy Eszteendővel építetét...” (a Ny-i várfal védőfolyosója). Majd rátér a felső vár összeírására: „Az első várban az mint jarnak vagyon edgy kamora Deszkabul való, az mellet vagyon edgy köbül építetet Istalo, 12 lora valo... ugyan az mellet van edgy Öreg Bólt... azon öreg Bolt mellet van edgy kis Kamoracska...” Ezeket az építményeket, helyüket ma már nem lehet megállapítani. Lehetőségnek tartjuk, hogy a XVII. századi építésű, téglapilléres helyiség lehetett az istálló. „Az kicsiny Kamoracska mellet vagyon edgy erős sötét Tömlöcs”, amely azonos a feltárás során előkerült, a sziklába befaragott, mély helyiséggel. A tömlöc „ellenében ugyanott van edgy sütü haz... azon haz alatt vagyon edgy erős Boltocska az Földben,... kinek két ablakja az felső várba jaro kapü közé szolgál, azon sütü haz mellét vagyon Fabul építetet Gradics, az Gradics mellet vagyon edgy köbül építetet Pitvar, Gerendas, Deszkas, azon belől vagyon edgy Gerendas lako haz, kit Ur hazanak hinak...” Ezeket a helyiségeket sem tudjuk helyhez kötni ma már. Tovább olvassuk: „Azon tractusban vagyon edgy öreg Gerendas Uj Palota, melj valami tapasztos falal által van rékesztvé, abban van zöld kaljhas kémence, semire valo, ugyan azon Palotában van edgy Szaraz Malom, cum omnibus suis apertinentis...” Itt a D-i toronyról van szó, amelyben a feltárás során megtaláltuk a malom sziklába faragott helyét. „Vaygon edgy kut, melynek Tizenhárom ölyi az meljsége, ahoz vagyon tizen három ölyi Lancs, edgy vederrel edgyütt, azon kut mélet van edgy kovacs Méhelj, de artalmas heljen van, el kel rontani...” Itt a ciszternáról van szó, amely valóban az említett mélységű, 26 m mély. A kovács műhelynek ott nem akadtunk nyomára. Az inventárium azután hosszasan beszél a palotáról, amelynek földszintjén kamrák és konyhák vannak, emeletén lakoszobák. „Azon haznak elenében vagyon edgy boltos Kápolna, az holot az Isteni szolgalat célébráltatik,... azon Kápolnán belől vagyon alsó és felső Por haz...” Ez valószínű a háromszögletű bástyá lesz, amelynek emeleti részén lehetett a kápolna (boltozatának nyoma a falakban látható), ez alatt és felette pedig a lőport tárolhatták. Az öreg-tornyot „negy szegletü Bastanak” említi, amely öt emeletes, „az ki leg nagyobb a magosb az varban”. Környékére tehetjük a tapasztott, sövényes kamrákat is. Végül az összeíró visszatér a háromszögű bástyára és ezt írja:

46. kép. A felső vár D-i része a feltárás után.

47. kép. A tömlőc alja.

48. kép. A kaputorony előtti terület „A” kutató árkának É-i metszete.

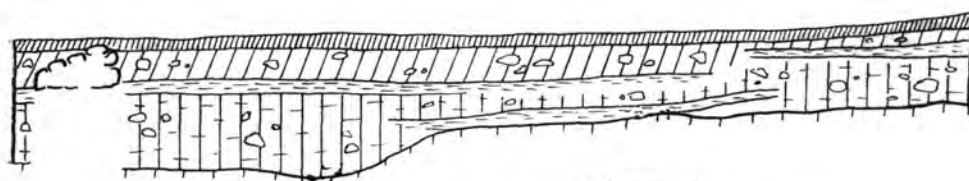
„...az három szégu köbül épitetet erős Bastya (a torony éle háromszögű kövekből épült, ezek ma is megvannak), fedel nélkül való”. Itt több tarackot tartottak, egyiket „Isterben boldogul ki mult Méltóságos Fejedelem Rakoczi Ferencz Uram Eó Naga” ajándékozta. Ezután a vár alatti jégvermeket, pincéket említi meg, majd részletesen összeírja a vártartomány birtokait, falvait („Vaár alja”, „Ujfalu”, „Arka”, „Also Méra”, „Vilmány”), azok lakosait.

A XVII. században a várban nagyobb építkezések nem történtek, így az inventáriumból egyben a középkori várat ismerjük meg. Az 1682-es összeírás egyik legfontosabb része talán a száraz malom említése a D-i toronyban. Készítésének gondolatát az 1671-es inventárium veti fel, amely szerint a várban puskaportörő malmot kívánnak létrehozni: „Salétromot Boldogkőujffalui, Arkai is, az házikónál lévő pajtákban, kamarákban két három mására való salétromos földet szedhetni és főzhetni, úgy ha ahhoz értő pattantyus lehetne az várban, nem volna úgy káros puskapor törő malmot megcsináltatni idővel a várban, elegendő puskapor lehetne is” [141]. A malmot — amelyet puskaportörésre használtak — tehát 1671 és 1682 között készítették, feltehetően 1671 után hamarosan. Boldogkő portörő malma nem egyedül álló jelenség, minden várban meg kellett lennie. A hódoltságkori malmokról, amelyek nagy része puskaportörő volt, már írott források is vannak [142]. Megemlítjük például Terebes várának 1612. évi összeírását, amely szerint a külső várban száraz malom működött [143]. A regéci uradalom 1632-es rendtartása a vár portörő malmáról is tesz említést [144]. A tokaji vár 1660. évi ábrázolásán száraz malom is látható [145]. A budai basák leveleikben megemlítik a török portörő malmokat, amelyek nagy részét magyar mesterek készítették. A fogarasiról írják 1662-ben: „A portörő malomház boronából csinált két kerékre, és tizenkét nyilú mozsárra csinált, környöskörül palánkos, sindelyes kerttel kerítve” [146]. A huszit a következőképpen mondják el 1685-ben: „belől jobb kéz felől van boronából felrótt, jó hat külőjü, jó vas-karikás, csapos és serpenyős, meglehetősen vízkerekű, új tengelyivel együtt

49. kép. Befaragás a sziklában a kaputorony előtti terület „A” árkának K-i végében.

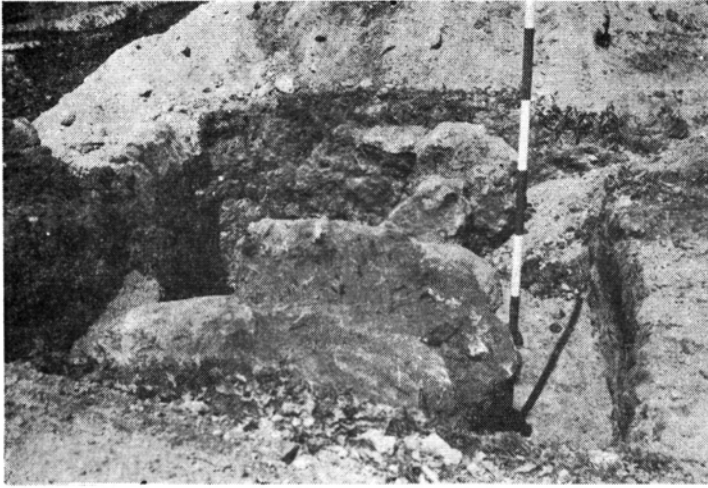

- 6,50 m
±

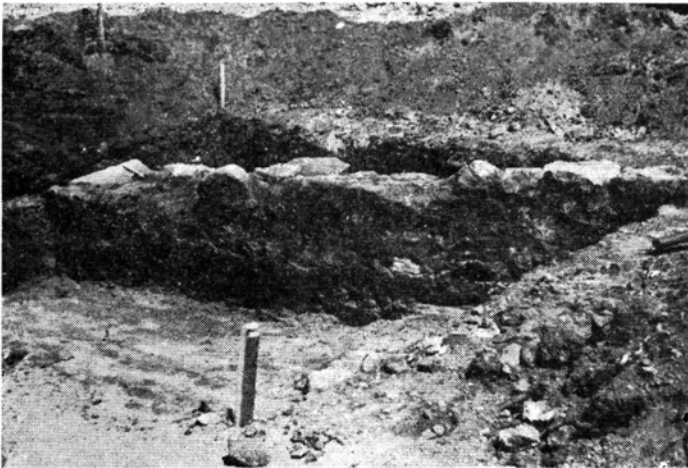
- HUMUSZOS
- OMLADÉKOS FELTÖLTŐDÉS
- VILÁGOSSZÜRKE, KEMÉNYEBB
- HELYENKÉNT KÖVES FÖLD
- ENNTEFELÉN SÁRGA TALAJ

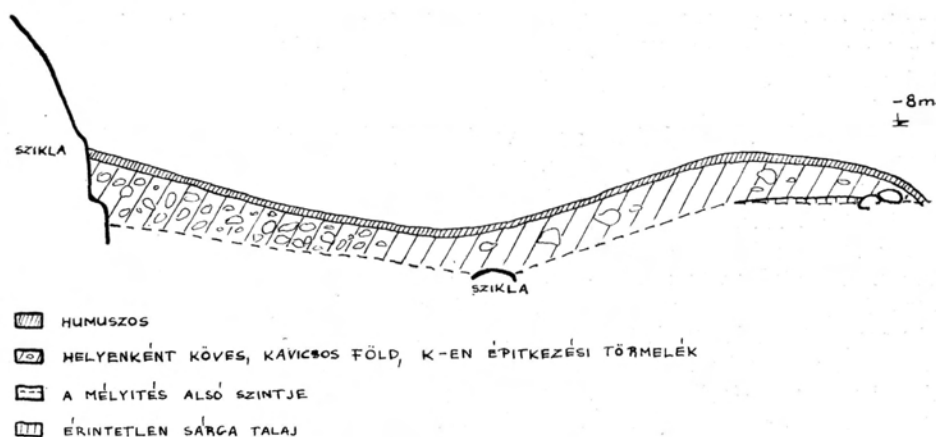
50. kép. A kaputorony előtti terület „B” kutató árkának É-i metszete.

51. kép. Külső várfal maradványa a kaputorony előtti terület „B” árkának Ny-i végében.

52. kép. A vár bejáratához vezető út kíséző falának vége.

53. kép. A kaputorony előtti terület „C” kutató árkának D-i metszete.

egy puskaportörő malomház. Az külüknek is fenekeli, hasonlóképpen az töröknek vége is majd egy arasznyira rézzel vannak megborítva.” Volt itt „hosszú czövekeken álló porszitáló tábla, szkábas szarvastekenő, szita és puskaporkeverő vaskalán” [147]. Ebből kiderül, hogy a huszti malom vízi malom volt. Feltárás eredményeként malom nyoma a füleki várban került elő, de ez gabonaörlő volt [148].

Boldogkő puskaportörő száraz malma kis helyiségben működött, így működésére a néprajzi anyagban gyakran előforduló hajtómalom — amikor az állat körbe hajtja a nagy kereket — nem hozható fel. Inkább a régi népi malmok, a taposó malmok említhetők meg a boldogkői esetében. A taposó malom hajtó kereke ferde síkban forgott, s ezen a keréken járt egyhelyben a hajtó ember vagy állat, miközben lába alatt forgott a nagy kerék [149]. Boldogkőn is így működhetett a malom, csak hogy itt a kerék függőlegesen forgott. Korabeli vagy korban hozzá közel eső száraz malmokról nem ismerünk olyan ábrázolást, leírást, amely elképzelhető lenne Boldogkőre. A sziklába faragott medence oldalánál levő csatornában (21. kép) foroghatott függőlegesen a kerék, amit egy vízszintes tengely tartott. A tengelyt a medence oldalába, egymással szemben faragott két cölöplyukban elhelyezett gerendák rögzítették. A medencéből kivezető hosszú csatorna és a Ny-i fal előtti csatornaszerű mélyedés a malomszerkezetet tartó, rögzítő gerendák helye lehet. A nagy medencében állhatott a tartály, ahova a megőrölt anyag lefolyt. A tulajdonképpeni őrlést, portörést a kerék felett magasabban elhelyezett és a nagy kerék forgásával áttétellel forgatásba hozott őrlőkövek végezték [150]. A feltárás során előkerült malomkövek bizonyára e malom őrlőkövei voltak.

Az 1682-es inventáriumban még két érdekesebb dologra figyelhetünk fel. Az egyik az, hogy a pince felett, a csonka bástyán serfőző üstöket, a palotában pedig serkádra való faanyagot említ. Ez arra enged következtetni, hogy a várban, talán éppen a csonka bástyán serfőzés is folyt. Lehetséges, hogy a pince feletti fal és az „A” fal közti sziklafelszín lépcsős, cölöplyukas meg-

faragása az ott történő serfőzés építményeinek nyoma. Serfőzés már a XVI. század végén is megtalálható, a XVII. században pedig széltében elterjedt, [151] alig van olyan conscriptio és urbárium, amely a serfőzésről nem tesz említést [152].

Végül még megemlítjük az inventáriumból a „sötét tömlőcöt”, amely szintén előkerült a feltárás során, mélyen a sziklába faragva, bejárat, ablak nélkül. Ilyen börtön gyakori a várakban. Evlia Cselebi 1665-ben a bujáki várról írja: „...van mély börtöne, melybe kötélnek kell leereszkedni” [153].

Az 1682-es összeírásból azt is megtudjuk, hogy akkor még volt élet a várban. Pusztulása az 1701—1702-es császári robbantással kezdődhetett, s ettől kezdve pusztulásnak indult. A még aránylag épen álló helyiségeit egy ideig gazdasági raktárnak használták. XVIII. század végi állapotát Vályi András szavai tükrözik: „Regéetz, Füzér, Szalántz és Boldogkő hegyei, mellyek hajdani volt váraik által híresek valának; de már az időnek mostoha viszontagságai miatt elrongyolodtak.” [154] „... fekszik Regéetzhez napnyugot felé, mellyel egy forma szerentsétlenségeket állott ki, a mannál mindaz által néhány épületteinek megtartásával szerentsésebb, mivel amannak szépségével egygyütt kőfalai is le rontattak” [155]. Valószínű itt a császári lerontásról van szó, ami Boldogkőn nem volt olyan nagy mértékű mint Regécen, falai aránylag jól megmaradhattak.

A XIX. század utolsó harmadában történt a vár neogótikus helyreállítása. Ekkor a bejáratokat, ablaknyílásokat téglával csúcsívesre építették át, a kiszakadt falrészeket befalazták, a leomlottakat felmagasították. E miatt ma már több helyen nem állapítható meg a középkori ajtó- és ablaknyílások jellege, helye stb. A helyreállító munka a Péchy-családhoz köthető. A feltárás során ugyanis sok PP-bélyeges (Pécsujfalusi Péchy) téglát találtunk, és ugyanilyeket láthatunk a befalazott részek, csúcsíves keretek téglái között is. Egy téglatöredéken 18 látható, amely az 1800-as évek utolsó negyedének egyikét, nyilván a téglakészítés idejét feltüntető évszám töredéke. A vár 1890-ig, Péchy Manó haláláig volt a Péchy-család tulajdonában, s eddig már megtörténhetett a helyreállítás. A századfordulón készült rajz már így örökítette meg Boldogkőt.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy Boldogkő vára az évszázadok során sohasem játszott fontos szerepet a történelmi eseményekben, sohasem volt királyi vár, hanem inkább királyi adományozás tárgya, s nagyrészt kisebb felvidéki családok mondhatták birtokuknak. Hosszabb időre lakhelynek nem használták, mert a feltárás eredményeként túlságosan is egyszerűen, szegényesen élénk táruó várat akkor gazdagabb belső kiképzéssel látták volna el. Úgy látjuk, hogy Boldogkő — védelmi szerepe mellett — a hozzátartozó birtokok gazdasági központja volt. 1437-ben vám- és harmincadszedő joggal rendelkezett, a vámszedőjogot 1625-ben megszüntették, de 1637-ben visszakapta [156]. Közel esik a Kassára vezető úthoz, s nyilván e helyzeténél fogva kaphatott ilyen jogokat.

Boldogkő nem tartozik a nagy és gazdag építésű várak közé, de feltárásával és annak ismertetésével — úgy gondoljuk — előbbre jutottunk a középkori váraink kutatásában, megismerésében.

THE DIGGING UP OF CASTLE BOLDOGKŐ

(An extract)

The Castle of Boldogkő standing in the boundary of Boldogkővára village, is one of the still existing and relatively most intact castles from the Middle Ages. It is also one of the smaller size castles built on hill in Northern Hungary. Its ground-plan is irregular stretching in North-South direction and is fitted with an inside turret. (Picture 1—3.)

According to chartered data it existed around 1280. At this time it was owned by Bailiff Tyba, son of Jaak from the Tomaj-clan [16—18], and it seems possible that the castle was built by him. The Amade-family possessed it at the end of the XIII. century till 1312 [20]. After their defeat Boldogkő was given to the Drugeths by King Charles Robert [22], and probably remained in their possession till 1351. At the end of the XIV. century it was mortgaged by King Sigismund with the neighbouring villages: Vizsoly, Szerencs, Novaj, Abatelke, Ujfalu, Arka [32—34]. Between 1427—53 it is mentioned among the properties of the Serbian despot, George Brankovics. King Mathias gave it to the Parlagi brothers Paul and Leslie in 1461 [42], but later mortgaged it to Kassa [45]. From the end of XV. century it belonged to the Szapolyai-family. During the fight between Szapolyai and King Ferdinand it frequently changed master between the two parties. At this period it was owned by the Tomory-family [50], by George Fra Martinuzzi [58], by Ferenc Patochy [60], and then by George Bebek from 1556 to 60 [62]. After Bebek it belonged to the Sárközy-family [69], the Serényi-family [69—70], and to the Palochay-family till 1671 [76, 85]. Boldogkő was owned by George Szelep-csényi archbishop of Esztergom from 1671 till 1685 [85]. In the meantime it was occupied by Thököly in 1678. From 1685 it was owned by the Chapter of Esztergom [99], and from 1715 the Jesuits of Lócse [103]. Gabriel Péchuj-falusy Péchy, a royal counsellor purchased it in 1753 [106]. At about 1890 it came into the possession of the Zichy-family on female line [111].

From the Middle Ages no sketch or note concerning the history of the building of the castle has remained. To clear up its history an archeological digging up was necessary, which was done in 1963—64.

To point out the building-periods is rather difficult because most of the archeological material does not help dating and the material of find shows a strong mixing in the alluvium.

Besides the chartered data the rich pottery of the Árpád-period proves (e. g. I. t. 1—8) that the Castle of Boldogkő was built in the Árpád-period after the Tartar invasion. The castle of the Árpád-period consisted of a four-cornered Oldtower standing on the top of the hill and possibly served as a dwelling place as well (pict. 5, 34, 36). Its first significant enlargement took place

in the first half of XIV. century, when the palace (picture 5, 27, 29—32) and the triangular turret was added to the Oldtower. It is proved by the pottery-fragments from the Árpád-period and the first half of XIV. century found in the alluvium of the western half of the palace (e. g. II. t. 1). This modernisation of the castle was done by the Drugeth-family. The cistern was hollowed out at the same time (pict. 5).

The under court lying lower than the upper castle, the broken bastion that served as a high defence wall, the semicircular gate-turret and the Southern Tower were existing in the second half of XV. century (pict. 5). The Southern Tower was built in the earlier period of the enlargement (pict. 5, 21—22, 25) to which was joined the double fence-wall set into the pile-hole system of the lower court (pict. 5, 11), up to the rock-rise of the later broken bastion. Here was the entrance shown by the trace of the pile-hole that turned up from the two corners of the gate-turret (pict. 5). The southern part of the upper castle was defended by the extension of the southern wall of the Southern Tower, which joined the Oldtower in a rectangular break (pict. 5). Previous to the stone-wall the eastern side of the palace was defended by a fence-wall, the trace of which was cut into the rock. The defence wall (pict. 5, 8—11) the gate-turret (pict. 5—6) the broken bastion (pict. 7, 12—16) and the stone-wall defending the eastern side of the palace (pict. 5, 33) were built later. Presumably the castle got its final form in the XV. century, when George Brankovics, the Serbian despot possessed it.

The canon-embrasures on the broken bastion might have been built in the first half of the XVI. century (pict. 5). The tamped, wickerwork earth-wall is also the remains of the building in the XVI. century (pict. 5, 13, 17). The making and use of the forge on the broken bastion cut into the rock also began in the XVI. century for producing bronze. A dross-washing basin was also found in the palace (pict. 5). Copper was smelted in the forge and it was alloyed with stannum. We found a bronze-cake, some stannum, copper and dross near the forge. Bronze might have been produced in the time of George Bebek, who used it for counterfeiting. The iron-dross and wrought iron proves, that in this very same foundry forged iron was also produced by wrought process previous to smelting bronze or at the same time [120]. The smaller tower was built to the eastern side of the Oldtower of wooden poles in the XVI. century too (pict. 5, 35, 40—44). Its style is taken from popular architecture. At this period the dungeon of the castle still existed (pict. 5, 47) and the fence-corridor, the pile-holes of which are still to be seen, was built on the rock-mass then (pict. 1, 5). The area before the gate-turret might have been defended by an outer wall (pict. 4, 50—51) which was connected to the side of the rock before moat „C” (pict. 4, 53). No bigger change took place in the XVI. century, because Boldogkő lay outside the line of Turkish invasion and attacks, and for this reason no rebuilding of greater size seemed to be necessary.

The condition of Boldogkő at the end of XVII. century is fixed minutely in the census of 1682 [96]. One of the most important part of the inventory from 1682 is the mentioning of a dry mill in the southern tower, which had been used breaking gunpowder. The mill was set up between 1671—1682

and its place was cut into the rock (pict. 5, 21, 23—24). From the tools of brewery one may conclude that brewing had been going on too in the castle, perhaps in the southern part of the broken bastion (pict. 5). In the XVII. century there was no greater construction. Only a room with brick-pillars was added to the south-eastern corner of the Oldtower (pict. 5, 41), the walls that fence the road leading to the entrance of the castle might have been made then (pict. 4—5).

The decay of the castle began with the explosion by the imperial army in 1701—1702, and from this time on its destruction has been going on.

In the last third of the XIX. century the neogothic restoration of the castle took place in the time of the Péchy-family. Their entrances, apertures for windows were rebuilt of brick to gothic, and some walls fallen out were walled up.

About the significance of Boldogkő we may say this. During the centuries it never played an important role in historical events, it never was a royal castle, rather an object of royal grant and it has been possessed mostly by smaller families of the Highland. It has not been used as a residence for a longer period, otherwise it would have been equipped much richer than shown by the simple finds of the digging up. Boldogkő, besides being a means of defence, has been the economical centre of the estates belonging to it. In the Middle Ages standing near to the road that led to Kassa, it had a right of tax and thirtieth collecting [156].

Out of the poorish find we may bring to prominence a glazeless stove-tile representing a rider and reminding us of the XVI—XVII. centuries (V. t. 1.), a glazeless, stained, wire-patterned stove-cowl and a coloured, glazed jug with flowery Turkish design (V. t. 2.).

J E G Y Z E T E K

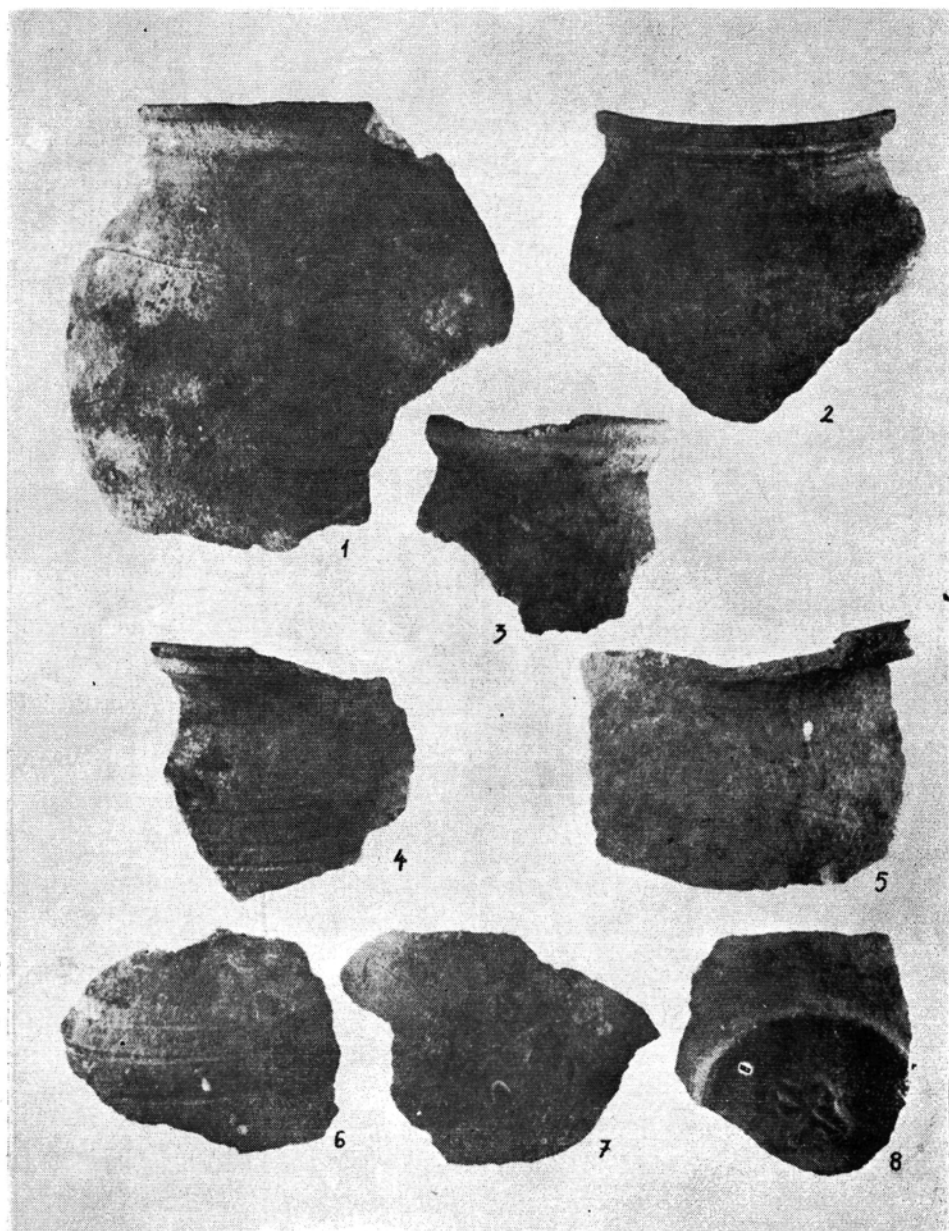
- [1] *Matthiae Bel.*, Compendium Hungariae Geographicum, ad exemplar notitiae Hungariae novae Historico-geographicae. IV. (Pozsony, 1767) 129. — „Boldogkő, Bodokő, bello Rakócziano disiecta, ad Collegium PP. Soc. Iesu, quod Leutschouiae est pertinet. Habet vinum non ignobile.”
- [2] *Ioannis Tomka Szászky.*, Introductio in orbis antiqui et hodierni Geographiam. (Pozsony, 1777) 545. „Boldog-kő, Bodokő, arx bello Rakotziano desolata, et Leutschonoensi olim Iesuitarum collegio descripta nunc haeredium Nobilis gentis Péchy de Pécs-Újfalú, ex concessione Regia factum, vino nobili commendatur.”
- [3] *Vályi András.* Magyar Országnak leírása. I. (Buda, 1796) 240—241.
- [4] *Hunfalvy J.*, Magyarország és Erdély eredeti képekben. (Darmstadt, 1860) II. 268.
- [5] *Rupp J.*, Magyarország helyrajzi története II. (Pest, 1872) 222.
- [6] *Sziklay J.—Borovszky S.*, Abaúj-Torna vármegyék és Kassa. (Budapest, 1896) 288.
- [7] *Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képben. (Budapest, 1900) VI., Felső Magyarország II. 251—252.
- [8] *Csikváry A.*, Vármegyei Szociográfiák VII. Abaúj-Torna vármegye. (Budapest, 1939) 169.
- [9] *Genthon I.—Szentiványi Gy.*, Vármegyei Szociográfiák VII. Abaúj-Torna vármegye műemlékei. 102.; *Gerő L.*, Magyarországi várépítészet. (Budapest, 1955) 193—194, 320—322, 404—405, 438, 440, 443, 464. *Genthon I.*, Magyarország művészeti emlékei II. (Budapest, 1961) 43.
- [10] *Sziklay J.—Borovszky S.*, Abaúj-Torna vármegyék és Kassa. 288.; *Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képben. 252.; *Gerő L.*, Magyarországi várépítészet. 194.; *Genthon I.*, Magyarország művészeti emlékei. 43.
- [11] *Hunfalvy J.*, Magyarország és Erdély... 268.
- [12] *Vályi A.*, Magyar Országnak leírása. 240—241.
- [13] *Csikváry A.*, Abaúj-Torna vármegye... 169.
- [14] *Kemény L.*, Abaúj-Torna vármegye története 1527—1648. Történelmi Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 1913. 27.
- [15] *Győrffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. (Budapest, 1963) 70.
- [16] *Hazai Okmánytár VII.* (Budapest, 1880) 243. — „...qui sub eiusdem unius ex nobis testimonio possessiones Comotis Tybe filii Jaak, Rezy, et Syid vocatus, quas rex Ladislaus bone memorie pro concambio possessionis sue et Castri Boldua nocati eidem contulerat propter turbaciones Regni diuersas... comiti Tybe memorato possidendas, si non fieret contra dictum.” Az oklevél szövegét Kilián István oldotta fel, szíves segítségét ezúton is köszönöm. *Győrffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország... 70.
- [17] *Hazai Okmánytár VI.* 260—261.
- [18] *Karácsonyi J.*, A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. III. (Budapest, 1901) 112.
- [19] *Győrffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország... 70.; *Hazai Okmánytár VII.* 254, 300.
- [20] *Kemény L.*, Abaúj és Torna vármegye története a honfoglalástól az 1648-ik évig. Történeti Közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából. Kassa, 1912. 10—25. 92.
- [21] *Fejér Gy.*, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII. (Buda, 1832) 203.; *Győrffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország... 70.
- [21] *Győrffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország... 70.
- [22] Uo.
- [23] *Győrffy Gy.*, ua. 52.
- [24] *Anjou-kori Okmánytár II.* (Budapest, 1881) 572., 483. okl.
- [25] *Fejér Gy.*, Codex diplomaticus... 280., 15. okl.; *Wertner M.*, Adalékok a XIV. századbéli magyar világi archontológiához. Tört. Tár. 1907. 183.; *Győrffy Gy.*, Az Árpád-kori Magyarország... 70.

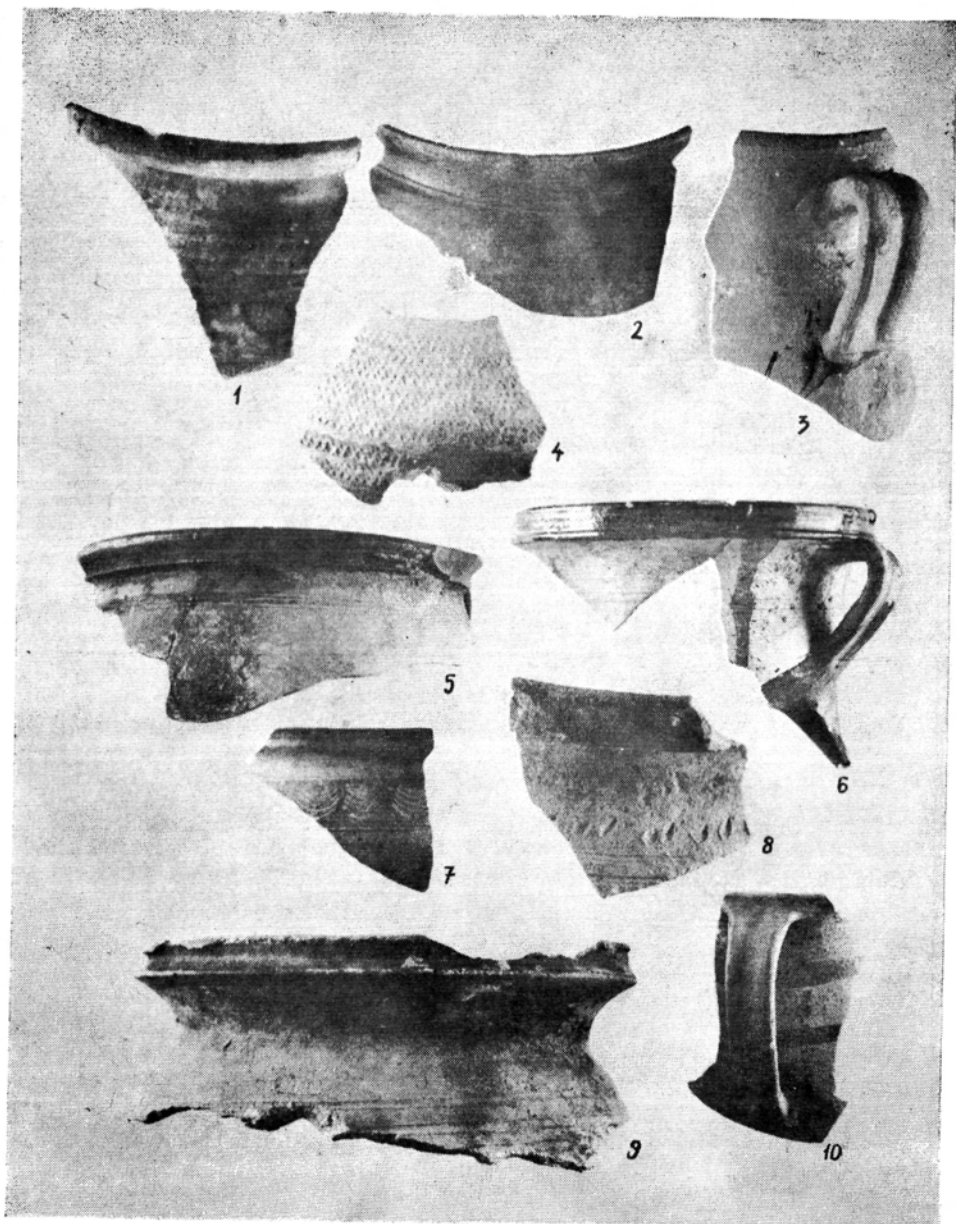
- [26] *Fejér Gy.*, Codex diplomaticus... VIII. 280.; *Karácsonyi J.*, A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. (Budapest, 1900) I. 254.
- [27] *Fejér Gy.*, Codex diplomaticus... 136., 324.; *Kárfy Ö.*, A Csicseri család levéltára. Történelmi Tár 1900. 398—400.; *Wertner M.*, Adalékok a XIV. századbéli... 183.
- [28] *Kemény L.*, Abaúj és Torna vármegye... 146.; *Wertner M.*, Adalékok a XIV. századbéli... 183.
- [29] *Wertner M.*, uo. 183.
- [30] *Fejér Gy.*, Codex diplomaticus... VIII. 324., 251.
- [31] *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. (Budapest, 1890) 197.
- [32] Zsigmond-kori oklevéltár I. (Budapest, 1951) 39., 403.
- [33] *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza... 197.
- [34] *Kemény L.*, Abaúj és Torna vármegye... 20.; Zsigmond-kori oklevéltár I. 82., 822.
- [35] Zsigmond-kori oklevéltár I. 495., 4472.
- [36] Zsigmond-kori oklevéltár II. 180., 1536.
- [37] *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza... 197.; *Kemény L.*, Abaúj és Torna vármegye... 20.
- [38] *Fejér Gy.*, Codex diplomaticus... X. 450., 189.; *Pesty F.*, Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota czím. Értekezések a történelmi tudományok köréből VI—9. (Budapest, 1877) 21.
- [39] *Kemény L.*, Abaúj és Torna vármegye... 149.
- [40] *Lehoczky T.*, Jelentés a leleszi levéltár némely okmányairól. Századok 1871. 616.
- [41] *Csikváry A.*, Vármegyei Szociográfiák VII. Abaúj-Torna vármegye. 169.
- [42] *Sziklay J.—Borovszky S.*, Abaúj-Torna vármegyék és Kassa. 288.; *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza... 197.
- [43] *Csánki D.*, uo. 197.
- [44] *Kemény L.*, Abaúj és Torna vármegye... 149.
- [45] *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza... 197.
- [46] *Kemény L.*, Mátyás király keresztes vitézei 1464-ben. Hadtörténelmi Közlemények. (Budapest, 1913) 145—146.
- [47] *Csánki D.*, Magyarország történelmi földrajza... 197.
- [48] *Kemény L.*, Abaúj és Torna vármegye... 20.
- [49] *Demkó K.*, Felső magyarországi várak és várbirtokok a XVI. században. Hadtörténelmi Közl. 1914. 212.
- [50] *Puky A.*, Adatok Torna vármegye XIII. századi kiterjedéséhez és a Tomory család történetéhez. Tört. Tár 1883. 216.
- [51] *Demkó K.*, Felső magyarországi várak... 213., 621.
- [52] *Csikváry A.*, Vármegyei Szociográfiák VII. 169.
- [53] *Korponay J.*, Abaújvármegye monográfiája. (Kassa, 1871) 14.
- [54] Uo. 15.
- [55] *Sziklay J.—Borovszky S.*, Abaúj-Torna vármegyék... 487.
- [56] *Szirmay Sz. A.*, Szathmár vármegye fekvése, története és polgári eszmérete. (Buda, 1809) II. 68.
- [57] *Kemény L.*, Felső magyarországi hadi mozgalmakra vonatkozó adatok Kassa város levéltárában. 1526—1536. Hadtörténelmi Közl. 1912. 291.
- [58] *Sziklay J.—Borovszky S.*, Abaúj-Torna vármegyék... 288.
- [59] *Demkó K.*, Magyarország hadi ereje a XVI. században. Hadtörténelmi Közl. 1916. 313.
- [60] *Puky A.*, Adatok Torna vármegye... 216.; *Sörös P.*, Az elenyészett bencés apátságok. A Pannonhalmi Szt. Benedek-rend története XII/B. (Budapest, 1912) 448.
- [61] *Puky A.*, Adatok Torna vármegye... 216.
- [62] *Sziklay J.—Borovszky S.*, Abaúj-Torna vármegyék... 489.
- [63] Magyar Törvénytár 1526—1608. (Budapest, 1899) 457.; *Borovszky S.*, Borosod vármegye története a legrégebb időktől a jelenkorig. (Budapest, 1909) 93—94.

- [64] Fügedi E., Művészettört. Ért. 10 (1961) 77.
- [65] Sziklay J.—Borovszky S., Abaúj-Torna vármegyék... 489.; Csikváry A., Vármegyei szociográfiák VII. 169.; Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. 252.
- [66] Leszih A., A szuhogyi csorbakői vár XVI. századbeli pénzhamisító műhelye. Numizmatikai Közl. 1941. 52.
- [67] Kemény L., Abaúj-Torna vármegye története 1527—1648. Tört. Közl. Abaúj-Torna vm. és Kassa múltjából. 1914—15. 34.
- [68] Sziklay J.—Borovszky S., Abaúj-Torna vármegyék... 489.; Csikváry A., Vármegyei... 169.
- [69] Puky A., Adatok Torna vármegye... 216.
- [70] Csikváry A., Vármegyei Szociográfiák VII. 169. Az oklevelet a boldogkőváraljai r. kath. plébánián őrzik. A Sziklay—Borovszky-féle monográfia még három birtokosát említi meg ebből az időből: Sárközy Boldizsárt 1571-es, Makkházy Orsolyát 1573-as, Vizkelety Benedeket 1576-os évszámmal. Sziklay J.—Borovszky S., Abaúj-Torna vármegyék... 288.
- [71] Géresi K., A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára (Budapest, 1885) 485—491.
- [72] Uo. 493.
- [73] Uo. 431.
- [74] Uo. 605.
- [75] Veress E., Basta György hadvezér levelezései és iratai I. (Budapest, 1909). Magyar Történelmi Emlékek. MTA I. oszt. Okmánytárak 34. köt. 396—398.
- [76] Majewski, A., Nedec, egy magyar vár Lengyelországban. Műemlékvédelem. 1965. 95.
- [77] Uo.
- [78] Consriptio Bonorum Arcis Bodokü... 1671. Az eredeti példány a boldogkőváraljai plébánián található. Fotómásolata a Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattárában van.
- [79] Erdélyi Történelmi Adatok III. (Kolozsvár, 1858) 180, 196.
- [80] A kassai százéves egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve I. (Kassa, 1904) 83.
- [81] Kemény L., Az 1644-ik évi hadjárat történetéhez. Hadtört. Közl. 1917. 147.
- [82] Szilágyi S., Kemény János és Bornemissza Péter levelezése. Az 1644—45-ki hadjárat idejéből. I. Tört. Tár. 1880. 41.
- [83] OL — Rákóczi levéltár. Arch. Fon. Rákóczi. B. 1589. Fol. 432—433.
- [84] Korponay J., Abaúj vármegye monographiája. 41.
- [85] Vályi A., Magyar Országának leírása I. 240—241.
- [86] Soltész Zoltánné, Szelepcsényi György ismeretlen rézmetszete. Művészettört. Ért. 4 (1955) 216.
- [87] Consriptio Bonorum Arcis Bodokü... 2.
- [88] Uo. 28.
- [89] Uo. 33.
- [90] Uo. 2.
- [91] Soltész Zoltánné, Szelepcsényi György... 216.
- [92] Kula P., Közlemények Tállya városának levéltárából. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaújhely 1912. 226—227.
- [93] Sziklay J.—Borovszky S., Abaúj-Torna vármegyék... 288.
- [94] Szilágyi A.—Szilágyi S., Török-magyarkori állami okmánytár. VII—12. (Budapest, 1872) 579.
- [95] Sziklay J.—Borovszky S., Abaúj-Torna vármegyék... 228.; Csikváry A., Vármegyei Szociográfiák VII. 169.
- [96] Inventarium Arcis Donor Boldógh Keő. Anni 1682. Die 18 Augusti. OL. — Urb. et concsr. fasc. 7. nro. 29. Korábban már Gerő L. is idézett belőle. — Gerő L., Magyarországi várépítészet. 404—405.
- [97] Majláth B., A felsőmagyarországi vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból. Tört. Tár 1883. 368—369.; Sziklay J.—Borovszky S., Abaúj-Torna vármegyék... 511.

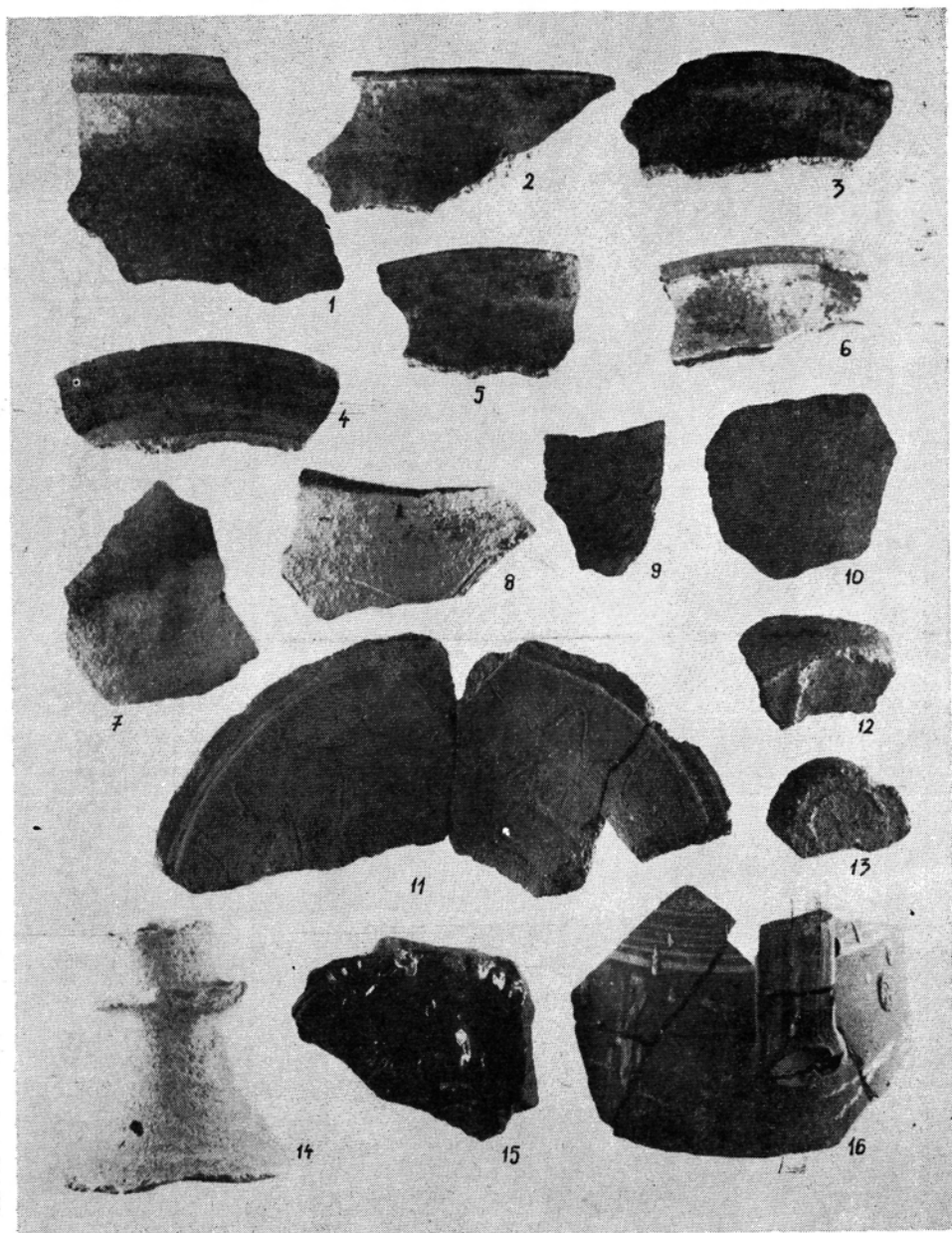
- [98] *Thaly K.*, Munkácsi levéltárak és udvartartási iratok (1680—1701). Tört. Tár. 1900. 313.
- [99] *Rupp J.*, Magyarország helyrajzi története II. (Pest, 1872) 222.
- [100] *Benczédi L.*, A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. (Budapest, 1953) 100—101.
- [101] *Gerő L.*, Magyarországi várépítészet. 366.
- [102] *Csikváry A.*, Vármegyei Szociográfiák VII. 169.; *Matthiae Bel*, Conpendium... 129.
- [103] *Rupp J.*, Magyarország... 222.
- [104] *Vályi A.*, Magyar Országnak leírása... 241.; *Hunfalvy J.*, Magyarország és Erdély eredeti képekben. 268.
- [105] *Vályi A.*, Magyar Országnak... 241.
- [106] *Rupp J.*, Magyarország... 222.
- [107] *Matthiae Bel*, Conpendium... 129.
- [108] *Rados J.*, Magyar kastélyok. (Budapest, 1939) 12.
- [109] *Iqannis Tomka Szászky*, Introductio... 545.
- [110] *Csoma J.*, Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. (Kassa, 1897) 439.
- [111] *Sziklay J.—Borovszky S.*, Abaúj-Torna vármegye... 288.
- [112] *Osztrák-Magyar Monarchia*... 251.; *Hunfalvy J.*, i. m. 268. A rajz olyan távolból készült, hogy nem használható.
- [113] A feltárást az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából e sorok írója vezette. Ezúton is köszönetet mondok Kozák Károlynak az ásatás és a feldolgozás során nyújtott értékes segítségéért.
A vár helyreállításának tervezője Koppány Tibor.
- [114] A várban a feltárást során előkerült középkori leletanyag szegényes. Segítségével nem lehet a vár egyes részeinek pontosabb korát megállapítani. Ezért bővebben csak a jelentősebb darabokkal foglalkozunk. A leletek fényképen való bemutatása olyan szempontból történik, hogy a vár minden részéből szerepeljenek az ott előkerült anyagból jellegzetes darabok.
- [115] *Parádi N.*, Középkori cserépfedők. Fol. Arch. 10 (1958) 157.
- [116] *Nemes M.—Nagy G.*, A magyar viselet története. (Budapest, 1900) 143.; *Kalmár J.*, A magyar kard művészete. (Budapest, 1938) 21.
- [117] *Nemes M.—Nagy G.*, A magyar viselet... XLII. t. 19.
- [118] Uo. 146.
- [119] Az alacsony perem ilyen korai, bár nem gyakori jelentkezésére Kozák Károly hívta fel a figyelmet.
- [120] A kohó részeinek rendeltetését, a rézérc nyerés folyamatát Zoltay Endre, a miskolci Lenin Kohászati Művek mérnöke dolgozta fel. *Zoltay E.*, HOMÉ 6 (1966).
- [121] *Kalmár J.*, Die Tschinke, oder Teschner Bruchse. Fol. Arch. 10 (1958) XXVIII. t.
- [122] Az érmek meghatározását Bíróné Sey Katalinnak köszönöm meg.
- [123] *Gerő L.*, Magyarországi várépítészet. 119., 137., 146.
- [124] Uo. 137—138.
- [125] *Menclova, D.*, Középeurópai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpaloták. Művészettört. Ért. 7 (1958) 82.
- [126] Uo.
- [127] *Koppány T.*, Csesznek vára. (Budapest, 1962) 12.
- [128] *Menclova, D.*, Művészettört. Ért. 7 (1958) 82.; *Koppány T.*, Csesznek vára. 8, 12. — Koppány T. Boldogkő öregtoronyának tartja a háromszögű tornyot, amelynek belső oldalához építették később a bővítést.
- [129] *Koppány T.*, Csesznek vára... 10.
- [130] *Gerő L.*, Magyarországi várépítészet. 137.
- [131] *Koppány T.*, Csesznek vára. 10.
- [132] Zoltay Endre közlése.
- [133] *Leszih A.*, Numizmatikai Közl. 1941. 50.
- [134] *Ernyey J.*, Oroszlánkő vára és urai. Fejérvataky Emlékkönyv. (Budapest, 1937) 115—116.

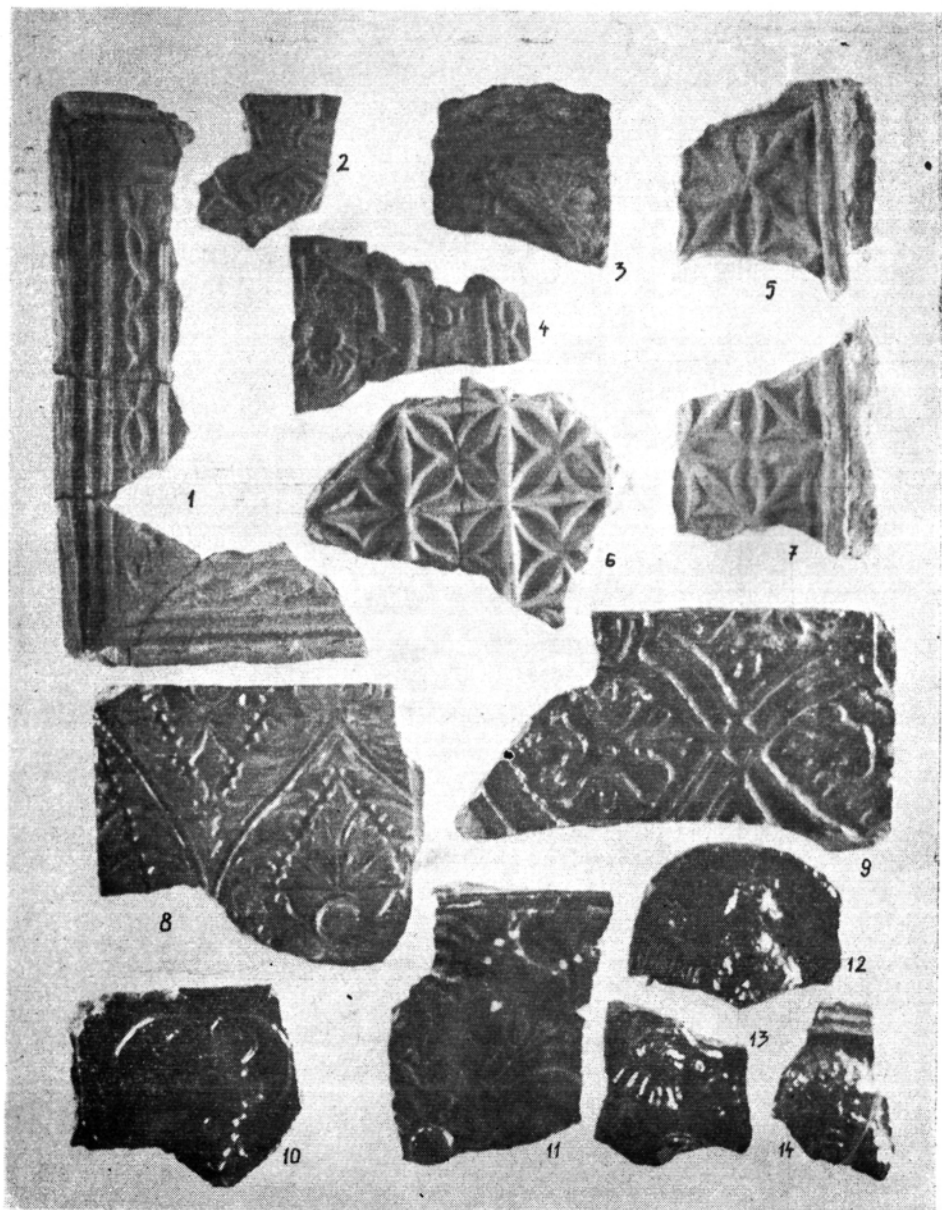
- [135] *Leszih A.*, Numizmatikai Közl. 1941. 52—53.
- [136] *Komáromy A.*, Egy hamis pénzverő a XVI. században. Századok 27 (1893) 750.
- [137] *Leszih A.*, Num. Közl. 1941. 53.
- [138] *Tóth J.*, Népi építészetünk hagyományai. (Budapest, 1961) 17, 19, 28.
- [139] Uo. 52.
- [140] Inventárium Arcis Donor Boldógh Keő. OL. — Urb. et conscr. fasc. 7. pro. 29. A továbbiakban elsősorban a vár építményeire vonatkozó sorokat idézzük.
- [141] *Conscriptio Bonorum Arcis Bodokü...* 30.
- [142] *Takáts S.*, Rajzok a török világból. (Budapest, 1915) II. 454.
- [143] *Román J.*, Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmai és mesterségei a XVI—XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. Történelmi Évkönyv I. (Miskolc, 1965) 35.
- [144] *Kemény L.*, Abaúj-Torna vármegye története 1527—1648. Tört. Közl. Abaúj-Torna vm. és Kassa múltjából. 1913. 219.
- [145] *Román J.*, Zemplén... 35.
- [146] *Takáts S.*, Rajzok a török világból. 454.
- [147] Uo. 454—455.
- [148] *Kalmár J.*, A füleki (Filakóvo) vár XV—XVII. századi emlékei. Rég. Füzet. II. 4 (1959) 3.
- [149] *Györffy I.*, Magyar falu, magyar ház. (Budapest, 1943) 230.
- [150] Köszönöm Méri Istvánnak a malom működésével kapcsolatban nyújtott tanácsait.
- [151] *Román J.*, Zemplén... 55.
- [152] *Takáts S.*, Rajzok a török világból. II. 417.
- [153] *Patay P.*, A bujági vár. (Budapest, 1959) 30.
- [154] *Vályi A.*, Magyar Országnak leírása. 3.
- [155] Uo. 240—241.
- [156] *Kemény L.*, Abaúj-Torna vármegye története. 23—24.

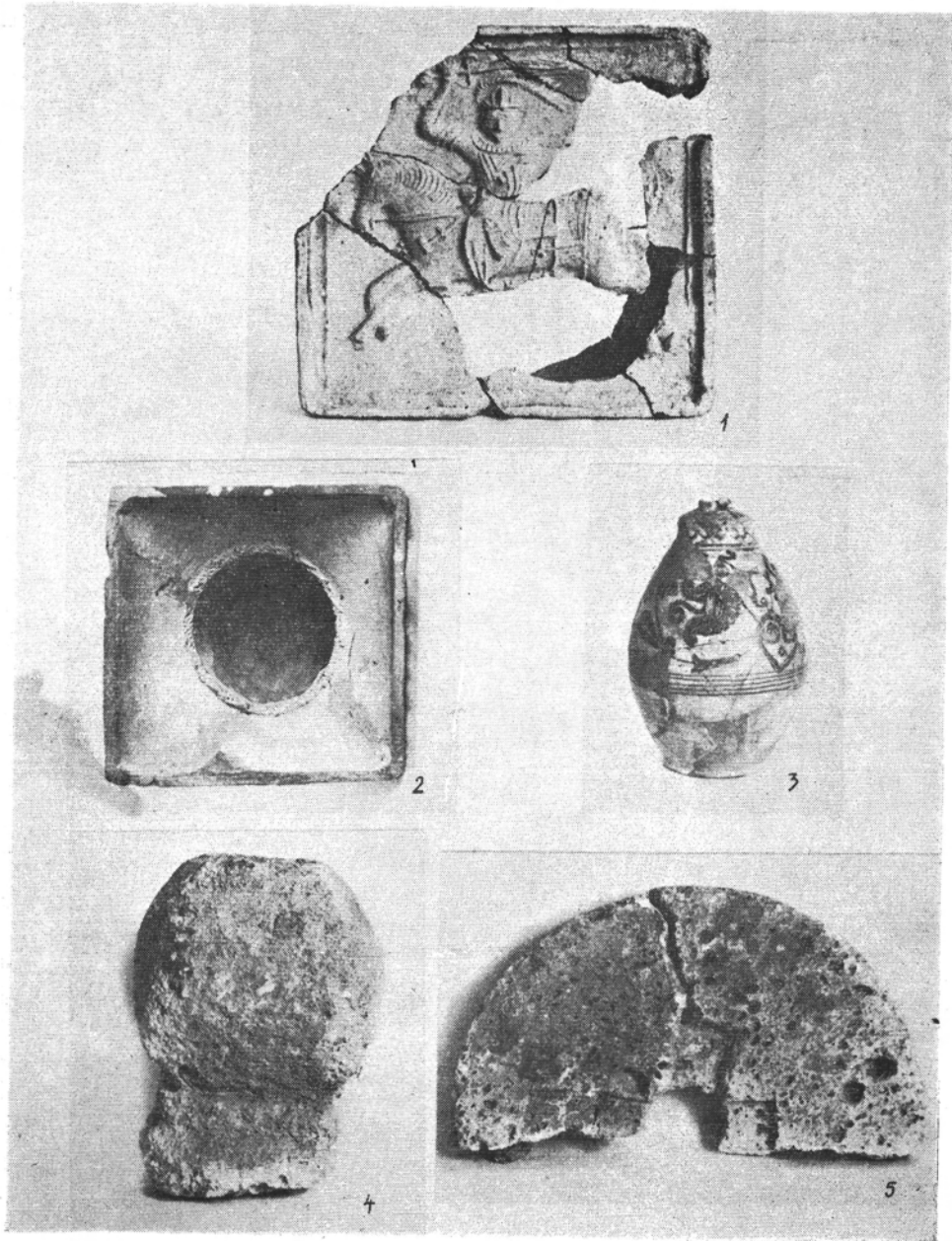

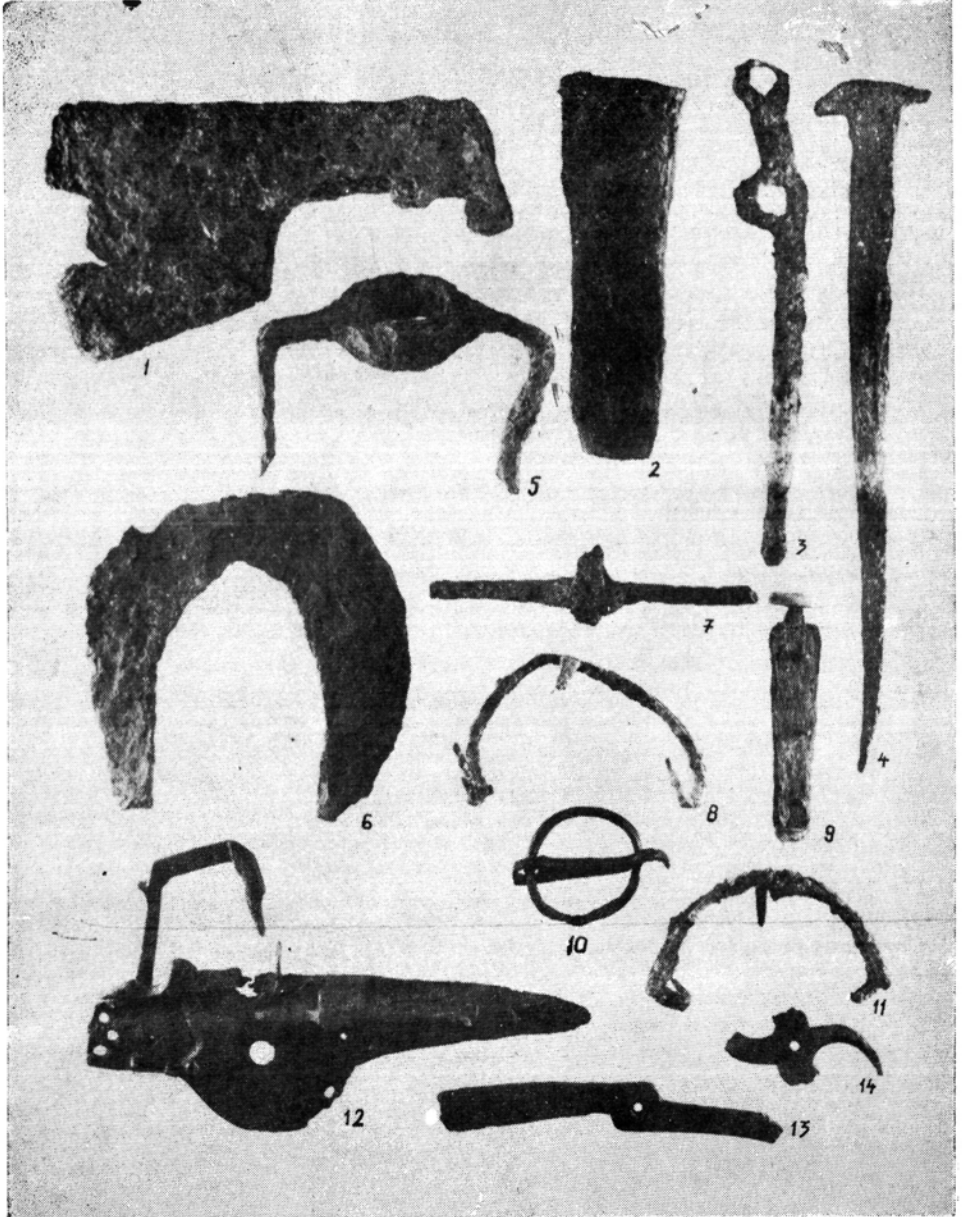
III. TÁBLA

V. TÁBLA

ÚJABB ADALÉKOK A BORSODI VAS- ÉS FÉMKOHÁSZAT TÖRTÉNETÉHEZ

A Borsod megyei vas- és fémművesség középkori történetére vonatkozóan (és ez áll a középkort követlenül követő századokra is) igen kevés tárgyi adatunk van, amint az ide vonatkozó szakirodalom is megállapítja [1]. A vaskohászat kezdeteire vonatkozó leletanyag viszonylag nem régen lett feltárva, több esetben csak salakmaradványokról van szó [2], teljes értékű kohóeletnek csak az imolai és a trizsi anyag mondható. Ennek irodalmi feldolgozása előrehaladt már [3], sőt a korabeli technológia reprodukálása is megtörtént az elvégzett próbaolvasztások révén.

Általános vélemény volt, hogy az észak-borsodi korai vasművesség a XII—XIII. sz. után megszűnt, vagy legalább is erre utalt a leletek teljes hiánya. Az imolai és trizsi vas-buca leletek és a próbaolvasztás, mint technológiai kísérlet egyaránt azt mutatta, hogy a jelzett típusú, ún. nyitott mellű olvasztókemencében, amely egyenes folytatása a domboldalba ásott olvasztópáhlynak, illetőleg egyszerű olvasztógödörnek, legfeljebb 0,5 kp nagyságrendű, közvetlenül kikovácsolható bucát lehet gyártani.

A lefolytatott boldogkőváráljai ásatások a borsodi vasművesség újabb láncszemét adták kezünkbe. A leletek feldolgozása során előkerült több olyan berendezésnek nyoma, továbbá alapanyag- és félkésztermék-lelet, amelyek egyértelműen utalnak arra, hogy Boldogkővárálján megfelelő színvonalú vas- illetőleg fémművesség folyt [4].

Az ásatásokból a legfontosabb rész helyrajzilag az ún. Csonka-bástya területe, amely a leírások szerint tartalmaz egy kb. 0,8x0,6 m alapterületű aknás jellegű kemencét, illetőleg annak kőzetbe vágott alsó, medence-szerű részét. Mind a csapolónyílás kiképzése, mind pedig a szabálytalan négyszög alakú mélyedést képező kohómaradvány méretei alapján fel kell tételeznünk, hogy a kohó agyagból készült felépítménnyel, illetőleg tűzálló béléssel volt ellátva, ezek az elemek azonban idők folyamán teljesen lepusztultak. Ezt támasztja alá az is, hogy magában a kohóban rátapadt salakmaradvány, vagy ráégés nyoma nem volt tapasztalható.

Az első leglényegesebb megállapítás a kemence típusára vonatkozik. A kemence méretei is meghaladják az eddig feltárt, korábbi eredetű észak-borsodi vasolvasztó kemencékét. A másik jellegzetesség a nyitott mellű észak-borsodi kemencékkel szemben a zárt medence-tér, kiképzett csapolónyílással, a salak eltávolítására és más, pl. nyugatmagyarországi típusú olvasztókemencééhez hasonló különálló fúvókanyílással, amely az ilyen kemencetípusokra jellemző szögben hajlik a fenékrész felé. Egyedülálló jellegzetesség magyar viszonylatban, de legalább is borsodi vonatkozásban a tömör kőzetbe vájt kohó-medence.

A kemence-lelet körül vasércmaradványok nem voltak, előkerült azonban egy kb. 2,5 kg súlyú, jellegzetes alakú vas-buca, a kovácsolás nyomaival (1. ábra). Ilyen nagyságú buca még nem került elő a borsodi vasművesség hasonló korú, vagy korábbi leletanyagából — ha ilyen leletanyag egyáltalán volt — tehát összekötő láncszemként kezelhetjük a későbbi, fejlettebb vasművesség irányában. A vasbuca kémiai vizsgálata a következő eredményt adta:

C	Mn	Si	P	S
0,08	0,02	0,032	0,070	0,014 %

A vas összetétele tipikus, kis medencehőmérséklet mellett redukált termékre utal. Az idevonatkozó kísérletek tanúsága szerint a redukció mintegy 1200 °C átlaghőmérséklet mellett ment végbe, erre utal a kis C, Mn és Si-tartalom.

Az elemzési mintát a buca egész szelvényéből vettük, tehát a minta jól átlagolható volt. Ha ilyen, nagyobb méretű és súlyú vas-bucát egyenletes kis C-tartalommal tudtak gyártani, ez csak az eddig feltárt észak-borsodi kohóknál nagyobb méretű, jobb hőtartalék kialakítással, nagyobb méretekkel jellemezhető kohókban történhetett. A feltevés pontos igazolását csak a leletnek megfelelő geometriai méretű kohó-modellekben végrehajtható próbaolvasztás adhatja meg, a fizikai-kémiai folyamatok pontos reprodukálása mellett.

A fellelt salak is tipikus, savanyú jellegű bucasalak volt a következő kémiai összetétellel:

FeO	SiO ₂	CaO	MgO	Al ₂ O ₃
56,25	15,25	1,78	0,79	2,36 %

A salak képe, a nagy FeO-tartalom, mint bucasalakra jellemző alkotó miatt sötét színű, üveges (2. ábra). A mikroszkópi csiszolat is a bucasalakra jellemző szövetképet adja. A szövetképen túlnyomó a FeO és üveges SiO₂ állomány, benne 2 FeO SiO₂ képletű fayalitdendritek (3. és 4. ábrák).

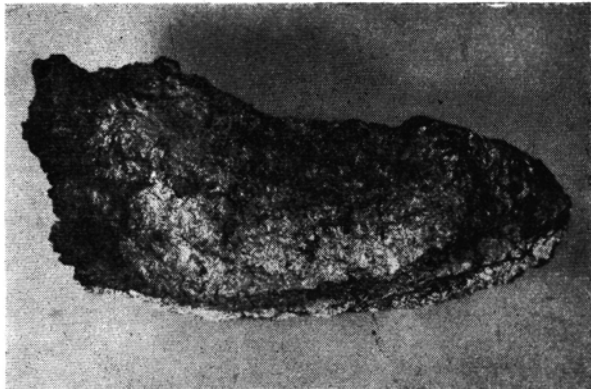
A buca-vas állományának mikroszkópi képe a kémiai összetételnek megfelelő, lényegében ferrites szövetet mutatja (5. ábra).

A vasércet közvetlen redukációjával kapott, viszonylag lágy, kis C-tartalmú buca kovácsolás után már közvetlenül felhasználható volt vastárgyak készítésére. A kis terjedelmű leletanyag nem tette lehetővé, hogy nyomon kísérhessük a továbbfeldolgozás (kézi kovácsolás, esetleges hőkezelés, cementálás stb.) menetét.

A boldogkőváráljai leletanyag más, általános kohászati szempontból érdekes leleteket is tartalmaz. A Csonka-bástya leletanyagában szerepel egy kb. 3 kg súlyú lapos bronzlepeny, ugyancsak itt találtak egy, ötvözésre minden jel szerint előkészített ötlemezt, összekalapált állapotban. Ugyanitt találtak rézércet is, kisebb mennyiségben.

Ez a leletanyag a borsodi rézkohászat történetéhez szolgáltat érdekes adalékot. A rézérc kalkopirit, erősen kvarcitos társulásban, a rudabányai előfordulásokra jellemző képet ad. Az érc nem felszíni kibúvásokban került kitermelésre, erre utal az, hogy az oxidos jellegű bomlás nem fejlődött ki, s később, a kohósítás helyén sem következett ez be, mivel a vastag törme-

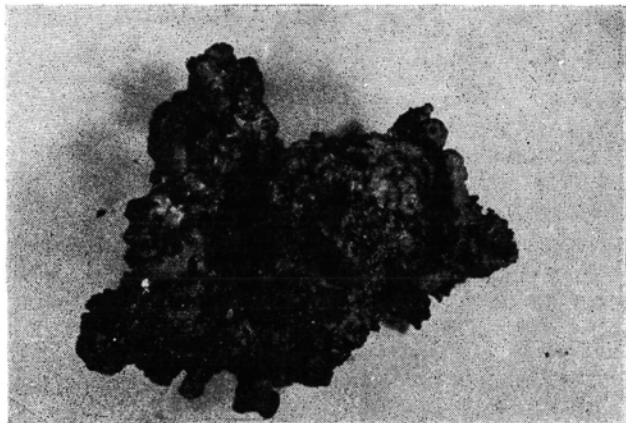
1. ábra.
Vas-buca. 1x

légréteg akadályozta ezt a folyamatot, illetve védte meg az ércdarabokat a bomlást elősegítő külső atmoszférikus behatásoktól. A vasolvasztásnál használt aknás kemence a réznek érceiből való közvetlen redukáló olvasztására is alkalmas elvben a fellelt kiképzésben. A réz érceiből (oxidos vagy szulfidos ércek) való kiolvasztása eléggé kezdetleges, szinte ősi módszerrel történt, a más vidékekről is leírt [5] klasszikus módszer szerint. A kemence aknás részét faszénnel és érccel töltötték meg, begyűjtés után fújtatóval fújták, míg a csapolónyílás alatti mélyedésbe ki nem csorgott a folyékony réz, ugyanakkor a salak a felső szinten távozott el a megfelelően kiképzett salakcsapoló nyíláson keresztül. A boldogkővával leletnél lejtős csatorna szolgál a salak elvezetéséhez, amely csatorna lapos gyűjtőüregben végződik. Itt gyűjtötték össze a nagyobb réz tartalmú salakot és törés után vihették továbbfeldolgozásra. A leletanyagból nem derül ki, hogy a rézolvasztást a kemencében vasolvasztással felváltva végezték-e, vagy korábbi vasolvasztási gyakorlat után ezzel véglegesen felhagytak és a rézolvasztásra tértek-e rá.

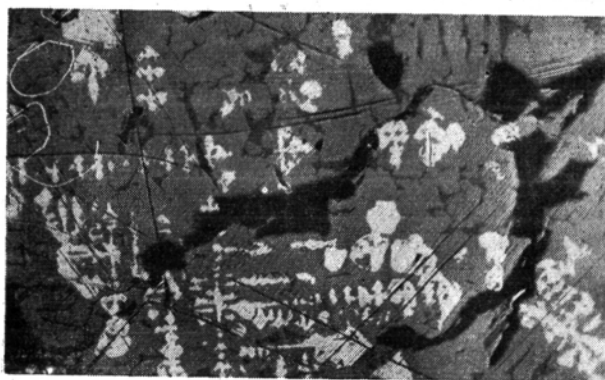
A kemence közelében a kőzetben kiképzett nagyobb önálló lapos üreg is található. Ennek lefolyó csatornái is vannak, s mint rézércelőkészítő dúsító

2. ábra.
Bucasalak. 0,8x

3. ábra.
Salak mikroszkópi
képe. 100x

4. ábra.
Salak mikroszkópi
képe. 500x

lejtős teknő szerepelt. Itt a zúzott ércet vízárammal mosták, hogy eltávolítsák a kisebb fajsúlyú meddőt a nagyobb fajsúlyú, rézben dúsabb ásványrészekről. A palota-várrészben hasonló fokozatos mosórendszer nyomai találhatók meg. Ez két, különböző szintű, kőbe vájt teknőből állt, összekötő lejtős csatornával, ülepítő csapdával a csatorna nyomvonala mentén. Ez lehetett a rézben dús salak aprítás és zúzás utáni mosóműje, ahol a mosás szintén vízárammal történt, de nincs kizárva, hogy a berendezést ércmosásra is használták, Ércpörkölt hely nyomaira, vagy zúzóberendezés félreérthetetlen nyomaira a vár területén nem lehetett találni.

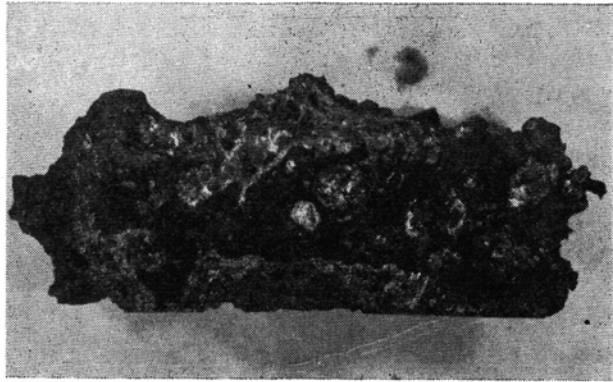
A fellelt bronzlepleny többé-kevésbé beleillik a kohó csapolónyílása alatti medencébe, feltehető, hogy a folyékony rézfürdőbe közvetlenül juttattak be ónt, de az anyagot túltvözve, az nagyon keménnyé vált és az akkori technológia mellett nem használhatták fel képlékeny alakítási célokra (pl. pénzverésre). Feltűnő lenne egyébként, hogy ilyen viszonylag nagy fémdarabot miért hagytak veszendőbe menni, annak ellenére, hogy a színesfémek akkor is nagy értéket képviseltek.

Így a szintén Bebek-tulajdonban volt és ott feltárt [6] Szuhogycsorbakői pénzhamisító műhellyel a technológiai kapcsolat közvetlenül nem bizonyítható, csak valószínűsíthető. Az alapanyagként felhasznált érc kétségtelenül

5. ábra.
Buca-vas mikroszkópi
képe. 100x

6. ábra.
Olvadt réz faszén
darabokkal. 1x

lenül azonos eredetű, mindkét várban folyt rézércből való közvetlen redukció útján történő rézkinyerés. Ez utóbbi tényre mutat a Szuhogy-Csorbakő-i lelet anyagát képező redukálódott, kemencéből közvetlenül kiszedett rézdarab, salaktermékekkel és faszéndarabokkal (6. ábra), bár magáról a kemencéről leletanyag nem áll rendelkezésünkre.

Összefoglalás.

A boldogkőváraljai ásások során a XV—XVI. sz. idejéből származó vasművesség leletei kerültek elő. A vasművesség e lánczeme értékes adalékokot jelent a vas közvetlen redukciós úton (bucatózzel) történő kinyerési technológiáját illetően. A korabeli technológia reprodukálását célszerű lenne próbaolvasztással megkísérelni. A leletanyag másik része a kevésbé ismert borsodi rézkohászat egy részletére világít rá, amelynek alapján valószínűsíthető a Szuhogy-Csorbakő-i rézfeldolgozással (hamispénzverés) való kapcsolat.

Zoltay Endre

IRODALOM

- 1 — Rudabánya ércbányászata. OMBKE—Műszaki Könyvkiadó. Bp. 1957.
- 2 — Hegedűs Z.: Bucakemence-salakvizsgálatok néhány tanulsága (kézirat). Tartalmazza a felsőkelecsényi salakok elemzési eredményeit.
- 3 — Dr. Vastagh G.: Középkori vasolvasztó Imolán. Kohászattörténeli Bizottság Közleményei. 17. sz. 1960.
L. még a KTB támogatásával az I.KM-nél történt próbaolvasztások vizsgálati eredményeit.
- 4 — K. Végh. K.: Boldogkő várának feltárása. HOM. Évk. 1966. év 6. k.
- 5 — R. F. Tylecote: Metallurgy in Archeology. London, 1962. 31. old.
- 6 — Leszih A.: A Szuhogy-Csorbakő-i vár XVI. sz.-beli pénzhamisító műhelye. Numizmatikai Közlöny. 1941. 49—54. old.

HOL ÁLLT A KÜZÉPKORI SÁROSPATAKI VÁR?

A magyar művészettörténetírás a sárospataki vár, illetve annak legrégebbi része, a Vörös-torony építésének idejét a XIII. sz. második felére, a tatárjárás utáni évtizedekre teszi. Dercsényi Dezső és Gerő László népszerűsítő monográfiájukban erről a következőket írják [1]: „Nem tudjuk, mikor kezdték építeni a pataki várat, valószínű azonban, hogy 1250 után, amikor IV. Béla itt járt, míg részbeni befejezését 1260 körüli időre tehetjük. 1262-ben István ifjabb király a vár építéstörténete szempontjából nagy jelentőségű oklevelet ad ki, melyben a vár északi oldalán Kállay Mihálynak épülőfélben levő tornyot ajándékoz. Valószínűnek kell tartanunk, hogy a fenti esemény már a ma ismert, a nép nyelvén Veres-torohnak nevezett lakótoronyhoz kapcsolódik. Ez lehetett a vár magja.”

Az 1262. évi oklevélen alapuló datálás Szirmay Antal 1803—4-ben megjelent Notitiáira vezethető vissza [2]. Tőle veszi át Sárospatak többi krónikása, közöttük Podhraczký, Dessewffy, majd a vár első művészettörténet-írója, Divald is azt a megállapítást, hogy a Vörös-torony azonos az Ubul fia Mihálynak adományozott toronnyal.

Szirmay előtti írók a várat és tornyát későbbi eredetűnek tartották. Bél Mátyás 1730 körül írt, kiadatlan Zemplén megyei Notitiájában a következőket mondja: „Mások után, akikről tudunk, a csehek foglalták el, és tartották hosszasabban hatalmukban (ti. a várost) Ziska vezérlete alatt, aki a várat is vagy alapította, vagy legalább helyreállítással megerősítette... A szegleten a (vár) két szárnya között látható a régi, ún. Vörös torony, amelyről a tájékozottabbak azt tartják, hogy Iskra, a csehek vezére építette [3].”

Egy — nem sokkal 1750 után készült — urbarium írója a bevezető sorokban a torony építését a Perényieknek tulajdonítja: „... a közismert nevén Vörös tornyot a hagyomány szerint Perényi Péter és Gábor cseh mesteremberekkel és kőművesekkel alapoztatta és építtette” [4].

Szirmay óta a vár, illetve a Vörös-torony XIII. sz.-i eredetét egyedül Varju Elemér vitatta a magyar várakról írt művében: „Szeretnénk hinni, hogy Patak várának máig álló pompás donjonját István királyi herceg rakatta. Csakhogy a pataki tornyon egyetlen középkori részlet sem található... Valószínű, hogy V. István vára a mainak a helyén állott... az óriási torony helyén hasonló középkori építmény állott. Azonban ez a remek épület, úgy ahogy ma előttünk van, egészen Perényi Péter alkotása [5].”

Varju kétségei a torony XIII. sz.-i eredetét illetően nem alaptalanok. A torony stílusis alapon datálható legkorábbi részletei XV. sz.-i gótikus ajtókeretések, és pedig kettő a legalsó szinten, és egy a II. és III. szint közötti tűzfolyosó bejáratánál, az utóbbi azonban kétségtelenül másodlagos beépí-

tésű. Nem bizonyítják a torony XIII. sz. eredetét a legalsó szint több ágú lőrési sem, mivel azok — ahogy azt Divalddal ellentétben Varju helyesen megállapította, nem nyilazásra, hanem tűzfegyverek, szakállas puskák alkalmazására készültek. Ezt igazolják a meglehetősen változatos kialakítású lőrészek torkolatában beépített talpgerendák, és a körülfutó tűzérfolyosó boltzatzáradékából induló, a lőporfüst elvezetésére kialakított szellőző kürtők [6].

A várkastély egyetlen 1526 előtti, évszámos faragványa egy 1506 feliratú reneszansz ajtókeret az ún. Perényi-loggián, továbbá több 1500 körülnek tekinthető reneszansz keretezés a keleti kastélyszárnyban kétségtelenül másodlagosan került jelenlegi helyére a XIX. sz. folyamán, és így a vár, illetve a torony korának meghatározásához nem nyújt támpontot. Csupán az kétségtelen, hogy a torony korábbi a külső vár és a várkastély körítőfalainál, amelyek az 1534—1541. években épültek, mert ezek nem alkalmazkodnak a torony alaprajzi elhelyezkedéséhez, körülfutó árokkal megoldott védelmi rendszeréhez, sőt csatlakozásuknál a torony lőrésiit elfedik. A Vörös-torony körül legutóbb végzett ásások sem hoztak felszínre XIII—XIV. sz.-i leleteket, melyek a torony XIII. sz.-i eredetét bizonyítanák [7].

Nem bizonyítják korábbi vár fennállását e helyen a XVI. sz.-i külső várfalak egyes szakaszaiba nagy számban beépített románkori és gótikus faragványok sem. Ezeket a hagyomány szerint Perényi Péter a Sárospataktól délre állott, Szt. Vincéről elnevezett domonkos-kolostor romjaiból hordatta ide, és méreteik megfelelnek egy templom részleteinél feltételezhető arányoknak.

A vár, illetve a torony XIII. sz.-i eredetét illető kétségeket a Sárospatakra és a pataki várra vonatkozó középkori oklevelek tüzetesebb vizsgálata is megerősíti. Szövegük nem bizonyítja, sőt többnyire ellentmond annak, hogy a középkori pataki vár azonos a Vörös-toronnyal, vagy a mai vár területén állt.

Patak és környéke már a XI. sz.-ban királyi birtok. Anonymus szerint a Saturholumtól a Tolsua-patakig terjedő területet Árpád Ketelnek adományozta, és ennek utódaitól I. Endre birtokcserével szerezte meg „két okból, egyik mert alkalmas volt a királyoknak vadászatra, másik, mert a felesége szeretett ezen a vidéken lakni.” Árpádházi királyaink e birtokuk közelében további jószágokat is szereztek. II. Endre a Kompolt nembeli vak Andronicustól Füzér várát vásárolta meg. I. Endrétől kezdve királyaink gyakran megfordulhattak pataki uradalmukban, amely mint erdőispánság valószínűleg már a XII. sz.-ban comesek fennhatósága alatt állt, és még a XIV. sz. első negyedében a comitatus, megye nevet viselte [8]. Nem ismeretes, hogy a pataki vár felépítése előtt a királyi szállás és a comesek székhelye hol volt. Patak községben és az eredetileg hozzátartozó (Bodrog)Olasziban már a XII. sz.-ban olasz telepések, hospesek éltek, akiknek Imre király 1201-ben szabadalomlevélben rögzíti kiváltságait, hivatkozva elődei hasonló intézkedéseire. A község, utóbb mezőváros középkori beépített területe nagyjából megegyezhetett a XVI. sz.-ban fallal körülvett belső városéval. Központját többszörösen átépített alakban ma is álló középkori temploma alkothatta, körvonalait északról és délről nagyjából meghatározza a községen kívül települt domonkos és ferences kolostor helye. Ezt a településmagot sejteti az is

hogy a rajta kívül eső későbbi településrészeket a XV—XVI. sz. óta hagyományosan külvárosoknak, hostátoknak, suburbiumoknak nevezték.

Patak várának legkorábbi ismert említését a már idézett 1262. ápr. 28-i adománylevelben találjuk, amelyet V. István ifjabb király a Balog-Semjén nembeli Ubul fia Mihály részére adott ki [9]. Az oklevélben a következőket olvassuk: „...Mi egy bizonyos tornyot Pataki várunkban, amely annak északi részén még befejezetlenül áll, és amely a mi nevünk alatt épült, hívünknek, Mihály comesnek, Ubul fiának örök időkre jónak láttuk adományozni, mégpedig úgy, hogy azt ő maga fejezze be...”. Az adománylevel egyéb intézkedések mellett azt is kimondja, hogy Mihály comes és fiai a vár ciszternáit az ott tartózkodókkal közösen használhatják [10]. Mihály aránylag nem sokáig tarthatta birtokában ezt a tornyot, mert 1285 körül Kér-Semjénben épít magának várat [11].

V. Istvánról oklevelei tanúsítják, hogy gyakran tartózkodott Patakon, illetve pataki várban. 1263-ban is keltez oklevelet „in Potok” [12]. Apjával folytatott küzdelme idején, 1264-ben feleségét és gyermekeit a pataki várban hagyja, azonban nővére, Anna megostromoltatja Patak várát és elhurcoltatja őket innen [13]. V. István 1267-ben és 1268-ban is ad ki okleveleket Patakon [14]. Fia, IV. László több oklevele itt kelt. 1282. július 20. és 22., augusztus 4. és 5. napokon „sub castro Potak”, augusztus 5., 6. és 15. napokon pedig „in Potok”, „in Pathak” a keltezés helye [15]. Ez a megkülönböztetés arra utal, hogy a vár és a hasonló nevű község nem ugyanott áll, a „sub castro” kifejezés pedig — bár értelmezhetjük „a vár falai alatt”-nak — hegyi várat sejtet, és ennek „váralját” jelentheti. A kétféle keltezést I. Károly okleveleiben is megtaláljuk. 1308-ban egy oklevele „sub castro Patak” kelt, míg 1312. július 1., 6. és 16. napokon „in Potok”, „in villa de Potok” [16]. A „sub castro Potok” kifejezés IV. László egyik 1282. évi adománylevelének szövegében is előfordul. A király megjutalmazza hívét hősies magatartásáért, amelyet „sub castro Potok et sub castro Zalanch” harcolva tanúsított [17]. Szalánc vára hegyi vár, ennél tehát a kifejezés egyértelmű. Az oklevél egyébként a pataki vár újabb, valószínűleg 1281-ben lezajlott ostromáról tanúskodik.

V. Istvánnak a sátoraljaújhelyi vendégnépek számára 1261-ben adott szabadalomleveléből, amelyet 1284-ben IV. László, 1291-ben pedig III. Endre megerősít, tudjuk, hogy ekkor Sárospataktól nem messze, a Sátorhegyen már áll egy vár, a később Ujhely várának is nevezett vár [18]. A király az ujhelyi hospeseket háború idején, amikor a várhoz gyűlnek össze, a „Castrum nostrum de Saturhigy” várnagya bíraskodásának veti alá. Az oklevél a „hospitum nostrorum de Satur eleo” kötelességévé teszi, hogy ilyenkor vizet is hordjanak a vár ciszternájába [19]. Az 1284. és az 1291. évi megerősítésekben a „hospites de Saturallia Wyhel” kifejezést találjuk, míg IV. László egy másik 1284. évi oklevele „hospitum nostrorum de Wyhel prope castrum Potok”-ot mond [20]. Ez a megnevezés elgondolkoztató, hiszen Ujhely a sátorhegyi várhoz sokkal közelebb fekszik mint Patakhoz és a mai pataki várhoz.

Egy 1307. július 25-i adománylevel 1311. évi megerősítése az ujhelyi ágostonos remeték egyházát is „prope Castrum Potok” említi [21]. Ez a

templom kétségtelenül Sátoraljaújhely mai területén, feltételezhetően a ma is fennálló, gótikus eredetű pálos, majd piarista templom és kolostor helyén állt.

A pataki vár helyét legkorábban egy 1310-ből származó oklevél adja meg, amely az ujhelyi remeték — „fratrum heremitarum de huihel” — által vásárolt földbirtokról szól [22]. Ez a föld „a pataki vár alatt, a nagy úttól, amely Patak faluba vezet, balra, Ujhely falu lakosainak földje közepette” fekszik. A leírás kétségtelenné teszi, hogy ezt a területet nem kereshetjük a mai pataki vár mellett vagy alatt. Ujhely és a tőle mintegy 15 km-re délre fekvő Sárospatak között a határ a mai Károlyfalva magasságában húzódott. A remeték földje, és így az akkori Patak vára is, amely alatt elterült, ettől északra lehetett, mert az ujhelyiek földje ott volt. Nem lehetett azonos az említett vár a mai pataki várral azért sem, mert a leírt föld az Ujhelyből Patakra vezető út mellett feküdt. A mai pataki vár a középkori Patak község déli végén áll, tehát szorosan véve Ujhelyről jövet már Patak községen túl, mégpedig az úttól balra. A mai vártól délre sem feketett a birtok, mert ott is a patakiak, és nem az ujhelyiek földje volt. Az oklevél alapján tehát az akkori „castrum potok” nem azonos a mai pataki várral. A remeték földjének leírása szerint ez a vár a Sátorhegy keleti nyúlványán, a mai Várhegyen állt. Ez alatt húzódott ugyanis az Ujhelyből Patakra vezető út és ettől balra, a mai sátoraljaújhelyi vasútállomás és a kisvasút Várhegy-megállója közötti területen feketett a remeték földje. A „castrum Potok” tehát azonos az 1261. évi szabadalomlevélben említett „castrum nostrum de Satorhigy”-vel. Ez megmagyarázza az idézett oklevelek „sub castro” kifejezését, továbbá a „sub castro Potok” és az „in Potok”, „in villa (de) Pothok” keltezők közötti különbséget. Magyarázatot ad arra is, miért említik az idézett oklevelek Ujhelyt és a remeték egyházát „Patak vára közelében”.

Az ujhelyiek 1261. évi szabadalomlevele és a toronyról szóló 1262. évi adománylevelével is megerősítheti a fenti azonosítást. Mindkettő említ ciszternát a pataki, illetve a sátorhegyi várban. A mai pataki vár területén nem ismerünk vízgyűjtő ciszternát, és ilyent a XVI—XVII. sz.-i összeírások sem említenek. A Bodrog partján, aránylag alacsony, kútásásra alkalmas szinten álló várban ciszternák alkalmazása nem látszik indokoltnak. Viszont ismerjük, és használják ma is a vár régi kútjait, amelyeket a XVI—XVII. sz.-i források is megneveznek. Vízátoló ciszternákra inkább magas helyen, hegytetőn épített várakban volt szükség, ahol kutat legfeljebb nagy nehézségek árán áshattak. Az 1262. évi adománylevelével tehát szintén arra enged következtetni, hogy a XIII. sz.-i pataki vár hegyen állt, és így valószínűleg azonos a sátorhegyi várral.

Dercsenyi és Gerő felvetik, hogy a Mihály comesnek adományozott torony esetleg nem a Vörös-toronnyal azonos, amely királyi lakótorony lehetett, hanem a mai vár ÉK-i sarkán, a templom szentélye mögött állt [23]. Itt azonban semmilyen középkori toronyépítmény maradványai nem mutatkoznak, és forrásaink sem említenek ilyent. De nehezen is képzelhető el itt, hiszen a vár ilyenformán a középkori község, illetve mezőváros területének nagyrészt elfoglalta volna. Ha azonban a Vörös-tornyot tekintenénk az ok-

levélben említett északi toronynak, az árpádkori várnak ettől délre kellett volna állnia, ahol szintén nem ismerünk vármaradványokat.

Patak várának és városának eltérő helyét valószínűsíti az is, hogy a várost ért támadások leírásában a várat sohasem említik. 1285-ben a második tatárjáráskor a tatárok felégetik a várost és lakosait, köztük a plébánost elhurcolják [24]. A várral megerősített várost az ellenség talán kevésbé támadta volna meg, és lakosai a várban menedéket találhattak volna. 1312-ben Omodé nádor és fiai csak a várost támadják, „hogy kifosszák és lerombolják” [25]. 1315-ben Ákos István nádor fiai is Patak városa ellen vezetnek hadat, és azt feldűlják [26].

A XIV. és XV. sz.-i oklevelek, ha nem is adják meg a pataki vár helyét, az előbbieken leszűrt következtetést, hogy a pataki vár azonos a sátorhegyi vagy ujhelyi várral, megerősítik. A jelenleg ismert oklevelek ugyanis 1493-ig egyidejűleg nem említik Patak és Ujhely várát, a két várossal együtt csak egy várat emlegetnek, és ezt váltakozva pataki vagy ujhelyi várnak nevezik.

Patak, illetve Ujhely vára és a két város 1321 és 1390 között ismét királyi vagy királynői birtok, miután a Baksa nembeliek, akik ismételten hatalmukba kerítik, kárpótlás ellenében I. Károlynak visszaadják [27]. A várnagyokat és helyetteseiket ebben az időszakban „de Patak” megnevezéssel említik [28]. A várat egy 1367. évi oklevél „Castrum Patakvár”-nak nevezi, míg két 1386. évi „Regale Castrum Patak”-nak [29]. Ugyanebben az időszakban „Wyhelwara”-t is említik: 1334-ben Babonich János, korábbi királynői tárnokmester és pataki várnagy itt keltez egy adománylevelet, 1390-ben pedig Mária királynő „in Potak” keltezésű oklevelével egy „Wyhelwara”-tól elcsatolt rétet adományoz az ujhelyi pálosoknak [30].

1390-ben Zsigmond egyéb birtokokkal együtt „Patak és Ujhely nevezetű városokat a közelükben álló várral” és ezek tartozékaival Perényi Miklós volt szörényi bánnak adományozza érdemei elismeréséül. Az adománylevelél félreérthetetlenül egy várról szól, amely mindkét város közelében áll [31].

1391-ben Zsigmond újabb adománylevelet állíttat ki ugyanezekről a birtokokról Perényi Miklós számára, ezúttal azt is megemlíti, hogy ezeket a Krassó megyei Érsomlyó váráért adta cserébe. Ez az oklevél a birtokok felsorolásánál „a Pataknak nevezett királyi várunkat, a hasonlóképpen Pataknak és Ujhelynek nevezett városokkal együtt” fogalmazást használja. Hasonlóan szól Zsigmondnak a birtokba iktatás ügyében az egri káptalanhoz intézett levele, és a káptalannak a beiktatásról szóló oklevele [32].

1401-ben Zsigmond az elhunyt Perényi Miklós fiai és örökösei, Miklós, László és Jakab számára megerősíti 1390. évi adománylevelét, és ebben ismét Patak és Ujhely királyi városokról és a közelükben álló várról szól [33].

Az ugyanarra az adományra vonatkozó oklevelek eltérő szövegezéséből világosan kitűnik, hogy egy várról van szó, az ujhelyinek is mondott Patak váráról.

A Perényiek 40 évig tartó birtoklása idejéből ismert oklevelekben egyszer fordul elő a „castellanus castrum Patak” megnevezés [34], míg ujhelyi várnagyot többször is említenek [35] és Zsigmond alább ismertetendő 1429. évi oklevelében is csak ujhelyi várnagyokról szól [36].

A Perényieknek ebben az időben udvarházuk, curiájuk volt Patak mezővárosában. Valószínűleg ezt említi az ifjabb Miklós feleségének, Hedvignek 1427-ben Patakon kelt oklevele [37]. Ez is amellett szólna, hogy Patak vára nem a városban állt, és ezért építettek itt lakhelyül udvarházat.

Az idősebb Perényi Miklós fiainak magvaszakadtával Zsigmond 1429-ben Patak mezővárost szabad királyi város rangjára emelte. Az oklevél indokolása megemlíti Perényi Miklós és László ujhelyi várnagyainak és tisztviselőinek a város ellen elkövetett hatalmaskodásait, és ezért a király eltiltja ujhelyi várnagyait a pataki polgárok zaklatásától [38]. Eszerint tehát a város eddig a Perényiek ujhelyi várnagyainak fennhatósága alatt állt, és Patakon nem volt vár.

Zsigmond ugyanebben az évben a Perényi-ág magvaszakadtával a koronára visszaszállt birtokokat Pálóczi Péter fiainak, György esztergomi érseknek, Mátyus országbírónak és Imrének adományozza. Az adománylevél „ujhelyi várunkat, a hasonlóképpen Ujhely mezővárossal... továbbá Nagypatak városunkat vagy mezővárosunkat” s ezek tartozékait sorolja fel. Egyetlen várat említ ismét, mégpedig Ujhely várát [39].

Egy évvel később, 1430-ban Zsigmond a Pálócziak, György, Mátyus, ennek fiai, Simon és János, továbbá az időközben elhalálozott Imre fia, László panaszára hamisnak nyilvánítja a Perényi Imre, egykori titkos kancellár fiai, János és István által felmutatott, ugyanezekre a birtokokra vonatkozó adománylevelet, amely szintén Ujhely várát, továbbá Ujhely és Patak városokat és tartozékaikat nevezi meg [40].

Egy 1444-ben kelt, Pálóczi Simon és Perényi János kiegyezéséről szóló oklevél elmondja, hogy Perényi bosszúból elfoglalta a Pálócziak egyes birtokait, közöttük Patak városát az ottani kolostorból kialakított erősséggel [41]. Perényi kötelezi magát, hogy a többi birtokkal együtt ezt az erősséget is visszaadja ugyanolyan állapotban és ugyanazzal a felszereléssel, ahogyan ekkor áll. Az említett kolostor a ferencesek, illetve a minoriták Boldogasszony kolostora, amely a város északi végén, a későbbi református kollégium helyén állt. Ez az első említése Patak városában álló erősségnek.

Egyetlen oklevél sem igazolja azt a csaknem minden szerzőnél megismélt állítást, hogy 1440 és 1459 között Patak városa és vára a husziták kezén volt, sőt az ebből az időből származó, Patakra vonatkozó oklevelek ennek ellentmondanak. Mátyás 1459-ben kelt adománylevele Rozgonyi Sebestyén részére, amely lényegében e feltételezés alapjául szolgál, csak azt bizonyítja, hogy Rozgonyi Talafuz és Axamit seregét, amely a Bodroghözől rablóhadjáratról tért vissza, a Patak melletti Botkó mezején szétverte [42].

1453-ban egyébként V. László újabb adománylevéllel erősíti meg Patak és Ujhely birtokában Pálóczi Lászlót, Simont és Jánost [43]. László aránylag gyakori pataki tartózkodásáról 1450 és 1470 között itt keltezett oklevelei tanúskodnak [44]. Ilyenkor minden bizonnyal itteni curiájában lakott, amely talán azonos volt a Perényiek említett udvarházával. Ennek pontos helyét Mátyás 1461. évi kiváltságleveléből ismerjük, amelyet a város Héce nevű negyedének vagy utcájának fejlesztése érdekében az itt megtelepülők javára adott ki. Az oklevél ezeket mondja [45]:

„László comesnek és testvéreinek egy bizonyos, az ő Zemplén vármegyében fekvő Sárospatak nevű városunkhoz tartozó, Héce nevezetű negyedét vagy utcáját, amely Szt. Ferenc kisebb testvéreinek felső Boldogságos Szűz Mária kolostorától és egy — ugyanezen kolostor felső végénél fekvő ároktól, László comesnek nevezett Sárospatak mezőváros felső végén álló saját udvarháza felé, majd tovább Ardó birtok, ill. falu felé húzódik hosszában, és amely utcát László comes más javainál nagyobb becsben tart, mivel ez az ő curiájával szomszédos, hogy tehát ez az utca minél gyorsabban benépesíthető legyen, ilyen szabadságjogokkal ruháztuk fel...”

Kétségtelenül ugyanerről a curiáról szól Mátyás 1465. évi oklevele is, amelyben engedélyt ad Pálóczi Lászlónak, „hogy ő a curiáját, amely a Zemplén vármegyében fekvő Patak nevű mezővárosban áll, vár módjára bástyákkal, várfalakkal, árkokkal és más szükséges építményekkel megerősítse és megépítse...” [46]

Ez az engedély is arról tanúskodik, hogy Patak városában ekkor még nem áll vár, egyébként a curia, korábban pedig a kolostor erősítése indokolatlan lett volna. A vár megépülését egy 35 évvel később, 1493-ban kelt oklevél igazolja egyértelműen. Ebben Pálóczi Antal panaszolja, hogy Pálóczi Imre örökösei a család birtokaira vonatkozó okiratokat eltulajdonították, és a birtokok felsorolásánál Ujhely és más várak mellett Patak castellumot is megnevezi [47]. Ez az első ismert oklevél, amelyben Ujhely és Patak várait egyidejűleg említik. Figyelemre méltó, hogy amíg Ujhelyt Dédessel együtt „Castrum”-nak mondja az oklevél szövege, Patak csak „castellum”, tehát az előbbieknél kisebb méretű vagy kevésbé megerősített, ami a megerősített curia esetében érthető is. A castellum pontos helyét az 1461. évi oklevél alapján, a XVIII. sz.-i és a mai térképek összevetésével megállapíthatjuk, sőt nagyméretű támfalait a Dobó Ferenc-utca, Fazekas sor és Szuhay Mátyás-utca közötti telkeken meg is találjuk. Ezeket a maradványokat ifj. Tsétsi János nyomán Szombathy János, a sárospataki református kollégium történetírója tévesen a középkori klarissza kolostor romjainak tartotta, és könyve alapján ma is széldombi klarissza-romoknak nevezik ezeket [48]. Valójában a klarisszák kolostora a már említett minorita kolostor szomszédságában állt, és egy 1567. évi jelentés szerint ebben rendezték be a lutheránusok iskoláját, a későbbi református kollégiumot [49]. A minorita, a klarissza, illetve a XV. sz. végétől említett begina-kolostor tehát a mai kollégium telektömbjén helyezkedett el. Az 1461. évi kiváltságlevélben leírt árok a kolostor felső részénél a mai Szemere- és Vörösmarty-utca között húzódhatott, és azonos az ún. Bába-gödörrel. Innen indult a Héce-utca, ma Dobó Ferenc-utca.

A Patakon álló várról a XV. sz. utolsó harmadából további egyértelmű adatunk nincs. A család birtokai az 1470-es évek folyamán Pálóczi János fiának, Imrének és Simon fiának, Istvánnak birtokába kerültek. István pataki tartózkodásáról is több oklevél keltezése tanúskodik [50]. Az ő idejében Patak várát egy 1482. és egy 1483. évi oklevél említi. Előbbi szerint Pálóczi István sajszentszéptéri jobbágyságait, akik Sárospatak várába zabot szállítottak, a Lakiak emberei Vámosujfalunál megtámadták. Az utóbbiban a Lakiak panaszolják, hogy Pálóczi István emberei Augustinus Beken de Mykofalva pataki várnagy vezetésével az ő tolcsvai jobbágyságukat verték meg bosszúból [51]. A két ok-

levélből nem állapítható meg, hogy a pataki vagy az ujhelyi Patak váráról van-e szó.

Az 1490-es években a Pálóczi-birtokok Imre özvegye, Rozgonyi Dorottya és lánya, Anna, csáktornyai Ernuszt János felesége, valamint István gyermekei, Mihály, Antal, Katalin és Magdolna kezében vannak. Ezekből az évekből a pataki vár több várnagyának nevét ismerjük, de nem dönthető el egyértelműen, hogy ezek a castellummá átépített pataki curia vagy a hagyományos Patak vára castellanusai-e, mert egyidejűleg sehol sem említik a pataki és ujhelyi várnagyot [52]. 1493—4-ben a sárospataki curia udvarbíróját, András provisort nevezik meg források [53].

1499-ben Pálóczi Imre özvegyét és lányát „a teljes ujhelyi vár, továbbá Ujhely és Patak mezővárosok felének” birtokába beiktatják. A várat már 1486-ban az özvegy tulajdonaként említik [54]. A beiktatás arra enged következtetni, hogy a család korábban megosztott a váron, és az osztozkodásnál már figyelembe vették a pataki castellumot, amelyet a helmecivel együtt István gyermekei, míg az ujhelyi várat Imre örökösei kaphatták.

Patak városában 1526 előtt még egy „vár” állt. A Pálóczi-birtokok Perényi Péter által történt elfoglalásáról 1577-ben tett tanúvallomások sorában egyik tanú Pálóczi Katalinról szólva a következőket mondja: „Itt lakot Patakon, az mostani hidnal, az mely var volt also varnak hitak, es abban lakott az asszony [55].” A XVI. sz. második harmadából származó urbariumokban is említett fahíd ugyanott állhatott, ahol a mai híd, a külső vár ÉK-i sarkától mintegy 100 m-re északra. Miután a Vörös-torony a hídtól délre 450 m távol emelkedik, nem valószínű, hogy ez volt az „also var”. A tanú egyébként is úgy beszél az épületről, mintha az a tanúvallomás idején már nem állna, és ilyen épületet az említett legkorábbi urbariumok sem sorolnak fel. Az „also var” elnevezés egy felső várra utal. Ez lehetett az ujhelyi hegyi vár, de lehetett az erődített hécei curia is, amely a híd környékénél magasabb dombon, a hídtól mintegy 900 m-re északra állt. Az alsó és felső jelző azonban nemcsak szintet jelenthetett, hanem a város alsó és felső végére is vonatkozhatott. Patak „felső vége” az 1461. évi oklevél szerint az északi része. A XVI. sz. óta emlegetett „felső hostát” is a belső várostól északra fekvő külváros, ilyen értelemben tehát a „felső vár” a hécei kuria lehetett.

A Mohács utáni oklevelek kétségtelenné teszik, hogy 1526 előtt már egyidejűleg áll ujhelyi és pataki vár. Ferdinánd adománylevele, amellyel 1527-ben a Pálóczi-birtokokat Perényi Péternek juttatja, az idézett korábbi adománylevelektől eltérően mindkét várat felsorolja [56]. Az ebben felsorolt pataki vár valószínűleg az erődített hécei curiával azonos. Figyelemre méltó, hogy az adománylevél a pataki vár tartozékaként sorolja fel Patak oppidumot, Kispatakot és Ardót, az ujhelyi vár tartozékaként pedig Bányácskát, Borsit és Kistoronyát. Az idézett 1429. évi adománylevélben Kispatak és Ardó mint Nagypatak civitas, a másik három község mint Castrum Ujhely tartozéka szerepel. Ez is igazolná látszik, hogy 1465 előtt Patakon még nem állt vár, és csak ennek megépülésekor teszik a várost és a két szomszédos falut ennek tartozékává.

A két vár egyidejű fennállását Mohács idején az 1528—9-es évek hadieseményeiről szóló írások is bizonyítják. Szerémi György feljegyzéseiben meg-

írja, hogyan érkezik János király 1528 február első napjaiban Patakra, ahol 16 napos tartózkodása során Perényi ujhelyi és pataki várnagya, Athynai Simon deák átadja neki Patak várát, majd ujhelyi bevonulása után az ottani várat is [57].

1528. június 12-én Ferdinánd hadvezére, Serédy Gáspár foglalja el Sárospatak várát és városát, az ujhelyi várat azonban nem tudja bevenni. Simon deák több sikertelen kísérlet után augusztus végén 600 lovassal, 2000 gyalogossal és ágyúkkal kezdi meg a pataki vár ostromát, és néhány nap múlva már a vár sáncára kitűzi János király zászlaját, a védők azonban letépi ezt és egyik ágyúját a vár árkába rántják. Mivel azonban nem érkezik felmentő sereg, és az ellenség aláaknázza a vár falait, a két pataki várnagy szeptember 15-én szabad elvonulás feltételével feladja a várat. Serédy 500 emberével csak szeptember 23-án érkezik Patakra, a vár alatt megütközik Simon deák 3000 főnyi seregével és súlyos vereséget szenved. Egy szeptember 26-i levélben azt olvassuk, hogy a várat felgyújtották és pusztán áll, sőt újabb hírek szerint teljesen lerombolták [58].

A jelentések néhány adatából bizonyosnak látszik, hogy ez a vár még helyrajzilag sem lehetett azonos a Vörös-toronnyal, egyébként a város is elpusztult volna, amire nincs adatunk. Az 1567. évi pataki urbarium szerint Perényi Gábor jelentős kedvezményekkel segítette elő a Héce újratelepítését, és akik itt építkeztek, 1561-től számítva 8 évig adómentességet élveztek. Az újratelepítés talán azért vált szükségessé, mert a Héce az itteni erődített curia ostromakor romba dőlt [59].

Patakot Ferdinánd hadvezére, Katzianer 1529 áprilisában foglalta el. Perényi török rabsága után valószínűleg csak 1530 után tért vissza pataki birtokára és a városfal, egyben várkastélya építéséhez 1534-ben fogott. Ekkor kér ugyanis Ujhelyi várából keltezett levelében építkezéséhez a kassai fanácstól szakembereket [60].

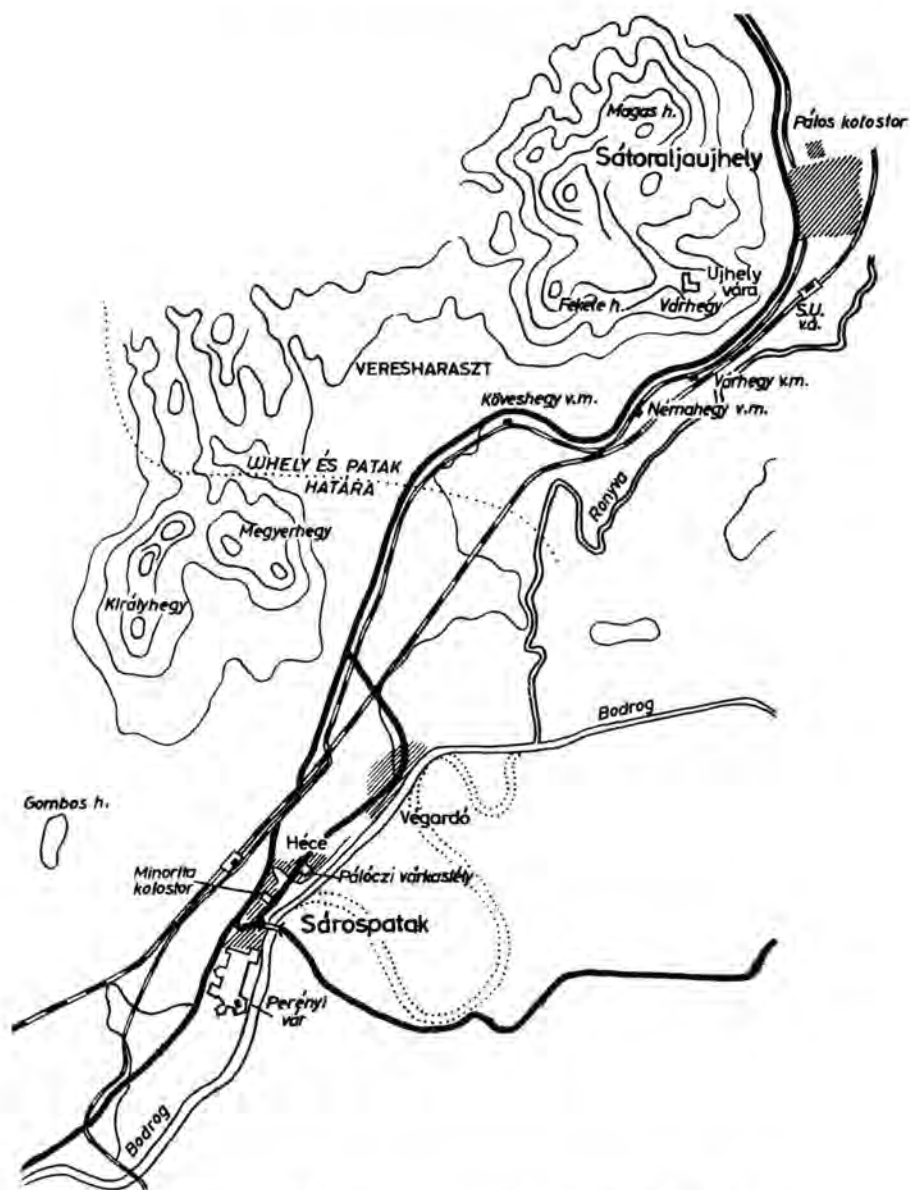
Nincs egyértelmű adatunk arra, hogy a Vörös-torony, amely a Perényi-féle belső vár magja, egyben a külső vár, más néven belső város legerősebb védelmi pontja, 1526 előtt állt-e, és Perényi csak átépítette. Miután — mint említettük — az épület és részletei nem nyújtanak szilárd támpontot a datálásra, viszont a torony 1534-ben már állt, egyaránt feltételezhetjük, hogy még a Pálócziak építették a XV. sz. végén vagy a XVI. sz. elején, illetve azt, hogy Perényi Péter 1530—34-ben építteti.

A két király közötti béketárgyalások 1537 decemberében már a mai pataki vár egyik részében, valószínűleg a Vörös-toronyban folynak. Ekkor a belső város körül már felépült, ha talán teljesen nem is készült el a külső várfal. Wese lundi érsek, aki mint közvetítő vesz részt a tárgyalásokon, megírja, hogy őt és Ferdinánd megbízottait a városvallakon kívül szállásolták el, amit Perényi azzal indokolt, hogy a fallal övezett belső városban nem akadt számukra méltó lakhely. Ugyanakkor János király hívei, Fráter György és Frangepán Ferenc a várban, alighanem a Vörös-toronyban kaptak szállást. A megbízottak a fallal övezett belső városban álló templomban hallgatnak misét, és innen mennek a várba tárgyalásaikra, amely a templom közelségéből következtethetően is a mai várral volt azonos [61].

Az ujhelyi várat egy 1546-ban kelt oklevél már romként említi [62]. Egyik utolsó adatunk a vár fennállásáról Perényi Péter idézett 1534. évi levelének keltezése, továbbá 1538-ból egy Perényinek Ujhely és Patak birtokába történt beiktatásáról szóló oklevél. Perényi 1542-ben vizsgálati fogságában egyebek között váraitól és várnagyairól tett vallomásában az ujhelyi várat már nem említi, talán azért, mert ekkor már rom [63].

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a ma álló sárospataki várat az okleveles adatok alapján sem tekinthetjük XIII. sz.-i eredetűnek. Az első erődítmény Sárospatakon 1440 körül épül a minorita-kolostor megerősítésével, majd 1465 után Pálóczi László a sárospataki Hécén álló udvarházát építi ki várrá. Ennek maradványai a mai Dobó Ferenc-utca és Szuhay Mátyás-utca között álló romok, amelyeket eddig a klarisszakolostor romjainak tekintettek. Sárospatakon a XVI. sz. elején még egy várszerű építmény állt a mai Bodrog-híd feljárójának közelében, amelyet „alsó várnak” hívtak. Ez és a hécei erődített curia 1528-ban elpusztult. A XIII. sz. óta sokszor említett Patak vára nem Sárospatakon, hanem a sátoraljaújhelyi Várhegyen állt, és váltakozva Patak, illetve Ujhely vára néven említik. A ma ismert sárospataki vár magvát alkotó Vörös-torony építésének idejére egyértelmű adatunk nincs, de legkorábban a XV. sz. második felében, esetleg a XVI. sz. első harmadában épült, azonban kétségtelenül 1534 előtt.

Détszy Mihály

A sátoraljújhelyi és a sárospataki várak helyszínrajza.

WO STAND DIE MITTELALTERLICHE BURG VON SÁROSPATAK?

Die ungarische Kunstgeschichtschreibung setzt die Entstehung der Burg von Sárospatak oder Patak, bzw. ihres ältesten Teils, des Roten Turms um das Jahr 1260. Diese Annahme beruht auf einer Urkunde des Königs Stephan V. aus 1262, in welcher er einen seiner Getreuen mit dem unvollendeten nördlichen Turm seiner Burg Patak belehnt. Auf Grund dieser Urkunde suchte als erster Antal Szirmay in seinen *Notitiae* um 1800 zu beweisen, dass der Rote Turm dem XIII. Jh. entstamme, und diese Behauptung übernahmen alle Geschichtschreiber Pataks bis auf die neueste volkstümliche Monographie von D. Dercsényi und L. Gerő. Es ist bemerkenswert, dass die *Notitiae* des Matthias Bél um 1730. den Bau den Hussiten, der Mitte des XV. Jhs, die Einleitung eines Urbariums um 1750. aber den Perényis, also der Mitte des XVI. Jhs zuschreiben.

Auf Grund stilistischer Merkmale können wir den Turm kaum als ein Werk des XIII. Jhs betrachten. Seine frühesten datierbaren architektonischen Elemente sind drei spätgotische Türumrahmungen, doch auch die primäre Versetzung dieser an ihren gegenwärtigen Ort ist zweifelhaft. Die Schiesscharten des Turms sind unbestreitbar für Feuerwaffen bestimmt. Die früheste Jahreszahl, 1506, finden wir über einer Renaissancetür, die jedoch gegenwärtig in sekundärer Verwendung neben dem Turm eingesetzt ist. Die sich an den Turm anschliessenden äusseren Burgmauern, deren Bau 1534 begonnen wurde, beweisen, dass der Turm vor diesem Jahr schon bestand. Die um den Turm in letzteren Jahren unternommenen Ausgrabungen deuteten auch nicht auf einen Bau des XIII. Jhs.

Die eingehende Untersuchung der auf die Burg Patak bezüglichen mittelalterlichen Urkunden bezeugt keineswegs, dass die oftmals erwähnte Burg Patak mit dem heutigen Schloss, bzw. mit dem Roten Turm identisch wäre, oder auch nur an demselben Ort, an der SO-Ecke des Stadtkerns von Sárospatak gestanden sei.

Sárospatak und seine Umgebung war seit der 2. Hälfte des XI. Jhs Besitz der Könige Ungarns. Doch ist kaum anzunehmen, dass der Wohnort der zeitweise hier verweilenden Könige, sowie ihrer Gespane (Comes) sich in der Ortschaft Patak befand, deren zum Teil italienische Siedler bereits im XII. Jh. bedeutende Freiheiten genossen.

Fast gleichzeitig mit der erwähnten frühesten Urkunde aus 1262, in der die Burg Patak genannt wird, nennt der von Stefan V. verliehene Freiheitsbrief der Bürger der mit Sárospatak benachbarten Stadt Sátoraljaujhely, kurz auch Ujhely genannt, eine Burg auf dem Sátorhegy (Zeltberg) über

der Stadt, kaum 15 km von Patak entfernt. Die geographische Lage des „Castrum Patak“ bestimmt allein eine bisher unbeachtete Urkunde aus 1310, und aus dieser geht hervor, dass Burg Patak unmöglich an der Stelle des gegenwärtigen Schlosses stand, wohl aber, dass sie mit der weiterhin Cast-rum Ujhely genannten Burg auf dem Sátorhegy identisch sei. Dies wird auch durch einzelne Hinweise anderer Urkunden derselben Zeit bekräftigt.

Es ist von grösster Bedeutung, dass bis 1493 in keiner einzigen Urkunde die beiden Burgen Patak und Ujhely zugleich genannt werden, obwohl im Fall ihres gleichzeitigen Bestehens dies unbedingt zu erwarten wäre, sind doch die zwei ähnlich benannten Städte und Burgen benachbart, und gehörten auch Jahrhunderte lang zu demselben Besitztum. Statt dessen finden wir abwechselnd entweder den Namen der Burg Patak, oder der Burg Ujhely, die zufolge der obigen Feststellung ein und dieselbe Burg bezeichnen sollten. Diese Annahme wird auch durch die Schenkungsurkunden Königs Sigismunds die Städte Patak und Ujhely sowie ihre Umgebung betreffend, 1390 für die Familie Perényi, sodann 1429 für die Pálóczis erteilt und verschiedene Male von Neuem bestärkt. Diese Urkunden erwähnen in abweichender textlicher Fassung in der Nähe der beiden Städte eindeutig bloss eine Burg, doch abwechselnd mit dem Namen Patak und Ujhely. Die Perényis besitzen zu Anfang des XV. Jhs in der Stadt Patak ein Herrenhaus (Curia), und dies lässt ebenfalls vermuten, die Burg Patak sei nicht in der Stadt gestanden. Die erste Erwähnung einer Feste in der Stadt, welche aus einem Minoritenkloster entstand, stammt aus 1444. 1465. erhält Ladislaus Pálóczi die Genehmigung Königs Mathias Corvinus, sein Herrenhaus in der Stadt Patak „nach Art einer Burg“ mit Basteien, Festungsmauern und Gräben befestigen zu dürfen. Dieses Herrenhaus, welches vielleicht bereits den Perényis gehört hatte, stand laut einer Urkunde von 1460 am nördlichen Ende der Stadt in dem neuangesiedelten Stadtteil Hécze, war also wiederum nicht mit dem heutigen Schloss am Süden der Stadt identisch. Dieses „Castellum Patak“ wird sodann 1493 in einer Urkunde des Antonius Pálóczi erwähnt, und zwar gleichzeitig mit der Burg Ujhely.

Das gleichzeitige Bestehen beider Burgen vor der tragischen Schlacht bei Mohács in 1526 bezeugen die Beschreibungen der Kriegsgeschehnisse von 1527—9, in denen das Geschick Beider geschildert wird. Unsere Quellen machen es aber vermutlich, dass die zu dieser Zeit erwähnte Burg Patak jenes befestigte Herrenhaus der Pálóczis war, welches in Folge der Belagerungen auch zerstört wurde. Eine Zeugenaussage von 1577 erwähnt in der Stadt Patak auch eine vor 1526 bestehende „untere Burg“, doch ihre Ortsbeschreibung deutet ebenfalls nicht auf die Stelle des heutigen Schlosses.

Nachdem Antonius Pálóczi in der Schlacht bei Mohács Gefallen war, und mit ihm die männliche Linie der Familie erlosch, bemächtigte sich Petrus Perényi der Pálóczischen Erbgüter, Patak miteinbegriffen, welches er zum Hauptsitz seiner Familie entwickelte. Zwischen 1534 und 1541 lässt er um den mittelalterlichen Stadtkern, die nunmehrige äussere Burg, eine Wehrmauer erbauen, deren SO-Ecke sich dem Roten Turm anschliesst. In dieser Ecke lässt er auch durch weitere Mauern eine innere Burg, und darin ein Renaissanceschloss errichten und verziert auch den Roten Turm

mit Renaissanceelementen. Diese innere Burg, die im Laufe der Jahrhunderte mehrfach umgebaut wurde, ist das heute bestehende Schloss von Sárospatak. Die Friedensverhandlungen zwischen den Königen Ferdinand von Habsburg und Johannes Zápolya wurden 1537 zweifellos bereits in dieser inneren Burg abgehalten, wie aus den Aufzeichnungen des Erzbischofs Wese von Lund hervorgeht. Zu gleicher Zeit, spätestens aber bis 1542 verfiel die Burg Ujhely, wo Petrus Perényi 1534 noch verweilte, und wird in Urkunden bereits 1546 als Ruine erwähnt.

Zusammenfassend können wir feststellen, dass das heutige Schloss zu Sárospatak oder auch nur ihr Roter Turm nicht dem XIII. Jh. entstammt, und dass diese mit der in den Urkunden des XIII—XV. Jhs. erwähnten Burg Patak nicht identisch sind. Diese Burg können wir mit jener auf dem Sátorhegy, oftmals auch Burg Ujhely benannt und von der Stadt Sárospatak 15 km entfernt liegend gleichsetzen. Bis 1444 ist in dem Stadtgebiet von Sárospatak das Bestehen einer Burg nicht nachweisbar. Auch das auf Grund der königlichen Genehmigung von 1465 befestigte Herrenhaus der Pálóczis ist mit dem gegenwärtigen Schloss Patak nicht identisch, da dieses am Nordende der Stadt stand, wo seine Reste, fälschlich als die Ruinen des ehemaligen Klarissenklosters bekannt, noch heute zu finden sind. Bezüglich den Bau des Roten Turmes kennen wir heute noch keine Urkunde, doch ist anzunehmen, dass dieser wahrscheinlich erst am Ende des XV. Jhs oder vielleicht im ersten Drittel des XVI. Jhs. erbaut wurde, was mit seiner Anlage und seinen Details gut übereinstimmt.

J E G Y Z E T E K

- [1] Dercsényi Dezső—Gerő László: A sárospataki Rákóczi-vár, (Budapest, 1963) 9. o.
- [2] Notitia Topographica, Politica inclyti comitatus Zempleniensis per Antonium Szirmay de Szirma, Budae 1803, 201. o.: „Ostentat hucdum arx vetustam illam turrim Vöröstorony, quam a Stephano juniore Rege exstructam supra vidimus.” Hasonlóan a Not. Hist. Cottus Zempl. 9. o.-án.
- [3] Bél Mathiae Notitia Comitatus Zempliniensis, Egy Kvt. kéziratár, Kaprinay Gyűjt. Tomi in 4°, Tom. XXIV. fol. 37—43.: „Post alios, quos scimus, occuparunt id Bohemi tenueruntque diutiuscule, Ziska duce arcem quoque sive condente, sive tantum restaurando communiente... Arx Patakiensis occupat angulum oppidi sui Nominis, ex ea parte, qua latere uno orientem meridiem altero spectat. Angulus inter hoc utrumque latus ostentat vetustam turrim rubram nomine (Vörös torony) quem ab Iskra duce Bohemorum exstructam credunt peritiores.”
- [4] OL Kam. lvt. Arch. Patakiense Rákocziano-Trautsonianum, Acta Radicalia, Tit. Sárospatak, Fasc. IX. No. 860. Urbaria et Conscr. No. 21. Sine dato.: „Rubram Turrim Vulgo dictam, quem Traditione aestimata Petrus et Gabriel Prenyi per Bohaemicos Opifices et murarios fundari et erigi fecit.”
- [5] Varju Elemér: Magyar várak (Bp. é. n.), 136—142. o.
- [6] A legalsó szint lőrésait Dercsényi—Gerő idézett munkája nyíllőrészeknek tartja (10. o.). Könyvük Irodalom c. fejezetében (93. o.) szerzők vitatták lektori véleményem erre vonatkozó észrevételeit, és — feltehetőleg félreértve ezeket — a következőket írták: „Sajnos nem tudtuk magunkévá tenni Détszy Mihály álláspontját, aki a lényeges kérdésekben velünk teljesen ellentétes véleményt képvisel. Szerinte a lakótorony mai formája inkább XV. századi, lőrésai kezdetben számszerű kilövő nyílások voltak, de használták a lőpor alkalmazása után is, s a lőporfüst, elvezetésére készültek a szellőzők.” Lektori véleményemben a torony korát illetően nem foglaltam állást, a lőrészekre vonatkozóan pedig az alábbiakat írtam: „A „pince” nyíllőrésai szerintem szakállas puska-lőrészek, mint a vár más részein talált, bár későbbi többágú lőrészek.”
- [7] Az ásátásokat 1959—1963-ban a Nemzeti Múzeum Tört. Múz. Középkori Oszt. részéről Kovalovszky Júlia, 1963-tól a Sárospataki Rákóczi Múzeum régésze, Dr. Molnár Vera irányításával végezték.
- [8] Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. (Budapest, 1963) 47. o.
- [9] Wenzel: ÁUO III. k. 24. o.: Quod nos quandam turrim in castro nostro de Potok ex parte septemtrionali existentem nondum perfectam, sub nostro nomine constructam Comiti Michaeli filio Ubul fideli nostro perpetuo duxerimus conferendam. Ita quod eam perficiat ipse...
- [10] „et in cisternis partem habeant communiter cum eisdem...” (u. ott).
- [11] Wenzel: ÁUO IX. k. 561—2., továbbá Karácsony: Magyar nemzetségek I. k.
- [12] 1263. ápr. 24. Fejér: C. D. V/1. 102. o.
- [13] Erzsébet királynő 1271. évi oklevelében: „... domina Anna soror ipsius domini regis Stephani cum ceteris infidelibus regni nostri, expugnato castro de Potok nos excepit et duxit ad castrum Turul...” (Nagy I.—Véghelyi D.—Nagy Gy.: Zala vm. tört. I. k. 57—60. o.); IV. László 1273. május 23-i oklevelében: „... cum praedictus auus noster transmissa armatorum multitudine primum nos, et dominam Reginam, matrem et sorores nostras karissimas de castro Patak educi fecerat et extrahy...” (Wenzel: ÁUO IX. k. 12. o.)
- [14] 1267. dec. 14.: Szentpétery II. 1874. sz.; 1268.: u. ott, 1886. sz.
- [15] U. ott, 3152—6. sz., továbbá HO VI. k. 279.
- [16] 1308.: Zichy O. I. k. 120. o.; 1312. júl. 1., 6. és 16.: Anjouk. O. I. k. 259—260., 261. és 263. o.; 1312. júl. 20.: Sztáray O. I. k. 41.
- [17] Tört. Tár, 1883. 211. o.: „quia idem sub castro Potok et sub castro Zalanch pro fidelitate regiae coronae debita laudabiliter dimicavit.”
- [18] Wenzel: ÁUO VIII. k. 5. o. és IX. k. 391. o.: „Volumus eciam, quod necessi-

tate ingruente, quod Deus avertat, hospites nostri de Satureleu ad castrum nostrum de saturhigy conuenerint, iudicio Castellani nostri pro tempore constituti debeant subiacere...”

- [19] „... tempore necessitatis in cystem aquam communiter deferre teneantur...” (u. ott).
- [20] Wenzel: ÁUO IX. k. 391. o.
- [21] 1307. júl. 25.: AO I. k. 129. o.; 1311. okt. 3.; u. ott, 234. o.
- [22] 1310. nov. 5. AO I. k. 213. o.: „octo iugera terre ipsius quatuor emtia et quatur extirpata sub castro potok a sinistro magne uie que ducit in uillam potok in medio terre uillanorum de huihel...”
- [23] Dercsényi—Gerő: i. m. 12. o.
- [24] Wenzel: ÁUO X. k. 180—2. o.
- [25] Zichy O. I. k. 231. o.: „... cum Jhoannes, Nicolaus, David et Ladizlaus magistri filij Omodei quondam palatini contra ciuitatem nostram Potok et alios fideles nostros ad spoliandum et ad destruendum ipsos venissent.”
- [26] Tört. Tár, 1903, 121. o. közli Komáromi A.: I. Károly okl. Temesvár, 1315. júl. 1.: „... a filiis Stephani palatini... quod Mathei infidelis nostri exercitum in civitatem nostram Pathak adduxerunt et eandem combusserunt, auferentes.”
- [27] A Baksa nb. Simon fia György már 1290 körül birtokába vette Patak várát, majd azt III. Endre felszólítására visszaadta: „Item castrum nostrum Potok... ad primum mandatum nostrum sine difficultate qualibet resignavit.” (Fejér C. D. VI/1. k. 123—5. o.). Ugyanó III. Endre 1300. ápr. 9-i oklevele szerint Castellanus de Potok és szabolcsi comes (HO VIII. k. 403. o.). 1321-ben I. Károly a Baksa nb. Széchy Tamás fiainak „in concambio castri Potok vocati” zemplénmegyei birtokokat adományoz (Zichy O. II. k. 2—5. o., 117. o., 214. o., 633. o.). A név szerint ismert legkorábbi pataki várnagyok: 1297 előtt Feldricus a Szentemágócsi cs.-ból (Wenzel: ÁUO V. k. 169. o.); 1297—1300: Comes Belus (HO VI. k. 425. o. és VII. k. 309. o.); 1300: Baksa nb. Simon fia György (u. ott, VIII. k. 403. o.). 1327. júl. 4. oklevél nevezi meg Johannes magister tavernicorum domine regine et castellanus de Pathak-ot (AO II. k. 311. o.), akit 1327. május 21. okl. Johanne filio Bobanyk néven említ (AO II. k. 284. o.), Homan szerint Babonics János 1315—23. szlavon bán, 1324—34. királynői tárnokmester. 1334. júl. 25-én Ujhely várában kelt adománylevele (OL. DL. 2842.). 1358—1367: Nicolaus et Paulus filii Lachk a várnagyok, vice-castellanusuk Matheus rufus (AO VII. k. 524. és 645. o., 1367.: OL. Leleszi Prot. Act. I. 87. cs. 4. sz.). 1373: Nicolaus Bubek (Zichy O. III. k. 504. o.). 1376: Kozdra (u. ott, 650. o.). 1385: Ladislaus filius Kakas de Kaza (Fejér C. D. X/3. 31. o.).
- [28] Inquisitoria... contra Mattheum Ruffum vicecastellanum Nicolai filii Lackh de Patakvar (OL Lelesz, Prot. Act. I. 87. cs. 4. sz.); II. Károly 1386. febr. 2. és márc. 22. adománylevelei: „... possessionis Alsowredmech... ad regale Castrum patak pertinentis” (HO VII. k. 421. és 422. o.).
- [29] 1334. júl. 25. (OL DL. 2842.): „Datum in Wyheluara”; 1390. okt. 28., ill. ennek 1393. jún. 25-i megerősítése (OL DL. 7648.): „... ad Castrum nostrum Wyheluara spectans...”
- [30] Zsigmond 1390. szept. 29-i adománylevelének 1401. márc. 19-i megerősítésében idézett eredeti szövege: „... Civitates nostras Regias Patak et Wyhel vocatas. simulcum Castro nostro prope eadem existente ac possessionibus Borsy Kwztwrwnya et Ordo vocatis... Ciuitatum Castri et possessionum ceteris vtilitatibus...” (OL DL. 7645.)
- [31] Zsigmond 1392. júl. 12-i adománylevelének 1406. évi átírásában: „... Regale Castrum nostrum patak vocatum simulcum Opidis similiter patak et Wyhel vocatis ceterisque villis ad dictum Castrum rite spectantibus...” (Pesty: Krassó m. III. k. 219. o.). 1392. okt. 4. Zsigmond az egri káptalannak: „Cum nos Castrum nostrum regale patak vocatum simulcum Opidis similiter patak et Wyhel nuncupatis...” (u. ott, 222. o.). 1392. okt. 12. az egri káptalan jelentése a beiktatásról: „... ad facies dicti Castri patak et opidorum similiter

patak et wyhel vocatorum necnon villarum Ordo, Borsy et Kysthoronya vocatorum ad ipsum Castrum spectantium...” (u. ott, 223. o.)

- [32] Lásd 31. jegyzet. A megerősítés szövegében: „...super donacione et perhempnali collacione ciuitatum nostrarum Regalium Patak et Wyhel vocatarum necnon Castro nostro prope easdem existente ac possessionum Kwztwrwnya. Borsy et Ordo vocatarum... Ipsarumque Ciuitatum Castri et possessionum ceterarum vtilitatum...”
- [33] 1393: „... castellani castri Patak” (OL Leleszi konv. elenchusai I. k. Litt. C. No. 45.)
- [34] 1411: „...nobilem virum Johannem Dionisy castellanum de Wyhel” (Gr. Károlyi cs. oklvt. I. 576—7. o.). 1423: „Blasium Bwzlay, Castellanum Castri de Újhely” (OL Leleszi konv. elenchusai I. k. Litt. P. no. 163.). 1430: „Ladislau de Lonya, Castellanum Nicolai de Peren ujheliensem” (u. ott, Litt. P. no. 192.)
- [35] OL DL. 12052. Idézve a 38. jegyzetben.
- [36] Patak, 1427. szept. 11.: „...nobilis vir Petrus filius Ladislai de Rigalcz nunc nobiscum personaliter in curia nostra existit moraturus...” (Zichy. O. VIII. k. 338. o.)
- [37] Eger, 1429. ápr. 5. (a leleszi konv. átírásában): „...per varias et Inimicas infestationes vexationes dampnificationes et Impedimenta Castellanorum et officialium condam Magnifici Nicolai et Ladislai de peren eisdem Ciuibus... contra Ipsorum libertates illatas...”; mentesíti a várost és polgárait „ab omni Judicio et Judicatu vexacionibusque et quibusvis impedimentis Castellatorum Castri nostri vyhel vocatj. a quibus ydem hactenus multifformes vexaciones habuisse referunt.”; Szt. György napi adójukat „Castellanis Castri nostri vyhel soluere sint obligatj.” (OL DL. 12052.)
- [38] Pozsony, 1429. július 16.: „...Castrum nostrum Wyhel nuncupatum in Comitatu Zempleniensi situatum simulcum Opido similiter Wyhel vocato. necnon villis Borsy et Thoronya ac prediis Thoy et Kowachi nominatis ad ipsum Castrum Wyhel Item Ciuitatem nostram seu Opidum Naghpatak apellatum... cum villis Kyspathak. alio nomine Wypathak et Ordo ac predys Chehtelke halazzeg Marktelve et Poczhaza vocatis ad ipsam ciuitatem seu Opidum Naghpatak spectantibus...” (OL DL. 12092.)
- [39] Pest, 1430. márc. 12.: „...Castrum Wyhel, ac opida wyhel, et pathak appellata...” (OL DL. 12880.)
- [40] Dénes esztergomi érsek oklevele, Pest, 1444. in vig. asc., a leleszi konv. 1445. évi átíratában: „...complures possessiones Opida et villas dicti Symonis de Palocz ac familiarium invadere spoliare et vastare et quaedam ex eis occupare fecisset, prout Opidum pathak simulcum fortalicio ex claustro ibidem habito facto et praeparato, occupatum tenet de praesenti... Johannes de Peren praescriptum Opidum Pathak simulcum fortalicio ibidem facto et erecto statu in eodem Cum ysdemque municionibus, in quo nunc existit... praefato Symoni de palocz reddere et restituere assumpsisset...” (OL DL. 13846.)
- [41] A huszita megszállást már Bél Mátyás említi, lásd. 3. jegyzetet. Szirmay a megszállás bizonyítására a Not. Hist. Cottus Zempl. § 101-ben idézi Mátyás adománylevét. Ellentmond az 1440—1459. közötti megszállásnak a 41. jegyzetben idézett oklevélén kívül többek között az, hogy Pálóczi László 1453. május 16-án itt keltez oklevelet (Zichy O. IX. k. 358. o.), és egy 1454. évi oklevél, amely szerint Pálóczi Simon helmeci udvarbírája fegyveresekkel betört a Pálócziak birtokában lévő Patak városába, és László egyik jobbágját megverte.
- [42] 1453: Nova Donatio Uladislai Regis Super Patak et Ujheli Ladislao, Simonj et Joanni de Palotz facta Annj 1453. (az oklevelet I. Rákóczi György pataki levéltárának 1641. évi jegyzéke sorolja fel, OL Kam. lvt. Arch. Fam. Rákóczi, fasc. B 1584. Pall. C. No. 50.). Egyébként 1482-ig egyetlen oklevélben sem találjuk Patak vára nevét, míg Újhely várát ismételten említik. 1449-ben Csicseri Zsigmond (talán újhelyi várnagy) „de Castro Magnifici ladislai de palocz Judicis curie regie wyhel vocato missis et destinatis Andrea magno

- cum alys familiaribus suis” megtámadta Komjátý Albertet (OL DL. 31592.): Pálóczi Simon és László 1450. évi transactiójában: „de castro ipsorum vihel” (Leleszi konv. lvt. Acta anni 1450, Nro. 30. OL Filmtár C. 166.); 1451-ben az újhelyi bíró oklevele szól „Johanne de Cheb Castellano castri Wyhel”-ről (OL DL. 14453.); 1459. jan. 17-én Pálóczi László Helmeceen írt levelében közli, hogy „nos propter quaedam facta nostra ad castrum nostrum Wyhel proficisci habemus et volumus, et per octo dies vel ultra ibi facere habebimus.” (Zichy O. X. k. 48. o.).
- [43] 1453. május 16.: Zichy O. IX. k. 358. o.; 1464. nov. 24.: u. ott, X. k. 333. o.; 1467. febr. 9.: Iványi, Bártfa levéltára I. k. 1671. sz.; 1468. szept. 9.: Zichy O. X. k. 464—5. o.; 1470. márc. 30.: u. ott, XI. k. 50—1. o.; 1470. ápr. 12.: Iványi: Eperjes levéltára I. k. 477. sz.
- [44] Buda, 1461. dec. 13. (OL DL. 15664.): „Quendam vicum seu plateam ipsius Comitís ladislai et fratrum suorum heecce vocatum in Opido eorundem Sarospatak appellato in Comitatu Zempliniensi existente adiacentem, que a superiori claustro Beate Marie virginis et fratrum minorum Sancti Francisci et a quadam fossa circa Idem Claustrum ex superiori parte eiusdem adiacente versus propriam Curiam ipsius Comitís ladislai in fine superiori ipsius Opidi Sarospatak habitam et vltierius versus possessionem seu villam Ardo in longitudine tenderét quemnam plateam ipse Comes Ladislaus ex eo quod dicte sue Curie vicina est, plusquam Alia sua Bona favore suo amplectitur, vt eo cicius platea ipsa popularj possit, Ita libertauimus...”
- [45] Buda, 1465. jan. 17. (OL DL. 16155.): „... Id duximus annuendum et concedendum, vt ipse Curiam suam in opido suo pathak vocato in comitatu Zempliniensi existente habitam, ad modum Castri, cum propugnaculis menibus fossatis, et alys necessarys edificys, construere et edificare, constructumque et edificatum, ipse tandem, et sui heredes vniuersi... tenere et possidere valeat atque possit...” Divald feltevése, hogy Pálóczi azért kívánja curiáját erődíteni, mert a szerinte akkor már fennálló vár Patakon királyi tulajdonban maradt, minden okleveles bizonyítékot nélkülöz.
- [46] II. Ulászló, Buda, 1493. aug. 9. [Leleszi konv. lvt. Acta Anni 1493, fasc. 101. No. 34. OL Filmt. C. 169.): „... exponitur nobis in persona fidelis nostri Magnifici Anthony filij quondam Magnifici Stephani de Palocz Quomodo Vniuerse Littere et literalia Instrumenta factum (?) vniuersorum Castrorum, castellige ac possessionum necnon Jurium possessionarium Magnifici quondam Emerici de dicta palocz predicti (?) in de Ung ac wyhel in Zempliniensi et Dedes in Borsodiensi necnon castelli Pathak in eadem Zempliniensi comitatu existentis et pertinenciarum eorundem... post mortem videlicet et decessum praefati quondam Emerici de Palocz Manibus... dominarum dorothee relicte et Anne filie eiusdem quondam Emerici de paloch consortis scilicet Magnifici Johannis Ernusth de Chakthornya deuenissent...”
- [47] Römisch Ferenc zemplémegeyi geomatra egyik 1785. évi, a pataki Ref. Könyvtárban őrzött sárospataki térképén az egykori curia vagy castellum telkekkel körülvett, beépítetlen területe jól kivehető. A klarissza kolostorról Szombathi: Historia Scholae seu Collegii Ref. Sárosp. (Sárospatak, 1860.) 8—9. o.: „At putem situm fuisse in colliculo vulgo Széldomb dicto. Nam in colliculo memorato claustrum antiqui operis lapidei extitisse vulgo notum est, et rudera hodieque constantia testantur, idque anno 1566... a tataris... igne subjecto exustum ac desolatum fuisse observat Johannes Tsétsi professor Johannis filius.” Valójában egyébként az 1566. évi tatárpusztítás is elkerülte Patakot, ahogy a korabeli forrásokból egyértelműen kitűnik.
- [48] IX. Bonifác pápa 1401. ápr. 8-i bullája a Szt. Anna klarissza kolostort, amely 1391 óta szerepel oklevelekben, a minoriták közvetlen szomszédságában említi (Mon. Vat. I/4. k. 315. o.). A beginákról egy 1492. május 20-i adományleveléül szól először, ugyancsak a minoriták szomszédságában: „... religiosarum dominarum beganarum penes claustrum fratrum minorum beati Francisci in oppido Sarospatak fundatum...” (OL Leleszi konv. Prot. I. pag. 47. Oszwald Ferenc kutatása). Pálóczi Imre özvegyének 1503. évi adománylevelében: „reli-

- giosis dominabus tertii ordinis sancti Francisci, in clauastro ad sanctum Spiritum in oppido Patak a plaga occidentali et opposito claustrum BMV religiosorum fratrum minorum..." (Leleszi konv. lvt. Acta Anni 1503. No. 5. OL Filmt. C. 169.). Egy 1507. júl. 25-i oklevél a beginákat is a Szt. Anna kolostorban említi: "...universarum sororum sive beginnerum domus sive conventiculi beate Anne matris Mariae in oppido Pathak site et fundate..." (OL Leleszi konv. Prot. I. fol. 179. Oszwald F. kutatása). A Perényi Gábor által elfoglalt egyházi birtokok 1567-ben felvett jegyzéke szerint a ferenceskolostort Perényi leromboltatta, az apácakolostor viszont áll: „Monasterium integrum non dirutum sed in scholam Lutheranorum conversum.” (Egri kápt. mly. N. 8. D. 1. f. 1. Közölte Kandra: Adatok az egri egyhm. tört. II. k. 548—9. o.).
- [49] Mátyás Budán, 1471. aug. 22-én kelt oklevele már Pálóczy Imre és István birtokának mondja Patak városát (Iványi: Bártfa levéltára, I. k. 1824. sz.). István 1487. dec. 17-én és 1488. május 3-án Patakon keltezett levelei u. ott, 2590. és 2631. sz. Patak története szempontjából figyelemre méltó, hogy 1473. nov. 26-án Mátyás király itt tartózkodik, itt kelt oklevelét közli Oklevéltár a gr. Csáky cs. tört. I. 438—40.).
- [50] Leleszi konv. Ivt. Acta Anni 1482, fasc. 92. Nro. 7. OL Filmt. C. 169.: "...Jobagiones suos in possessione Zenthpether vocata residentes de eadem possessione auenam suam in duobus curribus ad Castrum suum Sarospathak portare fecisset..."; u. ott, Acta Anni 1483. fasc. 93. Nro. 23.: "...Nicolao de Iwagh et Augustino Beken de mykofalwa Castellanis Castrorum suorum helmez et pathak vocatorum...". A „castrum Sarospathak” név az 1482. évi oklevélben fordul elő először a „castrum Pathak” név helyett.
- [51] Egy 1493. okt. 6-i oklevél szól „Nobilis Petrus Konya de Waykowcz Castellanus Castrum pathak”-nak a Pálóczi Mihály és Antal adományozta pataki telek és kőház birtokába történt beiktatásáról (OL Dl. 67129). Pálóczi Antal 1494. jan. 1-i oklevelében szerepel „Egregius Benedictus de Began alias Castellanus Castrum nostri Pathak” (OL Dl. 97510.). A leleszi konvent 1494. szept. 20-i jelentésében találjuk „Egregius Michael de Bwthka Castellanus Castrum pathak” nevét (OL Dl. 67132.). Buthkai egy nagytoronyai jobbágyot elfogat, „captumque... ad dictum Castrum pathak asportari et ibidem in carcere tamdiu conservari fecisse...”, az újhelyi piacon Konya Péterrel jobbágyokat fogott el és vetett börtönbe, stb. Az Újhelyben és környékén elkövetett erőszakoskodásokból arra következtethetünk, hogy Buthkai a hagyományosan Patak várának nevezett újhelyi vár castellanusa. Egy 1497. aug. 10-i oklevélben „Blasy Fevidesy Castellani Castrj wyhel” neve szerepel, ugyanez az oklevél Buthkai Mihályt már mint regéci várnagyot és Abaúj vicecomesét említi (OL Dl. 67144.). 1498. márc. 19-ről „Bernaldus Abafy Castellanus Castrj wyhel” levele „Ex Castro wyhel” a bártfai tanácshoz (Bártfa város lvt. 3375. sz. OL Filmtár C. 262.). 1508. aug. 14.: „Nicolaus de Nempthy castellanus castrum Wyhel” (OL Leleszi konvent Prot. I. fol. 50/b. Oszwald F. kutatása).
- [52] „Andreas prouisor curiae de pathak” bérlő 1493—4-ben az egri püspökség bortizedeit Liszkán és Patakolasziban (Kandra: Bakócs-kódex, Adatok az egri egyházm. tört. II/3—4. 336, 340, 383 és 388. o.).
- [53] 1486. jan. 11-én az özvegy „in castro suo Wyhel vocato” tett vallomást (OL Leleszi konv. Prot. Parvum, fol. 124. Oszwald F. kutatása). 1499: „Introductoria et Statutoria pro Domina Anna filia Emerici de Palocz consorte Magnifici Joannis Ernysth de Csáktornya et Dorothea Emerici de Palocz Relicta Super totali castro Ujhely ac medietate Oppidorum Ujhely et Patak...” (OL Leleszi konv. el. V. k. Litt. C. No. 12.).
- [54] OL Kam. lvt. Lymbus I. sor. fasc. 2. fol. 97—102.
- [55] Fehérvár, 1527. nov. 3. Donatio Castrorum et Oppidorum Patak et Ujhely facta Petro de Peren 1527. (Egy kv. Kaprinay gy. Tomi in 4°, Tom. XXVIII. No. 13.); "...Castra Pathak, Wyhel, et Dedews simul cum pertinentys universis, puta: oppido Pathak, ac possessionibus KysPathak Aardo ad dictum castrum Pathak, nec non oppido Wyhel, ac possessionibus Bányácska, Kys-

- Thoronya et Borsy ad praefatum castrum Wyhel omnino in Comitatu Zempliniensi... memorato Petro de Peren, suisque heredibus et posteritatibus universis dedimus, donavimus, contulimus...".
- [56] Szerémi György emlékiratai, Mon. Hung. Hist. II/1. 209—210. o.: „...equitautit Rex ad Sarospathak... Et officialis vice concessit arcem Patak Regi Joanni... Et in Patak mansimus sedecim diebus... In finem de Patak ascendimus sub Wyhel... attamen pedites mox obsederant arcem Wyhel... venit in illico Literatus Simon ad Regem in Sabato Oculi, et dedit ei arcem Vihel...”
- [57] A pataki vár 1528. évi ostromairól szóló leveleket bécsi levéltárakból közölte Hidegpatáky Antal: Patak és Újhely hadtörténete 1528-ban (Ad. Zempl. vm. tört. X. (1904) 129—163. o.). Az akkori pataki vár fekvésére következtethetünk Serédy Zomborból 1528. jun. 20-án Szalaházy Tamásnak írt leveléből. Simon deákkal folytatott tárgyalásáról Újhelyből Patakra visszatérve egyik előőrse jelenti neki, hogy Simon emberei körülzárták a várat: „Ora fere octava venimus ad Sarospathak. In arce jam nostri inclusi erant. Unus ex illis, qui praemissi erant, media in civitate nobis occurit, admonet nos hostes adesse. Nos... in campum excurrimus... in hostem irruimus... fundimus et fugamus perfidos hostes”. Serédyék a város közepére, tehát a mai rk. templomhoz érve alig 300 m-re É-ra lettek volna a Vörös-toronytól, a figyelmeztetés tehát késői lett volna. A hécei vár-curia viszont innen kb. 1 km-re ÉK-re állt, az újhelyi úttól is mintegy 600 m-re K-re, szabad terepen, ezért írhatja: „in campum excurrimus”. A vár árkat és sáncát Szilády Péter Egerből 1528. szept. 13-án Szalaházynek írt, helyszíni jelentésen alapuló levele említi: „...Cum hostes castrum Patak invasissent... postea vexillum prope castrum in quodam aggere posuerunt... servitores r. d. v. e castro exierunt... vexillum, bombardulas eorum in fossam dejecerunt nam periculosum erat ipsis in castrum ducere”. A vár aláaknázásáról és feladásáról Szilády szept. 15—7-i levele: „castrum Patak in manus hostium datum fuit hora nona, nam factis cuniculis muros proiciebant, nisi castrum servitores r. d. v. dedissent”. A vár pusztulásáról Szalaházy Budáról 1528. szept. 28-án ír Ferdinándnak: „Scripseram nuper m. v. arcem pathak esse incensam et relictam, sed paulo post certissime allatus est, funditus dirutam”.
- [58] A legkorábbi ismert pataki urbarium 1554-ből nem említi a Hécét (OL. Kam. lvt. U. et C. f. 45. n. 36.). Az 1567. éviben: „Extra Suburbium nouiter aedificatae domus in loco quae vocatur Hecze... (14 egész és 9 féltelek)... Ab Anno 1561. habent ad octo Annos libertatem computando ab inceptione aedificationis domus... (U. et C. f. 40. n. 35.). Érdemes megemlíteni, hogy a mohácsi csatába készülõ Pálóczi Antal nem érezte elég biztonságosnak pataki várát, és családi levéltárát Ajnácskő várába vitette, ahogy az idézett 1577. évi tanúvallomások egyikéből megtudjuk: „Vekey János nemes ember hetuen esztendős, meg eskwtht es hiti szerent ezt valla, hogy Paloczj Antal szolgáljaia volt akkoron, mikor Paloczj Antal az mohaczi hadban ment volt, az előtth harmadnapual, hiuata engemet, es monda nekem hogy sem eyel sem napual le ne szalliak az leueles ladarul, migh Ainachkőben nem Juttok, es enis vtannad megiek vgymond, harmadnap muluan, es az leueles ladakat rakad az Toromban valo Bodban, az fölső varban, es onnan vgy indultunk vramual, Palochi Antallal, az Mohachi hadban...”. Érdekes, hogy a hódoltság korában Dobó Ferenc és örökösei, majd Lőrántffy Mihály, sőt I. Rákóczi György is a Vörös-toronyban őriztették levéltárukat és kincstárukat is, amikor Patak sokkal veszélyeztetettebb helyzetben volt, holott a hódolt terület határától messzebb fekvő és adottságaiknál fogva is jobban védhető váraik voltak.
- [59] Egy. kv. Kaprinay gy. Tomi in 4°. Tom. XXVII. n. 231.
- [60] Károlyi Árpád: A nagyváradi béke okmányai. Tört. Tár, 1878., 791. o.-tól Dec. 21.: ...extra moenia istius civitatis nobis hospitia designarunt... adversarii oratores intra, nos vero extra moenia hospitia habeamus... in civitate nullae domus electae pro nobis existerent...”; dec. 22.: „...ne...graveremur

ire ad templum quod in civitate est et ibidem audire sacrum, ex quo vocati essemus omnes ad prandium apud dominum Petrum de Peren... Ita ivimus in civitatem... Ita auditum est sacrum, quo finito ivimus ad arcem... mansimus in castro in alio cubiculo, quod erat domini Colocensis..."; dec. 29.: „...accessimus arcem et pransi sumus cum domino Petro et aliis... Ante nostram a castro abitionem...”

- [61] Protestatoria Prohibito Generosarum Cristinae Relictae quondam Emerici de Chahol filiarumque ejusdem... ab emptione, occupatione totalium Castrorum Sarospatak ac Ujhely diruti. (Ad. Zeml. vm. tört. X. 282. o.). Szirmay feltételezte, hogy Ferdinánd hadvezére, Telekessy romboltatta le: „Anno itaque 1558. per Emericum Telekessium ditionem hanc ferro et igne vastantem, ne Perénianis receptui foret, dirui debuit, cum ex post nulla ipsius mentio occurrat, et triste nonnisi illius in ruderibus vestigium prostet”. (Not. Top. Pol. incl. Cottus Zeml. 251—2. o.)
- [62] Az 1538. évi beiktatásról OL. Bir. lvt. Leleszi Konv. Elenchusai, V. k. Litt. P. No. 58. Perényi kihallgatásainak jegyzőkönyveit közölte Bucholtz: Gesch. d. Reg. Ferd. I. IX. k. (Wien, 1838) 323. o.-tól. A várak és várnagyaik felsorolása az 1542. okt. 23-i jegyzőkönyvben. A Perényi-uradalmak 1554. évi idézett urbariumában Ujhelynél a vár tartozékaként említenek három halastavat: „ad castrum wyhel pertinentes”, hasonlóan az 1567. évi urbariumban. Az 1570. éviben: „Vineae sub arce vetere... prata... olim fuit ad arcem veterem...”. Egyik urbariumban sem találjuk már a vár tisztségviselőit, míg a pataki vár személyzetét az urbariumok felsorolják.

A BÉLAPÁTFALVI MONOSTOR FELTÁRÁSI MUNKÁLATAI 1964-BEN

A bélapátfalvi ciszterci templom külső helyreállítási munkáit megelőzően kisebb ásatást végeztünk a templom körül annak megállapítására, hogy mi maradt meg a templomhoz csatlakozó monostorból. A feltérési munkálatok 1964. május 18-tól június 20-ig tartottak.

Az ásatást megelőző helyszíni szemle nem sok eredményt ígért. A monostor a templom déli oldalához csatlakozott. Ezt kétségkívül bizonyította már a kerengőfolyosó félköríves falíve, mely a déli keresztház nyugati falán maradt meg. A terepviszonyok is ezt igazolták, u. i. csak a déli oldalon van annyi hely, hogy ott a monostor épülettömbje elférjen. Az északi oldalon mély vízmosás van a templomtól mintegy 15—20 m távolságra, s ilyen kis területen nincs hely a monostor számára.

A templom nyugati oldala előtt egy kőtámfalat építettek a század harmincas éveiben. E mellett, a templom délnyugati sarkánál egy elég mély vízmosásban vezet a mai út. Itt feltehetően nem sok maradt meg a monostor falaiból. A vízmosástól keletre habarcsba rakott fal látszott a felszínen — a kerengő északi fala.

Ismeretes, hogy a templom déli oldalától mintegy 20—25 m-re kőedénygyár állott a területen. A kőedénygyárat a múlt században alapították, s kisebb-nagyobb bővítésekkel egészen 1927-ig működött. A csődbejutott gyárat lebontották. Építőanyagát, melyben a monostorból származott sok faragott kő is lehetett, széthordták a falu lakói. Alapfalainak nyomai jól látszottak a felszínen. Az Országos Műemléki Felügyelőség fényképtárában több századeleji felvételt őriznek a templomról és környékéről [1]. Ábrázolása egy 1898-ból származó kiadvány fedőlapján is fennmaradt [2]. Egy 1912-es felvételen (1. sz. kép) jól látszik, hogy a kőedénygyár a templom déli oldalától mintegy 20—25 m távolságra állott, tehát pontosan azon a helyen, ahol a kolostor déli szárnya húzódott valamikor.

A helyszíni szemlén megállapítottuk azt is, hogy a templomtól délnyugatra lévő nagy beton víztároló medencéket feltehetően a monostor délnyugati sarkának helyére építették.

Ilyen előzmények után kezdtük meg az ásatást.

Az első kutatóárkot (I. sz. kutatóárok) a templom déli oldalával párhuzamosan nyitottuk, a kerengő félköríves falívének déli indításával egyvonalban (2. sz. kép). A kutatóárokban előkerült az északi kerengőfolyosó teljes udvari falának alapozása. Az alapfalak nagy lapos mészkövekből készültek, erősen meszes, szinte homok nélkül kevert habarcsba rakva (3. sz. kép). E fal nyugati része a felszínen is látszott, már a feltérás előtt is. A fal nyugati végénél az árkot szelvénné szélesítettük ki (I/a—b. szelvény). E szel-

1. — A templom és a kőedénygyár DK-ről egy 1912-es felvételen.

vényben megtaláltuk a kerengő ÉNy-i sarkát (4. sz. kép). Itt egy pillér állt, amely azonban az alapozásban szabálytalan formában maradt meg. Az északi kerengőfolyosó udvari fala és a templom déli fala közötti távolság 2,40 m. Ez tehát a kerengőfolyosó szélessége. Az I. sz. kutatóárkot egészen a déli keresztház nyugati faláig vezettük. A kerengő padlószintjét itt nem találtuk meg, u. i. a templom külső helyreállításakor, 1954-ben, amikor az armariomot kibontották, mélyen leástak. A templom alapozásán azonban, amely jóval mélyebben van, mint a kerengőé, világosan leolvasható a középkori padlószint. Az alapozás alját nagy mészkövekből rakták, majd kb. 35 cm-es alapozási padka után kezdődik a felmenő falazat, amely homokkőből faragott kváderkövekből áll (5. sz. kép). Az árok nyugati végében, a kerengő ÉNy-i sarkától 2,40 m-re (ez a kerengőfolyosó szélessége) találtunk egy erősen omladékos falat. Ez a conversusi épületszárny keleti fala. A conversusi szárny — és egyben a monostor — nyugati zárófalat nem találtuk meg ebben az árokban. Az árok nyugati végében erősen törmelékes, laza volt a föld, kváderkövek és faragott kövek kerültek innen elő. Ezek másodlagos helyzetben voltak, a feltöltésbe beszorva. Az ásatásnál dolgozó munkások szerint ez a feltöltés az 1938-as évek táján keletkezett. A falu lakói ekkor töltötték fel ezt a víz által lemosott részt a kőedénygyár építési törmelékeivel. Így kerülhettek ide a faragott kövek is. Az árok nyugati végében laza habarcsba rakott, durva, rossz kidolgozású téglafalat találtunk (5. sz. kép):

2. — Az I. sz.
kutatóárok a templom
déli fala mellett.
(Király György
felvétele.)

Szerepét nem sikerült tisztázni, mert annyira laza volt itt a föld, hogy tovább ásni veszélyes lett volna.

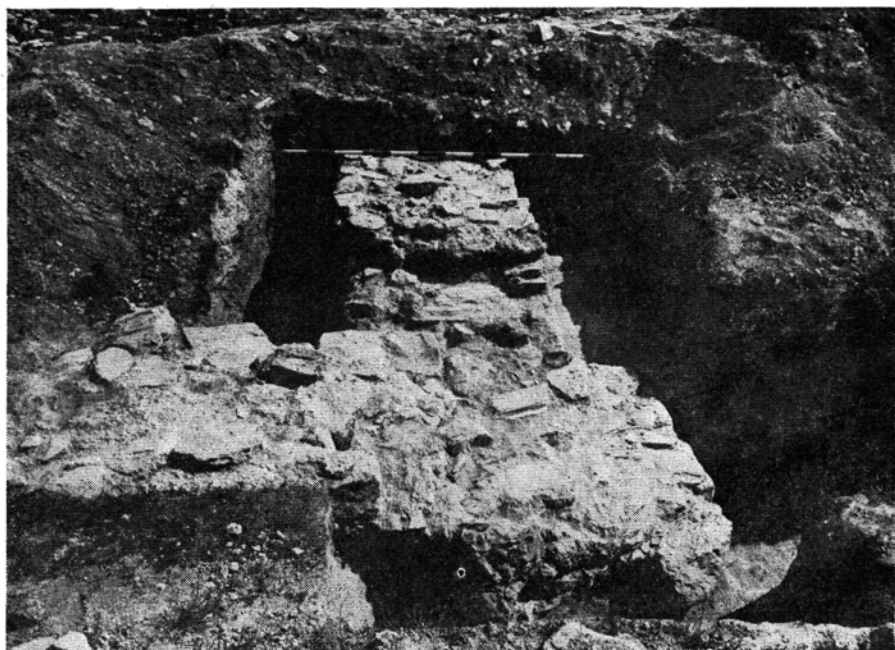
A déli keresztházhoz barokk sekrestyét építettek a középkori helyére. A ciszterci monostorok építésére vonatkozó rendi szabályok szerint ettől délre kellett lennie a káptalanteremnek [3]. A káptalanterem falainak megkeresésére nyitottuk a II. sz. kutatóárkot a sekrestye falától 1,50 m-re, azzal párhuzamosan. Az árok keleti végében megtaláltuk a káptalanterem keleti falát — ez egyben a monostor keleti zárófala. Itt egy vékony sor felmenő falat is találtunk. Mellette előkerült a terem középkori padlószintje, néhány sor lapjával lerakott téglá formájában (6. sz. kép). Részben a padlószint alá benyúlóan tártunk fel egy csontvázat (7. sz. kép). A ciszterci rend szabályai szerint a káptalanterem alá csak magas rangú szerzeteseket temettek, rendszerint az apátokat. A csontváz a középkori törmelékrétegben feküdt, abban a szürke, laza rétegben, melyben néhány méterrel távolabb egy Árpád-kori

cserepet találtunk (8. sz. kép, 1.). A csontváznak melléklete nem volt. Feltehetően a középkorban temették ide.

A csontváz fejénél talált falazat a káptalantermet osztó pillér alapozása. Erre enged következtetni elhelyezkedése, minthogy a terem közepén találtak, valamint alapozási mélysége is, amely kisebb, mint a terem keleti és nyugati faláé (6. sz. kép). A káptalanterem nyugati falának belső oldalánál egy őskori — feltehetően bronzkori — hulladékgödört tártunk fel. A hulladékgödör foltja a fal belső síkjától számított mintegy 1,10 m-es sávban látszott. Az őskori telep hulladékgödrébe ásták a monostor alapozási gödreit. Ugyanebben a kutatóárokban, a káptalanterem nyugati és a kerengő keleti fala között, a keleti kerengőfolyosó padlószintje alatt egy téglafalazású sírgödört találtunk (9. sz. kép). Melléklete nem volt. A fölötte levő laza törmelékrétegből került elő az Árpád-kori cserép (8. sz. kép, 1.). Temetési idejét tehát ennek is a koraközépkorra tehetjük. Ugyanennek a II. sz. kutatóárokban a nyugati végében, a keleti kerengőfolyosó udvari fala mel-

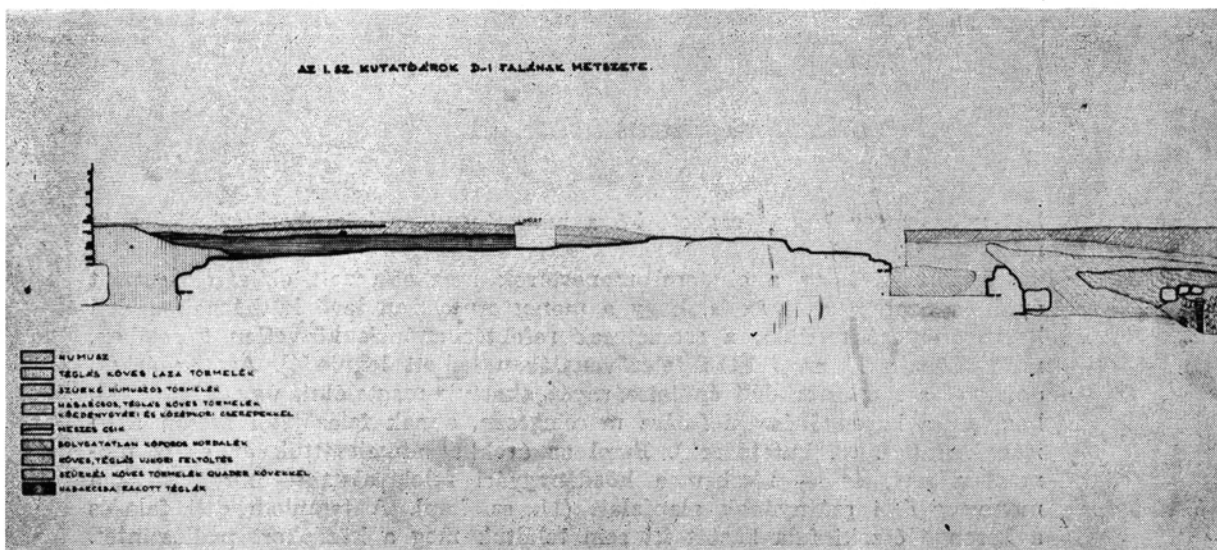

3. — A kerengő északi udvari fala az I. sz. kutatóárokban. (Király György felvétele.)

4. — A kerengő ÉNy-i sarka az I/a-b. sz. kutatóárokban.
(Király György felvétele.)

5. — Az I. sz. kutatóárok déli falának metszete.

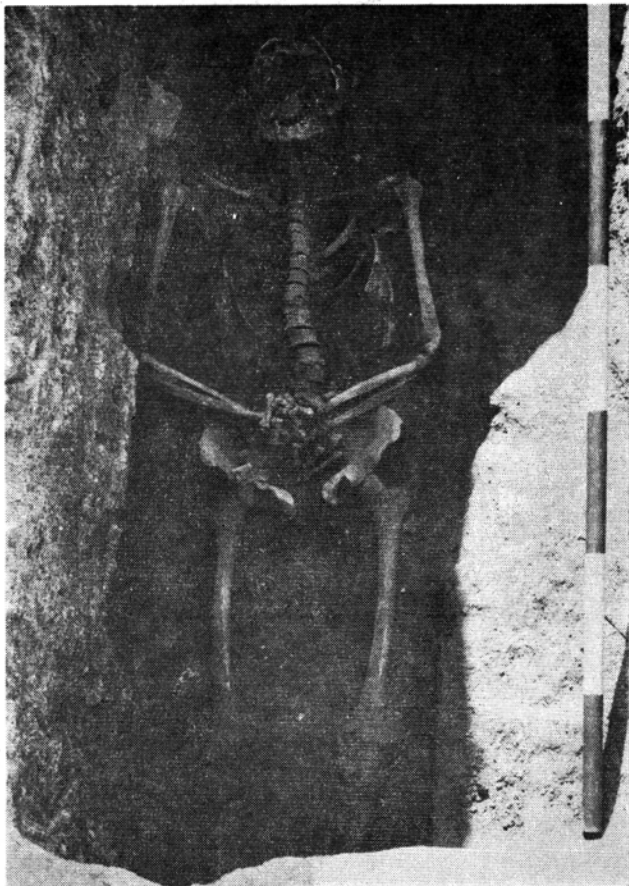

6. — A II. sz.
kutatóárok
a káptalanterem
falával keletről nézve.
(Király György
felvétele.)

lett néhány sor lapos, lerakott kő a monostorudvar középkori szintjét adja meg (10. sz. kép).

Ismeretes, hogy a ciszterci monostorok meghatározott előírások szerint épültek. Szabály volt az is, hogy a monostorudvaron lévő kútháznak a déli kerengőfolyosó mentén, a szerzetesek refektóriumának közvetlen közelében, rendszerint a kerengő ÉD-i felezővonalában kellett lennie [4]. Azt az árkot, amellyel a monostor déli épületszárnyát akartuk megtalálni, úgy jelöltük ki, hogy az a kerengő északi falára merőlegesen, annak felezőjétől fusson ÉD-i irányban (III. sz. kutatóárok). Ezzel az árokkal átmetsztük az egész monostorudvart, és — részben a kőedénygyári falak alatt — megtaláltuk a monostor déli szárnyának alapfalait (11. sz. kép). A templom déli fala és a kerengő északi fala között itt sem találtuk meg a középkori padlószintet.

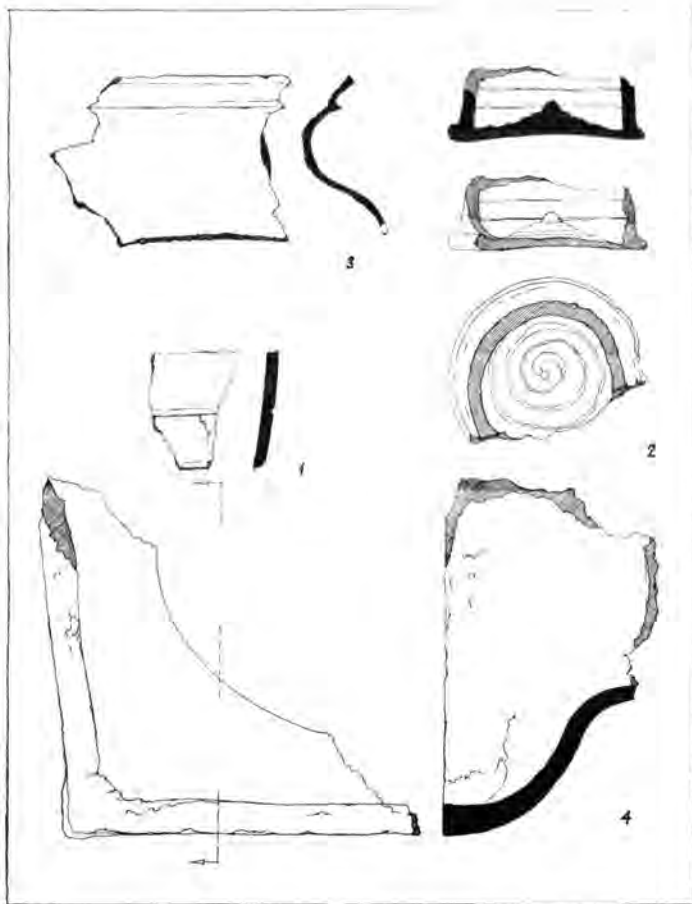
7. — A káptalanterem padlószintje alatt feltárt sír (2. sz. sír). (Király György felvétele.)

A föld erősen bolygatott volt. Feltehetően akkor bolygatták meg, amikor a templom déli oldalát átépítették. A kerengőfolyosó padlószintjét ezzel tönkretették. Az átmetszett monostorudvaron laza szürke törmelékréteget találtunk, melyen több helyen későközépkori, vagy még későbbi sírbeásások látszóttak. A monostorudvarból XV. századi cseréptöredékek kerültek elő, közöttük egy pohár talptöredéke (8. sz. kép, 2.) és bögre peremtöredéke (8. sz. kép, 3.). A kutatóárok déli végében a kőedénygyár alapfalai nagyon megnehezítették a munkát. Az árokban egymás után kerültek elő a vegyes falazatú, téglából és kőből rakott, homokos habarcsú kőedénygyári falak. Ezeket egyes helyeken a kőedénygyári falakra építették rá (12. sz. kép). Egy kőedénygyári válaszfal takarta a monostor kútházának alapozását is. A fal elbontása után bontakoztak ki a kútház alapfalai. Alaprajza a keskeny árokban nem látszott pontosan, ezért nyugati irányban rábontottunk. Itt sajnos egy ÉD-i irányú kőedénygyári falat találtunk, melynek építésekor teljesen

tönkretették a kútház alapozását. A fal mellett egy félkörös keresztmetszetű vájjal ellátott követ találtunk. Ez lehetett a kútház ciszternájának a vízvezetője (13. sz. kép). A vizet feltehetően a Máriaforrásból vezették a ciszternába. Az ásás nem döntötte el, hogy kör, vagy nyolcszög alakú volt-e a ciszterna. A keskeny árokban látszó csekély falmaradványból ezt biztosan nem lehetett megállapítani (14. sz. kép). Az egri Dobó István Vármúzeum kőtárában lévő állatfejes oszlopfő Gergelyffy András szerint a kútházhoz tartozott [5]. Ez esetben a kútháznak nyolcszögűnek kellett lennie [6].

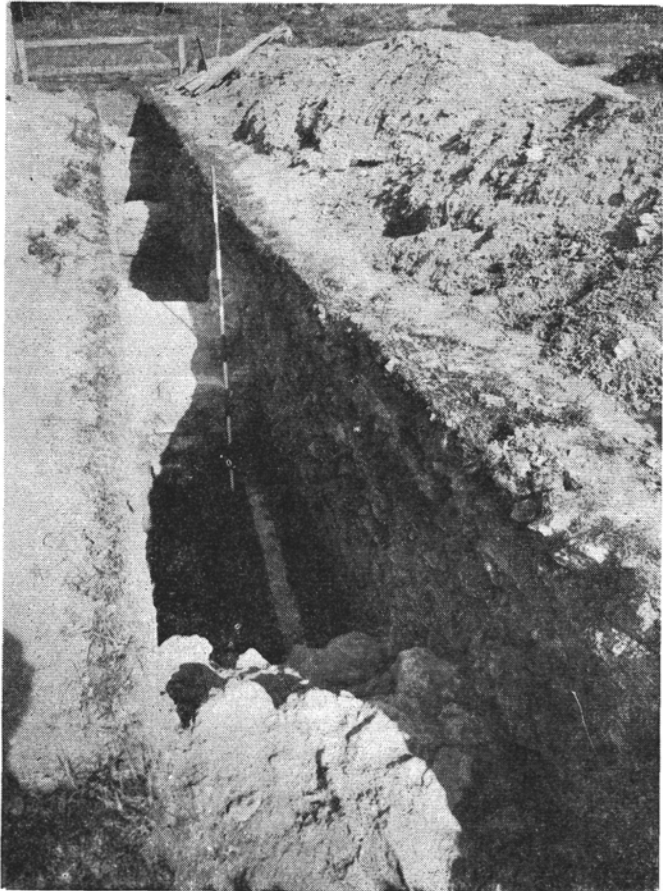
Közvetlenül a kútház mögött találtunk egy falat, melynek felső része kőedénygyári eredetű volt, alatta azonban középkori habarccsal, mészkőből rakott 1,30 m-es fal volt (12. sz. kép). Ez a déli kerengő udvari falának alapozása. Ettől délre a köves, téglás, helyenként átégett kőedénygyári törme-

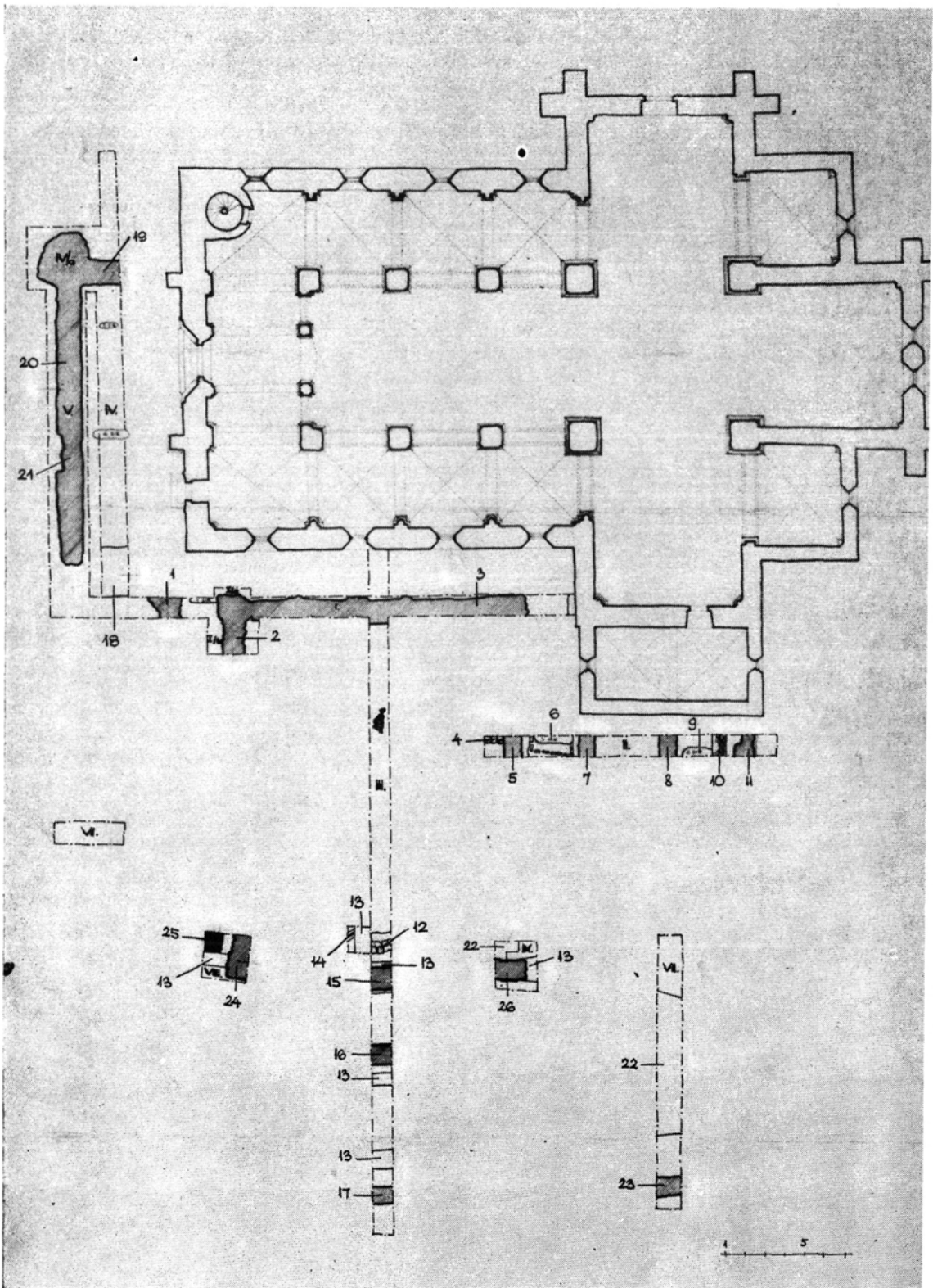
8. — A II. és III. sz. kutatóárokban előkerült cserepek.

iék alatt találtunk egy ugyanúgy mészkőből, meszes habarcsba rakott középkori falat. Ez a refektórium északi fala, melyet feltehetően a kőedénygyár építésekor bontottak le. A kutatóárok déli végében is találtunk egy középkori falat, az előzőkhöz hasonló szerkezetűt. Ez lehetett a refektórium déli fala (12. sz. kép). A refektórium területén korai típusú kályhaszemeket találtunk (8. sz. kép, 4.). Korukat a XV. század elejére tehetjük. Ugyancsak kerültek elő faragott kövek is innen (15. sz. kép, 1., 2., 3.). Az árok északi végében egy ajtókeret darabját találtuk (16. sz. kép, 4.).

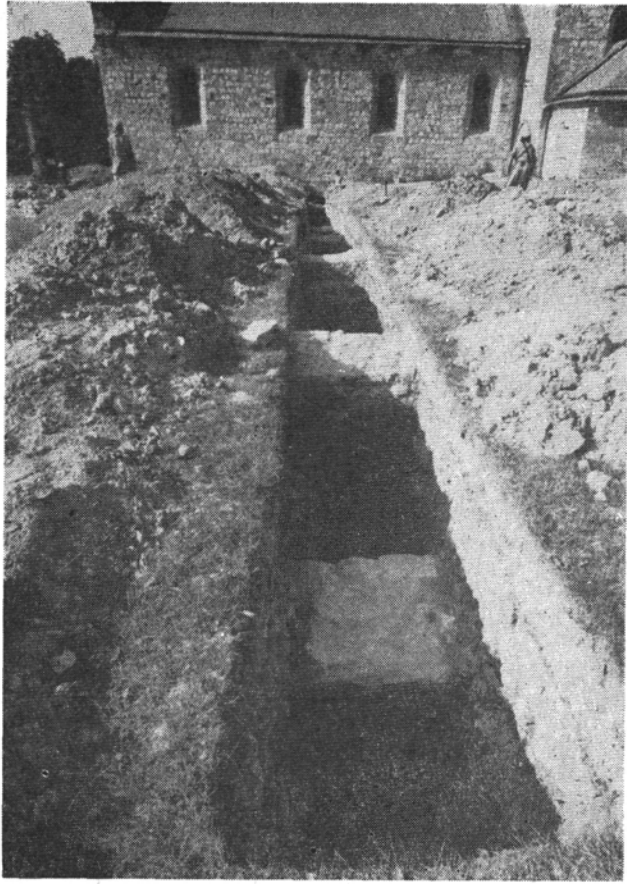
Az ásatás eddig ismertetett eredményei tehát már egyértelműen meghatározták a kerengő méreteit. Ki lehetett számítani, hogy hol kell lennie a DNY-i és a DK-i kerengősaroknak. A sarkok feltételezett helyén nyitottunk két kutatóárkot (VIII. és IX. sz. kutatóárok). A VIII. sz. kutatóárkban a kőedénygyári fal elbontása után megtaláltuk a kerengő DNY-i sarkát, amely azonban elcsúszott a későbbi ráépítések miatt, nyugati részén

9. — A II. sz. kutatóárok a kerengő és a káptalanterem falaival nyugatról nézve.
(Király György felvétele.)

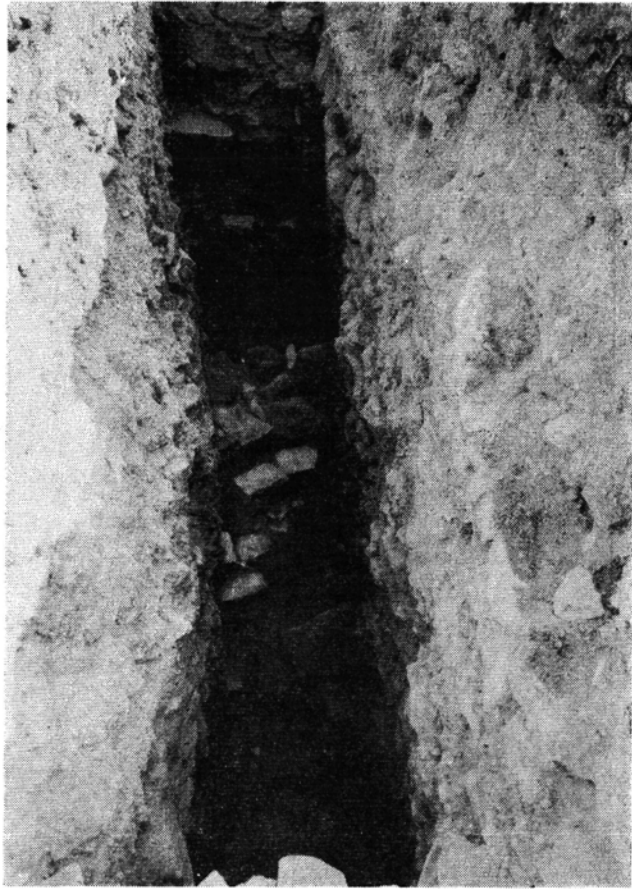

11. — A III. sz.
kutatóárok a monostor
és a kőedénygyár
falával D-ről nézve.

10. — A templom és az ásatás alaprajza; 1. A conversus szárny K-i fala; 2. A kerengő Ny-i fala; 3. A kerengő É-i fala; 4. Az udvar kőburkolatának maradványai; 5. A kerengő K-i fala; 6. Középkori téglasír a kerengőfolyosó padlószintje alatt; 7. A káptalanterem Ny-i fala; 8. A káptalanterem középső pillére; 9. Középkori sír a káptalanteremben; 10. A káptalanterem téglapadlószintje; 11. A káptalanterem K-i fala; 12. A kútház alapfal részlete; 13. Kőedénygyári fal; 14. A ciszterna vízvezető kőcsatornája; 15. A kerengő D-i fala; 16. A refektórium É-i fala; 17. A refektórium D-i fala; 18. Az előcsarnok D-i falának elcsúszott omladéka; 19. Az előcsarnok É-i fala; 20. Az előcsarnok Ny-i fala; 21. Az előcsarnok D-i kiszédett pillérének helye; 22. Kőedénygyári beton alap; 23. A monostor D-i zárófala; 24. A kerengő DNy-i sarka; 25. A kerengőfolyosó téglapadlója; 26. A kerengő DK-i sarka.

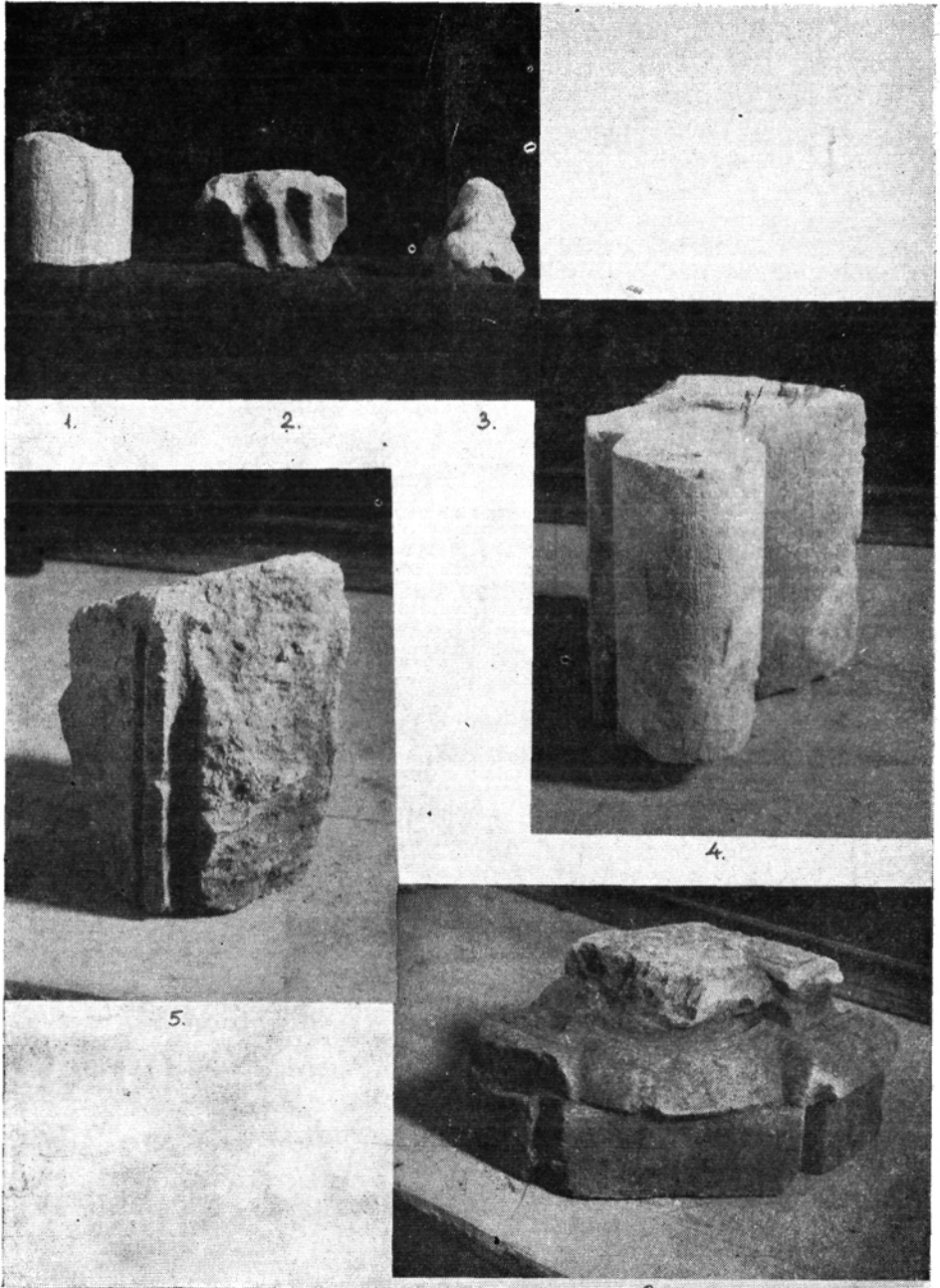
14. — A kútház
ciszternájának
megmaradt alapfalai.

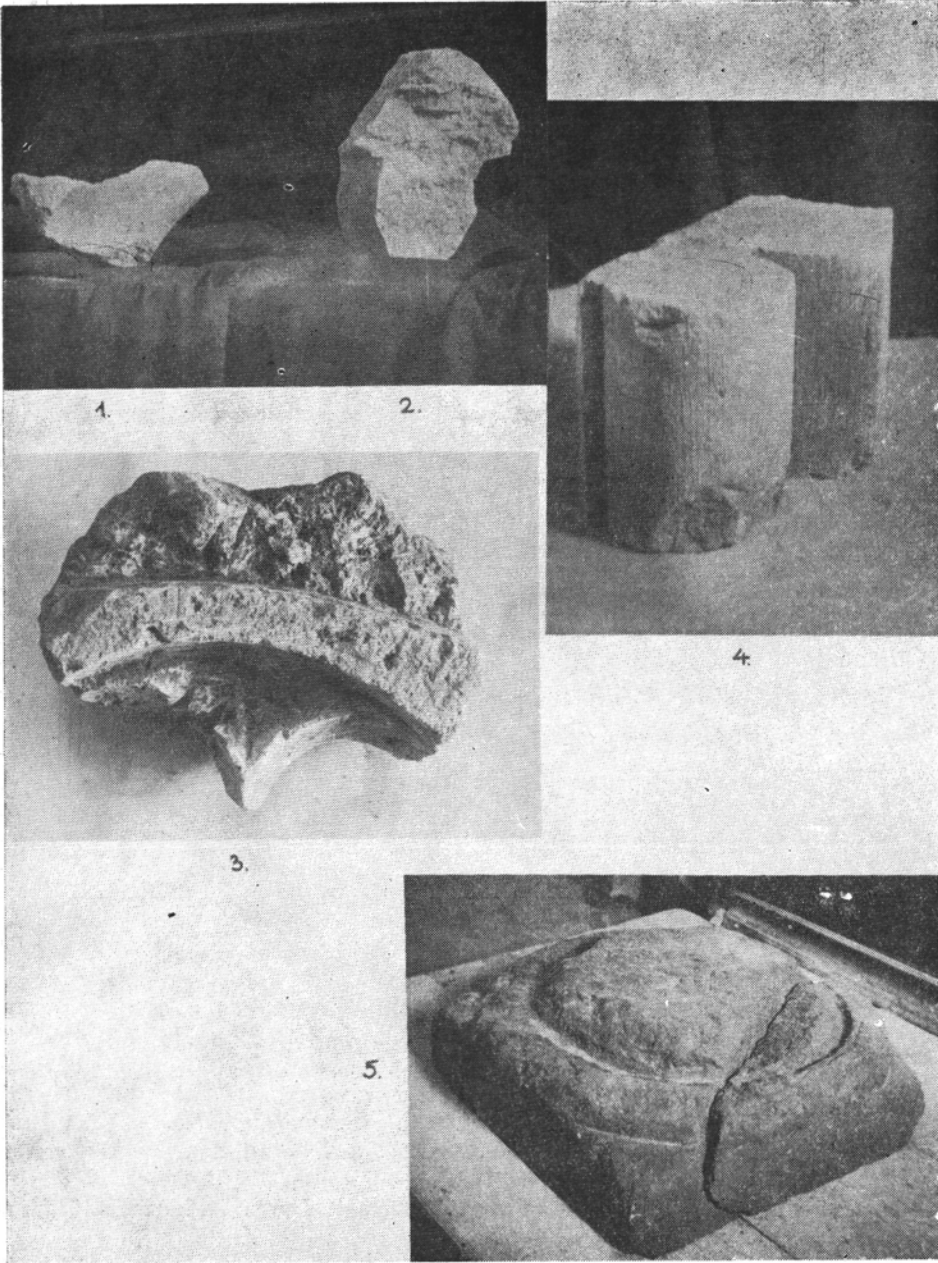
köveit kiszedték, így itt hiányossá és ferde vonalúvá vált. Nyugati szakasza mellett lapjával lerakott téglasort találtunk eredeti helyzetben. Ez a nyugati kerengőfolyosó téglapadlója (10. sz. kép).

A IX. sz. kutatóárokban szintén megtaláltuk a keresett középkori falat. Itt a kerengő DK-i sarka hiányosan maradt meg, mivel a kőedénygyári építkezések a fal keleti részét teljesen tönkretették. A megmaradt déli fal északi oldalánál nagy mélységben beton alapozást találtunk, mely a kőedénygyár későbbi, e századi átépítésekor került oda [7] (10. sz. kép). A kerengő mindkét sarka mellől a kőedénygyári fal bontása közben faragott kövek kerültek elő. Ezeket a kőedénygyári falakba másodlagosan építették be (15. sz. kép, 4, 5, 6, és 16. sz. kép, 1 a VIII. sz. árokból, valamint 16. sz. kép, 2, a IX. sz. kutatóárokból). E kövek mind a templom első építési periódusához tartoznak [8].

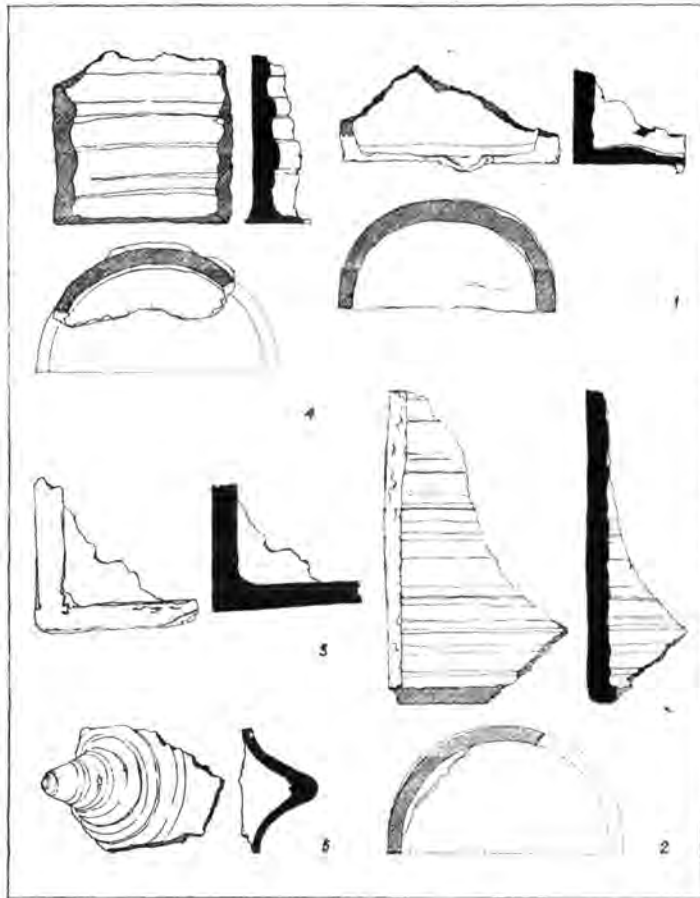
A monostor déli záródásának megállapítása céljából nyitottunk még egy

15. — Az ásatás során előkerült faragott kövek. (Kádár László felvételei.)

16. — Az ásatás során előkerült faragott kövek. (Kádár László felvételei.)

17. — A VI. sz. kutatóárokából előkerült kályhaszemek.

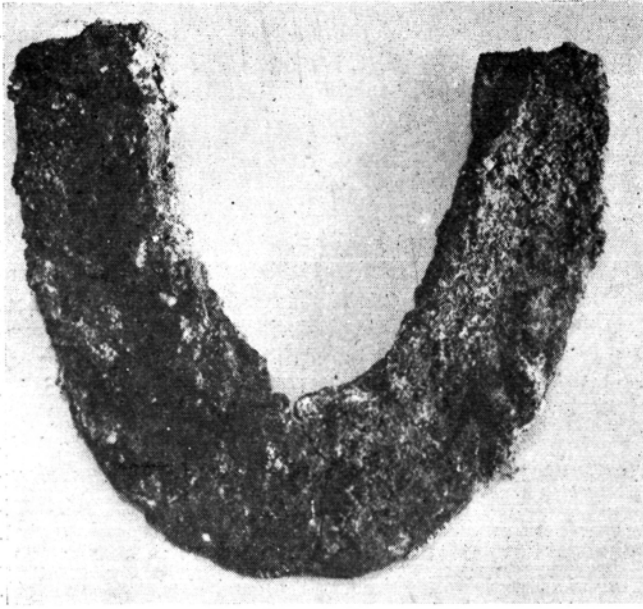
kutatóárkot a káptalanterem középső pillérének irányában, a sekrestyétől 12 m-re (VII. sz. kutatóárok). Az árok déli végében megtaláltuk a monostor déli zárófalát. Ez pontosan egy vonalban van a refektórium déli falával. Az árok többi részében egy széles beton alapozást találtunk. Az ásásnál dolgozó régi kőedénygyári munkások szerint itt lehetett a gyár körkemen-céje. E beton alapozással a középkori falakat teljesen tönkretették a monos-tornak ezen a részén (a káptalantermi szárnyon). Innen is került elő faragott kő.

Az ásás eddigi eredményei nem tisztázták a monostor nyugati lezá-ródását. Ezt a VI. sz. kutatóárokkaal akartuk tisztázni. Az árokban azonban nem találtuk meg a keresett falat. A monostor nyugati fala tehát ettől még nyugatabbra lehetett. Erre azonban nem lehetett meghosszabítani az árkot,

mert ott van a monostor DNy-i sarkára ráépült cementgyári víztároló medence kivezető csöve, s azt az árkunkkal megbolygattuk volna. Szép leletanyag került innen elő, így korai típusú — XV. század eleji — kályhaszemtöredékek (17. sz. kép 1, 2, 4.) és egy ép ásópapucs (18. sz. kép). Ez az árok a conversusi szárnyat vágja át, így teljesen érthető, hogy innen ásópapucs került elő. Egy egyszerű tagozású oszloptalpaczatot is kiszedtünk ebből az árokból (16. sz. kép, 5.). Ez is az egyszerűbben épített, alig díszített conversusi szárnyra utal.

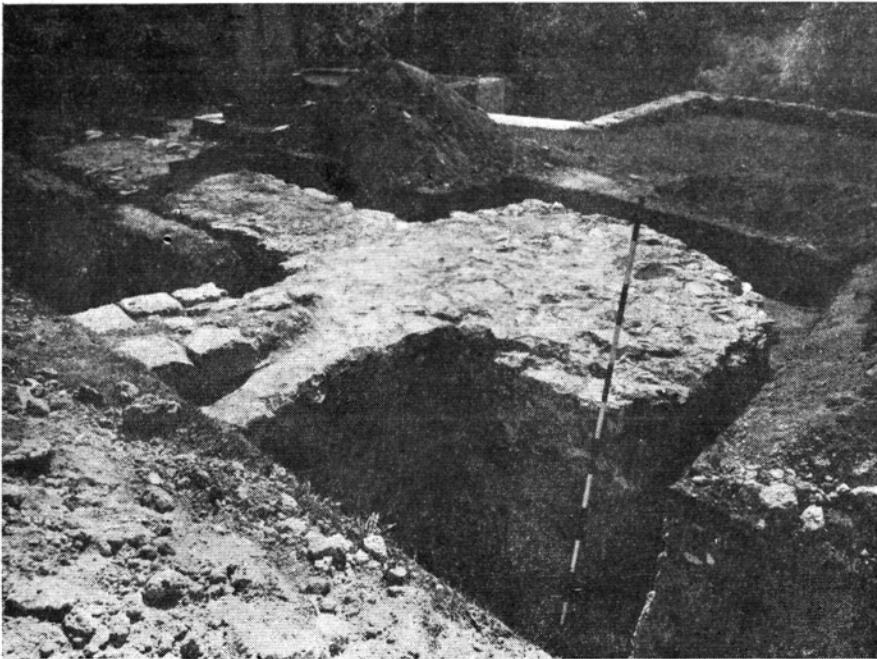
A templom nyugati oldala előtt előcsarnok állhatott. Ezt már Gergelyffy András is feltételezte a templomról írott monográfiájában. Véleménye szerint erre utal a nyugati homlokzaton levő két falisáv pillérszerű kiképzése, melyek az előcsarnok boltozatának hordozására voltak hivatottak [9]. A templom nyugati oldala előtti füves térséget figyelmesen megvizsgálva, kivehetők voltak az előcsarnok falainak nyomai. A falak tetején gyéren nőtt a fű. Az itt nyitott kutatóárokban meg is találtuk az előcsarnok alapfalait. Ezek négyszög alakú teret foglaltak magukba, a sarkokon pillérekkel, melyek a boltozatot tartották (10. sz. kép). A pillérek közül csak az ÉNy-inak az alapfalai kerültek elő épségben (19. sz. kép), a DNy-inak csak a helye volt meg, köveit kiszedték. Az előcsarnok nem takarta az egész nyugati homlokzatot. Északi fala a főbejárat melletti északi pillér vonalában indul, a déli fala a templom DNy-i sarkához közel lehetett, a conversusi bejárat mellett. Ezt azonban a vízmosás, a későbbi feltöltés tönkretette. Elcsúszott, szétesett köveit megtaláltuk az előcsarnok nyugati fala mentén nyitott IV. sz. kutatóárok déli végében (10. sz. kép). Az ÉNy-i pillér mellől szép faragott kövek kerültek elő (20. sz. kép, 1, 2, 3.). Ezek palmettás, levéldíszes és bimbós töredékek, melyek formájukban, de anyagukban is hasonlóak a főbejárat béléetének oszlopfőihez. Innen került elő egy fűrészfogas párkány töredéke is (20. sz. kép, 4.). Mindezek azt mutatják, hogy az előcsarnok a templom első építési periódusában készült, tehát a tatárjárást megelőző években. Több kisebb nagyobb faragott követ találtunk még itt (20. sz. kép, 5.), valamint egy Árpád-kori cserépbográctöredéket, ez utóbbit bolygatott felszíni rétegben. A IV. sz. kutatóárokban több sírt tártunk fel. Ezek nagy része későközépkori, XVI—XVII. századi volt. Az egyik sírból egy I. Ferdinánd érme került elő, 1558-as évszámmal. Egy gyermek és egy női sírt is feltártunk, s ez arra mutat, hogy a monostor elnéptelenedése után — vagyis a XVI. század harmincas éveitől kezdve [10] — a templom környékét a falu lakói temetkezési helyül használták.

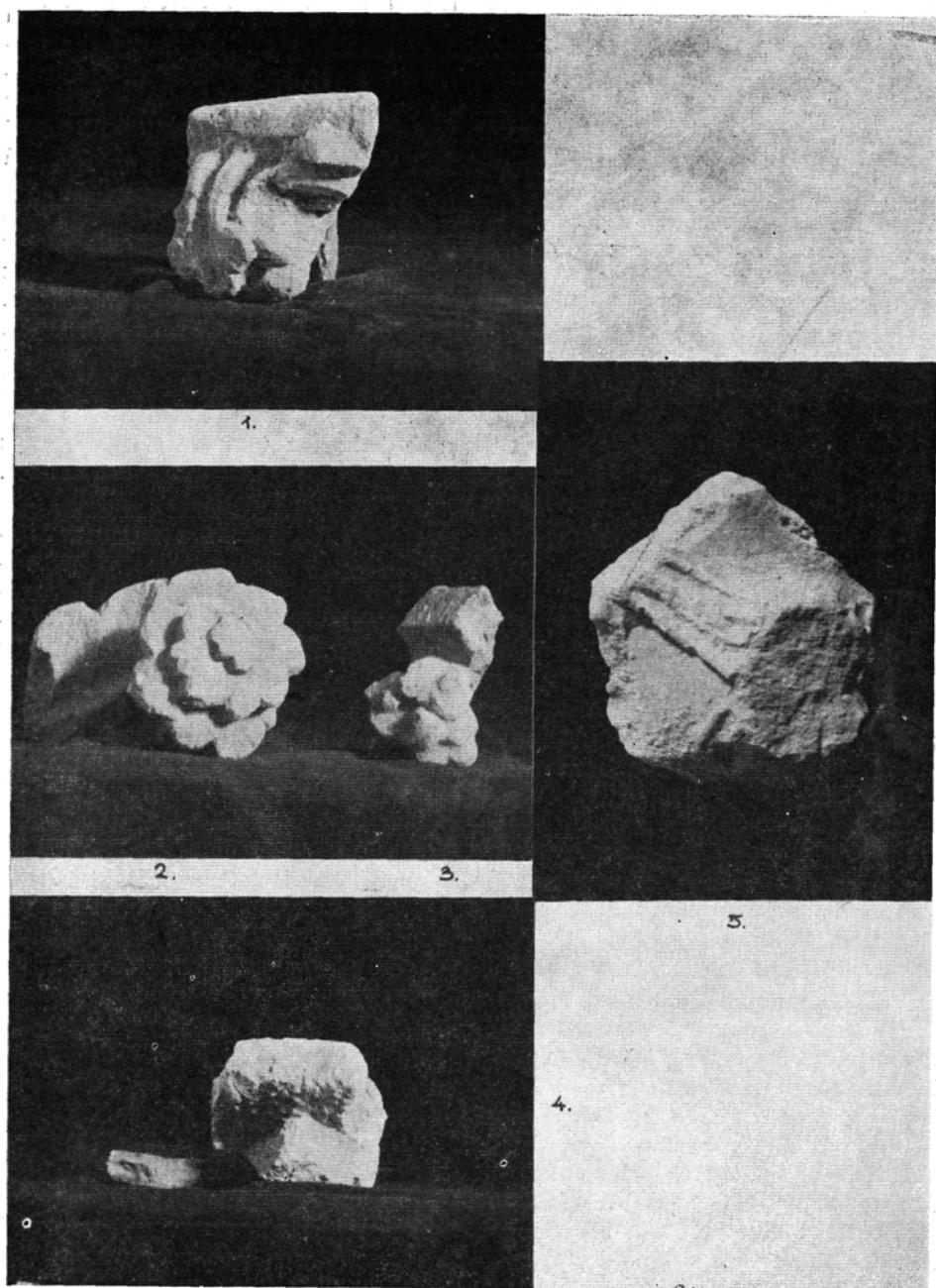
Az ásatás eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze: az 1964-es rövidebb, mintegy egy hónapig tartó ásatás tájékoztató jellegű volt. Célja annak a megállapítása volt, hogy milyen volt a templomhoz csatlakozó monostor, és mi maradt meg belőle. Az ásatás tisztázta, hogy a templom déli oldalához csatlakozó monostor alapfalai átlagban 1—1,50 m-es feltöltés alatt megvannak, még azon a részen is, ahol a kőedénygyár állott. Tisztázta az ásatás a monostor északi, keleti, déli és részben a nyugati kiterjedését, a káptalanterem, a kerengő, és a monostor más részeinek járósíntjét. Megállapítható, hogy a kerengőudvar nem szabályos négyzet alakú volt, hanem téglalap alakú (ÉD-i hossza 17 m, KNy-i hossza 21 m). A kerengőudvar

18. — A VI. sz.
kutatóárokából
előkerült ásópapucs.

19. — Az előcsarnok ÉNy-i pillére és É-i fala. (Király György felvétele.)

20. — Az előcsarnok falai mellől előkerült faragott kövek. (Kádár László felvételei.)

déli fala előtt középen volt a feltételezhetően nyolcszögű kútház, melyben ciszterna volt. A refektórium a kerengő déli falával párhuzamosan helyezkedett el, és nem arra merőlegesen építették, pedig ez a ciszterci monostoroknál általános szokás volt [11]. A monostor tehát feltételezhetően egy négyszögű zárt tömböt alkotva csatlakozott a templomhoz. Pontos alaprajzi elrendezését, nagyságát, termeinek szintjeit a teljes feltárás fogja világossá tenni.

A bélapátfalvi ciszterci apátságot 1232-ben alapította II. Kilit egri püspök [12]. Az ide települő szerzetesek Pilisről rajzanak ki, az anyamonostor tehát Pilis. Szükségesnek tartjuk, hogy egy kicsit bővebben foglalkozunk a pilisi apátsággal is. A pilisi ciszterci apátságot 1184-ben alapította III. Béla [13]. A pilisi apátság a franciaországi Acey-ből települ. Acey 1136-ban települt Cherlienből, mely 1131-ben Clairvauxból rajzolt ki [14]. A pilisi apátság is közvetve tehát Clairvauxból származik. Az apátság épületéből semmi sem maradt meg. Épületei 1526-ban elhamvadtak, 1541-ben meg a török betelepedésével egész Pilis vármegye behódolt terület lett, s így az apátság épületével senki sem törődött. Így azután az is feledésbe merült, hogy hol állott egykor az apátság [15].

A mai napig sem sikerült kétséget kizáróan azonosítani a monostor helyét. Mellette állott egykor a pálosok kolostora. A pálos rendet Özséb esztergomi kanonok alapította 1246-ban. A pilisi kolostor 1250-től 1300-ig a tartományfőnöknök a székhelye volt. 1374 óta nem hallunk róla [16]. Két kolostorhely ismeretes Pilisszentkereszt mellett: az egyik a közvetlenül a község közelében levő „Klastrom kert”, a másik a csobánka-pomázi út mentén fekvő Kiskovácsi puszta melletti romterület. A múlt század 60-as éveiben és e század elején a műtörténészek a Pilisszentkereszt melletti romokat tartják a ciszterci monostor maradványainak (Csánki, Henszlmán, Arányi, Rómer, Möller, Divald, Békefi, Gerecze). Krompecher László 1928-ban írt tanulmányában szembeszáll e felfogással és hosszan bizonyítgatja, hogy a Pilisszentkereszt melletti romok a pálos kolostor maradványai, s szerinte a Kovácsai puszta melletti romterületen volt a ciszterci monostor [17]. Kisebbség ásatást is végzett ez utóbbi helyen 1932-ben, azonban a ciszterci monostort nem találta meg. Egy kis középkori templom oldalfalát és félköríves apszisát találta meg, s feltárt egy XIV—XV. századi üveghutát [18].

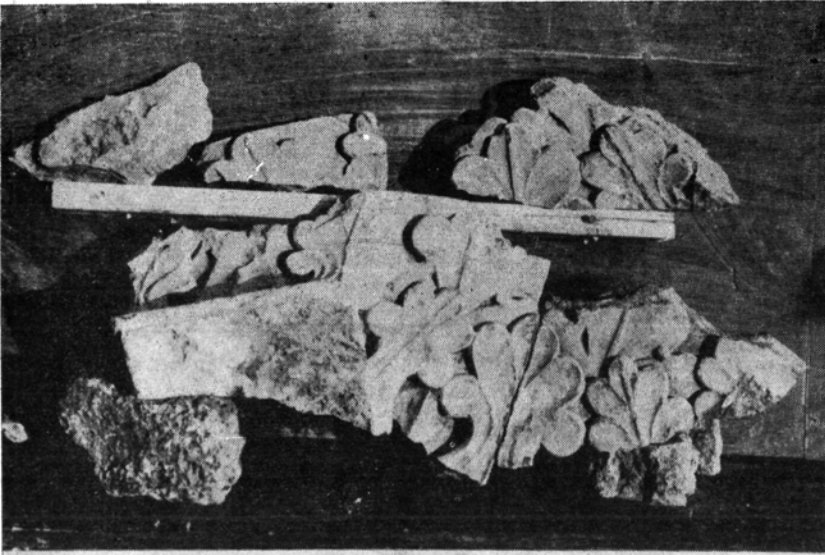
A Pest megye műemléki topográfiájában közölt 1766. évi „Joh. Henr. Jäger iur — geom.” jelzésű határtérkép a Pilisszentkereszt melletti romokat „Rudera monasterii Cisterciensisnek” nevezi. Ugyanitt írja Voit Pál: „A Klastromkert romterületének cisztercita eredetét közvetve az is erősíti, hogy az onnan előkerült ábrás padlótéglák Magyarországon egyházi építkezésekből eddig csupán egykori premontrai vagy cisztercita építkezésekből kerültek elő, amelyek között ismert műhelykapcsolat állott fenn, s azt is tudjuk, hogy e XIII—XIV. századi műgyakorlat előképei, illetve hasonmásai egyedül e szerzetesrendeknek franciaországi monostoraiban ismeretesek” [19]. A pilisi ciszterci apátság, mint ahogy az előzőekben láttuk, Franciaországból települt hazánkba.

A Klastrom-kert területén 1913-ban kisebb ásatást végzett Gerecze Péter. A november 2-től 28-ig folyó ásatás során mintegy 90 négyzetméter-

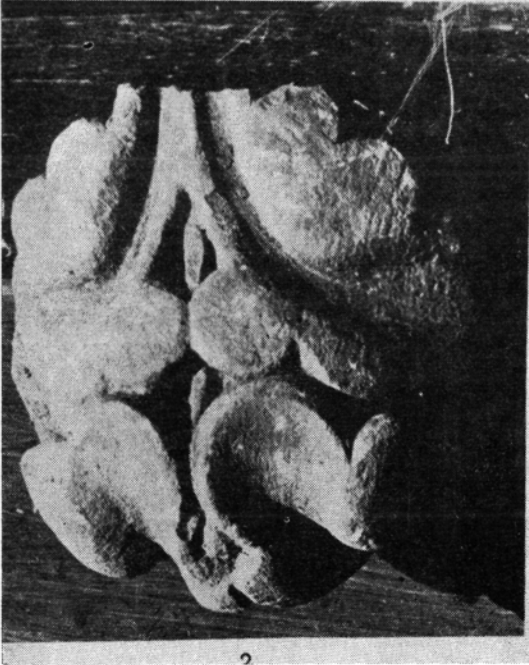

21. — A pilisi apátság kútházának 1913-ban feltárt alapfalai.

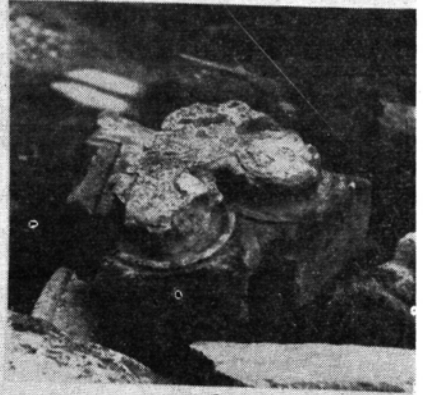
nyi területen egy 24x29 m-es négyszögű területet körülölelő falakat tárt fel. A falak belső oldalán pilléreket talált [20]. Ezek a monostor quadrumának belső falai [21]. Az egyik rövidebbik — Gerecze Péter szerint keleti — falának belső oldalához egy kváderkövekből épült nyolcszögű épület csatlakozott. Gerecze a következőképpen írja le ezt az épületrészt: „nyugati falát egy kőcsatorna töri át, ennek külső vége, megtoldva egy vascsővel is egy kőmedencébe torkollik, viszont ennek a kőmedencének nyugati fala is átlevén lyukasztva, a bele ömlő vizet átbocsátotta egy padló alatti délre haladó kőcsatornába. Ennek a berendezésnek kiegészítéséül kell vennünk annak a vörösmárvány medencének számos töredékét, mely éppen itt egy hatalmas hársfagyökér alól került elő. Ezek a töredékek egy körülbelül 2,50 m átmérőjű poháralakú medencévé egészíthetők ki. Megvan e pohárnak alsó domború tagja, a pohár nyaka és talpa is, habár mészkőből.” [22] Gerecze Péter ezt a nyolcszögű épületet a vörösmárvány medencével díszes keresztelőmedencének gondolta, pedig ez nyilvánvalóan a kútház a mosómedencével (21. sz. kép). A monostor leomlott falait takaró dombok vonalát felvázolták, s ebből egy szabály szerint épült ciszterci monostor bontakozott ki. Az egyeneszáródású, latinkereszt alakú templom déli oldalához csatlakozhatott a monostor, a déli keresztház folytatásában a káptalanteremmel. A feltárt kútházzal szemben lehetett a refektórium, mely hosszan kinyúlhatott a monostor négyszögéből. A kerengő nyugati oldala mellett a con-

1.

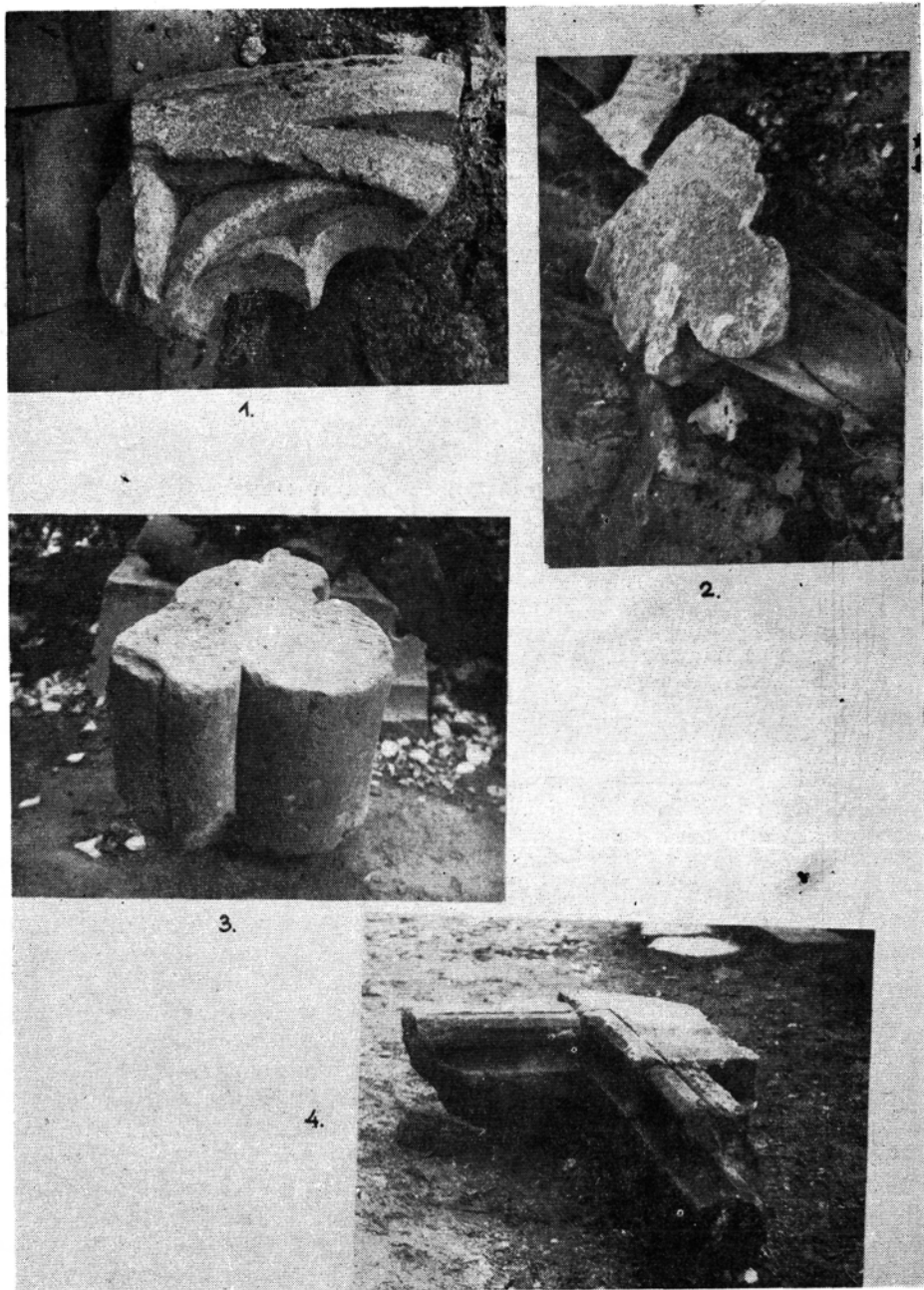

2.

3.

22. — Faragott kövek a pilisi apátságból.

23. — Faragott kövek a pilisi apátságból.

versusi épületet lehet sejteni a vázlat alapján [23]. A rommezőt ma sűrű bozót borítja, az alapfalak nyomai nehezen vehetők ki. A Gerecze Péter által kiásott falak tovább omolva ma is látszanak, a kútház faragott köveinek nagyrészét széjjel hordta a környék lakossága.

A Klastrom-kerti romterületről sok faragott kő került elő, részben az ásatás során is. Ezek nagyrésze ma a helyi Plébánia udvarán, a templom mellett, az iskolaudvaron található. Nagyrészüket azonban a falu házainak építésénél felhasználták. Az innen származó kövek szinte kétséget kizáróan bizonyítják, hogy a ciszterci monostor állott valamikor ezen a területen. A levéldíszes, bimbós oszlopfőmaradványok (22. sz. kép, 1, 2, v. ö. 20. sz. kép, 1, 2, 3 és a belpátfalvi templom déli mellékhajójának oszlopfői), a finoman tagozott oszloplábazat (22. sz. kép, 3. v. ö. 15. sz. kép, 6) a díszes ablakkeretmaradvány (23. sz. kép, 1, v. ö. 16. sz. kép, 3), a tagozott bordaprofilok (23. sz. kép, 2, 3) és az ajtókeret (23. sz. kép, 4) mind XII. század végi — XIII. század eleji faragványok, melyeknek szinte másait találjuk meg Belpátfalván, részben a templom faragványain, részben az ásatásnál előkerült kövek között. A kérdést teljes bizonyossággal a rommező teljes feltárása döntené el.

A pilisi apátság, mely bőkezűen élvezte a királyok kegyeit, alapítása után szépen gyarapodott. 1190-ben, létrejötté után hat évre, már kibocsátja magából a pásztói apátságot benépesítő szerzeteseket [24]. A pásztói apátság temploma és kolostora Pásztó község szélén feküdt, a községnél kissé magasabban [25]. A pásztói apátság épületeiből semmi sem maradt ránk. Megmaradt azonban egy leírás, melyből az elpusztult apátsági épületeket valamennyire rekonstruálni lehet. 1699-ben Zolnay András pásztói apát vissza akarta szerezni a ciszterci rend kezébe az apátságot. A helyi viszonyok tanulmányozása céljából Pásztóra küldte a velehradi ciszterci konvent két tagját — Nezorin Flórián perjelt és Maietynsky Vencel seniort. Maietynsky Vencel írásban rögzítette és lerajzolta, amit Pásztón látott, s így tőle tudjuk meg, hogy milyen volt a pásztói apátság képe a XVII. század végén [26]. A templom falai az ablakok fele magasságáig még álltak. A falak anyaga csupa négyszögű, faragott kő, vakolás nélkül. A főoltár alapja négyszögű kövekből készült, de ekkor már romokban hevert. A szentségház még ekkor is állt és kőből faragott díszítmény fogta körül. A hosszházban két sorban 5—5 pillér volt. A templom tehát háromhajós volt. A szentély sokszögű apszissal záródik, akár a kerci vagy a lilienfeldi templomé. A mellékhajók keleti végén a kápolnák egyenesen záródnak, éppen úgy, mint a belpátfalvi templomnál. Szemtanúnk szerint a déli mellékhajó végén a Szent Kereszt Kápolna állott, mert — mint mondja — még az Ő idejében is látható volt itt a festmény, amely a szent kereszt tövében Szent János evangélistát ábrázolta. Az északi mellékhajó végén sekrestyét látott. A főapszis keleti falában három ablak nyílt, a mellékszentélyek keleti falában egy-egy, az északi mellékszentély északi falán ugyancsak egy. A főszentély ablakai egy kivétellel még álltak. Ez az egy félig összedőlt állapotban volt. A boltozat már leszakadt. A főkapu — mint a szerző mondja — kőéki tményekkel volt díszítve. A karcsú bélétoszlopok, a változatos oszlopfők, a szépen faragott oszloptörzsek és lábak, az oszlopokból kiszökő s gyenge csúcsban egybehajló

ívek azt mutatják, hogy Pásztón is szép díszkapu volt. A főkapu déli oldalán kisebb bejárat volt. A négyszögalakban épült monostor a templom déli oldalához csatlakozott. A kettő között folyosó húzódott, melyből ajtó vezetett mindkét irányba. A templom északi oldalát két ajtó szakította meg. A szentély déli oldalához közel emelkedett egy négyszögű torony. Ezt a szemtanú harangtoronynak véli.

Míg a templom falainak mintegy fele részben még állott a XVII. század végén is, addig a monostorból a déli falak csekély alsó részén kívül már minden romokban hevert. Szemtanúnk leírásából azonban kiderül, hogy a lehullott kövek egy része a boltozathoz tartozott, sőt, még ép boltozat is tárult szemei elé. A monostor alatti pince ajtajával együtt még épségben volt. Maietynsky Vencel nemcsak leírta, hanem le is rajzolta, amit látott. A templomról és a monostorról készült rajz azonban nem mond túl sokat, nagyon sematikus [27].

Pásztón és Bélapátfalván kívül még egy pilisi alapítású monostorról tudunk. Ez Ábrahám (Tolna megye), melyet 1263-ban alapított Moys tárnokmester és testvére, Sándor [28]. Közelebbit nem tudunk erről az apátságról.

A ciszterci apátságok Mátyás halála után hanyatlani kezdenek. A halálos dőfést a reformáció és a török hódoltság adta meg. Ezután elpusztult a pilisi, a pásztói, az ábrahámi apátság. Bélapátfalván is csak a templom maradt meg. Ezekről az elpusztult monostorokról közelebbit csak régészeti feltáró munkával tudhatunk meg. A bélapátfalvai monostor alaprajzát is csak a teljes régészeti feltárás fogja hiánytalanul bemutatni.

Valter Ilona

LES FOUILLES DU MONASTERE DE BÉLAPÁTFALVA

Compte rendu des travaux exécutés au cours de 1964.

Au printemps 1964 nous avons exécuté, en vue de la mise à jour du monastère, des fouilles de moindre importance autour de l'église cistercienne de Bélapátfalva. Il fallait d'ailleurs préciser les niveaux de terrain médiévaux avant la reconstruction extérieure de l'église, ce qui a également nécessité les fouilles.

Le point de départ des fouilles devint le mur demi-circulaire du péri-drome, conservé sur le mur occidental de la croisée Sud. Notre première fosse de recherche a été dirigée vers ce demi-cercle et la fosse a mis au jour le soubassement tout entier du mur intérieur Nord du péri-drome. Le soubassement fut construit de grandes pierres à chaux aplaties, posées dans un mortier riche en chaux. Nous avons retrouvé dans cette fosse de recherche le mur oriental de l'aile des convers.

Dans l'autre fosse de recherche, ouverte près de la croisée méridionale et devant la sacristie baroque, nous avons mis à jour les murs du chapitre, le pilier divisant celui-ci au milieu, ainsi que plusieurs rangs de briques, désignant le niveau du plancher du chapitre. Au-dessous de ce niveau nous avons découvert une ossature humaine, probablement le tombeau d'un abbé du monastère. La fosse de déchets, datant de l'âge du bronze, découverte sous le chapitre, prouve que le territoire était habité à l'âge préhistorique déjà. Dans cette deuxième fosse de recherche, nous avons retrouvé encore le soubassement du mur intérieur. Est du péri-drome et, au-dessous de celui-ci, une tombe médiévale briquetée.

Avec la troisième fosse de recherche nous avons entrecoupé toute la cour du monastère. A 20—25 mètres de l'église, en direction du Sud, une grèserie fonctionnait jusqu'au début de notre siècle. Au cours du creusage de la fosse No. 3, une partie des murs mis à jour appartenait doc à la grèserie, mais on pouvait facilement distinguer ceux-ci des murs médiévaux, grâce à leur technique de maçonnerie et leur matière différentes. A côté, et au-dessous des murs de la grèserie ont été découverts les murs médiévaux. On a mis à jour la citerne présomptivement octogonale du puits du monastère. Tout près du soubassement de la citerne, une pierre, munie d'une coulisse demi-circulaire a été découverte, ayant probablement servi de bec de la citerne. L'eau y a été conduite, à coup sûr, d'une source voisine, dénommée Source de Marie.

Dans cette fosse fut mis à jour le mur intérieur Sud du péri-drome, ainsi que les murs Nord et Sud du réfectoire. Ce dernier était en même temps la paroi de fermeture Sud du monastère.

Avec d'autres fosses de recherche, nous avons découvert les coins Sud-Est et Sud-Ouest du périodrome, d'où nous avons retiré de belles pierres taillées, ainsi que des céramiques des XIV—XV-es siècles.

La place de la paroi de fermeture Ouest du monastère reste encore incertaine car, dans la fosse de recherche creusée vers la direction supposée, aucun mur n'a été retrouvé et, le réseau d'eau de la cimenterie n'a pas permis de prolonger la fosse vers l'Ouest.

Devant le côté Ouest de l'église, nous avons mis à jour le soubassement du porche. Nous avons retrouvé là aussi de beaux fragments de pierres, ornées de palmettes, de feuilles et de bourgeons qui, dans leur forme et leur matière, ressemblent à celles de l'entrée principale d'Ouest.

En résumant les résultats des fouilles, nous pouvons constater ce qui suit: Grâce aux fouilles d'orientation, nous avons constaté que les soubassements du monastère, raliés au côté Sud de l'église, subsistent encore partout, même là, où se trouvait la grèserie, sous une couche de remblai d'une épaisseur d'un mètre, un mètre 50. Les fouilles ont précisé les dimensions vers le Nord, l'Est, le Sud, et en partie, vers l'Ouest, du monastère, ainsi que le niveau du plancher du chapitre, du périodrome et d'autres parties du monastère encore. Nous avons constaté que la cour périodrome constituait non pas un carré régulier, mais un rectangle oblong, dont la largeur Nord-Sud était de 17 mètres, et la longueur Est-Ouest de 21 mètres. Devant le mur Sud de la cour du périodrome, au milieu, se trouvait le puits probablement octogonal, avec la citerne. Le réfectoire était situé parallèlement avec le mur Sud du périodrome, et non perpendiculairement sur celui-ci, comme d'habitude dans les monastères cisterciens. Le monastère de Bélapátfalva constituait donc probablement un bloc rectangulaire fermé, s'ajoutant à l'église.

L'abbaye de Bélapátfalva fut fondée en 1232, par l'abbaye-mère de Pilis.

Les édifices de celle-ci ont été complètement détruits. Nous supposons qu'elles se trouvaient à la place des ruines étendues du „Jardin du Cloître”, non loin de Pilisszentkereszt. L'ornementation des pierres sculptées y retrouvées, est presque tout à fait identique à celles de Bélapátfalva.

L'abbaye de Pásztó s'est assimée, en 1190, elle aussi, du monastère de Pilis. Ses édifices ont complètement disparus. C'est seulement grâce à une description datant de 1690 que nous pouvons les reconstruire dans une certaine mesure. Ils devaient être bâtis selon les règles de l'Ordre cistercien. L'abside principale de son église n'était pas coupée droite, mais polygonale, comme celle des églises de Kerc et de Lilienfeld.

Encore un autre monastère, fondé par l'abbaye-mère de Pilis nous est connu, celui d'Ábrahám (comitat Tolna), mais rien n'est resté de cet édifice non plus.

Des données plus détaillées sur ces monastères cisterciens détruits ne peuvent être obtenues que moyennant des fouilles archéologiques. Le plan complet du monastère de Bélapátfalva ne pourra non plus être mis à jour que par une exploration archéologique totale.

J E G Y Z E T E K

- [1] 6919, 6920, 6922. sz. fényképek.
- [2] Fejér Ignác: Az apátfalvi búcsújáráshely története tíz énekben. Eger, 1898.
- [3] Entz Géza: A kerci (cirtai) cisztercita építőműhely. Műv. tört. Értesítő 1963. 121. o.
- [4] Marcel Aubert: L'architecture cistercienne en France. Páris, 1947. II. 1. A ciszterci alaprajzi típus vázlata.
- [5] Gergelyffy András: BÉlapátfalva. Budapest, 1960. 36. o.
- [6] Gergelyffy András: szíves szóbeli közlése.
- [7] A Kőedénygyár feltárt alapfalait nagyrészt azonosítani lehet egy 1927-es kőedénygyári alaprajzzal, mely az egykori Dobó István Múzeumban található.
- [8] Gergelyffy: i. m. 26. o.
- [9] Gergelyffy: i. m. 6. o.
- [10] Gergelyffy: i. m. 31. o.
- [11] Aubert: i. m. II. 1. A ciszteri alaprajzi típus vázlata.
- [12] Ipolyi Arnold: A kunok bél-háromkúti, másképp apátfalvi apátsága és XIII. századi egyházának leírása. Arch. Közl. 1865. 19. o.
- [13] Békefi Remig: A pilisi apátság története. Pécssett, 1891. 238. o.
- [14] Krompecher László: A pilisi ciszterci apátság és a Szentkeresztnek szentelt pilisi pálos kolostor építészeti maradványai. Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye 1928. LXII. k. 49—50. sz. 331. o.
- [15] Békefi: i. m. 119. o.
- [16] Krompecher: i. m. 329. o.
- [17] Krompecher: i. m.
- [18] Krompecher László: A pilisi apátság romjainak fellelése. Technika. 1934. 36. o.
- [19] Pest megye műemlékei. Budapest, 1958. 652. o.
- [20] Gerecze Péter ásatási jelentése. MOB. Irattára, 1074/1913.
- [21] Felmérési rajzát lásd az OMF. Tervtárában, 5056, 5057. sz. alatt.
- [22] Gerecze Péter ásatási jelentése. MOB. Irattára. 1074/1913. A vörösmárvány medence rajzait lásd OMF. Tervtár 5052. sz. alatt.
- [23] A vázlat Hümpfner Tibor tulajdona.
- [24] Békefi: i. m. 241. o.
- [25] Békefi Remig: A pásztói apátság története. Budapest, 1902. 52. o.
- [26] Békefi Remig: A pásztói apátság története. Budapest, 1902. 52—56. o.
- [27] A rajzot Békefi Remig közli a pásztói apátságról írott monográfiájában. I. 60. Ugyanitt közli a templom alaprajzát is. I. 58. o.
- [28] Kalász Elek: Vázlatok a magyar földön 800 éves ciszterci rend múltjából. Baja. 1943. 129. o.

KÖZÉPKORI CSONTMEGMUNKÁLÓ MŰHELY A DIÓSGYŐRI VÁRBAN

A diósgyőri vár ásatási munkáinak újabb szakasza kezdődött el 1963-ban. Teljes feltárás történt a belső várpalotában, a falszorosokban; a külső várban és kutatóárkokat húzhattunk a várárok területén is. Kibontakozott előttünk a vár teljes alaprajzi elrendezése, a több méter vastag törmelékta-
karó eltávolítása után. A feltárások eredményeképpen fény derült a vár építésének történetére is [1].

Kézzelfogható bizonyítékát találtuk annak, hogy a vár mészkődombja már a bronzkorban és a koravaskorban is lakott volt. Felszínre kerültek a népvándorlási település nyomai is. Feltártuk a XIII. századi szabálytalan alaprajzú belsőtoronyos kővár alapfalait. Ennek maradványaira épült Nagy Lajos szabályos négyszög alaprajzú palotája. Ezt a várat ÉK. felől pilléres hídon át közelítették meg. A külső vár Zsigmond király idejében kezdett kiépülni. A quaderburkolatos, ikertornyos külső várfalöv kiépítése — a vár-
árokkal együtt — Mátyás király korára tehető. Az északi, északnyugati erőd-
rendszer a XVI. század közepén készült.

A XVII. században már csak kisebb átépítgetések, javítások fordul-
tak elő.

Az épületrészek, falmaradványok mellett igen gazdag régészeti leletanyag (kerámia, csont és fémanyag) is felszínre került a feltöltésből.

Az épületmaradványoknál biztosabban keltezhető leletanyag sokat segít a vár egyes részeinek pontosabb meghatározásában, közelebb visz bennünket a vár történetének, egykori életének megismeréséhez is.

A vár különböző pontjain és különböző feltöltési rétegeiben sok megmunkált állatcsont került elő. A csontanyagban különféle rendeltetésű tárgyakat találunk; eszköznyelek (evőeszköz; kés, villa, kanál), szerszámnyelek (fúró, véső), pipereeszközök (fésű, parókavakaró), ruházathoz tartozó darabok (övmerevítő). Akad napóra és különböző játéktárgyak (tesserák, sakkfigura) is. Előfordulnak olyan csonttárgyak is, amelyek különböző megmunkálási folyamatot mutatnak, s így csontfeldolgozó műhely léteire utalnak.

Ez utóbbi tárgycsoport nyersanyaga: szarvasagancs. A lefűrészelt agancs-
végektől a kész tárgyig, a legkülönbözőbb munkafázisokat mutató darabok kerültek napvilágra.

Anyagunkat az azonos megmunkálású darabok szerint csoportosítottuk.

A faragott csontok lelőhelye: főként a keleti, nyugati és déli falszorosok. XV. századi pusztulási rétege, a déli falszoros zárt Anjou-kori szemétgödre.

Anyagunk egyik (I.) csoportját azok a darabok alkotják, amelyek a fa-
ragás melléktermékei, hulladékok. Másik (II.) csoportjuk a megmunkálás
különböző fázisait mutatja. A harmadik (III.) csoport a kész tárgyaké.

I. 1. Ide sorolhatók azok a darabok, amelyeket további munkára már nem használtak fel. Ilyenek a lefűrészelt agancsvégek [2], rózsadarabok [3] és az agancselágazások [4]. (I. t. 1, 2., II. t. 3, 4, 6., III. t. 2.)

II. 1. A második fázist a hengeresen lefűrészelt agancsdarabok alkották [5]. Akad olyan darab is, melyet nem hengeresen, hanem lemezesen fűrészelték be. (talán éppen késnyél készítésére szolgáló csontlemez nyerésére [6]. (II. t. 2.)

2. Olyan agancsvégeket is találtunk, amelyeknek belső szivacsos részét kúposan kivájták [7]. A fúró lenyomata is látszik az agancs belsejében. (II. t. 1.)

3. A következő lépést azok a darabok mutatják, melyeken a felső rücskös réteget vonókéssel hántották le [8]. Jól megfigyelhető ez a déli falszorosban talált agancsdarabokon. (IV. t. 1., II. t. 5.)

4. Feltehetően egy további munkafázisra vall, ha a felső rücskös réteget lehántva, egészen simára csiszolják az agancsdarabok felületét [9]. (III. t. 4—6.)

5. A csiszolt felületű darabokon bevágások mutatják, hogy tovább is szándékoztak még rajta dolgozni [10]. A leírt módon megdolgozott darabok úgyszólván teljesen megegyeznek a budai várpalotában talált hasonló darabokkal. Mindkét helyen ugyanazok a változatok kerültek elő. Ebből arra következtethetünk, hogy mindkét műhelyben azonos módon dolgozták meg a csontokat, azonos lehetett a technológia.

III. A kész tárgyak között is természetesen — nagy a hasonlóság a budai anyaggal.

1. *Fúrónyél* töredékének tartjuk azt a félbetörött hengert, amely a déli falszoros személgödreből került ki [11]. Két sorban ornamentális díszítés és bemélyített vonaldísz látható rajta. (V. t.) Mustrája egészen közel áll a budai vár Zsigmond-kori rétegeiben előkerült hasonló darabokéhoz [12].

2. A keleti falszoros, a fentivel azonos korú feltöltésében finoman faragott kis levéldíszes hengert találtunk. A budai analógiák alapján azt fafaragó véső nyélborításának tartjuk. [13] (VI. t.) Azon az oldalán, ahol a fúrófejet beleillesztették, csekély fémmaradvány látható. Ez a leveles díszítés ismeretlen a budai anyagban. Ez arra utal, hogy a darab itt Diósgyőrben készült, nem Budáról hozták készen.

3. Szintén *fúró nyele* (VII. t.) lehetett az a másik, az előbbinél kétszer szélesebb félhenger, amelyen jól látszik, hogy esztergán munkálták ki. A párhuzamos vonaldíszeken kívül pontkörös díszítés is található ezen a darabon. Ehhez hasonló anyag nagyszámmal került elő Budán. Ez a fúrónyél ahhoz a fúrótípushoz tartozott, melynél a vízszintesen álló henger közepére illesztették be a fúrófejet [14].

Művelődéstörténeti érdekesség számba menő lelet: a kis sakkfigura [15] (VIII. t.) került elő a nyugati falszoros déli felében levő árnyékszék melletti Zsigmond-kori törmelékrétegből. A 2,7 cm magas geometrikus díszítőelemekkel rendelkező figura törzse háromszorosán tagolt. Tetején két kis fülszerű kiképzés látszik. Egyik fele sérült, nem állapítható meg teljes biztonsággal, hogy több ilyen fülecske volt-e rajta? Mai szemmel bátyának tűnik a kis figura, ám hacsak a ma látható fülecskéje volt, akkor a hasonló korú

analógiák alapján inkább futó lehetett [16]. Hazánkban csak Nagyvázszyban került elő eddig, három XV. századi sakkbáb (királynő, futó, bástya) [17]. Ezek ott helyben, a vázszyi pálosok csontfaragó műhelyében készültek. A Diósgyőrben előkerült figura is minden bizonnyal „házigyártmány”, a helybeli műhely készíthette a vár lakói számára. A sakkbábu talpán jól látszik az esztergapadba történő befogás nyoma.

Történeti adatokból eddig is tudtuk, hogy a XIV. századtól kezdve hazánkban is játszottak sakkot. A szóbanforgó sakkbábu-lelet szintén bizonyíték erre. Érdekes, hogy éppen Beatrix királynőről — a diósgyőri vár egykori úrnőjéről — jegyezte fel Bonfini [18], hogy kedvelt szórakozása volt a sakkjáték [19].

Az ismertetett leletekből meggyőződhattünk róla, hogy a diósgyőri várban csontfaragó műhely dolgozott. Termékei: különböző használati tárgyak csontalkatrészei, és kész tárgyak. (Pl. a vár lakóinak szórakozását szolgáló darabok: sakkfigurák, különböző csont tesserák.) A csontmegmunkáló műhelyben minden bizonnyal a budavári anyagon bemutatott technológiával dolgozták meg a tárgyakat. Ebben a műhelyben is ismerték és használták az esztergát. Ezek a csontfeldolgozók, esztergályosok (akik talán fatárgyakat is hasonló módon készítettek) részben más műhelyek számára dolgoztak, részben kész tárgyakat készítettek (játék és pipereeszközök). A várban nagyarányú építőtevékenység zajlott Zsigmond és Mátyás korában. Ekkor építették ki a külső várat. A vár belső berendezését is bizonyára állandóan újították. Okleveles adatunk ugyan pillanatnyilag nincsen arra, hogy itt milyen „aprómívesek” dolgozhattak, de a csontfaragó műhely léte feltételezi, hogy az itt készült eszközöket más műhelyekben használhatták fel. Valószínű, hogy a budai várhoz hasonlóan itt is dolgozott pl. asztalos műhely is. (itt is előkerültek pl. fémből készült bútorveretek.)

A budai vár csontanyagát feldolgozó tanulmányban említik [20], hogy Visegrád-Alsóvárbán, továbbá Pomáz-Klisszán is előkerült hasonló csontanyag. Ez a tény is amellettszól, hogy mindenütt, ahol királyi építkezések zajlanak, megjelennek a királyi műhelyek, s azok termékei.

A diósgyőri csontfeldolgozó műhely leletei főként a déli falszoros zárt — Zsigmond-kori kályhacsempékkel keltezett [21] — szemetesgödörében (IX. t.) kerültek elő, de szorványosan máshol is, főleg a Mátyás-kori törmelékrétegben. A Diósgyőrben talált faragott csontok [22] itt helyben készültek. A budai XIV—XV. századi csontfeldolgozó műhely hatása tehát máshol is kimutatható. Nem valószínű, hogy a budai műhely költözött le az egyes várakba, hanem talán hasonlóan az építőmesterekhez, egy-egy nagy mesterségbeli tudással rendelkező mestert küldtek ki, hogy helyi műhelyt alakítson. A királyi lakóhelyek mellett tehát nemcsak az építőtevékenység lendült fel, hanem bizonyára minden ezzel kapcsolatos kézműipar is.

Sz. Czeglédy Ilona

J E G Y T Á B L A Z A T

Kutatás szerint feltételezett kronológiai sorrendben.

Jegy	Méret	Tárgy előfordulások
1.	2,5 mm	Miskolci HOM. 35. 15. 1., 53. 27. 1., 53. 47. 1. Iparműv. Múz. 27. 866. 1., 60. 809. 1.
2.	2,5 mm	Miskolci HOM. 53. 8. 1.
3.	2,5 mm	Miskolci HOM. 53. 11. 1., 53. 11. 2.
4.	2,5 mm	Iparműv. Múz. 1714. 53. 437. 1., Miskolci HOM. (özv. Tóth Dánielné aján- dés, 1919.)
5.	2,5 mm	Miskolci HOM. 53. 6. 1., 53. 10. 1.
6.	3—3,5 mm	Iparműv. Múz. 53. 2772. 1., Keresztes Imréné gyűjt. Budapest.
7.	3—3,5 mm	Iparműv. Múz. 58. 133. 1., 53. 2770. 1., 63. 186. 1.
8.	4,5 mm	Miskolci HOM. 58. 7. 4. 1.
9.	2,5 mm	Iparműv. Múz. 1768. Miskolci HOM. 53. 16. 1.
10.	3,5 mm	Miskolci HOM. 53. 48. 1., 53. 9. 1.

J E G Y Z E T E K

- [1] Az ásatási beszámolót ld. Sz. Czeglédy I., Arch. Ért. 91 (1964) 229—237. u. a.
Arch. Ért. 93 (1966) s. a.
- [2] A Miskolci Múzeum anyaga a diósgyőri várban; Ltsz. D. 64. 19. 8., Ltsz. D.
64. 19. 7., Ltsz. D. 64. 19. 11.
- [3] Ltsz. D. 64. 19. 1., Ltsz. D. 64. 19. 2.
- [4] Ltsz. D. 64. 19. 16.
- [5] Ltsz. D. 64. 19. 5.
- [6] Ltsz. D. 64. 19. 17.
- [7] Ltsz. D. 64. 19. 9.
- [8] Ltsz. D. 64. 19. 3., Ltsz. D. 64. 19. 10.
- [9] Ltsz. D. 64. 19. 14. 1., Ltsz. D. 64. 19. 14. 2.
- [10] Ltsz. D. 64. 19. 15., Ltsz. D. 64. 19. 13.
- [11] Ltsz. D. 65. 5.
- [12] G. Sándor M. Bp. Rég. XX. (1963) 107—121.
- [13] Ltsz. 65. 4. 1.
- [14] Ltsz. 65. 10. 28.
- [15] Ltsz. 65. 6. 2.
- [16] Sz. Czeglédy I. Magyar Sakkélet 1965. július. 112.
- [17] G. Sándor M. FA (1960) XII. 249—256.
- [18] Fogel J.: II. Ulászló udvartartása Bp. [1913] 134.
- [19] A sakkjáték története és művelődéstörténeti szempontból is jelentős, hogy Diósgyőrben vörös márványból faragott sakkasztal darabja is előkerült.
- [20] G. Sándor M. Bp. Rég. XX. (1963) 121.72 j. Szerzőnek ezúton is köszönetet mondunk hasznos tanácsaiért és azonos témájú szakdolgozata felhasználásáért.
- [21] Sz. Czeglédy I. Arch. Ért. 93 (1966) s. a.
- [22] A későbbiekben majd a nem szarvasagancsból faragott csonttárgyakat is publikálni kívánjuk.

DIE MITTELALTERLICHE KNOCHENBEARBEITUNGSWERKSTATT IN DER BURG DIÓSGYÖR

Bei den 1963 wiederaufgenommenen Grabungen war neben Mauerresten der Burg Diósgyőr auch ein reichhaltiges archäologisches Fundmaterial zutage gekommen. Unter den Funden gab es auch zahlreiche bearbeitete Tierknochen.

Die aus Hirschgeweih hergestellten Gegenstände, aber auch Abschnitzel, wie sie für die verschiedenen Arbeitsstufen bezeichnend sind, bilden eine Gruppe für sich.

Abgesägte, ausgehöhlte, mit Ziehklingen abgeschabte, polierte Halbfertigwaren lassen an eine Knochenbearbeitungswerkstatt denken.

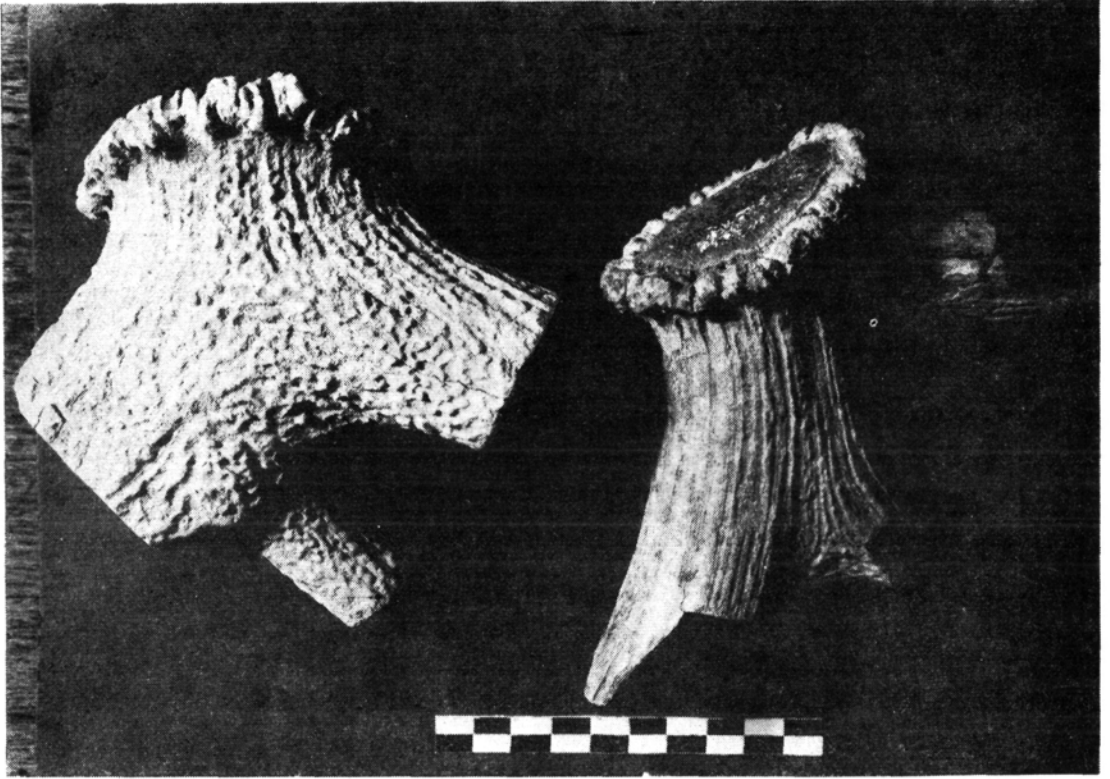
Unter den Fertigwaren fanden wir fertig geschnitzte knöcherne Handgriffe für Bohrgeräte und Meissel, ferner eine kleine Schachfigur, die entweder ein Läufer oder ein Turm gewesen sein mochte. Es ist urkundlich erwähnt, dass die einstige Herrin der Burg Diósgyőr, die Königin Beatrix, Gemahlin des Königs Matthias Corvinus, gerne Schach spielte.

Die Funde der Knochenbearbeitungswerkstatt waren in dem Mauerschutt der Sigismund-, bzw. König Matthias-zeitlichen Burg zum Vorschein gekommen.

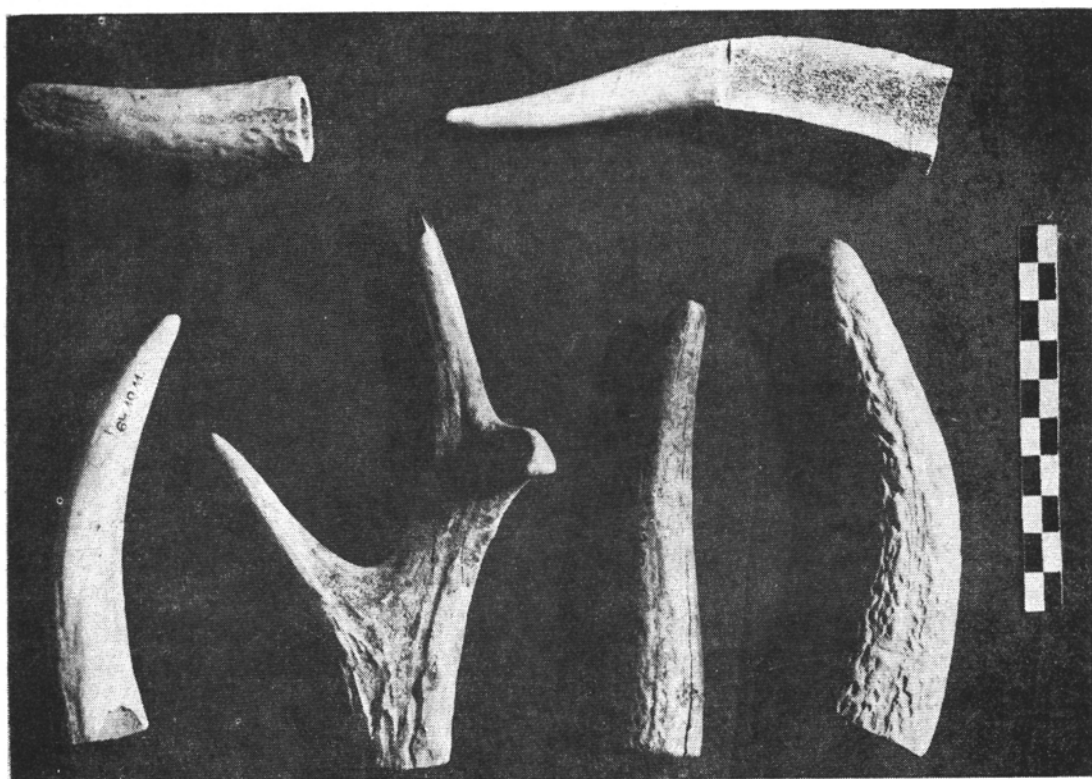
Das hier veröffentlichte Material ist den Funden, die bei der Freilegung der Knochenbearbeitungswerkstatt am Burgberg in Buda geborgen werden konnten, sehr ähnlich. Analoge Funde waren auch in der Unteren Burg von Visegrad und in Pomáz-Klissza (beide Burgen waren königliche Residenzen) ans Licht gekommen. Dass es auch an diesen Orten Knochenbearbeitungswerkstätten gab, ist somit gleichfalls durch Funde belegt. Sie arbeiteten wahrscheinlich zum Teil für andere Werkstätten (die Meissel und Bohrgeräte wurden z. B. in der Tischlerei gebraucht), stellten aber auch Fertigwaren her, beispielsweise Spielwaren und Ziergegenstände.

Die hier besprochene Fundgruppe beweist, dass es in der Burg Diósgyőr eine Knochenbearbeitungswerkstatt gegeben hat. Gleichzeitig ist sie aber auch ein Hinweis dafür, dass überall dort, wo königliche Bauten im Laufe des 14—15. Jahrhunderts errichtet wurden, neben einer aufblühenden Bautätigkeit auch Handwerk und Gewerbe einen starken Auftrieb erlebten.

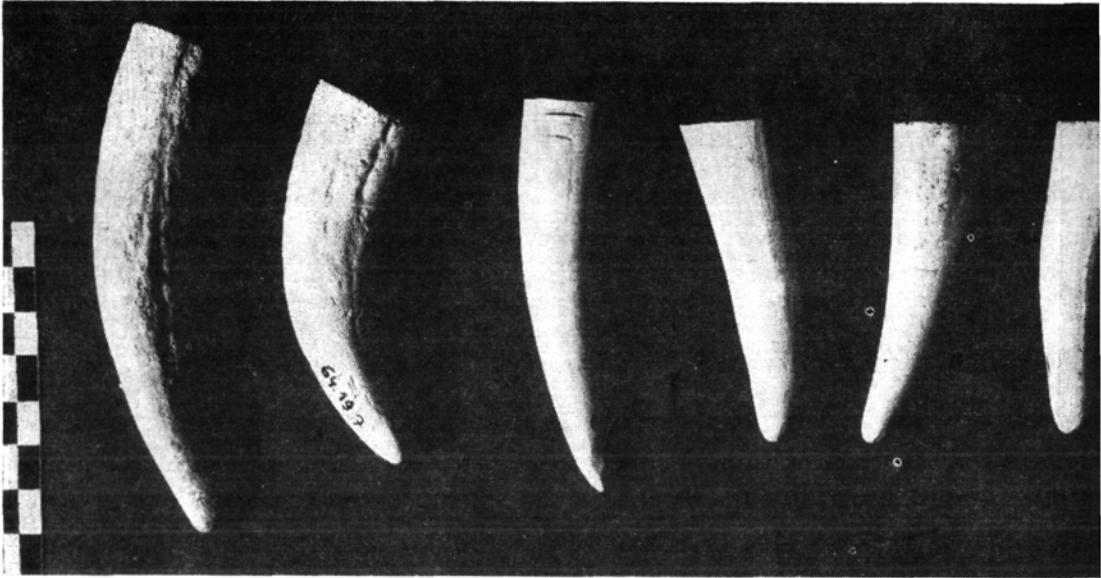
I. 1—2. Lefűrészelt agancsrózsák.

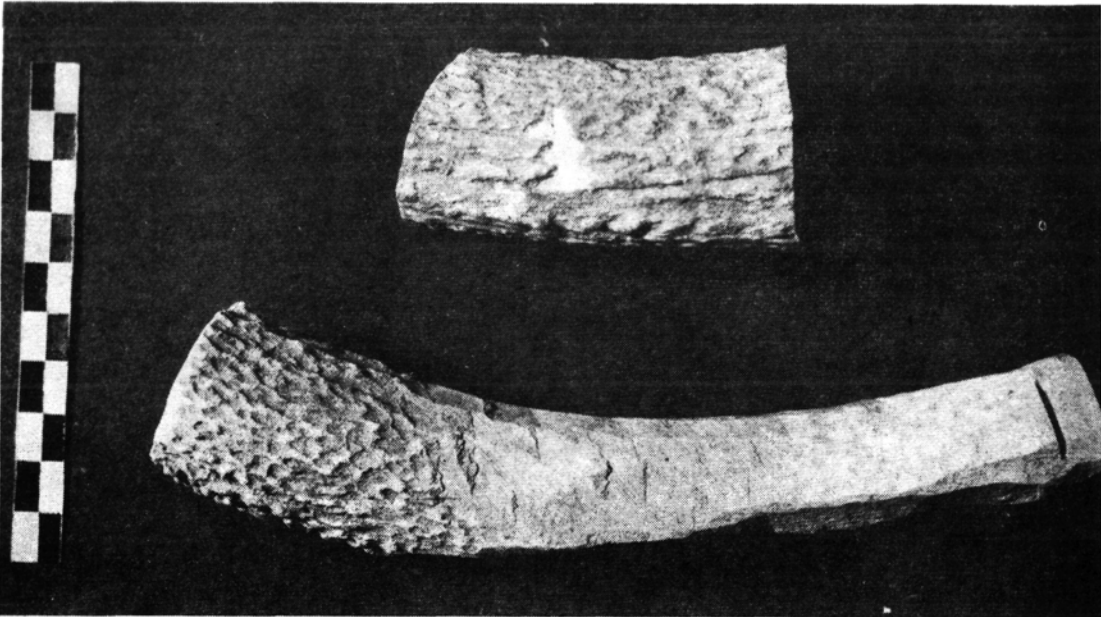
- II. 1. Kúposon kivájt agancsvég.
2. Lemezesen befűrészelt agancsdarab.
3. Lefűrészelt agancsvég.
4. Agancselágazás.
5. Vonókéssel megmunkált agancs.
6. Lefűrészelt agancsvég.

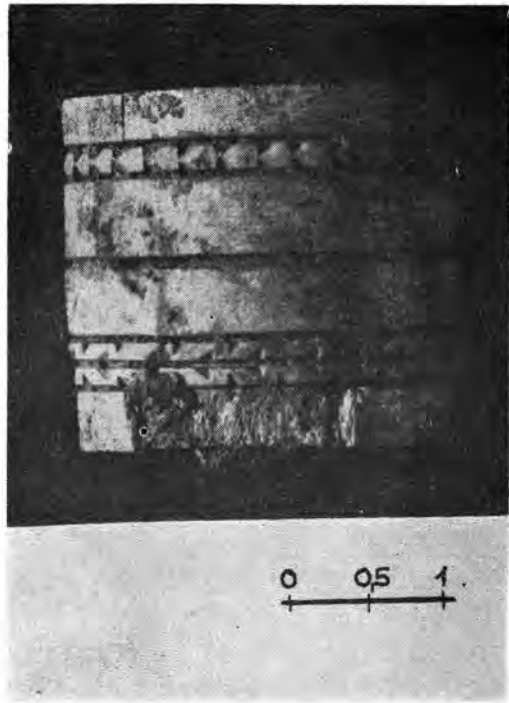
III. 1—6. Lecsiszolt, illetve bevágott agancsvégek.

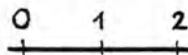
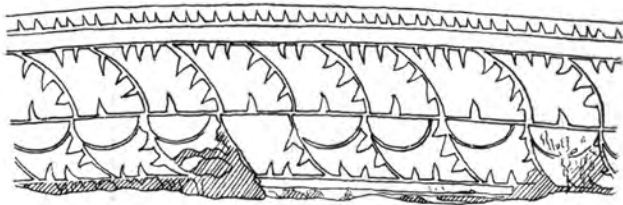
IV. 1. Hengeresen lefűrészelt agancsdarab.
2. Vonókéssel megmunkált darab.

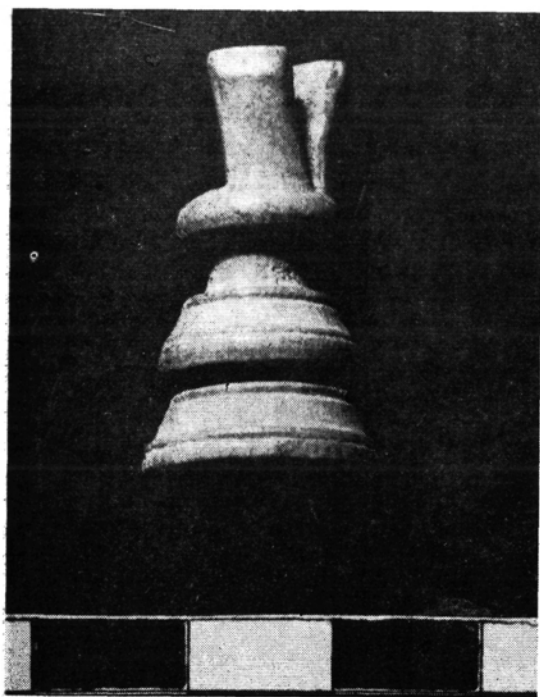
V. fúrónyel töredéke.

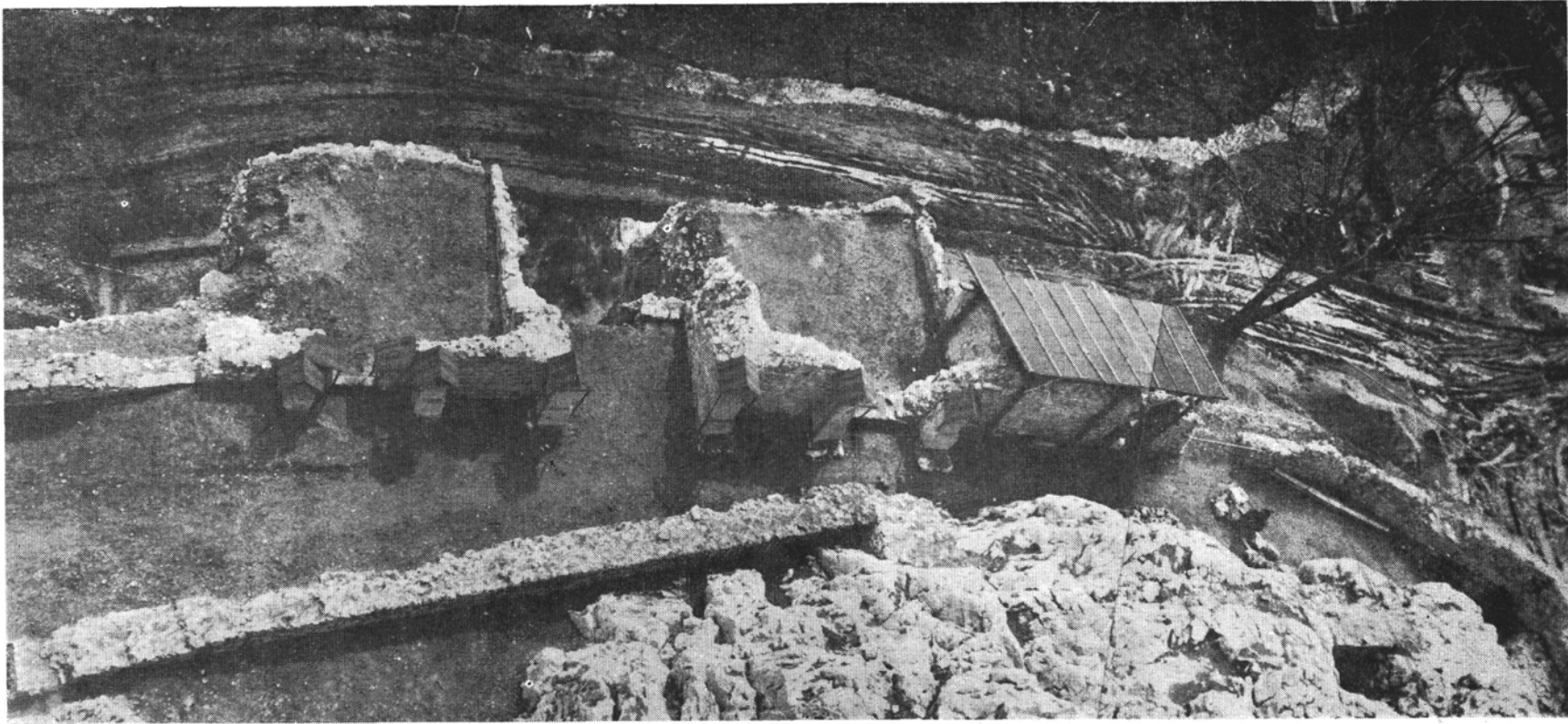
VI. Faragóvéső nyélborítása.

VII. Fúrónyél töredéke.

VIII. Sakkfigura.

IX. A déli falsoros feltárás után. (A legtöbb csonttöredék a szikla és a ferde fal közötti szemétdörben került elő.)

PORCELÁN- ÉS KÖEDÉNYGYÁRTÁS MISKOLCON A REFORMKORBAN

Az első kőedénygyár.

A hazai kőedénygyártás kialakulása és virágzása szorosan összefügg a hazai ipar fejlődésével, a XIX. század első felében kibontakozó gazdasági és kulturális élettel. A kőedénygyártás fellendülése több más iparághoz hasonlóan a kapitalizmus fejlődésének következménye, szemben az akkori még virágzó céhes fazekas iparral és a születő porcelán iparral. Ezzel a problémával [1] nagyobb tanulmány keretében részletesen foglalkoztunk, ahol ismertettük a magyarországi viszonyokat, azokat a gazdasági és társadalmi tényezőket, amelyeknek következtében a gyárak nagy része néhány év, vagy évtizednyi működés után megszűnt. Alig ismerünk olyanokat, amelyek túléltek volna a XIX. századot és huzamosabb ideig üzemben voltak [2].

A miskolci porcelán- és kőedénygyártás fejlődése, sok tekintetben azonosnak mondható más gyárak működésének történetével, a termelés módját és mennyiségét illetően. Ennek ellenére a jelenlegi kutatások eredményeinek alapján még nem rajzolhatjuk meg teljesen történetét. Az eddigi kutatások, illetve publikációk szinte egyhangúan azon a véleményen vannak, hogy három egymás után létesített gyár működött a városban [3]. Ez a tény indította el az újabb kutatást a fentiek tisztázására.

Az első gyár alapításának körülményeire vonatkozóan az előbbi publikációkon kívül bővebb adatanyag ma sem áll rendelkezésünkre.

Az elmúlt években végzett kerámia történeti kutatások több esetben olyan hitelt érdemlő adatokat is felszínre hoztak, amelyek lehetővé tették korábbi datálásokat. Ilyennek tekintjük a többi között a Herendi Porcelángyárra vonatkozó tudományos feltárásunk eredményeit is, amelyek több mint egy évszázados hagyományt döntöttek meg. [4] Lehetséges azonban, hogy korábbi adatok még üzemünkkel kapcsolatban is előfordulnak. A miskolci egyházi anyakönyvek átvizsgálása során a foglalkozás pontos bejegyzésének következtében sikerült a harmincas évek elejétől nyomon követni a gyári dolgozókat. Az első adat 1833-ból ismeretes, feltételezhetően a Butykay-féle gyárra vonatkozik, amely véleményem szerint ebben az évben kezdte meg működését.

A gyár munkásai.

Joannes Tormásy, figulus porcellanae	1833
porcz. fabrikás	1837
porcellános	1840
fabrikás	1843
Schnir (Schir) András porcellanae Confector	1833
porcellános	1841
porcellános	1842
porcellános	1844
Andreas Smit, porcellanae fabricantus	1834
Joannes Bundray, porcellanae fabricantus	1834
fabricantus	1834
porcellanae factor	1835
fabrikás	1836
Horváth György, (foglalkozás nélkül említve)	1834
Jakab Ferenc, (foglalkozás nélkül említve)	1834
Joannes Donder, fabricantus porcellanae	1834
Joannes Jaso, fabricantus	1834
Andreas Jaso, porcellanae fabricantus	1835
Josephus Mikóházy, porcellanarius	1836
Josephus Bundray (Bondray), fabricantus	1836
Franciscus Tóth, fabricantus	1836
fabricantus	1843
Fetter József (Fotter), fő-portzellános	1837
Nyársi István (József), porcellános	1838
porcellános	1841
fabrikás	1842
Kerekes Ferenc, porcellán festő	1839
Schiller Ferenc (Bécsből való), fabrikant	1840
Bedik Jakab, fabrikant	1840
portzellános	1841
Fetter Ferenc (Fotter) porcellános	1841
Hüttner József, porcellángyár gondnoka	1841
főporcellános	1842
fabrikás	1842
Neid Antal, porcellános	1841
fabrikás	1842
Noszky (Novszky) György, porcellános	1841
Dániel József, fabrikás	1841
porcellános	1842
porcellános	1843
Najth Antal, porcellanae fabricant	1841
Klinga Ferenc, porcellán gyáros	1842
porcellános	1842
Kirts (Krits) József, fabrikás	1842
Vihata János, fabrikás	1843

Patai Ferenc, fabrikás	1843
Ruszság József, fabrikás	1843
Tuskó György, fabrikás	1843
Szakal István, fabrikás	1843
Setz (Setsz) Alajos, fabrikás	1845
Irisetszky György, porcellán gyáros	1846
Setz János, porcellános	1848

A miskolci anyakönyvekből, valamint Borsod Megye Közgyűlési Jegyző-könyveiből [5] felkutatott 33 munkás — 1833—1848 között az első miskolci edénygyárban dolgozott. Nem állapítható meg, hogy az ismert időpontok előtt és utána ki és mennyi ideig működött az üzemben, de ha csak a fenti időpontokat vesszük figyelembe, akkor is megállapítható, hogy időnként igen tekintélyes szakmunkás-létszámmal dolgozott a gyár. Jegyzékben ismer-tjük azok nevét, akik a fenti személyek házasságkötésénél tanúként, kereszt-telésnél keresztstülökként szerepeltek.

Megjegyezzük, hogy a porcelángyáriak ilyen családi eseményeknél álta-lában rokonukat, vagy valamelyik gyári munkástársukat hívták meg, akik más alkalommal ugyanilyen minőségben a meghívóknál szerepeltek. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az akkori Miskolcon az edénygyáriak szinte kivétel nélkül a Felső-Miskolci Rk. Egyház területén laktak, valószínűleg a gyár közelében. Ugyanez a helyzet a második gyár munkásainál, ami azt látszik bizonyítani, hogy az első két gyár azonos, vagy egymáshoz közeli épületben működött.

A munkások létszámszerinti kimutatása és a megjelölt időpont első te-kintetre cáfolja azokat a gyárral foglalkozó régebbi ismertetésekben több-ször előforduló megállapításokat — amelyeket forrás megjelölése nélkül köz-öltek — hogy a gyár 1841-ben csődbe jutott. Ugyanakkor 1841-ben és a következő 1842. és 1843. években átlag 8—10 munkás dolgozott a gyárban. Az anyakönyvekben levő bejegyzéseken, mint hitelt érdemlő forrásokon kívül feltehető, hogy magában az anyakönyvekben más megjelöléssel is sze-repeltek személyek, akik az edénygyárral kapcsolatban voltak. Ezt fel is té-telezzük, hiszen abban az időben már külön személyek foglalkoztak a szük-séges anyagok, a tüzifa és a kész edények szállításával. Az ilyen belső és külső munkákat különösebb szakmai ismeret nélkülöző napszamosok vé-gezték. Így legalább 4—5 fővel emelhetjük az összmunkások számát, és ak-kor a korszakhoz mérten egy nagyobb létszámú gyárról beszélhetünk, köz-vetlenül az 1844-es, a gyár elárverezést megelőző években.

A gyár tulajdonosa és a gyár-vezetés.

A Miskolci Porcelán- és Köedénygyárban folyó munkáról az ott dolgozók és a város kereskedői szolgáltatnak adatokat. A gyár tulajdonosával és an-nak tevékenységével kapcsolatos ezideig ismert publikációk olyan ellentmon-dásokat is tartalmaznak, amelyek jelen kutatás során megdőltek, de olyan megállapítások is vannak szép számmal, amelyek elfogadása, vagy akár el-vetése egyaránt további kutatást igényel. Egybehangzó vélemény, hogy az

első miskolci gyárnak Butykay József volt a tulajdonosa, aki mindenekelőtt széles körű kereskedelmi tevékenységet folytatott, nemcsak Miskolcon, hanem az ország más nagyobb városaival is. Az 1840-es esztendőkből üzleti kapcsolatai Bécsig terjedtek. — A család valószínűleg Kassáról származott. Első miskolci említése Butykay Sámuellel kapcsolatos, [6] aki Butykay József apja.

„Homályos adatok szerint az első gyár XIX. század elején létesült. 1829-ből van egy adat a gyár létezéséről. 1833—1844-ig Butykay tulajdona volt.” Írja Csányi Károly idézett művében. A jelenlegi kutatás során előkerült első adat a gyárral kapcsolatban nem említi Butykay nevét. Egy, az 1834. Szent György hó 4-én tárgyalt ügy feljegyzéseiből kiderül, hogy a „... helybeli Porcellán Gyárnak kemencéje felett való üregbe berakott fának lett meggyulladására...”, s ezzel kapcsolatban a városi tanács intézkedik a hasonló tüzesetek megakadályozására [7].

A tulajdonos személyéről itt nem tettek említést, de jelentős az adat, mert egyrészt a gyárról, másrészt az ott levő kemence működéséről szól, amely ezek szerint nem emeletes, hanem egyszintes volt, mert a felső részben égetések alkalmával tűzfát szárítottak. Butykay személyével kapcsolatban 1834-től kezdődően kerültek elő adatok, amelyek kisebb-nagyobb kölcsönök általa, illetve ellene történő behajtásával és más peres ügyekkel foglalkoznak [8]. A különféle adós és hitelezői ügyletek, amelyek között bécsi kereskedők neve is előfordul bizonyítják, hogy a harmincas években gazdasági erejét erősen meghaladó vállalkozásokba kezdett. Ezekben az esztendőkből, de különösen 1836-ban olyan nagymérvű volt az ellene indított keresetek száma és összege, hogy vagyonának záralá vételét rendelte el a nádor. A jegyzőkönyv tanúsága szerint 5685 frt. és 7 xr. vagyonát, és 874 frt. 23 xr. készpénzt foglalták le [9]. A vagyoni zárlatot két bécsi kereskedő, Fries Antal és Zeppenauer 4261 ezüst frt 2 xr. követelése tette indokolttá. — Itt jegyezzük meg, hogy a két kereskedő a reformkor második felében Magyarországra települ és Pesten gyárat létesít, de a kereskedést is tovább folytatják. — Mindketten tevékenyen részt vesznek az iparfejlesztési mozgalmakban, az Iparegyesület kiállításain. — A sorozatos követelések behajtásából származó peres ügyek a negyvenes években sem csökkennek [10], így Butykay két alkalommal is csődbe kerül.

Egyik peres törvényszéki jegyzőkönyvben Butykay József hitelezői tömegmondnoka Provászký János kihallgatása során előadja, hogy hitelezők és közte egyezség nem jött létre. Ezzel kapcsolatban kerül szóba, hogy 1840. Szent Mihály hó 2-án kelt szerződés szerint Provászkýnak „...nem valószínű zálog gyanánt adatott által a gyár...”, hanem egyedül biztosításra szolgáló speciális hypotheca gyanánt kötötte le, amit most a csődtömeghez kívánnak csatolni — Provászký ez ellen tiltakozik [11]. Sajnos az ügynek további folytatását nem ismerjük, mert az egész idevonatkozó iratcsomó hiányzik a miskolci levéltárból. — Az így előállott igen bonyolult helyzet, — mint már megjegyeztük — a munkások számát nem befolyásolta, mert akkoriban rendszeresen 8—10 szakképzett személyt foglalkoztatott az üzem. Úgy látszik amíg a különböző perlekedés és csőd-eljárások folytak a gyárban, a termelés viszonylag zavartalan volt.

A tulajdonos anyagi nehézségei azonban a termelésre is hatással voltak olyannyira, hogy 1843-ban hat dolgozója hivatalosan kéri „tett munkáik után járó díjak” kifizetését. A jegyzőkönyv azt is elárulja, hogy ebben az évben is csődben van Butykay, mert a fenti követelések kiegyenlítésére a tömeggondnokot szólítják fel [12]. Ezek eredményezték végső soron 1844-ben a gyárnak, mint Butykay tulajdonnak — nyilvános elárverezését [13]. Valószínű, hogy az árverés után csak később került a gyár olyan kézbe, aki nemcsak vállalkozó, hanem hozzáértő is volt. Ezt bizonyítja Szűcs János levele, valamint ugyanabból az évből dr. Mehrer Antal pozsonyi lakos kérelme a miskolci porcelángyár részvényei tárgyában és az alapjául szolgáló társasági szerződés, melynek érdekében a törvényes lépések megtételét kéri a megyei hatóságoktól [14]. Feltehetően az árverésen gazdát nem találó gyárat a kor szokásainak megfelelően, a pesti Iparegyesület közreműködésével — Gyáralapító Társaság keretében — részvénytársasági alapon próbálták megszervezni, ami nem járt sikerrel, mert később ismét egyezkedésre került sor a gyár tulajdonát illetően.

Hasonlónak véljük ezt a tőkésjellegű átszervezést a pesti Valeró gyár esetéhez, amikor a részvénytársaság létesítéséről tárgyalások folytak, sajtóközlemények jelentek meg, de a valóságban az nem működött mint részvénytársaság.

A reformkori Magyarországon, a kapitalizmus születésének időszakában szinte mindennapos esemény volt kereskedelmi vállalkozások és gyárak alakulása, vagy csődbe jutása. Hazánkban ezidőben még kevésbé fejlett a kereskedelmi és az ipari tőke — mert banktőkéről egyelőre alig beszélhetünk — nem volt képes olyan termelőerőket összpontosítani, hogy az ausztriai birodalom más tartományainak gyáraival, azok fejlettebb gazdasági helyzetéből következő versenyt állják. A birodalmon belül számunkra kedvezőtlen vámpolitika is erőteljesen befolyásolta a versenyt.

A miskolci edénygyárról az első hír a Honművész hasábjain jelent meg [15], hogy „...edény fabrikát állítanak...” ebből arra következtethetünk, hogy a tudósító mint egy előzetesen tájékoztatta a létesítendő üzemről az olvasókat. — Azt sem tartjuk kizártnak, hogy ebben az időben már valóságos termelőgyár is létezett. — Az alapítás másik körülményeire tereli a figyelmet az a közlés, mely szerint „Butykay és Biszterszky” urakról van szó, akik valamiféle közös társulást hoztak létre. Ez utóbbi neve mindössze itt fordul elő Butykay nevével együtt a miskolci edénygyár történetével kapcsolatban. A kutatás során előkerült néhány figyelemre méltó adat Biszterszky Imrével kapcsolatban, aki az időben a dédesi papírmalom haszonbérelője és városi tanácsnok, 1831—1841 között [16]. Tanácsnoksága idején, de azután is több alkalommal szállít a város részére nagyobb mennyiségű írópapírt, irodai felszerelési eszközöket és más árukat [17]. A jó üzleti érzékkel megáldott vállalkozó, 1842-ben egy ajánló levél kiadását kéri a városi tanácstól annak érdekében, hogy a kassai sorsjáték helyi megbizotti tisztséget elnyerhesse. Az ajánlásban szerepel, hogy „...mint aki az 1838-ki évtől kezdve az 1841-ig városunkban tanácsnoki hivatalt ditséretesen viselt a köztudomásra városunk díszé emelésébe a Porcellán gyár felállításával, a város kivilágításával munkás részt vett e felett magát erkölcsi tekintetben is mindenkor,

mint békés polgár úgy viselte..." [18]. A későbbiekben megtörtént választáson a kilenc jelölt közül őt bízták meg a miskolci képvisellel.

A porcelángyárra vonatkozó említés ugyan évszámhoz nem kapcsolható, de ha a korábbi idevonatkozó adatokat összevetjük, akkor őt, mint az iparfejlesztés pártolóját ismerjük meg, bár nem volt a gyár társtulajdonosa. A gyárral kapcsolatos kutatások során nevével az egész évtizeden keresztül nem találkoztunk, így elfogadhatjuk, hogy a gyár kezdeményezésén kívül azzal kapcsolata a későbbiekben sem volt.

A miskolci anyakönyvek adatai a személyek nevein kívül becses adatokat tartalmaznak az egyes gyári munkakörökre és foglalkozásokra vonatkozóan is. Más források hiányában ezekből állapíthatjuk meg, hogy a gyár tulajdonosa Butykay József, aki miskolci kereskedő volt, a kőedénygyártáshoz nem értett, mert külön üzemvezetőt is foglalkoztatott, aki a porcelán és kőedénygyártásában egyformán járatos volt. A gyár első szakmai vezetőjének Schnir (Schir) Andrást tekintjük a felsoroltak közül, akit 1833-ban, mint „porzellanae Confactor”-t említenek. Fetter József „Fő-portzellános” 1837 körül valószínűleg ugyanezt a munkakört tölti be. — Hüttner József előbb a porcellángyár gondnoka — 1841 —, majd „főporcellános” — 1842. —. Az ilyen bejegyzéseket nem tekinthetjük címeknek, azok a gyárban betöltött munkakört jelentettek. Butykay személyével kapcsolatban semmiféle olyan adat nem került elő ami a porcelán, vagy a kőedénygyártáshoz való hozzáértésről tanúskodna. Ebből arra következtetünk, hogy a gyár megszűnését a tulajdonos gazdasági helyzetének teljes csődje eredményezte. és nem a rossz vezetés, képzett munkások hiánya, vagy a gyár termékeinek alacsony színvonala idézte elő.

Telkibánya és Miskolc.

A Miskolci Porcelán és Kőedénygyár alapítási körülményei további szélesebb körű kutatást igényelnek. A telkibányai — regécsi — porcelángyár Miskolccal való kapcsolatára utal Mihalik Sándor is [20], amikor özv. Hüttner Mátyásné és József nevű fiát említi, akik 1838 év derekán valósággal megszökönek Telkibányáról. Miskolcon telepednek le és kapcsolódnak az ottani edénygyár munkájába. — A miskolci gyárra vonatkozó iratok ez ideig nem kerültek elő, így ebben az esetben ismételtén csak az anyakönyvek bejegyzésére támaszkodhatunk, amelyek ugyan Hüttner Mátyásné nem említik — fiát, Józsefet pedig csak jóval később, először 1841-ben, amikor is Kubisy Juliannával köt házasságot [21]. Ebben az időben mint a Porcellán-gyár gondnoka szerepel. Az idézett tanulmány szerint elfogadhatjuk, hogy Hüttner József ismerte a porcelángyártás titkait, és így személyes munkájával is kapcsolatba hozhatjuk az eddig előkerült miskolci porcelánokat. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy már Hüttner előtt is volt a gyárnak olyan munkása, aki értett a porcelán készítéséhez.

Az üzem címe a korabeli forrásokban mindenütt „Porcellán és Kőedénygyár” megjelöléssel fordul elő. — Ebből arra következtethetünk, hogy már az alapítástól kezdődően foglalkoztak porcellánnal, előbb kísérletek formájá-

ban, majd annak gyártásával is. — A XIX. század folyamán a „porcelán” megjelölés gyakran fordul elő a kerámia területén.

A kifejezés tartalma még nem volt egyértelműen tisztázott, többnyire fehér keménycserépre is alkalmazták. — A miskolci gyár esetében nemcsak a porcelán- emlékek tanúskodnak erről, hanem a gyár munkásainál 36 esetben van utalás a „porcelánra”, ami mégis egy valóságos porcelán gyártására berendezett üzemet tételez fel. A miskolci porcelángyártás bizonyítására említjük meg, hogy az onnan Apátfalvára áttelepült alapítók, Hüttner, Heisz, és Dániel — egyedül azok, akiknek anyakönyvi bejegyzésüknél a „porcelán” kifejezés szerepel. A többi apátfalvi munkásnál a kőedénygyár megjelölés fordul elő. Végezetül az a tény is azt bizonyítja, hogy Miskolcon létesítésétől kezdődően a „porcelán” megjelölés nemcsak a címben szereplő szó, hanem a porcelángyártásra utaló kifejezés, szemben pl. Apátfalvával, aminek sem címében, sem a gyártmányai között „porcelán” nem fordul elő.

Feltehető, hogy Telkibányáról a Hüttner család két tagján kívül mások is jöttek Miskolcra, de az eddigi publikációkban szereplő, és a kutatások során előkerült nevek között azonosak nem ismeretesek.

Miskolc és Apátfalva.

A keménycserép gyárak közötti kapcsolatnak eddig is számos olyan példája ismeretes, amelyek azt mutatják, hogy az alapítók, bérlők vagy tulajdonosok kedvezőbb gazdasági lehetőségek reményében, más helységeken alapítanak üzemet, de ezzel hozzuk kapcsolatba a korabeli gyári munkások vándorlását is. Külön érdeklődésre tarthat számot ebben a vonatkozásban a miskolci és apátfalvi gyárak kapcsolata. — Akkor mindkettő még Borsod megye területén volt. — Az apátfalvi gyár első időszakának történetét már korábban feldolgoztuk [22]. A miskolci edénygyárral kapcsolatban végzett kutatások eredményei új oldaláról világítják meg a felvidéki gyárak történetét és kapcsolatát.

Az 1840-es évek elején, amikor a miskolci gyár tulajdonosa — Butykay József — anyagi nehézségekkel küzd, s ezen kölcsönökkal sem tud segíteni, 1844-ben elárverezésre kerül a gyár [23]. Ezt megelőzően már korábban is volt probléma, mert Wartha Vince egyik művében — Herman Ottóra hivatkozva említi, hogy Butykay 1841-ben csődbe került [24]. Az újabb kutatás szerint a gyár ezekben az években is lendületesen dolgozott. Az egyre nagyobb nehézségekkel küzdő tulajdonos üzeméből egyenként, vagy kisebb csoportokban távoztak el a legjobb szakmunkások.

Hüttner József, akit 1841-ben, mint a gyár gondnokát, majd 1842-ben, mint fő- porcelánost említenek a miskolci források, 1843-ban Apátfalván találjuk, mint az ottani keménycserép üzem megalapítóját. — Minden valószínűség szerint vele együtt és egy időben távozik Miskolcra Dániel József, aki ott 1841. és 1843. között működött, 1845—1846. között folyamatosan Apátfalván a gyárban dolgozott. Így került Apátfalvára Noszky (Novszky) György, akiről 1841-ig találhatók adatok Miskolcon és csak jóval később, 1851-ből való az első vele kapcsolatos adat Apátfalván.

Lánya születésekor, annak keresztszülőjeként Kubissy Juliannát jegyezték be, aki Hüttner József felesége. Minden bizonnyal feltételezhetjük, hogy ezt megelőzően már jóval korábban dolgozott Apátfalván. — Neid Antal Miskolcon 1841—1842 között dolgozott, Apátfalván 1844—1865 között szerepel. — A Bundray (Bondray) és Dubrovsky családok számos tagjai, testvérek és leszármazottak működtek Miskolcon és Apátfalván egyaránt a XIX. század harmincas éveinek végétől kezdődően a századfordulóig. Répásy Ferenc az egyetlen, aki nem Miskolcon, hanem Apátfalván kezdi a vándorlást. Apátfalván 1844 tavaszától ismeretes, 1855-től pedig Miskolcon tűnik fel. Személyével kapcsolatban azt sem tartjuk valószínűtlennek, hogy 1844 előtt már dolgozott Miskolcon. Az apátfalvi Rk. házassági anyakönyv bejegyzése szerint Neid Antal második házasságkötésénél, mint tanú szerepel Hüttner József. Ekkor Neid a miskolci gyárban dolgozó Tatter Ferenc özvegyét — Stommerstein Ilonát vette nőül.

Valószínűleg más kőedénygyári munkások is voltak, akik mind a két üzemben dolgoztak hosszabb-rövidebb ideig. A kőedénygyári munkások családtagjai abban az időben igen gyakran házasodtak össze. Rendszeresen megismétlődött, hogy a házassági tanúk, keresztszülők is a gyáron belül dolgozók, vagy rokonok közül kerültek ki. — A rokoni kapcsolatok alakulása a gyárak közötti vándorlások, — akár hazai, akár külföldről származó munkásokról legyen szó —, egyaránt hatással voltak a termelő munkára, illetve a formák és díszítmények általános elterjedésére.

A miskolci üzemből a negyvenes évek első felében Hüttner, Dániel, Noszky és Neid személyében a legjobb szakemberek távoztak, olyanok, akik jártasak voltak a keménycserép gyártásban, de feltételezhetjük, hogy Hüttneren kívül, ismerték a porcelángyártás magasabb felkészültséget igénylő folyamatát is.

Miskolci edénykereskedők.

Miskolc város lakosságának száma a XIX. század első évtizedétől kezdődően rohamosan emelkedőben volt, fél évszázad alatt majdnem megháromszorozódott. Ennél is gyorsabban fejlődött azonban a város kereskedelmi élete. A hegyvidék lábánál elterülő város összekötővé és közvetítővé fejlődött a Felvidék további részei — különösen Kassa, Eperjes — és az ország központja, Buda és Pest között. Ez a kedvező helyzet vonzotta a kereskedőket, és a környékbeli megyék, a Tiszán inneni részek vásárlóit is. Ezért a XIX. század harmincas éveinek végén, már mint a legnagyobb kereskedővárost tartják nyilván [25]. A század második felében bekövetkezett fejlődés gyorsaságára egyetlen példa elegendő. Az 1876-ik esztendőben 179 kereskedőnek adnak igazolványt tevékenysége folytatására [26]. A kereskedelmi forgalom nagyobbik részét még ebben az időszakban is a mezőgazdasági termények, vagy az azzal kapcsolatos iparok termelése szolgáltatja. A kereskedés java része vásárokon és piacokon bonyolódik le, de a reformkor éveitől már egyre szaporodnak a rendszeresen nyitvatartó boltok is. Természetesen a szokásoknak megfelelően sátraikkal még részt vesznek a vásárokon és piaco-

kon is. Számos adat szolgál arra vonatkozóan, hogy a köedénnyel és a porcelánnal való kereskedés — Miskolc és környéke jómódú polgársága és a nemesség vásárlóigénye következtében — gazdaságilag igen jövedelmező és a legtekintélyesebb kereskedők foglalkoznak hazai és külföldi gyárak edényeinek eladásával.

A korabeli hirdetések, nemcsak egyszerűen a köedény és a porcelántárgyakat ajánlják, hanem közlik azok származási helyét is, ami újabb adatokkal szolgál a korszak kerámia-történetének megismeréséhez [27].

Jelentős szerepet tölt be a város életében a Furman kereskedő család, melynek tagjait 1814-től a városban találjuk. Haladó gondolkodású tagjai a reformkorszak esztendeiben az ipari fejlődés, a gazdasági élet fellendítői között tevékenykednek [28]. Furman B. Ferdinánd 1842-ben az Országos Iparegyesület miskolci megbízottja, aki hirdette a Miskolci Értesítőben az első Iparegyesületi kiállítást és vállalta a kiállításra kerülő anyag begyűjtését [29]. Közben jelent meg csak nyomtatásban Miskolcon az egyesület hivatalos felhívása a város „műiparos néposztályához”, melyben a következőket olvashatjuk: „Az első Honi Ipar Egyesület — Alulírottak tapasztalván azt, mikép édes honunkban sokaknak alig van módjuk ösmeret vágyukat egy vagy máskép kielégíteni, különösen pedig mikép a' műiparos néposztály e' tekintetben egészen elhanyagoltan a külfölddel sem erkölcsileg, sem műiparilag a' verseny pályára föllépni nem képes — egyesületünk a' végre, hogy hasznos ösmereteket terjesszünk a' nép mindazon osztályában, melynek nincs módja ösmeret vágyát egy vagy máskép kielégíteni, különösen pedig a' műiparos néposztályt hasznos ösmeretekben részleltetni, népszerű nyelven itt tanulságos és gyakorlati élet szükségégeinek megfelelő munkák kiadása, 's végre az ipar és kézművesek haladását tárgyazó minden egyéb módok által.” — „Az e' végetti aláírási ív alulíratnak vagyon, bátorkodik tehát minden egyént, kit rokon érzet lelkesít felhívni ezen' legkorszerűbb egyesület tagjává lenni, így szinte kér minden iparúzókat, hogy készítményeik beküldésével közre működni szíveskedjenek. Miskolcon június 18-kán 1842. Bakos Gábor” [30]. A felhívás lelkesítő szövege és Furman hirdetései nem keltették fel az első kiállítás iránti érdeklődést, mert azon miskolci iparos, vagy gyáros nem vett részt. Nem sokkal volt nagyobb a lelkesedés a miskolciak részéről a következő kiállítások iránt sem, mert az 1843-ban megrendezett második kiállításon mindössze kettő, [31] az 1846-ban megrendezett harmadikon pedig egyetlen személy sem képviselte a miskolci műipart.

Ez utóbbi kiállítás előkészítésével kapcsolatban már nem elégedett meg az Iparegyesület pusztán általános felhívással, hanem külön felszólította a gyárakat az egész országban a tárlaton való részvételre. Erre a felszólításra válaszolt Szücs János [32] egy terjedelmes levélben, amely a miskolci köedénygyár akkori állapotát ismerteti. A kutatások során előkerült egyedüli hiteles adat, a gyár helyzetére vonatkozóan, ezért idevonatkozó részét közöljük. „... a Miskolczi köedénygyár felőli kérdésre bizonytalan felelettel alkalmatlankodni nem akartam. Becsületes ember a jóhírt — ha nem egészen bizonyos is — örömet jelent nem úgy a rosszat. És egy vonaglásban lévő gyár viszonyainak tudatásával sokkal fősvényebb, sokkal titkolózóbb, sem mint fölöle egyhamar bizonyost mondani lehetne...” — „Most azon-

ban már bizonyos, hogy a gyár feloszlóban van 12 ezer pft. sárba vetve. Eredmény mind ekkoráig semmi és ha újabb vállalkozót nem parantsol a gondviselés szerentsébb csillag alatt működendőt, végképp fel van oszolva.” [33]

Bár konkrét számszerű adatokkal ez sem gyarapította a miskolci kőedénygyárra vonatkozó ismereteinket, mégis további támpontokat ad a kutatáshoz, amely ebben az esetben ugyan név nélkül, de minden bizonnyal a volt Butykay-féle üzembről ad hírt. Az ez irányban végzett eddigi kutatások során sem az Iparegyesület iratanyagában, sem a miskolci levéltárban újabb adatok nem kerültek elő. A gyár pangását ezekben az években az alacsony munkáslétszám is bizonyítja.

A miskolci és más vidéki fazekasok között is kifejlődött a piaci verseny, már a negyvenes évek legelején. A helybeli fazekasok kérelemmel fordulnak Borsod megye közgyűléséhez, jogaik védelmének érdekében, hogy tiltsák meg a helybeli asszonyoknak a nem miskolci fazekasok edényeinek árulását a városban [34]. A szabadverseny fejlődésének a megye vezetői nem állítottak gátat, és ezért elutasították a helybeli fazekasok ilyen irányú kérelmét.

Furman B. Ferdinánd 1842. decemberében karácsonyi és újévi ajándékok között 6 xr.-tól — 80 forintig leszállított áron hirdet különféle tárgyak között porcelán pipát, „Wegdewoth tányért”, „kávé és thea fíngyzsát” [35]. Valószínűleg ezek nem hazai készítmények voltak, mert egyrészt porcelán pipát gyárainak nem készítettek abban az időben, némi változtatással „Wegdewoth angol csemege tányért” is hirdet. A következő 1843-ik év nyaratól rendszeresen hirdeti a miskolci kőedénygyár termékeit [36]. A pársoros hirdésekből tudjuk, hogy Furman a miskolci kőedények „kizárólagos” értékesítője. Az egyik szöveg azt is elárulja, „hogy az égetés folytatattván, a’ legújabb gyártás a’ legfeszültebb várakozásnak is megfelel, ’s belőle nagy mennyiségben mindég található a’ raktárban gyári áron.” A következő esztendőben már együtt hirdeti a miskolci edényeket a telkibányaival [37]. A választék bővítése érdekében 1845-ben a helyi edényeken kívül a murányi és telkibányaiakat is árusítja. [38]

A fentebb említett Szűcs János által írt levélen kívül 1846-ból egyetlen adat került elő az anyakönyvből, így helyet adhatunk a levélben foglaltaknak, hogy a gyárban abban az évben, ha teljesen nem is szűnt meg a termelés, erős pangás volt érezhető. — A következő esztendőben, amikor ismét megindult a termelés, a kész edényeket már nem Furman B. Ferdinánd hirdeti. Az újabb kereskedő Suján Alajos. Hirdetései ugyancsak értékes források. — A többi között értesíti a közönséget, hogy kaphatók nála a miskolci porcelán és kőedénygyár legújabb készítményű jó kőedényei, amelyek „...jóságok, úgy csínosságuk tekintetéből nemcsak a gyár virágzó (!) idejébeli, közkedvességű gyártmányaival, de a vidékünkben jelenleg illy nemű gyárak műveivel is méltán versenyezhetnek, legjutányosabb áron.” A továbbiakban közli, hogy vállalja egész vagy fél szervizek megrendelését, betű, vagy korona, családi címerek, meghatározott színekkel történő elkészítését [39]. A hirdetés, amely az árukat igyekezett szépné és jónak feltüntetni, már korábban is bizonyíték a gyár működésére. A minőségre

vonatkozó megjegyzéseinek helytállóságát a megmaradt edények formai gazdagsága, anyaguk jó minősége, festésük finom színei bizonyítják. — Ezzel a hirdetéssel lényegében megszakad a szabadságharc előtti időszakban működő edénygyárral kapcsolatos kereskedelmi jellegű adatok sora.

A gyár első termékei.

A miskolci Porcelán és Kőedénygyár történetének vázolásánál az írásos emlékeken kívül az üzem készítményeire is támaszkodunk. A gyár alapítása időszakában már a porcelángyártást is tervbe vette a tulajdonos és ezért szerepel minden esetben a porcelánra és kőedényre utaló cím. Porcelán kísérletekkel szinte valamennyi kőedénygyár foglalkozott, azonban Miskolcon nemcsak kísérleteztek, hanem porcelánt is előállítottak, amiről múzeumi gyűjteményeink tanúskodnak. A gyáron belül a nagyobb beruházások, amelyek a porcelán készítéséhez szükségesek voltak, megtörténtek. Képzett, hozzáértő szakmunkások ugyancsak dolgoztak az üzem állományában, tehát a feltételeket Butykay biztosította.

A miskolci porcelángyártást illetően nem tekinthetünk el a családi kapcsolatok figyelembe vételétől. A telkibányai gyár történetének — Mihalik Sándor — kutatási eredményei szerint Hüttner József apja, Hüttner Mátyás a regécci hercegi gyárban volt vezető, aki jól ismerte a porcelán készítését [40]. József nevű fia minden valószínűség szerint a gyárban tanulta a mesterséget más társaival együtt, és amikor az apa halála után a család Miskolcra távozott, a gyárból masszát is vihettek magukkal és összetételének pontos leírását, talán az ott előforduló porcelánföldből nagyobb mennyiséget. Erre engednek következtetni a két gyár egykorú termékeinek anyagbeli összehasonlításából eredő azonosságok.

A fennmaradt emlékek közül két kisebb méretű — kb. 17 cm — kínait ábrázoló porcelán szobrocscsa vonja magára a figyelmet. Elsősorban szokatlan keleti jellegükkel, másodsorban azzal, hogy mindkettőnek nagyobb formájú díszes kalapja fogónak — dugónak — van kialakítva. A szobrocscák belül üresek, kisebb mennyiségű folyadék tárolására készültek. A finoman mintázott formák — egy fiatal és egy idős férfit mutatnak azon stílusú viseletben. Az idősebb hosszú bajszos, ruházata gazdagabb. Mind a kettő egyik kezében gömböt tart, a másik kéz csuklótól hiányzik. A mintázást külföldi mester művének tartjuk, vagy eredeti kínai porcelánok után készíthették. Alapanyaguk finom szürkés és megegyező más korabeli gyárak — Regéc, Herend, — kezdeti gyártmányainak minőségével, mázuk sem hariszos. Igen jelentős, hogy a szobrocscák máz nélküli aljában „MISKOLC 838” van benyomva [41]. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményének miskolci porcelánja a későbbi évekből való. A gazdagon profilált lábakon álló négyszögletes alapú, majd felül öblösen kiképzett rész valószínűleg asztaldísz, vagy lámpa alsó része. Anyaga finomabb és fehérebb az előzőknél, ez a darab is festés nélküli, mint a szobrok. Nagysága kb. 15 cm. — Az alsó részen található jegyek „BUTYKAY” „MISKOLC” — kétszer is előfordulnak a mázolt felületbe nyomva. A betűk típusa és az ilyen jegyű kőedény tárgyak, amelyek-

nek formája és díszítése az 1840-es évekre utal, segíti a fenti porcelán datálását, amit ugyancsak erre az időre teszünk [42]. A porcelántárgyak kialakítása: formázás, retusálás, ragasztás stb., minősége jól felkészült porcelánosok jelenlétét bizonyítja, ami akkor is jelentős, ha a tárgyakat nem ők mintázták, hanem a gyártási folyamatokat végezték. A jöképességű szakemberek jelenléte a kőedénytermékek minőségén és kivitelén egyaránt tapasztalható. A porcelánszobrokon és tárgyakon kívül ismeretesek kőedénytányérok, amelyeken „MISKOLCZ” jegy mellett évszám is előfordul [43]. A tányérok nem azonos formájúak, de a plasztikus mintázás a dísz tárgy irányában mutat és ezért kaphatták a helységnév mellett még a gyártás idejére utaló évszámot is. A szőlőlevelekből karélyosan kiképzett nagyobb tányér és a rozettákból és kisebb levelekből alakított kisebb, más kőedénygyárak termékei között is előfordul. Az utóbbit a reformkorszakban Herenden is készítették porcelánból. — Ilyen plasztikus díszítésű tányérok előfordulnak a század második felében, annak vége felé is. Véleményünk szerint a felvidéki vashámorokban készült hasonló öntöttvas tárgyak kerámiában való megjelenítéséről van szó ebben az esetben. Ezeket ugyancsak nem tekinthetjük még a gyári munkások önálló tervezésének, modelljének.

A XIX. század második és harmadik évtizedére tehető az a korszak, amikor a bécsi porcelángyár empire hatású edényeinek a formái feltűnnek a hazai keménycserépgyárak termékei között. A formák majdnem azonosak a porcelánnal és a díszítések is követik az előképet. Többnyire minden változtatás nélkül megtaláljuk az ún. bécsi „Ranftl Muster” díszítést, amelyet kobaltkékkel mázalatt festettek. A szalagszerű díszítmény kizárólag empire formákon fordul elő. A miskolci gyár első termékei is ebben a stílusban készültek. A gyűjteményeinkben előforduló emlékanyag tanulsága szerint teljes étkészleteket állítottak elő empire formában és díszítéssel [44]. Az edények nem azonos jegyűek és így nem azonos korúak, de ez nem cáfolja előbbi megállapításainkat. — Az empire formák és a díszítések széles körű elterjedését mutatja, hogy nagyobb számban maradtak fenn ilyenek: Batiz, Körnöcbánya, Igló, Apátfalva, Pápa stb. gyárak termékei közül.

A használati edények másik már egyénibb vonásokat mutató típusát is gyártották Miskolcon a negyvenes esztendőkhöz. Ezek nagyobbik része zöld vadszőlőlevelekből összeállított kacsos, indás szalagszerű mintával van díszítve, amelyet ugyancsak mázalatti eljárással készítettek. Véleményünk szerint, miként az előző formacsoport esetében, ezekből ugyancsak teljes készleteket gyártottak.

A következő csoport az, amelynél az egyes formák kialakulását már helyi mesterekkel hozhatjuk kapcsolatba. A kompozíciós részletek megoldása, ha vissza is vezethető korábbi hazai, vagy külföldi előképre, a miskolciak alakításának és fejlesztésének eredménye. Kézi festésük az előzőkhöz mérten korántsem mutat egységes képet. A különféle porcelán díszítési módok hatását is felfedezhetjük, elsősorban ismét a „bécsi rózsza” díszítmények változataival találkozunk a gyár termékein [45]. Említésre méltóak még a hengeres formájú patikaedények különböző típusai. A Butykay-féle gyárban három méretben készültek ezek. Az egyes típusok abban különböznek egymástól, hogy az alsó, illetve felső peremrészük egyszerűbben, vagy

gazdagabban kiképzett, és a fedelük fogóval, vagy anélkül készült. A három típus közül a legkorábit látták el díszítéssel. A henger oldalán, kék máz-alatti kobalt festéssel, ovális alakban két leveles ág hajlik össze, mint keret a felirat számára [46]. Természetes, hogy e nagyobb csoportokon kívül más edényeket és tárgyakat is készítettek a gyárban, de úgy gondoljuk, hogy annak ezek voltak a főbb típusú edényfélései, amelyek a hazai keménycserép történetének maradandó emlékei.

Nyersanyagok — kísérletek.

A felvidék középső részén kialakult kőedénygyárak és virágzó fazekas ipar egyik alapvető tényezője a környéken előforduló sokféle edénygyártásra alkalmas agyag, amely a fazekasok és az edénygyárak nyersanyagszükségletét biztosította. Elsősorban ilyen ismert nyersanyag a Selmechányához közeli Premofalu igen jóminőségű „porcelánföld”-je, ami valószínűleg nem volt más, mint fehérre égő agyag. Ennek ellenére az még a bécsi porcelángyár érdeklődését is felkeltette [47]. Az agyag beszerzésének nem ez volt az egyedüli helye, mert Wartha a környék más helységeit is említi, mint olyanokat, ahonnan a keménycserépgyárba különféle agyagokat szállítottak [48]. A környező vidék jó agyagairól a későbbiek folyamán a század második felében sem szünnek meg a híradások. A közelebbi lelőhely Apátfalván volt, ahonnan a szilvási és a miskolci üzemek is szállítottak egy időben agyagot. — A miskolci edénygyár jegyében a „porcelán és kőedény” kifejezések bizonyítják azt, hogy ott a kísérleteken túlmenően porcelánt is előállítottak — mint ahogyan azt már előbb megállapítottuk.

A szükséges nyersanyagokkal minden feltétel biztosítva volt. Azonban éppen a gyárból kikerült porcelántárgyak anyagát vizsgálva az a véleményünk, hogy azok masszáját nem Miskolcon állították össze. — A porcelán-kísérleteket és magát a gyártást is Fotter József és Hüttner József személyével hozzuk kapcsolatba, akik a harmincas évek végén az üzemben vezető szerepet töltötték be és mint „fő-porczellánosok” működtek. — Fotter nevével többször találkoztunk a kutatás során. Előfordul, hogy mint „izraelita” van említve, máskor az Rk. anyakönyvben szerepel neve. — Vagyoni helyzete nem lehetett a legkedvezőbb, magas beosztása ellenére sem. Egyik peres ügyével kapcsolatban elrendelték vagyonának zár alá vételét, amit azonban nem tudtak végrehajtani, mivel javakat nem találtak nála [49]. A későbbiek folyamán nem tudunk róla, hogy máshol porcelán vagy kőedénygyárban dolgozott volna, a Butykay üzem megszűnése után.

Az első gyár jegyei.

A miskolci kőedénygyárak jegyei hiven tükrözik azok belső állapotát, valamint a tulajdonosok helyzetét. A három gyár működése mindössze harminc esztendőre tehető kisebb megszakításokkal, de ez alatt az idő alatt külön-külön számos változatát alakították ki a bélyegzőknek. A miskolci kőedénygyárral foglalkozó ismertetések valamennyien megemlítik a külön-

böző jegyeket, illetve hivatkoznak olyan tárgyakra, amelyek olyan jegyekkel vannak ellátva [50]. Mindezek között eddig a legteljesebb jegytáblázatot Csányi Károly közölte, idézett művében. Ebben nem foglalkozik az egyes időszakok, tulajdonosok jegyeivel, azok pontos méretszerinti ismertetésével, csak sommázottan közli a három egymás után következő üzem bélyegzőit. Tanulmányunk keretében az első gyárral foglalkozunk, így annak jegyeit kíséreljük meg kronológiai sorrendben típusok szerint bemutatni. Figyelembe vettük a Csányi-féle összeállítást, valamint saját kutatásunk során felfedezett jegyeket.

A miskolci jegyekkel kapcsolatos feltevésünk alapján, a hatágú csillaggal és MISKOLC helyiségnévvel előforduló valamennyi edényt a harmadik — KOOS — gyár termékének tulajdonítjuk. Az ilyen jeggyel ellátott tárgyak között ezideig csak díszes edények és „rózsás” tányérok fordultak elő: kézfestéssel, sablonnal vagy a kettő kombinációjával díszítve.

A Butykay-féle üzem jegyeinek típusok szerinti osztályozásánál először a betűk formájából indulunk ki és így kronológiai sorrendben megkülönböztetünk jegyeket:

- a) „Miskolc” négy típusban és méretben,

Miskolcz **MISKOLCZ** **MISKOLCZ** **MISKOLCZ**

- b) „Miskolc” évszámmal két formában,

MISKOLCZ
838

1839
MISKOLCZ

- c) „Butykay Miskoltzon”,

Butykay Miskoltzon

- d) „Butykay Miskoltzon”,

BUTYKAY MISKOLTZON

- e) „Butykay” két méretben.

BUTTYKAY

BUTTYKAY

A fentiek már magukban is igen változatos képet mutatnak. Szükségesnek láttuk azonban méretarányos rajzban táblázatosan is bemutatni azokat. Feltételezhető, hogy még más bélyegzőket is használtak az üzemben, amelyekből még ezideig nem kerültek elő példányok.

A táblázatban feltüntetett jegyeket mind a Butykay gyárnak tulajdonítjuk. Elsősorban minden kétséget kizáróan ezt igazolják a névvel és évszámmal ellátott jegyek. A csak városnévvel ellátott típusok, olyan edényeken

fordulnak elő, amelyek a szabadságharc előtti években készültek. Ezen utóbbi megállapításunkat a korabeli datálható tárgyak összehasonlítása alapján alakítottuk ki [51]. A meghatározásokhoz a bécsi szalagdíszítés és a zöld szőlőleveles díszítés előfordulása nyújtott közelebbi segítséget. Ilyen díszítések a negyvenes évek közepéig használatosak általában, azután csak szorványosan fordulnak elő. A hazai gyárak közül alig ismerünk olyat, amely a szabadságharc előtti években készített ún. „rózsás” díszítményeket mázfeletti, vagy mázalatti festéssel. Ilyen tárgyakkal abban az időben Cseh- vagy Morvaországból kerültek Magyarországra. Ennek bizonyítására számos példát hozhatunk fel a miskolci edénykereskedők hirdetéseiből, akik egyaránt árusítják a hazai és külföldi porcelánt és kőedényt, [52] már a szabadságharcot megelőző esztendőkből és azután is a század második felében.

A bemutatott jegytípusokon kívül egyes szerzők miskolci gyár termékének tulajdonítják az „M” jelet is. A magam részéről nem osztom ezt a megállapítást, mert azok lehetnek a murányi gyár jegyei. Nem valószínű, hogy olyan gazdag változatú jegyformák mellett csak egy betűt használnak, amikor a hazai gyárak között is éles verseny folyt, és a gyár mindenki által könnyen olvasható és megkülönböztethető jegye lényeges volt a kereskedés szempontjából.

A miskolci gyárak termékeinek a jegyek, illetve az edény, a típusok és díszítmények megkülönböztetése szükséges ahhoz, hogy az egyes gyárak készítményeit elkülöníthessük egymástól és így tevékenységüket megismerhessük a gyártott tárgyaik és edényeik alapján.

Összefoglalás.

A miskolci Butykay-féle gyár története szorosan összefügg a reformkori viszonyokkal, tulajdonosának gazdasági lehetőségeivel és helyzetével. A nagyobb vállalkozások iránt is érdeklődést mutató kereskedő, tőkéjét nagyobb haszon reményében a porcelán- és kőedénygyárba fektette. A porcelángyártás eredményessége, vagy eredménytelensége, csak anyagi helyzetére volt hatással. A kőedénygyártás volt, úgy gondoljuk, legfőbb anyagi forrása, mert tetemes összegeket fordított annak fejlesztésére. — A foglalkoztatott munkások hozzáértését nem vonhatjuk kétségbe, mert azok felkészültségét a miskolci porcelánok és kőedények tanúsítják számunkra. — A miskolci kereskedők, jó szándéka, a vásárlók igénye nem voltak képesek a tőke hiányából előállított nehézségeit áthidalni és ennek volt végső soron következménye, hogy a rövid pár éves sikeresnek mondható működést — virágzást — hosszabb ideig tartó pangás követte, ami a szabadságharc idején az első gyár működésének megszűnését idézte elő.

A XIX. század második felében alakult két gyár története számos rokonnal mutat az elsőt. A Mildner és Koos-féle üzemek nehézségeit még fokozta az egyre növekvő külföldi edényimport, amivel ezek a magánjellegető tőkével létesült kis üzemek a versenyt ugyancsak képtelenek voltak tartani.

Molnár László

DIE REFORMZEITLICHE PORZELLAN- UND STEINGUTFABRIKATION IN MISKOLC

Im 19. Jahrhundert gab es in Miskolc drei Porzellan- und Steingutfabriken nacheinander. Die erste Fabrik gründete um 1833 der Unternehmer und Kaufmann József Butykay, der große Geldsummen in sein Unternehmen investierte, was letztenendes zu seinem vollständigen wirtschaftlichen Ruin führte.

In seinem Betrieb arbeiteten neben einheimischen Arbeitern auch Ausländer, unter denen es auch Fachleute der Porzellan- und Steingutfabrikation gab.

Da aber Butykay auf diesem Gebiet ein Laie war, sah er sich gezwungen die Führung der Fabrik und die Produktion Betriebsleitern zu überlassen. Butykay unterhielt außer mit größeren ungarischen Städten wie Pest, Pozsony auch mit Wien rege Handelsbeziehungen.

Ein Teil der Belegschaft war aus der Regéczschenschen Porzellanfabrik in Telkibánya nach Miskolc übergewechselt, von denen dann einige in der Reformzeit die Steingutfabrik von Apátfalva gründeten. Jahrzehnte hindurch wanderten die Fabrikarbeiter von Miskolc nach Apátfalva ab. Diese Arbeiterwanderung machte sich auch auf den Produkten der Fabriken bemerkbar.

Die Geschirrhändler von Miskolc führten neben ausländischen Waren auch die Produkte anderer einheimischer Fabriken.

Unter den Produkten der Butykay-schen Fabrik verdienen es zwei chinesische Figuren aus Porzellan, aber auch andere Porzellangegegenstände erwähnt zu werden. Aus Steingut wurden vornehmlich Zierteller, Tafelgeschirr und Behälter für Apothekerwaren hergestellt. Form und Ausschmückung der Gefäße entsprach dem allgemeinen Zeitgeschmack. Zu Beginn stand die Formgebung und Ornamentierung der Gefäße im Zeichen des Wiener Empire, später des Biedermeier. Dann herrschte der Einfluß der ungarischen Volkskunst vor. Das zur Fabrikation nötige Material stammte aus der Umgebung der Stadt Miskolc. Die Fabrikszeichen waren sehr unterschiedlich. Unter den Fabriken Oberungarns nahm der Betrieb Butykays einen hervorragenden Platz ein, weil hier auch Porzellan hergestellt wurde und weil die Qualität der Steingutwaren gut war.

Ladislav Molnár

J E G Y Z E T E K

- [1] Molnár László: Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon c. kandidátusi disszertáció (1963) kézirat, IV. fejezet 175—256. o.
- [2] Apátfalva, Hollóháza, Murány, Városlőd.
- [3] Wartha Vince: Az agyagipar technológiája (1892). Petrik Lajos: Adatok a magyar agyagipar történetéhez (1889). Ráth György: Az Iparművészet Könyve II. (1905). Szendrey János: Miskolc város története V. (1911). Csányi Károly: A magyar kerámia és porcelán története és jegyei. (1954)
- [4] Molnár L.: A Herendi Porcelángyár a reformkorban, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei I. 1963. 231—245 o. 11. kép német nyelvű kivonattal. Klny.
- [5] Miskolci Áll. Ltár. Alsó- és Felső-Miskolci Rk. Egyház születési, házassági és halálozási anyakönyvei (1827—1895). U. ott, Borsod Megye Közgyűlési Jegyzőkönyvei 184/188. sz. Joannes Tormásy — lányai és fia születése, 1840-ben ker. szülők: Butykay Erzsébet és Butykay József. Schnir (Schir) András — házassága Galamb Theresiával, lányai születése és halála.
 Andreas Smit — lánya születése.
 Joannes Bundray lányának elhalálozása.
 Horváth György — a porcelángyár kigyulladásánál említik.
 Jakab Ferenc — a porcelángyár kigyulladásánál említik.
 Joannes Donder — lánya születése.
 Joannes Jasó — lánya elhalálozása.
 Andreas Jásó — fia születése, ker. szülők: Mária Marityák, és Josephus Fetter.
 Josephus Mikóházy — házassága Susanna Kárással.
 Josephus Bundray (Bondray) — lánya születése.
 Franciscus Tóth — lánya születése, elmaradt bérének követelése a Butykay csódtömegeből.
 Fetter József (Fotter) — házassága Bathó Erzsébettel.
 Nyársy István (József) — fia és lánya születése.
 Kerekes Ferenc — elhalálozása 20 éves korában.
 Schiller Ferenc — elhalálozása 22 éves korában.
 Bedik Jakab — fiainak elhalálozása.
 Fotter Ferenc — elhalálozása 39 éves korában.
 Hüttner József — házassága Kubisy Juliannával, fia születése, ker. szülők: Kubisy Borbála és Haraszti László.
 Neid Antal — lánya születése, ker. szülők: Noszky György és Répásy Terézia, felesége elhalálozása.
 Noszky (Novszky) György — lánya születése, felesége: Répási Terézia.
 Dániel József — lánya születése és elhalálozása.
 Najth Antal — lánya születése, ker. szülők: Noszky György és Répási Terézia.
 Klinga Ferenc — lánya születése és elhalálozása.
 Kirts (Krits) József — lánya elhalálozása.
 Vihata János — elmaradt bérének követelése a Butykay csódtömegeből.
 Patai Ferenc — elmaradt bérének követelése a Butykay csódtömegeből.
 Rusztság József — elmaradt bérének követelése a Butykay csódtömegeből.
 Tuskó György — elmaradt bérének követelése a Butykay csódtömegeből.
 Szakal István — elmaradt bérének követelése a Butykay csódtömegeből.
 Setsz (Setz) Alajos — fia elhalálozása, felesége Bundray Mária.
 Irisovszky György — lánya születése.
 Setsz János — elhalálozása 25 éves korában.
 Az anyakönyvi bejegyzések rávilágítanak az edénygyári munkások rokoni és baráti kapcsolataira.
- [6] Szendrey János: i. m. / 38. o.
- [7] Miskolci Áll. Ltár. Miskolc Város Tanácsülési Jzkv. 1834/283. sz.

- [8] Miskolci Áll. Ltár.: u. o. 1838/445., 446., 705. sz.
 1838/767. sz.
 1838/1298. sz.
 1839/132. sz.
 U. o. Borsod Megye Közgyűlési Jegyzőkönyve:
 1834/3087. sz.
 1835/3637. sz.
 1836/2023. sz.
 1836/4229. sz.
 1837/3648. sz.
 1837/4426. sz.
 1838/2322., 2741. sz.
 1838/3678., 3780. sz.
 1838/4463. sz.
 1839/378. sz.
 1839/3447., 3448. sz.
- [9] U. o. Borsod Megye Közgyűlési Jegyzőkönyve:
 1836/1250. sz.
- [10] U. o. Miskolc Város Tanácsulési Jzkv.:
 1840/202. sz.
 1841/247. sz.
 1841/484. sz.
 1841/689. sz.
 1841/814. sz.
 1842/879. sz.
- [11] U. o. Borsod Megye Közgyűlési Jzkv. 1841/3802. sz.
 [12] U. o. u. ott. 1843/188. sz.
 [13] U. o. u. ott. 1844/4270. sz.
 [14] U. o. u. ott. 1846/2942. sz.
- [15] Honművész 1833/1. sz.
 [16] Miskolci Áll. Ltár.: Borsod Megye Közgyűlési Jzkv. 1838/336., 3882. sz.
 [17] U. o. u. o. 1838/1473. sz.
- [18] U. o. Miskolc Város Tanácsulési Jzkv. 1842/263. sz.
- [19] Sajnálatos tény, hogy a miskolci Református és Evangélikus Egyházak anyakönyveiben az előírás ellenére sem tüntették fel ezekben az években a foglalkozást, így azok átvizsgálása eredményre nem vezetett.
- [20] Mihalik Sándor: Adatok a regéczi porcelángyár történetéhez. Műv. tört. tanulmányok. 1954—55. 109—152. o.
- [21] Miskolci Áll. Ltár. Felső-Miskolci Rk. Egyház házassági anyakönyve 1841. III. 16.
- [22] Molnár L.: Az apátfalvi keménycserép gyár és az 1846-os Iparműkiállítás. Heves Megyei Múzeumok Közleményei 1964. (II). 273—285 o.
- [23] Miskolczi Értesítő 1844/28. sz.
 [24] Wartha Vince: i. m. 138. o.
 [25] Szendrey János: i. m. 114. o.
 [26] Szendrey János: i. m. 114. o.
 [27] Miskolczi Értesítő: 1844/10, 11, 12, 31, 32, 33, 46, 47. sz.,
 1845/4, 5. sz.
- [28] Szendrey János: i. m. 251. o.
 [29] Miskolczi Értesítő: 1842/2, 3, 4. sz.
 [30] U. o. 1842/3. sz.
- [31] Tárgyjegyzék a második magyar Iparműkiállításhoz 1843. augusztus 25-én. (Pest, 1843)
- [32] Miskolci ügyvéd, akit 1846-ban tiszti főügyésznek jelölnek, de nem választják meg. Miskolci Áll. Ltár. Borsod Megye Közgyűlési Jzkv. 1846/130. sz.
- [33] Molnár L.: Iparművészeti törekvések... stb. im. 226. o.
- [34] Miskolci Áll. Ltár. Borsod Megye Közgyűlései Jzkv. 1841/1090. sz.
- [35] Miskolci Értesítő: 1842/24. sz.

- [36] U. ott. 1843/32, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 42. sz.
- [37] U. ott. 1844/42, 43. sz.
- [38] U. ott. 1845/16, 17, 18. sz.
- [39] Miskolczi Értesítő: 1847/1. sz.
- [40] Mihalik Sándor: A magyar porcelángyártás kezdetei. Folia Archeologica (VI) 1954. 175. o.
- [41] Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.11.1. és 53.11.2.
- [42] Iparművészeti Múzeum: ltsz. 53. 2772. 1.
- [43] Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. — özv. Tóth Dánielné ajándéka 1919. Iparművészeti Múzeum: ltsz. 1714. és 53.487.1
- [44] Kávés kanna, hengeres formájú — Keresztes Imréné gyűjt. Leveses tányér, Iparművészeti Múzeum: ltsz. 21.866.
Lapos tányér, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.15.1.
Nyeles lábas, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.51.1.
Tésztás tál, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.14.1.
Pecsenyés tál, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.59.1.
- [45] Attörtszélű, vadszöllőleveles dísztányér, Iparművészeti Múzeum: ltsz. 63.136.
Kistányér, relief forma, zöld-kék festés, aranyozással, Iparművészeti Múzeum: ltsz. 1768.
Salátás tál, bécsi rózsával, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.47.1.
Leveses tál, öblös népies forma, zöld-kék díszítéssel, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.16.88.
Lapos tányér, apró kobalt kék virágokkal, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.48.1.
- [46] Patikaedény, kék kobalt díszítménnyel, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.8.1.
Patikaedény, feketefestésű felirattal, — egész sorozat — Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 57.7.4. 1.
Patikaedény, díszítés és felirat nélkül, Miskolci Herman Ottó Múzeum: ltsz. 53.9.1.
- [47] Országos Ltár.: Iparegyesület 1846/719/2. csomó.
- [48] Wartha Vince: i. m. 38—39. o.
- [49] Miskolci Áll. Ltár. Miskolc Város Tanácsgyűlési Jzkv. 1838/581. sz.
- [50] Lásd: 3. sz. jegyzet.
- [51] Rozsnyói, murányi és apátfalvi edények a miskolcival való összehasonlítása.
- [52] Miskolczi Értesítő: 1842/24. sz.
1848/16. sz.

1. Porcelán kínai szobrocskák — 1838. Herman Ottó Múzeum gyűjteménye.

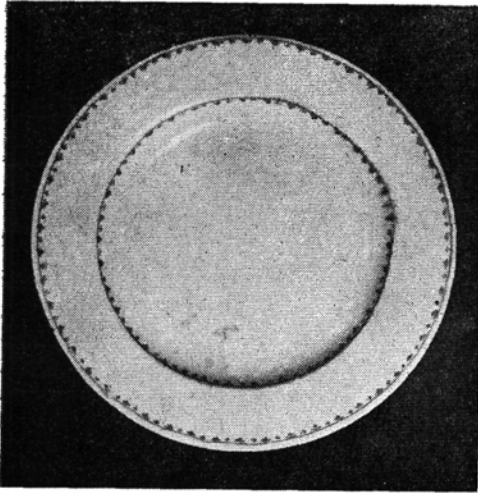
2. Porcelán kínai szobrocskák — 1838. Herman Ottó Múzeum gyűjteménye.

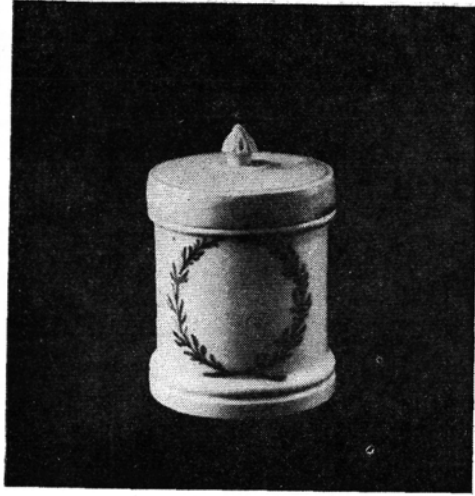
3. Keménycserép nyeleslábas — 1833—1840 között. Herman Ottó Múzeum gyűjteménye.

4. Keménycserép kávéskanna — 1833—1840 között. Keresztes Tiborné gyűjteménye.

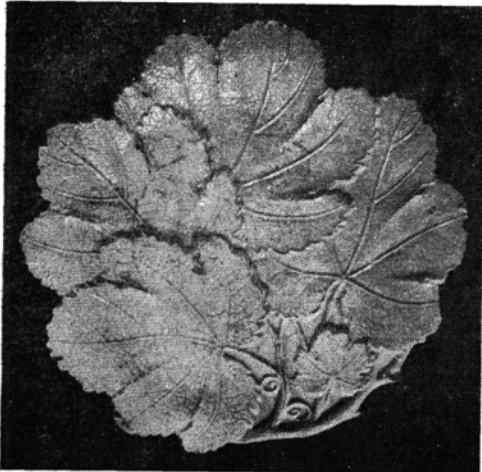

5. Keménycserép lapostányér —
1833—1840 között. Herman Ottó
Múzeum gyűjteménye.

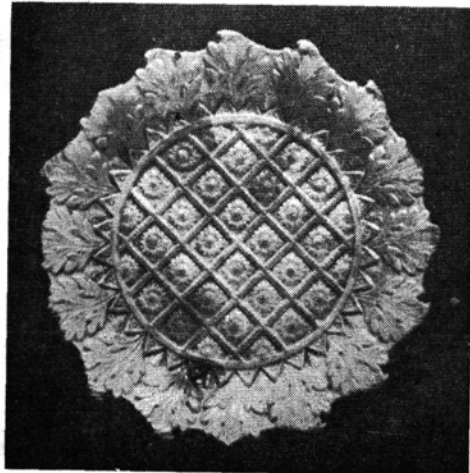

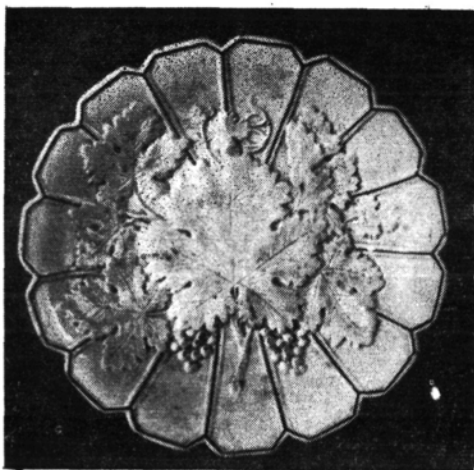
6. Keménycserép patikaedény —
1833—1840 között. Herman Ottó
Múzeum gyűjteménye.

7. Keménycserép disztányér
1839. Iparművészeti Múzeum
gyűjteménye.

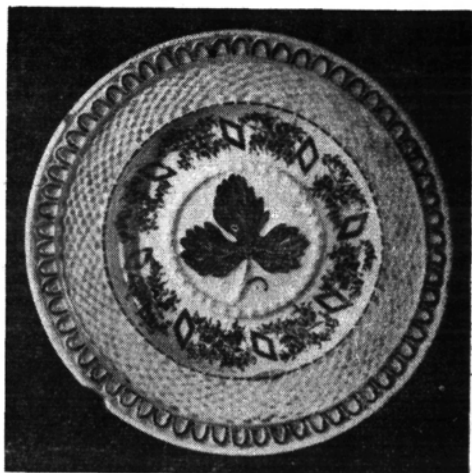

8. Keménycserép disztányér 1839.
Herman Ottó Múzeum
gyűjteménye.

9. Keménycserép dísztányér 1840.
körül. Iparművészeti Múzeum
gyűjteménye.

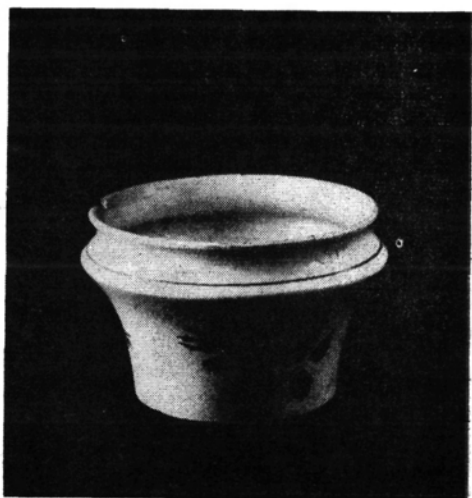

10. Keménycserép tányér 1840.
körül. Iparművészeti Múzeum
gyűjteménye.

11. Keménycserép patikaedény
1840—1844 között. Herman Ottó
Múzeum gyűjteménye.

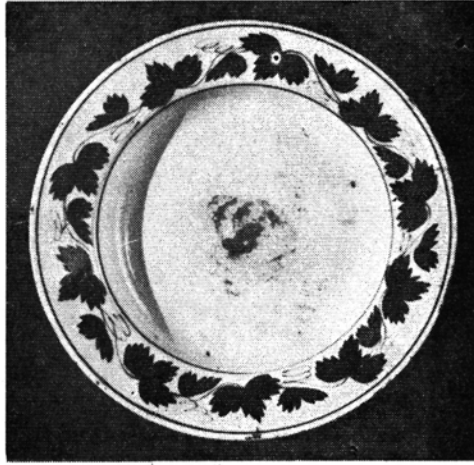

12. Keménycserép cukortartó
1840—1844 között. Herman Ottó
Múzeum gyűjteménye.

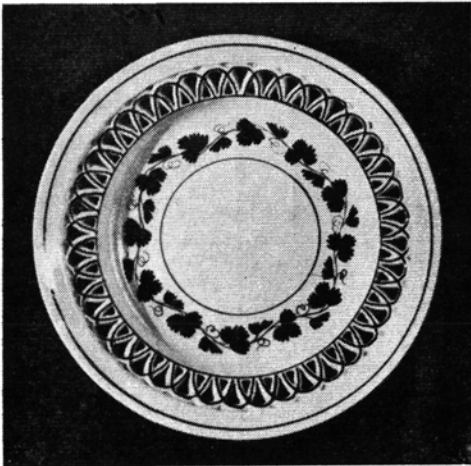

13. Keménycserép kávéskanna
1840—1844 között. Herman Ottó
Múzeum gyűjteménye.

14. Keménycserép leveses tányér
1840—1844 között. Iparművészeti
Múzeum gyűjteménye.

15. Keménycserép lapos tányér
1840—1844 között. Iparművészeti
Múzeum gyűjteménye.

BORSODI PALÓC DALLAMTÍPUSOK

Mint minden néprajzi csoportnak, a palócságnak is megvan a maga zenei nyelvjárása, melyet a lakosság évszázadok hosszú során fejlesztett ki és ösztönösen ragaszkodott hozzá.

A palóc zenei nyelvben, mint más tájegységek zenei nyelvében, felfedezhetjük a zenei nyelvhasználat örökölt ősi vonásait, de ezeken kívül más területek népcsoportjaitól eltérő dallamfrázisokat is, melyekben a gyakorlott fül egy-egy dallam sajátos palócos csengését ismeri fel. E dallamfordulatok természetesen nem elszigetelt jelenségek, hanem egy-egy, az esetek többségében országosan kimutatható azonos vagy rokon dallamszerkezetből tipikusan kicsendülő hangsorok, melyeket a daloló tipikus hangsúlyozással szóltat meg. A tájra jellemző dallamfrázisok nemcsak egy-egy dallamszerkezetben belül, hanem más dallamszerkezetekben is felcsendülnek, jól példázva egy-egy melódikus séma használatának szokássá válását.

Borsod megyében gyűjtött adataim közlésével a palóc zenei tájnyelv ismeretéhez óhajtok hozzájárulni. A bemutatásra kerülő példák Borsod északnyugati palóc (barkó) területéről valók.

Kiválasztásukban a tipizálásra törekedtem.

Többségükben régi szerkezetű dallamokat választottam példakul. A zenei etnikai specifikumok keresésére ezek a legalkalmasabbak. Ezek még az országosan megindult népzenei kiegyenlítődési folyamaton kívül maradtak, megrögződtek. Ugyancsak megrögződött jelenségeknek számítanak olyan új szerkezetű dallamok is, melyek hangsorai még erősen ragaszkodnak az ötfokúsághoz. Néhány, a palóc dallamfrázis használatára jellemző adatot ezek közül is közlök. — A nem ötfokú hangsorú dallamok közül néhány olyan dallam szerepel e példák közt, melyek palóc területen váltak legkedveltebbekké.

Az egyes dallamtípusok kiemelésével a változatok szerepeltetése háttérbe szorul, a változatokra ez alkalommal csak utalok.

Fő feladatnak, s egyúttal módszernek kínálkozott a dallampéldák összehasonlítása más területek dallamaival, a palóc jelleg megkülönböztetése céljából. Óvakodni kellett azonban a gépies elkülönítéstől. Éles választóvonalat nem húzhatunk. Bármennyire is rezervátum maradt sokáig a Bükk-hegység palóc lakosságú pereme, a Bükk—Mátra—Sajó környék — beletartozva az egész palócság tájegységébe, e népcsoport zenei, etnikai specifikumait nem szigetelhetjük el teljesen más tájaktól, megkülönböztetést inkább e sajátosságoknak a palóc zenei ízlésére jellemző gyakoriságában, sűrű rajzásában tehetünk, kutatva egyúttal más tájakra való bizonyos kiszóródásokat, illetőleg más tájszólású dallamok elpalócosodását.

Azt tételezzük fel, hogy a palócság körében gyakorta megcsendülő dalmoknak más tájakéival való hasonlósága nem azonosságon, hanem érintkezésen alapul. Ami pedig azonos, az bizonyos zenei archaikumoknak (kvintváltás, pentatonia) más tájakkal való közös megőrzése.

Az itt következő dallamtípusok bemutatása azt a célt kívánja szolgálni, hogy mutassunk rá: a palócságnak Borsod területén is vannak zenei, etnikai specifikumai, melyek úgy tartoznak bele a magyar zenefolklór egészébe, hogy egyúttal beszédes bizonyítékai egy, a maga egészében külön zenei tájszólásnak.

Ötfokú hangsorú, régi szerkezetű dalok.

1. *PARLANDO RUBATO* VARGA JÁNOS 80 é.
URAJ 1956 (L.A.)

Híres betyár vagyok Vidrócki a nevem,
Öt hat hét vár-megye rég keres-tet engem.

Ez a daktípus a maga egészében csak palóc területen ismert, [1] elterjedése jól követhető Hont-Nógrád megyétől Északnyugat-Borsodig. Dallamfordulatai az első, második és a harmadikkal kvintelő negyedik hatszótagos sorban különösen figyelemreméltóak.

Az első sor sémája: la' so' fi re so' la' (egyik-másik változatban így is: la' la' so' re so' la') — máris egy olyan dallamfordulatot mutat, melyre más tájakról analógiát nem nagyon találunk. Keresve a frazeológiai megfeleléseket, még a dél-dunántúli területen sikerült hasonlóságot felfedezni két dallamban [2] a következő melódikus sémákban: la' so' fi re — so' so' la' mi re la és la' so' fi re — la' so' fi re — so' la' ti so' — fi mi fi mi (Berze Nagy János szerkesztette gyűjtemény I. köt. 514. old. 3. sz. és 541. old. 38. sz. dallamaiból).

Bár a palóc és dunántúli sémák közt mutatkozik hasonlóság, hangsúlyozásban, ütemezésben lényeges a különbség.

Az ország más tájainak gyűjteményes zeneanyagát tanulmányozva, még a fentihez fogható hasonlóságot sem találtam.

A palóc példa második és kvintelő negyedik sorának sémái: ti' la' so'' mi-re mi, illetőleg: mi re do la-so, la.

Ezekhez hasonló melódikus sémákat megint csak a dunántúli zeneterrületről sikerült lelteni. [3]

Ezekben a dallamsémákban is észrevesszük a hasonlóságot: re mi re do — la so, — la la la és la' la' ti' la' so' mi — re re mi re mi, illetőleg: re re mi re do la — so, so, la so, la — de a hangsúlyozás és ütemezés különbsége itt is döntő.

A palóc példa említett második és kvintelő negyedik sorának dallamfordulatai más, újszerkezetű, igen elterjedt palóc dallamtípusban is felcsendülnek [4], példázva e dallamfordulatoknak a palócság körében erősen jelentkező intenzitását.

A bemutatott dallamtípus a maga egészében eléggé elzárt jelenség, más tájak felé kiszűrődéseit nem sikerült megállapítanom.

Ezzel szemben szinte országosan elterjedt dallamcsalád egyik ága a következő palóc típus:

2. *PARLANDORUBATO* ELEK H. PÁLNÉ 81é.
DOMAHÁZA 1938 (L.A.)

Mátra tete - jébe' j egy nyárfá tö - vé - be'
j Egy nyárfá tö - vé - be' Ül egy be - tyár legény,
Róu - zsája ö - lé - be' Róu - zsája ö - lé - be'

Változatai és rokonai jól követhetők Északmagyarországon, továbbá déli irányban, sőt Dunántúlon is [5].

A palóc típust elég jól kvintelő, sirató dallamokkal rokon dallamfordulatai emelik ki ebből a nagy dallamcsaládból: so' fi mi re mi re és do ti la so, la so,. E párhuzam sajátos tájjellegét külön hangsúlyozza az alsó kvintelésű dallamfordulatot megelőző dallamfrázis: so' fa mi re la' so', melyet a hangsúlytalan „fa” hang kevésbé befolyásol. Ez a dallamfrázis egy félhang híján (fi) megismétli részint a felső kvintelésű pár első négy, részint az alsó kvintelésű sor utolsó két hangját (utóbbi két hangot egy oktávval feljebb). E dallamtípus majdnem ilyen jól kvintelő, hasonlóan siralmas hangú rokonait a matyóság körében (1. Ethnographia 1960. évf. 582. old. ad 1. sz. dallam), Dél-Bükkalján (Barsi Ernő: Sályi népdalok — Herman Ottó Múzeum Adattára 594. sz.), továbbá Északkelet-Borsodban (Sztareczky Zoltán: Kékedi népdalok. Miskolc, 1959. 30. old.) követhetjük.

A halálratáncoltatott lány balladájának dallamrokonságából ugyancsak kiemelkedő példa:

3. *TÁNCLEPÉS* RAKITYÁN ANDRÁS 69é.
DUBICSÁNY 1958 (L.A.)

Jóú eset jóú eset, Csáti bi - ró jás szony!
Álszik - e nyugszik - e a kedves kisá szony?

Ezzel a dallammal, la-pentaton hangsorban a Bükk-hegység északi, északnyugati falvai még ma is megszólaltatják az országosan ismert balladát. (Dubicsány, Mályinka, Tardona, Borsodnádasd, Bekölce, Pétervására). Ismeretes so-pentatonban is [6].

Az itt bemutatott példában a második, harmadik és negyedik sor kínálkozik vizsgálatra.

Az egymással kvintelő (— egy hang híján —) második és negyedik sor dallampárhuzama: so' so' la' ti la' mi és mi do re mi re la. Ez a párhuzam a barkóság körében jól kialakult és sűrűn elterjedt. Más területeken nem sikerült fellelni, csak az alsó kvintelésű negyedik sort [7], egy észak-pest-megyei változatban [7]. A palóc példa ezzel a változattal szemben eredetibb.

Még egyéb adat is bizonyítja a 3. sz. példa tipikus palócságát, éspedig a harmadik sor dallamfordulatai: la' la' so' fi la' re. E dallamfordulat melodikus sémája más palóc kategóriákban is előtűnik (lásd 6. és 7. sz. példa).

A haláratáncoltatott lány balladája az ország területén sok más dallammal ismeretes, a fent bemutatott palóc dallamtípus a maga egészében nem terjedt el a különböző tájakon, megfelelőit sem a székely, sem az alföldi, sem a dunántúli területeken, de még Kelet-Északkelet-Borsodban, s a matyóság körében sem sikerült fellelni, pedig a térbeli távolság nem nagy.

Az említett észak-pestmegyei példa is csak távoli változat; e dallam negyedik sora, mely tápiószelei változatban megcsendül, csak szórványos jelenség ott: a mi do re mi re la dallamfordulat gyakorisága a palóc területen vált feltűnő jelenséggé, ezt bizonyítják egyéb palóc dallamok is, melyekben ez a dallamfrázis igen kedvelté és jellemzővé vált, meg is figyelhető a 13. és 15. sz. példák végső dallamsoraiban.

Röviden összegezve: a 3. sz. daltípus más tájaktól eléggé elzárt jelenségnek tűnik, erősen beletartozik a Bükk—Mátra vidék népzenei rezervátumába.

Az északmagyarországi népzene-területen nagy erővel csendül fel egy, a kvintváltás nyomaít nagyon jól mutató hétszótagos dallamtípus, melynek a borsodi palócság körében kettős példája:

4. *TEMPO GIUSTO* BARTÓK CSATÓ ERNŐ 42É.
SAJÓMERCSE 1954 (LA.)

Hej kis kincsöm kis kincsöm, drága kis feleségem.

Te vagy nekem mindenem, minden gyönyörűségem.

4a. *TEMPO GIUSTO* ENDRÉSZ GÉZA 396.
HANGONY 1857 (L.A.)

Hej rozmaring, rozmaring, leszakadt ról - lám az ing.
Ván mán nekem kedvesem, ki mēvárja jáz ingēm.

Sűrűen rajzó változatai vannak a barkóság területén.

A második testvérdallam átlépi a Bükk-hegységet és igen gyakran felhangzik a matyóknál [8], a Dél Bükkalján [9], sőt, elszóródik a Tiszatájra is, a szövegben feltűnő, élénk alakzatokkal (Sej, rozmaring, rozmaring, Hej rezeda, rezeda, Hej gyöngyvirág, gyöngyvirág, Hej piros bor, piros bor, Hej Böszörmény, Böszörmény, Hej járomszög, járomszög).

A palóc területen van a legtöbb változata. A bemutatott kettős példa sugárkévéjét ezen a területen kell keresnünk. Ez a dallamtípus innen sugárzott ki nagy erővel, az említett tájakra. Kedveltté válásának oka nemcsak dallamosságában, hanem pattogó, tüzes ütemében is rejlik. Erre a dalra szívesen táncolnak ma is.

Dallamfordulatai közül az első soré valósággal közhellyé vált. Többi sorának melódikus sémái enyhén variálódnak: (4. a)

fi mi re so' — fi mi mi és fi mi re so' la' mi mi
so' la' mi re — so' mi do és so la' mi fi so' mi do
ti la so do — ti la la és ti la so do re la la.

Északmagyarországon kívül más tájegységeken visszacsendüléseit nem leltem.

A kvintváltó szerkezetű ötfokú dallamok közt a palóc népzeneben is fellelhetők pásztortáncdallamok, szövegükben sajátos cigánytréfáló dalok, ahogy a barkó pásztorok sokáig tréfásan emlegették: „cigányhimmuszok” [10]. Egy ilyen pásztortáncdal típus:

5. *TEMPO GIUSTO* JUHÁSZLAJOS 41E.
TARDONA 1857 (L.Á.)

Erdő szélén masiro - zik a cigány ka - raván.
Sárga rigó megszólal a magas jegenye fán.

Több változata van Borsod északnyugati területén (Ethnographia 1960. évf. 588—589. old.). A Heves megyei barkóság területéről is került közlésre változat [11] — cigánydalnak minősítve. Pedig sem szövegében, sem dallamában nem cigánydal. Tipikus palóc kolomejka ez is.

Az eddig ismert palóc „cigányhimnuszok”, mint pásztortáncdalok más tájak kolomejkáihoz viszonyítva, még a matyóhoz viszonyítva is [12] kiterjedelműek. Négy soros strófákban felváltva 8-as és 6-os szótagszámúak, míg máshol nyolcsorosak.

A dallamfelépítésben a palócok a dunántúliakhoz közelednek, de a dunántúliaké teljesebb [13]. A Dunántúlon gyakoribb, tipikusabb a sorismétléssel járó kvintváltás, ezzel szemben a palóc sorismétlés nélkül szerkeszt.

Hasonlítsuk össze a két eltérő kvintváltó típust:
dunántúli (somogyi) példa (Kodály—Vargyas: A magyar népzene) 39 példa.

la' la' la' ti' so' so' mi — re re re re so' so'
la' la' la' ti' so' so' mi — re re re re mi mi
so' mi re mi do do do la — so, so, so, so, do do
re re re mi do do do la — so, so, so, so, la la

palóc (jelen 5. sz. példa)

la' la' mi mi mi la' la' so' — mi mi re re mi mi
so' so' la' la' mi mi re do — la la so, so, la la

A palócra azonban nemcsak a rövidebb kompozíció a jellemző, hanem frazeológiai eltérés is van benne.

Mindjárt az első sorban olyan dallamséma tűnik fel, melyet más palóc dallamtípus is megcsendít [14].

Vizsont a harmadik sor dallamfordulata a matyó parallelpélda dallamfordulatával egyezik [12], példázva a palóc és a matyó etnikum zenei érintkezését. (A matyó kolomejka is cigánytréfáló szövegű pásztortáncdal).

A következőkben egy kvintváltás nélküli, ismétlődő sorú palóc daltípust mutatok be, összehasonlítva más tájjal.

Erősen elterjedt daltípus a Bükk—Mátra vidékén [15].

Megfelelő, illetőleg azonos dallamot más tájak dallamkészletét kutatva, nem találtam, még az északalföldi parallel példa közelít hozzá valamennyire, de a palóc dallamfrázis a két első sorban élesen elüt.

6. *TEMPO GIUSTO* VARGA JÁNOS 80 é.
URAJ 1956 (L.A.)

Hajnállik háj nállik, De nem jól háj - nállik,

Az uraji hátár felől Szomorú hír hállik.

ad 6. *TEMPO GIUSTO* CSIZMÁR JÓZSEF 63. é.
BODROGOLASZI 1960. (L. Á.)

Hajnallik haj - nallik, De nem jóll haj - nallik,
Keresztúri határ felől Szomorú hír hallik.

A jellegzetes la' so' fi la' re dallamfrázis, melyre a 3. sz. példában felfigyeltünk, itt már a dallam kezdetén felcsendült a palócban, de majd találkoztunk vele egy más daltípus palóc második sorában is. (7. sz.).

A párhuzamos példának bemutatott bodrogi példája a palóctól függetlenül fut Szabolcsban, a Tisza mentén, a Hajdúságban, szépen példázva a palóc és az alföldi dallamízlés finom eltérését [16].

A palóc példa egyike azoknak a dallamoknak, melyeket a Bükk—Mátra vidék rezervátumaihoz kell sorolnunk.

A következő párhuzamos példa ismét egy jellegzetes palóc dallamtípust szóltat meg, távoli (bodrogi) visszacsendülésével.

7. *PARLANDO* MESTER LIPA LÁSZLÓ 54. é.
KISSIKÁTOR 1938 (L. Á.)

Egy-két helyi vágtam három, Hogy számadómat várom
Amoda gyün, amint látom Egy nagyfekete szá- máron.
Egy nagyfekete szá-

ad 7. *PARLANDO RUBATO* BALLAI PÁL 69. é.
TISZAKARÁD 1959 (L. Á.)

A Vidrócki híres nyája Csörögmorog a Mátrába
Azért csörög Mát - rába Mert Vidróckit nem találja

A palóc dallam a Bükk—Mátra tájain északon számtalan sok változatban terjedt el, a borsodi palócság is nagyon jól ismeri mind a széles, parlandó rubato, mind a feszes, tempo giusto ütemezésben [17].

E dallamnak ismerjük egy eredetibb, kvintelő szerkezetű rokonát, mely lehangosabban a matyóság körében csendült fel [18], de ismerős a matyósághoz közeleső Dél-Bükkalján és a Hegyközben is [19]. A palóc típus az ősbibb formát mutató kvintelő típusnak két utolsó sorát nemcsak megőrizte, hanem mástáji, északalföldi jellegű dallamokat el is tudott palócosítani e két sorral [20]. Legélesebben kicsendülő dallamfordulata a második sor le' la' la' so' fi la' re re-frázis, mellyel már találkoztunk a 3. és 6. számú példában.

Ez a típus északon terjedt el, feszebb ütemű változataiban követhető a Szárazvölgy Cserehát keleti területein [21], s széles ütemű eredeti dallama behatolva a Bodroghözbe, megváltozott a táj ízlése szerint, ahogy ezt a parallel példa mutatja.

A következő dallampélda eddig egyedülállónak mutatkozik:

8. *PARLANDO RUBATO* VARGA JÁNOS 80 é.
URAJ 1956 (L.A.)

Nem bánom, hogy părăszták szü - let - tem,
Még azt se, hogy száma dó - vá léttem.
Biro - dalmám e-gész bá - ró já - rás,
Mágam pegyig egy számadó ju - hász

Régi szerkezetű változatait még eddig nem találtam, csak utolsó sorának dallamfordulatait ismertem fel más borsodi palóc dallamokban [22].

Már nagyobb eredménnyel járt a Bükk-hegységtől északra, északnyugatra haladva, egy elterjedt palóc dallamcsalád felkutatása, kétféle káden-ciaelhelyezéssel is [23].

Két testvértípust figyelhetünk itt meg, ezek harmadik sorának dallamfrázisa állandó sémát mutat, szilárd dallamtengety alkot: so' fa' mi re la' la' ti' la' mi re do.

9. *PARLANDO* KOSZTER PÁL 72 É.
SZENTSIMON 1955 (LÁ)

Nágykâ-lo-si fenyveserdőü a tányám,
 O-da gyere kis angyalom én hozzám,
 Méllátod az a-rány vesszős tányá mat,
 Kö-ze-pi-be su-gár je-gé - nye fámát.

10. *PARLANDO* RAKITYÁN ANDRÁS NÉ 64 É.
DUBICSÁNY 1958 (LÁ)

Jáj de köves jáj de röges ez az út.
 Á-melyiken ki-lenc betyár el in dult,
 Kilenc betyár ki lenc késvel el-indult
 Pápa-i-né judva-rá-ba befordult

E dallamtípusok a Bükk—Mátra vidék elzárt jelenségeihez tartoznak, kiszóródásukat más tájakra nagyon nehéz megállapítani, különösen az említett dallamtengely más tájakon való megcsendülését. Még e típusokkal hasonlóságot mutató egyik Szabolcs-Szatmár megyei adat az Alföld északi pereméről [24] sem szólaltatja meg ezt a dallamfrázist.

E dallamtengelynek oly nagy vonzóereje van, hogy ennek a hatása érezhető a recitatív kezdésű palóc pásztordalokban is [25].

Ismét egy egyedülállónak talált régi szerkezetű palóc dallamtípus:

11. *TEMPO GIUSTO* ELEK CS. ERNŐNÉ 59é
DOMAHÁZA 1940 (L.A.)

Az a híres domá - házi mé - nyecs - ke
 Ringyet rongyot há - si - gátolt az este
 nem kell né - ki az ossó,
 Csak a csak a csak a pá - lin - kás kossó

Csak a Bükk—Mátra északi tájain leltem fel ezt a típust (Domaháza, Bekölce, Egercsehi, Tarnalelesz, Pétervására). Változatait, vagy hasonló dalokat a zenei példatárakban sem találtam.

A következő, heterometrikus kis rövid palóc dal különösen utolsó sorainak dallamfordulataival tűnik ki:

12. *TEMPO GIUSTO* HOLLÓVASKÓ ADOLFNÉ 40é
DOMAHÁZA 1958 (L.A.)

El mēn - tem a pl - ác - ra,
 El mēntenā piacrā ,rācrā piacrā rācrā piacrā .

Fonóházi játékos leánydal. Érdekes példa a maga egyszerűségében, hogy tud megőrizni egy játékdal olyan értékes zenei archaikumokat, melyek széles körű országos jelenségek voltak, gondoljunk csak a régi, országosan elterjedt menyasszonyvívó lakodalmos dalok („Zörög a kocsi...” „Kocsira ládám...”) megkapó, ősi dallamfordulataira: la' la' mi la' ti' — so' so' re so' la' és re re la re mi — do do so, do re frázisokra, melyek sértetlenül megvannak ebben a fonóházi dallamocskában.

E palóc típusnak megfelelő változatait az említett dallamfrázisoknak halványabb visszacsendüléseivel a matyóság körében és Dél Bükkalján leltem meg [26].

Ötfokú hangsorú, újszerkezetű dallamok.

Ezek közt mindjárt feltűnik egy 2/4-es és 3/4-es ütemezésű nyolcszótagos példa:

13. *TEMPO GIUSTO* *HOLLÓVELEKNÉ 64 É. DOMAHÁZA 1940 (L.A.)*

Bócsi néni káposztát főz, A fejébe ütött a góz.
Hányá veti fákánálát, kihe' adja Mária lányát.

Csak a palócság körében sikerült fellelni. Tisztább, az ötfokúságot jobban megcsendítő változata a klasszikus népzenei anyagban jól ismert palóc lakodalmos dal Nógrádból: „Aki szép lányt akar venni...” kezdő szöveggű [27].

Végso sorának dallamfordulata mindjárt ismerős: so' mi do re mi re la, rokon a 3. sz. példa végso soráéval.

Széles ütemezésű so pentatonban megcsendülő, jellegzetes palóc dallamfrázisú példa a következő:

14. *PARLANDO RUBATO* *KISS SANYI PIRCSKA 41 É. DOMAHÁZA 1958 (L.A.)*

Ljányom ljá-nyom de nagy a bá - ná - tom
h Még is hálsz te még e-zén a nyá - ron
Él - dös anyám higgye jel, nem bánom
Ugyis ré-gén sírbá vàn vâ - gyásom.

Dallamsorai közül kiválik a belso sorok egy sajátos dallamfrázisa: fa mi re do fa so' re, mely palóc területen erősen dominál ilyen változatban is: fa mi re do fa mi re [28]. Ez a dallamtípus tehát nem elszigetelt jelenség, rokondallamai vannak tempo giusto ütemzéssel, mint az országosan

elterjedt „Sej lagzi lagzi...”, vagy „Sej, liba, liba...” kezdetű lakodalmas menetdalok palóc változatai.

A sokfelé jól ismert, igen népszerű műdal („Kocsmárosné, adjon bort hitelbe...” kezdetű) elpalócosodott, népdallá vált formája:

15. *TEMPO GIUSTO* HOLLÓ L. PÁLNÉ 37. é.
DOMAHÁZA 1940.

Kocsmá - rosné hozzék egy li - ter bort!

Hagy öntöm le já tor - komról a port

Máso - gyikát kérem páran - csolom,

cifra zsebken döm zá - logba já - dom.

Emeljük ki e dallamból a szélső sorok végző dallamfordulatát: mi do re mi re la, — mindjárt megtaláljuk az azonosságot a 3. sz. dallam végső sorában megszólaló, típusokon palóc dallamfordulattal.

A kupolás szerkezetű dallamok két, befejezésnek szánt példájában figyeljünk meg egy eddig még meg nem szólaltatott dallamfrázist: mi re so, do re la hangcsoportot:

16. *TEMPO GIUSTO* PATVÁROS BÁL 53. é.
SAJOMERCSE 1967 (L.A.)

Veéig mentem a mercsei gyöngyvirágos fő uccán,

Be - te - kintet - tem a bá bâm áblá - kân

Éppen akkor vetette meg az ágát

Három ágú rozmaringval seprette já szobáját.

E dallamnak csaknem teljesen azonos változata megvan Hevesben [29]. Eljutott északkeletre is, a dallamfrázis valamivel szerényebb megcsendítésével: mi re so, do ti la [30].

S a most megszólaló rokondallam:

17. *TEMPO GIUSTO* HOLLÓVASKÓ ERNŐ 41É.
DOMAHÁZA 1958 (L.A.)

Domâhâ - zi birou leve - let kâpott
 Szédje össze sej hâjâ fi â - tâ - lokât
 Szédje össze sej hâjâ fi - â - tâ - lo - kât
 A - ki kâ - to - nâ nâk vâlou â zo kât

Az említett dallamfordulatot második sorában öt hanggal feljebb még meg is ismétli. A mi re so, do re la, illetőleg ti' la' re so' la' mi dallamfordulatokkal az utoljára bemutatott két dallamtípus is a palócságra jellemző etnikai specifikumok közé sorolható. Más tájak népzenejében hiába kerestem egyezéseket ezekkel. A székely népzenei anyagban találtam némi hasonlóságot: mi re re so, so, la la [31], de a palóc két példa a maga egészében eltér.

Egyéb dallampéldák.

A nem ötfokú hangsoron alapuló, régi szerkezetű dalok csoportjába tartozó dudanóták palóc területen is elterjedtek, s kétütemű nyolc — és hétszótagos típusokban és változatokban váltak kedvelteké.

Kétütemű, nyolcszótagos borsodi példa:

18. *TEMPO GIUSTO* KOVÁCS D. JÓZSEF 75É.
BORSODHÁDASD 1950 (L.A.)

Vigân vîgan , vig ângyalom vig órábân termélt rájom,
 Mindég iljen vig voltam én, vig órá - bân terméltém én.

Palóc területen sok változata van [32] és szerepel nagy gyűjteményben. Lakodalmi multságok elmaradhatatlan nótái voltak ezek.

Kétütemű, hétszótagos borsodi példa:

19. *TEMPO GIUSTO* MARŰZSIBÉLÁNÉ 60É.
KISSIKÁTOR 1951 (L.A.)

Si-ká-tari birónak jó négylovat mondának,
Abbúl hibá nem volna hogyhá rám nem virradna.

Ugyancsak elterjedt palóc típus, általában betyárcsúfoló szövegekkel. Igen szeretik a lakodalmovégző hajnali multságok alkalmával dalolni és táncolni is rá, még ma is [33].

A palóc dallamkészletben gyakori, ereszkedő szerkezetű, de dur diatonikus skálájú egyik sajátos dallamtípus:

20. *TEMPO GIUSTO* PATVÁROS IMRÉNÉ 70É.
UPPONY 1960 (L.A.)

A ci-pámnek se sárka se talpa
j El tãn-coltãm a putnoki bãl-ba,
Lész meég annak Sár-ka is tãl-pã is,
Lész szeretõm Szõ ke is bãr nã is.

Északkeleten kimutatható változatai vannak [34]. E dallamtípus palóc gyűjtőterülete mellett szól az, hogy a palóc tájon talált változat dallamfelépítése következetesebb: a dallam első és harmadik sorában világosan felismerhető zenei párhuzam, sőt, kvintváltás nyoma jelentkezik, míg a hegyközi és szabolicsi változat (Sztareczky Zoltán, illetőleg Halmos István gyűjtése) a hangsorokat meglehetősen következetlenül, lazább szerkesztésben szóltatja meg.

Az ország távolabbi tájain e típusnak változatai nem jelentkeznek. Más dallamok rendszerébe nem illeszthető, különleges palóc dallam:

21. *TEMPO GIUSTO* ÉRSEK PÁL 61É.
BORSODSZENTGYÖRGY 1950.

A hájnali csillag ragyog. Én még a ró - zsámnát vágyok
 Jáj Jstenēm de szégyellēm, hogy réggel kell házá mennem
 JI-jet többet nem tészék házá mēnek le-fekszek
 Házá - mēnek ki á - luszom má - ga - ma.

Lakodalomvégző, hajnalba nyúló mulatságok végén, elbúcsúzáskor, hazatávozáskor szokták dalolni. Változata Hevesből is ismeretes [35]. Ez a dallam sem vált otthonossá más tájakon, a palócság zenei készletébe tartozónak kell tartanunk.

Összegezés.

E dolgozat keretében mindössze 21 palóc dallamtípus került bemutatásra. Nem sok példa, de azért a zenedialektika vizsgálatában jelentősen hozzájárul az egyebütt közölt palóc példákhoz (lásd: utalások e dolgozatban). E dallamokból a palóc etnikai sajátosságok kiütkezése olyan erős, hogy felmerül a gondolat: érdemes volna foglalkozni a palóc zenei tájszólás részletesebb és rendszeres elemzésével.

Ezeknek az északi Bükk környékén oly gyakori dallamoknak hézagpótló jelentőségük van. Kifejező erejük vetekszik a leggazdagabb tájak (Erdély, Dunántúl) dallamaiéval. Kompozícióikban sok eredetiség van. Az ötfokú hangsorú példák jól őrzik az archaikumokat, s dallamfrázisaik tipikus alkalmazásaival jól érzékeltetik a palóc zenei tájszólást, zenei ízlést, nemcsak jelentős mértékben, hanem bátran mondhatjuk: pótolhatatlanul járulnak hozzá a magyar népzene frazeológiájának gazdagságához. A palócság dallamalkotó ereje egyéb, különleges hangsorú típusok alkotására is képes, mint ahogy a borsodi példák is mutatták.

A közölt példák nagy gyűjtőterülete a Bükk—Mátra közötti északi terület, mely nyugat felé szervesen folytatódik az egész palócsággal, viszont kelet és dél felé csak egyes kategóriák kiszóródásai érezhetők, gondolva a Szárazvölgy—Cserehát, a Hegyköz északi része, Bodroγκöz, Tisza-vidék, Dél-Bükkalja és a matyóság területére.

Feltűnő, hogy a térbeli közelség ellenére milyen kevés palóc dallam-típus csendül vissza a matyóság közt, a közölt 21 típus legnagyobb része nem szólal meg itt, s főleg a so-la pentaton zárlatú palóc dallamoktól idegenkednek a matyók. Meg kell erősítenünk azt a véleményünket, hogy a matyóság és a barkóság két külön etnikum. Egyezésről nem, csak érintkezésről beszélhetünk.

Az ország távolabbi tájain e dallamok még kevésbé ismertek. Érintkezés, vagy átmenet inkább az Alföld felé mutatkozik.

A további gyűjtéseknek a palóc területre való fokozottabb kiterjesztésével érdemes volna új típusú, diatonizálódó hangsorú dallamokat is kutatni. Igaz, hogy ezek zöme országosan el van terjedve, ezek inkább már a zenei kiegyenlítődés jelenségei, de valószínű, hogy jó részük alkalmas egyes tájak variálóképességének, így a palócénak is megfigyelésére.

Lajos Árpád

PALÓCER MELODIETYPEN AUS DEM KOMITAT BORSOD

Wie die in den verschiedenen Landschaften Ungarns lebenden ethnischen Gruppen haben auch die Palócen ihre eigene musikalische Mundart, die sich im Laufe der Zeiten herausgebildet hatte und an der die Palócen bis auf heutigen Tag festhalten.

Ganz wie bei den anderen Volksgruppen sind auch in der Musiksprache der Palócen die von altersher überkommenen musikalischen Eigenheiten deutlich erkennbar, darüber hinaus aber auch Melodiewendungen, die von denen der anderen ethnischen Gruppen abweichen, in denen der musikalisch geschulte Hörer die arteigene Musik der Palócen erkennt. Diese Melodiewendungen sind naturgemäß keine isolierten Erscheinungen, es handelt sich um Tonreihen, schematische Melodien, die in den meisten Fällen überall in den im Lande nachweisbaren Melodienkonstruktionen aufscheinen, von den Sängern aber mit einem typischen Akzent gesungen werden. Diese, für eine Landschaft bezeichnenden Melodiewendungen treten nicht nur in einer bestimmten, sondern auch in anderen Melodiekonstruktionen auf, woraus deutlich wird, daß ein Melodie-Schema allgemein gebräuchlich werden kann.

Die hier bekanntgemachten 21 Palócer Melodietypen sind ein Beitrag zu der Forschung der musikalischen Mundart der Palócen. Die behandelten Beispiele stammen aus dem nordwestlichen Teil des Komitats, aus dem Kreis der Borsoder Palócen, bzw. der Barkó-Gruppe, verglichen mit anderen Gegenden.

Die meisten der gezeigten Beispiele gehören dem uralten fünfstufigen Tonsystem — der Pentatonik — an. In den urwüchsigen Kompositionen haben sich viele archaische Formen erhalten. Doch läßt die typische Anwendung der Melodiewendungen die musikalische Mundart der Palócen erkennen. Die musikalische Gestaltungskraft der Palócen hat aber — wie es die Borsoder Beispiele beweisen — auch musikalische Typen mit einer arteigenen Tonfolge geschaffen.

Das große Sammelgebiet der angeführten Beispiele ist das nördliche Gebiet zwischen dem Bükk- und Mátragebirge, das im Westen organisch mit dem Siedlungsgebiet der Palócen zusammenhängt, während in den östlichen und südlichen Teilen nur einzelne Arten aufscheinen. In weiter entfernt gelegenen Teilen Ungarns sind diese Melodien kaum bekannt. Gewisse Beziehungen zur Großen Ungarischen Tiefebene sind erkennbar.

A. Lajos

J E G Y Z E T E K

- [1] L. Á.: Egy archaikus dallamsajátság Észak-Borsodban. *Ethnographia* 1960. évf. 583. old. 2. sz. jegyzet kótával.
- [2] Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok I. köt. 514. old. 3. sz. és 541. old. 38. sz. dal. (Pécs, 1940).
- [3] Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 1924. 74/2. példa és Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok Pécs, 1940. I. köt. 175. 28. sz. példa.
- [4] *Ethnographia* 1960. évf. 592—593. old. 23. sz. jegyzet kótával.
- [5] *Ethnographia* 1960. évf. 582. old. 1. sz. jegyzet.
- [6] L. Á.: A so pentatonia jelentkezése a borsodi népzében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 88. old. dallampéldái.
- [7] Bartók Béla: A magyar népdal. Budapest, 1924. Példatár: 176/a.
- [8] Kodály Zoltán—Vargyas Lajos: A magyar népzene. Budapest, 1952. Példatár: 27. sz.
- [9] Lajos Árpád: Borsodi fonó. 608. old.
- [10] *Ethnographia* 1960. évf. 588—589. old.
- [11] „Bazsarózsa” 99 cigánydal. Bp. Zeneműkiadó. 65. old. 42. sz. dal.
- [12] *Ethnographia* 1960. évf. 589. old. ad 15. sz. összevetve a 15-tel.
- [13] Kodály—Vargyas: A magyar népzene. Bp. 1952. Példatár: 39, 40, 43.
- [14] Lajos Á.: A so pentatonia jelentkezése a borsodi népzében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 93. old. 16. sz. példa.
- [15] *Ethnographia* 1960. évf. 589—590. old.
- [16] Kodály—Vargyas: A magyar népzene. Bp. 1952. Példatár: 85. sz. Halmos István: A zene Kéremjében. Bp. Akad. kiadó. Példatár: 101. old. 58. sz. Lajos Árpád: Borsodi fonó. 382—384. old.
- [17] Kodály—Vargyas: A magyar népzene. Példatár: 118. sz. *Ethnographia* 1960. évf. 585. old. Lajos Á.: Adatok a pásztor és parasztzene kapcsolataira. Herman Ottó Múzeum Évkönyve V.
- [18] Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1957. 146. old.
- [19] Barsi Ernő: Sályi népdalok — Herman Ottó Múzeum Adattára 594. és Sztareczky Zoltán: Kékedi népdalok. Miskolc, 170. old.
- [20] *Ethnographia* 1960. évf. 585—586. old. 8. sz. jegyzet kótával.
- [21] Gyöngyvirág. Bp. Zeneműkiadó. 28.
- [22] *Ethnographia* 1960. évf. 588. old. 13. sz., 590. old. 18. sz.
- [23] Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1957. 151—155. old. *Ethnographia* 1960. évf. 587—588. old. 11, 12, 13. sz. jegyzet kótákkal.
- [24] „Nefejejs” Bp. 1955. Zeneműkiadó 1. sz. dallam Tornyospálcáról: Csaló Pista balladája.
- [25] *Ethnographia* 1960. évf. 588. old. 13. sz. dallam.
- [26] Lajos Á.: Borsodi fonó. 416—427. old.
- [27] Kodály—Vargyas: A magyar népzene: Példatár: 390. sz.
- [28] Lajos Á.: A so pentatonia jelentkezése a borsodi népzében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 98. old. 28. sz. dallam.
- [29] Kodály—Vargyas: A magyar népzene. Példatár: 424. sz.
- [30] Sztareczky Zoltán: Kékedi népdalok. Miskolc, 1959. 56. old.
- [31] Lajtha László: Szépenyerüszentmártoni gyűjtés. Bp. Zeneműkiadó 1954. 36. old. 23. példa.
- [32] Bartók Béla—Kodály Zoltán: A magyar népzene tára. Akadém. III/a. 816—842. p.
- [33] Változatok Hevesből, ill. Borsodból:
Bartók Béla: A magyar népdal. Bp. 1924. Példatár: 219. sz.
Lajos Á.: A so pentatonia jelentkezése a borsodi népzében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. 99. old. 31. sz.
- [34] Sztareczky Zoltán: Kékedi népdalok. 61. old. Halmos István: A zene Kéremjében. 82. old. 42/a, b. példa.
- [35] „Gyöngyvirág” Zeneműkiadó. Bp. 83. sz.

A MÁDI KOVÁCS-KERÉKGYÁRTÓ CÉH

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lévő egykori céhekről igen keveset tudunk. Szádeczky ismert munkájában felsorol néhány területünkön levő céhet, az utóbbi fél évszázadban azonban céhtörténettel kutatóink alig foglalkoztak [1].

A nagyobb városokban (Kassa—Újhely—Miskolc—Patak) a XVI—XIX. század között jelentős volt a céhek száma, s a kisebb mezővárosokban (Szikszó, Abaújszántó, Gönc, Mád, Tállya, stb.) ezek hatására, sokszor ezekből a céhekből kiválva, szabályzataikat kölcsönkérve alakultak újabb céhek [2].

A céh a feudális ipar kerete, feladata a céhtagok védelme a jogtalan iparúzók, kontárok ellen, nyersanyag biztosítása, megfelelő minőségű munkára való felügyelet, stb. A jelentősebb városokban már a középkorban megalakultak a céhek, a törökdúlás után pedig több kisebb városban jöttek létre, vagy alakultak újjá a különféle céhek [3].

A XIX. század elejére a céhrendszer már a legtöbb helyen bomlásnak indult, a céhekben szabályozzák a tagok számát, szigorúan fellépnek a céhen kívüliek, a kontárok ellen. Azonban nemcsak a városokban és mezővárosokban növekszik a mesterek száma, hanem a falvakban is, s hogy a céh hatalmát növelje, a vidéki „landmaisztereket” is beveszik a céh keretébe.

Borsodban Miskolcon, Abaújban Kassán, Zemplénben Sárospatakon volt a kovácsoknak tekintélyes számuk és céhük, melyek még a XVI—XVIII. században alakultak. Szervezeti életük fejlett volt, artikulusaikat kisebb mezővárosok céhei is kölcsönkérték. A kassai kovácscéh 1514-ben már létezett, a sárospatakiak szabályzata 1514, illetve 1648-ból való, a miskolci kovácscéh 1719 körül alakult. A kisebb céhek közül a mecenzéfi kovácsok 1642-ben kapják artikulusaikat, a gönci kovácsok 1638-ban válnak el a lakatosoktól és önálló céhet képeznek [4].

A Zemplénben levő kisebb mezővárosok iparosai vagy a helybeli vegyescéhekbe, vagy a kassai, sárospataki céhbe tartoztak s a XIX. század elején s mint ladmeiszterek terhesnek érezték a távollévő céhekbe való utazást, 1815-ben a mádi mesterek arra törekedtek, hogy az említett céhektől elszakadhassanak.

Ebben az időben 4 kovács és 1 kerékgyártó van Mádon, ez már elegendő, hogy önálló céhet alakítsanak. 1817-től „hogy a Ns Czéhnek állandó virágzására el kerülhetetlenül szükséges ezen Mester inasi szegődtetésre s fel szabadításra tökéletes bátorságok lehessen”, ezért a céh 1818. január 5-én a járási főszolgabíróhoz kérelemmel fordult. Addig is, míg a helytartónácstól a privilégiumok megérkeznek — a privilégiummal (céhhel) való élés megengedtetik — ez a főszolgabíró válasza [5].

„Ugyan ezen esztendő végeztével ezen egyesült Nemes Királyi Czéh a S. N. Pataki Kovács Czéhtől ugyancsak vég képpen el szakadván annak rendi szerint szíves köszönettel el vált.” (1817) [6].

Az anyacéhekhez hasonlóan a mádi kovács-kerékgyártó céh ezután pecsétet készített, ládát tart, jegyzőkönyvet vezet. A céhtárgyak közül „A Mádi Kovács és Kerékgyártó Nemes Királyi Czéh Prothocolluma Anno 1814 évben”, valamint „Az inasok szegődtetésekről és Felszabadításokról szolló Prothocollum az eleikbe adatni szokott kötelességekkel” — maradt fenn, dolgozatunkhoz ezek szolgálnak forrásul [7].

Két céhpecsétük lenyomatban maradt meg, az egyik elmosódott, a másik kóralakú, stilizált keretben, pajzsban szöghúzó fogó, patkó, patkókala-pács és patafaragókés. Körirat és évszám a pecséten nincs.

Nincs tudomásunk arról, hogy a mádi céh a későbbiekben a helytartótanáctól artikulusokat kapott volna, illetve, hogy létező — de később bizonyára elveszett, megsemmisült — szabályzataikat megerősítették volna. A céhszervezet a szokott és ismert keretek között működött a céhrendszer megszűnéséig. Ebben az időben a céhartikulusok többnyire egyformák s nagyrészt a helytartótanács által 1813-ban kiadott szabályok, melyek később nyomtatásban is megjelentek. A mádiak is valószínűleg ezt vehették alapul [8].

A céh élén a *főcéhmester* állt, ő intézte a céh ügyeit, neki és a többi céhtagoknak állott rendelkezésére a *kiscéhmester* és a *szolgálmester*, a céh jegyzőkönyveit a *jegyző*, vagy *nótárius* vezette. Az *atyamester* a legényekkel foglalkozott. A céhgyűléseken a hatóságot képviselő, többnyire a céhtagok által erre a tisztségre felkért *céhbiztos elnökölt*. A céhbeálló mestereknek, valamint a céh előjáróinak esküt kellett tenni, hogy a céh szabályait betartják. Az eskümintát a céhiratok tartalmazzák. A céh intézte az évenként legalább négyszer (vízkeresztkor, szt. Györgykor, szt. Jánoskor és szt. Mihálykor), vagy ha szükség volt, többször is megtartott gyűléseken a felmerült ügyeket. Ilyenkor szegődtették és szabadították az inasokat, adták ki a remekket, vették fel az új mestereket s általában minden, a céhvel kapcsolatos ügyben határozatokat hoztak. A céh előjáróit rendszerint a vízkeresztgyűlésen választották.

*

A céh határozta meg az inasok jogait, kötelességeit is, s mivel az itt gyakorlatban levő s a helyi hagyományokon alapuló szokások az inasok erkölcsi magatartására, munkájukra nézve az országos sablontól eltérő vonásokat mutatnak, szabályaikat szó szerint közöljük: [9].

Az Inasok Regulái.

¹ször Az Istent félni, tisztelni, imádni Reggel és Estve imádkozni.

²ször Kötelességében áll a' reggeli négy óraker a' Legényeket fel költeni, a' tüzet fel éleszeni, egy darab vasat be tartani akár *pánt szeget*, akár *Láncz szemet*, két vagy három *hitzre* kovátsolni.

³ször A' Műhelybe levő el hullott apró 's nagyobb Vasakat fel szedni, a'

- Fuvót megtörülni, minden szerszámot annak rendi szerént *rámába* tartani és a' Műhelyt ki seperi.
- 4^{szer} Ha a' Meiszter a megdolgozott munkának áráért el küldi az inast, többet kérni, mint meg van határozva nem szabad.
- 5^{szer} A' Műhelybe akármelly betsületes Meiszter, akár Legény akár más betsületes ember be jönné, *süveged drága ne legyen előttök* akár uton akár utfélen akár Kortszába, avagy akárhol.
- 6^{szer} A Műhelyben akár *Fejsze*, akár *vas villa*, akár *Kapa* vagy *metsző kés* vagy akármi Munka legyen készen, azon áron tartozik el adni a' mint meg van határozva, többet kérni nem szabad, és az árát a' Meiszter kezébe azonnal be adni köteles.
- 7^{szer} Ha valamely ember, legyen bár kotsis vagy sidó, vagy akármelly rangba lévő a' Műhelybe munkát hoz, 's akkor a' Meiszter vagy Legény a' Műhelybe nem volnának, tartozik az inas azt betsülettel elfogadni 's a' Meiszternek tudtára adni.
- 8^{szer} Ha a' Műhelyben a' Legények között olly különös beszéd tartana, melly vagy a' Maiszternek vagy Maiszterének ártalmára volna, azt az inas tartozik bejelenteni — mellyért a' Maiszter az inast a' Legényeknek ki nem adja, hanem ódalaslag megfeddi.
- 9^{szer} A' Maiszter híre nélkül ide 's tova járkálni kóborolni nem szabad, — és ha Vasárnap vagy Innep napokon Templomba megyen is, azt is be kell jelenteni a' Maiszternek, vagy ha otthon nem volna, akkor a' Maiszternek.
- 10^{szer} Akárminémű Munka, akár *szénégetés*, vagy *fa vágás*, akár *kapállás* vagy *kaszálás* elő adja magát, azt tellyesíteni tartozik az inas. — Mellyet a Legény is bár nem muszályképpen de betsületért véghez vihet.
- 11^{szer} A' Maiszter házába, vagy a' Műhelybe ha valami történetek esnének, a' házbeliek közt pletykálkodni nem szabad.
- 12^{szer} Ha a' Maiszter vagy Maiszteré vagy a' Legény azt parantsolná, hogy ezt a' dögöt, akár kutya akár matska vagy akármiféle volna, vigye el azt az inasnak tselekedni nem szabad, mert az a' Mesterség tisztaságával ellenkezik.
- 13^{szer} A' Kortszmázások dorbévolások 's káromkodások keményen tiltatnak, — és a' ki ezeket el követi a' Ns Kir. Czéh által először 12. — másodszer 24 korbátsra fog büntettetni. — Ha pedig ez sem használna azon esetben a' Ns Kir. Czéh felsőbb Törvényhatóság kezébe ki adandó lészen.

A tanulóidő általában 3 esztendő volt s szegődtetéskor, szabaduláskor a céh számára meghatározott összeget kellett fizetni. Szegődtetéskor a fenti szabályokat az inas számára felolvasták. Az első inast a céh 1819-ben szabadította, a későbbiekben a szabadítással egyidőben a mester rendszerint új inast is szegődtetett: „... 1819-ik Eszten tartott Ujító Szék közönséges Czéh Gyűlésében Rátz György Maiszter Ur Lengyel János Mester Inasát minek utána szegődött inasi esztendeit híven el töltötte, a Ns Czéh szokott rendtartása szerint az fel szabadításért obveniáló Taxa le fizetése mellett fel

szabadította és annak helyébe Bányai János ifjat Mester Inasnak azonnal a rendes Taxa fizetés mellett magának be szegődttette." [10].

Előfordult, hogy a szülő a fiáért meghatározott összegért kezeskedni tartozott, a mester pedig a megállapodás értelmében ruházattal ellátta az inast és megengedte, hogy bizonyos jelentéktelenebb munkák árát az inas kapja. Az 1830. július 4-én tartott céhgyűlésben Szemen István mádi születésű inast Rácz György mester úgy szegődtteti, hogy a szokott taxa mellett „az Édes Atyja 50 forintok Kezesség mellett, oly formán, hogy a Majszter Ur tartozik fell szabadulásig Czizmával tartani, egy Surtzot veni, az *otska patkoval valo Czizma vasalás egésztelen az övé lészen*, a melyért engedelmessékedni tartozik.”

Ha a mester inasát ruházta és minden költséget viselt, az inaséveket meghosszabbíthatta. 1831. jan. 16-án tartott céhgyűlésben Kovács András kovácsmester beszegődtteti Paskó Andrászt öt esztendőre, „Hogy azon 5 Esztendők alatt az Majszter ruházni illendően Köteles, el telvén az ött Esztendők akoron a maga Költségén egész ruhát veni és fel szabadítani.”

„1835. Június 29-kén fő Czéh Mester Ur házánál tartatott köz gyűlésben Meggyaszói születésű Szarsék János 22 Esztendős RCath. minekutánna a Ns Kir. Czéh érdemes tagjának Kuzma György Meiszter Urnál betsülettel eltöltötte törvényes inasi esztendeit, 4 fr. 24 xrkbul álló Taksa le fizetés mellett a Canon szerint felszabadítván szabadnak mondatott, és a Mester Legények soraiba beis iktattatott, azon feltétellel, hogy a nevezett Meiszter Urnál *jövő esztendőben esendő Víz Kereszt Napjáig* egy Csurape két pár fehér ruha, két pár Csizma t. i. (inneplő és közönséges) egy posztó Sipka fizetés, úgy szintén az *Otska Csizma vasalásainak fele* által adása mellett hűségesen dolgozni megtartván mindenekben az eleibe szabott és fel olvastatott kötelességeket és Törvény pontokat köteles lészen.”

1836. január 10-i céhgyűlés alkalmával mádi születésű Simka József 16 esztendős fiút felveszik inasnak 4 esztendőre „olly formán, hogy a Meiszter Ur azon négy esztendőben ruházni, kivéven a fehér ruhákat, mely szülei kötelessége lészen, fel szabadulásakor pedig egész ruhát sorsához képest adni köteles marad. — Valamint a be szegődttetés, fel szabadítás taksájával, a *társ poharazással* a tisztelt Meiszter Ur tartozik.” A szegődttetés taksáját a mester fizette.

Az inasok a mesterség elsajátítása mellett a különféle házimunkákkal, sőt a szőlő megművelésével is foglalkoztak. 1836-ban Vitányi Pál mádi lakos panasszal fordult a főszolgabíróhoz, hogy Petrovics Jánosnál tanuló Pál fia nem a mesterségével, hanem mindenféle házimunkával foglalkozik. Petrovics Szokolyi János mester műhelyébe rendeltetett „értésére adván a Meiszter Urnak miképpen bánjon és oktassa s tanítsa az ifijút mint inast, kinek hajlandósága van ezen mesterség tanulására, hogy a Ns Kir. Czéhnek több illy alkalmatlanságot ne okozzon.”

„1848 és 1849-k év mint foradalmi években se szegődtség se szabadulás nem történt.”

Az 1859. október 9-én tartott céhgyűlésben mádi származású ifjú Turótz Mihály beszegődött a legidősebb céhbéli mesterhez, Tordai Sándorhoz az alábbi feltételekkel:

1. A mádi kovács-kerékgyártó céh pecsétje.

2. A Janka-féle múlt századi kovácsműhely.

- „1. Az inasi esztendő három év.
2. A tanításért fizet az inas édes atya hat köből gabonát és három köből búzát és készpénzt Öt forintot 25 xrt — 5 f. 25 x. a. e.
3. Szegődtetési, szabadulási taxát az inas édes atya fizeti — valamint ruházattal is ő látja el az egész 3 év alatt — és ha az inas a 3. évet ki nem állná 21 új frt vinculumot vállalt az inas édes atya. A szegődtetési taxát jelenleg be is fizette.”

Az 1864. évi január 30-án tartott céhgyűlésben Józán András tokaji származású ifjú ügyével foglalkoztak, aki Gombár Istvánnál szegődött 3 évre. De mivel ebből az időből sokat elcsavargott, a gyűlés a következő határozatot hozta: Felszabadíttatik ugyan, de köteles f. évi április 10-ig tanító mestere műhelyében az elcsavargott napok végett ingyen dolgozni, mert addig vándorkönyvet nem kap. Ha magát rosszul viseli, a tanító mester bejelenti a céhnek illő megfenyítés végett. A szabaduló pénzt most köteles lefizetni.

Az utolsó inasszabadítás az 1873. november 2-án tartott gyűlésen történt. Kasala Ignác bejelenti, hogy nála Profancsik Mihály zombori születésű ifjú a kovács mesterséget több éven keresztül tanulmányozta, tanulmányának kitűnő jelét bemutatta s felszabadíttatását kéri.

A nemes királyi céh az említettet felszabadította s a legények sorába felavatta, valamint a szegődtetési és felszabadulási költséget, 3 frt 50 xrt a céh pénztárába bevételezte.

A mádi kovácscéhben 54 év alatt (1819—1873) 189 kovács, illetve kerékgyártó inas szabadult, vagyis több mint három, évente. A legtöbb inas helybeli születésű (101), de a környező községekből, mezővárosokból, sőt távolabbi helyekről is kerültek ide inasnak. Felsorolásuk egyben a céh hatóságát is mutatja. Bodrogkeresztúr (5), Legyesbénye (4), Óhuta (1), Pálfalva (2), Ónod (1), Zombor (7), Megyaszó (2), Abaújszántó (1), Hernádnémeti (3), Sajószentpéter (1), Tállya (1), Bekecs (3), Tarcal (1), Szerencs (5), Tiszalök (1), Tokaj (1), Idrány (2), Kéked (1), Hámor (1), Báj (1), Kisida (1), Nagyida (1), Kistokaj (1), Szada (1), Miskolc (1), Ládháza (1), Ziliz (1), Pány (1), Köröm (1), Kaza (1), Rakamaz (1), Felsődobsza (1), Tiszabüd (1), Hosszú (1), Somos (1), Zboró (1), Szilas (2), Sulymár (1), Aranyos (1), Habzsán (1), Perenna (1), Sóvár (1), N. Toronya (1), Verona (Olaszország, 1).

A legény köteles volt *társpoharat* fizetni, amit 1824-től a céh 1 forint 30 xrtban szabott meg, majd felolvasták a legényekre vonatkozó szabályokat: [11].

A Fel szabadult Legények Regulái.

- 1° Pont. Tartsa szoros s Keresztény kötelességének az Istent félni; — ugyan azért a maga Reggeli s Estvéli Imádságát egész ájtatossággal elvégezni, — ezek után reggel a ki szabott időre a Műhelybe megjelenni a munkára. A Műhelyt a leg jobb karba tartani.
- 2^{dik} Pont. Midőn valami betsületes gazda ember akar Kotsis, akar Béres akar Sidó bejön, azokkal a Legény leg betsületesebben tartozik

bánni, és a munkájokat felvállalni. Ha pedig inas nem lenne, akkor tartozik a Legény *Szenet és vizet hozni, az apró Kalapátsokat beszegezni, az apró Vasakat elrakni, és minden szerszámokat helyén tartani, a Műhelyt ki seperni és a Fuvót megtisztogatni.*

3^{dik} Pont. Ha valami Kotsi vagy kerek Tengely avagy más valami kívül lenne, azt úgy rakja el a Legény hogy ha történetből valami elveszne, ő fog rólla számot adni.

4^k Pont. *A Legénynek drágább ne legyen a Meiszterénél kalapja, hogy ez által is meg esmértesen a Meiszter a Legénytől, e mellett hogy ha vagy a Műhelyben vagy a Szobában akármelley emberséges emberrel beszélne a Meiszter a Legény soha belé ne szólyon, hanem magát huzza hátrább.*

5^k Pont. A Früstök nállunk 7 Órakor szokott tartani két fertályig. — De ha valamely siető munka hozódna, akkor a früstökre szabott időt ne nézze a Legény, hanem végezze el a munkát, mivel az ő néki másszor kipótolódik. — Ugy hasonlóul ha a Fairont után siető munka hozatna, azt is a Legény végezze el.

6^{dik} Pont. Vasárnapokon és Innep napokon a Früstök ugyan meg nem tiltatik a maga pénzéért, de a dorbézolás és a két Templom elmulasztása keményen tilalmaztatik.

7^{dik} Pont. A Háztól semminemű szín alatt semmiféle híreket ki vinni a mint tilalmaztatik, úgy be hozni meg nem engedtetik, mert ezen pletykák által sokszor szomorú esetek történnek.

8^k Pont. Minekutána valami kész munkának az Árát a Meiszter megszabta, keményen tiltatik a Legénynek többet venni érette.

9^k Pont. Midőn az Inas a maga esztendejét ki töltvén Legénnyé fel szabadítottatik, magát olly tisztességesen józanon és példásan viselleye, hogy mind Istennek tetszhessen, mind társai, s Meiszter Urai közt kedves lehessen.

Oltalmazza magát minden dorbézolástól, korhelykedéstől, verekedéstől Isten káromlástól; mert valamint az Isten az illy vétekeket büntetés nélkül nem engedi; úgy az betsületes Ns Királyi Czéh is az illy patvarkodókat annyiszor a mennyiszor érzékeny büntetés alá fogja venni; — e felett pedig a meg jobbulni nem akarókat a T. Ns Vegye kezébe keményebb büntetés végett ki adándja.

A szigorú szabályok dacára a céhnek sokszor gyűlt meg a legényekkel a baja. 1833-ban azt panaszolják a mesterek, hogy „senkitől semmi függések nem lévén s gonoszság közöttük már annyira el áradott, hogy az ő rossz viseletek a Nemes Királyi Czéhnek valóságos gyalázatjára szolgál”, elhatározatott, hogy ezentúl a legények minden hónap végén a főcéhmester házánál a kiscéhmester jelenlétében gyűlést tartsanak, és mindenkor 12 xrt. a tulajdon cassajukba fizessenek, valamint az artikulusokat tartsák. [12]

Az 1835. április 23-án tartott céhgyűlésben elhatározták, hogy a vándorló legénynek a szükséges *Kuntsaft*, tanuló levél, avagy *Testimoniális* csak akkor adható ki, amelyik napon indulni akar és azután az ifjúnak akár egy

órával tovább maradni sem szabad. A legényektől általában három év vándorlást követeltek meg. Vándorkönyveink nincsenek, így a vándorlás iránnyáról, egy-egy mesterlegénynek a vándorlásban eltöltött idejéről adataink nem maradtak.

Ha a legény az előírt vándorlási időt eltöltötte, felvételét kérhette a céhbe a mesterek közé. A céh ekkor rendszerint remeket szabott ki számára, majd ha ezt elfogadják megfelelő összegű Auflagot és locus pénzt kellett a céh kasszájába lefizetni. A céh alakulásakor még mindezt nem veszik szigorúan. Az 1818. január 11-i gyűlésben Szerencsen lakó Zaszni Mihály kovács folyamodott a céhhez, hogy vegyék be. Bár ő soha inasi esztendőt nem töltött és fel sem szabadult „a Nemes Királyi Czéh Kegyeségéből, minek utána a szegődség bért le fizette, fel olvastatván elsőbben is az inasok regulái; bészegődtetett. — Nem külömben a Legények regulái is fel olvastatván, minekutánna a szabadulásért esendő bért is lefizetvén; és az eddig volt *huntzfut névért meg szenvedvén*; felszabadítottatott. — Ugyan ennek folytában, mint hogy a Nemes Királyi Czéhnek Tagjává is kívánt lenni, azért tehát a nemes Czéh Hűségére a szokott hit formájával fel eskedtetett, és a Nemes Czéhnek tagjává lett, a Helly pénzt, és Auflagot azonnal le fizetvén.” [13].

1826-ban Kasalya Ignácz mesterlegény bár az elírt három évi vándorlást elmulasztotta, kérését a céh fontolóra vette és „amennyiben kontárkodni szabados nem lenne” figyelembe véve az ifjú szerencsétlen esete, céhtagnak oly módon fogadtatott el, „hogy a Vándorlás elmulasztásáért egy vizi szekeret maga tulajdon költségén szerzett vasával köteles lészen meg vasalni, és egész Kovács munkájára való nézve tökéletes Karba helyezettetni, még pedig a folyó esztendőben reánk jövő Hamvazó Szerdától számítandó Tizen négy az az 14 Napok el telése alatt.” Ezenkívül céhtaksát 25 frtot köteles lefizetni. Öt frtot most fizet, 20 frtot pedig a remek elkészítése és a céhbeiktatáskor fog fizetni.

1830-ban Kozma Györgyöt úgy veszik be a céhbe, „hogy a Nemes Város részére mostanában készült Uj vizi Szekeret a maga tulajdon költségén ingyen megvasalni” tartozik.

1837. április 2-án Molnár Mihály mesterlegény kéri, hogy a céhbe vegyék be, bár nem vándorolt. A céhbe oly módon fogadják be, hogy az elmulasztott 3 évi vándorlásért 10—10 forintot, azaz 30 forintot, valamint a céhbeállítás taxáját, a 25 forintot megfizeti.

A céh tagjai közé kérik felvételüket a falvakban, uradalmakban dolgozó kovácsok is. 1840. évben a Mádon született Szűts István mesterségét itt tanulta, majd vándorolt „s közelebb Szerents várossába a Mlgos Almássy nemzetség uradalmába mint *conventios kovács* szolgálatjáról illően documentálván” mint landmaiszter akar a céhbe állni. El is fogadják, ha 13 frt 3 xrt, Auflagot 2 frtot, locus pénzt 1 frtot megfizet, ha pedig Mád városában kívánna letelepedni, úgy remekelni tartozik és a hátralevő összeget meg kell fizetnie.

A magas céhbeállási összegek, a céhtagok elzárkózása miatt már nem mindenki lehet a városban céhtag, hanem egyesek a céhen kívül dolgozni „kontárkodni” kényszerülnek.

1843. január 6-i gyűlésben előadják: „A Ns Czéh több tagjai által fel fedezettvén, miszerint ez előtt mintegy két évvel Városunkba beköltözött s állandóan meg telepedett Szabó János Kerékgyártó a nélkül, hogy magát a Ns Czéhnek jelentette volna, *mesterségét gyakorolja, sőt még inast is tart.*” Elhatározták, hogy a legközelebbi gyűlésbe hívják be, mert az nem engedhető meg, hogy a céhen kívül lévő „Kontár névvel bélyegzett gyártó tanuló inast annak tulajdon kárára tarthasson.”

Az 1844. január 7-i gyűlésben a fentebb említett Szabó János kerékgyártó „a kontárságról le mondani” elhatározta magát, a céhbe úgy állhat be, ha a szükséges összegeket megfizeti és „egy úgy nevezett Najditsány Kotsi remekül való elkészítését” elvégzi.

Az 1846. január 18-i gyűlésben tárgyalták Gombár István mester ügyét, akinek „a ki tűzött remekét némely ahoz alkalmas szerszám hiánya miatt tellyesíteni lehetetlen vala.” Arra kötelezik, hogy remekét szent Mihály napig okvetlenül elkészítse, mert egyébként büntetést kap. A következő év január 10-én tárgyalják ismét Gombár István ügyét, aki sem az artikulásoknak, sem a maga ígérétenek eleget nem tett s ezért a „czéh kegyeit úgy mint más mester urak nem érezheti. Amelly eset Itélet képen oly modorral jegyzőkönyvünkbe is iktattatott: hogy ezután míg köteleességét a remek bemutatásával nem eszközölne, addig se Legényt vagy Inast fogadni sem Inast szegődtetni szabadságában nem lészen. Ezeken kívül egyéb áron a Társaság rendes Tagjának nevezetik.”

A mesterek létszámára aránylag kevés adatunk van. 1835-ben a következő mesterek vannak a céhben:

1. Szilágyi István	7. Lántz György
2. Ráczi György	8. Horváth József
3. Janitsek László	9. Janka György
4. Kasalya Ignátz	10. Petrovics János
5. Kuzma György	11. Szilágyi Mihály
6. Révész József	12. Szokolyi János

A céhbe — mint említettem — beletartoznak a vidéken élő, dolgozó landmeiszterek is. Ilyen mesterek vannak Szerencsen, Szentpéteren, Bekecsen, Sajóhidvégen, Hernádnémetiben, Tokajban, Bájjon, Lészán, stb. A helybeli mesterek többnyire a korábbi mesterek leszármazottai s számuk lényegesen nem változik. A céhbe nem jutó legények nagyrésze másütt kénytelen megélhetését keresni, s csak igen kis részük válhat ebben az időben már mesterré.

Mád történetére vonatkozóan nem készült megfelelő összefoglalás, így a mesterek társadalmi helyzetére, vagyoni viszonyaira, munkájukra vonatkozóan nem rendelkezünk elég adattal. A század közepén a mesterek megélhetése is nehezebbé válik, a mesterek panaszkodnak, hogy a gazdák nagy része nem fizeti meg a munkadíjat, hanem inkább máshoz mennek dolgoztatni. Az 1853. május 8-i gyűlésben elhatározták, hogy addig nem lehet gazdáknak dolgozni, míg ki nem tudódik, hogy előző tartozását rendezte e már. Ugyanakkor „Városunk kebelében egy némely *kontárkodó cigány* felsőbbrendű munkát vivén véghez melly az kovács mű ipar ágba a mester urak-

nak károkat okoz — ezen tény felsőbb hatóságoknál be jelentendő, és elégtétel eszközendő.”

1868-ban Mádón lakó Szabó Imre kerékgyártó és Szabó Alajos áll a céhbe, „de az idő mostohasága miatt” remekjüket időben elkészíteni nem tudták s be semmutathatták, így 1868. június 24-ig halasztást kapnak. 1870-ben mádi lakos Bujnovszki Károly kovácssegéd akar a céhbe állni, akinek egy „könnyű futósó lovas szekér vasalása” van remekbe kiadva.

1872-ben országos rendelettel megszüntetik a céhrendszert. A legutolsó céhgyűlést a mádi kovács-kerékgyártó céhben Órás Károly céhmester elnöklése alatt 1873. november 2-án tartották.

A céh könyveit még sokáig őrzik a céhtagok leszármazottai. A céhrendszer utolsó idejében a több mint félévszázadig fenálló mádi kovács-kerékgyártó céh igyekszik őrizni a régi hagyományokat s a kapitalista fejlődéssel szemben a már sokszor elavult szabályokkal megvédeni a céhtagokat az egyre jobban szaporodó céhenküliekkel szemben. Az egykori céhtagok leszármazottait Mádón ma is megtalálhatjuk s a Janka család ma is a régi mesterséget űzi. A még fellelhető írásos dokumentumok, a mesterségbeli ismeretek lejegyzése, a régi szerszámanyag összegyűjtése, tudományos feldolgozása ma is hasznos és fontos feladat s ezek ipartörténetünkhöz, néprajzunkhoz tanulságos adatokat nyújtanak.

Bodgál Ferenc

DIE SCHMIEDE- UND WAGNERZUNFT VON MÁD

Mád liegt in der Tokajer Weingegend „Hegyalja“ im Komitat Zemplén. Die Ortschaft war im vergangenen Jahrhundert ein bedeutender Marktflecken und zählte um die Mitte des 19. Jahrhunderts etwa 4600 Einwohner, unter denen es 96 Gewerbetreibende gab. 1818 gründeten hier die Wagner eine Zunft, im gleichen Jahr aber traten die Schmiede- und Radmachermeister aus der Kaschauer, bzw. aus der Sárospataker Zunft aus. Von dieser Zeit an führten sie ihre eigenen Protokolle, die dem Autor bei seiner Arbeit als Schriftquellen gedient hatten.

Die Zunft besaß zwar keine eindrucksvollen Urkunden ihrer Privilegien, arbeitete aber mit Genehmigung der Verwaltungsbehörden (Oberstuhlrichter) den Landesstatuten der Zünfte gemäß. Das Leben der Zunftmitglieder, die Pflichten der Gesellen und Lehrlinge wurden aber durch örtliche Überlieferungen und Bräuche beeinflusst. Bei seinen Untersuchungen des Máder Zunftlebens schenkte der Autor diesen bodenständigen Eigenheiten besondere Beachtung. Die Máder Schmiede- und Radmachermeister taten sich erst im letzten Abschnitt des Zunftwesens zu einer Zunft zusammen, der neben den in Mád ansässigen Meistern auch die in den Dörfern und auf den Herrschaftsgütern arbeitenden Schmiede und Radmacher angehörten. Während des 54 jährigen Bestehens der Zunft wurden 189 Schmiede-, bzw. Radmacherlehrlinge freigesprochen. Viele von ihnen konnten nicht mehr Meister werden und waren als Wanderhandwerker tätig. Die anderen aber, die sich auf das „Pfuschen“ verlegt hatten, wurden von der Zunft streng gemäßregelt. Obwohl die Zünfte 1872 aufgelöst wurden, sind die alten Überlieferungen auch heute noch lebendig. Unter den Nachkommen der einstigen zünftigen Meister finden sich heute noch Männer, die das Handwerk ihrer Vorfahren weiterführen.

JEGYZETEK

- [1] Szádeczky: Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon. I—II. Bp. 1913.
- [2] Dr. Tóth Lőrincz: Adalékok az ipar s kereskedelem történetéhez Kassán. A jászvári prémontrei kanonokrend kassai főgimnáziumának évi jelentése. Kassa, 1886. 90.
- [3] Eperjessy Géza: A mezővárosi és falusi céhek kialakulása és bomlása az Alföldön és a Dunántúlon (1686—1848). Századok 97. év. (1963) 951—984.
- [4] Szücs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 118., és Tóth: i. m. 39—43.
- [5] „Az inasok szegődtségekről és felszabadításokról szolló Protocollum az eleikbe adadni szokott kötelességekkel.” Sárospataki Ref. Főisk. Könyvt. 747. sz. Belső címlapján: „Ezen könyvet a sárospataki református főiskola könyvtárának ajándékozta Mádon 1910. dec. 2-án Órás Károly népiskolai tanító.”
- [6] „A Mádi Kovács és Kerékgyártó Nemes Királyi Czéh Protocholluma Anno 1814 évben”. Belső lapján: „Ezen könyvet a sárospataki református főiskola könyvtárának ajándékozta Mádon, 1910. dec. hó 2-án Órás Károly népiskolai tanító”. Sárospataki Ref. Főisk. Kézirattára: 1913. sz. (Órás Károly a legutolsó mádi céhmester leszármazottja volt.)
A kovácsokon-kerékgyártókon kívül Mádon a bodnároknak is volt céhük, mely 1813-ban alakult. Barna János: Szerencs és vidéke. Bp. 1931. 64.
Miskolcon 1719 körül alakult a kovácscéh, melybe a kerékgyártók is beletartoznak. 1818-ban a mesterek nagy száma miatt a két mesterség különvált s önálló céhet alakítanak. Bodgál Ferenc: A miskolci kovács-kerékgyártó céh. Kézirat. Miskolc, 1964. HOM Ad.: 1429. ltsz.
- [7] Ld. 5. és 6. sz. jegyzet.
- [8] Kassics Ignác: A Magyar Országi Mester-Embereket, ezeknek Legényeit, és Tanítványait, Nem különben a Mester Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai. Bécsben, 1835.
- [9] Ld: 5. sz. jegyzet. Az inasok ilyesfajta kötelességeit a miskolci kovácscéhben is megszabták. Bodgál Ferenc: Miskolci kovácsinasok és legények kötelességei a XIX. században. Északmagyarország 1961. júl. 16.
- [10] Ld: 5. sz. jegyzet.
- [11] Ld: 5. sz. jegyzet és Bodgál F.: Miskolci kovácsinasok és legények kötelességei a XIX. században. Északmagyarország 1961. júl. 16.
- [12] Ld: 6. sz. jegyzet.
- [13] Ld: 6. sz. jegyzet.

SZÜCS SÁMUEL NAPLÓJA

Leszih Andor Régi miskolci krónikások című ismertető cikkében felsorolja azokat a miskolci naplóírókat, akik a ma történetkutatóinak a XVIII. század második felétől az első világháborúig gazdag miskolci kortörténeti anyagot adhatnak. [1]

A cikk öt naplóíróról emlékezik meg. Időrendben az első a Négyesi Szepesi Pál-féle napló, amely 1706-tól 1718-ig terjedő időszakaszt foglalja magába. Leszih Andor szerint a napló anyagában különösképpen értékesek a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó adatok. A napló sorsáról Leszih csak annyit tud, hogy a második világháborúig a család birtokában volt, s feltehetőleg felajánlották a Magyar Nemzeti Múzeumnak.

Másodikként a Szücs-család naplóírásáról szól. A családi hagyomány megalapozója az idősebb Szücs Sámuel, aki 1787-től 1843-ig írja életének legfontosabb eseményeit. Szücs Sámuel két fia is hasonló naplóíró volt. Egyik fia Miklós 1820-tól 1886-ig, másik fia, Sámuel pedig 1835-től 1889-ig írja életének napjait.

Porcs János naplója 1855-től 1916-ig eleveníti fel az olvasó előtt a korabeli Miskolc életét.

Akik valaha is kapcsolatba kerültek a helytörténeti kutatással, lehetetlen, hogy Szücs Sámuel nevével ne találkoztak volna, hiszen maga Szendrei is nagy Miskolc-monográfiájában Szücs Sámuel naplóját alapvető forrásanyagként használta. A naplóíró Szücs-család legprecízebb tagja a fiatalabb Sámuel. Pontos megfigyeléseivel, aktív várospolitikai életével, mérhetetlen akaratával, gyakori utazgatásaival, nagyszerű művészi érzékével a naplóírók között talán a legnagyobb rangot érte el. Terjedelmes munkája (13 kötet) [2] felöleli a magyar reformkort, a forradalom és szabadságharc időszakát, a Haynau-rémuralmat, a Bach-korszakot, a kiegyezést követő dualista államberendezkedés idejét. Társadalom és gazdaságtörténeti vonatkozásban azonban a napló tárgya az a kor, amelyben a magyar nemzet Széchenyi és Kossuth irányítása alapján saját erejéből próbálja meg a feudális kötöttségeket lerázni magáról, a gyarmati és feudális korlátok elleni harcában a magyar nemzet elbukik, a kiegyezést követő években pedig óriási léptekkel indul meg a magyar kapitalizálódás, s ha feudális kötöttségekkel is, de megszületik a magyar kapitalista állam.

Szücs Sámuel naplója nemcsak a történészeknek jelenthet a korra vonatkozóan primer forrásanyagot, hanem nyilván haszonnal forgathatják azok is, akik művészettörténettel, építészettörténettel, meteorológiával, a város

mezőgazdasági életének a múltjával foglalkoznak. Színháztörténeti adatai miatt joggal állíthatjuk róla, hogy ő volt a megye és a város első színház-történésze. Publikált irodalomtörténeti tanulmányai, ismertetései, Szinnyei hatalmas írói lexikonában is közölt megyei vonatkozású anyaga arra utalnak, hogy ő tett kísérletet először a megye és a város — főként az utóbbi — irodalomtörténetének megírására. Ilyen indokok alapján tartjuk naplóját arra érdemesnek, hogy bizonyos szempontok szerint ismertetést közöljünk arról. [3]

Szűcs Sámuel élete [4].

Atyja idősebb Szűcs Sámuel [5], a fentebb már említett naplóíró jogász volt. Az ő és a Paksi Szathmáry Zsuzsanna házasságából 1819. április 2-án született fiuk ugyancsak a Sámuel nevet kapja. A fiatal Szűcs Sámuel tanulmányait Miskolcon, Eperjesen és Késmárkon végzi. Keresztapja Palóczy László, aki a pozsonyi országgyűlésen mint követ maga mellé veszi gyakoronoknak. Palóczytól nemcsak az országgyűlés gyakorlati és jogi ismereteit szerzi meg, hanem a minden bizonnyal félenk, talán túlságosan is szerény fiatalember megtanulja a hazáját is szeretni. 1839-től 41-ig ügyvédi gyakorlatot végez Pesten és Miskolcon. 1841-től Borsod megye tiszteletbeli alügyésze, 1843—44-ben magánügyvédi praxist folytat, 45-ben pedig a megye táblabírájává nevezik ki. A szabadságharc idején megyei aljegyző, később azonban ő maga is beáll a miskolci veresszalagos nemzetőrök közé, s fegyverrel védi hazáját. Családja kapcsolatot tart fenn Szemere Bertalannal.

Az abszolutizmus idején visszavonul a közhivataloktól, s ismét magánügyvédi gyakorlatot folytat. 1860-ban már vállal állami hivatalt. A megyei törvényszék ülnöke, a Magyar Föld- és Hitelintézet Borsodi Bizottságának jegyzője és ügyésze, a megyei árvaszék elnöke.

1881-ben válik meg véglegesen a közhivataloktól. Számos közhasznú megyei és városi intézménynek alapító tagja vagy vezetőinek egyike volt. Az ő munkálkodásának is köszönhető, hogy megalakult a Miskolci Takarékpénztár, az óvoda, az iparostanoncok iskolája és a női iparosok egylete.

Munkájával hasznosan segíti a városi közoktatás ügyét is. Sokrétű elfoglaltsága mellett azonban nem mond le írói-kutatói ambíciójáról. Már miskolci diák korában tagja az önképzőkörnek. Az önképzőköri napló máig is őrzi pályadíjat nyert versét [6]. Kutatói tevékenységére jellemző, hogy 1880-tól kezdődően a miskolci sajtó hasábjain naplójegyzetei alapján 1800-tól kezdődően írja le a város nevezetesebb történelmi, irodalmi és közéleti eseményeit. Munkájához bizonyos irodalomtörténeti forrásanyag, publikáció is szervesen hozzátartozik [7]. Apja a törpebirtokos kisnemesség osztályába tartozott. Négy kisebb, legfeljebb egy-egy holdnyi szőlőterületnek a gazdája. Ezt a földterületet fiai öröklik, s így Szűcs Sámuelre a Szent György hegyen lévő kicsi szőlő jut, amelynek mintegy kétharmad részét még élete során áruba bocsátja. A naplóíró tehát ahhoz a szegény, de művelt kisnemesei réteghez tartozott, amely Magyarországon a liberális eszmék legfőbb terjesztője és hordozója volt. Családi körülményei tehát Szűcs Sámuel számára már

szinte eleve kijelölték azt az utat, amelyen a reformkori harcok idején a liberális, magyar, tanult kisenemesség járt.

Felesége Herman Henriette, a neves tudósnek, polihisztnak, Herman Ottónak a leánytestvére. Így legszűkebb családi élete is jelenthet a kutatóknak érdekességet.

A naplóíró 71 esztendő korában, 1889. november 24-én halt meg agyszélhűdésben. Halála nemcsak a város lakosságát érintette fájdalmasan, hanem a fővárosét is. A Fővárosi Lapok nekrológiájában így emlékezik meg Szűcs Sámuelről: [8]

„...Képzett elmével, nemesen jó szívvel, minden közügy iránti élénk érdeklődéssel, feddhetetlen jellemmel és a legszelídebb természettel bírt. Fia-tal korától fogva mindig az emberszeretet és a szabadelvű hazafiság elveit követte. Mint családfő valódi mintaember. Egyszersmind buzgó jegyzetgője volt a város és a megye fejlődésének, s e jegyzetekből számos becses adatot közölt a helyi lapokban a miskolci színészet múltjáról, a megyében kivált és elhunyt férfiakról, s a forradalom idejének városi eseményeiről. Több mint harminc kötetnyi jegyzetei maradtak. Gyűjtötte továbbá a szabadságharc írott és nyomtatott emlékeit is. Hasznos munkásságban tölté egész életét. Özvegygé lett neje a Herman Ottó képviselő nővére.”

Naplóját szinte halála napjáig vezeti. Utolsó bejegyzését halála előtt három nappal írta. Kutatói munkássága a megye és a város történetének legrégebbi szakaszát is felöleli. Ő ad ki először várostörténeti adatokat és gyűjti saját korának történeti adatait is.

Műve tehát elsősorban város- és megyetörténeti vonatkozásban érdekes. Szabadságharcos élményeire nem visszaemlékezik, mint számtalan kortársa, hanem naponként jegyzi az azzal kapcsolatos élményanyagát, s így történeti adatai minden biztonnal igazak és megbízhatóak, s nem vádolhatja őt az utókor azzal, hogy a hiányos, szürkülő emlékezet hézagait színes képzeletével egészíti ki. Ugyanez vonatkozik minden egyéb történeti és bármilyen témájú bejegyzésre.

Naplójában egy helyen megjegyzi, s erről az alábbiakban még szeretnénk beszélni, hogy egy pesti kiállítás megtekintését azért kellett abbahagynia, mert jegyzetfüzetét nem vitte magával. Napi élményeit az ilyen jegyzetek alapján írja be a maga szubjektív véleményével színezve naplójába. Ha igaz ez a megjegyzés — már pedig igaz, mert nincs okunk kételkedni egyetlen szavában sem —, akkor hatalmas mennyiségű naplóanyagát itt Miskolcon és az országban is a legfrissebb és legmegbízhatóbb forrásanyag-nak kell tekintenünk.

Lehetetlenségnek tartjuk, hogy Szűcs Sámuel tizenhárom kötetes naplójáról részletes ismertetést közöljünk, azt azonban mindenképpen szeretnénk megkísérlni, hogy írói, kutatói munkásságából — bizonyos szempontok szerint — néhány szemelvényt bemutassunk. Tesszük ezt azzal a szándékkal, hogy az illetékesek figyelmét a naplókötetek kiadásának fontosságára felhívjuk.

*Történeti adatok Szűcs Sámuel
naplójában*

Nyilván minden olvasót elsősorban az a kérdés érdekli, hogy hogyan emlékszik meg Szűcs Sámuel a 48-as forradalomról és szabadságharcról, hogyan vette ki részét a megye parasztsága és haladó nemessége a magyar nemzet függetlenségéért való nagy harcában, vagy éppen maga a naplóiíró milyen kapcsolatban volt a küzdelmekkel, s mi volt a véleménye arról. Hogyan alakultak a városi és megyei politikai viszonyok a szabadságharc bukása után, a kiegyezés előtt, s voltak-e ebben az időben ellenzéki megnyilvánulások? Az alábbiakban ezekről az eseményekről szövegezzük meg a naplóiíró Szűcs Sámuel [9].

A napló szerint Miskolc városába a pesti, márciusi forradalom híre csak 17-én érkezett meg [10]. Március 20-án „a’ kisgyűlésben kérelem olvastatott fel nemzetőrség alakítása iránt.” [11] Március 22-én már a naplóiíró is a nemzetőrség tagjává lesz [12]. Március 23-án Batthyány óvatosságra intő levelét olvassák fel, s ugyanezen a közgyűlésen „Metternichnek a’ magyar hazafiak sorából leendő kitöröltetése követeinknek utasításául adatik” [13].

26-án már fegyvereket is kap az őrsereg [14]. A pozitív adatoknak a halmaza mindenképpen azt bizonyítja, hogy a megyében a magyar függetlenségi törekvéseknek megvolt az elegendő osztálybázisa. A város és a megye ebben az időben nagyobb részt a mezőgazdaságból élt. Mint az országban mindenütt, itt is a közép- vagy kisbirtokos nemesség állt a magyar forradalom és később a szabadságharc élére. A társadalmi gazdasági alap tehát megyénkben és városunkban jó, de semmivel sem rosszabb a hangulati előkészítés, amit különösképpen megmagyaráz az a tény, hogy Szemere Bertalan Miskolc városából indult el, vagy a másik, hogy maga Palóczy is, Miskolc képviselője, a legliberálisabb képviselők egyike volt.

Szűcs Sámuel minden esztendő nagyobb jelentőségű eseményét az év végén összefoglalja és a tanulságokat a maga számára levonja. Kivételes történeti helyzetekben, mint volt 48 márciusa is, a hónapok végén is elkészíti ezt az összefoglalást, áttekintést. 1848 márciusának végén így elmélkedik a naplóiíró: „1848. március 15-e honunkra nézve feledhetetlen marad, leendő azonban áldás csatolva emlékéhez, vagy nem? — emberi ész meg nem fejtheti, annyi igaz, hogy illy zavarból, mellyben százados institutioink összeomlottak, kibontakozni több, mint emberi feladat. Illy roppant változásoknál, kivált még a’ következményeket is ide értve, meg áll az ész, és kérdi, mikor és miként fogunk ez óriási chaosból tisztára jutni.” [15]

Szűcs Sámuel a szabadságharc egy rosszmemlékű csatájában is részt vesz. Jegyzetei talán országos vonatkozásban is adnak a szabadságharc történetéhez újabb anyagot:

1849. „január 4-én reggel 9 óra tájban megindítottunk. Körülbelül délután 2 óra tájban elértük a’ kassai partra, Perczel Sándor már akkor meg-

támadta Schlicket, az ágyúzást egy órával az előtt hallánk. Mi borsodi veres gyalogosak az előcsatázók közt indultunk az ellenségre nagy lelkesedéssel és bátor elszánással. Ám de a' mi jó akaratunk nem koszorúztatott sikerrel. Schlicknek erős tűzérége keresztűzbe vette táborunkat, 's a' hunyadi huszárok' egy része, 's hevesi lovas nemzetörök megfutamodtak, 's ezen ujoncz tábort zavarba hozták, és sűrű tüzelés miatt, a' már különben is megbomlott sereg csúfosan elszaladt, 's retirálásra számítás nem történvén, senki által össze nem szedetett... az előcsatázók között valék, a' borsodi veres gyalogosok' első századának negyedik osztályában, és reánk a' császáriak mindjárt tüzet adtak puskáikból, a' golyók felettünk röppentek el. A' mieink is lőttek az ellenre, megfutamodott honvédeinkre pedig kiabáltunk, hogy ne retiráljanak. Nem sokára irányomban is ment el ágyú golyó, jobbról pedig röppentyű szökött fel a' légbé, ezután pedig ugyancsak sűrűn jártak az ágyú golyók jobb és bal felől. Kevés idő múlva mindenütt futókat láttam, mert az ágyúzás folytonosan tartva, borzasztó jelenet volt a' néki vadult és minden gazda nélküli lovak' rohanása. — Ezután is több ízben süvítettek el ágyú golyók mellettem mind két oldalról. Láttam számos gyávákat, kik csákójukat, bornyújokat, sőt még fegyvereiket is elhajítják, nem gondolva meg, hogy minden eldobott fegyver ellenünk leszen használandó. Megdöbbenett a' dolog gyalázatossága és még inkább szilárdítá elhatározásomat, csak fegyverrel halni meg..." [16]

A naplóíró a szégyenletes kassai csata estéjén néhány társával Szinára ment szállni. Ugyanabban a házban szállt meg, ahol Mészáros Lázár, a hadügyminiszter [17].

A napló a szabadságharc minden eseményéről tájékoztat. Azt természetesen kell tartanunk, hogy a városi és megyei eseményekről értesülései jobbak.

A szabadságharc alatt Miskolc többször gazdát cserél. Jegyzeteiben ezekről egészen részletesen beszél. Miskolc visszavételéről Szemere Bertalan Felső-Magyarország tejhatalmú biztos plakátot tesz közzé. Szemere valamennyi kiadott plakátjáról ugyancsak megemlékezik a naplóíró. Az események gyorsaságának megfelelően az események feletti elmélkedés helyett gyakran színté távirati stílusban jegyzi le egy-egy nap eseményeit. Elsősorban tőle tudhatjuk meg, hogy Dembinszky, Görgey, Guyon, Kmetty és seregei megfordultak Miskolcon [18].

1849. április 14-én feljegyzi a nagy történeti eseményt, a Habsburg-ház trónfosztását [19].

A trónfosztás hivatalos következményei azonban csak április 30-án jutnak el Miskolcra. Ezen a napon ugyanis a' bizottmányi ülésben kihirdették a' császári család' arcképei eltávolítatni, minden jelek, mellyek azon családdali viszonyra vonatkoznak, megsemmisíteni határozattak." [20].

Tükrözi ez a napló a szabadságharc bukása utáni országos és helyi állapotokat. A miskolci polgárok többsége nem mondott le reményeiről. Az 1859-es olasz, francia háború az osztrákok ellen a reményeket csak még jobban feltüzelhette. A háború eredménye „lett — írja Szűcs Sámuel — Lombardiának elvesztése; az alattvalókra, köztük a' magyarokra is, a' hadi költségeknek, bár okai távolról sem valánk, nyakunkba zakkantása, a' bélyeg -

1650.

e.

Miskolcz kezünkben van!

Szemere Bertalan Miskolczról, febr. 6-áról a honvédelmi bizottsmány elnökéhez következő tudósítást küldött:

Ismét Miskolczról írhatok, hova a hadsereg egy része ma délután vonult be a népnek öröm könnyei között, mióta az ellenség fergetege át ment életén, azóta még lángolóbban ég hazafisága. Egy huszár lovagolt mellettem, és azt is üdvözölték, élteték, csókolták még köpbőnyegét is; a nép tömegben indult előnkbe, üdvözítőknak, megváltóknak nevezett, szóval, ez valami szivreható látvány volt, nem láttam embert, ki nem sírt örömeiben. Megjegyzem, miképen csak akkor tudta meg a város jövetelünket, midőn az Ongai parton feltűnt a szép sereg.

Február 2-dik 3-ka között Guyon serege Iglón halt. Az árulók — Rumánt és Harikoczit nevezik fejüknek — éjjel az ellenséget a város közelébe vezérlék. A várost az ellenség több helyen röppentyűvel fel is gyújtá, de Guyon nem volt rest seregének rendezésében, mint az árulók kiűzésében sem. Az ellent minden nyert helyzetéből hőiesen kiverte, és űzte Szepes-Váralyáig. Holtakban és sebesültekben számlál 30 — 40et, az ellenség 200-at. Elfoglalt 1 ágyut és sok ezer röppentyűket, mi becses foglalmány. Nem kétlem e vidéken ez csak kezdete folytonos és nagyszerű győzelmeknek.

Kelt Debreczenben Febr. 8-kán 1849.

a honvédelmi bizottsmány nevében
Kossuth Lajos elnök

Agom Debreczen város helytartó-judaitában

*Miskolcz kezünkben van! — Szemere Bertalan jelentése
Miskolc visszavételéről.*

Örömhír.

Felsőmagyarország nemsokára szabad lesz az ellenségtől. Itten keze rá nehezedik az ellenség rabló csoportjára.

Iglónál diadalunk volt. Görgey serege megverte Schlicket, elvette ágyút, elvett sok ezer lüszes löpentyűt. Az árulók által éjjel vezetett ellenség sikerült meggyújtani a várost, de meg is lakolt erette.

Branyczkánál, Febr. 5-én ismét győztünk. Delutani 1 órától éjfél 12 óráig tartott a csata. Huszonhárom hegyi s roppant erős állomásból verte ki vitéz seregünk az ellenséget. Kaptunk ágyukat és sok foglyot, az ellenség rendetlenül futott meg. Minden magyar hová is egy hős volt. Egy sem hátrált. Az ágyuk ellen szuronyral rohantak.

Nincs melegsége az ellenségnek, eltöröltetik a föld színeről. A csata piaczon itt 500 esett el.

Guyon volt a vezér mindenütt.

Február 6-án elfoglalta Eperjest.

Hidas-Némethinél a múlt éjjel volt csata. Seregünk az égő, a lángoló hidon ált rohant az ellenség után, mely Kassára nyakrafőre szaladt. Klapka vezérlete alatt itt is dandalmasan megy hadunk előre.

A nép ha felkel, ha a szűk ellenséget elfogdossa; ha eltakarít előre életmet; ha elküldi utból a fuvart, ilyen módon el kell vesznie a rabló ellenségnek, mert nem mehet, mert nem ehetik, mert pogyászat elveszítven, nem marad semmitje, sem vedeni, sem táplálni magát.

Tehát-ébreu legyünk! Kelj fel millió karu nép!

Eljen a magyar szabadság és függetlenség!

Miskolcz, Február 9. 1849.

Szemere Bertalan.

Magyarország és a Károlyi és az országos honvédelmi bizottságok által.

Örömhír. — Szemere Bertalan egyik híres plakátja.

és illetékeknek felemelése. Keserű csalatkozás ismét é sokat szenvedett házára nézve, felszabadulása iránt támasztott vérmes reményei után!!! (sic!) A' hadsereg a' háborúban önkéntesekkel volt szaporítandó, nagy ígéretek tétetvén, a' népnek legallyasabb része bé is állott." [21].

A krónikaíró reményei — az országéval együtt — fokozódtak az októberi diploma után: „A' lefolyt 1860-dik évvel hazánknak igen nevezetes korszak nyílt meg; a' már több, mint egy évtized óta szellemileg, 's anyagilag leigázott nemzet remélte, hogy a sors megelégedendi a' reámért csapásokat, bízva egyszersmind a politicalai conjuctúrákban újévre alkotmányt remélt; azonban nem történt semmi; nem, még csak a legkissebb tágítás sem a' bennünket szorító rabszíjjakon, mindezek nevelék a' nyugtalanságot. Octóber 20-án kelt diploma a' birodalom különösen pedig hazánk' jövőjének rendezése iránt, melly a' nemzetet ki nem elégíté..." [22]

A megyében továbbtart az ellenállás. A passzív rezisztencia álláspontja itt néha határozott alakot is ölt. 1861. május 6-án Palóczynak, a város nagy országgyűlési követének a szinte már nemzeti demonstrációvá emelkedett temetése után néhány nappal „a' bizottmányi ülésben az abszolút kormány által sürgetett törvénytelen adóra nézve határozatott, miként annak bevételehez nemcsak segédkezeket nem nyújtunk; de mindaz hazaárulás bűnével bélyegeztetik, a' ki azt akár befizetendi, akár behajtásához közre működend..." [23] (A kiemelés Szücs Sámueltól való.)

Ugyanez az ülés még olyan határozatot is hoz, hogy mindazokat, akik már az adót befizették, a város köteles kárpótolni.

A végtére is megszületett kiegyezés a város lakóinak a kedélyét nem nyugtatta meg egyöntetűen. A miskolci kaszinóból Deák Ferencnek üdvözlő táviratokat küldtek, a házakat az alkotmányos élet kibontakozása reményében kivilágították, de „a' kivilágított ablakok betörése czáfolhatatlanul igazolá, hogy sokan nem bíztak a' felmerülő eseményekben". (Sz. S. kiemelése) [24]. A kedélyek azonban tovább sem nyugodtak meg. A 48-as eszmék még 1868-ban is hódítottak. Szinte a városi iparos réteg első politikai jellegű megmozdulását vélhetjük felfedezni a napló egy 1868-ban írt megjegyzéséből:

„A' miskolci balpárt a' g. Vay házban, a' piaczon gyülekezeti helyet nyitott, a' tímárok áruhelyén pedig vasárnaponként összejöveteleket tartott, ezt az ablakon kitűzött nemzeti nagy zászlóval adá hírül, mellyen a' magyar czimer korona nélkül volt festve, ezen botrány a' városi százkettős képviselői testület gyűlésén is felhozatván, utóbb koronás zászlóval cseréltetett fel." [25] (Sz. S. kiemelés)

A szabadságharcot követő véres események a város lakosságát felháborították. A napló egyes adatai arra utalnak, hogy a lakosság nem szemlélte tétlenül a féktelen terror dühöngését. Szücs maga is aggódva és mélységes haraggal figyelte hazája rossz sorsát. Meggyőződését a több alkalommal is ismétlődő uralkodói látogatások pompája sem változtatta meg. Éberén figyel és jegyzi azokat az eseményeket, amelyek akár csak a legkisebb ellenállásra is utalnak. Nincs megelégedve a kiegyezés utáni politikai helyzettel sem. Ellenzéki töltésű szavai még a kiegyezés után is vádolják a kormányt:

„Valódi kormány képes férfaink nincsenek. 1867-ben az ország kormánya ön magunknak adatott vissza; ime! erőnk túlbecslése, a' mindent egy-

szerre létesíteni kívánó hiúság, az egyedül csak papíron számítás pénzügyi tekintetben; a' külföldieskedés, az elméletek utáni kapkodás, a' hivataloknak kegyenczek részére osztogatása, az elnökségeknek alkalmatlan egyénekekkel betöltése az igazgatási, s törvénykezési téren, — olly siralmas helyzetbe vezették hazánkat, minőben sokak ítélete szerint, még az abszolutizmus alatt sem volt." [26].

Az imént idézett szubjektív jellegű megnyilatkozás nagyszerű fényt vet Borsod és inkább Miskolc kismemesi érte'miségének politikai felfogására a dualizmus korában.

Március 15-ét, október 6-át minden esztendőben megünneplik. Szemere Bertalan halála után az ünnepség egyik legközpontibb programja a szabadságharc belügyminisztere sírjának megkoszorúzása. Az idő múlásával a forradalmi események, a rémuralom hónapjai a város lakossága többségében feledésbe merülhettek. A nyolcvanas évek márciusi és októberi ünnepségei után Szűcs Sámuel gyakran fájdalmasan marasztalja el a város lakosságát „álmossga" miatt, amiért nem vesz részt ezeken a megemlékező ünnepségeken, s hovatovább már csak a diákság emlékezik a dicső napokra.

Az elfeledkezés bűnével azonban mégsem lehetett vádolni a város valamennyi polgárát. A Borsod megyei honvéd egyletben meglehetősen nagy vitát eredményezett 1884-ben Görgey rehabilitációjának a terve:

„A borsodmegyei 1848/9-diki honvédegylet, mint önálló, s úgy felülről mint alulról jövő nyomásnak engedni nem szokott független testület Görgei Artúr rehabilitációját egy általában helytelen és szerencsétlen gondolatnak tartja, s az ellen határozottan tiltakozik. Miután pedig az ő viselt dolgai felett részben a nemzet közvéleménye, részben a történelem már kárhóztató ítéletet hozott; de a tények is ellen bizonyítottak: ennél fogva ezen honvédegylet Görgei Arthúr volt tábornok rehabilitációja kérdését határozottan és mindenkorra visszautasítja [27].

A megszokott évi összefoglalásban a fontosabb adatok között újból előveszi a Görgey-kérdést, s megállapítja, hogy az „nagy mozgalmat idézett elő" [28], de az elítélők sokasága ellenében semmit sem nyom a védők száma.

Kérdés az, hogy kik voltak a honvédegylet tagjai? Nem hiszem, hogy az egyszerűbb emberekből verbuválódott volna. A valószínű az, hogy tagsága többségét az a liberális, kismemesi értelmiség tette ki, amely az egész országban, s éppen ezért megyénkben is fegyverrel szolgálta a szabadságharc idején a függetlenségre törekvő nemzetet.

Szűcs Sámuel napló- és publikált történetírása pozitivista. Szubjektív megjegyzéseire legtöbbször egy-egy év országos, helyi vagy családi eseményeinek összefoglalása alkalmával kerül sor. Ellenzéki felfogása mondatai megfogalmazásánál átszűrődik. Az ugyancsak a Herman Ottó Múzeum őrizte jegyzeteit alább még majd megemlítjük. Ezek között a jegyzetek között található életrajza, s ebben az életrajzban egy mondat, amely ellenzéki voltáról tanúskodik: „Az abszolutizmus alatt ügyvédkedett — 1855-ben osztrák törvényekből vizsgát tenni kényszerítettett." [29] Az említett életrajzot a harmadik személyű előadás ellenére az írás egyezése miatt a napló írója írta. Életét 1888-ig foglalja írásba, tehát halála előtt legfeljebb egy esztendővel írhatta.

Politikai, történeti tisztánlátása élete utolsó éveiben sem hagyja el. Szellemi frissességére semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy halála előtt még értékes adatokat jegyez le naplójába, sőt munkáit a 80-as években kezdi publikálni. A különféle sajtókiadványokat élete utolsó napjáig rendkívül nagy figyelemmel olvashatta, s úgy látszik, nem téved el a dualizmus korának politikai útvesztőjében. Tud tisztán és éretten látni, s már akkor megfogalmazza azokat az ítéleteket, amelyeket a történészek — egy kor teljes ismeretében — csak évtizedek múltán teremtenek meg.

1887 január elsején így elmélkedik az elkövetkező év eshetőségeiről: „Mit hoz reánk az 1887-dik év? ki mondhatná meg bizonyosan? Sokan tartanak... a cholérának újra leendő fellépésétől, én pedig leginkább tartok attól, hogy mivel az öt éves mandatum lépend életbe, még több hiú, üresfejű ember juttand be az országgyűlés képviselő házába, mint jutott eddig. És az országgyűlés éppen nem fogja képviselni a nemzet akaratát; hanem Tisza Kálmán kormányelnökét, — és Ausztriáét.” [30]

1888 végén pedig szinte már XX. századi gondolatokat penget meg: „... az 1848 óta megromlott hazánknak bizony nagy szüksége van bekére, — és benne az európai általános lefegyverkezésre.” [31] (K. I. kiemelés)

Az ország, Miskolc és Szűcs Sámuel balsejtelmei valóra váltak. 1888 végén szinte ugyanazokat a gondolatokat írja le, mint 1887 legelején: „Hazánk jelen évben is elégedetlenségben élt. Az országgyűlés nem segít a polgárok anyagi helyzetén... nagy baj, hogy az országgyűlés tagjainak legnagyobb részében nincs önérzet, mindent megszavaz, valamit csak a kormány elnök Tisza Kálmán, illetve a bécsi camarilla kíván.” [32]

A napló történeti értékére azonban nemcsak az országos eseményeket is érintő jegyzetei utalnak, hanem azok is, amelyek újsággként csak három napig tartottak, de valamelyest tükrözik saját korukat. Erre jellemző az ügyvéd Eördögh István esete. Ő a szabadságharcban mint nemzetőr tiszt vesz részt. A bukás után súlyos anyagi helyzete ellenére sem hajlandó lemondani forradalmi eszméiről. El nem fogták ugyan viselt dolgaiért, de a Bach-korszakbeliekért igen. „A Bach-korszakban tervezett forradalom kedvenc eszméje lévén, arról tudomással bírt, tán némi actióban is lépett, ezért elfogattatván évekig raboskodott” [33] — írja róla Szűcs Sámuel. Ez a tény jelzi a megye néhány emberének tettekben is megnyilvánuló forradalmi szándékát. Néhány évvel később a miskolci diákság a rendszer ellen még „lázongással is próbálkozott” [34]. Erről az eseményről ugyan országos lap is ad hírt, Szűcs Sámuel adatai azonban sokkal mélyebbek és megalapozottabbak.

Az országos adatok mellett nyilván értékesebbek és mélyebbek a napló helyi adatai. Hiábavaló dolog lenne azonban helyi anyaggal is foglalkozni, hiszen Szendrei nagy Miskolc-monográfiájában a napló adatait — hivatkozással — sokszor szószerint felhasználja. Ezek a hivatkozások azonban többnyire Szűcs publikált helytörténeti anyagából valók.

A fentiekkel kettős célt szerettünk volna elérni: egyrészt ismertetni akartuk azokat az országos vonatkozású anyagokat, amelyek ma is kiaknázatlanok, másrészt fel kívántuk hívni a figyelmét a napló történeti értékére.

Meg kell állapítanunk, hogy Szűcs Sámuel precíz naplóvezetése még ma is adhat az országos történeti kutatás számára is új, eddig még nem ismert adatokat, de mindenképpen ad a helytörténeti kutatás számára. Adathalmaza az elmúlt század helyi és országos történetének nagyszerű kronológiája. Valoszinű, hogy naplóját csak önmaga számára készíti, s ezt a maga egészében nem kívánta publikálni. Naplóját publikációiban felhasználja, gyakran szó szerint idézi. Szándéka szerint Miskolc város történetét is fel akarta dolgozni, ebben azonban halála akadályozhatta meg.

Módszere váltakozó. Gyakran csak tényeket rögzít, néha-néha azonban keresi is az okokat, amelyek egy-egy eseményt kiválthattak. A jelen helyzete alapján gyakran keresi a jövő kibontakozásának lehetőségeit. Szubjektív megnyilatkozásai pozitíven értékelendők.

Adatainak áradatát egy évszázad múltán nagyszerűen használhatja a kutató. A napló teljes egészében a XIX. század legizgalmasabb magyar politikai eseményeit állítja az olvasó elé. Precizítására jellemző, hogy gyakran a helyi és országos sajtó egy-egy anyagát is lemásolja. A 70-es évektől kezdve évről évre bejegyzi a gabonaárakat. Ezek ugyan másodlagos, esetleg harmadlagos forrásanyagnak tekinthetők, a kutató munkáját azonban rendkívül megkönnyítetik. Nincs szükség ugyanis az elsődleges forrásanyag felgöngyöltésére.

Szűcs Sámuel és Herman Ottó

Lambrecht Kálmán és Székely Sándor 1920-ban, illetve 1955-ben tud arról a kapcsolatról, amely a Herman-(sic!)családot és a Szűcs-családot összekötötték [35]. Szűcs Sámuel felesége ugyanis Herman Ottó négy évvel idősebb nővére, Herman Henriette. A két család mélyebb, intimebb kapcsolataról egyik író műve sem beszél, s így talán az is feltételezhető, hogy a szerzők erről nem értesülhettek.

Erről az intim, mélyen baráti és rokoni kapcsolatról tanúskodik Szűcs Sámuel naplója. A napló Herman Ottóra vonatkozó adatainak összegyűjtése arról győzött meg, hogy a tudós polihisztorral szemben a nála tizenhat évvel idősebb Szűcs Sámuelben rendkívül nagy tisztelet és megbecsülés élt.

Különösképpen növekedett ez a tisztelet akkor, amikor Herman Ottó már országos hírnévre tett szert. Szűcs Sámuel élete végén többszörösen átolvassa naplóját, s az érdekesebb és nevezetesebb eseményeket — talán csak a maga számára emlékeztetőül — naplója egy-egy lapja felső szélére kiírta. Ezzel a kutató munkáját is megkönnyítette.

A Herman-család 1847-ben költözött Hámorba, s ettől kezdve Hámor és a környező Bükk-hegység jelenti a munkát és a pihenést Herman Ottó számára. A nagy tudós Hámorból való elköltözése után gyakran látogatotat visza, s ilyenkor minden alkalommal felkeresi nővérét. Sógora pedig minden alkalommal feljegyzi Herman Ottó látogatását. Így minden bizonynyal sok olyan adatot is tartalmaz a most ismertetett napló az utolsó polihisztorról, amely eddig nem, vagy kevésbé ismert. Érdekességként szeretnénk még megjegyezni, hogy Herman Ottó családja a közös vezetéknevet két n-nel írta,

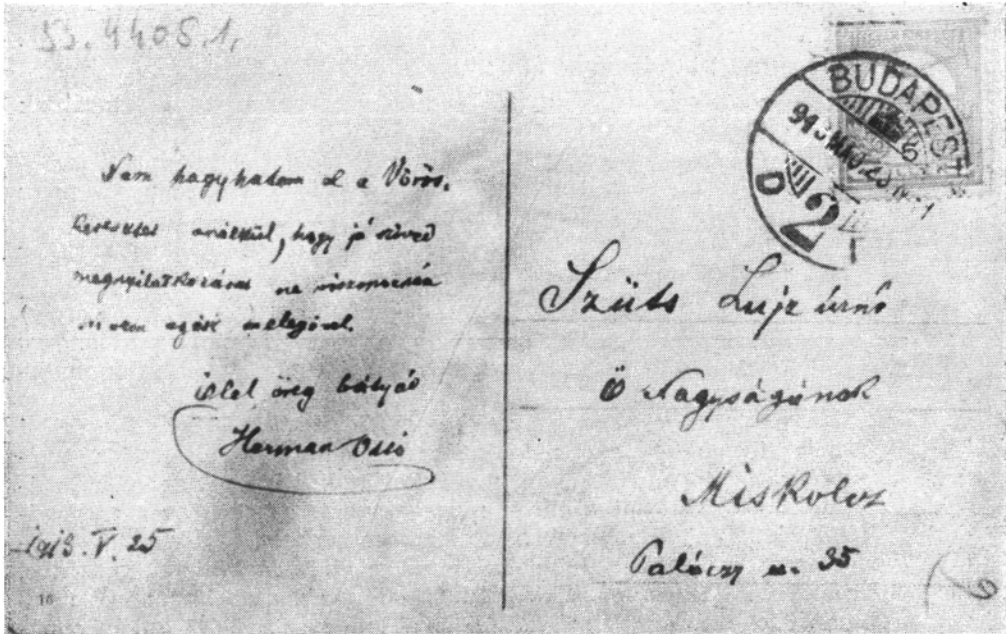
Bad Hídecs.

Hotel Hungaria.

A Borena formáczok hájától
 ezek idővelket ki-venek ne!
 nélek
 Herman Ottó és a felesége.

Hídcsre 1899 Szeptemb. 29

Herman Ottó üdvözlő sorai Szücs Sámuel özvegyéhez.
 Herman Ottó lapja Szücs Sámuel Lujza nevű leányához.

55.4408.1

Van hagyaték a Nőrs.
 Keresetek anélkül, hogy j' nével
 magyilatkorára ne ismeresse
 minden az őt mellyel.

Ölel öreg bátyó
 Herman Ottó

BUDAPEST
 91. MÁJUS 21.

Lujza Lujza úrnő

Ö Hagyságonos

Miskolc

Palócay n. 35

1918. V. 25

s az első fiúnak csak második személynévként adta az Ottó nevet. Szűcs Sámuel az eredeti helyesírású vezetéknevet és az első személynevet használja, s csak később javítja át a Károly nevet Ottóra.

Az első találkozások nem lehettek annyira bensők, mint a későbbiek. 1861. szeptember 19-én „érkezett haza nőm testvére, Hermann Károly Ottó Ragusából, mint végkép' elbocsájtott őrmester, csaknem öt évi szolgálat után.” [36] — írja Szűcs Sámuel. A friss ismeretség miatt a kezdeti megjegyzések még nagyon szűkszavúak, később azonban bővülnek.

1863-ban költözik el Herman Ottó Hámorból Ungvárra, ahol legnagyobb nővére, Ludmilla férje, Scultéty Náthán erdőmesteri állást kap:

„Január 25. Családomra nézve azon emlékezetes nap, mellyen kedves sógorunk — Scultéty Náthánék a' Hámorból Ungvárra költöztek, velök menvén Anyósom és Hermann Károly Ottó sógorom is; nagyon leverő volt reánk nézve ezen kedveseink távozása...” [37].

1869-ben halt meg Herman Ottó édesanyja Ungváron. Róla és a már akkor híres fiáról így nyilatkozik a napló írója:

„Igen mívelt nő volt, gyermekei körüli fáradozását meg is jutalmazá az ég. Négy leányai korán és szerencsésen mentek férjhez. Fájdalom, hogy közülük a' legkissebb csaknem négy évvel ezelőtt hirtelen túl világra szenderült. Fia Hermann Ottó Károly az erdélyi múzeumnál van hivatalban, tudományos képzettségével szép hírt nevet vívott ki magának. Áldás a' még hosszabb életre méltó anya emlékére.” [38]

Szűcs Sámuel és családja gyakran megfordult Hámorban. Látogatásuk gyakoriságának egyik oka a pihenés. Így megemlíti a naplóíró 1873-ban, hogy családjával a nyár derekán kilátogattak Hámorba, s itt találkoztak Ottóval, aki Szűcs Sámuel Béla nevű gyermekével lakott Heuer Frigyesnél. Megjegyzi, hogy Herman Ottó még július elején költözött ki ide „Természet tudományos vizsgálatait a' Hámorban is folytatandó.” [39].

A hosszabb kinttartózkodás után gyakran Herman Ottóval látogatnak be a városba.

1873 nyarát a nagy tudós Hámorban tölthette, s itt Szűcs Sámuel is beletekinthetett az ő nagyigényű, tudományos munkájába. Feltehető, hogy ez a nyár mélyíti el kettőjük között a baráti viszonyt. Ugyanennek az évnek augusztusában írja az első őszintén csodáló sorokat sógoráról, s ugyanakkor jellemzi úgy, ahogyan ma is ismerjük.

„Aug. 15-én d. u. ment el a' Hámorból sógorom Hermann Ottó (Károly) Ó most a' természet tudományos társulat' megbízásából a' haza különböző vidékein tesz vizsgálatokat, és szedi az adatokat a' pókokról irandó munkájához.

Avatatlan előtt szinte nevetségesnek tűnik fel az illy foglalkozás. Látni kell azonban az üvegcsékbe zárt pókjait, tapasztalatairól a legnagyobb gondal, calligraphice írt fogalmazványait, mellyeket helyel helyel gyönyörű rajzokkal illusztrált — s hallani azokróli magyarázatait, azonnal azon meggyőződésre jövünk, hogy a' természetben a' legcsekélyebbnek, legérdektelenebbnek látszó tárgy is nagyszerű a' tudomány világa előtt. Megvagyok győződve, hogy Hermann Ottó sógorom, valamint már eddig elé szép hírt nevet szerzett magának jeles munkái 's felolvasásai és a' „magyar polgár” erdélyi oppo-

sitionális hírlap egykori szerkesztése által, úgy most készülendő művével újabb leveleket tűzend koszorújához.

Sajátságos és nem mindennapi férfiú ő, szabadelvű és független gondolkodással igen sok oldalú és alapos ismeretekkel. Előadása felettébb érdekes.

Felvidítónk volt ő a' szomorú jelenben, midőn a' dúló járványok pusztítják az emberiséget. midőn alig van egészséges ember. Egyszerű öltözete, hosszú haja, s nagy szakála mindjárt feltűnteti benne a' különczöt, kik első látásra és külsőből ítélnek, feledtőbb csalatkozni fognak... Testének edzettsége is meglepő, valamint ügyessége is kitűnő. „Mens sana in corpore sano.” Tőle lett megválásunk érzékeny volt. Nem láttuk őt már 1867 óta, melynek nyarán Hámorban mulatásunk alatt ő is ott volt. Azólta külföldön is utazott, 's az erdélyi múzeum zoológiai osztályának őre is volt. Életmódja 5. 6. évben egyszer enged viszontlátást. Ennyi idő pedig korosabb és gyengébb egyénekre nézve igen sok. Adja Isten, hogy még többször találkozzunk véle, addig is nevedekjék hírben, dicsőségben, mikhez valóban méltó joga van!!!” [40]

A fenti sorok talán nem adnak újabbat életrajzi adatok tekintetében, pozitíven kell azonban értékelnünk azt az őszinte tiszteletet, melyet Szűcs Sámuel Herman Ottó irányában érzett. Az idézet segítségével bepillantathatunk a tudós munkamódszerébe és jellemébe. Szellemessége, vidámsága már ismert volt eddig is, Szűcs naplójának az adata eddigi ismereteinket csak még jobban megerősíti. Valóban a társaság „felvidítója” lehetett.

Herman Ottó ekkor már túl volt a Magyar Polgár című erdélyi lapban írt gyűjtőhatású cikkei miatti sajtópereken. Nem akarva szabadságszeretetét feladni inkább vállalja a kegyelemkenyeret, mint a politikai függőséget. Ugyanebben az évben hiúsult meg egy afrikai tanulmányútja [41].

1875. július 25-től október 30-ig ismét Hámorban kutatott Herman Ottó. Legközelebb csak 1878-ban találkozik újra Szűcs Sámuellel, amikor a miskolci árvíz megtekintésére utazik Miskolcra — csak egy napra. 1879-ben Szűcs Sámuel Emma nevű leánya esküvőjére látogat a tudós Miskolcra. Az esküvői vacsorán a „társaság lelke volt” — jegyzi meg a naplóíró [42].

1883-ban Iglóra utazik, s átutaztában találkozik nővérével és sógorával. Iglóra tart a függetlenségi gyűlésére. Ugyanebben az évben, szeptemberben ismét Miskolcon találkozik a két barát. „Ő most — írja Szűcs Herman Ottóról — a halakról irandó munkájához gyűjti az adatokat, e végett ma volt Hámorban, — Honnét szép példányokat hozott, melyből egyet le is rajzolt.” [43]. Az adatok gyűjtését Sárospatakon is folytatja [44]. 1884. szeptemberében váratlanul érkezik meg a tudós családtag, s vele együtt Hámorba rándulnak ki, s ott megdöbbenve tapasztalják, hogy Hámor műhelyei az új vasgyár konkurrenciája következtében teljesen elpusztultak. A találkozás azonban csak néhány napig tart [45].

Különösképpen bővelkednek a napló Herman Ottóra vonatkozó adatai 1885-ben. Ebben az esztendőben kötött házasságot a tudós Borosnyay Kamillával. Lambrecht idézett könyvében bár hosszasan beszél Herman Ottó házasságáról, a miskolci nővérnek emiatt való örömről azonban nem értesülhetett [46]. Lambrecht szerint a házasságot 1885. július 25-én kötötték

meg, Szűcs Sámuel szerint azonban ez a házasságkötés csak egy nappal később történt meg:

1885. „július 26-n reggeli 8 órakor esküdtek egymásnak kölcsönös házassági hűséget sógorom, Herman Ottó országgyűlési képviselő és Borosnyay Camilla az avasi egyházban — a lehető legnagyobb egyszerűséggel, az esketést Nagy Ignácz lelkész teljesíté, — jelen voltunk én kedves nőmmel, mint a vőlegény nővérevel, leányaimmal és vőmmel. Az eskető lelkéssel együtt véletlenül, — és mindnyájunk, de kivált az esküvő felek nagy örömeire érkezett meg a menyasszony fivére Borosnyay Oskár, pénzügyminiszteri titkár nőjével sz: Rácز Herminnel Rankról, a hol Borosnyay szabadság idejét használta. — A tágas ódon templomban az időnek egy kevésse borult volta mellett, az esküvő valóban megható volt. — De meglepő volt ezen esküvő híre, nemcsak városunkra, hanem egész országra nézve, a lapoknak róla írott sorait sokan csak álírnék tarták, mi hozzánk is érkeztek az ügy miben léttének valóságát kérdező levelek. — Mi ugyan jól ismertük Herman Ottónak a családi életről táplált igen helyes nézeteit, — lépése még is váratlan, de annál örvedetesebb volt reánk nézve. Örvedetesebb annál inkább mivel egy magához minden tekintetben méltó nővel lépett a legszentebb frigyre, — nemes jellemök és nagy műveltségök a legalaposabb biztosítékok arra, hogy egymást élők végéig kölcsönösen igyekezendek boldogítani. Adja Isten, hogy e földön lehető legnagyobb boldogságot elérjék, és ezt az emberi kor magas határáig élvezzék!!!

Ottó és Camilla még tegnap esti vonattal érkeztek meg, — a vacsorán együtt voltunk velök Emma leányoméknál, ebéden ugyan ott a mai napon. A boldog új párok még ma este felé kiköltöztek a Hámorba, kikisérték őket Emmáék és Borosnyayék, ez utóbbiak 27-én Rankra visszaütaztak.

Ottó házassága főképp nőmre és Luiz leányomra nézve volt meglepő, ugyan is Ottó f. hó 22-én érkezett levelében Emma leányomat házasságra leendő lépéséről olly útasítással értesíté, hogy erről csak is ő és férje, továbbá én és az esketésre felkérendő lelkész vegyenek még most tudomást, és ő nejevel együtt csak is az esketés megtörténte után mutatandják bé magokat nőmnél 's Luiz leányomnál mint már házasok. — E tervöket azonban megváltoztatták, mert még 25-én megjelentek nálunk, — nőm és leányom rendkívül meg voltak lepetve, eleinte hinni sem akarták, hogy Ottó és az általa bemutatott nő jegyesek; miután azonban az előzményekről értesítettek, nagy lett örömök. Kevés órákig együtt létel után nagyon megszerették a mívelt és rokonszenves nőt.

Meg kell még jegyeznem, hogy Camilla édesatyja Borosnyay László 1848/9-iki honvéd hadbíró volt, ki az újabb honvédség beáltával ismét hadbíró lett. Fájdalom! visszanyert őrnagyi rangjáról éppen akkor jött meg az értesíté, midőn már ravatalon feküdt... Camilláról még kell említenem, hogy irodalmi téren is működött, s ez által voná magára Ottó figyelmét. Budapesten tartott felolvasást is, az ipartanítói vizsgát is letette, ezeken kívül a házi asszonyi teendőkbén is teljes jártassággal bír.” [47]

A házasságot követő napokban a Szűcs-család gyakran kilátogat Hámorba, sőt augusztus 5-én néhány hetes üdülésre ki is költözik a család. A részletes beszámolóból egyetlen megjegyzés hívja fel az olvasó figyelmét: „Her-

man Ottó sógorom és kedves neje társasága a legszebb órákat szerzé számunkra...” [48]

Az ekkor már idős Szücs Sámuel gyakran figyelgette a még itt és ekkor is munkálkodó Herman Ottót. Bár életrajzírójától tudjuk, hogy halászati könyvét itt írta Hámorban [49], mégsem szabad figyelmen kívül hagynunk Szücs erre vonatkozó adatait. A gyakori találkozás mindig kellemes, de hasznos is volt az érdeklődő család számára. A találkozások és az együttlét kellemes órái mellett Herman Ottó nem feledkezett meg munkájáról sem. Erről tanúskodik egy apró megjegyzés:

„Herman Ottó sógorom, — nemcsak kedves nejének és minékünk élt itt, hanem a tudománynak is, szorgalmasan dolgozván halászati munkáján, mellyhez gyönyörű rajzai vannak. — E mellett tényleg is gyakorolta a halászatot, fogván már itt léte óta 450 pisztrángot.” [50]

A Szücs- és a Herman-család közösen látogatják meg a diósgyőri vasgyárat. A tudós unokaöccse, Herman Hugó kalauzolta az érdeklődőket. Szeptember 17-e után a napló tanúsága szerint az új pár néhány napig még Miskolcon tartózkodik. Szeptember 23-án tértek vissza pesti otthonukba. Ekkorra már Szücs Sámuel is Budapesten van. Örömmel és nagy elismeréssel szemléli meg az országos kiállítást. A látottakat szorgalmasan és rendkívül részletesen lejegyzi, s nem feledkezik meg az előtte nagy tiszteletben álló sógora kiállítási anyagának a megtekintéséről sem. Herman Ottó ezen a kiállításon a magyar halászat, különösképpen a balatoni halászat témakörét dolgozza fel. A vízi növények, az állatok „érdekes sorozata”, a bejáratnál „elmésen drapírozott könnyebb és nehezebb fonású” hálók, halászbárkák, egy kétszáz éves fa törzéből kivájt csónak lekötik a látogató figyelmét. [51]

A két család között a kapcsolat Herman Ottó házassága után is mély volt. December elsején a tudós felesége Miskolcra utazott, mert a férj Bécsbe távozott halászati könyve ügyében. December 27-én már mindketten meglátogatják Szücséket, a polihistor innen továbbutazik, feleségét pedig itt hagyja. Később visszatért, s csak január 4-én utaznak Budapestre. 1886. áprilisában Miskolcon, szeptemberében pedig Budapesten találkoznak, de szeptember végén Herman Ottó és felesége Hámorba utaznak „üdülés végett”. Szeptember 28-án Hámorban találkoznak, s „vélők annyival inkább jó napokat töltöttünk, — írja a krónikás — mivel Ottó halászati munkáját mostanában bevégezte. [52]

Október 5-én és 6-án ismét Miskolcon találjuk a Herman-házaspárt, 7-én azonban már utaznak Budapestre.

1886 karácsonyát Miskolcon, az újesztendő első napját pedig Hámorban töltik. [53]

Herman Ottónak a szegedi képviselőválasztáson való bukása nagyon megindíthatta a naplóíró. Naplójában — kifejezetten unokái számára leírja azokat a nyilatkozatokat, amelyeket Kossuth Lajos és Kossuth Ferenc a bukással kapcsolatban tettek. Tiszteletreméltó a fiatalabb Kossuth nyilatkozata is, de még többet mond a turini remetée: „Herman Ottó bukása nagyon elkeserített. Undorító dolog, hogy még az illy értékű ember is meg-

bukhatik Magyar országon egy dominus vobiscum nullitással szemben, még pedig a magyar Szegeden, kérem Szegeden! valóságos scandalum!” [54]

A „dominus vobiscum nullitás” a rókusi plébános Ivankovics János, aki Szűcs szerint se nem szónok, se nem politikus. Amilyen fájdalommal ír Szűcs Sámuel Herman Ottó nem érdemelt képviselőjelölti bukásáról 1887-ben, annyira örömmel tölti el két esztendő múlva a tudós-politikus törökszentmiklósi sikere: „Örül ennek minden jó hazafi — állapítja meg a naplóíró —, mert ebben az igazság diadalát látja, az ő bukását úgy szólván az egész ország sajnálta, sajnálta a jelen legnagyobb magyarja, Kossuth Lajos (sic!) is... [55]

Szűcsék minden gondolatát 1889-től Herman Ottó betegsége foglalja le [56]. A betegséggel kapcsolatos gondok váltják ki a naplóíróból a most már befutott tudós, politikus életművének máig is reális, de szűkszavú értékelését:

„Herman Ottó betegsége miatt mi is nagy félelmet állottunk ki, mert az ő élete, egészsége mi előttünk, de a tudomány és a haza előtt, sőt külföldön is igen becses.” [57]

Később, utolsó találkozásukkor, amikor naplójában a teljes gyógyulást kívánja sógorának, akkor újból elismétli gondolatát. Gyógyuljon meg minél előbb, hogy még sok hasznot hajthasson a magyar tudománynak és a hazának. Herman Ottó és felesége a gleichenbergi gyógyító pihenés után Miskolcon folytatják a pihenést. 1889. szeptember 19-én érkeznek Miskolcra és október 2-án utaznak haza Budapestre. Sajnálattal jegyzi meg a naplóíró, hogy a Herman-házaspár ittléte idején igen rossz volt az idő, állandóan esett, s így a szüretre sem tudtak kilátogatni, mert a jó feleség nem akarta férje egészségét kockáztatni. Az orvos teljes nyugalmat ajánlott a tudósnak, s még a tudományos munkától is eltiltotta.

Ez volt utolsó találkozásuk. November 24-én este nem a tudós, hanem az ő életéért aggódó Szűcs Sámuel távozott el az élők sorából. Temetésén, november 26-án Herman Ottó is megjelent.

Szűcs Sámuel naplója Herman Ottóra vonatkozó adatainak vázlatos ismertetése után feltétlenül fel kell vetnünk a kérdést, hogy bővítik-e ezek az adatok szükséges ismereteinket az utolsó polihisztorról.

Úgy véljük, hogy igen. Igaz ugyan, hogy az életrajzi adatokat Lambrecht Kálmán és Székely Sándor már részletesen feldolgozzák, ezek az adatok azonban inkább a tudós, a politikus életrajzi adatai, hiányzik azonban belőle a családi élet intim szépsége. Úgy véljük, ezek is hozzátartoznak egy teljes emberi élethez.

Herman Ottó, tudományos és politikai munkája szempontjából tehát nem olyan jelentősek, mint azt hinni szeretttük volna, családi élete szempontjából azonban mindenképpen érdekesek és hézagpótlók. Így ismertetésük, esetleges szövegkiadásuk mindenképpen megérné a fáradságot.

Az adatok nagyszerűen világítanak rá arra, hogy a családban Herman Ottó gyakran volt a „társaság lelke”. Munkájáról sokszor és színesen tájékoztatta az érdeklődő rokonságot. A családban egyenrangú tag volt. Nem pályázott megbecsülésre, de megkapta. A család tagjai őszintén tisztelték

benne a tudóst, a politikust, de magukénak érezték, mint a család bármelyik tagját.

Herman Ottó tudományos és politikai munkáját sokan értékelték már, emberségének azonban minden bizonnyal Szücs Sámuel volt az első krónikása. Adatait ezért kell örömmel fogadnunk.

Szücs Sámuel munkásságának értékelése

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy itt a naplóról való ismertetésünknek csak az első részét közölhattük. Így itt sem beszélhattunk a napló egyéb, s talán az előbbiekhöz hasonlóan fontos értékeiről. Ennek ellenére szeretnénk néhány szót szólni Szücs Sámuel életművének értékéről.

Naplója tanúságtétele szerint gyenge testi felépítésű ember. Hetven éves születése napján örömmel emlékezik meg arról, hogy ilyen gyenge szervezettel viszonylagosan nagyobb kort ért meg. Ennek ellenére súlyosabb betegségek nem kínozták. Magatartására az általános szerénység volt jellemző. Naplójában soha egyetlen sort nem lehet olvasni, amelyből az író becsúgyát vagy akár önbizalmának a legkisebb megnyilvánulását is kiolvashattuk volna. Korának nagy politikai és fegyveres harcai előbb lelkesedést, aktivitást, később pedig állhatatos elvhűséget váltottak ki belőle.

Irodalmi, történeti ismeretei viszonylagosan korán kialakulhattak benne. A korabeli oktatáspolitikában azonban a magyar előtt elsőbbséget biztosított a klasszikus ismereteknek. A klasszikus ismeretek azonban — a tanítás módjához képest — katekizáló rendszere miatt, amit már fiatal korában elmarasztal — nagyobb érzelmi hatást nem válthattak ki benne.

Véleménye szerint későn ismeri meg a magyar történelem és irodalomtörténet nagy eseményeit és hírességeit. A passzív szemléletből hamarosan aktív szemléletbe tér át. A miskolci református iskolában tagja lesz az önképzőkörnek, amely más vidéki városokhoz hasonlóan egy-egy vidék nemzeti igényeinek az ébrentartója. Tagja a Major utcai tudós társaságnak, amelynek tagjai a nemzeti függetlenségre való törekvés szellemében tervezhették nemzeti jövőjét [58]. Valószínűleg apja, idősebb Szücs Sámuel hatására kezdi életének eseményeit naplójában lejegyezni. Ez azonban kezdetben kizárólagosan csak egyéni célokat szolgálhatott, csak később, főleg öreg korában tudatosulhatott írójában a történetírói jelleg, de így is csak önmaga vagy családtagjai számára írhatta. Szücs Sámuel élete alkonyán mérhette csak fel, hogy egy történelmi korban élt, s szemtanúja lehetett a magyar gazdasági, társadalmi és kulturális élet legnagyobb küzdelmeinek. A Pesti Hírlapnak adott tudósításai adhatták meg a naplóírónak az indítékot arra, hogy életének, az egész magyar társadalom korabeli életének, politikai harcainak, kulturális küzdelmeinek jelentősebb eseményeit leírja, s ezeket az írásokat később részben publikálja is.

S itt ismételtelen kell hangsúlyoznunk, hogy a napló nem személyes, hanem általános jellegű. Nem a szubjektív, lelki-érzelmi harcok gyűjteménye

(ez legkevésbé), hanem az egész magyar társadalom múlt századi harcainak hú tükre.

Nem célszerűtlen dolog megvizsgálnunk Szűcs Sámuel politikai magatartását, hiszen kora, s azon belül is a szabadságharc időszakasa olyan történeti pont, amely mellett vagy ellen valamennyi gondolkozó magyar állást foglalt. Nem kétséges, hogy Szűcs korának kisnemesi értelmiségéhez méltón a haladó erők mellett foglalt állást. A szabadságharc idején maga is fegyvert fog. A bukás után, mert egy darabig a hivatali esküt nem hajlandó letenni, magánügvédi praxist folytat. A kiegyezést, mint szükséges rosszat elfogadja. Elveit azonban a dualizmus korában sem adja fel. Történetírói munkássága, kiadatlan naplójának lapjai bizonyítják, hogy élete végéig Kossuth eszméi éltetik. Republikánus nem volt.

Ilyen politikai szemlélettel volt ő a múlt század nagy része politikai harcainak krónikása. Ferenc Józsefet királynak tiszteli a koronázás után, de elítéli benne a szabadságharc elnyomóját, s miskolci látogatásai idején a kíváncsi tömeg érdeklődését, annak különféle megnyilatkozásait nevetésgesnek tartja. Naplója primer forrásanyag. Hisszük, hogy sok olyan adatot is tartalmaz, ami eddigi ismereteinket hasznosan egészítheti ki. A szabadságharc és előzményei kivételével — különösképpen a városi történeti adatok lejegyzésénél pozitívista. Az eseményekhez egyéni véleményt nem fűz. Jellemző, hogy míg a szabadságharc egyes eseményeihez naplójában kommentárt is fűz, addig Ferenc József érkezésekor kizárólagosan a tényeket írja le minden érzelmi megnyilvánulás nélkül.

Naplóköteteteinek sok megjegyzését használta fel Szendrey. Egy részét maga Szűcs Sámuel publikálta, a jegyzetek jelentékeny többsége azonban még teljesen ismeretlen.

Történeti érdeklődése, országgyűlési tapasztalatai, precíz adatgyűjtése tiszteletreméltók. Rokoni, baráti kapcsolatai — amelyekről az ismertetés másik részében szeretnénk szólni — naplója révén még nyilván sok új adatot adhatnak egy-egy speciális kérdés kutatóinak a múlt század nagy politikusairól, tudósairól, művészeiről.

Végül fel kell vetnünk még egy kérdést. Van-e naplónak irodalmi értéke?

Szűcs Sámuel nem volt író. Korai, elsősorban azonban önképzőköri próbálkozásai elárulják, hogy irodalmi sikerek felé való törekvés nem állhatott távol tőle. Mégis csak forrásértéke volna ennek a hatalmas munkának? Kétségtelen, hogy elsősorban ez. Naplójának egy-egy fejezete néha-néha arról is tanúskodik, hogy írója szépirói szempontokat is tartott maga előtt. Az árvizek leírása, a kassai csatáról való tudósítás, vagy naplójának önéletrajzi írása, pesti vagy bécsi útjainak jegyzetanyaga már szépirodalmi törekvéseket árul el. Különösen a nagyobb eseményeknél tapasztalhatjuk ezt az emelkedettebb stílusra való törekvést. Azokat az országgyűléseket, amelyeken ő is részt vett mint jegyző vagy magánember, színesebben, elevenebben írja le. Történetírása ilyenkor hasonlít a görög-latin történetírás gyakorlataira. Az elhangzott beszédeket vázlatosan ismerteti, élményeit gördülékenyen, olvasmányosan írja le. Nem állíthatjuk róla, hogy írói egyéniség, de

azt igen, hogy igyekezett művészi módon írni. Szépírói törekvései azonban nem kisebbítik naplója hitelességének értékét.

S itt Gyenis Vilmos véleményére kell felhívni a figyelmet: „A szakirodalom jó ideig kizáróan „forrásértéke” miatt tartotta számon az emlékirást, csak az utóbbi évtizedekben emelte irodalmi rangra legkiemelkedőbb darabjait. Ma már fő vonásokban nyilvánvaló, hogy a nagyszámban felbukkanó diárium, napló, alkalmi beszámoló, önéletírás, emlékirat és vallomás összességében is fontos szerepet játszik a széprőza alakulásában, fejlődésében.” [59]

Gyenis idézett tanulmányában a parasztkrónika kérdésével foglalkozik. Itt egy nyilván magasabb műveltségi szinten álló, XIX. századi kismemesi naplóról van szó. Úgy véljük, hogy helyi keretek között Szűcs Sámuelnek a szépírók között is helyet kell kapnia. Naplójában sajátosan keveredik a történettudományi és a széprőzai elem, s ha tekintetbe vesszük azt a tényt is, hogy naplója egyes fejezeteit vagy történettudományi kutatásainak eredményeit a helyi sajtóban közzé is tette, akkor el kell ismernünk, hogy ez a napló és az írója is játszott szerepet a szépirodalom, vagy általában a prózairodalom fejlesztésében. Ugyanakkor azonban nem szabad elfeledkeznünk az élete végén írt és az Uram bátyám című vicclapban közzétett néhány anekdotájáról sem.

A legjelentősebb naplók, memoárok irodalomtörténeti rangjának megítélése mellett — ahogyan Gyenis állítja — az alacsonyabb szintűek megítélése „még legfeljebb csak a feltárás stádiumában van”. Úgy véljük ehhez a feltáró munkához ennek a naplónak az ismertetése is hozzájárult. Történettudományi, irodalomtörténeti értékeinek megállapításához az első és legfontosabb lépés az volna, ha a naplót néhány teljesen jellegtelen részlet mellőzésével kiadnánk.

Egy esetleges helyi irodalomtörténeti munka összeállításánál az ilyen szempontból is értékesnek tartható napló részletes tárgyalása mindenképpen indokolt lenne. Csorba Zoltán Miskolc és Borsod az irodalomban című könyvében éppen csak megemlíti Szűcs Sámuel nevét irodalomtörténeti kutatásai és közleményei terén elért eredményeiért. [60]

Talán nem túlozzuk el a napló értékét akkor, ha arra teszünk itt javaslatot, hogy a Miskolcra egyre határozottabban irányt vevő helytörténeti kutatás a Szűcs Sámuel-napló teljes kiadását tűzze ki célul. A hangyaszorgalmú, precíz naplóíró műve értékei miatt mindenképpen megérdemelne a tiszteletnek ezt a megnyilvánulási formáját. Ha ez az ismertetés ebben az ügyben csak egy kicsiny segítséget is adott, akkor már el is érte a célját.

Kilián István

JEGYZETEK

Az ismertetés II. részét a Herman Ottó Múzeum következő évkönyvében közöljük.

A napló egyes részleteinek szószerinti közlésénél ragaszkodtunk az eredeti helyesíráshoz.

- [1] Leszih Andor: Régi miskolci krónikások (Borsodi Szemle 1959. III. évf. 3. sz. 23—24. 1.)
 2. Leltári szám: HOM archivum 53. 4390. 2—14.
 Az egyes kötetek adatai: A napló lapjait Sz. S. számozta.

Méret	idő	összlapszám
I. 20x13 cm	1835. márc. 2—1839. szept. 12.	180 lap
II. „	1839. szept. 28—1841. nov. 11.	165 lap
III. „	1841. nov. 13—1843. júl. 13.	184 lap
IV. „	1843. júl. 14—1844. jún. 29.	164 lap
V. 18,5x11 cm	1844. júl. 3—1849. ápr. 3.	188 lap
VI. „	1849. május 1—1856. május 12.	186 lap
VII. „	1859. május 27—1862. szept. 30.	188 lap
VIII. „	1862. okt. 2—1868. aug. 29.	186 lap
IX. „	1868. szept. 13—1873. szept. 18.	206 lap
X. 17x10 cm	1873. szept. 27—1881. aug. 31.	373 lap
XI. „	1881. szept. 1—1885. május 30.	484 lap
XII. „	1885. június 5—1888. ápr. 10.	464 lap
XIII. „	1888. ápr. 12—1889. okt. 21. (188-től 198 lapig a Sz. S.-ről szóló sajtónekrológok.)	187 lapig írva.

- [3] Szűcs Sámuel naplójának egy részét már ismertette: Bodgál Ferenc: Szűcs Sámuel lengyelországi utazása 1839-ben BSz. 1963. 2. sz.
- [4] Életrajzi adatai megtalálhatók:
 a) Szűcs Sámuel naplója (a továbbiakban Sz. S.) IV. 55—92.
 b) Borsodmegyei lapok (a továbbiakban Bml) 1889. 95. sz. nov. 26.
 c) Bodgál Ferenc: i. m.
 d) Sz. S. önéletrajza HOM archivum: Lelt. sz.: 53. 4390. 21. L. itt 29. sz. jegyzet.
 e) Szendrei János: Miskolc város története V. 359—60. 1.
- [5] Idősebb Szűcs Sámuel naplója: HOM archivum. Lelt. sz.: 40/1905. (1787—1813. ápr. 26.) Sz. S. megemlékezik apjáról: XIII. 62. 1
- [6] A Miskolci Tudományos Könyvtár rendezetlen könyvanyagából. Az önképző-társulat naplója, amelyet a díjnyertes művek bejegyzésére használtak az 1836/37-es tanévben. Az 1837/38-as tanévnek csak a címlapja van meg. Ezt már üres lapok követik. Sz. S. neve található: 3., 55 (Telegdy Pál: Várna c. költeményének a bírálata), 64—65 (Sz. S. Erőny című költeménye, 68—71.) Sz. S. Zríni című költeménye) 71—75 (Sz. S. Halhatatlanság című értekezése), 75—76 (Mi a legfőbb jó? című díjnyertes költeménye), 93 (a dolgozó társak nevei között) lapokon. Az önképzőkori napló még nem ismertetett. Bodolay Géza sem ismeri. L. Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785—1848. Budapest, 1963.
- [7] Publikált történeti és irodalomtörténeti és egyéb munkái: L. Szendrei: i. m.: IV. 259—260. 1, valamint Sz. S. önéletírása.
 1. 1848. második felében a Pesti Hírlap miskolci levelezője névtelenül.
 2. Naplójegyzetek 1800—1866-ig (sorozat)
 Borsod—Miskolci—Értesítő (BMÉ)
 1881. 19—21, 48—50, 52. sz.
 1882. 1—3. sz.
 1883. 11—13, 16, 18—20, 46—49. sz.

3. Emléksorok Miskolcz színészetéből a legrégebb időktől 1882. okt. 28-ig (sorozat)
Bml. 1882. 86, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 100, 103. számok.
4. Miskolczi színlapok ügyében
Bml. 1883. 27. sz.
5. 1829. 1834-iki földrengések Miskolczon
Bml. 1883. 27. sz.
6. Kazinczy Ferenc levele Barkassy Ádámhoz
Bml. 1883. 29. sz.
7. Vandrák András eperjesi tanár félszázados ünnepélye alkalmából
Bml. 1883. 73. sz.
8. Palóczy László levelei Szücs Sámuelhez (sorozat)
Bml. 1883. 55—72. számok.
9. Emlékezés Kossuth Lajosról (Miskolczon léte alkalmából)
Bml. 1883. 76. sz. (Szendrei ezt a cikket nem közli)
10. Palóczy László két beszéde (sorozat)
Bml. 1884. 1—5. számok.
11. Adatok Miskolcz nyomdászatához és ugyanannak, valamint Borsod megyének irodalmához (sorozat)
Bml. 1884. 32—41. számok.
12. Adatok Borsod megye régi jegyzőkönyvéből és a miskolczi helv. hitv. egyház múltjából
Bml. 1884. 59. sz.
13. Pótdatok Miskolcz és Borsod megye nyomdászatához és irodalmához (sorozat)
Bml. 1884. 64—71. számok.
14. Újabb pótdatok Miskolcz és Borsod megye irodalmához (sorozat)
Bml. 1884. 93—96. számok (Szendrei nem említi).
15. Eszrevételek „A cassinó hivatása” című cikke
Bml. 1884. 97. szám. (Szendrei nem említi)
16. A miskolczi nemzeti Cassinó életéből (sorozat)
Bml. 1885. 1—5. számok.
17. Színészeti és nyomdászati anyag
Bml. 1885. 49. sz.
18. Legújabb pótdatok, Miskolcz, és Borsodvármegye nyomdászatához és irodalmához
Bml. 1885. 97—98. számok.
19. Az országos hírlap könyvtár érdekében kérelem
Bml. 1885. 84. sz.
20. Gróf Reviczky Ádám borsodi főispán, és beigtatása (sorozat)
Bml. 1886. 71—73. számok.
21. Miskolci színlapok a régibb időből
Bml. 1886. 59—60. számok.
22. Miskolczi okmányok a tizenhetedik századból
Bml. 1886. 15—16. számok.
23. „Hibaigazítás” (A Jókainével kapcsolatos cikkekre válasz)
Bml. 1886. 9. sz. (A 23—45. sz. cikkekről Szendrei nem tesz említést)
24. Miskolcz 1848. és 1849-ben (sorozat)
Borsod—Miskolci Közlöny (BMK) 1886. 48—50. számok.
25. Miskolczi jegyzetek a szabadságharcz idejéből
BMK. 1886. 95. sz.
26. Emléksorok Kun János Miskolcz Városának 1869—1872-i országgyűlési képviselőjéről
BMK. 1887. 13. sz.
27. Kérelem az országos hírlap könyvtár ügyében (Ugyanezt az egy cikket közlik le.) BMK. 1887. 15. sz., Bml. 1887. 10. sz. Borsod—Miskolczi Értesítő (BME) 1887. március.

28. Az ügyvédi karról és az ügyvédi oklevéllel bírt elhunytainkról (sorozat)
Bml. 1887. 20—26. számok.
 29. Borsodvármegye, és Miskolcz városa levéltárai 1855-ben
BMK. 1887. 57. sz.
 30. Emlékjegyzetek borsodi és miskolczi elhunytakról (sorozat)
Bml. 1887. 57—66. számok.
 31. Ellenkező hatás Uram-Bátyám II. kötet 33. sz.
 32. Kifordított esküforma uo.
 33. Felfedezés uo.
 34. Másként magyarázza uo.
 35. Hathatós imádság uo. II. kötet 34. sz.
 36. Ez is mentség uo.
 37. Nőtisztelet uo.
 38. Törvényszék előtt uo. II. kötet 36. sz.
 39. Csizmadia észjárás uo.
 40. Vagy vagy uo.
 41. Borsodvármegye 1838 novemberi közgyűlése
BMK. 1887. 84—85. számok.
 42. Borsodi és miskolczi irodalmi adatok (1. Figyelő 1888. május Sz. S. utalása)
(sorozat)
BMK. 4—7, 9, 11—14, 17, 20, 23. számok.
 43. Egy Rákóczi okmány
Bml. 1888. 29. sz.
 44. Újabb emléksorok Miskolcz színészetéből (sorozat)
Bml. 1888. 46—49. számok.
 45. Miskolczi és borsodmegyei adatok hazánk 1848/49-i véderejéhez (sorozat)
Bml. 73—82. számok.
- [8] A Fővárosi Lapok Sz. S. halálát követő valamelyik közeli számában.
 [9] Sz. S. V. kötet 137. l.
 [10] Uo.
 [11] Uo.
 [12] Uo.
 [13] Uo.
 [14] Uo.
 [15] Sz. S. V. 137—138. lapok.
 [16] Sz. S. V. 164—167. lapok.
 [17] Sz. S. V. 167. l.
 [18] Sz. S. V. 176—178. lapok.
 [19] Sz. S. V. 185. l.
 [20] Uo.
 [21] Sz. S. VII. 65. l.
 [22] Sz. S. VII. 98—99. lapok.
 [23] Sz. S. VII. 124. l.
 [24] Sz. S. VIII. 158. l.
 [25] Sz. S. IX. 21. l.
 [26] Sz. S. X. 12—14. lapok (1873-ból).
 [27] Sz. S. XI. 396—397. lapok.
 [28] Sz. S. XI. 428. l.
 [29] Sz. S. jegyzetei HOM. archivum Lelt. sz.: 53. 4390. 21.

A jegyzetek a következők:

1. „Életrajzi adatok”. 22, 5x18 cm — 4 AB lap.
Tartalma: önéletrajz, nyomtatott műveinek jegyzéke 1888. végéig.
2. Vázlatok. 26,5x21 cm 4 AB lap.
Tartalma: vázlat készülő történeti munkájához 1785-től 1849-ig.
3. Miskolc város története 1800-tól 1866-ig (töredék). 43x27,5 cm-re hajtogatott ívek, 34 AB lap. Az íveket abc rend szerint betűkkel látta el Sz. S.

Hiányzik: G, H, I, J, K ív. Így az 1848/49-es szabadságharcra vonatkozó rész hiányzik. Kész tanulmány.

- [30] Sz. S. XI. 325—26. lapok.
[31] Sz. S. XIII. 95. l.
[32] Sz. S. XIII. 96. l.
[33] Sz. S. XII. 354. l.
[34] Sz. S. XIII. 116, 184. l. Országos adat. L.: Budapesti Hírlap: 1889. febr. 1. — Sz. S. adata.
[35] I. Lambrecht Kálmán: Herman Ottó az utolsó magyar polihisztor élete és kora (Bp., 1920).
Székely Sándor: Herman Ottó (Bp., 1955).
[36] Sz. S. VII. 145. l.
[37] Sz. S. VIII. 14. l.
[38] Sz. S. IX. 49—50. lapok.
[39] Sz. S. IX. 196. l.
[40] Sz. S. IX. 200—203. lapok.
[41] Lambrecht: i. m.: 34—38. lapok.
[42] Sz. S. X. 301. l.
[43] Sz. S. XI. 234. l.
[44] Sz. S. XI. 322. l. (1884-ből)
[45] Sz. S. XI. 401—402. lapok.
[46] I. Lambrecht: i. m.: 58—59. lapok.
[47] Sz. S. XII. 20—25. lapok.
[48] Sz. S. XII. 28. l.
[49] Lambrecht: i. m.: 65. l.
[50] Sz. S. XII. 29. l.
[51] Sz. S. XII. 71. l.
[52] Sz. S. XII. 276. l.
[53] Sz. S. XII. 280—281. lapok.
[54] Sz. S. XII. 392—393. lapok.
[55] Sz. S. XIII. 140. l.
[56] Sz. S. XIII. 161—162. lapok.
[57] Sz. S. XIII. 161. l.
[58] I. Szendrei: i. m.: IV. 260—261. lapok.
Kilián István: A Végelet Borsodban Történeti Évkönyv I. 106. l.
[59] Gyenis Vilmos: Emlékirat és parasztkrónika (Irodalomtörténeti Közlemények 1965. 2. sz. 152. l.)
[60] Csorba Zoltán: Miskolc és Borsod az irodalomban (Miskolc, 1942) 155. l.

A MISKOLCI ÉPÍTŐMUNKÁS SZAKCSOPORT LÉTREJÖTTE ÉS HARCÁNAK KEZDETEI [1]

(1901—1905)

A századforduló a gazdasági fejlődésben és a nemzetközi proletariátus harcában is korszakhatárt jelent. A kapitalista fejlődés monopolisztikus szakaszához érkezett, a munkásmozgalomban pedig befejeződött a „harcra való felkészülés”, az erőgyűjtés időszaka, s elkezdődött a proletárforradalmak korszaka.

E folyamatok végbementek a magyar gazdasági és társadalmi életben is. A század elején a gazdasági válság közepette a munkások amúgy is rossz helyzete még súlyosabbá vált. Nehéz helyzetben voltak a miskolci építőmunkások is. A válság hatására csökkent az új építkezések száma, s növekedett a munkanélküliség.

Ilyen feltételek között kezdődött el Miskolcon az építőmunkások szervezkedése.

I.

A miskolci Általános Munkás-Önképző Egylet tagjai és vezetői között létrejötté óta (1901) ott találjuk az építőmunkások legjobbjait. Az egylet jelentős felvilágosító és nevelő tevékenységet fejtett ki a miskolci munkások között.

Az építőmunkások szervezkedése Miskolcon 1901-ben kezdődött el [1 a.]. Amikor a budapesti építőmunkás szakegylet a „Kőműves” című lap hasábjain felhívással fordult az ország építőmunkásaihoz, hogy küldjék el képviselőiket az 1901. október 20—21-én tartandó országos építőmunkás kongresszusra, Miskolcon már elég előrehaladott volt a szervezkedés ahhoz, hogy küldöttet válasszanak az értekezletre. A miskolci építőmunkások nevében Jamrik Bertalan vett részt a kongresszuson, ahol beszámolt a miskolci állapotokról:

Miskolcon „a munkaviszonyok a lehető legrosszabbak, a szaktársak nagyobb része a közeli falvakban és városokban keres alkalmazást, ahol hosszú munkaidő és silány bérek mellett alkalmazzák őket. Ezideig szervezetünk nincs, de a mozgalom már megkezdődött.”

Jamrik azt is elmondta, hogy a kongresszusi felhívás „megtette a magáét”, s most a miskolci munkások is megalakítják „a munkásság védőbástyáját: a szakegyletet.” [2]

Az építőmunkások nyomorúságos helyzete, a súlyos gazdasági válság nyomán fokozódó munkanélküliség, s az öntudatos munkások aktív politikai munkája elősegítette, hogy az építőmunkások között meggyorsuljon a

szervezőmunka. November 10-én tartották meg az országos kongresszusról szóló beszámológyűlést a Korona-szálló termében. Jamrik Bertalan elmondta a kongresszus eseményeit szervezkedésre vonatkozó felhívását, majd a munkások súlyos helyzetéről, a pallérok durvaságáról, a túl hosszú munkaidőről beszélt. Végül felhívta a miskolci munkásokat is a szervezkedésre. [3]

A gyűlésen felszólalt Fülep Bertalan, a Munkás-Önképző Egylet elnöke is:

„...A mai társadalomban — mondotta — sokkal jobb dolga van egy úri kegyenc-kutyának, mint egy isten képére teremtett embernek, mert azt a kutyát gazdája ellátja mindennel, de a munkások ezreivel nem törődik senki, ha éhen veszik is el.”

Fülep végül felhívta az építőmunkásokat, hogy lépjenek be a Munkás-Önképző Egyletbe. [4]

A miskolci munkásmozgalom fejlődésében az adott helyzetben a Munkás Egylet erősítése volt a legfontosabb feladatok egyike, mert ebben az időben a munkásosztály politikai vezetőjének szerepét ez töltötte be.

1902. február 9-én újra gyűlést tartottak az építőmunkások. E gyűlésen már konkrét tennivalókról tárgyaltak. Az első napirendi pont a szervezkedésről szólt, míg a második egy memorandum megtárgyalásáról és elfogadásáról, amelyet aztán a mestereknek szándékoztak benyújtani. A munkások helyzetére rámutat Jamrik Bertalan megállapítása, melyet e gyűlésen tett:

„...a munkások folyton rettegnek a munkanélküliség rémétől, a munkaadók pedig iparkodnak ezen rettegést a saját előnyükre kihasználni.”

Jamrik e helyzeten segíteni csak az építőmunkás szakegyesület létrehozásával tartotta lehetségesnek, majd felolvasta a mestereknek benyújtandó 9 pontból álló memorandumot. [5]

A memorandum foglalkozott a munkabérek rendezésével, s a minimális órabért 32 fillérben határozta meg. A munkaidőt reggel 6 órától este 6 óráig javasolták, reggel 1/2, délben pedig 1 óra étkezési szünettel. Szerepelt a pontok között az akkord-munka megszüntetése, a vidéki munkák utáni 30 százalékos pótlék fizetése, „tisztességes” szállás biztosítása stb.

A memorandum csak gazdasági követeléseket tartalmazott. A szervezkedés jelen állapotában ez teljesen érthető. Pontos szövegét nem ismerjük, de stílusára Jamrik egyik megállapítása rámutat:

„...azért van olyan könnyörgő hangon megszerkesztve, mert a szaktársak még szervezetlenek és nem képesek a mesterekkel szemben elég erélyt kifejteni.” [6]

A gyűlésen az ácsok is csatlakoztak a kőművesek követeléséhez. Öt kőművest és öt ács munkást választottak, kiknek a mesterekkel folytatandó tárgyalás és a szakegylet szervezése volt a feladata. [7]

A miskolci polgári lapok elhallgatták a munkások mozgalmait, a hatóságok pedig igyekeztek gátolni a szervezkedést. A rendőrkapitány például csak úgy engedélyezte az egyik gyűlést, ha ígéretet tesznek, hogy azon idegen egyén nem fog felszólalni. A gyűléseken természetesen mindig ott volt a rendőrhatalóság képviselője is.

A munkások által benyújtott memorandum megtárgyalására, március 8-ára hívta össze az ipartestület a békéltető tárgyalást. A megbeszélésen két építőmester (Hritz és Bogdán) nyomban kijelentette, hogy a munkások követelését „jogosultnak” tartják és elfogadják. A többi mester azonban hallani sem akart róla, ezért egy szűkebb bizottságot választottak, melyben a mesterek részéről 15 fő vett részt. E bizottságnak kellett az egyes pontokat elbírálni és megoldásukra javaslatot tenni. [8]

Nincs pontos adatunk erről a megállapodásról, de a jelek szerint *a miskolci építőmunkások első sikerének könyvelhetjük azt el.* Elsősorban azért volt nagy jelentőségű, mert az eddig szervezetlen munkások előtt igazolta a szervezkedés célszerűségét, hiszen olyan eredményeket értek el, amire eddig nem is gondolhattak.

A szervezkedés közben tovább folyt. Az elért eredmény növelte a szervezők tekintélyét. A vezetők hozzákezdtek az alapszabály kidolgozásához. Május elsején az építőmunkás színjátékosok a városi színházban előadták a „Takácsok” című drámát. Ez élénk kulturális tevékenységre vall.

A mesterek adataink szerint nem tartották be a memorandumban lefektetett pontokat. Június elején a munkások egy gyűlésen elhatározták, hogy elsősorban a munkaidő betartásáért indítanak harcot. Az akciót június 6-án kezdték el. A „Kőműves” a következőképpen számol be erről:

„Aznap este úgy fél hét óra tájban kisebb-nagyobb csoportok vették körül az Urak utca 51. szám alatt épülő házat (ahol 45 munkás dolgozott. L. A.) és a népkerti mulató építkezését, ... s mikor a szaktársak száma száz főre emelkedett, felhangzott a jelszó:

— Le a szerszámokkal!

Amilyen váratlan, olyan meglepő volt ez a támadás, melynek folytatásaként a tizenkét órai munkaidőt érvényre juttató szaktársak oly fenyegető állást foglaltak el az ott idéző háztulajdonos és a munkavezetővel szemben, hogy az építkezéssel foglalkozó kőművesek kénytelenek voltak számaikat letenni és a munkát beszüntetni.” [9]

Mindez arra mutat, hogy az építőmunkások egyre nagyobb számban kapcsolódtak be az aktív harcba, ami növelte osztályöntudatukat, szerveztségüket, összetartásukat, s megteremtette a határozottabb fellépések, bonyolultabb harci feladatok megvívásának feltételeit is.

Június 29-én egy újabb gyűlésen folytatták a szervezkedést. Beszámoltak a mesterekkel folytatott tárgyalások eredményeiről, majd egy 30 tagú szervező bizottságot választottak [10]. A szakcsoport létrehozása közvetlen megoldandó feladattá vált.

II.

A miskolci építőmunkások szervezkedésének újra az országos értekezlet adott lökést. 1902. december 28-án tartották meg az építőmunkások II. Országos Értekezletét, melyen Miskolcra ismét Jamrik Bertalan vett részt. Jamrik többek között a következőket mondta el a miskolci helyzetről:

„A múlt évi építőmunkás kongresszus óta kezdtek szervezkedni és azóta némileg a munkaviszonyok is javultak ... Nálunk még nincs szakegylet, de legutóbbi értekezletünkön elfogadták az alapszabályokat.”

Jamrik bejelentette azt is, hogy beolvadnak az országos szervezetbe [11].

Az országos értekezlettel egyidőben hagyta jóvá a kereskedelemügyi miniszter a főváros által beterjesztett építőipari munkarendet, mely az építőmunkások követeléseiből néhányat hatósági úton szándékozott rendezni. [12]

Az országos értekezlet után meggyorsult az építőmunkások miskolci helyi csoportjának szervezése. Az ácsok január 25-én egyhangúlag kijelentették, „hogy az építőmunkás szakcsoporthoz kívánnak csatlakozni.” [13] Február 11-re összehívták a miskolci építőipari szakcsoport alakuló gyűlését a Korona-szálló földszinti nagytermébe.

A gyűlésen két napirendi pont szerepelt: „1. A szakegylet célja és haszna; 2. A magyarországi építőmunkások és azok segéd munkásainak országos szakegylete miskolci fiókja, illetve szakcsoportjának megalakulása.” [14]. Jamrik Bertalan „szép beszédben” hívta fel a jelenlevők figyelmét a szakegylet szükségességére:

„Ha szervezve leszünk — mondotta — nincs az a hatalom, mely az anyágy is csekély jogainkat még jobban megnyirbálja. A szakegylet megvédi a munkásokat a kizsákmányolástól és szellemi érdekeit is fejleszti.” [15]

Felszólalt a gyűlésen Fülep Bertalan, a Munkásegylet elnöke is, „kinek egy óráig tartó gyönyörű beszéde után viharos eljenzésben tört ki a hallgatóság.” [16] Ezt követően felolvasták az alapszabályt, s a *„gyűlés határozatilag kimondta, hogy a Miskolcon tartózkodó építőmunkások és azok segéd munkásai belépnek az országos szakegyletbe és megalakítják a helyi csoportot.”* [17]

A szakcsoport elnöke Jamrik Bertalan lett, aki nemcsak a szervezőmunkának, hanem a további hősiess küzdelmeknek is fáradhatatlan harcosa volt.

III.

A gazdasági válság súlyosbodása nyomán a munkás- és paraszt tömegek élete kibírhatatlanná vált. A kivándorlás — mely eddig is számottevő volt már — hallatlan méreteket öltött.

A miskolci munkások politikai harca egyre határozottabb lett. Február 22-én tartotta meg II. évi rendes közgyűlését az Általános Munkás-Önképző Egylet. Az Egylet elnökévé Nagy Antalt, másodelnökévé pedig Jamrik Bertalant választották. [18]

A Munkásegylet és a szakcsoportok [19] heves harcot voltak kénytelenek vívni az egyházak támadásaival szemben. A szervezett munkások között terjedt a munkástemetések szokása. Sok munkás gyermekét — mert a nagy költséget nem tudták megfizetni — a papok nem akarták eltemetni. Fülep Bertalan, aki nagyszerű szónoklataival messi vidékeken híressé vált, magára haragította a papokat. Frank Fülöp öreg szervezett munkás temetésén a szertartást végző Ficzek Dezső r. katolikus segédlelkész nem akarta megengedni, hogy Fülep a szervezett munkások nevében elbúcsúzzon a halottól. A temetés közben szóváltás keletkezett, s a magából kikelt pap „gazembernek” nevezte Fülepet. A temetésen részt vevő munkások Fülep mellé

álltak, aki szép beszédben búcsúzott el volt szaktársuktól. Fülep bírósági eljárást indított Ficzek ellen becsületsértő kijelentései miatt. [20]

Sikeres harcot folytattak a miskolci munkások az ipartestületi betegsegélyező pénztár munkásvezetés alá vonása érdekében is. A március 1-i munkásgyűlés kimondta, hogy a soron következő betegsegélyező pénztári vezetőségválasztáson a szervezett munkásoknak többségre kell jutni. Március 29-én megtartott évi közgyűlés a „szokottnál zajosabb” hangulatban folyt le, s a vezetőség többsége a szervezett munkásokból került ki. *„Ahol a munkás fizet — mondták — ott a munkás akar a gazda is lenni.”* [21]

A miskolci szervezett munkások — köztük elsősorban az építőmunkások — jelentős segítséget adtak a környező ipartelepek szervezkedő munkásaiknak is. Március 1-én Diósgyőrben tartottak nagy népgyűlést, melyen mintegy 6000 ember vett részt. A gyűlésen Jamrik és Fülep beszélt. [22] Március 15-én Miskolcon tartottak gyűlést. Ezen a gyűlésen is közel 5000 fő jelent meg, ami arra vall, hogy a szervezett munkások nagy befolyásra tettek szert a munkások között. Ezen a gyűlésen választották meg Fülepet és Jamrikot a szociáldemokrata párt húsvéti ünnepek alatt összeülő kongresszusára küldöttékként. [23]

A kongresszuson az országos vezetőség beszámolója „dicséretesnek” nevezte a miskolci szervezet (Munkásegylet) tevékenységét. Miskolcra összesen négy küldött vett részt a kongresszuson. A harmadik nap jegyzőjévé Fülep Bertalant választották meg. Fülep felszólalásában elítélte azokat a frakcióharcokat, melyek a párt vezetésében tapasztalhatók voltak.

„A szívem sír — mondotta —, ha az itt levő kongresszusi küldöttek szegénységét látom. Ha ilyenek a viszonyok, tenni és nem személyeskedni kell.” [24]

A kongresszus után tovább javult a miskolci szervezetek tevékenysége. Leleplezték a Függetlenségi Párt munkásokat megtévesztő demagóg törekvéseit. Az egyik függetlenségi gyűlésen a szervezett munkások oly nagy számban jelentek meg, hogy a „függetlenségi urak” megijedtek és más időpontra halasztották el a gyűlést. [25]

Áprilisban került sor az időszak első bérharcára, melyet az asztalosok győztesen vívtak meg. Május elején a kocsifényező, nyerges, kovács és bogárnár munkások álltak bérharc előtt. [26]

Nagy eredményt jelentett az építőmunkások harcában a szobafestők és mázólok mozgalma, melynek során április 26-án a munkáltatók — a segédekkel közös értekezleten — elfogadták az írásban előterjesztett követeléseket. *A 13 pontos munkarend határozott előrehaladásról tesz tanúságot.* A munkaidőt 11 órában határozták meg, a vidéki munkánál 1 korona pótdíjat fizettek, a napi bért minimum 3 koronában határozták meg, s eltörölték az akkord-munkát. *Jelentős a megállapodás 13. pontja, mely kimondta, hogy „május elseje munkaszüneti napnak tekintendő.”* Ez volt — ismereteink szerint — az első eset, amikor a miskolci szervezett munkások politikai követelésüket elfogadtatták a munkáltatókkal. [27]

„A miskolci öntudatos munkások imponáns módon ünnepelték meg a május elsejét” — írta a Népszava. Bár a rendőrség betiltotta a tervezett 9 gyűlést és a tüntető „körmenetet”, 500 munkás ennek ellenére tüntető

sétát rendezett. [28] Május 10-én a Tetemvár-téren tartottak gyűlést, melyen a katonai javaslattal kapcsolatos álláspontokat, a Függetlenségi Párt akcióit és a gyülekezési jogot vitatták meg. [29]

A miskolci munkásmozgalom új állomásához érkezett 1903. május 17-én. A szociáldemokrata párt kongresszusáról tartott beszámoló gyűlésen *megalkították a „borsodvármegyei pártszervezetet”*. [30] A munkásosztály fontos fegyvert kapott ezzel Miskolcon is harca megvívásához. Bár a szociáldemokrata pártban már ekkor is jelentkeztek a reformizmus jelei, a kongresszuson elfogadott program többségében helyesen szabta meg a munkásosztály tennivalóit. Természetesen a munkásosztály harcában betöltött szerepét a későbbi idők dönthették csak el. [31]

A miskolci pártszervezet és a szakcsoportok rendszeresen megtartották gyűléseiket. E gyűléseknek a munkások nevelésében, a tömegek mozgósításában jelentős szerepe volt. Június 7-én az építőmunkás szakcsoport tartott nagysikerű gyűlést, melyen a központ kiküldötte (Gogolya) tartott beszámolót. A helyi felszólalók az erőteljesebb szervezkedésre szólították fel a résztvevőket. Június 28-án a szociáldemokrata párt tartott népgyűlést a Tetemvár-téren, ahol egyebek között a klerikalizmus támadásának veszélyeivel foglalkoztak. [32]

Az építőmunkás szakcsoport július 26-án választotta meg vezetőségét. A szakegylet elnöke újra Jamrik Bertalan lett, alelnök pedig Vohzdrik János. [33] A szakcsoport ekkor már a Városház tér 16. szám alatt működött, ahová a Jókai utca 4. szám alól költözött.

A kőművesek és ácsok harcát 1903 nyarán ugyancsak siker koronázta, s elfogadtatták a munkáltatókkal munkarendjüket. A munkarend pontjait részletesen nem ismerjük. A jelek szerint eltörölte a munkarend az akkordbért, mert érvényesítéséért júliusban két Debrecenből jött kőművessel szemben — kik akkord-munkát vállaltak és azt a szervezett munkások kérésére sem mondták fel — akciót indítottak. A szervezett munkások hiába érveltek szaktársaiknál, hogy azok „ne rontsák el azt, amit oly nehezen sikerült kivívni.” [34]

Az építőmunkások követelései között az egész időszak alatt ott találjuk az akkord-munka megszüntetését. Az akkord-munkát a szakszervezés egyik fő akadályának tartották, mert a mesterek ezzel tudták legjobban megbontani a munkások egységét. Az építőiparban hosszú ideig a „parti-fürer rendszer” volt szokásban, amikor egy vezető tárgyalt és állapodott meg a vállalkozóval, míg a munkásokkal már ő egyezett meg. Így a vállalkozó és a munkások közé egy „élősdí” ékelődött. A század elején általában a csoportrendszer volt már jellemző, amikor a vállalkozó minden munkással közvetlenül állapodott meg. A vállalkozók nagy népszerűsítéshez fogtak e rendszerrel kapcsolatban, s azt úgy igyekeztek beállítani, mintha a munkások érdekében történt lépés lett volna. A szervezett munkások agitációt folytattak e rendszer és általában az akkord-munka ellen, mert — mint az Építőmunkás írta — *a munkások egy részét a „pénzimádás átka hatalmába ejtette s meg részegülve vakon rohannak a kitűnő csalétekkel felállított csapdába.*” A vállalkozók ugyanis egymás ellenében könnyűszerrel kijátszhatták a munkásokat, s lehetetlenné tették, hogy azok követeléseikért egységesen fellépjenek.

Az év küzdelmei során kialakult a bizalmi-rendszer alapja is. A bizalmiférfiak megválasztása egyik jelentős sikere az időszak küzdelmeinek. A bizalmiférfi felügyel — írta az Építőmunkás —, *hogy az épületen dolgozó szaktársak a munkavezetőkkel, viszont a munkavezetők a munkásokkal tisztességes modorban érintkezzenek.* [36] Mivel általában az utóbbi okozott problémát, a bizalmiférfi a munkások közvetlen védelmének fontos tényezőjévé vált. Ő ügyelt fel arra is, hogy a vállalkozók betartják-e a kötött megállapodásokat. Ha figyelembe vesszük a kizárólagos hatalomhoz szokott vállalkozók és munkavezetők korlátozott lehetőségeit, nem csodálkozhatunk, hogy támadásaik egyik fő céltáblájává a bizalmiférfi-rendszer válik.

Az elfogadott munkarendben a munkaidőt 10 és 1/2 órában határozták meg, ami a munkások jelentős győzelmének tekinthető.

Az építőmunkások egyik fő sérelme még mindig a nagy munkanélküliség volt. Október 11-én, egyik gyűlésükön ezzel foglalkoztak. A gyűlés vitája rámutat azokra az ellentmondásokra, melyek a szakcsoport tagjainak összetételéből következtek. A szakcsoportnak nemcsak segédek, hanem kőműves és ács kisiparosok is tagjai lehettek. Miután időszakunkban mind több kismester volt kénytelen a segédekkel azonos feltételek mellett elszegődni egy-egy nagyobb vállalkozóhoz, volt e helyzetnek reális alapja. Mégis a szakcsoportban e kismesterek befolyásának túlzott érvényre jutása magába rejtette a megosztottság veszélyét, és a kibontakozó harc irányát is befolyásolta. E problémákra utal Stern Zoltán felszólalása, aki egyebek között a következőket mondotta:

„... a szaktársaknak nincs okuk azon vitatkozni, hogy kinek van zsinóros magyar nadrágja és kinek nincs. A fő az, hogy azon legyünk, hogy oly béreink legyenek, melyekből telni fog tisztességes ruhára.” [37]

Ebből az időből rendelkezünk az első átfogó adattal a miskolci építőmunkás szakcsoportról. 1903. szeptember 30-án 206 tagja volt a szakcsoportnak, s 357 korona készpénzzel rendelkeztek. [38]

A hatóságok az év során is mindennel akadályozni igyekeztek a munkások szervezkedését. Augusztus 30-án azért nem engedték meg egy gyűlés megtartását, mert — mint az indoklásban mondták — „vasárnap délelőtt templomba kell menni.” A szervezett munkások méltán háborodtak fel, s a fenti időben a szakegyletben tartottak értekezletet. [39]

Az 1903-as év a hatóságok és a vállalkozók minden támadása ellenére is az építőmunkás szakcsoport megerősödésének fontos szakasza volt. Számszerint a legnagyobb szakegyletté vált Miskolcon, s a politikai és gazdasági harcok során gazdagodott a vezetők, de a tagság harci tapasztalata is.

IV.

Az építőmunkás szakegylet 1904. január 10—12-én tartotta II. Országos Küldöttgyűlését. A miskolci építőmunkásokat Jamrik Bertalan képviselte, ki a gyűlésen beszámolt a miskolci munkások helyzetéről és harcáról. Jamrikot beválasztották az országos vezetőségbe is, ami a miskolci szakcsoport tevékenységének elismerését jelentette.

A téli kényszerű pihenés után, amikor a kevés munkalehetőség nyomán csökkent a szakcsoport fizető tagjainak száma is, a tavasz közeledtével élénkülni kezdett az építőmunkás szakcsoport tevékenysége. [40]

A szakcsoport harcának előterében az 1904. évre szóló új munkarend elfogadtatása állt.

Az építőmunkások küzdelme egyre jobban a munkarendek (lényegében kollektív szerződések) megkötésére irányult. Ez pozitív eredményt jelentett a munkások jobb viszonyainak kiharcolása szempontjából, de magában hordta a mozgalom megrekedésének és eltorzulásának veszélyét is.

A munkarend létrejöttének lehetősége a kialakult erőviszonyokból következett, s megfelelt a munkáltatók és a szervezett munkások közötti erőegyensúlynak. Miután az első időszakban a munkásmozgalom szervezettebb volt, a munkáltatók ellenállása hatástalanabb, a megegyezések általában a munkások javára dőltek el. Ez a munkásokban (és a vezetőkben) helytelen képet alakított ki, s a munkarend kivívását, mint a harc fő módszerét fogták fel. Időszakunkban azonban még pozitív szerepet töltött be a jobb munka- és életfeltételeket biztosító munkarend megkötéséért folytatott harc.

A munkarend megkötése 1904-ben már sokkal nehezebbé vált. A „Magyar építőmesterek szakegylete” feliratot intézett a kormányhoz, és a munkásmozgalom megfékezését követelte. [41]

Az építőmesterek ellenállása fokozódott Miskolcon is. Az építőmunkás szakcsoport márciusban egy memorandumot nyújtott be az ipartestületnek, hogy azt az építési vállalkozókkal és mesterekkel közösen megtárgyalják és elfogadják. Az érdekelt felek egy ízben össze is jöttek, de nem tudtak megállapodni a pontokban. Másodszor a munkáltatók külön jöttek össze tanácskozásra, s a követelések lényeges pontjait elvetették. A kőművesek válaszként két jelentős vállalkozó (Feldmann és Stern) munkáin április 14-én kimondták a sztrájkot.

A miskolci építőmunkások szolidaritása nagyszerűen vizsgázott 1904 tavaszán. A szervezett munkások a sztrájkolók számára oly „hatalmas összeget” gyűjtöttek, hogy azok hosszabb harcra is képessé váltak. Az építőmesterek támadásba lendültek: „polgári becsületszavukat” adták, hogy nem fogják addig munkásaikat munkába állítani, míg „az összes miskolci építőmunkások könyörögve nem mennek hozzájuk”. Hétfőn reggel minden munkást elküldtek a vállalkozók. Ellenállásuk azonban — csakúgy mint a „polgári becsületszó” — hamar elpárolgott, s kedden reggel már újra hívták a munkásokat. A munka nyolc építkezésen megindult, a két előbbi vállalkozónál azonban a sztrájk tovább tartott. [42]

Az építőmesterek nem tehettek mást, mint elfogadták a munkások követelését.

A 15 pontból álló munkarend a munkaidőt 10 órában határozta meg, a legkisebb órabért pedig 30 fillérben. Az akkord-munka terén bizonyos visszalépést látunk, s azt „megegyezés szerint” lehetővé tették. A pontok között növekedtek a politikai jellegű követelések. Ide kell sorolnunk az 5. pontot, mely kimondta, hogy „a munkaadóktól és munkavezetőktől a munkásokkal való tisztességes bánásmód kéri”; a 7. pontot, mely szerint „a munkaadók tudomásul veszik, hogy a szakegylet is foglalkozik munkaköz-

vetítéssel"; a 14. pontot, mely újra leszögezte, hogy „május elseje ünnepnapnak tekintendő és mint ilyen napon szünetel a munka.” [43] *E munkarend a munkások növekvő politikai öntudatáról tesz bizonyosságot. A munkaidő megállapításánál elérték az országos küldöttgyűlés által kitűzött célt.*

A munkásokkal július 5-én ismertették nyilvános gyűlés keretében a mesterekkel történt megegyezést. Ugyanakkor már arra is felhívták a figyelmet, hogy a vállalkozók a munkarendet „apránként igyekeznek visszavonni”. Ezért a szakcsoport vezetői „erélyes állásfoglalásra” szólították fel a munkásokat. [44]

Az építőmunkások szilárd állásfoglalására mindinkább szükség volt, mert a mesterek, vállalkozók és a hatóság fokozták támadásukat az építőmunkások ellen. Budapesten a munkáltatók munkazárlatot határoztak el, hogy ezzel megadásra kényszerítsék a munkásokat. Rimaszombaton a rendőrség megtagadta az engedélyt a szakegylet létrehozásához.

Miskolcon az év viszonylag rendezett viszonyok között telt el. Mindezenem jelentett természetesen tétlenséget. Harcot folytattak a túlkapások ellen. Segítették az országos munkanélküli alapot, s arra már június végéig 337 koronát fizettek be. Élénk művelődési tevékenységet fejtettek ki a szakcsoportban. December 1-én megnyílt a szakegylet könyvtára is. [45]

A hatóságok Miskolcon is igyekeztek beavatkozni a munkások és munkáltatók kapcsolataiba. A székesfehérvári példa alapján — ahol a kőművesek és ácsok munkarendjét szabályrendeletben rögzítették — Miskolcon is hatósági közreműködéssel akartak egy hosszabb időre szóló szabályrendeletet kidolgozni és elfogadni. A Székesfehérvárról megkért mintát a polgármester véleményezésre megküldte az ipartestületnek.

A polgármester a szabályrendeletet azért látta fontosnak, mert a „sztrájk megszüntetésére tartott békéltető bizottsági tárgyalás során létrejött egyensúly csak ideiglenes kiegészítő eszköznek tekintetett”, s már akkor abban állapodtak meg, hogy a tél folyamán véglegesen szabályozzák a munkarendet. [46]

Az ipartestület — illetve az építőmesterek — nem fogadták szívesen a polgármester szándékát, s a válasz megadásával olyannyira késtek, hogy érdemleges lépésekre nem kerülhetett sor.

V.

1905-ben nagy események játszódtak le a nemzetközi és a magyar munkásmozgalomban is. Oroszországban a proletártömegek megelégtették a cári önkényuralmat s a hallatlan elnyomást, és forradalomban kerestek kiutat nyomorúságos helyzetükből. Magyarországon is fokozódott a munkások forradalmi harca. A szakszervezetek taglétszáma eddig nem tapasztalt méretekben nőtt, a munkások tömegesen vettek részt a sztrájkharcokban. [47]

A miskolci építőmunkások január 8-án tartották meg szokásos évi közgyűlésüket. Ezen Balla Mihályt megválasztották a III. Országos Küldöttközgyűlés küldöttévé.

Az Országos Küldöttközgyűlés február 13-án ült össze. *A tanácskozás nem volt előremutató, s a vezetés megtorpanásának jeleit mutatta. Mindjob-*

ban elszakadt egymástól a központ óvatosságára és a szakcsoportok által képviselt munkástömegek fokozódó harci lendülete.

Miskolcon a tavasz folyamán újra a munkarend körül alakult ki az építőmunkások harca. A kőművesek követelésére a munkáltatók egy munkarendet dolgoztak ki, melyhez a ceglédi megállapodást vették alapul. A munkarend 10 és fél órában határozta meg a munkaidőt, a munkabér minimumát pedig 30 fillérben. A munkarend azonban meghatározta a végzett munka mennyiségét, tehát az akkord-munka egy sajátos formáját jelentette volna. [48]

Az építőmunkások elutasították a tervezetet, mert azt a munkások „gúzbakötésének” tartották. A szakcsoport elhatározta, hogy bojkottal kényszerítik a mestereket az általuk benyújtott munkarend elfogadására. Elsőként Unger Mór és Halász Andor munkáit vették bojkott alá. [49]

A vállalkozók azonban most nem hátráltak meg. Véleményüket az a válasz is kifejezi, melyet a polgármester többszöri sürgetésére adtak az előző évi székesfehérvári tervezettel kapcsolatban:

„miután meg vagyunk győződve arról, hogy az átiratban bemutatott szabályrendelet éppen úgy nem gátolná meg a sztrájkokat, mint az ipartörvény rendelkezései, ilyen szabályrendelet alkotását feleslegesnek tartjuk, annál inkább, mert egy építkezési szezon idejére érvényes munkarendet is alig lehet megállapítani, s ilyen hosszabb időre érvényes munkarend megállapításához sem az önellő sem a segédtagok bele nem mennek.” [50]

Természetes, hogy a munkások több évre szóló megállapodást nem köthettek, hisz semmi biztosítékuk nem volt az árak nagyfokú változásával szemben. Az időszakra pedig a rohamos drágulás volt jellemző.

A kialakult helyzet azt mutatta, hogy az építőmunkások már nem tudnak olyan könnyen engedelményeket kicsikarni a vállalkozóktól, mint a korábbi években. Az erőviszonyokban egyensúly következett be. Végül abban állapodtak meg, hogy akkord-munkát csak egy felállított „bíró bizottság” jóváhagyásával lehet kiadni, mely bizottság a béreket megállapította. A harc azonban tovább folytatódott. Májusban az építőmunkások (a bádigosokkal együtt) bérharc előtt álltak. [51]

A szakcsoport közben a Városház-tér 22. szám alatti új helységébe költözött, s az évnegyedes közgyűlést már itt tartották meg.

Az építőmunkások és mesterek közötti feszültség a nyár folyamán fokozódott. Július elején a mesterek általános kizárást helyeztek kilátásba. Az országos szövetség az ország építőmunkásait felhívta, hogy ne vállaljanak munkát Miskolcon. [52] A harc azonban nem bontakozott ki. Csak részleges csatározások voltak. Szeptemberben a Horváth és Korvach cégre mondták ki a bojkottot, mert megkésített munkáinak befejezésére a létrehozott bér-megállapító bizottság megkerülésével szerződött akkord-munkásokat. [53]

Az év során kialakult helyzetet jól tükrözik a szakcsoportra vonatkozó számok is. A szakcsoportnak 210 „jogos tagja” volt, de az év során 171 tag maradt ki a csoportból. Ez a munkások nagy ingadozását mutatja. Az elért órabér a korábbiakhoz képest nőtt: a legalacsonyabb 40, a legmagasabb pedig 60 fillér volt. Az év folyamán 4094 koronát tett ki a szakcsoport bevétele. A munkanélküli alapra befizetett összeg 1657 koronára nőtt. [54]

Az 1905-ös esztendő ennek ellenére a miskolci építőmunkások harcában határozott megtorpanást mutat. Több oka is volt ennek. Elsősorban: az országosan jellemző forradalmi fellendülés késett Miskolcon. A szociáldemokrata párt helyi szervezete vezetési krízisen ment át, tevékenysége visszaesett. Az okok között nem jelentéktelen a munkálatók szervezettebb ellenállása sem.

Nem volt ösztönző az országos szakegylet vezetőségének támogatása sem. Mindjobban látszott, hogy az eddigi harci formák már nem elégségesek. Az Építőmunkás sorra közli a „reformjavaslatokat”, több cikkben foglalkoznak a továbblépés szükségességével. A kolozsvári építőmunkások felhívják a figyelmet az építőmunkás szakegylet „elkorcsosodásának” veszélyére. Felvetik, hogy a szakegyletbe ne lehessen felvenni magánkiszparost. [55]

E jelenségek az építőmunkás szakszervezetben kezdettől meglevő ellentmondások kiéleződését mutatták. A vita alapvető kérdése az volt, hogy a szervezkedés milyen irányban haladjon tovább: a forradalmi proletáriátus céljainak megfelelő, vagy pedig a megegyezések, a reformok útján elért eredmények irányában-e. Az országos vezetőség az utóbbi irányt részesítette előnyben. Garbai — országos elnök — a „mindenáron lévő harc” ellen agítált, közben lemondott a forradalmi harc vállalásáról. Míg korábban a munkarendért vívott harc segítette az építőmunkások küzdelmeit, most a megpihenés eszközének tekintették. Garbai cikkeiben „csendes forradalomról” beszélt, melynek a jog megszerzése volt a feladata. A hatalom (és így a jog) megszerzése pedig — szerinte — a választói jogban testesült meg. [56]

Az építőmunkás szakegyletben is mind erőteljesebben hatott a szociáldemokrata pártban uralkodó reformista politika, mely a választójogért vívott harcot jelölte meg a munkások fő feladataként.

A munkások forradalmi harca azonban időszakunkban még más irányt szabott az eseményeknek. Az építőmunkások Miskolcon is nagy harcok előtt állottak. [57]

Lehoczky Alfréd

СЛОЖЕНИЕ ГРУППЫ СПЕЦИАЛЬНОСТИ МИШКОЛЬЦСКИХ РАБОЧИХ-СТРОИТЕЛЕЙ И НАЧАЛО БОРЬБЫ ЕЕ

Статья занимается условиями, при которых группа специальности мишкольцских рабочих-строителей создалась. Обрисует она развитие экономической борьбы рабочих, как и нарастание организованности и сознательности рабочих. Разбирает стаченные борьбы за принятие трудового распорядка (коллективных договоров), и соотношение сил отражающиеся в достигнутых успехах. Статья занимается и причинами, которые вели к увязанию движения строителей. Из них она подчеркивает разделение профессионального объединения, одностороннее (экономическое) развитие борьбы и всё более обозначающиеся правые социал-демократические взгляды в лидерстве.

J E G Y Z E T E K

- [1] Részlet a szerző a miskolci építőmunkások századeleji harcáról szóló nagyobb tanulmányából.
- [1a] Miskolcon 1900-ban 595 építőmunkás lakott. A kőművesek (229) és az ácsok (124) száma volt a legnagyobb. Az építészetben 107 fő dolgozott. A szobafestők száma 41, a mázolóké pedig 30 volt.
A kapitalista fejlődésnek megfelelően a kőműves kisiparost mind jobban kiszorította az építészvállalkozó. Míg 1890-ben Borsod megyében 141 kőműves kisiparos élt, addig 1900-ban csak 97. Ugyanakkor a vállalkozók száma 13-ról 35-re nőtt.
- [2] Kőműves. 1901. november 1.
- [3] U. o. december 1.
- [4] U. o.
- [5] U. o. 1902. március 1.
- [6] U. o. március 1. és április 1.
- [7] U. o. március 1.
A bizottságban a kőműveseket Jamrik Bertalan, Jurek János, Markó János, Boros Sámuel, Kranpecker János és Boros János, az ácsokat pedig Eckendorf János, Koncz Béla, Szendrei András, Huber János, Hegedűs Ferenc és Bakos Albert képviselte.
- [8] Kőműves. 1902. április 1.
Graff ácsmester felszólalásában azzal érvelt, hogy „ő húsz évvel ezelőtt 13 krajcárt keresett óránként, mégis megélt.” Megállapítását még mestertársai sem vették komolyan.
- [9] Kőműves. 1902. július 1.
- [10] U. o. július 1. és augusztus 1.
- [11] U. o. 1903. január 1.
- [12] A munkarend az 1884. évi XVII. tc. (Ipartörvény) alapján készült, s azt a főváros szabályrendeleteként kötelezővé kívánták tenni valamennyi építőipari vállalkozó számára. (Népszava. 1903. január 1.)
Míután a fővárosi állapotok kihatottak a vidéki munkások helyzetére, az elfogadott szabályrendelet országos jelentőséggel is bírt. A szabályrendelet igen mérsékelt pontokat tartalmazott. Mégis, a korábbi állapotokhoz mérten kedvezőbb feltételeket teremtett a munkások számára.
- [13] Kőműves. 1903. február 1.
- [14] A gyűlésen a hatóság képviselőjében Berner Antal rendőrkapitány vett részt. (Népszava. 1903. január 31.)
- [15] Népszava. 1903. február 7.
- [16] U. o.
- [17] A vezetőségbe a következőket választották be: Jamrik Bertalan, Székely Pál, Balla Mihály, Boros Sámuel és Jamrik Kálmán. (Kőműves. 1903. március 1.)
- [18] A vezetőségbe a következők kerültek be: Tóvölgyi Béla, Balla Mihály, Molnár Kálmán, Kiss Gyula, Hmel Gyula, Stern Zoltán, Schwarcz Gyula, Kéll Ferenc, Simon József, Weizsmann Sámuel, Weisz Mór, Rausch Jakab, Nagy Lajos, Gelerfi István, Boros János, Székely Pál, Somogyi Károly, Id. Kiss Gyula és Kulcsár Sámuel. (Népszava. 1903. március 3.)
- [19] Március 1-én a famunkások tartottak nyilvános szakgyűlést, február 15-én a szabók. (Népszava. 1903. február 28. és március 3.)
- [20] Népszava. 1903. jan. 6., febr. 5., ápr. 11.
- [21] U. o. márc. 5. és ápr. 11.
- [22] U. o. március 7.
- [23] U. o. március 21.
- [24] U. o. április 9.
- [25] U. o. április 21.
- [26] U. o. május 5.
- [27] Építőmunkás 1903. június 1.
- [28] Népszava. 1903. május 9.

- [29] U. o. május 9.
- [30] Népszava. 1903. május 23.
A vezetőségbe a következőket választották be: Fülep Bertalan, Tóth Sámuel, Hmel Gyula, Stern Zoltán, Tóvölgyi Béla, Kovács József, Phan János, Nagy Lajos, Somogyi Károly, Fekete Gyula, Jamrik Bertalan, Weisz Mór, Palcsek Andor, Boros János, Simon József és Balla Mihály.
- [31] Népszava. 1903. június 18.
- [32] U. o. június 23.
- [33] Építómunkás. 1903. szeptember 1.
A vezetőségbe még a következőket választották be: Székely Pál, Kóródi Zsigmond, Balla Mihály, Juhász Miklós, Kulcsár Sámuel, Somogyi Károly, Nagy Lajos, Hricz Sándor, Kovács József, Jamrik Kálmán, Gál János, Boros János, Komlóssy Pál, Neubauer József, Csorba József, Király Gyula, Szabó István, Csengeri Lajos.
- [34] Építómunkás. 1903. augusztus 1.
- [35] U. o. 1907. július 1.
- [36] U. o. 1903. augusztus 1.
- [37] U. o. november 1.
- [38] U. o.
- [39] U. o. október 1.
- [40] Januárban Jamrik kongresszusi jelentésében 150 tagról számolt be.
- [41] Építómunkás. 1904. május 1.
- [42] U. o. május 15.
- [43] U. o. június 1.
- [44] U. o. július 15.
- [45] U. o.
- [46] Miskolci Állami Levéltár. Miskolc városi tanács iratai. 11. 677/1904.
- [47] Az építómunkás szakszervezet létszáma 20 000 fölé emelkedett, s a legnagyobb létszámú szakegyesület volt.
- [48] Építómunkás. 1905. március 15.
- [49] U. o.
- [50] Miskolci Állami Levéltár. Miskolc város tanácsának iratai. 3391/1905. Március 17-i levél.
- [51] Építómunkás. 1905. május 1.
- [52] U. o. július 15.
- [53] U. o. október 1.
- [54] U. o. 1906. január 1.
- [55] U. o. 1905. szeptember 1.
- [56] U. o. augusztus 1.
- [57] Lásd: Lehoczky Alfréd: Az 1906. évi miskolci általános sztrájk. Borsodi Szemle 1963. 3. sz. 67—73. 1.; A miskolci építómunkások küzdelme 1907-ben. A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei. 6. sz.

ADATOK A MAGYARORSZÁGI ROMÁN HADSZINTÉR TÖRTÉNETÉHEZ

(1919. május 2—július 19.)

1919. május 2. a Magyar Tanácsköztársaság történetének legválságosabb napja volt. A román királyi hadsereg offenzívája elérte a kulminációs pontját, az északi mellékhadszintéren pedig a csehszlovák haderő bevonult Miskolcra. Az antant annyira biztosra vette a magyar tanácskormány lemondását, hogy a békekonferenciára szóló meghívást vissza is tartották, illetve azt csak a tanácskormány helyére lépő új kormánynak szándékoztak kikézbcsíteni. A kormányváltást annyira biztosra vették, hogy Segré olasz tábornok, a bécsi olasz katonai misszió parancsnoka arra is el merte magát szánni, hogy Kun Bélát felszólítsa, hogy az új kormány járuljon hozzá Budapest megszállásához az olasz tiszték által vezényelt csehszlovák csapatokkal. Az antant nyilvánvalóan túlbecsülte a magyar Vörös Hadsereg tiszántúli vereségének jelentőségét. Igaz ugyan, hogy a magyar Vörös Hadsereg a tiszántúli defenzív harcokban állományának közel egyharmadát elveszítette, de ez a vereség korántsem volt olyan nagymérvű, mint az Osztrák-Magyar Monarchiáé 1914-ben a galíciai hadszintéren. Mindössze annyi történt, hogy a jól védhető Tisza front Algyőtől, a Sajó torkolatától mellékhadszintérré változott, viszont a Nógrádverőce—Mátragerinc—Miskolc—Bodrog határt forszírozó csehek kiprovokálták a magyar Vörös Hadsereg északi hadjáratát. [1]

Tanulmányunk célja a mellékhadszintérré vált tiszai front eseményeinek ismertetése. A románok a Tisza elérésével magyarországi offenzívájukat egyelőre befejezettnek tekintették, mivel utánpótlási vonalaik meghosszabbodása miatt egyelőre hadműveleti szünetet kényszerültek tartani. Május 2-án kaptak ugyan antantparancsot, hogy a Tiszát ne lépják át, de a magyarországi fronton küzdő csapataik közül csak a 7. hadosztályt szállították el 1919 május második felében Észak-Moldvába, Dorohoi—Botoşani—Suceava—Fálticeni vidékére. Csicserin orosz népbiztos május 1-i és 3-i ultimátumai, amelyekben a román kormányt Beszarábia és Bukovina kiürítésére szólította fel, csak addig jelentettek könnyítést a magyar tanácskormány részére, amíg Grigorjev atamán lázadása nem bénította meg a dnyeszteri ukrán vörös csapatok akcióképességét. [2]

Tehát, hogy a Magyar Tanácsköztársaság volt az, amely tehermentesítette az Orosz és Ukrán Tanácsköztársaságot, mert továbbra is az alábbi román csapatokat kötötte le, amelyeket az antant a Dnyeszternél kívánt volna felhasználni:

a) Északi hadtest (Grupul de Nord), parancsnok Mihăescu tábornok: Máramarostól Abádszalókiig terjedő vonalon és pedig Ruszka Krajna déli határától a Maros torkolatáig a csehszlovák csapatokkal szemben Olteanu tá-

bornok különítménye (5. lovasdandár, 6 hegyi üteg, 6 erdélyi század és egy határőrszázad), Szamos torkolatától Abádszalóig a 16. erdélyi hadosztály, megerősítve a 12. tüzérdandárral, hadtesttartalék pedig Debrecen körletében a 2. vadászadosztály. Összesen 22 gyalogzászlóalj, 12 lovasszázad, 24 üteg. A tokaji hídfő védelmére alakult Dragu ezredes kombinált különítménye (5 zászlóalj, 5 üteg a 16. erdélyi és a 2. vadászadosztály csapataiból) a hídfő eleste után megszűnt.

b) Déli hadtest (Grupul de Sud), parancsnoka Holban tábornok, Abádszalóktól a Maros torkolatáig terjedő fronton őrizte a Tiszát és pedig az első vonalban a 18. erdélyi hadosztály, megerősítve a 11. tüzérdandárral, tartalékban Békéscsaba körletében az 1. vadászadosztály. A hadtest ereje 22 zászlóalj, 4 lovasszázad és 24 üteg volt.

c) Hadseregpartalék Nagyvárad—Nagyszalonta körletében a 6. gyalog- és 2. lovashadosztály, azonkívül Märdärescu tábornok, mint a magyarországi román hadsereg főparancsnoka az 1. lovas és 1. gyaloghadosztállyal is rendelkezett. [3] Utóbbit Bordán volt honvédőrnagy szervezte, az alárendelt három gyalogezred mint Horea, Closca és Crişan légiók szerepeltek. [4]

Május 2-án reggel a magyar Vörös Hadsereg roncsai még a Sajótorkolatától Algyőig húzódó Tiszavonalat sem ellenőrizték, csak Poroszlónál vívott a Sárói-csoport heves védelmi harcot a Tiszafüredre vezető híd védelmében. Ahonnan a vörös csapatok kivonultak, ott fehér gárdák alakultak és vették át a karhatalmi szolgálatot. Olyan hírek terjedtek el, hogy a tanácskormány lemondása küszöbön áll, illetve már le is mondott. A legerősebb fehér helyőrség Szolnokon alakult ki, ahol a katonai parancsnokságot a rangidős Appel százados, a városparancsnokságot pedig Pokorny százados vette át. A városban visszamaradt 68. gyalog- és 19. tüzérezred részei, valamint a MÁV-műhely felfegyverzett munkássága is a fehér gárdához csatlakozott. Amikor azonban május 3-án az abonyi fehérgárda az Árky-csoporttal vívott rövid utcai harc után Szolnokra menekült, a vasúti munkások visszapártoltak a tanácsköztársasághoz és a felvonuló Árky-csoporttal együtt tüzeltek a fehérekre. Május 4-én Szolnok már az Árky-csoport birtokában volt, a románok pedig, akik eddig lábhoz tett fegyverrel figyelték a szolnoki helyi polgárháborút, ágyúzni kezdték a várost. Az esti szürkületben az 1. budapesti vörös ezred egyik százada a románokhoz menekülő fehérgárdistákat követve, átment a közúti hídon (a vasúti hidat a visszavonulás idején felrobbantották a magyar Vörös Hadsereg műszaki alakulatai) és védelmi hídfőállást létesített az Aranylakat vendéglőnél. [5] Az Árky-csoport nyomában befutott Szolnokra a hadseregparancsnokság különvonata Böhm Vilmos főparancsnokkal és Philipp Brown tanárral, az amerikai Coolidge misszió tagjával. Brownnak az volt a célja, hogy a két napja átment Werth Henrik alezredest követve átmegy a románokhoz, hogy a fegyverszünet ügyét szorgalmazza. A tűzvonalon azonban nem jutott át, mivel a románok lelőtték a fehérszászlós hadi követeket, akiknek Brown átlépését kellett volna tudtul adni. Brown tanár erre visszatért Budapestre, ahol Kun Bélától értesült, hogy a bécsi olasz misszió a „magyar átmeneti kormány védelme” ürügyén csehszlovák csapatokkal akarja megszállni Budapestet. Brownnak mi sem volt sürgősebb, hogy ezt az egyéni akciót minél előbb Franchet d'Espe-

rey tábornok tudtára adja. Kun Béla erre a célra készségesen különvonatot bocsátott Brown rendelkezésére, aki Szeged irányában hagyta el az országot. [6] Nem valószínűtlen, hogy Brown tanár magabiztos fellépése is befolyásolta Böhmöt, hogy mindenképpen szeretett volna megválni állásától. Május 5-én levélben közölte a Forradalmi Kormányzótanáccsal, hogy megrongált egészségi állapotára, de főleg fokozódó idegbajára való tekintettel a főparancsnokságról és a hadügyi népbiztosi funkciójáról leköszön. A lemondást nem fogadták el és Böhm két hónapig maradt a magyar Vörös Hadsereg főparancsnoka.

Szolnok visszafoglalása után a tiszai arcvonal helyzete a következő volt: a Sajótorokolattól Kisköréig frontszakaszon a Sárói Szabó-csoport május 3-án visszaverte a románok átkelési kísérletét Tiszafüredről Poroszló felé, 5-én az 5. hadosztályparancsnokság alá rendeltetett és május 10-én felvette a 39. dandárparancsnokság nevet, az alárendelt gyalogsági alakulatokból pedig újra megalakult a 39. ezred. A budapesti — illetve Árky-csoport a Tisza biztosítását Kiskörétől Alpárig vette át és ugyancsak május 10-től 7. hadosztályparancsnokság nevet vette föl, parancsnoka pedig az I. hadtestparancsnoksághoz áthelyezett Árky Zoltán helyett Werth Henrik lett. Alája tartoztak az 1. budapesti, nemzetközi, a 4. bihari és a tengerészrezred. Az átszervezés kapcsán tehát megszűnt a bihari vörös gárda és a tengerészdandár. Az Alpártól délre eső Tisza vonal és a Tiszától a Dunáig terjedő szerb-francia front védelme a 2. hadosztályra (parancsnok Tóth Sándor alezredes) hárult. Ide tartozott a 15. bácskai, a 30. pestmegyei, a 38. kiskunsági és a 68. jászkunsági ezred. Az utóbbi ezred feloszlata ugyan — főleg ellenforradalmi magatartása miatt — tervbe volt véve, ettől azonban a hadseregparancsnokság utóbb eltekintett. A nagyváradi csendőrkerület alakulataiból megszervezett 51. és 52. vöröszászlóalj is a 2. hadosztályparancsnokság alá volt rendelve. Az említett hadosztály tehermentesítése végett a Sükösd—Algyő vonal védelmét IV. határvédő vöröskerületi parancsnokság (parancsnok Pekry József alezredes) látta el, amelynek az I—IV. határvadászászlóaljak álltak rendelkezésére. Hadműveleti tekintetben a 2. hadosztályon keresztül az I. hadtestparancsnokság rendelkezett vele.

Az I. hadtestparancsnokság tehát a bácskai front és az Algyőtől Kisköréig (bezárólag) terjedő Tisza vonal védelmét látta el. Hadtestparancsnok volt Vágó Béla belügyi népbiztos, aki idejét hol a népbiztosságon, hol pedig a ceglédi hadtestparancsnokságon töltötte. A kommunista hadtestparancsnok vezérkari főnöke, Politovszky István alezredes a hadtestparancsnoksági étkezőben ellenforradalmi viccekkel szórakoztatta tisztjeit és titokban összekötést tartott fenn a szegedi kormány hadügyminisztériumával. Az 1919. július 5-i hadrend tanúsága szerint ekkor már nagyjókai Farkas Jenő alezredes váltotta fel. (Utóbbi június közepéig a 2. hadosztály, azután pedig június 2-ig a II. hadtest vezérkari főnöke volt.) A Kiskörétől északra fekvő Tiszavonal védelmét május 15-én a III. hadtestparancsnokság vette át az 5. hadosztályparancsnokságtól.

Ismeretes, hogy Werth Henrik alezredesnek a románok olyan fegyverszüneti feltételeket nyújtottak át, hogy ezek alapján még tárgyalni sem lehetett.

A szerbek a magyar hadikövettel még csak szóba sem álltak, a csehek viszont igen, azonban azt állították, hogy fegyverszüneti tárgyalásokra voltképpen nincs is szükség, mert ők a békekonferencia döntése értelmében új demarkációs vonalat szállnak meg. Ez azonban önkényes akció volt, amelyet a békekonferencia mégcsak nem is hagyott jóvá. (Budapestnek javasolt megszállásáról nem is szólva.) A magyar tanácskormány mindezekre nem válaszolhatott mással, mint a proletáriátus mozgósításával.

Május 8-án Tiszavárkonyt lőtte a román tüzérség. Május 9-én pedig Csongrádnál akart kisebb román erő átkelni, ezt a támadást azonban a vörös csapatok visszaverték. Ugyanezen a napon Karikás Frigyes, a Sárói csoport politikai megbízottja javaslatot küldött Besenyőtelekről Kun Béla külügyi népbiztosnak, hogy Sárói Szabó Tibor vegye át a parancsnokságot a székely csapatok fölött és ezeket olvasszák be a Sárói csoportba. Hivatkozott rá, hogy ezt Verbőczy százados vezetése alatt egy székely katonai küldöttség kérelmezte. Kun Béla Karikás Frigyes táviratát az erre illetékes hadseregfőparancsnokságnak továbbította, aki viszont kioktatta Karikást, hogy a hadrakelt alakulatok ügyei a Hadseregfőparancsnoksághoz és nem a Hadügyi Népbiztossághoz tartoznak. Ettől függetlenül politikai megbízottnak katonai jellegű kérdésekbe beavatkozni nincsen joga. [7] A Sárói csoport és a székely csapatok maradványainak egyesítésére egyébként csak július első napjaiban került sor. [8]

Május 10-én a románok Mindszentnél háromszor is megkísérelték az átkelest. A gödöllői főhadiszállás azonban nagyon helyesen feltételezte, hogy egyszerű tüntetésről van szó, mivel a románoknak nem álltak rendelkezésre megfelelő áthajózási anyagok az áradó Tiszán. Azonkívül a tokaji hídfőjükből sem támadtak, pedig erre a pontra nagyszámú erősítéseket tolhattak el. Ezért a hadseregtartaléknak szánt III. hadtestet nem a tiszai front megerősítésére vonultatta fel, hanem Dunántúlra akarta szállítani, mivel Zágráb felől várt antanttámadást. [9] Május 11-én a Hadseregfőparancsnokság Csongrádnál hadiköveteket küldött át a románokhoz, hogy az árvízveszélyre való tekintettel fegyverszünetet kérjen a gáterősítési munkálatokhoz. Mivel azonban a románok tüzeltek a fehér zászlóval közeledő hadikövetekre, ezek kénytelenek voltak visszafordulni. A Hadseregparancsnokság hadműveleti naplójában még ez a bejegyzés olvasható: „Ha a Tisza, melynek vízállása magasabb, mint 1895-ben, kiönt, 300 000 hold lesz elöntve.” Május 14-én a románok Újkécske környékén áthajózási kísérleteket tettek, 15-én pedig tüzérségük mérsékelt intenzitással lőtte Szolnokot. E napon kiderült, hogy sem a román, sem a szerb-francia fronton erőteljesebb támadás veszélye nem fenyeget, ezért a Hadseregparancsnokság Tombor alezredes véleményének meghallgatása után úgy döntött, hogy az 1. és 5. hadosztályból alakuló III. hadtesttel Miskolcot foglalja vissza és oldalba támadja a cseheket. Majd az 517/15. hdm. sz. paranccsal utasította az I. hadtestet, hogy a miskolci akció támogatására a románokat Mindszenttől Kisköréig alkalmas helyeken végrehajtandó demonstratív járőrakciókkal kösse le, a szolnoki közúti híd biztosítására pedig egy kis hídfőt szálljon meg.

Május 19-én Csongrádnál román repülőgép a magyar állásokat gépfegyverezte. Május 20-án Salgótarjánnál és Egernél heves harcok folytak a cse-

hekkel, egyúttal megindult a csehek és románok szétválasztására irányuló miskolci csata, amelynek támogatására Szentés és Kisköre között az I. hadtest csapatai egyidejűleg demonstráltak, Tiszaroffnál pedig elérték a balpartot és azt ellenséges támadások ellen is tartották. Julier alezredes, a III. hadtest vezérkari főnöke a tokaji román hídfő felszámolása végett intézkedett, hogy a 10. dandár a miskolci 10. háziezred II. és III. zászlóaljával és megerősítve az egész 7. munkásezreddel és két üteggel Onod—Sajópetri—Ládháza környékén gyülekezzen, hogy másnap erőszakos felderítést hajthasson végre Tiszalúc—Gesztely irányában. [10]

Ugyancsak május 20-án a 2. hadosztály politikai megbízottja jelentette, hogy a csapatok nagyobb részének a hangulata jó, a szerb katonaság élelmiszert és textilárut csempész magyar területre. A jelentésből következtetni lehetett rá, hogy a délről várt antanttámadás végleg elmarad. [11]

Május 21-én a Tiszapüspökinél átkelt kisebb román csapat visszaverése nem okozott különösebb zavart a Miskolcnál folyó hadműveletekben, sőt a Hadseregparancsnokság a 7. hadosztály kötelékéből kivált nemzetközi ezredet és három üteget Hatvan felé rendelte, hogy onnan Losonc irányában vonuljanak fel.

Végre május 23-án koncentrikus ellentámadásra vonultak fel Miskolc visszafoglalására a csehek és románok. Mărdărescu tábornok eleget tett Rossi tábornok megkeresésének, hogy a tokaji hídfőből álló csapatok Radu ezredes parancsnoksága alatt (5 zászlóalj, 5 üteg) Hernádnémeti—Belsőbőcs, valamint Tiszalúc felől három oszlopban támadjanak Miskolc keleti és déli szegélye felé. [12] Ha a románok végrehajtják feladatukat, elvágják volna a miskolci magyar csapatoknak vasúti összeköttetését Budapest felé. Azonban éppen ugyanebben az időben a 10. vörös dandár is a Belsőbőcs—Hernádnémeti közti Hernádhíd elfoglalására vonult fel, az észrevétlen rajtaütés tehát nem sikerült. A románok azonban a 81. erdélyi gyalogezred érdeme folytán erős harcok mellett elérték Pusztakemely—Sajólád—Köröm vonalát, de a miskolci házi ezred makacs ellenállása miatt a budapesti vasútvonalat nem érték el. A kora délutáni órákban a 10. dandár a 12. sz. páncélvonattal megerősödve indult ellentámadásra. A páncélvonat beavatkozása pánikot keltett az eddig kiválóan harcoló románok közt (a csehek sem voltak ennyire energikusak) és két löveg, tizenhárom géppuska, számtalan gyalogsági fegyver hátrahagyásával rendetlenül hátráltak a Sajó—Hernád vonala mögé. [13] Ugyanezen a napon Kiskörénél meghiúsult a románok átkelési kísérlete, Szolnokon pedig az 1. vörös ezred kisebb osztaga a közúti hídon át a szandai csatornáig nyomult előre, négy géppuskát zsákmányolt és 25 román foglyot ejtett. Az akció végrehajtása után egy szakasz egy gépfegyverrel a hid balparti részének védelme végett a Tisza túlsó oldalán maradt.

Május 24-én a románok nyugtalanítási cézzal Mindszentnél sikertelenül megkísérelték az átkelést. A második miskolci csata után a III. hadtest parancsnoksága a 39. dandárparancsnokságot az I/39. zászlóaljjal Pétervásárra rendelte, hogy vegye át az ottani csoport vezetését. (A 39. dandár rimavölgyi harcairól szerző a Borsodi Szemle 1963. évi 1. számában tett közzé cikket) A visszamaradt II/39. és III/39. zászlóaljból és 4/1. ütegből Verbőczy Kálmán százados parancsnoksága alatt új csoport alakult azzal a feladattal,

hogy az 1. hadosztály jobbszárnyán Tiszalúc felé támadjon a románok ellen. A szintén Tiszánál állott 12/10. századot a 10. dandárhoz irányították, az eddig Poroszlónál állott csapatokat vörösőrség váltotta fel. (A 10. dandár bódvavölgyi harcaira vonatkozólag lásd a szerző cikkét a Borsodi Szemle 1963. évi 6. számában.) Az 1. hadosztálynak Sajókeresztúr—Poga közt kellett támadáshoz fejlődnie, hadseregtartalékul pedig a budapesti vörösőrökből álló 3. dandár állt rendelkezésre, amelyhez a további harcok során sátoraljaúj-helyi munkások is csatlakoztak. [14] Az elcsöndesedett poroszlói védőszakasz parancsnokságát Kossuth Ferenc csendőrszázados vette át, akinek a helyi vörösőrségeken kívül átmenetileg a Borsodivánkán elhelyezett II/39. zászlóalj is rendelkezésére állott. [15] A további szervezés kapcsán megalakult a IV/39. zászlóalj is.

Május 30-án megkezdődött az északi fronton az általános offenzíva. Az eddig románok ellen harcolt 10. dandár az 1. hadosztálynál visszamaradt 7. munkásezred nélkül — Bódvavölgyében nyert alkalmazást, Hernádtól nyugatra pedig a 6. hadosztály támadt, míg Hernáddal szemben — nagyrészt román csapatok ellen — Kistokaj—Ónod—Nagycsécs vonalán az 1. hadosztály csapatai vonultak fel az alárendelt Verbőczy-csoporttal (III/39. zászlóalj és 4/1. üteg.) A 4. hadosztály hadtesttartalékban állott. A románokat támadó 1. hadosztály zöme képtelen volt átjutni a Hernádon, mivel két román üteg erősen zavarta az átkelési munkálatokat. A balszárny csupán a Sajó-ládtól keletre fekvő erdő széléig jutott el, a Tiszalúc felé támadó Verbőczy-csoport ugyan eljutott az Abonyi-pusztáig, de román ellentámadás visszavetette Körömre.

Május 31-én a románok szívósan visszaverték az 1. hadosztály támadásait, ami miatt a hadosztály csapatainak a hangulata erősen megromlott. A körömi Sajó-hídfőbe az eddig tartalékban állott 4. hadosztály csapatai vonultak fel. Tekintettel arra, hogy a csehszlovák fronton a vörös csapatok sikeresen nyomultak előre és valószínűnek látszott, hogy a románok erősítéseket kaptak, a III. hadtest tüzérségének legnagyobb részét is a román frontszakaszon vetették küzdelembe. Június 1-én a román frontszakasznál az 1. hadosztályt egy 30,5-ös mozsárágyú segítette át a Hernádon, amelynek a hídjait rosszul robbantották fel a csehek. Pogánál a 4. hadosztály kicsikarta az átkelést, itt sikerült hidat vernie és a román csapatokat oldalba kapni, mire azok meghátráltak. Tiszalúc már a délelőtt folyamán a 4. hadosztály birtokába került, amely folytatta az ellenség üldözését Szerencs felé. Ugyancsak kelet felé húzódott a Hernádon Böcsnél átkelt 1. hadosztály is. [16]

A Verbőczy-csoport e nap folyamán Hernádnémetinél sikeresen támadt s ez alkalommal megállapította, hogy a visszavonuló románok pánikban vonultak vissza, amiről az eldobált lábbelik nagy száma is tanúskodott, a zsákmányolt anyag között volt számos francia eredetű golyószóró és többek közt egy póparuha is. [17]

Június 2-án a hadseregparancsnokság elhatározta, hogy amint a 4. hadosztály eléri Tokajt, azzal a románok üldözését a Tiszán át Nyiregyháza felé fogja folytatni, az 1. hadosztály pedig követi Tiszántúlra. Az ennek folytán keletkezett űrt a 3. dandár töltötte ki, amelynek a 3. csehszlovák had-

osztályt Sárospatakon és Sátoraljaújhelyen túl kellett üldöznie. Hadsereg-tartalékul Dunántúlról a 8. hadosztályparancsnokság az alárendelt 17. dandárparancsnoksággal, valamint a 44. somogy-baranyai és 13. moson-pozsonyi gyalogezreddel érkezett Miskolcra. A 8. hadosztályparancsnokságnak rendelték alá a 2. dandárparancsnokságot is a székely csapatok maradványaiból alakult 21. gyalogezreddel, valamint a Salgótarjánról kivont 53. ezreddel (a volt budapesti 1. vadászvezred). [18]

Június 2-án a 4. hadosztály a Tarcalnál és Tarcaltól északra fekvő magaslatokon álló románokkal vívott harcot, akik Tokaj hegyet erős tüzéséggel szállták meg. A 4. hadosztály mögött a Tisza-vonalat a III/39. zászlóalj biztosította, míg a tartalékba rendelt 1. hadosztály Megyaszó—Monok—Bekes körletében gyülekezett. A 4. hadosztályparancsnokság jelentésében a 22. (csepeli munkásság) és 14. munkásezred (északi Ganz) kiváló teljesítményét emelte ki, amelynek hatására a románok Bodrogkeresztúrt és Tokajt feladták. A tokaji vasúti és közúti hidat a románok felrobbantották, amiről Hennocque tábornokot azzal értesítették, hogy a csehek egyidejű visszavonulása és legutóbbi saját veszteségeik miatt Tisza mögötti védekezésre rendezkednek be.

Június 3-án a 4. hadosztály csapatai bevonultak Tokajra és ennek körletében kezdtek összpontosulni. Jobbszárnyát Tiszalúcnál a 8. hadosztály oda beérkezett 44. ezrede fedezte, a balszárnyán a csehekkel harcoló 3. dandár pedig e napon elérte Erdőbényét.

Ugyanakkor Kun Béla táviratilag közölte Böhm Vilmos hadseregparancsnokkal, hogy a magyar központi szállítási vezetőség bécsi képviselőjének jelentése szerint Wöllersdorfból hetenként három, egyenként 25 kocsi álló, hadianyagot tartalmazó vasúti szerelvény megy a csehek részére. Egyben közölte, hogy ebben az ügyben Otto Bauer osztrák külügyi államtitkárnak jegyzéket küld. Otto Bauer viszont két év múlva azt állította, hogy „amikor... a magyar vörös hadsereg a csehszlovák csapatokat megverte, akkor az entente azt követelte, hogy minden fegyverünket szolgáltatassuk ki a cseheknek, hogy a cseh hadsereget Tanácsmagyarország ellen fölszerelhessek. Az entente kijelentette: ha ezt azonnal nem cselekszitek meg, egyetlen tonna szén nem megy többé Németausztriába. Meg kell jegyezni, hogy országunkban egyáltalán nincs szén. Mi ellenálltunk, nem hagytuk magunkat a fenyegetésektől megfélemlíteni és a csehek nem kaptak tőlünk fegyvert.” [19]

Június 4-én a 4. hadosztály megtette az előkészületeket Tokajtól északkeletre az átkeléshez. Ezt a feladatot a 6. és 14. munkásezrednek kellett megkezdenie a 19. és 68. tüzérezred támogatása mellett, a 39. gyalogezred pedig Tokajnál vonult fel. [20] Június 5-én a 14. munkásezred Balsánál ugyan átjutott a Tiszán, de Gáváról jövő román ellentámadás visszavetette a Tisza északi partjára, miközben 200 embert és 7 géppuskát veszített. A 39. ezred, illetve Verbőczy-csoport sem bírta elfoglalni a tiszadobi hídfőállást. A románok a balsai ütközet után megtorlásul porráégették Vencsellő községet azzal az ürüggyel, hogy a község lakosai támogatták a vörös csapatokat. [21]

E kudarc folytán a gödöllői főhadiszállás nem erőltette tovább a nyíregyházi támadást, hanem az 1. hadosztályt Kassa felé, a főhadszíntérre

tolta el, majd pedig a 4. hadosztályt is utasította, hogy útját Sátoraljaújhely felé vegye. Elgondolása az volt, hogy ezzel a hadosztállyal Ungvárt és Munkácsot elfoglalva, Ruzska-Krajna felől támadja hátba a tiszántúli román csapatokat. Június 6-án az északi főhadszíntéren felszabadult Kassa, a 3. dandár pedig Sárospatak és Sátoraljaújhely visszafoglalása után Ungvár irányába hajtotta a Destrémeau tábornok parancsnoksága alatt álló 3. csehszlovák hadosztályt. Ez az alakulat négy gyalogezredből és két ütegből állott. A magyarok Kassáról olyan iramban törtek Eperjes—Bártfa felé, hogy június 9-re a 3. csehszlovák hadosztályt teljesen elvágták a többi csapatoktól. Csak egyik zászlóalja (III/28., a prágai háziezred része) jutott el Bártfán át Orló felé, de ez is csak azért, mert nem kapta meg a visszavonulási parancsot. [22] E napon egyébként a 3. dandár elérte Töketerebest, aminek következtében a Destrémeau-hadosztály a román királyi hadsereg jobbszárnyához csatlakozott és azt gyakorlatilag egy Tiszától északra fekvő hídfőállásban fedezte. E hídfő felszámolására azért nem került sor, mivel a román front jelentőségének további csökkentése miatt Stromfeld a 4. hadosztályt a kisalföldi frontra rendelte. Ugyanoda távozott a 8. hadosztályparancsnokság, valamint a 44. és 53. ezred is, míg a 17 dandárt a 13. gyalogezreddel Sajó völgyébe rendelték.

Június 11-én az önállósított 2. dandár (39/III. zászlóalj, 21. gyalog- és 38. tüzérezred) feladatául tétetett, hogy a román frontot a Sajó torkolata és Karád közti Tisza-vonalon figyelje meg. A 3. dandár e napon Nagykövesd—Királyhelmec—Töketerebes—Nagymihály vonalán állott Homonával, Takcsánnyal és Mezőlaborccal pedig helyreállította a telefonösszeköttetést. E helységekből jelentették, hogy az ellenség kivonult és kérték, hogy a vörös csapatok vonuljanak be. E célból ki is redelték a 4. sz. páncélvonatot, de ez nem tudott kifutni, mivel a csehszlovák csapatok megrongálták a hidakat. Ugyanakkor magyar államvasúti közegek készültek Mezőlaborcra, mivel a lengyelek ott három MÁV mozdonyt lefoglaltak és ezek visszajuttatását akarták szorgalmazni. [23]. Hogy ez a bizottság kijutott-e Mezőlaborcra, annak az akták közt nyoma nem maradt.

A románok ez időben Szolnoknál folytattak élénk tevékenységet. Június 10-én tüzérségük szétlőtte a templomot és a város ágyúztatása kapcsán négy halott és nyolc sebesült veszteséget okozott a polgári lakosságban. Tisza-nagyrévnél vörös járőr kelt át és vissza is tért.

Érdemes megemlíteni, hogy vörös repülőgépek megjelenése — a hivatalos cseh forrás szerint — erős pánikot keltett a 3. csehszlovák hadosztály visszavonuló csapataiban. A román repülőgépek pedig Miskolcot szerették fölkeresni és ott a katonai célpontokat bombázták. Az egyik miskolci laktnya bombázása számos halálesetet és nagy pánikot okozott. Június 12-én utoljára jelent meg egy román bombázó repülőgép Miskolc fölött. Mikor azonban elvégezte feladatát, egy magyar repülőgép üzöbe vette és Szederkény tájékán lelőtte. Azóta román repülőgépek Miskolcra nem merészkedtek el. A III. hadtest parancsnoksága a Szederkénynél eltemetett román pilóták magániratait (levelek) és értéktárgyait (óra, jegygyűrű, pénz, valamint pilótaigazolványukat a tiszafüredi hídnál, hadikövet útján eljuttatták a Nyiregyházán székelő 2. román vadászadosztály parancsnokságnak, egyúttal francia

nyelvű levélben tudomására adták, hogy a légi harcban elesett román repülőket a tiszaszederkényi temetőben katonai tiszteletadás közben eltemették, sírjukat pedig megjelölték. [24] A lelőtt repülőgép roncsait Stromfeld hadsereg vezérkari főnök is megtekintette, az erről készült fényképfelvétel elég későn — már Stromfeld visszavonulása után — jelent meg az Érdekes Újságban.

Június 12-én a Destrémeau hadosztály átmenetileg visszavette Nagymihályt, amely azonban másnap újból a 3. dandár birtokába került. Ugyanakkor kezdődött meg a 4. és 8. hadosztály elszállítása a Garam-menti hadszíntérre is. (Utóbbinak hadrendi kötelékébe már Párkányánán három további dunántúli hadosztály lépett. Ekkorra már a románok Beszarábiában olyan biztonságban érezték magukat, hogy azt az ajánlatot tették az antantnak, hogy Budapest irányában támadást fognak indítani. Ezt az indítványt azonban Woodrow Wilson ellenzése folytán elutasították. [25] A nyugati román határokat nagyjában az 1916. évi egyezmény alapján állapították meg, amelyeket Románia annak fejében kötött ki magának, hogy az antant oldalán lépett be az első világháborúba.

A csehszlovák források Varannó, Girált és Homonna magyar megszállásáról tesznek említést. A valóság az, hogy Girált és Varannó járási székhelyeken és a környező községekben elég volt vörös felderítő járőrök megjelenése ahhoz, hogy ott munkástanácsok, illetve direktóriumok alakuljanak, Homonnán azonban ilyenek létesítésére nem került sor. [26] Ennélfogva nem valószínű, hogy Homonnán fegyveres munkászendülésre került volna sor, mint Liptai Ervin írja, erről dr. Martin Vietornak, a Szlovák Tanácsköztársaság történeti specialistájának sincs tudomása.

Június 14-én román felderítő járőrök Kiskörénél, Tiszaburánál és Tiszasülynél keltek át a folyón, de magyar ellenakcióra újból visszatértek a Tisza balpartjára. Június 17-én a magyar hadművelleti napló szorványos ellenséges tüzet regisztrált a román arcvonalon, Destrémeau tábornok pedig harc nélkül megszállta Nagymihályt. Itt csak gyenge vörös biztosító osztag volt, amely ütközetbe nem bocsátkozhatott. Maga a 3. dandár is meg volt gyengítve, mert a 23. és 24. ezred egy-egy zászlóalját a 2. dandárhoz, Siroka—Kluknó tájékára tolták el, tehát csak négy zászlóalj állt rendelkezésére. Július 18-án és 19-én a 3. cseh hadosztály öt zászlóalj erejű támadó különítménye Gálszécs felé szándékozott előretörni és sikerült is áthatolnia Tapoly és Ondava folyón és elfoglalnia egy vasúti és közúti hidat. Az a hír, hogy az ellenség Varannót is elfoglalta, tévesnek bizonyult. Június 20—22 közt a 3. dandár ellentámadást intézett az ellenséges hídfők ellen s e harcok közben Destrémeau tábornok tüzérségi lőszere teljesen elfogyott. A románok két vasúti kocsival küldtek neki lőszert, ezzel Destrémeau június 23-án újra támadt, hadosztályának északi szárnya megközelítette Gálszécsét és Tőke-terebest, a déli szárny pedig elérte Málca—Abara vonalát. Gálszécs és Tőke-terebes közt a vasúti összeköttetés megszakadt. A megindult magyar ellentámadás kapcsán a 4. sz. páncélvonat merész áttörést hajtott végre Tőke-terebesről Gálszécs felé, hogy az összeköttetést helyreállítsa, azonban visszatérni nem tudott, mivel mögötte a síneket fölszedték. Megjelent egy másik vörös páncélvonat is, hogy társát kiszabadítsa, de az erős ellenséges tüzben

június 24-én reggel 5 óráig — amikor beállott a fegyverszünet — nem tudta helyreállítani a síneket. Ekkor Kassáról a fegyverszünet ellenőrzése végett három tagú amerikai tiszti bizottság érkezett a helyszínre, amely **salamoni** ítéletet hozott: a 4. sz. páncélvonatot cseh hadizsákmánynak nyilvánította, a másíkról pedig — amelynek a száma az iratokból nem volt megállapítható — úgy döntött, hogy visszatérhet a magyar vonalak mögé. [27]

Június 25-én este a 3. dandárnak Királyhelmece-re kikülönített századát román gyalogság és lovasság támadta meg, 26-án pedig a csehek — dacára a beállott fegyvernyugvás ellenére — Töketerebest a helységben levő két vöröszászlóaljjal és két üteggel együtt körülzárták. A III. hadtest parancsnoksága erre Szaláncúvárosra és Magyarbödre irányította a 46. dandárt, azonban június 27-én a Töketerebesben rekedt 3. dandárbeli csapatrészelemeknek és páncélvonatoknak sikerült magát kivágnia a bekerítő gyűrűből.

A Csaptól délre eső Tisza-menti front jelentőségének további csökkenését jelzi, hogy június 18-án — tehát éppen a Destrémeau-féle támadás kezdetén — a hadseregparancsnokság rendeletére a 2. (székely) dandárt és 2. hadosztályt is az északi hadszíntérre szállították. A tarcali védőszakasz őrzetére a 21. ezredparancsnokság maradt vissza, amelynek helyi vörösorségeken kívül egy zászlóalj (IV/39?) és egy üteg állott rendelkezésre. [28] A 2. hadosztály parancsnoksága Garam völgyébe a II. és III/15. zászlóalj, a 30. és 38. gyalogezredet, valamint a II/68. zászlóaljat vitte magával. Az I/15. zászlóalj Csongrád védelmére a IV. határvéd vörösőr kerületi parancsnokság alá rendelve visszamaradt, a 68. gyalogezred további két zászlóalja még szervezés alatt állott. Ugyancsak az említett határvédparancsnokság alá rendelve visszamaradt az 51. és 52. vöröszászlóalj és az I. tábori rendészeti vörösőr ezred. Szolnoknál megmaradt a 7. hadosztály, mivel a románok Budapestet ebből az irányból érthették el leggyorsabban, ezért nagyobb erőknél visszatartása ezen a ponton nagyon is helyén való volt. (Itt állott az 1. budapesti ezred négy, a bihari ezred három és a tengerészezred ugyancsak három zászlóalja.) A román fronton június 20. után végeredményben 20 zászlóalj és 8 üteg maradt, ehhez jött a gyakorlatilag szintén román fronton álló 3. dandár négy zászlóalja és három ütege. [29]

A románok kisebb vállalkozásai közül csak Tiszaszederkénynek június 18-i megszállását érdemes említeni, de onnan rövidesen ki is szorították őket. A döntést még az I. hadtest parancsnoksága is az északi fronton várta, amiről Politovszky hadtest vezérkari főnök június 18-i memoranduma is tanúskodik. Hozzá betérjesztett javaslatra hivatkozva (nyilvánvalóan a hadtestparancsnokság valamelyik tisztje lehetett) azt indítványozta a gödöllői főhadiszállásnak, hogy a magyar Vörös Hadsereg foglalja el Csallóközt és szállja meg a Kis-Duna vonalát. Politovszky alezredes elgondolása szerint két zászlóaljnak Rajkáról Gútorra kellett volna átkelni és a Csallóközt Pozsonnyal összekötő vasúti és közúti hidat Vereknynél és Főrévnel felrobbantani. Javaslatát azzal indokolta, hogy az ellenfél ez esetben kénytelen lesz az érsekújvári arcvonalról csapatokat elvonni a Kis-Duna védelmére és hogy a csallóközi lakosság tömegesen fog csatlakozni az akcióhoz. Tekintettel arra, hogy a Duna északi oldala akkoriban csak gyenge erővel volt védve, az

akció végrehajtása nem okozott volna különösebb nehézségeket. [30] (Pozsonyt akkoriban csak két zászlóalj és egy üteg védte.)

Június 20-án a csongrádi védőszakaszon — nyilván a 2. hadosztály elszállításának leleplezésére — sikeres vállalkozás történt a Tiszán át. Ugyanakkor kirobbant a Duna-menti ellenforradalom, amelynek során az egész kalocsai járás a fehér gárda kezébe került. Ennek leverésére a budapesti IV. hadtest csapataiból rögtönözték a Szamuelyly-csoportot, amely a hadműveletek tartama alatt az I. hadtestparancsnokságnak volt alárendelve. A csongrádi akció következménye egyébként az volt, hogy a románok az ottani Tiszahíd szentesi oldalát felrobbantották. [30 a]

Június 24-én, tehát éppen azon a napon, amikor az északi fronton megszűntek a harcok, az egész Tisza vonalon helyi csatározások folytak, amelyek során Szolnok és Alpár között román járőröket vertek vissza, 25-én pedig Tiszakürt ellen sikeres magyar vállalkozás történt. Június 26-án Szolnoknál a román járőrök átkelése megghiúsult, a Szentestől nyugatra Szentistvánnál álló fahíd még álló részeit a románok felgyújtották. Június 27-én a hadműveleti napló ellenséges gyalogsági és gépfegyvertüzelést regisztrál a román (és jugoszláv) arcvonalon.

Böhm főparancsnok június 29-én értesítette Pellé tábornokot, hogy a forradalmi kormányzótanács döntése értelmében másnap megkezdni a Csehszlovákiának ítélt területek kiürítését. Ennek megtörténte után kellett volna megkezdődnie a Magyarországnak meghagyott és a románok által megszállva tartott Tiszán-túli terület kiürítésének. A párizsi L'Humanité azonban, a román sajtóiroda jelentésére hivatkozva, már június 30-án közölte, hogy Románia nem ismeri el a magyar tanácskormányt és amíg ez fennáll, csapatait a megszállt magyar területekről nem vonja vissza. [31]

Látnivaló tehát, hogy a magyar tanácskormány súlyos hibát követett el, hogy az északi területeket nem tartotta vissza kézízálogként és ennek fejében nem csikarta ki a békekonferenciára való meghívást. Kiköthette volna magának, hogy a románok egyidejűleg és ne utólag ürítsék ki Tiszántúlt. Kun Béla utólag maga is elismerte, hogy súlyos diplomáciai hibát követett el. Böhm június 24 táján fel is ajánlotta lemondását azzal, hogy vegye át a főparancsnokságot Landler Jenő, aki bizik a további hadműveletek eredményességében. Ehelyett rábeszéltek, hogy lemondását vonja vissza. [32] Néhai Kerekes József vezérezredes véleménye szerint a helyzet június 30-án még nem volt kilátástalan: az északi fronton mind az V., mind pedig a III. hadtest támadásra (és nem védekezésre) készült, a tiszai front védelmére pedig el lehetett volna szállítani a vasashadosztályt és a Kis-Alföldről kivont 4. hadosztályt is. [33] Július 1-én élénk diplomáciai tevékenység folyt: Kun Béla két jegyzéket is küldött Clemenceaunak, szemrehányást téve, hogy a románok még mindig nem kezdték meg Tiszántúl kiürítését, valamint azt, hogy Tiszalúcnál átkelő román csapatokat kellett visszaverni. Böhm hadseregpáncsnok is sürgette a román hadsereg nagyszabedbeni főhadiszállásának és Pellé tábornoknak, a csehszlovák haderő vezérkari főnökének küldött jegyzékeiben Tiszántúl kiürítését. Stefán Ágoston ruszin népbiztos is küldött tiltakozó jegyzéket Clemenceaunak Ruzska-Krajna átcsatolása miatt. Fogamatja ezeknek a jegyzékeknek természetesen nem volt. A Magyar Tanács-

köztársaság politikai és katonai vezetése közt a kiűrités kérdésében differenciák merültek fel, aminek az volt a következménye, hogy Stromfeld, a hadsereg vezérkari főnöke otthagyta állását.

Böhm azonnal új vezérkari főnököt keresett. Választása legelőször Kerekess József alezredesre, Miskolc felszabadítójára esett, akit a kettős győzelemmel zárult miskolci csata után a gödöllői főhadiszállásra rendelték be. Itt ha nem is de iure, ténylegesen azonban Stromfeld helyettesének feladatát látta el. Stromfeld távozása idején azonban nem tartózkodott Gödöllőn, mivel néhány napja kiújult világháborús betegségével az egyik budapesti kórházba utalták be. Böhm július 2-án délben tulajdon személyautóját küldte Budapestre Kerekess alezredesért azzal az üzenettel, hogy fontos ügyben azonnal utazzon Gödöllőre. Kerekess a továbbiakra így emlékezett vissza: „Az éppen orvosi viziten ott tartózkodó kórházi igazgatónál jelentkeztem, aki közölte velem, hogy már megállapították, hogy az albán malária recidiva kiújult rajtam. De miután az erős szemgyulladás mellett az a gyanújuk, hogy mint annakidején Szkutariban, tífuszjelenségek is mutatkoznak (ami a kezelés módját befolyásolja), lelkemre kötötte, hogy a délutáni orvosi vizitre igyekezzem visszatérni. Körülbelül egy órai gyors kocszítás után, még mindig a déli órákban érkeztem meg a gödöllői főhadiszállásra, ahol a főparancsnok (Böhm) már készen, feltűnő barátsággal, de szokatlanul izgatott, ideges állapotban, viszont láthatólag hosszabb beszélgetésre felkészülve várt reám. Mindenkit eltávolított szobájából és kiadta a parancsot, hogy senki sem zavarjon bennünket.

Legszívesebben mindjárt a különös látogatás céljára szerettem volna térni. A főparancsnok azonban láthatólag bizalmas mederbe igyekezett terelni a beszélgetést. Először is túlzott elismeréssel gratulált május végi, miskolci sikereimhez. Gondosan tanulmányozta ezek összefoglaló ismertetését és közölte, hogy ennek alapján ő kezdeményezte bevezényeltetésem a főparancsnoksághoz és ő volt az, aki megbetegedésem alkalmával saját autójával gondoskodott kórházba szállításomról.

Mellékesen megemlítette, hogy nagy csalódások érték az utóbbi időben az entente és különösen Stromfeld részéről. Csak ezek után tért át az érdeklődésre egészségi állapotomra, melyből kifolyólag áttért kívánságára, hogy miután Stromfeld holnap július 3-án el fogja hagyni a főhadiszállást, nem volna-e kedvem helyette a vezérkari főnökséget átvenni. A főparancsnok tájékoztatás céljából rövid magvas szavakkal, őszintén ecsetelte a pillanatnyilag fennforgó, lehetetlen helyzetet.

Saját részemről teljesen elegendő volt a kórházparancsnok megállapítását megismételnem. Ebből látható volt, hogy teljes munkaképességem helyreállításához legalább egy-két hétre volna szükségem. Mire kijelentette, hogy még nem tudja, hogy mitévő legyen, mert egyedül személyemmel való helyettesítést talált volna oly megoldásnak, melyhez neki is bizalma lett volna. Mindenesetre arra kért, hogy e beszélgetésünkről senki előtt említést ne tegyek. Amit a mai napig híven betartottam. [34]

Miután Kerekess a vezérkari főnökséget nem vállalta, a választás végül is Julierre esett. Julier Ferenc alezredes hosszas rábeszélés és nógatas után átvette Stromfeld örökét. Juliernek saját politikai tervei voltak, amelyek

Landler Jenővel voltak kapcsolatosak. Erről azonban az 1927-ben megjelent feljegyzéseiben nem emlékezett meg, mivel az akkori időt nem találta alkalmasnak arra, hogy elismerje azt, hogy nemcsak a tanácskormány, hanem a szegedi kormány sem felelt meg az ő elgondolásainak. Juliernek Tiszántúl visszafoglalására irányuló haditervét Stromfeld évek múltán hibásnak véleményezte azzal az indokolással, hogy az csak békés megszállásra volt alkalmas. Július 18-án vette át a főparancsnokságot Landler Jenő, amikor még felmerült az a gondolat, hogy nem Szolnoknál, hanem Tokajnál lesz a főát-kelés. Ide szállították volna a 2., 5. és 6. hadosztályt, míg Szolnoknál csak a 7. hadosztály, Csongrádnál a 2. hadosztály egy ezrede, hadseregtartalékban pedig a 3. hadosztály maradt volna. Ez a terv azonban nem valósult meg. [35]

Az északi területek önkéntes és minden garancia nélküli feladása erkölcsileg felért egy elvesztett háborúval. Június 30-tól július 18-ig a hadseregben a következő bomlási tünetek mutatkoztak:

Fel kellett oszlatni a 8., 11. és 14. munkásezredet. A 8. munkásezred megmaradt légénységét ugyan felosztották a 2. és 6. munkásezred közt, de a másik két ezred légénységét vissza kellett küldeni a gyárakba. A 2., 6. és 22. munkás- és 3., valamint 10. sorgyalogezrednél tömeges szökési jelenségek mutatkoztak. A miskolci háziezrednél majdnem kizárólag a gömörme-gyei illetőségű katonák távoztak el. Salgótarjánról panaszok érkeztek, hogy a 80. dandár katonái fosztogatják a lakosságot. Utánpótlás hiánya miatt a nyugalmas dunántúli frontszakaszra kellett küldeni a 7. munkásezredet, a Balkán-zászlóaljzat és a II/26. nemzetközi zászlóaljzat. Az 5. és 6. hadosztály-parancsnokság jelentette, hogy a légénység szabályosan éhezik, a 2. hadosztály pedig „zendülés elkerülése végett” ugyanazon okból kénytelen volt az örkényi kiképzőtáborban levő légénységet szabadságotni. A 101. tüzérezred tisztikara határozatot hozott, hogy ha Tiszántúlon románok helyett fehér gárdákkal kerül szemben, nem fog harcolni, a 8. hadosztály gyalogsága pedig nem volt hajlandó a hajmáskéri táborból Csongrádra indulni, csak a tüzérség rakodott be.

Mindennek tetejébe a IV. határvéd kerületi parancsnokság csapatai is felbomlottak — és pedig az oda beosztott politikai megbízottak hibájából, úgy hogy a Baja-szegedi szerb-francia front szemmeltartására ki kellett rendelni a 4. hadosztályt a 2. és 6. munkásezreddel. [36]

A parancsnoki kar és a politikai megbízottak testülete közt a viszony igen feszült volt, amiről Polyákovits hadosztályparancsnok és Münnich politikai megbízott közti fegyveres incidens is tanúskodik. Ellenben valótlannak bizonyultak azok a hírek, hogy a Tisza balpartján fehér gárdák állanak. A tény az volt, hogy a Tisza balpartján erdélyi románokból és szá-szokból szervezett csapatok állottak, akik közt természetesen igen sok volt a magyarul tökéletesen beszélő egyén. Ezek a román hadvezetőség utasítá-sára magyarul szoktak átkiabálni a jobb partra, azt állítva, hogy a fehér gárda vagy éppen a székely hadosztály tagjai és a vöröskatonákat átszökésre biztatták. [37]

Ebből az időből újólag azzal a javaslattal lépett fel Domján Béla száza-dos, a III. hadtestparancsnoksághoz beosztott politikai megbízott, hogy a ma-

gyar Vörös Hadseregben nemzetiszínű hadijelvényeket rendszeresítsenek. Domján Béla az északi hadjárat idején előbb Miskolc, majd Kassa, később pedig Eperjes városparancsnoka volt és már júniusban jelentkezett hasonló indítvánnyal, amelyet Landler Jenő is támogatott. Erről a kérdéstről a Forradalmi Kormányzótanácsban is erős vita folyt, ahol Kun Béla Landlerrel szemben ellenezte a nemzetiszínű hadijelvényeket. Csak kis híján múlt, hogy nem Landler álláspontja győzött. Domján javaslatával főleg a fehérgárda-propagandát akarta ellensúlyozni. Münnich Ferenc, a 6. hadosztály politikai megbízottja Böhm főparancsnokhoz intézett jelentésében (1919. július 12-én) ezt a mozgalmat elutasítólag véleményezte meg s ez alkalommal Landlert és Domját erős bírálat tárgyává tette. Ezzel az ügygel a III. hadtest politikai megbízottainak az értekezlete is foglalkozott, amely Münnich álláspontjával azonosította magát. [38]

A franciák ez időben nagyon felemásan viselkedtek. De Lobit tábornok ugyan július 5-én arról értesíti a szegedi kormányt, hogy őt a magyar Vörös Hadsereggel szemben a legnagyobb semlegességre utasították, viszont Pellé tábornok két nap múlva Prágából azzal küldte segédtsíkjét, Dentz századosot Bukarestbe, hogy egy csehszlovák—román defenzív katonai szövetség ügyében puhatolódzék. (Ugyanaz a Dentz — már mint tábornok — a II. világháború idején Szíriában szerepelt.) 8-án pedig Párizsba táviratozott és Magyarország ellen koncentrikus antant-intervenciót sürgetett. Helyénvaló volt tehát, hogy Kun Béla hasonló időben azt táviratozza Moszkvába Leninnek; „Nagyon kérem, sürgesse, hogy a románok elleni támadásokat minden erővel forszírozzák... Nagyon helyes lenne, ha a románok, tehetetlenségünkben bizakodva, jelentős erőket Besszarábiába vinnének. Kérem e kérés sürgős figyelembevételét.” A fogalmazványban volt még egy közlés, hogy 10—12 nap múlva támadni fognak, ezt azonban az elküldött szövegből törölték. [39] Az elővigyázatosság azonban kárba veszett, mert éppen ugyanabban az időben a Kőrös torkolatánál egy alezredes és 22 tiszt átszökött a románokhoz, hogy a magyar Vörös Hadsereg támadásra készül. [40]

A tanácskormány elrendelte a magyar proletáriátus általános mozgósítását, Kun Béla pedig még egyszer felszólította a békekonferencia elnökét, hogy Tiszántúl kiürítését rendelje el. A Párizsból 1919. július 13-án érkezett válaszból látható volt, hogy az antant nem tartja be ígérését — legalább is nem a tanácskormánnyal szemben, miután az már bent volt a kelepében.

Július 18-án a hadsereg már felsorakozott a Tisza-vonalon és pedig súllyal Szolnok—Abony körzetében, további erők pedig Tokajnál, Poroszlónál és Csongrádnál. E napon Szolnoknál és Csongrádnál géppuska- és gyalogsági tűz volt. Az utóbbi helyen a 15. gyalogezred részei már átkeltek a Tiszán és hídfőállást foglaltak el, 19-én pedig egy román támadást vissza is vertek. [40 a]

A július 20. — augusztus 4. között lezajlott tiszai hadjárat és a román ellenoffenzíva méltatása már túlmegegy tanulmányunk keretén. Ki kell azonban egészítenünk Liptai Ervin könyvének idevágó fejezetét azzal a megjegyzéssel, hogy Landler hadseregearancsnok július 26-án a visszavonulás elrendelése kapcsán hadseregearancsban dicsérte meg a Tokajnál harcolt 2. dandárt és a Szolnoknál küzdő 7. és 6. hadosztályt. [41] Együttal le kell szö-

gezni, hogy egy „nemzeti szocialista” kormány érdekében már a tiszai hadjárat előtt és a hadjárat folyamán propaganda folyt. Erről egy érdekes jelentés tanúskodik, amely a 3. dandárról a következőket közli:

A sárospataki direktórium elnöke felpanaszolja, hogy Szabó, a 3. dandár politikai megbízottja nagy burzsoá társaság előtt azt a kijelentést tette, hogy nem kell sokáig várni, mert egy nemzeti szocialista kormány jön, amelynek Landler lesz az elnöke. Ehhez csatlakozik a sátoraljaujhelyi párttitkár közlése, hogy Szabó dandár politikai megbízott is megerősítette a városban szállongó híreket, hogy nemzeti szocialista kormány jönne, a székelyek máris nemzetiszínű szalaggal harcolnak. Budapesten úgy hallotta, hogy ezer hold föld magántulajdon lesz. A Zemplén megyei vörösörség helyettes parancsnoka közli, hogy a már említett politikai megbízott hangulatot kelt a fehér pénz ellen és szóváltás hevében a direktóriumnak nyílt utcán odakiabálta, hogy „Fogok még akasztani Újhelyen.” Ehhez járul még egy negyedik funkcionárius panasza, hogy Vécsey báró huszárkülönítmény-parancsnok Wampe-tics századossal együtt a proletárdiktatúra ellen agitál, a legénység hangulata „a budapesti rengeteg panama és bürokrácia miatt” rossz és követelik leváltásukat otthon maradt vörösörrökkel. A 3. dandár tisztjei Sátoraljaujhelyen bált rendeztek, amelyen rajtuk kívül az ottani burzsoázia jelent meg. [42]

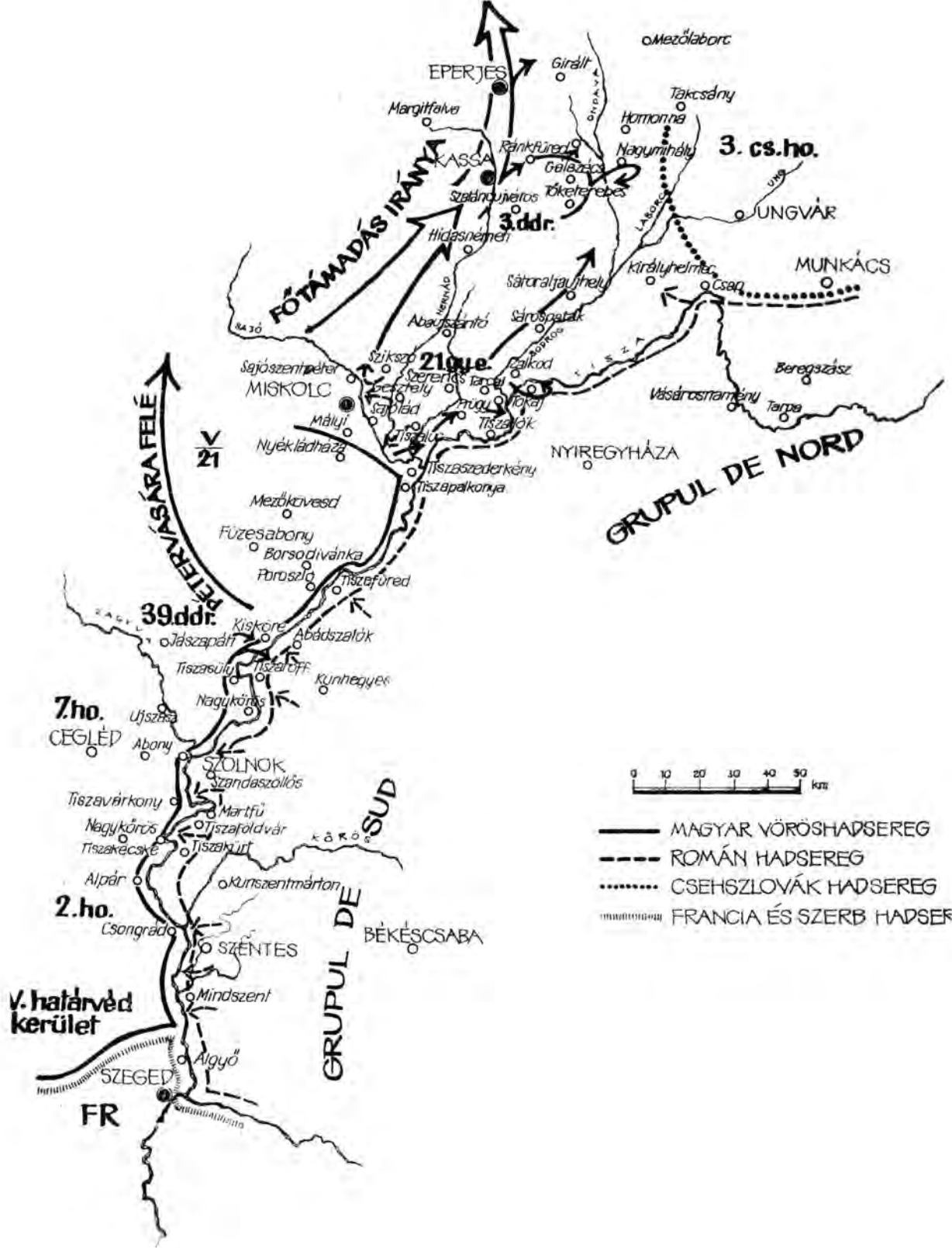
Landler a személyéhez fűződő feltevéseket és mendemondákat egyébként azzal cáfolta meg, hogy a tanácskormány lemondása után még aznap emigrált és egészen haláláig tevékeny tagja volt a magyar kommunista emigrációnak. Hamvai a moszkvai Kreml falában leltek végső nyugalmat.

Az antant gavallérosan honorálta a románok részvételét a magyar proletárdiktatúra leverésében. Már május 17-én megengedte, hogy bevonuljanak Aradra, amely még egy héttel előbb a Gondrecourt francia tábornok ösztönzésére megalakult első magyar ellenforradalmi kormány székhelye volt. Július 21-én pedig a 2. és 21. számú hadosztályaikkal a Bánság nekik juttatott részét szállhatták meg. Mivel pedig a szerbek is maguknak igényelték Temesvárt, e döntést úgy értelmezték, mint a román diplomácia eredményes fondorlatát. Ez időben a románok és szerbek kölcsönös gyűlölködése az emlékezetes kiszombori ütközetben érte el csúcspontját. Még 1919. szeptember 25-én is Holban tábornok, Budapest román városparancsnoka azért kénytelen törzskarával Lugosra távozni, mivel ott egy szerb—román bánáti háború kilátása miatt fontosabb megbízást kapott. [43]

A románok a tanácskormány lemondásával egyidőben Füzesabonynál megszakították a Miskolc és Budapest közti vasúti összeköttetést. Az 1. vörös hadosztály parancsnoksága ezért Füzesabonyra és Nyíregyházára küldte ki a kapitulációt felajánló hadiköveteit, mire a következő feltételt kapta: „Teljes vagyon, élet- és személybiztonság mindazon csapatoknál, amelyek egy bizottság előtt a fegyvert önként leteszik. A csapatoknak biztosítják ez esetben a szabad elvonulást is.” Egyben minden — vörös és nemzetiszínű — zászló bevonása is elrendeltetett. Augusztus 5-én pedig a 41. román gyalogdandár csapatai vonultak be Miskolcra és folytatólagosan megszállták a csehszlovák határig terjedő területet. [44] A 32. budapesti tüzérezred megkísérelte, hogy gyalogmenetben jusson el Budapestre. Váciig el is jutott,

ahol arra a hírre, hogy Budapest már román kézen van, 20 löveget, géppuskáikat, karabélyaikat, lőszert stb. Vácrátót és Hartyán községekben elrejtették, illetve elásatták, lovaikat pedig kiadták gondozásba a lakosságnak. [45] A 2. dandár pedig Verbőczy Kálmán százados körültekintő vezetése alatt — nemcsak eljutott Vác—Nagymaros körletébe, de teljes felszereléssel együtt át is kelt a Dunán és Sopronig tartó anabázis árán kimenekült a román bekerítésből. Ezzel szemben a Szolnoktól délnyugatra bekerített vörös csapatokat a románok 1919. augusztus 8-ig majdnem maradéktalanul lefegyverezték. A győzelemnek azonban megvolt az árnyéka is: fennmaradt levéltári anyag tanúbizonysága szerint (pl. OL Me 1919—XXXVII—4207) a prolektárdiktatúrát letörő román királyi hadsereg egyszerű katonái már 1919. augusztus második felében számos helyen együtt énekelték a munkásokkal az Internacionálét.

Fogarassy László

FŐTÁMADÁS IRÁNYA

PÉTERVÁSÁRA FELÉ

V/21

GRUPUL DE NORD

GRUPUL DE SUD

0 10 20 30 40 50 km

- MAGYAR VÖRÖSHADSEREG
- - - ROMÁN HADSEREG
- CSEHSZLOVÁK HADSEREG
- ||||| FRANCIA ÉS SZERB HADSEK

J E G Y Z E T E K

- [1] Václav Král: A csehszlovák burzsoázia intervenciók háborúja a Magyar Tanácsköztársaság ellen 1919-ben, Bratislava 1956. c. könyve részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel és utal a F. R. P. P. C. V. kötet 494. és XII. kötet 455. és 459. oldalára.
- [2] General Mărdărescu: Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei, București 1920. 71. 1.
- [3] U. o. 103—105. 1.
- [4] Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Magyar Tanácsköztársaság iratai (továbbiakban HIL, MTI) 55. csomó, hadrendek gyűjteménye. Lásd a román hadsereg 1919. június 27-i hadrendjét. Ezen okmány szerint a magyarországi fronton volt még a 2., 3. és 5. román gyaloghadosztály is, ahol a 19. hadosztályt is feltételezték, ami összesen 13 hadosztályt jelentett. A gödöllői főhadiszállás tudomása szerint Besszarábiában volt Cristescu tábornok hadserege: az I., IV. és V. román hadtestparancsnokság, összesen 9 román gyalog- és 2 lovas (calarasi) valamint 1—1 francia és görög hadosztály. Román adatok szerint a 2. hadosztályuk a bánági szerb fronton, az 5. hadosztály pedig Besszarábiában volt, ahová — mint már említettem — a 7. hadosztályt is elszállították. Eszerint a tiszai és dnyeszteri román hadsereg egyaránt 11—11 román hadosztállyal rendelkezett.
- [5] Szolnok megye 1918/19-ben. Szolnok 1961., 65—71. oldal. A munka szerint a románok május 10-én ezt a hídfőt elfoglalták ugyan, de a vörös csapatok néhány héttel később visszavették.
- [6] Václav Král idézett munkájának IV. fejezete kizárólag Brown akciójával foglalkozik.
- [7] A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai (a továbbiakban M. M. T. V. D.) VIa. kötet, 449. l., 405. sz. okmány.
- [8] U. o. említett Verbőczy Kálmán százados Belényesnél és Tiszafürednél, valamint az északi fronton jól harcolt, a júliusi offenzíva idején a 39. ezred parancsnoka, Budapest román megszállása után pedig a 2. dandárt Vácánál és Nagymarosnál átmentette Dunántúlra. 1920-ban Hajmáskéren internálva volt.
- [9] HIL TK 56. csomó, I. hadtest iratai közt elfekvő május 8-i jelentés szerint a 6. hadosztály Nagykőrösön levő részei Hatvan felé indultak, harci értékük csekély. Hangulatuk akkor változott meg, amikor Salgótarjánnál már a kezdő csatározásokban szép sikereket értek el.
- [10] A magyar Vörös Hadsereg, Budapest 1959. 288—290. l., a továbbiakban MVH-D. A 10. dandár e hadművelet tartamára az 1. hadosztályparancsnokságnak volt alárendelve.
- [11] MMTVD VIa. kötet, 525—6. l., 469. sz. okmány.
- [12] Liptai Ervin: A magyar Vörös Hadsereg harcai, Budapest 1960. 294—5. l.,
- [13] U. o. 298. l. Ugyanakkor a 8. és 9. munkásezred, valamint az alsóháromi munkások rögtönzött fegyveres osztaga a cseheket is visszaszorította.
- [14] Julier 1919. május 26-án kelt parancsa. MVH—D, 144. sz. okmány, 314. l.
- [15] HIL MTI 62. doboz, III. hadtest iratai 531/7 hdm. (A védőszakaszparancsnokság Mezőkövesden volt.)
- [16] Liptai, 336. l., Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén, Magyarság, július 9. Julier kiemeli, hogy a 4. hadosztály parancsnoka (Békési Béla alezredes — a szerző megjegyzése) csapatait személyesen vezette át a hadihídon.
- [17] Koréh Endre: Erdélyért. A székely hadosztály és dandár története 1918—1919. Budapest é. n., II. kötet, 133. l.
- [18] HIL MTI 53. doboz, hadrendek gyűjteménye, 8. hadosztály 1919. június 9-i hadrendje. Ebből kivüláglík, hogy a Verbőczy zászlóalj ekkor már a 2. dandár állományába tartozott és június 18-án ennek keretében vonult el a Hernádséki frontra. — MVH—D. 162. okm. 336. l.

- [19] MMTVD Vla., 552. sz. okmány, 644. l. — Világosság (Wien), 1921. március 12, 9—10. sz., 165. l. A bécsi nemzetközi szocialista értekezlet.
- [20] HIL MTI 604/1a. hdm. Az okmányban tévedésből van említve a 38. gyalogezred, amely Tokajnál sohasem harcolt.
- [21] HIL MTI 62. doboz, 1919. július 6-i helyzetjelentés.
- [22] Zdeněk Ježek: Boje o Slovensko v letech 1918/1919. Praha 1928. 152. l. Bártfára egyébként június 10-én ért be a magyar Vörös Hadsereg.
- [23] HIL MTI 62. doboz, 611/6 hdm. 611/13 hdm.
- [24] U. o. 613/14 hdm. A II/39. zászlóaljparancsnoksághoz Nemesbikkre küldött parancson Julier kézjegye. Ezt az esetet Julier emlékirataiban is említi. A magyar repülőgépen Újvári és Keisz pilóták voltak.
- [25] Václav Král: i. m. 250. l. Hivatkozás: F. R. P. P. C. 1919. VI. kötet 133. l.
- [26] Martin Vitor: Slovenská sovietská republika 1919. Bratislava 1955. 185. l.
- [27] Ježek, i. m. 172—173. l.
- [28] HIL MTI 46/103. sz. okmány. Julier is említi, hogy ebben az időben a III. hadtest hátát a Tiszánál egyetlen székely zászlóalj védte!
- [29] HIL MTI 52. doboz, hadrendek gyűjteménye.
- [30] HIL MTI 46/225.
- [30a] Kerekes József: Magyarország forradalmi harcai, X. kötet, 654. l. (Kézirat)
- [31] M. M. T. V. D. 6/b. kötet, 369. l.
- [32] Julier, i. m. Magyarság, 1927. július 10.
- [33] A budapesti IV. hadtest 20 938 puskájából néhai Kerekess József ny. vezérezredes szerint 13 865 esett a vörösőr hadosztály nem kombattáns rendészeti dandárára. Harcbavethető volt a karhatalmi dandár 2025, a gyér keretű hídfőhadosztály 1843 és a vasas hadosztály 3200 puskával.
- [34] Kerekess József ny. vezérezredes, Stromfeld helyettesének kiadatlan emlékiratai a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában, ahol az a kézzel írt betoldás van, hogy ő a Böhmmel folytatott beszélgetést Juliernek évek múlva tudtára adta. A szöveg kézirásos fogalmazványa a szerző birtokában.
- [35] M. M. T. V. D. 6/b. kötet, 476. l.
- [36] Kerekess i. m. XI. kötet, 90. l.
- [37] Koréh II., 113—114. l.
- [38] M. M. T. V. D. 6/B. kötet, 438, 445. l.
- [39] U. a. 426—7. l.
- [40] Comandamentul român cunoștea cu mult înainte intenția inamicului de a ataca la 20 iulie. La 11 iulie l. lt. col. și 22 ofițeri maghiari s-au predat românilor la gura Crișului divulgând planul de ofensivă ce avea să desfășoare câteva zile mai târziu. — Radu Bădescu: Operațiunile armatei române, Sibiu 1927. 167. l.
- [40a] Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Budapest 1919. 138. l.
- [41] U. a., 149—150. l.
- [42] HIL MTI 50/128. sz. okmány. Az 50/209. sz. okmány szerint a 23. vörösőrezred szétverésének az volt az oka, hogy az ezred Szabolcson egyéni beszerzéseket folytatva, a biztosítószolgálatot elhanyagolta. A legtöbb politikai megbízott a parancsnokokban a proletárdiktatúra született ellenségét látja és minden ténykedését gyanakodva figyeli, emiatt ezek nagy része határozatlan és kedvetlen.
- [43] HIL Nemzeti hadsereg VKF 1919. II. csoport/1—95. jelzetű doboz, 40. sz.
- [44] Reggeli Hírlap, Miskolc 1919. aug. 4. rendkívüli kiadás.
- [45] HIL Hadügyminisztérium 1919/eln. 5a. osztály iratai 815/20. aug. 5-ről.

A MAGYAR—SZOVJET NEMZETKÖZI PARTIZÁNMOZGALOM ÚTTÖRŐI

(Részletek a szerző „Három határon át” c. könyvéből)

A második világháborúban sok partizán esett el. Szónyi Márton szovjet —magyar partizáncsoportjának valamennyi tagja Bali Ferenc és Moinár István kivételével ugyancsak hősi halált halt a hitleristákkal vívott egyenlőtlen küzdelemben.

Így tudták ezt eddig a szovjet és magyar hadtörténészek egyaránt. Senki nem ellenőrizte és tisztázta az idevonatkozó adatokat, ugyanis a fasiszták által szétzilált gazdasági élet gyors ütemű újjáépítése miatt nem fordítottunk elég figyelmet az elmúlt idők történetére.

A 4. Ukrán Front levéltári anyagának tanulmányozása közben Jevgenyij Jonov szlovák partizán nevére bukkantam. A Szónyi-csoport orvosa lenne? Hogy került Szlovákiába? Talán egy más személy, aki csupán Jonov névkona?

Egy újabb értesülés ismét felkeltette érdeklődésemet. Az Ogonyok című szovjet folyóirat 1962-es évfolyamának 46. számában felhívás jelent meg, melynek aláírója jelentkezésre szólította fel egykori bajtársait: Otto Gubics [2] cseh nyomdász, az egykori partizán, a szovjet olvasókhöz intézett levelében azt kérte, jelentkezzenek mindazok, akik Jevgenyij Jonovról, az ő egykori harcostársáról bármit is tudnak.

Megtaláltam a rejtély kulcsát — gondoltam. Azonnal cselekedtem: levelet írtam Szlovákiába és arra kértem ismeretlen barátomat, hogy mindent írjon meg, amit Jonovról tud. Hamarosan megjött a válasz: „A csehszlovák partizáncsoportbeli Jonovot csak ismerem...” — olvastam a levélben.

Az első sikertelenség láttán kételkedni kezdtem kutatásaim jó kilátásaiban. Nemsokára azonban a daraszuni [3] szanatóriumba kaptam beutalót.

— Hármás épület, hetes szoba — jelölték meg az irodán új ideiglenes lakhelyemet.

Mit sem sejtve nyitottam szobámba és bemutatkoztam újdonsült lakótársamnak.

— Jonov — mondta a nevét a széles arcú, barna civilruhás férfi is és nyújtotta a kezét.

Kezet szorítottunk. Merően néztem új ismerősöm arcába. Lehetséges lenne, hogy az én Jonovom fivérével vagy más rokonával állok szemben? — ébredt fel bennem újra a kíváncsiság. Rákérdeztem:

— Jonov? Jól értettem?

— Jevgenyij Jonovics... Szüleim édes gyermeke — válaszolt ő tréfásan.

— Magyarország... Szőnyi Márton... Ősz Szabó János... záporoztam rá az emlékezetemből felötlő neveket, majd mint aki emberfeletti súlyt emelt, egy székbe huppantam.

— Ez aztán a meglepetés — ámuldozott ismerősöm — Magyarország, Szőnyi Márton, Larissza Polnyickaja, Kuzma Zsiljajev, Szlovákia...

Már nem emlékszem, hogy álltam fel helyemről, ledobtam a köpenyemet és újból megragadtam szobatársam kezét és kérdéseimmel halmoztam el:

— Tudja-e Ön, Jevgenyij Jonovics, hogy hősi halottak közé sorolják? És hogy a Szőnyi csoportnak Magyarországon emlékművet állítanak?...

— Hát aztán? Attól még Zsiljajev és én lehetünk makkegészségesek...

— Zsiljajev is életben van?

— Mire lenne az jó, idő előtt meghalni... aki él, az éljen...

*

Tizenkét napot töltöttem együtt Jevgenyij Jonovval. Egy szobában aludtunk, egy asztalnál étkeztünk, együtt jártunk a gyógyfürdőbe és a bajkálontúli sziklacsúcsokat is kettésben másztuk meg. Közben Jonov emlékezett. Éhesen lestem szavait és mindent apróra lejegyeztem.

A hír, hogy Jonov életben van, eljutott Magyarországra is. A Magyar Nemzet 1964. május 17-i száma közölte a felfedezésről szóló cikkemet.

Néhány nappal később, 1964. május 24-én ugyancsak a Magyar Nemzetben ezt olvashattuk: „Nyikolaj Jancsenkov hadtörténész leveléből arról értesültünk, hogy Jonov, Szőnyi Márton partizáncsoportjának orvosa él. Ez azt jelenti, hogy ő jelentős segítséget nyújthat a Szőnyi-csoport tragikus kimenetelű, hősi harcainak részletes felkutatásában és Magyarország felszabadításának eddig ismeretlen adatait fedheti fel.”

Miután a Bajkálontúlról hazautaztam, az volt az első dolgom, hogy H. Rudzinszkij vezérőrnagy, Altáj területi hadkiegészítő parancsnok segítségével Vlagyimir Zsiljajevnek, a Szőnyi-csoport robbantójának keresésére indultam.

*

Jevgenyij Jonov és Vlagyimir Zsiljajev személyes közlései, levéltári források, a Magyar Nemzet idézett számainak cikkei, Bali Ferenc, Molnár István, Tóth Károlyné, Vágó Ernő, Szabó Imréné, Kovács János és más magyar, Otto Gubics, Melania Kricsova csehszlovák, valamint Ősz Szabó József jugoszláv elvtársak írásos közléseinek felhasználásával, Csorba Barna [4] és Nemes Dezső [5] ismert magyar szerzők munkáinak elolvasása után láttam neki ennek az írásnak azzal a szándékkal, hogy Szőnyi Márton partizáncsoportjának hős és tragikus küzdelmére minél több és tisztább fényt derítsék.

Tizenhárman

Nem voltak babonások. A repülőterre menet is tréfálkoztak.

— Reszkessetek, fasiszták!... Indul a rettegett tizenhárom!

Korábban a csoport tizenöt tagú volt, azonban, hogy ne terheljék túl a gépet, Orosz és Szabó nevű társukat Kijevben hagyták.

Tizenhárman voltak — nemcsak nemzetiségüket, hanem ruhájukat és felszerelési tárgyukat tekintve is változatos képet mutattak. Voltak köztük magyarok, oroszok, csuvasok és ukránok. Nemrégén még egymás létezéséről sem tudtak, most meg már bizalomtól és tisztelettől áthatva egy összeforrt családként indultak útra.

Tizenhárom ember. Sok is, kevés is egyszerre. Kevés, a túlerőben lévő ellenséggel való harc kilátásait tekintve, viszont nagynak bizonyul majd a csapat, ha a veszély pillanatában el kell tüntetni a nyomokat, vagy ha ki kell csúszni az ellenség gyűrűjéből. Ahányan voltak annyi felől jöttek, s a partizán életformát is más-más körülmény folytán választották.

Szőnyi Márton, Horthy hadseregének egykori pilótája karcsú és magas férfi. Olyan, mint egy jegenyenyár. Két hónapot töltött a keleti fronton, amikor a gépét lelőtték a szovjet vadászok. Súlyos sérüléseket szenvedett, lelke mégis megkönnyebbült, hisz bekövetkezett sorsának rég óhajtott fordulata. Tudta, hogy ezrede nem várja vissza. Anyja is elsiratta már, mert megkapta a haláláról szóló értesítést. Mint később kiderült, Szőnyi Márton horthysta felettesei egy pontban sem tértek el előírásaiktól, mert a holttanulmányozási irattal együtt elküldték az anyának a Signum laudist, sőt a fia nevét felvésték a mátyásföldi repülőtér márványtáblájára is.

Alaposan elszámították azonban magukat, mert Szőnyi Márton élt és újból harcba szállt, de már a barikád másik oldalán, ahol hazája igaz ügyéért küzdöttek. Márton agyán végigfutottak az elmúlt napok emlékei: a lengyelországi csaták, melyet Robert Satanowski ezredes partizáncsoportjának soraiban élt át, a magyar katonák közötti agitáció, partizán ösvények Bjeloruszlia erdeiben, a partizánképző iskola. S most kezében a hazai földre szóló bevetési parancs, mely újból harcra szólít. S a parancsnok? Ő, Szőnyi Márton, a kistisztviselő fia, a felszabadító partizán sereg tisztje. Társai között első a barát és harcostárs Ősz Szabó János, akit a napszámos élet korán kommunistává érlelt s velük egy sorban szovjet katonák vannak: Jevgenyij Jonov hadnagy, az orvos, Grigorij Novotnij főhadnagy, Vlagyimir Zsiljajev őrmester, akit maguk között csak Kuzmának neveztek, Mihail Szemenjuk, [6] Larissza Polnyickaja, [7] a bátor rádiós lány és Horthy seregének öt volt katonája: Bráz Lajos [8] lakatos, Kiss Benjamin [9] és Csizmadia Gyula bányász, Molnár István és Bali Ferenc gyárimunkás, Szoták Mihály [10] pedig kőműves volt civilben.

Akkoriban, amikor 1943. január 13-án egy büntető század Ősz Szabó János vezetésével felkelt, megsemmisítette őrségét és Osztrogozsszk alatt megadta magát a szovjet csapatoknak, a 126-os lovasezred 4. századának egészségügyi katonája, Jevgenyij Jonov már a második sebesüléssel feküdt a kórházban. Először 1941 nyarán a jobb, most pedig a bal lábán kapott sebet. „Így már lovas katona lehet... a háterszágban fog savanyodni

és meglehet, hogy ott aztán végleg törlik is a hadkötelesek névsorából” — készítette el a maga igen szomorú kórjósátát Jonov.

A prognózis nem vált be: nem savanyították a front mögött és az obsitot sem kapta meg. A volt lovas katona néhány hónapig a 139-es egészségügyi vonaton teljesített szolgálatot.

— Ha nem mehetek a frontra, osszanak be partizáncsoportba — erősödött az egészségügyi katona a vonat politikai biztosának, Borisz Bjelorb-kának.

Más úton-módon és ugyancsak nem egyszer tervezte Vlagyimir Zsiljajev sem, hogy beáll partizánnak. Első kísérlete kudarcot vallott. „Gyenge a szíve. Szolgálatra alkalmatlan” — hallotta a 19 éves fiatalember az orvosi ítéletet. Ez Barnaulban történt. Néhány napra bűnnek ereszte a fejét, aztán vonatra ült és irány Moszkva. Az a remény fűtötte, hogy ott majd felveszik partizánnak. Az apja is harcol. Bátyjai, Grigorij és Iván szintén a fronton szolgálnak. Miért kell ezért neki, Vlagyimir Zsiljajevnek bűnhődnie, mert a szívében valami billentyű rakoncátlankodik. Harcolni akármilyen szívbillentyűvel lehet. Karja erős, szeme mint a sasé, őt itt ugyan el nem állák.

A visnyakai állomáson katonákkal találkozott és tudta, hová forduljon: itt került mesterlövész iskolára, ahol jó szeme révén hamarosan rajparancsnok lett és e minőségben fáradhatatlanul oktatta Kosztromában a mesterlövész-jelölteket, míg végül az ukrainai partizánmozgalom kijevei parancsnokságához osztották be szolgálattételre, ahol a Szőnyi Márton vezette szovjetmagyar partizán csoportot szervezték. S most itt van a repülőtéren. Kísérőik között van Nógrádi Sándor, a Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának képviselője, Perov szovjet alezredes és mások.

Személyi tárgyait, apróságait, egyenruháját társaihoz hasonlóan egy repülőtéren közelében lévő házikóba vitte. „Ha megjövök, majd benézek értük” — mondta búcsúzaskor az ott lakó öregasszonynak.

A bevetés első órái

Elcsomagolták az ejtőernyőket. Megtöltötték az élelmiszeres és a lőszeres zsákokat. Larissza Polnyickája még egyszer ellenőrizte a rádiót. A nap vörös korongja elérte a horizontot. A közeli csalitból madárcsicsergés hallatszott. A tücskök mintha a szokottnál is hangosabban ciripeltek volna, s a kakukkfű illata is erősebbnek tűnt. Így közeledett el 1944. augusztus 8-ának estéje.

Két szállító repülőgép állt egymással szemben bevetésre készen. Az első szárnyai alá telepedett az indulásra kész Szőnyi-csoport. Először Nógrádi Sándor szólt hozzájuk meleg szavakkal, de figyelmeztette őket a feladatuk teljesítése közben rájuk váró megpróbáltatásokra is. Miután kezét szorított mindnyájukkal, Perov alezredes búcsúztatta őket, akinek utolsó tanácsa így hangzott:

— Kudarc esetén, vagy, ha valami előre nem látható akadály merülne fel, menjenek Szlovákiába és vegyék fel a kapcsolatot Jegorov [11] csoportjával.

Jegorovot valamennyien ismerték. A mellettük lévő második gépet az ő szervező csoportjához vezényelték. Az emelkedett a levegőbe elsőnek és Szlovákia felé vette útját.

Szónyi Márton parancsot adott a beszállásra. Egy perc alig telt bele, már valamennyien a gép törzsében voltak és egymással szemben ültek az alumínium padokon.

— Isten hozzád, szülőföldem, egy időre — valahogy így hangzottak gondolatban az orosz föld fiainak búcsúszavai.

— Édes hazánk, hozzád megyünk — gondolták a magyarok.

Elindultak. A gép motorja egyhangúan dolgozott. Egy szó se hangzott. valamennyien gondolataikba merültek. Szónyi fejében viszont egymást kergették az arra vonatkozó elképzelések, hogy oldja meg az ukrán partizánparancsnokság által rábízott feladatot, mely szerint kapcsolatot kell teremtenie a helyi hazafias erőkkel és a magyar ellenállási mozgalom vezetőivel... A hírek és a parancsok szünet nélkül jönnek majd, melyeket magyar barátaiknak továbbítaniok kell... Ez volt megbízatásuk első szakasza, melynek teljesítése során be kell majd futniok a másodikra vonatkozó utasításoknak.

Már körülbelül egy órája repültek több mint háromezer méter magasságban, amikor átlépték a frontot. Az ellenséges terület feletti első percek is zavartalanok voltak. Hirtelen azonban nyomjelzős lövedék-sorozat pászta mellettük az eget, majd egy második és egy harmadik is. A gép körül fénycsóvák gyulladtak, de az ellenséges golyók mind célt tévesztettek: a nyomjelzős lövedékek egy ideig fénylettek a nyugtalan szürkéségben, majd fényüket veszítve, feketén a földre hullottak. Újból sötétség lett. Azonban csak néhány másodperc telt el így, mert a gép újra fülsiketítő tűzbe került és megremegett. Hirtelen nappali fényesség lett és a repülő körül fényező szórók pásztái táncoltak az égen. A pilóta zuhanórepülésbe, majd felfelé vitte a gépet.

Két órával hajnal előtt jutott a gép újra normális repülési viszonyok közé. Közeledett az ugrás perce. A gép alatt már a magyar föld terült el.

A navigációs tiszt még egyszer alaposan megvizsgálta a csoport valamennyi tagjának felszerelését, majd kinyitotta az ajtót. Szónyi erősen megragadva géppisztolyát előrehajolt és fejest ugrott a levegőbe. Utána Ósz Szabó János majd Vlagyimir Zsiljajev következett.

Jonov negyediknek készülődött ugrásra. Egész testében valami eddig ismeretlen feszültséget érzett.

A navigációs tiszt könnyedén vállára tette a kezét. Jevgenyij a másodperc tört részéig lefelé tekintett és csak a gép hosszú farkát látta. Ha kiegyenesedve ugrik, baleset érheti, ösztönösen leguggolt tehát és behunyt szemmel bukfencezve zuhant lefelé. Különös érzése volt: feje fázott, lábát pedig feleslegesnek érezte, könnyű ütést érzett, majd az volt a benyomása, mintha felfüggesztették volna. Görcsösen szoritotta a köteleket. A lábával nem tudott mit kezdeni. Kinyitotta a szemét, s előbb le, majd felfelé tekintett.

Alatta három ejtőernyős társa, felette selyem kupola és alig hallható repülőzaj. A lehető legjobban érezte magát. Énekelni lett volna kedve.

A repülő még háromszor visszakanyarodott és végül kidobták belőle az ejtőernyőre szerelt zsákokat is.

Tíz ejtőernyős késedelem nélkül hagyta el a gép fedélzetét. Bali Ferencet azonban, aki tizenegyediknek ugrott hogy, hogy nem feltartóztatta golyószórója. Az ő pillanatnyi dermedtségéből 1—2 perces késedelem lett... S ez éppen elég volt ahhoz, hogy a repülő eltérjen a kijelölt ugrási helytől. Bali után Csizmadia Gyula és végül Kiss Benjamin ugrott...

Tizen együtt

Jonov ereszkedés közben a holdas éjszakában jól felismerte a föld-felzúnt, sőt már a fák tetejét is könnyűszerrel meg tudta különböztetni egymástól. Mind közelebb került a földhöz. Végre földet ért.

Míg a kötelektől megszabadult és ejtőernyőjét levette a fáról és elrejtette, mintegy tíz perc telt el.

Jevgenyij óvatosan haladt. Lába alatt ropogott a gally, rücskös fatörzsek és szúrós ágak között araszolt előre. Hamarosan egy kis tisztásra ért. Itt a fű majdnem a válláig ért.

Kissé jobbra fordult. A terület lejtőbe hajlott. A fű ritkulni kezdett, végül teljesen nyoma veszett. Jonov hirtelen azt érezte, hogy csúszik lefelé. Kézzelel igyekezett magát fékezni. Egy szakadékba került. Tüstént elindult a vízfolyás irányába. Minden neszt hallott a nagy csendességben. Lassan hajnalodott. És hirtelen, alig hitt a szemének, Larisszát pillantotta meg. Larissza Polnyickaja, mit sem sejtve, tőle ötlépésnyi távolságban szedrezett. Amint egymást megpillantották, hanyat-homlok rohantak ki-ki a másik felé.

Hamarosan Grigorij Novotnijt is megtalálták, aztán Szőnyit, rövidesen Ősz Szabó Jánost, Szemenjukot, Bráz Lajost és a többieket. Valamennyien jól érezték magukat. Egyedül Vlagyimir Zsiljajev volt rosszul. Kuzma (Zsiljajev) a nedves földön görcsökben vonaglott. Minden valószínűség szerint, amikor mintegy tíz méter magasból egy nyárfa ágáról leesett, ahová ejtőernyője felakadt, akkor ütötte meg nagyon kéz- és lábüzleteit. Jevgenyij Jonovnak tehát rögtön akadt munkája.

„Golotka völgy a Bükk-hegységben” — határozta meg a parancsnok a csoport álláspontját. A gyülekező helyére indultak. Ott reggelire hús konzervet és kenyeret fogyasztottak. Kicsit kifújták magukat. Hajnalig társaikat keresték. Bali Ferenc, Kiss Benjamin és Csizmadia Gyula azonban reggelre sem került elő. A többiek széles körű keresésbe fogtak. Bizonyos időközönként a gyülekezőhely irányába kilőttek egy-egy piros rakétát is. A csoport azonban hiába várta eltévedt tagjait; velük együtt elveszett a hangtalan távcsöves puská is, egy géppisztoly és a golyószóró is. Feladták a partizánparancsnokságra az első rádiótávíratot a következő szöveggel: „Sikeresen földet értünk a Bükkben. Tevékenységünket megkezdjük”.

A három bajbajutott

Amikor a leereszkedés után Bali Ferenc, Csizmadia Gyula és Kiss Benjamin ejtőernyőiket húzták le a fáról, a közelből gyanús zaj hallatszott.

Csizmadia Gyula, Bali Ferenc és Kiss Benjamin miután nem tudták ejtőernyőiket a fáról leszedni, a lehető leggyorsabban távoztak földet érésük színhelyéről és fatörzsek védelme alatt mind távolabb jutottak tőle. Egyelőre nem üldözték őket.

Csizmadia Gyula felmászott a legmagasabb fára és körülnézett. A távolban egy tisztáson az erdősáv mögött egy oszlopos kőépület körvonalai rajzolódtak ki előtte, mely egy földbirtokos majorja lehetett. Ki vehette észre ezen a korai órán a partizánok leereszkedését? Minden kétséget kizáróan ennek a tanyának a gazdája.

Hamarosan egy széles néptelen völgybe értek, melyben egy ösvény húzódott. Csizmadia Gyula gyakran megállt, jeleket adott, hallgatózott és feszülten figyelt.

— De hiszen ez a Bán-völgy — kiáltott fel váratlanul Bali Ferenc és megkönnyebbülten elmosolyodott. — Értitek, a Bán-völgy — folytatta társai szemébe nézve.

Csizmadia Gyula tökéletesen, Kiss Benjamin meg kétszeresen értette a dolgot.

— Én is ismerem ezt a völgyet — szólt közbe Kiss — innen Dédes egy hajításra van, ott lakik az én apám.

Az a hely, ahol Szőnyi Márton ejtőernyősei földet értek, legtöbb magyarnak ismerős volt, köztük Mártonnak is: diákkorában két alkalommal is nyaralt Dédesen, jól ismerte a helyet és barátai is voltak itt. Néhányuknak ezen a vidéken éltek a legközelebbi rokonai. Ez a körülmény megkönnyítette számukra a helybeli bányászokkal, gyári munkásokkal és a többi lakosokkal a kapcsolatfelvétel lehetőségét.

Déltájban, a hegyoldalon száradóban levő sáros talajon az eltévedtek nyomokat fedeztek fel, köztük női lábnyomokat is. „Larissza Polnyickaja?” — gondolta Csizmadia Gyula, de azonnal kételkedni is kezdett feltevése helyességében. Aztán a nyomokat a fű miatt nem is lehetett tovább követni.

Estére a kis csapat egy erdőszélre ért, ahol megállapodtak. Rájuk fért már a pihenés és az étkezés. Alig nyúltak el a partizánok fáradtan a földön, lábdobogás hallatszott: mellettük alig harminc méternyire egy szakasz magyar katona haladt el.

A veszély elültével tovább indultak, mert nem pihenhettek.

— Benjamin, a te apád nem fog elárulni bennünket? — kérdezte váratlanul Kisst Csizmadia Gyula, amikor a fásasztó gyaloglás harmadik napján már alig tudták mozgatni lábaikat.

— Nem, rá bátran támaszkodhatunk — válaszolt Kiss.

A harmadik nap végén Bali Ferenc, Kiss Benjamin és Csizmadia Gyula géppisztolyból származó lövésekre lettek figyelmesek. A lövések irányába indultak, abban a reményben, hogy elvtársaikkal találkoznak. A lövések azonban nem ismétlődtek meg.

Az este közeledtével az erdőben tértek nyugovóra. A háromnapos gyakorlástól elkínzott és éhes Kiss Benjamin és Bali Ferenc rögtön mély álomba merült. Csizmadia Gyula egy ideig még őrizte nyugalmukat, de aztán teljesen elerőtlenedvén, őt is elnyomta az álom.

Alig pihentek valamit és teljesen még be sem esteledett, amikor Balinak úgy tűnt, hogy valaki el akarja venni a géppisztolyát.

No, ne macerálj! Mit akarsz? — mondta nyugodtan és kinyitotta a szemét. Egy horthysta főhadnagy hatalmas alakja hajolt fölé. A tiszt határozott mozdulatot tett a kezével. A partizán szeme szikrákat hányt.

Fel, küzdelemre!

Szónyi Márton már messziről megpillantotta a fák tetején Bali Ferenc, Csizmadia Gyula és Kiss Benjamin otthagytott ejtőernyőjét.

— Azonnal leszedni! — adta ki a parancsot.

Jonov és Zsiljajev azonnal teljesítették a parancsot. Útközben ráakadtak a repülőőről ledobott csomagokra is.

A két partizán, mintha valami rossz előérzet hajtotta volna őket, tünelményes gyorsasággal rángatta le a fáról és rejtette el az ejtőernyőket és a két élelmiszeres zsákot.

— A horpadásban géppisztolyosok vannak. Kúszva közelednek. — súgta váratlanul Zsiljajev. Jonov zihálva futott a táborig, nyomában Zsiljajev rohant.

— Harmincan vannak — jelentette Jonov a parancsnoknak.

— Milyen egyenruha van rajtuk? — kérdezte gyorsan Grigorij Novotnij.

— Sötét. A fejrevalójuk valami különleges, tolldíszes.

Egy pillanatra mindannyian megdermedtek. Szónyi a földre vetette magát és célba vette a horpadást. A csendőrök szoros csatárláncban meghajolva nyomultak előre. Elöl a civilruhás. „Mintha a vadász lenne... és hogy hasonlít Engelhardtra!” — gondolta Szónyi. Feltűnt emlékezetében egy tornácós kőház, mely az erdő mélyén feküdt és a vidék urának lakhelye volt. Eszébe villant, hogy, amikor nyári szünidőben pajtásaival az erdőben kószáltak, soha nem merték a tanyát a környék rettegett urának ugató kutyafalkájától való félelmükben megközelíteni. Keze ösztönösen a géppisztoly után nyúlt. A parancsnok e mozdulatára a többiek is egy pillanat alatt készen voltak a harcra. Ám...

— Hátra arc! Utánam! — szólt a határozott mozdulattal szinte hangtalanul kiadott parancs.

Mindannyian megértették, tüzet nem nyithatnak, hisz a parancsnokság utasítása szerint szigorúan tilos volt felvenni a harcot a többszörös túlerőben lévő ellenséggel szemben.

A csapat a közeli hegytetőn néhány perces pihenőt tartott. Larissza Polnyickaja és Mihail Szemenjuk sietve bekapcsolták a rádiót és a következő rádiótávíratot továbbították a kijevei parancsnokságra: „Az ellenség felfedezett és üldöz bennünket.” A közelből felhangzott az „Előre!” A katonák bekerítő mozdulatra készültek.

A csoportnak mégis fel kellett vennie a harcot, ha ki akarta vágni magát a gyűrűből. Tíz géppisztoly-sorozat kerepelése verte fel a környéket.

Miután a fasiszták nem tudták a partizánok számát és az ellenállást is túl erősnek minősítették, visszavonulót fújtak. Közben két csendőr megsebesült. A Szőnyi-csoport valamennyi tagja sértetlen maradt.

A siker felbátorította a partizánokat, a csendőrökön viszont fejtelenség vett erőt. A „diverzások” szétverése céljából visszatartottak néhány frontra irányított zászlóalj, valamint több mint 2000 csendőrt és leventét is mozgósítottak. Átfésülték a Bükk-hegységet, különösen Ózd környékét. A partizánok hol le tudtak szakadni üldözőiktől, hol újból beléjük botlottak, rajtuk ütöttek és veszteségeket okoztak nekik.

Már esteledett, amikor a csoport egy majorhoz érkezett. Ősz Szabó, Jonov, Bráz és Szo­ták bementek a majorba. Az utóbbi kettő jól ismerte ezt a vidéket.

*

Ezután az erős üldözés miatt a partizánok az új partizán támaszpont kiszemelt helye felé indultak. Először másnap reggel tartottak pihenőt és első dolguk volt, hogy felvegyék a kapcsolatot Kijevvel. Szőnyi Márton távirata nagyon rövid volt: „Feladatunk első felét végrehajtottuk. Várjuk...” Itt a Kijevvel való kapcsolat hirtelen megszakadt és többé nem sikerült azt megteremtteni. Jobbról géppisztoly ke­lepelés hangzott fel...

A partizánokat most már egy egész zászlóalj magyar katona üldözte. Sikerült ugyan leszakadni róluk, de csak rövid időre. Az est beállta előtt a maroknyi csapat megállapodott egy patak partján. A parancsnok utasította Zsiljajev robbantót, hogy keressen pihenőhelyet a csoportnak. De alig tett Zsiljajev néhány lépést, a patak hídja irányából lövéseket adtak le rájuk. A partizánok választúze pillanatnyi zavart keltett az ellenség soraiban, pedig az szemmel láthatóan túlerőben volt: minden partizánra legalább 25 üldöző esett.

Az ellenfél erőinek megosztása és félrevezetése céljából, de a kialakult helyzet folytán is a csoport két részre oszlott: az első kisebbik csoport Szőnyivel az élen visszavonult a sűrűség irányába, a második, melynek tagjai Jevgenyij Jonov, Mihail Szemenjuk, Larissza Polnyickaja, Bráz Lajos, Molnár István és Szo­ták Mihály volt, Járdánháza felé indult. Egy kisebb tizenegy katonából álló csoport üldözőbe vette őket. Néhány perc leforgása alatt, Szőnyi második csoportja oldalról tüzet nyitott az ellenség fő erőire.

Hamarosan a Szőnyi Márton vezette kis csapat és az őket üldöző több mint két század katona eltűnt az erdőben. Néhány perc múlva lövések sorozataitól visszhangzott az erdő. Aztán csend lett.

Három napig a második csoport néhány tagja Bráz Lajossal az élen nem hagyták el az ütközet színhelyének tájékát: átfésülték a terepet, társaik után kutatva, azonban hiába. — Nyilvánvaló, hogy elestek — gondolkodott Szo­ták Mihály.

Értesüléseket kellett szerezniök társaik sorsáról. Bráz Lajos és Molnár István mentek el felderítésre. Már nem feküdt nagyon messze az a falu, ahol Bráz Lajos apja lakott. Ide indultak a felderítők. Vissza azonban már nem tértek többet, az ellenség kezére kerültek.

Jonov hadnagy vette át a parancsnokságot. „Mihez kezdjenek? Merre induljanak?” — tündődött magában. Az ellenség mind szorosabbra zárta körülöttük a gyűrűt, ehhez nem fért kétség. Jonovnak eszébe jutottak Perov alezredes indulás előtt mondott szavai: ha bajba jutnak, egyesüljenek Jegorovval.

A csoport északra, a magyar—szlovák határ felé vette útját. Persze, a visszafordulás gondolata is felmerült bennük. Larissza beállította a rádiót és kapcsolatot akart teremteni Kijevvel, de sikertelenül. Tovább haladtak.

A birtokukban lévő 1902-ből való térkép gyakran félrevezette Jonovot. Megzavarta őket, hogy a tereptárgyak nem feleltek meg a térképjeleknek. Ahol például a térkép szerint egy erdészház volt, ott kisebb települést találtak. Szoták Mihály hajnalban elment megszemlélni egy ilyen „erdészházat”. Útja során ennivalót és értesüléseket is akart szerezni a csoport többi tagjáról. Estére várták visszaérkezését, azonban Szoták Mihály akkor sem, de még az éjszaka folyamán sem érkezett vissza. Mint később kiderült, elfogták a csendőrök.

Napkeltekor tovább mentek. A csoportból most már csak Jevgenyij Jonov és a két rádiós, Mihail Szemenjuk és Larissza Polnyickaja volt meg.

Az az elhatározásuk, hogy Szlovákiába mennek és egyesülnek Jegorov csoportjával, véglegessé vált, hisz mit tehet három ember egy olyan országban, melynek nyelvét egyikük sem ismeri.

Csendőrkézen

— Gyorsan, gyorsan...! kiabált dühösen a testes horthysta főhadnagy.

— Mozgás, mozgás!... — mondta egy szeme alatt már ráncosodó bőrű, idősebb katona és óvatosan, mintha bomba, vagy kétélű borotva lenne, mozgatta előre Csizmadiát a puskatussal. Csizmadia nem vett róla tudomást, hanem nyugodtan, keményen és magabiztosan lépdelt. Kiss Benjamin és Bali Ferenc ugyancsak határozottan mentek tépett ruhában, összekötözött kezekkel. Katonák szoros gyűrűje vette körül őket. Bár a három fegyvertelen fogollyal szemben hússzoros túlerőben voltak, a horthysták félelmét minden erdőben eltöltött perc növelte. Attól tartottak, hogy hirtelen partizánok lepik meg őket...

Valahonnan egy horthysta százados is előkerült. Egy kis tisztáson megállította a menetet.

— Á, partizánok!... — nevetett föl fölényesen a százados és átlépve az őrség gyűrűjén, mindhárom foglyot visszakézből arcul ütötte. Aztán lélegzetet vett és megállt Csizmadia Gyula előtt. Zsebéből egy doboz Szimfóniát húzott elő, abból kivett egy cigarettát és mocskolódo szavak kíséretében erőszakkal a partizán összeszorított szájába dugta, aki nem fogadta el azt. Erre megint neki estek, s ő összeszorított foggal tűrte az ütlegeket, és arra gondolt, hogy majd eljön a bosszúállás ideje, amikor elvtársai helyette is megfizetnek... Csizmadia Gyula egész életét a szabadság ügyének szentelte. Harcolt érte a bányász- és a vasas szakszervezeti mozgalomban. Üldözték és koncentrációs táborba zárták. Azoknak az antifasisztáknak a listájára került, akiket a horthysta bíróság halálra ítélt. Azonban elítélt társaival együtt bün-

tetőszázaddal a keleti frontra küldték, ahol aztán ők lelkiismeretük szavára hallgattak.

A foglyok kékfoltosan, véresen lassan haladtak előre. Forgott velük a világ és nehéz gondok gyötörték őket. Biztosra vették, hogy utoljára szívnak hazai levegőt és utoljára néznek itthon az égre.

Estére Arlóra értek, A koros, petyhüdt arcú ezredes néhány percig me-reven nézte az elé állított „zsákmányt”, majd vadul rájuk ordított:

— Vetkőztessétek őket pucérra...!

Két katona hanyat-homlok teljesítette a parancsot. Úgy ráncigálták, szag-gatták le a foglyok ruháját, hogy bilincseiket sem szedték le. Eleinte kevés „bizonyíték” került elő: Három fésűt, egy gombolyag cérnát, két zsebkendőt és kenyérdarabokat találtak náluk... Hát ez?... Az ezredes szemei tágra nyíltak, arca lángvörös lett. — Irodalom? — kérdezte magától és fenyegetően emelkedett fel az asztal mellől.

Valóban voltak könyvek; éspedig Petőfi verseinek egyik kiadása és két brosúra, mindkettő magáért beszélt. Az egyik „A bolsevik párt történe-te”, a másik „Horthy a felelős” címet viselte. Volt náluk egy füzet is tele indulókkal és dalokkal.

Három napig vallatták őket a levante otthonban, de hallgattak. Abban a reményben, hogy majd megszólalnak, börtönbe zárták őket.

A határon

Zsiljajev, amikor egyszer eltévedt, a maga kárán tanulta meg, hogy egy katona mit sem ér a harcmezőn. A robbantó mindent megtett, hogy a nehéz lecke ne ismétlődjék meg még egyszer.

Mikor harcbiztosításban volt, gondolatban akkor is társai közé képzelte magát. Annyira erősen szemmel tartotta a pihenőhelyükhöz vezető ösvényt, hogy úgy tűnt neki; hallja társai szuszogását. Váratlanul azonban ismét nagy próbatétel elé került. Mintha a földből bukkantak volna elő, a közelben nyolc csendőr tűnt fel. Ha tovább engedi őket, társai kerülnek bajba. Tüzet nyitott. A nyolc csendőrből kettő elesett, a többiek a földre vetették magukat. Lövöldözés kezdődött. Ellenfelei be akarták keríteni. Csak élete kockáz-tásával sikerült elrejtőznie a sűrűségben üldözői elől.

A veszély elültével Zsiljajev visszatért az összecsapás színhelyére, hogy társait keresse a bokrok között; néhány békabrekegést is hallott, (ez volt a megbeszélte jelük), de választ nem kapott. Nem maradt más hátra, egyedül kellett folytatnia útját a magyar—szlovák határ felé.

A következő csendőrökkel való összecsapás után, miközben elrejtőzött üldözői elől, elvesztette finn kését és sapkáját. Egésznapos gyaloglás után egy fa tövében lefeküdt az eső áztatta földre. Alig támasztotta fejét a fához, szemei máris lecsukódtak. Álmára csak az ember magasságú fű vigyázott.

Hajnalban utasunk talpra ugrott és gyorsan megszáritkozott. Levette kabátját, ingét és kiterítette azokat a napra. Hirtelen alaposan kirázta a hideg. Zsiljajev egy pillanatra öntudatát is elvesztette, nem csoda, hisz az egyedül-lét nagyon próbára tette idegeit és közelében a fű is gyanúsán zizzent meg.

Előkészítette a gránátot és pisztolyát. Minden idegszálával figyelt. Amint a neszszók közelebb értek, tisztán megértette beszédüket, majd ráismert övéi ismerős, kedves hangjára. Rátaláltak tehát.

— Zenyka! — kiáltott fel örömeiben Zsiljajev.

A határt a legnagyobb körültekintéssel közelítették meg. Zsákjaikban csak a legszükségesebbeket hagyták, töltény- és gránátkészletüket is minimumra csökkentették. Az elromlott rádiót és a fölösleges töltényeket elásták. Mindent nemcsak azért tették, hogy akadálytalanul lépjen át a határt, hanem azért is, mert vinniök kellett a súlyos beteg Mihail Szemenjuhot. Zsiljajev feltört kezéből és lábából szivárgott a vér.

Így érték el a határt és léptek Szlovákia földjére 1944 szeptember elején.

Tragédia a hangonyi tó partján

Ekkor, talán épp ugyanazon a napon és órában, 1944. szeptember 2-án Hangony községben egy nyitott teherautó fordult le a műútról és, maga mögött hagyva a földút hepehupáit, megállt a temető közelében.

— Ledobni! — hangzott a parancs. Tompa zuhanás hallatszott, a földön pedig szokatlan pózban egy mozdulatlan test merevedett meg.

— Be kellene takarni legalább — szólalt meg bátortalanul egy katona.

— Elég az érzelgősségből! Nem gondolod, hogy még kommunistával cimborálunk... Már itt se vagyunk!...

Amikor már a motorzaj már nem hallatszott, Hangony egyik szélső házából kijött egy idős asszony. Horváth Lászlónénak hívták. Nem több, mint egy órával ezelőtt a menyével együtt gallyat szedtek az erdőben s ott egy ismeretlen, éhes, elcsigázott férfival találkoztak. Hívták, hogy jöjjön hozzájuk, ők majd táplálják, elrejtik és meggyógyítják. És most itt volt az autó különös terhével.

Horváthné óvatosan kilépett a kiskapun, átvágott a gazzal benőtt üres telken és rosszat sejtve sietett a temető felé. Ezen a helyen állt a teherautó.

— Jaj!... — kiáltott fel ijedten az asszony és térdre hullva hajlott a halott fölé. — Ő az, ő az — suttogták kiszáradt ajkai. — Nem jött, most itt van. Rábukkantak a bitangok...!

Horváthné keserves jajveszékélés közepette rohant haza és hívta menyét, mert férfiember nem volt otthon.

— Eltemetjük — határozta el magát — Ez embertelenség, barbárság. Hisz az ilyen ember...

Ősz Szabó János volt a temető új eltemetetlen lakója.

Amikor a csoportot két részre osztották és felvették a harcot, Ősz Szabó János, Szőnyi Márton, Grigorij Novotnij és Vlagyimir Zsiljajev szerencsésen elrejtőztek üldözőik elől, de nem hosszú időre. Egymás után rendezték a csendőrök a hajtóvadászatonkat. Egy ilyen hajtóvadászat során tűnt el Vlagyimir Zsiljajev, mintha föld nyelte volna el. A következő napon Szőnyi Mártonról és Grigorij Novotnijról elszakadva Ősz Szabó János maradt magára. Mintegy négy napon át barangolt az erdőben; egyedüli tápláléka a földi

szeder volt. Egy alkalommal rőzszeszedő asszonyokkal találkozott. Megigérték nekik, hogy amikor besötétedik, bemegy hozzájuk a faluba.

— Közvetlen a temető mellett, az első ház jobbra — ismételtette neki Horváthné.

Alig mentek el az asszonyok, a falu irányából felbukkant egy katonai autó és arra felé tartott, ahol János szinte végsőkig legyengülve ült. Fel akart ugrani, de visszaesett. Ó, ha legalább lőszere lenne, még mindig felvinné a harcot! Lőszere régen elfogyott, s őt a sebei és az éhség teljesen levették a lábáról. Forgópisztolyában egyetlen töltény volt csak. Ezt magának szánta, hogy ne kínozhassák tovább. Az autózúgásba lövés hangja vegyült.

— Kezeket fel! Add meg magad! — kiáltott rá a csendőr a kocsiból kiugorva.

Géppisztolycsövek szegeződtek a fa mellett mozdulatlanságba merevedett férfi mellének. Már nem volt élet benne. Feldobták a kocsiba és elvitték a temetőbe.

*

Néhány óra múlva magas, sovány géppisztolyos férfi fáradtan haladt végig egy keskeny erdei ösvényen. Szőnyi Márton volt. Súlyos gondok gyötörték. Egy órával ezelőtt véres harc után a szomszédos falu parasztjai temették el harcostársát, Grigorij Novotnijt, aki halálos mellsebet kapott és Márton kezei között halt meg.

Mártonnak eddig kedvezett a szerencse. Olyan jó emberekre talált, akik biztos menedéket nyújtottak neki.

Három napot a csoport parancsnoka a Molnár-tanyán töltött.

Elek Elemér, egy ürge észjárású, eleven fiú megteremtette számára a szükséges kapcsolatokat; élelemmel és újsággal is ellátta Szőnyi Mártont.

Negyedik éjjel a tanyán megjelentek a csendőrök. Nem maradhatott ott tovább, hanem az erdőn át a Macskás-tanyára ment.

Itt Kisbenedek Bálint lóistállójában nagyszerű rejtékhelye volt, jó kilátással és vendégszerető gazdával. A gazda megitta, megettette, megmutatta neki szép tanyáját és gondoskodott pihenéséről, de hogy, hogy nem, vendégének híre a csendőrségre is eljutott.

Márton az illatos szénában elnyújtózva kezdte érezni, hogy milyen fáradt. Fájt a feje és valami a belsejét is szorongatta. Zavaros gondolatok kerítették hatalmukba. Az anyjára gondolt. Vajon hogy van? Nagyon kijutott szegénynek. A kis öttagú család. Az apja, a postatisztviselő szánalmasan kis nyugdíjat kapott. Később ettől is elestek. Elbocsátották az apját. Szegény anyja, hogy örült, amikor apját felvették portásnak a Nemzeti Bankhoz... Ekkor jutott lélegzethez ő is és tanulhatott a kereskedelmi akadémián.

A partizán egész éjjel nem hunyta le a szemét. Reggel szundikálva, hirtelen óvatos lépteket és hangos kiáltást hallott: „Add meg magad!” Szőnyi még lőni sem tudott, de meg nem adta magát. Csendörgolyók oltották ki életét. Ez 1944. szeptember 7-én történt. A parasztok Mártont a falusi temetőben temették el és ismeretlen kezek titokban mezei virágcsokrokat tettek sírjára.

Néhány nappal később a csoport többi magyar tagjai fölött hadbíróóság ítélkezett. Bali Ferencet és Molnár Istvánt életfogytiglani börtönre, Kiss Benjamint, Bráz Lajost, Szoták Mihályt és Csizmadia Gyulát golyó általi halálra ítélték. A halálos ítéletet 1944. november 4-én hajtották végre.

Így fejeződött be Szőnyi Márton csoportjának magyarországi tevékenysége. Akik életben maradtak, magukat nem kimélve álltak bosszút az ellenében Szőnyi Mártonért, Ősz Szabó Jánosért, Grigorij Novotnijért és a többiekért.

Epilógus

A magyarországi Bükk-hegységben a csendes kis hangonyi tó partján egyszerű emlékmű áll, melyet 1964 augusztusában emeltek a Szőnyi Márton vezette partizáncsoport emlékére.

Az emlékmű felavatása alkalmából Nógrádi Sándor, az egykori híres partizánparancsnok többek között ezeket mondotta:

„Szőnyi csoportja tragikus körülmények között elbukott, harcait mégis a magyar partizánmozgalom kiemelkedő láncszemeként kell számontartanunk. A csoport tagjai vérük hullásával erősítették meg a magyar—szovjet barátságot.”

Az emlékmű-avató ünnepségen megjelent Szőnyi Márton édesanyja és öccse, Ősz Szabó János szülei és a Szőnyi-csoport többi tagjának rokonai és barátai. Grigorij Novotnij apja, Alekszej Francevics Novotnij a Bjelorusz Szovjet Szocialista Köztársaság gomeli területéről személyesen nem tudott megjelenni az ünnepségen, hanem meleg hangú levelet küldött magyar elvtársainak. Ime a levél egy részlete:

„Én már 78 éves öregember vagyok. Egészségi állapotom rossz. Már a járás is nehezemre esik, hát még az oly messzi távolságra való utazás, de testben és lélekben örökké Önökkel vagyok, drága magyar elvtársak. Tudom, hogy fiam és népeink sok ezer lányának és fiának vére nem hullott hiába...”

Az emlékmű közelében a temetőben nyugszanak Grigorij Novotnij szovjet főhadnagy és Ősz Szabó János jugoszláv kommunista harcos földi maradványai. A két díszsírhelyet kőoszlop jelöli.

Szőnyi Márton holttestét 1956-ban a kissikátori temetőből a budapesti Kerepesi temetőben levő Munkásmozgalmi Panteonba vitték át. A Magyar Népköztársaság nemzeti hőséneke nevét egy őzdi kohászbrigád, a kissikátori termelőszövetkezet, egy miskolci iskola és egy budapesti úttörőcsapat viseli.

*

1945 márciusában a szovjet csapatok elfoglalták Sopront. Bali Ferencet és Molnár Istvánt ekkor szabadították ki a börtönből. Bali Ferenc jelenleg Miskolcon él, a Magyar Néphadsereg alezredese, a városi helyőrség komendánsa. Miskolctól nem messze Salgótarjánban lakik és dolgozik Molnár István, a Szőnyi-csoport második életben maradt magyar tagja.

*

A fasizmus felett aratott győzelem 20. évfordulójának előestéjén meghívtam Novoszibirszkbe, vendégségbe a Szőnyi-csoport életben maradt tagjait. A meghívásnak csak J. J. Jonov és V. F. Zsiljajev tett eleget. Bali Ferenc Molnár István nevében is meleg hangú levelet küldött, melyben üdvözölte orosz barátait abból az alkalomból, hogy „visszatértek az életbe”, s velük a Szőnyi-csoport életben maradt tagjainak száma „négyre emelkedett”.

*

Mindannyiunknak vannak rokonai és szerettei. Vannak azonban olyan emberek, akik minden szovjet és magyar polgárnak egyaránt kedvesek. Ezek azok a harcosok, akik az életért haltak hősi halált. De kedvesek az élő hősök is, köztük a két „újra született” szőnyista Jonov és Zsiljajev, annak az egyetlen szovjet—magyar partizáncsoportnak két tagja, amely a Magyar Népköztársaság mai területén harcolt a fasizmus ellen.

Nem engedhetjük meg, hogy az idő eltörölje a szőnyisták nyomát, hisz a második világháború idején ők vetették meg a magyar internacionalista partizánmozgalom alapjait. Harcaikkal és vérük hullatásával, mint a szovjet—magyar barátság élharcosai, ők állították a példát más partizáncsoportok elé.

(Fordította Kovács János)

Nyikolaj Jancsenkov
(Novoszibirszk)

Bráz Lajos

Szoták Mihály

Dédes a Bán-patak völgyével, ahol a partizáncsoport nagyobbik része földet ért.
(A partizánok által használt, 1902-ből való felvételi lap részlete.)

ПИОНЕРЫ ВЕНГЕРО-СОВЕТСКОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОГО ПАРТИЗАЙСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Отрывки из книги Николая Янченкова „Через три границы“

Николай Янченков доцент, кандидат военных наук, подполковник Советской Армии пишет книгу о деятельности венгеро-советского партизанского отряда Мартона Сёньи. Заглавие работы: Через три границы. Члены отряда Сёньи перешли три границы: советскую, чехословацкую и польскую.

В выше цитируемых отрывках показаны те самые важные события истории отряда, которые происходили с вечера 8 августа 1944 года до 7 сентября 1944 года с киевского военного аэродрома до дня смерти храброго командира отряда Мартона Сёньи. Эс Сабо Янош, комиссар отряда погиб тоже в начале сентября. В это время советские члены отряда, кроме Григория Новотного, который погиб в 2 сентября в деревне Хангонь, уже боролись на территории Словакии в отряде Егорова. Из венгерских членов отряда в 4 ноября 1944 года в Шопроне казнили Дьюлу Чизмадиа, Михая Сотака, Бенямина Киша и Лайоша Браза. Ференц Бали и Иштван Мольнар были приговорены к пожизненному заключению в тюрьме. Михаил Семенюк, Ларисса Польницкая, Владимир Жилиев и Евгений Ионов принимали участие в партизанских боях в Словакии. Михаил Семенюк погиб. Судьба Лариссы Польницкой пока не установлена.

До открытия автора, с которым начинается это интересное исследование по истории, советские и венгерские историки были уверены в том, что Ионов и Жилиев тоже погибли. Но после тяжёлых боев они живут и теперь можем их поздравлять „с возвращением к жизни“. И так из 13 членов отряда Мартона Сёньи живут четверо.

J E G Y Z E T E K

- [1] Nyikolaj Jancsenkov alezredes, szovjet hadtörténész „Három határon át” címmel könyvet ír Szőnyi Márton partizáncsoportjának tevékenységéről. A Szovjetunióból 1944. augusztus 8-án induló, hazánk területén a Bükk-hegységben földet érő, a csehszlovák és lengyel határon is átlépő partizáncsoport küzdelmeire és harcaira vet fényt a készülő munka, mely hiteles írott és szóbeli forrásokon alapul. A szerző színes, fordulatos irodalmi eszközökkel, de a történelmi eseményekhez hűen dolgozza fel témáját. Nyikolaj Jancsenkov könyvének azokat a részeit közöljük, amelyekben a Szőnyi-csoport történetének legfontosabb magyar, azon belül is Borsod megyei vonatkozásait tárgyalja. A válogatás, a fordítás és a jegyzetek összeállítása Kovács János munkája.
- [2] A Szlovák Nemzeti Felkelés egyik résztvevője, Jegorov szovjet alezredes partizáncsoportjának tagja. A Szőnyi-csoport Szlovákiába került szovjet tagjai is Jegorov csoportjában harcoltak. Velük együtt vett részt a csoport vállalkozásaiban Garami István is, aki jelenleg Nógrád megyében Kisterenye Rákóczi bányatelepen él.
- [3] Daraszun kis település az Oroszországi Szovjet Szövetséges Szocialista Köztársaság csitai területének karimszki körzetében.
- [4] A szerző Csorba Barna: A Szőnyi-csoport — egy partizáncsoport emlékére című munkájára utal, mely 1964-ben a Magyar Honvédelmi Sportszövetség megyei elnökségének kiadásában Miskolcon jelent meg. Csorba Barna könyvéhez Nógrádi Sándor írt előszót. Szőnyi Mártonra vonatkozólag lásd még: A szabadság vértanúi című könyv (Kossuth, Bp. 1960) 234—237. oldalait.
- [5] Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása című első kiadásban 1958., második kiadásban pedig 1960-ban Budapesten a Kossuth Kiadónál megjelent könyvről van szó.
- [6] A Szőnyi-csoport életben és szabadon maradt tagjai közül Mihail Szenenjuk volt a zergyetlen, aki 1944 őszén egy partizánegység parancsnokaként újból visszatért Magyarországra és ezideig ismeretlen körülmények között halt hősi halált.
- [7] Larissza Polnyickaja, miután negyedmagával 1944 szeptember elején átlépte a magyar—szlovák határt, először a Jegorov partizánegység parancsnokságán teljesített rádiós szolgálatot. Később a Besztercebányától délnyugatra fekvő „Tri dubi” elnevezésű partizán repülőter rádiója volt. További sorsa egyelőre ismeretlen.
- [8] Bráz Lajos 1920. február 16-án született Rudabányán, munkás családból. Az elemi iskola elvégzése után a Vasércbányánál kitanulta a lakatos szakmát. 1941-ben hívták be katonának és a keleti frontra irányították. 1942-ben hadifogságba esett. A Szovjetunióban partizán iskolát végzett. Innen került Szőnyi Márton ejtőernyős partizáncsoportjába. A csendőrök 1944. szeptemberében fogták el szülőfalujában. November 4-én Sopronban végezték ki (Székely Lászlónak, az MSZMP Rudabányai Bizottsága titkáranak 1965. november 1-én kelt levele alapján).
- [9] Kis Benjámin 1915. szeptember 12-én született Dédesen, földműves családból. Bányász lett. Az első világháború idején a keleti fronton szovjet hadifogságba került, ahol partizán iskolát végzett. A kijevei partizán parancsnokságra került, ahol a Szőnyi-csoportba osztották be. Csizmadia Gyulával és Bali Ferencsel együtt korán elfogták. Felette is hadbíróság ítélezett és 1944. november 4-én végezték ki Sopronban (A Miskolci Levéltár anyakönyvei — 52/2, Bali Ferenc szóbeli közlése.).
- [10] Szoatak Mihály 1920. január 1-én született Sárospatakon. Édesapja gazdasági cseléd volt a Windischgrätz uradalomban. 1933-ban kerültek Mezőcsátra. Az elemi iskola elvégzése után napszámos lett. Később tanulta ki a kőműves szakmát. Szabad idejében sokat olvasott, főként a kalandos könyvek érdekelték. Katonai szolgálatra Miskolcra vonult be a tüzérekhez. A keleti frontra került. Hadifogságba esett, ahol partizán iskolát végzett. Szülei csak a felszabadulás után egy szovjet tisztől értesültek arról, hogy fiuk partizán lett és

hogy a nyilasok Sopronkőhidán kivégezték. A szülők jelenleg a mezőcsáti „Munkásör” termelőszövetkezet kivételes ellátásban részesülő nyugdíjasai. (Mező Istvánnak, az MSZMP Mezőcsáti járási Bizottsága első titkárának 1965. november 1-én kelt levele alapján.)

- [11] Alekszej Szemjonovics Jegorov alezredes az 1944-ben Szlovákia területén működő legendás hírű nemzetközi partizáncsoport parancsnoka volt. A. Sz. Jegorov 1945. októberében vonult nyugalomba. Jegorov a Szovjetunió Hőse cím tulajdonosa. Polgári foglalkozása mérnök-közigazdász. Kirovobadban él és Ukrajna Kommunista Pártjának területi titkára.

MISKOLC VÁROS IPARÁNAK FEJLŐDÉSE A FELSZABADULÁS UTÁN

A felszabadulás előtti hét esztendő a rombolás, a pusztítás, a világtörténelem legszörnyűbb összezapásának: a második világháború időszaka volt. A háború szörnyű megrázkódtatása után az élet azonban nem állt meg, mert városunk dolgozói minden erőt latbavetve fogtak hozzá az újjáépítéshez, a gazdasági és társadalmi rend átalakításához. A munkásosztály hatalomra jutásával a rendkívüli sokoldalú fejlődésben városunkban első helyen az ipar fejlődése áll. Az elért fejlődés értékét csak növeli az a tény, hogy Miskolcnak a felszabadulás előtt is jelentős volt az ipari tevékenysége.

Röviden nézzük meg, hogy mi volt régen és mi van most. A múlt és a jelen szembeállításával kapjuk a leghűbb képet.

Városunk mai területén a gyáripár kialakulása a XVIII—XIX. századra esik. A mai Lenin Kohászati Művek elődje, a régi Vasgyár 1870-ben kezdte meg működését, de legrégebb őse, Lillafüred közelében már 1770. körül üzemelt. A szénbányászat városunk területén 1830. körül kezdődött. A XIX. század második felében létesült a papírgyár, a gőzmalom, ebben az időben alakult a Herz-féle Gépgyár, a Miskolci Gőztéglagyár, a Szilágyi és Diskant-féle Gépgyár, a MÁV Vasúti Javítóműhely stb. A mai Diósgyőri Egyesült Gépgyárak őse, a MÁVAG Diósgyőri Újgyár 1919-ben kezdte meg működését.

A második világháború kezdetén 1938-ban a régi Miskolcon 29 gyáripari telep működött, termelési értékük a maihoz viszonyítva igen elenyésző volt. 1938-ban Miskolc város gyáriparának évi termelési értéke alig haladta meg a 16 millió pengőt. Az ország összes termelési értékének 1,1 százaléka származott a régi Miskolc területén lévő ipari üzemekből. Az évi átlagos munkáslétszám akkor 1413 fő volt. Az ipari munkalehetőség korlátozott voltát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy az 1400 gyáripari dolgozó mellett közel 2300 fő volt a hatósági munkaközvetítőnél nyilvántartott állást keresők száma. Ezeknek évente legjobb esetben 50—60 százalékát helyezték el. Nagyrészüik hónapokon keresztül munka nélkül tengődött. Senki sem tudta még, akinek volt is munkája, hogy másnap nem fogadják-e azzal a munkahelyén, hogy menjen haza, majd üzenünk, ha újból dolgozhat. A munkanélküli tartaléksereg tartása hozzátartozott az akkori tőkés rendhez, hogy a dolgozó munkások esetleges jogos igényeinek minél szűkebb határt szabjon.

Bár Miskolc város kétségtelenül már a második világháború előtt is jelentős iparral rendelkezett, az ipari fejlődés igen lassú volt. Például 1935—1940-ig Miskolc város ipari üzemeinél a foglalkoztatottak száma 5 év alatt

763 fővel emelkedett, ezzel szemben az 1949. évet követő 5 év alatt több, mint 14 000 fővel növekedett az ipari munkáslétszám a városban. Az ipar fejlesztése nem volt tervszerű, csak a tőkések profitjának növelését szolgálta, a legtöbb vállalat célja, az időszakok konjunkturális adottságai alapján a jövedelemszerzés volt.

Móricz Zsigmond a „Nyugat” c. lapban 1930. december 1-én az akkori viszonyokkal kapcsolatban az alábbi megállapítást tette:

„Miskolc a legnagyobb jövőjű magyar város. E pillanatban el van hanyagolva. Az állam nem favorizálja. — Ami ipari lehetőségünk van, az mind itt van, adva vannak a természeti kellékek a nagyipar, a nehézipar számára. — Akkora vitalitás van ebben a városban, hogyha a legcsekélyebb lehetőség nyílik meg számára, óriási energiák fognak munkába lépni.”

A nagy író fenti megállapításával a jövőt álmodta meg. Nem egészen másfél évtized múlva, még a nap is csaknem egyezik a cikk megjelenési dátumával, megnyílt a lehetőség, hogy az óriási energiák munkába álljanak. Az 1944. december 4-i felszabadulás új korszakot nyitott Miskolc iparának történetében és Miskolc egész fejlődésében.

A második világháború óriási méretű pusztítása ellenére az ipari élet hamarosan megélénkült és soha nem látott fejlődésnek indult. Pedig a termelés beindulásának kezdetben alig volt más rendelkezésre álló tényezője, mint a szilárd akaraterő: rendbehozni a háború által okozott pusztítást, megindítani a termelést.

A hatalomra került munkásosztály hamarosan felismerte a társadalmi termelőerők államosításának szükségességét. Miskolcon az országoshoz hasonlóan a termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele már 1945. évben megkezdődött a szénbányák államosításával és 1949. év végén fejeződött be.

A felszabadulás siralmas állapotban találta a bányák nagyrészét, a háborús rablógazdálkodás és a háborús pusztítás igen nagy károkat okozott. Országos viszonylatban 65 millió pengőt tett ki a kár 1938-as értékben számolva.

Bár a borsodi, a miskolci bányákban a felszabadulás után hősies erőfeszítéssel hamar megindult a termelés, ezt több tényező nagymértékben akadályozta. Általános volt az üzemanyaghány, nem volt bányafa, robbanóanyag, karbid, kenőolaj, jelentős volt a munkaerőhiány, különösen vajúrokból volt kevés.

A bányatulajdonosoknak nem állt érdekükben a termelés emelése. Megszűntek az óriás nyereséget biztosító hadiszállítások, megszűnt a bányászok teljes kiszolgáltatottsága. A kormány által megállapított munkabérek és szénárak következtében a szénbányászat nem volt többé a korlátlan tőkés kizsákmányolás területe. Ezért a bányatulajdonosok mit sem törődtek a termeléssel, a bányászok ellátásával. Előfordult, hogy a bányászoknak kiutalt ruhaneműt nem adták ki. Például a Borsodi Szénbányák Rt-nél 200 munkás részére kiutalt ruhaneműt hetekig visszatartották. Ezen a helyzeten csak a bányák államosításával lehetett segíteni.

Az államosítás hatása hamar jelentkezett a termelésben. A miskolci bányüzemek termelése is az államosítást követő években ugrásszerűen növekedett. Például:

Év	Széntermelés (1000 tonna)	
	Márta	Anna
	bányák	
1946.	17	16
1949.	43	39

A diósgyőri szénmedencében már 1947. évben 5,5 százalékkal több szén termeltek, mint a háborút megelőző békeévben.

A szénbányászat után 1946. év végén állami kezelésbe vették a legfontosabb nehézipari üzemeket, melyet két lényeges szempont indokolt, az egyik: hogy az állam ezáltal olyan kulcspozíciók tulajdonosa legyen, melyeknek birtokában jelentős befolyást gyakorolhat az egész iparra, a másik: hogy az ipari tőkés tulajdonosok csak saját vagyonuk mentésével törődtek, nem törekedtek a termelés növelésére.

Legtöbb vállalat súlyos veszteséggel, deficittel dolgozott, amit az államnak kellett fizetnie.

Az állami kezelésbevétel után a Lenin Kohászati Művekben már 1947-ben elérték, sőt egyes helyeken túl is szárnyalták a háború előtti termelést:

Megnevezés	Lenin Kohászati Művek 1947. évi termelése az 1938. évi %-ában
Nagyolvasztó	115,0
Martinacélmű	100,0

1945. és 1949. évek között a nagyolvasztó termelése közel hatszorosára, a martinacélmű termelése pedig 621 százalékra emelkedett.

A gyáripár államosítása után megkezdődött a tőkés szektor visszaszorítása az ipar egyéb területein is. A magánkisipari iparengedélyek csökkentésével egyidejűleg megjelentek az első helyi ipari vállalatok és megkezdődött a kisipari szövetkezetek létrehozása is. 1950-ben már 22 helyi ipari vállalat működött.

Az államosítások után elsősorban a háború által okozott károkat kellett helyreállítani, ami nem volt csekély dolog. Bár a háborús károsodás értékére vonatkozó számszerű adataink nincsenek, de az anyagi veszteséget jól érzékelteti pl. az, hogy csak a mai Lenin Kohászati Művek üzemeire és lakótelepeire 720 db 200—250 kg-os bomba hullott.

A háborús károk helyreállítására már a hároméves terv idején jelentős beruházások történtek. Később a beruházási összegek nagy részét a meglévő gyárak fejlesztésére, korszerűsítésére használták fel. Városunkban az első ötéves tervidőszakban a legnagyobb ipari termelési kapacitást-növelő beruházást a Lenin Kohászati Műveknél végezték. Az első ötéves terv harmadik

esztendejében készült el az óriáskohó, melyet találóan „Béke” kohónak neveztek el; ezzel is aláhúzva a termelés békés jellegét. Üzembehelyezésével a vállalat acélnyersvastermelése már az első évben 75 százalékkal meghaladta az előző évit. Az acélműben új martinkemencék épültek az elavult régi kemencék helyébe. Ezek eredményeképpen az acéltermelés az ötéves tervidőszak alatt 70 százalékkal emelkedett. Az első ötéves tervidőszak végén helyezték üzembe a Lenin Kohászati Műveknél az új középhengersizort.

A borsodi szénmedence bányáira — ezek között a miskolci bányákra — az első ötéves tervidőszak alatt közel fél milliárd forintot fordított államunk.

Nemcsak a régi vállalatokat korszerűsítették, bővítették, számos új vállalat is létesült. Miskolc közelében, a Bükk fenyveseiben épült fel népgazdaságunk egyik speciális termékét előállító gyárüzeme: a Kryptongyár, mely országunkban egyetlen, de Európában is csak Nyugat-Németországban van hasonló. A gyár az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Gyárral áll kooperációban. Közös termékük a krypton-izzó, népgazdaságunk egyik jelentős exportcikke.

Az ipari építkezések és a dolgozók lakásépítkezéseinek építési anyagát hivatott biztosítani a Hejőcsabai Cement és Mészmu. Borsod megye területén a felszabadulás előtt cementgyár nem volt, éppen azért van különleges jelentősége annak, hogy jelenleg az ország cementtermelésének mintegy egyötödét Miskolc adja. Létesítésénél gazdaságossági szempontok is érvényesültek, mert termékének alapanyagát a kohászati üzemek által termelt, granulált kohósalak képezi.

Az új létesítmények között igen jelentős helyet foglal el a Miskolci Pamutfonoda, melyet a nők munkába állításának fokozása, könnyűipari munkában történő foglalkoztatásuk elősegítése érdekében létesítettek.

A társadalmi tulajdonviszonyok megváltoztatása az újjáépítés, a korszerűsítés gyors ütemű fejlődést eredményezett az egész iparban. Miskolc város ipari üzeleinek termelése — a felszabadulást követő néhány év alatt — nemcsak elérte a háború előtti szintet, de már 1950-ben Nagy-Miskolc megalkulásának évében, a város minisztériumi iparvállalatai több mint kétszeresét termelték az 1938. évi régi miskolci gyáripari termelésnek. A régi Miskolcon, amint említettünk 1938-ban 29 ipartelep működött, 1963. év végén Miskolcon 144 volt a minisztériumi ipartelepek száma, mintegy ötszöröse a háború előttinek.

Az ipari fejlesztés elsősorban nehézipari jellegű volt, ezt bizonyítja a termelési érték és a munkáslétszám megoszlása is. 1963. évben pl. a minisztériumi ipar termelési értékének közel 90 százalékát, a nehézipari vállalatok termelték, a munkásoknak ugyanakkor, mintegy 95 százaléka a nehéziparban dolgozott.

A felszabadulás előtt jobbára apró, kislétszámú ipari üzemek voltak Miskolcon, ma a minisztériumi iparvállalatok mintegy 20 százalékában legalább 2000 munkás dolgozik.

Az állami ipar fejlődésének bizonyítéka, hogy 1949—1963. között a város állami iparának termelése több mint háromszorosára növekedett. A termelés hatalmas fejlődését mutatja a cikkenkénti termelés mennyiségének

nagyarányú növekedése is. 1949. évhez képest egyes fontosabb cikkek termelése az alábbiak szerint alakult:

Barnaszénből közel két és félszeresére.
 Acélnyersvasból több mint háromszorosára.
 Összes hengerelt acélból közel négyszeresére

növekedett a termelés mennyisége.

A termelés növekedését nemcsak az ipar fejlesztése segítette elő, hanem az is, hogy olyan rendszerben történt a fejlesztés, amikor a munkás, a dolgozó magának és társainak dolgozik és termel. A szocialista erkölcs ilyen irányú fokozatos kialakulása, erősödése segítette elő azt, hogy a legfontosabb iparcsoportokban már 1955-ben az 1949. évihez képest a termelékenység másfél- kétszeresére, 1963. évre pedig általában többszörösére emelkedett:

Iparcsoport	Egy ipari munkásra jutó termelés 1949. év % -ában	
	1955.	1963.
Kohászat	156	296
Gépgyártás	159	293

Az 1956. évi ellenforradalmi események átmenetileg késleltették, de megállítani nem tudták a fejlődést. Miskolc város szocialista iparának termelése 1956. IV. negyedévében az előző év azonos időszakának 43,5 százalékára esett vissza, a termelés kiesés értéke meghaladta a 200 millió forintot az iparban. Az átmeneti, jelentős termelés kiesés ellenére 1961-ben a város iparvállalatai az 1955. évinél 72,3 százalékkal termeltek többet átlagosan.

A termelés növekedését az ellenforradalom utáni hároméves tervidőszak alatt is a termelékenység növekedése és az új kapacitások üzembehelyezése segítette elő. 1958. és 1960. évek között a beruházott összegeknek átlagosan 55 százalékát az ipar fejlesztésére fordították. Erre az időszakra esik többek között a Miskolci Hűtőház, a Diósgyőri Édesipari Gyár üzembehelyezése, a Lenin Kohászati Művekben a földgáz bevezetése. (Az LKM-nél a hőenergia-szükségletnek a legutóbbi időkben egyhatodát földgázból nyerik.) A legutóbbi év legjelentősebb nehézipari beruházása nemcsak miskolci, de országos vonatkozásban is a Lenin Kohászati Művek durvahengerművének rekonstrukciója volt, melynek megvalósítása közel 580 millió forintba került.

Az ipari termelés nagyarányú fejlődésével számos vonatkozásban rendkívül megnövelte Miskolcnak jelentőségét és szerepét országos viszonylatban. Több, népgazdasági szempontból is fontos cikk termelésének jelentős hányadát a miskolci üzemek termelik. Például 1963. évi adatok szerint az ország összes termelésének

acélnyersvasból	36 ⁰ / ₀ -át
hengerelt acélból	28 „
cementből	18 „

lombos fűrészáruból 15⁰/₀-át
égetett mészből 14 „

Miskolc város ipari üzei állítják elő. A szocialista ipar termelésének értéke 1963. évben meghaladta Miskolcon a 10 milliárd forintot, ebből több mint 9 milliárdot a nehézipar termelt.

Miskolc város ipari nagyvállalatai termelésének jelentősége túlnő az ország határain. A Lenin Kohászati Művek termékeit 32 szocialista és tőkés országba exportálják a földkerekség minden részébe. Az LKM gyártmányai eljutnak többek között Spanyolországba, Törökországba, Abessziniába, Indiába.

A Diósgyőri Gépgyárak termékeiből 16 különböző országba szállítanak külkereskedelmi szerveink Kubától—Kínáig, Egyiptomtól—Japánig, számos szocialista és tőkés országban keresettek a miskolci gépgyártás termékei.

Az exportcikkek gyártása a miskolci üzemekben az 1950-es évek elején kezdődött és igen gyors ütemben növekedett. 1953. évben 61 millió forint értékű terméket, az összes termelési értéknek 1,9 százalékát exportálták, 1963-ban a miskolci iparvállalatok export-szállításainak értéke meghaladta az 1500 millió forintot, az összes termelési értéknek közel 14 százalékát.

Néhány miskolci ipari nagyvállalatnál az exportkiszállítások értéke a termelési értéknek igen jelentős részét képezi. Pl.:

Vállalat	1963. évi kiszállítás	
	millió Ft	érték %-ában a termelési
Lenin Kohászati Művek	1156	23,8
Bm. Mezőgazdasági		
Gépjavitó Vállalat	30	20,7
Diósgyőri Gépgyár	368	21,8
December 4. Drótművek	35	9,7

Exporttermelésünk gyorsütemű növekedése mellett az exportigények kielégítésével kapcsolatban számos megoldatlan, vagy megoldás alatt álló probléma van iparvállalatainknál. Ezek között is a legsúlyosabbak közé tartozik, hogy gyártmányaink nagy része nem korszerű, különösen a gépipari gyártmányoknál. 1961. évben végzett felmérés szerint a Diósgyőri Gépgyárak gyártmányainak alig egyharmada volt korszerű. A legutóbbi években e tekintetben is van előrehaladás. A gépgyártási határozat szellemében már 1962. évben a Diósgyőri Gépgyárban számos új gyártmány termelését kezdték meg. Egyre fokozottabb mértékben térnek át a célgép és agregátsorozatok gyártására.

A rendkívül nagyarányú iparfejlesztés sok ezer új munkással gyarapította az iparban foglalkoztatottak számát. 1938-ban a régi Miskolc iparvállalatainál csak 1400 ipari munkás dolgozott, 1949-ben már több mint 23 000, a tárgyalt utolsó évben, 1963-ban pedig több mint 38 000:

Év	Az állami iparban foglalkoztatott munkások	
	száma	1949. év %-ában
1949.	23 298	100,0
1963.	38 512	165,3

Az iparfejlesztés arányait jól tükrözi az is, hogy az ipari munkások számának növekedése jóval nagyobb mértékű volt, mint a népességszám növekedése a legutóbbi két népszámlálás között. Pedig a népesség számának növekedése is jóval nagyobb volt Miskolcon az országos átlagnál, vagy a megyei átlagnál. Míg országosan 1949—1960. között a népesség mintegy 8 százalékkal gyarapodott, a megyében átlagosan 15 százalékkal, Miskolcon közel 32 százalékkal. 1949—1963. között, mint előbb ismertettük a szocialista iparban foglalkoztatott munkások száma közel kétharmadával növekedett.

Miskolc munkalehetőségének sokrétűségével és főképpen az anyagilag jól dotált ipari munkahelyeivel az ország minden részére erős vonzóhatást gyakorolt. Ennek következménye, hogy 1949—1960. között 20 500-an költöztek más vidékről Miskolcra. A bevándorlásoknak még a legutóbbi években is főképp munkavállalás, munkahelyhez közelebb költözés volt a célja. 1960. évben pl. a Miskolcra költözők 58 százaléka ilyen céllal jött a városba.

Az ország minden részéből ideköltöző munkavállalókkal nem oldódott meg teljesen Miskolc munkaerőszükséglete. Még jelenleg is sok a vidékről bejáró ipari dolgozó. 1960. évi felmérés szerint több mint 12 000 fő járt be az ipari dolgozók közül, ezek zöme, közel 10 000 fő naponta utazik be munkahelyére és onnan haza. Ezeknek a dolgozóknak nem csekély távolságot kell úton tölteniök, mert egy fő átlagos utazási távolsága meghaladja 26 km-t. (Miskolcon az összes férfi keresőknek 28,1 százaléka, az összes női keresőknek 8,5 százaléka vidékről bejáró dolgozó volt 1960-ban.)

A jelentős munkaerőszükséglet és a nők alkotmányban előírt munkavállalási jogának biztosítása érdekében egyre több az iparban foglalkoztatott nők száma is. 1949-ben a női munkások száma Miskolc iparvállalatainál 3164 fő volt, 1962-ben a szocialista iparban több mint 7000 munkásnő dolgozott. A munkásnőkön kívül a felszabadulás óta eltelt időszak alatt nemcsak a termelés és az iparban foglalkoztatottak száma növekedett, hanem a társadalmi termelésből egyre többet kap a munkás is, átlagos havi kereset formájában. 1949-ben a minisztériumi iparvállalatoknál Miskolcon az ipari munkások átlagos havi keresete 669 forint volt, 1963-ban pedig 1805 forint. Legmagasabb az átlagos havi kereset még jelenleg is a szénbányászatban. A szénbányászok átlagos havi keresete 47 százalékkal több a szocialista iparban dolgozó munkások átlagos havi kereseténél:

Megnevezés	Átlagos havi kereset 1963. évben	
	Ft	a szénbányá- szati munká- sok kereseté- nek %-ában
Szocialista iparban	1805	67,8
Szénbányászat	2661	100,0
Kohászat	1799	67,6
Gépgyártás	1771	66,6
Villamosenergia-ipar	1667	62,6

A fizetések reálértékének alakulására jellemző, hogy 1938-ban egy ipari munkás átlagos havi keresete 80 pengő körül volt, ugyanakkor hivatalos adatok szerint egy másodosztályú férfi ruha 75 pengőbe került. Jelenleg az 1805 forintos átlagkeresettel szemben a másodosztályú férfiruha ára 550—800 forint.

Szövetkezeti ipar — magánkisipar

A felszabadulás után a nagyvállalatok államosítását az állami ipar kialakulását követően megkezdődött a szövetkezeti ipar kialakítása. A volt magánkisiparosok egy része szívesebben tömörült szövetkezetekbe, minthogy állami iparvállalatoknál helyezkedjen el. Egyrészt, mert jobb kereseti lehetőségekre számított, másrészt, mert a szövetkezetek széles körű tevékenységében a volt magánkisiparosok könnyebben megtalálták megszokott foglalkozásukat.

Miskolcon 1963. év végén 11 kisipari termelőszövetkezet működött. Az első kisipari szövetkezetek már 1947—1948-ban megalakultak. A város kisipari termelőszövetkezeinek 1963. évi termelési értéke meghaladta a 101 millió forintot, ebből 36 millió forint értéket a textilruházati szövetkezetek termeltek. A kisipari termelőszövetkezetek termelése évről évre fejlődik.

Termelésük összetételét tekintve már sokszor megállapított, de ki nem javított hiba az, hogy eredeti feladatuktól eltérően — mely szerint a lakosság részére történő termelés és szolgáltatás ellátására hivatottak — elsősorban tömegcikk gyártására törekszenek és a közületek kiszolgálására. A szövetkezetek értékesített termékeiből a legutóbbi időben is — a javulás ellenére — csak az értékesítés egynegyede történt közvetlenül a lakosság részére:

Év	Lakosság részére történő értékesítés aránya az összes értékesítés %-ában.
1954	47,3
1957	22,7
1963	25,3

A szocialista ipar kialakítása, az államosítások és a szövetkezetek létrehozása a magánkisipari tevékenységet szűkebb keretek közé korlátozta, de nem szüntette meg, sőt 1953., de különösen 1956. után az önállósodási lehetőség megkönnyebbitésének és egyéb kedvezményeknek hatására, a magánkisiparosok száma átmenetileg növekedett 1953-ban 679, 1958-ban 1606 magánkisiparos volt Miskolcon. 1958—1963. között a magánkisiparosok száma több mint felére csökkent, 1963. év végén Miskolcon 786 magánkisiparos tevékenykedett. A legtöbb magánkisiparos jelenleg a szabók, cipészek, asztalosok között van.

Miskolcon az ipar fejlesztésével párhuzamosan gondoskodás történt a munkások egészségének védelme, a munkahelyek jobb ellátottságának fokozása érdekében is. Az emberről, a legfőbb értékről való gondoskodás bizonyítékai az üzemegészségügyi létesítmények, a szociális, kulturális létesítmények egész sora. Például: a Lenin Kohászati Művekben 14 mechanikai szelőlőzőberendezést szereltek fel. Balesetelhárítási és munkavédelmi beruházásokra már a felszabadulás utáni első évtized alatt a Diósgyőri Gépgyáraknál több, mint 2 millió forintot fordítottak.

Az iparvállalatoknál korszerű munkásszállások épültek, az étkeztetés olcsó üzemi konyhákon történik. A Borsodi Szénbányászati Tröszt például Perecesen 500 személyes üzemikonyhát, a Hejőcsabai Cement- és Mészmű 1000 személyes üzemikonyhát létesített.

A vidékről történő bejárás csökkentése érdekében már 1953—1955. között a Lenin Kohászati Művek 4000 férőhelyes munkásszállást építtetett. A múltban a vasgyárban alkalmazott vidéki dolgozók közül számosan 15—20 km-t is gyalogoltak, vagy jobbik esetben kerékpároztak munkahelyükre. Ma a vidékről bejárók jelentős része munkás-autóbuszokon közlekedik.

A munkások ügynevezett ingázása, illetőleg ennek megszüntetése, a munkahely közelébe való letelepítés egyik legfontosabb megoldásra váró probléma jelenleg. Ennek felszámolását ez idő szerint a közismert lakáshiány gátolja.

Ismeretes, hogy a múlt rendszer egyik legterhesebb és legnehezebben megoldható öröksége, a lakáshelyzet. Amellett, hogy az elmúlt rendszerben csak a kiváltságos osztályhoz tartozók részére épültek megfelelő lakások, a munkások nagyrésze a város peremén sokszor nyomortanyákon tengődött, a második világháború alatt Miskolcon a lakóépületek 46,2 százaléka megsérült, vagy elpusztult.

A háborús kárt szenvedett épületek mintegy 92 százalékánál 1945—1949. évek között a helyreállítás megtörtént, de ez alatt az idő alatt az új építkezések száma természetszerűleg igen kismértékű volt. Ezekben az években Miskolcon évente még 100 új lakás sem épült.

Az 1953. évtől kezdődően megindult nagyobbarányú lakásépítkezések sem tudták máról holnapra a lakásproblémákat megoldani. A lakáshiány miatt Miskolcon a lakásűrűség még mindig magas, mert száz lakásra 356 fő jutott az 1960. évi népszámlálás idején. A legutóbbi két népszámlálás között (1949—1960) több mint 9 000 új lakás épült Miskolcon, az utóbbi négy évben évente átlagosan mintegy 1600 lakást létesítettek.

Az új lakások felszereltség tekintetében össze sem hasonlíthatók a régi-

ekkel. 1949-hez viszonyítva 1960-ban a fürdőszobával ellátott lakások száma több mint kétszeresére növekedett. Az újonnan épülő lakások 97 százaléka rendelkezik fürdőszobával, vagy mosdófülkével, 98,8 százalékában bevezetik a villanyt és 87,5 százaléka be van kapcsolva a vízvezetéki hálózatba.

Az eddig elmondott iparfejlesztési és ellátási eredmények számbavétele után vessünk egy pillantást előre, mit terveznek a következő években megvalósításra.

A megye iparának további fejlesztését elsősorban a második ötéves tervtörvény alapján érvényes célkitűzések határozzák meg. Ennek megfelelően Miskolcon is a szénbányászatot, a kohászatot, a villamosenergiaipart kell elsősorban fejleszteni. Ezek mellett jelentős fejlesztési irányelveket dolgoztak ki a szerszámgépgyártásra, az építőanyagiparra és az élelmiszeriparra is.

A szénbányászat ötéves terve országosan 17 százalékos fejlesztést ír elő. A Borsodi Szénbányászati Tröszt jóváhagyott irányszámai 15,5 százalékos termelésnövekedést ütemeztek be az ötéves időszakra. A tröszt szénbányái közel 5 millió tonnára növelik évi termelésüket 1965. évre. A második ötéves tervidőszak alatt a Szénbányászati Tröszt 1,5 milliárd forintot költ beruházásokra. Beruházásaik nem új bányanyitások, hanem rekonstrukció jellegűek. Ezzel kívánják pótolni a kimerülő bányák termelését. A miskolci szénbányák egységei közül a tervidőszak végére előreláthatólag kimerül a Baross-aknai bánya, felfejlődik ellenben a többi aknaegység termelése. Az Anna-bánya és Erenyő üzemegység termelése a tervidőszak végére 181,8 százaléka, a Mátyás-aknáé 186,7 százaléka, Adriánv-aknáé 210,3 százaléka, Pálinkás II. aknáé 325,2 százaléka lesz az 1960. évinek.

Jelentős termelésnövekedést irányoznak elő a város vas- és acélgépgyártási iparágba tartozó üzemeinél. A Lenin Kohászati Művek termelési volumene 23,2 százalékkal fog növekedni.

A kohászati termékek termelésének növekedése — az előirányzatok szerint kisebb mértékű az országos irányszámoknál a második ötéves tervidőszak alatt:

Megnevezés	Termelés növekedése a második ötéves tervidőszak alatt %-ban	
	országosan	Lenin Kohászati Műveknél
Nyersvastermelés	32,1	30,9
Acéltermelés	37,9	27,5
Melegen hengerelt acél	46,0	22,7

A December 4. Drótműnél a jelenlegi termelési érték volumene több mint kétszeresére növekszik a tervidőszak végére. Acélhuzalból a tervek szerint 1965-ben az 1960. évinek 317,8 százalékát állítják elő.

A kohászati iparág fejlesztésére is a rekonstrukciós jellegű beruházások a jellemzők, nem az új üzemek létesítése. A Lenin Kohászati Művek legjelentősebb beruházásai között találjuk a durvahengerdei rekonstrukciót. További jelentős korszerűsítő beruházások a finomhengermű átépítése és az acélmű korszerűsítése.

Egyik legfontosabb termelésbővítő beruházás a húzó- hőkezelő üzemegység létesítése és a központi ércelőkészítő, előbbire mintegy 165 millió forintot, utóbbira 400 millió forintot irányoztak elő.

A December 4. Drótművek rekonstrukciójára az ötéves terv mintegy 270 millió forintot irányoz elő, mely beruházás jelentős valutamegtakarítást tesz lehetővé.

A gépipar termelésének emelkedését a tervtörvény (1961. évi II. törvény) országosan mintegy 63—65 százalékban határozta meg. A gépiparon belül a szerszámgépek gyártását mintegy kétszeresére kell növelni. Miskolc város gépiparában a II. ötéves tervidőszakra 43,6 százalékos termelésfejlődést irányoztak elő. Ezenbelül

- a Diósgyőri Gépgyáraknál 18,6 százalékkal,
- a Bm. Mezőgazdasági Gépjavítónál a jelenleginek négyszeresére,
- a XVI. sz. Autójavító Vállalatnál csaknem kétszeresére növekedik a termelés 1960. évhez képest.

A tervtörvény külön kihangsúlyozza a célgépek gyártásának fontosságát. Ezt figyelembe véve a Diósgyőri Gépgyárakban a célgéptermelés négyszeresére növekedik.

Nemcsak Miskolcnak, de a megyének is az egyik legnagyobb fejlődést tervező vállalata a Bm. Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat. A gyár termelése 1965. évre az 1960. évinek több, mint négyszerese lesz. Beruházási tervei között szerepel egy üzemkomplexum, mely forgácsoló, edző, lakatos, szerelő és kovácsüzemeket foglal magában.

A második ötéves tervidőszak végére egy korszerű tanműhely üzembehelyezését is tervezik, mely 826 fő iparitanuló képzését fogja ellátni, első sorban mezőgazdasági gépjavító szakmunkás utánpótlás lesz a feladata.

A város építőipari vállalatai közül a Hejőcsabai Cement- és Mészmű termelése a tervidőszak végére az 1960. évinek mintegy 170 százaléka lesz. Új terméke az 500-as szilárdságú portland-cement. Beruházásai közül a legjelentősebb az aknakemencés mészüzem létesítése és a nagykőmázsai kőbánya korszerűsítése.

Az élelmiszeripari vállalatok közül a Bm. Tejipari Vállalat termelése a tervidőszak alatt átlagosan 70,4 százalékkal növekszik.

A helyi ipar fejlesztésének legfontosabb ipari beruházásai a Borsod megyei Nyomda (20 millió forint) és a hűszipari kooperáció Miskolcon és Ózdon, mintegy 12 millió forintos előirányzattal.

A második ötéves tervidőszak alatt a lakásépítési program első részében Miskolcon 4800 új lakás építést irányozták elő. 1963. és 1980. között mintegy 47 000 új lakás építését tervezik.

A nagyarányú lakásépítkezések hatására jelentősen csökken a lakások zsúfoltsága. Míg 1960-ban 100 lakásra 356 fő jutott, 1980-ban a tervek szerint csak 255 fő fog jutni.

Egri Béláné

J E G Y Z E T E K

A város gyárparának kialakulására vonatkozó rész forrása az 1929-es kiadású „Magyar Városok Monográfiája” és az 1939-es kiadású „Vármegyei Szociográfiák” című sorozat Miskolcra vonatkozó része.

A felszabadulás előtti adatok a „Magyar Statisztikai Zsebkönyvek” megfelelő évfolyamaiból kerültek átvételre.

A háborús károkat tartalmazó adatok a K. S. H. Borsod megyei Igazgatóságának 1956-os évkönyvében találhatók.

A bányák és gyáregységek táblázatban és szövegben feltüntetett felszabadulás utáni beruházási, termelési, létszám és egyéb adatainak, valamint a lakáshelyzetre, az ingázásra, a népesség alakulására vonatkozó adatok forrásai a következők:

Borsod-A.-Z. megye fontosabb stat. adatai c. kiadvány 1952—1955-ös kötete,
 Borsod-A.-Z. megye fontosabb stat. adatai c. kiadvány 1956-os kötete,
 Borsod-A.-Z. megye fontosabb stat. adatai c. kiadvány 1957-es kötete,
 Borsod-A.-Z. megye fontosabb stat. adatai c. kiadvány 1960-as kötete,
 Borsod-A.-Z. megye fontosabb stat. adatai c. kiadvány 1961-es kötete,
 Borsod-A.-Z. megye fontosabb stat. adatai c. kiadvány 1962-es kötete,
 Borsod-A.-Z. megye fontosabb stat. adatai c. kiadvány 1963-as kötete,

1960-as népszámlálás Miskolc városra vonatkozó 3. g. jelzésű kötete,

1960-as népszámlálás Miskolc városra vonatkozó „Lakáshelyzet” c. kötete,

Az ipari foglalkozásúak ingázása c. 1960-as megfigyelés eredményei c. kiadvány és „A második 5 éves terv tervszámái” c. tájékoztató,

**MISKOLC KEZDETI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETÉNEK
NÉHÁNY VIZSGÁLATI KÉRDÉSE**

I.

Módszerek és normatívák

Hazai várostörténetünk kutatása — különösen a kezdeti időket illetően — több olyan kérdést vet fel, amelynek felderítése, tisztázása és nem utolsó sorban eredményeinek összegezése, mint alapvető feladat, a városok történetkutatóira és feldolgozásaira vár.

Ebben az egyedileg és általánosan is jellemző helyzetben Miskolc korszerű történeti irodalma méginkább kevés számú. A jellege pedig majdnem kizárólag eseménytörténeti feldolgozás, nagyrésztben politika- és kisebb részben gazdaságtörténeti szándékokkal. E sort itt-ott szakítja meg néhány régészeti, földrajzmorfológiai, közlekedéstörténeti, városépítészeti, ipartörténeti és műemléki, vagy topográfiai vonatkozású publikáció [1].

Bizonyos, hogy ennél többre lenne szükség.

Miskolc kialakulásának kérdésében — egy olyan városalakulás és városfejlődés indulásáról van szó, amelynek tényezői sok tekintetben eltérnek más magyar városok vonásaitól, bárha sok esetben éppen közös úton járnak más magyar középváros fejlődésével.

Az *eltérő* vonások különösen fontosak, de fontosak az *egyező* vonások megállapításai is, mert éppen ez a terület az a kutatások mai stádiumában, ami felderítetlen a legtöbb magyar városnál.

Miskolc kezdeti településtörténetének első fejezetei nem tárgyalhatók úgy és ahogyan az pl. Esztergom, Fehérvár, Pécs, Sopron és Buda esetében lehetséges, ahol legalább a régészeti adatok bősége és a fennmaradt archivális anyag lehetővé teszi a mélyebben és konkrétabban kikövetkeztethető településalakulás tényezői megállapítását és képeinek megrajzolását. Hozzátehetjük, hogy mindeme városoknál is csak látszat ez a könnyebben járható út. A megmaradt okmányok elemzése, a településfejlesztési tényezők analizálása, a régészeti anyag újabb és újabb felmerülése még éppen elég újabb feladatokat tűz a kutatói elé.

Hát még azoknál a városoknál, ahol kevés régészeti és csekély középkori okmányanyag áll rendelkezésre a kutatónak és ahol csak a visszakövetkeztetések helyes vagy helytelen alkalmazása a célravezető egyedüli út. A visszakövetkeztetésekhez pedig vitathatatlanul minden szóba jöhető tudományág eredményeire és különösen metodikai szemléletére van szükség.

Nehézzé teszi még a feladatokat az, hogy terminológiailag is gondot jelent a jelenségek megállapítása. Ahány szerző — annyi a középkori város

fogalmának meghatározása és annyi a város fejlődési jegyeinek megállapítása.

Ez az átfogó jellegű elméleti és összefoglaló munkákból is minduntalan felmerül.

Így K. Schünemann, Mályusz Elemér, Pleidell Ambrus, Fügedi Erik és mások megállapításaiból is kitűnik, hogy a középkori városról definíciót alkotni, olyat amely a középkori város ismérveit minden szempontból kimerítené, szinte lehetetlenség [2].

Az eddig túlnyomórészt gazdasági és jogi szempontból kialakított meghatározások már eleve leszűkítették a definíció és vele együtt a kutatási terület tartalmát és terjedelmét. Ebből sok más lényeges és komplexen ható vonást kizárnak, pedig ezeknek *együttes tényezői* összességükben hatnak mindig egy-egy település kialakulására [3].

A következő fontos kérdés az, hogy ne a XIV—XV. századi viszonyokból kialakult városképződési normákat vetítsük az előtte levő XII—XIII. századi viszonyokra, hanem próbáljuk meg a XII—XIII. század sajátos adottságaiból, ellentmondásaiból és viszonyaiból megállapítani azokat a jelenségeket, amelyek, ha bármily szűkösen is sokszor, de adva vannak.

Mindezek előrebocsátása után próbáljunk az egészen korai, kezdeti települési viszonyokban vizsgálatot végezni, kísérreljük meg a kialakuló emberi település, majd az Árpád-korban Miskolc nevet kapott közösség néhány kérdését a továbbiakban megközelíteni, részben sajátos adottságait szem előtt tartva, de arányosan figyelembe véve azokat a szempontokat is, amelyek eddig a szakirodalomban felmerültek.

Tegyük mindjárt hozzá: Miskolcra, mint általában a többi magyar városra, nem húzhatók azok a normák, amelyek a német, francia, olasz urbanisztikai irodalomban alakultak ki [4] — s különösen nem alkalmazhatók azok az eleve felállított spekulatív és normatív tételek, amelyek igazolást adnának egy-egy felállított hipotézis elképzeléseire.

Van azonban a német településtörténeti kutatásban egy olyan irányzat, amely *minden* történeti forráscsoportot (geológiai, vízrajzi, növénytan, mezőgazdasági, okirati, geográfiai, közlekedési, régészeti, néprajzi, numizmatikai, ipari és kereskedelmi, bányászati, jogi és társadalmi kutatási eredményeket) vesz igénybe. Ez az irányzat eddig azonban (talán a kérdések jobb megközelítése érdekében) inkább egy-egy zárt jellegű települési *táj* és *vidék* vizsgálatában adott nagy eredményeket, és módszere viszonylag ennél a szélesebb tájvizsgálatnál vezetett komoly eredményekre. Ez az irányzat különösen hangsúlyozza mindezen forráscsoportok között a geográfiai viszonyok alapvető feltárását, a közlekedési utak egyes történelmi korszakokban való vizsgálatát, különösen a régészeti korokból. Hangsúlyozza a talajtani viszonyok, a talajművelés mindenkori analizését, az emberi településfolyamat *kontinuitásának*, vagy éppen *megszakításának* felderítését, a vizsgált vidék vagy táj helyneveinek eredetét [4a].

A lengyel, csehszlovák és szovjet városkutatók módszereiben és megállapításaiban több olyan vonás található, amely a magyar vizsgálatok segítségével hozható. Ez onnan ered, hogy több rokonelem van a lengyel, szlovák, orosz és magyar városok kezdeti és kialakulási tényezői és normái között [5].

Részünkről azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Kárpát-medence települései, kifejezetten az Alföld peremterületein, még külön sajátos jegyeket is mutatnak, amelyek éppen az itteni geológiai, geográfiai és etnikai adottságokból jöttek létre.

Az egymásra ható, egymást keresztező természeti, társadalmi, politikai, gazdasági és jogi tényezők szövedékében így nekünk olyan vizsgálati rendszer mutatkozik célravezetőnek, amiben a régészeti megállapításoktól kezdve a történeti események folyamata, analízise, a városföldrajzi, embertani és néprajzi, településforma- és városalaprajzi, gazdasági és társadalmi történeti kutatások egyaránt vezérelnek. Ilyen szemléletben az említett szerzők is meg-egyeznek [6].

Ez a dolgozat (és további fejezetei) megkísérli összefonni azokat a következtetéseket és eredményeket, amelyek a fent elmondottakból megállapíthatók. Komplex módon szeretne olyan összevonással közelebb kerülni Miskolc kezdeti és középkori települési szakaszaihoz, amely ennek az emberi településnek első lépéseit éppen a maga sajátos vonásaiban jellemzi, megkísérli az egyező és eltérő szálakat felfejteni. Ez a kísérlet persze nem kívánja a teljesség lát-szatát kelteni. Nyilvánvaló, hogy bőven lesznek nyitva hagyott kérdések — a következtetések, a ténykérdések, a feltevések és eredmények mellett.

Ott kezdődik a dolog, hogy régészetileg megfogható módon, Miskolc leg-alább kétezer éves emberi település, kisebb-nagyobb kontinuitás- megszakítá-sokkal. Folytatódik ott, hogy történelme folyamán, a középkori szakaszban, nem beszélhetünk róla mint „alapított”, „telepített”, „egyházi vagy földesúri” „privilegiális” vagy „erődített” településről. (Bár mindezen vonásokból közép-kori fejlődési szakaszában néhányat többé-kevésbé felvehet magára.)

Ezt a vizsgálódást a következő fejezet későbbi közreadásával, a Széchy-család magánföldesúri korszakával fejezzük be.

Ezt az állapotot tartjuk ugyanis a XIV. század folyamán olyannak, amely-től a Nagy Lajos-i korszakot, a diósgyőri királyi váruradalmi központ szoms-zédságában jelentkező bizonyos „szuburbialis” hatást élesebben elválaszthatjuk — úgy a társadalom- és gazdaságtörténeti, és városépítési fejlődésének di-namikájában, mint okmányilag is konkrétabb dokumentumaiban. Ettől a kor-szaktól alkalmazhatók már inkább azok a normák is, amelyek a várostörténeti szakirodalomban megtalálhatók. A városalakító tényezők jellege is lényegesen más a Nagy Lajos-i korszaktól kezdve, mint a megelőző időkben.

A Széchy-család magánföldesúri korszakáig, általános vonatkozásban, az egyik megfelelő terminológiai jelzöt használva, az eddigi történelmi Miskolc — *szabadon nőtt településnek* mondható.

Miskolc területének korai topográfiai viszonyai

Miskolc földrajzi fekvése az a kapu, amely a Északi Középhegységet, még feljebb az északi Kárpátokat és még tovább a lengyel síkságon át a balti-ten-geri egyik átjárót nyitja meg a magyar alföldi medence, az erdélyi és a balkáni terület előtt. Itt nyílik szűkebb regionális vonatkozásban is az út a Cserehát, majd a Gömör-Szepesi Érchegység területére, keleti oldaláról pedig a Tokaj-

Eperjesi hegység tájegysége csatlakozik itt az Alföld északi szegélyterületéhez, keleti átjárót képezve a távolabbi kijevei terület felé.

Ennek a kapunak külön bástyája a Bükk hegység, amely a Mátrával és a nógrádi Cserháttal együtt szinte egybefüggő vonalat alkot a Felvidék magas hegyvonulatai előterében.

Ez a kedvező földrajzi fekvésű kapu — *kettős* jellegű.

Kapuja az előbb vázolt felvidéki—lengyel—balti területnek, de kapuja annak a kisebb tájnak is, amely a Bükk gazdag belsejéből vezet nyugatról kelet felé, a Szinva völgyében. Amilyen fontos volt a történelem folyamán az északra vezető messze-távlatú kapu, olyan kialakító energiát hozott magával a bükki rengetegből kivezető keleti kapu is...

A település életjelenségeinek történelmi vizsgálata során mindkét kapu sorsdöntő jelentőségűnek bizonyul.

Az *észak—déli irányú* kontinentális jellegű helyzeti energiák mindig egyforma erővel jelentkeztek és hatottak a *nyugat—keleti* irányú helyi, de településalakító tényezőivel. Ez a keresztezési metszőpont jellemzi Miskolcot a mai időkig is és a jövőben.

Ez a földrészilag erősen determinált jelleg, e földrajzi és forgalmi tényezőknek *észak—déli* irányú, plusz nyugat—keleti erővonalak metszési pontja a Miskolc kialakulásának csíráit megteremtő emberi település.

A metszőpont adott. Az *észak—dél* irányú vonalba nem metszhetett bele a nyugatról induló útvonal, csak a mai Miskolc történelmi központjában, a Tanácsház-tér és a Nemzeti Színház közötti vonalban. E ponttól jobbra vagy balra a metszőpontot eltolni nem lehet.

Ez a meghatározott földrajzi metszőpont teszi lehetővé azt, hogy az időszámításunk körüli időben, az Óhuta-Nagysáncon (Bükkszentlászló felett) élő, fém-feldolgozással, pénzveréssel foglalkozó kelta-oppidum népe, az oppidum természetes fejlődése és expanzitása folytán, rajokat bocsásson ki és ezek a mai városmag területén, az említett Tanácsház-tér és Nemzeti Színház közötti *ármentes* magaslaton megépítsék hajlékaikat.

Itt kezdődik Miskolc településének és e település életjelenségeinek történelmi vizsgálata során az első fejezet.

Nézzük meg most a Miskolc-diósgyőri medencének, ennek a Bükkben működött tektonikus erőknél hatása folytán kialakult kisebb tájelemnek a képét. A diósgyőri medence tengelye a keleti irányban innen kifutó Szinva, mindkét partján az alaphegység egyenes és lépcsős lejtőivel, ami különösen emberi település és közlekedési utak szempontjából jelentős.

Miskolc földrajzi helyzetét tárgyalva Peja Győző, a táj kutatója megállapítja, hogy a Miskolc földrajzi pontja körül található Bükk—Cserhát—Zempléni hegység ugyanannyi fajta kőzetanyagot is jelent.

A kemény, szilárd alaphegységű Bükk: mészkő, dolomit és agyagpala tömegekből, előhegysége: homokkő, agyag, homok, kavics vonulatokkal, szénrétegekből áll össze. Tegyük hozzá: nagy részét erdőrengeteg és nagy vadállomány jelenti a felszínén.

A Cserehát kőzettani felépítése változatosabb mint a Zempléni hegységé. Ez egységesebb kőzettani felépítésű, harmadkor végi vulkánikus működés során jött létre.

S mindez itt találkozik az Alföld változatos felépítésű kőzettömegének felszínén a lösz, agyag, tőzeg, futóhomok, öntés-homok és szikes anyag váltakozásával. Kifejezi Peja is, hogy „a miskolci tájrendszer” tektonikus eredetű választóvonalai Miskolc környékén futnak össze és hogy „a város kialakulását a történelem folyamán, a település természetes fejlődésével együtt, a felsorolt három tájegység kölcsönhatásaként — a gazdasági kiegyensúlyozásra való spontán, majd céltudatos törekvés kíséri” [7].

Nézzük most részletesebben a nyugatról keletre lejtő Miskolc-diósgyőri medence morfológiai viszonyait.

Az említett Óhuta-Nagysánc, az egykori földváryszerűen megerősített kelta oppidum magassági pontja 458 m.

Az oppidumból levezető Tatár-árok északkeleti irányban fordul a Tatárdomb délkeleti oldalán a diósgyőri medencébe és ezt a 190 m-es magassági ponton éri el.

A Tatár-árokából vezető, csapadékos eredetű vízfolyás időkénti víztömegével nyugati oldalon fut a Szinvába, de a Miskolc felé kivezető utat — a Nyírjes és a Pocogó északi lábánál — szabadon hagyta.

Ez az a lejtős oldal (beleértve a 288 m-es csúcsmagasságú Magashegy, tovább kelet felé, a 228 m-es csúcsmagasságú Dobogó és a 234 m-es magasságú Avas északi lejtőit), amely akadálytalanul visz a másik ősi emberi települési központhoz, az említett Tanácsház tér—Nemzeti Színház közötti törmelékcsúcshoz.

Ez a törmelékcsúcson azon a hordalék-háton emelkedik, amelyet a Szinva és az észak felől rá merőlegesen futó vizek hordtak fel az idők folyamán.

Ez a törmelék-csúcs a Miskolc—diósgyőri medence nyugat—keleti tengelyében a legkeletibb földrajzi ponton jött össze, ez az utolsó, s egyben legideálisabb része az árvízi víztömegektől mentes, biztonságos emberi településnek.

A Szinva völgye itt a déli partján emelkedő Avas, az északi oldalán magasodó Bábonyi bérc (155 m) és Akasztó bérc (166 m) között sík horizonttá tágul a Sajó és a Hernád völgye irányában.

A diósgyőri medence fokozatos lejtését a Sajó irányában jól jellemzik a következő magassági adatok: a diósgyőri vár É—Ny-i tornyának földszinti küszöbmagassága 194,51 m (VÁTERV-felmérés), tovább kelet felé a diósgyőri templom magassági pontja 184 m, a Marx Károly út és a percesi vasút keresztezésnél 167 m, a Győri út és Gyula utca keresztezésnél 141 m. A Mindszenti templom magassági adata 130 m, az Ady-hídé 125 m. A fokozatos lejtés számszerű adatai ezek. A Nemzeti Színháznál állva szabad szemmel is érzékelhetjük az innen induló lejtésvonalat. És ami a fontos: a Nemzeti Színház—Tanácsház tér közötti folyami törmelékhat csúcsvonala 8 méterrel magasabb az ősi Sajó-medreknél kezdődő 123 m-es — és 6 méterrel magasabb az Ady-hídi magassági pontnál.

Milyen volt ennek a Miskolc-diósgyőri medencének a növénytakarója?

Részben analógiák, részben Árokszállásy Zoltán vizsgálatai alapján tudjuk [8], hogy a medencét az összefüggő erdőségek, a lombos- és tűlevelű erdők csoportjai között természetes tisztások, széleiken bozótok, cserjések borították. Ez a jelleg különösen a Szinva felső folyásánál, leír a patak kavicsos széleihez. De ott, ahol a Szinva kiér a Bányabükk és a Köpüsvölgy szurdokából, már nádas-felületek kezdődnek a kanyargós patak-ágy és mellékágai mentén.

E nádasoknak a mai gyártelepek helyén kiterjedt nád-, káka- és sulyommal vegyes területe ezen a részen lehetetlenné tette a Szinva partja mentén a közlekedést. Ezen a szakaszon mocsaras ingoványok, veszélyes nádasok maradtak vissza az ismétlődő csapadék okozta áradásokból.

Az ősi útvonalak felhúzódtak a patak északi és déli partja fölött futó szelíd száraz lejtőkre.

Termőterület csupán a Diósgyőr—majláti lankákon, a diósgyőri vártól nyugatra eső enyhe lejtésű területen, és a Kis-Erenyő—Tatárdomb között mintegy 2 km-re kiszélesedő területen állott rendelkezésre. Talán hozzátehetjük, hogy ez a termőterület védetten és megbízhatóan ellátta eleinte a kelta oppidum legszükségesebb természükségletét.

Nézzük további területen az ősi növénytakaró jellegét.

A mai város Hunyadi utcai szakaszán, a Kőporos és a Bábonyi bérc déli lejtőjén bükkal, cserrel és tölgyvel, itt-ott tiszafa-csoporttal, laposabb lankákon ligeterdőkkel, kisebb természetes vagy irtott termőföldterülettel, vad gyümölcsös csoportokkal, a sok vízfolyás mentén égeres sávokkal, a som, a galagonya és a kecskerágó színes szőnyegével tarkított tájat kell elképzelnünk.

A medence itt 800—900 méterre szűkül össze. A felhasználható hasznos felületet az említett hordalékhát déli szegélyén szűkebbre szorítva, több kisebb ágával megszakítva folyt a Szinva keleti irányban tovább, a mainál nagyobb vízmennyiséggel és bőséges halállománnyal.

A mai napig ki nem kutatott vízrajzi kérdés, hogy a Szinva így érte-e el és itt torkollott-e a Sajóba? Vagy a mai helyzettől eltérően, ezt a betorkolást megelőzve, korábban a Jenke puszta irányába délnek fordult-e?

A II. József császári katonai felvételen ez a déli folyásirány, a Szirmától északkeletre feltüntetett *Sárika-Morast* és a Kis-Tokaj mellett keletre fekvő *Három Határ Morast* —, ez akkoriban rendkívül kiterjedt nagy mocsarak között megmutatkozik. De megállapíthatni a Szinvának egy rövid ágát is, amely — megtartva eredeti keleti irányát, Mindszent geográfiai magasságában beletorkollik a Sajó ugyancsak mocsaras, kiterjedt folyórendszerének legnyugatibb ágába.

A Sajó egyébként a 120 m-es rétegvonal mentén egészen betüremkedett ellustult ágaival, elhagyott, majd ismét elfoglalt medreivel a mai Béke tér környékéig, posványos zsombékokat, nádas területeket, tocsogókat hagyva vissza időnként. A Sajó vízfolyása Miskolc és Felsőszolca között egyébként teljes szélességében foglalta el nagy víz idején a Béke tér és a Felsőszolca közötti területet. Kitűnik ez a II. József korabeli és más térképekből [9].

Ez az ősi állapotú Sajó-meder szélesség, vízrendszerének áthatolhatatlan és átgázolhatatlan mocsaras jellegével rendellenesen beszűkítette az észak—

déli járható útvonalat és a közlekedést teljesen felszorította az Avas, az Akasztó bérc és a Tetenvár keleti oldalaihoz.

A gyalogos, lovas-, később a kocsiközlekedés számára csakis itt vezetett, ezen a szűk korridorszerű vonalon az út a korai időktől kezdve egészen a XVIII. századig.

A XVIII. századi térképek még mindig szemléletesen mutatják az előző évszázadok állapotát ebben az ősi vízrendszerben.

Ez a vízrendszer (a Sajó—Szinva—Hejő) Szirmabesenyőtől a Felső- és Alsó-Zsolca, Sajópetri, Ónod, Ládháza, Kistokaj, Szirma, Miskolc közötti területet borította hatalmas, ősi, zabolátlan rendszerével, nemcsak az időszámításunk körüli évszázadokban, hanem még a középkorban, hiszen ezen a területen északon legközelebb csak Sajóvámos, délen pedig Sajóhídvég, illetve Köröm voltak az átkelőhelyek.

E vízrajzi viszonyok birtokában újabb megvilágításban láthatjuk a „miskolci földrajzi kapu” szerepét.

Az ősi kereskedelmi útvonalak kérdése

Sajóvámos és Köröm középkori átkelőhelyei, hozzávéve a Sajónémeti melletti átkelőhelyre vonatkozó archivális adatainkat, arra mutatnak, hogy a középkort megelőző időkben is ezeken a pontokon kell keresnünk azokat a természetes átkelőhelyeket, ahol már a bronzkori, a koravaskori, a kelta, majd a germán és szláv csoportok részére is ősi átkelési lehetőség volt.

Az eddig elmondottak a Sajó jobb partján vezető útvonalakra vonatkoztak. De számolni lehet a Sajóécsegtől északra, a Bódva torkolata alatti Sajószakasz egy átkelőhelyével, tekintetbe véve a boldvai bencés-kolostor, Möller István szerint, 1175—1200 közötti erre a helyre való alapítását. Az itt keresztül vezető út már a Szepesi Érchegység felé vezető, Bódva-völgyi korai utat jelent.

A Bódva-völgyi ősi út figyelembevétele szükséges e fejezetünk tárgyalásánál. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül hagyni a következőket: ez a Miskolcra a Szepesség felé vezető közelkedési út (amely a XIV—XV. században már oly fontos szerepet kapott), a maga természetes adottságaival jóval korábban került használatba. A római birodalom idejéből kapunk hírt a Carnuntumon át a Keleti-tengerhez vezető „borostyán-út” forgalmáról. Nincs híradásunk azonban a germán és szláv törzsek észak felől a Kárpátokon át vezető útvonaláról. Erről csak a régészeti leletek előfordulása útján rajzolhatunk képet magunknak. Ezt az útvonalat pedig csakis a későbbi lengyel—magyar forgalomban kialakult utak vonalán lehet elképzelni. A későbbi Kassa—krakkói kereskedelem útvonala is a Kárpátoknak azt a kevés hágóját használta fel, amely előzőleg mint természetes útvonal kialakult és lehetővé tette a lengyel síkság felől a felvidéki középhegység, aztán a Hernád völgyének forgalmi felhasználását.

Ezek után kell a Miskolcra Kassa irányában haladó út kialakulásának első szakaszát a Boldva-környéki Sajó-átkelőn elképzelnünk. (Még nem vehetjük számításba a Miskolc—Zsolca—Szikszó útszakasz működését, nemcsak a

leírt vízrendszer akadályai miatt. Ezt tárgyalt időnkben nehéz elképzelnünk. A Sajó—Bódva—Hernád vízgyűjtő területe a mi korunkban kerek számban 12 700 km². Az időszámításunk körüli időkben ez a terület ennél nagyobbat jelentett, hozzátevé azt, hogy a lefolyó vízmennyiség és a mederágak sokasága, a Bükk és a Zempléni hegység közé ékelődő Cserehát legdélibb (Arnót—Onga—Zsolca) végénél és a már leírt, Miskolctól keletre uralkodó Sajó meder-viszonyok, egy lentebbi részen nem is tették lehetővé a miskolci területnek a Hernád-völgyi útba való bekapcsolódását. Ez egy későbbi fejlődés eredménye volt.)

A Miskolc—Boldva—Szepesség útvonal elsődleges kialakulását elárulja, s a kelta időszakban való fennállását igazolja a késmárki Jeruzsálem hegyen előkerült és az innen délebbre talált jelentős kotinus-éremlelet [10].

A most elsorolt természetes utak rendszere jelentette azokat a település-alakító földrajzi tényezőket, amelyek Miskolctól északra mutatkoztak. Figyelembe kell egyúttal vennünk azt, hogy más-más korszakban — más és más átkelőhely került előtérbe és fontossági sorrendbe. Az is valószínű, hogy éppen az időszámításunk körüli időkben lehet először *rendszeresebben használt természetes utakról* beszélni, abban az értelemben, ahogyan azokon a kelta civilizáció a maga kereskedelmi forgalmát megteremtette.

Az európai földrész általános gazdasági történetének e korszakában, a római császárság idejében a következő kereskedelmi csereárúk fordulnak elő: lovak, marhák, halak, állatbőrök, prémekek, méz, viasz, só, gyapjú, vászon, agyagáru, terra sigillata, fémesszközök, üveg, márvány, bíbor, olaj, gyümölcs, bor, vas, réz, ólom, cin, arany, ezüst. Gazdaságilag egy egészen rövid időre, a II. század végétől kezdődően, Európában csupán Gallia és Hispánia autark, Afrikában pedig Mauretania és Egyiptom. De már Itália, Raetia, Noricum, Pannonia, Illyricum és Moesia a fent felsorolt áruk tömegét mozgatja mint kivitelt vagy behozatalt. A császárság nagy kövezett útjain állandó mozgás, szállítás folyik.

Hogy ezt a körképet mozgásában és tartalmában milyen léptékben kell a birodalmon kívül a kereskedelmi utakon elképzelnünk és mennyire kell le-szűkítenünk a birodalmon kívüli gazdasági élet mozgását és forgalmát, arról ma még képet alkotni magunknak nem tudunk. De meglétét, bármilyen arányban is, el kell ismernünk.

Nézzük most tovább a miskolci földrajzi metszóponttól délre vezető természetes útviszonyokat.

A mai 3-as számú, délről Miskolc felé futó főútvonal, úgy tűnik, nagyjából az ősi nyomvonalon halad a Bükkábrány—Vatta—Emőd—Mezőnyék—Mályi—Görömböly—hejőcsabai szakaszon. Ez a vonal a Bükk lábánál vonul, a legalsó lejtőkön, majdnem párhuzamosan követve a fölötte húzódó koravaskori földvárak csoportját. Ennél alacsonyabb tengerszint magasságú rétegvonalakon már nem vezethetett, mert azt a Hejő—Szinva—Sajó már ismertett áradásviszonyai nem tették lehetővé.

Ez az út Hejőcsaba—Görömböly között még a 120 m-es szintvonalon halad. Mályinál már 109-es, Emődnél a 105 m-es szintvonalra süllyed, közeledve az alföldi szintmagasságokhoz. (A Görömböly—Harsány közötti utat helyi

jellegűnek kell vennünk ebben a korban is. Szerepét az itteni földvárakkal lehet kapcsolatba hoznunk.)

A Bükkábránytól tovább nyugatra haladó útvonal földrajzi iránya jelen vizsgálódásunk alkalmával mellőzhető. Ez az útvonal a Dunakönyök irányába vezetett, s a nyugati területekkel való összeköttetést biztosította. Györffy György [11] Szihalom felé tovább is vezeti ezt az utat, amely a középkorban hadi-út néven volt ismeretes.

A települő népesség etnikai kérdései

A Herman Ottó Múzeum régészeti ásatásai és leletei az Óhuta-Nagysánc kelta oppidumából kirajzolt és Miskolc városmagjához először letelepedett csoportokat mutatják első telepeseeknek. Az ő telep-maradványaik mutatkoznak azon az alluviális eredetű agyag-kavics réteg fölött, amely a legalsó, illetve időben a legelső kultúrréteg a város alatt.

Az időszámításunk körüli években történt első településnyomokat rögtön követi a puchovi kultúra illyr-kelta összetételű népessége, amelyben a kelta lakosság jelentősebb súlyban szerepel [12].

Fejtegetésünk során messzire vezetne az etnikai összetétel kérdése és ez most nem alkalom, hogy az e körül kialakult régészeti megállapításokat ismertessük. Tény az, hogy a II. század közepéig, a puchovi emlékanyagon kívül, megjelenik a régészeti hagyatékban a pannóniai eredetű kerámia-áru (és itt ennek *kereskedelmi* jellege az érdekes). Ez az áru déli irányból került Miskolcra erre a pontjára (mai Szabadság tér), valamivel később pedig, a II. század második felétől datálható telep (Sötétkapu mellett) a császárkori település *folytatását* jelenti terra sigillata anyagával. De ugyanakkor az anyagban szerepel az az áru is, ami észak felől jutott a Sajó völgyén lefelé, a Gömör megyei Ardó (Ardovo) felől a miskolci telep kerámia-anyaga közé.

Az itt élt kelta-illyr népesség életformáit tüzetesebben a Gellérthegy—tabáni késői La Tène-telep feltárásából ismerjük. Ez a kelták eraviszkusz nevű törzsének volt a központja. Ez a telep volt az első, amelynek feltárása lehetőséget adott a település életének megismerésére.

A gellérthegyi sziklaterasztkoba vájt telepen (a hajlékok alapja azonosságot mutat az Óhuta-nagysánci próbaásatás házalapjaival) gerendavázis, vesszővel font sártapasztásos házakban laktak, köztük edényégető kemencékkel. A leletekből meg lehet állapítani a földművelést, állattenyésztést és — más forrásokból is — az élénk kereskedelmi tevékenységet.

Ha ehhez a felsoroláshoz hozzávesszük az Óhuta-nagysánci próbaásatáskor nagy számban talált vasrögöket, képet alkothatunk az utóbbiak életéről is.

A Bükk—Sajó-környék e területét joggal nevezhetjük (az egyébként központi uralom nélkül élő) törzsek egyik jelentős és több századot megélt szállásterületének, a nagysánci oppidum jelentőségét pedig külön fokozza az ott kialakult vas-feldolgozás és pénzverés.

A vasércelőfordulások e kori lelőhelyéről eddig nincs tudomásunk. A Gömörből folyó Sajó és a már vázolt útrendszerek azonban a nyersvas vagy gyepvasérc ideszállítását lehetővé tették [13].

*

E néhány kérdés tárgyalása volt az, amivel megkíséreltük Miskolc kezdeti települési viszonyairól, helyzetéről és szükségszerű kialakulásáról képet adni. Az idő az íratlan emlékek korába nyúlik vissza, ahol — úgy tűnik — semmi támpontot nem tudunk találni egy várossá fejlődött emberi közösség települési körülményeire. A kétezer éve tartóan megült *szállás-* vagy *telepcsoportok* megszületéséről végeztünk vizsgáldást.

Következő fejtegetésünk célja lesz az i. u. V—XI. századi tényezőket vizsgálni, vagyis addig az időpontig, amikor az addig ismeretlen nevű települést őslakóival a honfoglaló réteg uralmi rendszerébe állítja, majd feudális rendjébe illeszti az államalapítás létrejöttével.

Komáromy József

J E G Y Z E T E K

- [1] *Leveles Erzsébet: Miskolc az Arpádok korában.* Miskolc, 1928.
Marjalaki Kiss Lajos: Miskóc földjétől Nagy-Miskolcig. (Vm. Szoc.: Borsod vármegye. Bp. 1939. III. rész, 4—8. pp.) E rövid történeti időrendi felsorolásban: „...e szállástelepek központja, tehát a legnagyobb település mindig Miskolc falu volt...” E szerzőnek korszerű topográfiai feldolgoása a HOMÉvk. I. k. 102—127 pp.: *A miskolci főutca topográfiája.* A HOMÉvk. II. k. 133—153 pp.: *Miskolc réai főutcai.* A HOMKÖZL. 1956. jún-i számában 39—48 pp.: *A miskolci Kötelkönyv 1702-ből. Miskolc ősi településű jobbágy- és zsellérháztelkei. Leveles Erzsébet: A 800 éves Miskolc.* A Halmay—Leszih: Miskolc, Bp., 1929. kötet 11—126 pp.: eseménytörténeti feldolgozás a korai topográfiai igény nélkül.
Zsadányi Guidó: Az utak szerepe a mai Miskolc kialakulásában. HOMKözl. 1955 szept-i számában 27—31 pp.
Komáromy József: A miskolci Sötétkapu melletti ásátások jobbágházai. HOMKözl. 1955 szept-i számában 18—21 pp. — *Beszámoló a miskolci Sötétkapu melletti ásátás eredményeiről.* HOMÉvk. I. k. 70—101 pp. Ez az ásátás eredményezett először Miskolcon olyan régészeti rétegek komplexumot, amely az i. sz. körüli időktől kezdődő települési adatot nyújtott a várostörténet számára. Így beszélhetünk keltakori településről Miskolc vonatkozásában legelőször. — Ugyancsak hasonló rétegsor mutakozott a miskolci Nemzeti Színházban végzett ásátásnál: HOMÉvk. II. k. 155—173 pp.: *Jelentés a miskolci Nemzeti Színháznál végzett leletmentésről.* És még:
K. Végh Katalin: Koracsászárkori település maradványa a miskolci Szabadság téren. HOMÉvk. IV. k. 45—53 pp. — Ezeknek az újabb régészeti beszámolóknak a súlya a korai településtörténetnél döntő módon jelentkezik, mert ezek az ásátások tulajdonképpen csak 1955-től nyújtanak régészeti bizonyítékot a város előtörténetéhez.
Ifj. Horváth Béla—Marjalaki Kiss Lajos—Valentin Károly: Miskolc. (Városképek—Műemlékek sorozatban.) 1962. Műsz. Könyvkiadó. 284. old.
A mű főleg városépítészeti és műemléki szempontból érdemel különös figyelmet. A város kialakulásával, városképi elemzésével eredeti munka. Nem érinti azonban a korai városképződés elemeit, kérdéseit, itt nagyobb korszakokat hidal át egy-egy megállapításával. A nagy felkészültségű szerzők erre a kérdésre úgy látszik nem voltak különös figyelemmel. De figyelemreméltó, hogy több, röviden okadatolt, de sommás és helyes megállapításai időtállóknak tűnnek. Így helyesen látja, hogy több kis lakótelep húzódott a „a Miskócok földjén... szántott vetett a miskolci határ víznemjárta sík, fekete földjén...” Történelmi eseményfelsorolásából, a városképződés elemeiből kihagyta a Sötétkapu melletti ásátás várostörténeti jelentőségű régészeti eredményeit (az ásátás 1955-ben, a mű megjelenése 1962-ben! A mű városfejlődési megállapításai, topográfiai vonatkozású fejtegetései korszerű feldolgozási módszereivel — az előbb felsorolt művek után várostörténeti irodalmunk gazdagodását jelenti.
- [2] *Schünemann, K.: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa.* Breslau und Oppeln. é. n. — *Mályusz Elemér: Geschichte des Buraertums in Ungarn.* V. j. schrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, XX. (1927—1928) 365. p. — *Pleidell Ambrús: A magyar várostörténet első fejezete.* Századok, 1934. 1., 158., 276. p. — *Fügedi Erik: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán.* Tan. Budapest múltjából. XIII. k. 7—50 pp.
- [3] Egy újabb tudományág: a városépítéstörténet metodikáját *Borbíró Virgil* állította össze. Ő írja: „Alapjában véve minden város sajátos, egyéni szervezet... életfolyamata a legszorosabb kapcsolatban áll az egész ország életével... ezenfelül közvetlenebbül részt vesz táji környezetének életében is, azt befolyásolja, annak hatásait élvezi vagy szenvedti.” Településtudományi Közlemények, Bp. 1953. ápr. szám. Építőipari Műszaki Egyetem Városépítési Tanszéke. 114. p.
- [4] *Strahm, H.: Zur Verfassungstopographie der mittelalterlichen Stadt mit besonderer Berücksichtigung des Gründungsplanes der Stadt Bern.* Zeitschr. f. Schwei-

- zerische Geschichte. 1950/XXX. k. — Planitz, H.: *Die deutsche Stadt im Mittelalter*. Graz—Köln, 1954. — Ludat, H.: *Vorstufen und Entstehung des Städtewesens in Osteuropa*. Beiträge aus Forschungsarbeiten... der Hochschulen des Landes Nordrhein—Westfalen, III. Köln-Braunsfeld, 1955. — Ennen, E.: *Frühgeschichte der europäischen Stadt*. Bonn, 1953. — Bernoulli, H.: *Die Stadt und ihr Boden*. Zürich, 1946. — Bardet, G.: *Problèmes d'Urbanisme*. Paris, 1957. — Smailes, A. E.: *The Geography of Towns*. London, 1953. —
- [4a] Legpregnásabbban jelentkeznek ezek a vizsgálati módszerek H. J. Kuhlmann: *Siedlungshistorische Untersuchungsmethoden. Die Landschaft Angeln, als Beispiel*. (Archaeologia Geographica, 1956. 5.), valamint W. Prange: *Vom Siedlungskundlichen Wert der Altlandschaftskarte im Lande Lauenburg*. (Arch. Geogr. 1958. 7.) című feldolgozásokban.
- [5] Bunyin, A. V.: *Isztorija Gradosztiteinovo iszkusstva*, Moszkva, 1953. — Sztramentov, A. E.: *Inszernüe voproszú planjirovki gorodov*. Moszkva, 1955. — Münch, M.: *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV wieku*. Kroków, 1946. — Byrska, E.: *Budownictwo w gdanskiej dzielnicy rybackiej w XII i XIII wieku*. Studia Wczesnosredniowieczne. III. évf. 217—232. — A Szovjetunió Tud. Akadémiája kiadásában megjelenő hatkötetes munka I. kötete (*Isztorija Moszkvi*. Tom. I. Period feodalizma XII—XVII vv Moszkva, 1952.) nagy tanulságokkal szolgál arra, hogy marxista történész milyen szempontokat alkalmaz a várostörténet megírásánál, milyen kérdéseket tesz fel és hogyan, milyen módszerrel ad rá feleletet. Vizsgálja a földrajzi körülményeket, mint lényeges tényezőjét a társadalomtörténet alakulásának, a kereskedelmi utak vonalát, az ember által még nem változtatott nyers-táj természetét, a város alapítására vonatkozó népi hagyományokat. A szerzők idézik Engels tanítását a középkori városok kialakulásának társadalmi szükségességéről. Tisztázzák azt a kérdést, hogy milyen mesterséget űző iparosok lakták Moszkvát, a víziutak akkori formáját, az idegen kereskedők megfordulását a korai városban, vizsgálják a családneveket, sőt a moszkvai kereskedőkkel kapcsolatban numizmatikai segítséget is igénybe vesznek.
- [6] Erich Keyser: *Städtegründungen und Städtebau in Nordwestdeutschland im Mittelalter*. Der Stadtgrundriss als Geschichtsquelle. (Forschungen zur deutschen Landeskunde.) Band III (Remagen Rhein 1958. Bundesanstalt für Landeskunde.) Érdekes és meggyőző példája a település- és városalaprajzi kutatás célravezető módszereinek. Eltekintve attól, hogy saját magunknak is éppen a miskolci belvárosi térkép sajátosság közepkori telkeinek vizsgálata közben jelentkezett az a gyanúnk, hogy a Sötétkapu közvetlen két oldalán ma meglevő telkek rajzának az ősi szalagtelkektől teljesen eltérő vonásai vannak. Ezek hívták fel a figyelmet e részlet alapos vizsgálatára, s erre következett a véletlen folytán a Sötétkapu melletti ásás. A Keyser-féle mű negyven városalaprajzzal bizonyítja ennek a tudományágnak létjogosultságát. — Tanulságos módszerekkel és következtetési metodikával szolgál a W. Unverzagt professzor 60. születésnapjára a berlini német tud. Akadémia által kiadott *Frühe Burgen und Städte*, az Akademie-Verlag Berlin, 1954-ben megjelent kötete, amelyben 23 tanulmány foglalja a vár- és városmagkutatás addig elért eredményeivel. Ezek közül — Miskolccal kapcsolatban — igen sok indítást adnak P. Grimm: *Frühe Burgen und Städte im Saale-Mulde-Gebiet*, valamint G. Mildenerger: *Die mittelalterlichen Bodenfunde im Bereich der Leipziger Altstadt c. tanulmányai*. Ez az Emlékkönyv különben is meggyőző példa arra, hogyan kell a régészet és több más tudományág kutatási eredményeit felhasználni és szintézisbe hozni.
- [7] Peja Győző: *A Miskolc-diósgyőri medence felszinformái* (Borsodi Földrajzi Évkönyv II. 1959. 5—22. pp.
- [8] Arokszállásy Zoltán: *A Bükk hegység növényvilága*. (Élővilág, 1960., V. évf. I. szám.
- [9] A II. József császári katonai felvétel, Coll. XXI., Sectio 12., valamint — többek között — Friedrich Beeli: *Plan der Umgebung von Miskolcz...*, 1854. Ugyan-

ebből az évből az Oswald Maerz és Wenzl Wlczsch felmérése hasonló viszonyokat ad erről a kiterjedt vízrendszerről. (Wien, National Bibliothek, Kartensammlung 699. p. KA. 97.262.)

- [10] *Johann Lipták: Die Germanenzeit in der Slowakei und in der Zips.* Kesmark, 1934. (Paul Sauter k.) 6. p.
- [11] *Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* Bp. 1966. Akadémiai K. 739. p.
- [12] *Párducz Mihály: Római császárkori telep Miskolcon.* (A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. I. k. 45—50. pp.) *K. Végh Katalin: Koracsászárkori település maradványai a miskolci Szabadság téren.* (H. O. M. Évkönyve. IV. k. 45—52. pp.)
- [13] A koravaskori és az ezt követő idők vaskohászatáról régészeti leletek, hiteles datálással, nem találhatók. Az előkerült vastárgyak mennyisége bizonyítja a vaskohászat és vaskohászat létezését. Tacitus írja hogy „(a kelta kotinusok) vasat is bányásznak”. (Germania. 43. f. 2.) *Bóna István: Beitrage zur Archeologie und Geschichte der Quaden* c. dolgozatában (Acta Archaeologica, 1963. évf.) a Szlovák Erchegység, a Garam és Vág felső folyására teszi e korai vaskohászat létezését. Feltételezésünk szerint azonban ezt a területet keletebbre, az észak-borsodi területekre lehet szétvágni, a gömöri és a tornai területekkel egyetemben. Számításba lehet venni Dédes környékét is. Azt is fel lehet tételeznünk, hogy ez a terület nemcsak a helyi lakosság vas-igényét elégítette ki. Elgondolkoztatók egyébként és logikai visszakövetkeztetést adnak *Nováki Gyula* és *Vastagh Gábor* ide vonatkozó újabb ásatásainak megállapításai.

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM LELETMENTÉSEI ÉS ÁSATÁSAI AZ 1965. ÉVBEN

Abaujszántó (abaujszántói j.).

Iskolai kollégium építéskor alapásás közben bronzkori, települést jelző cserepek kerültek a felszínre.

Aszaló (encsi j.).

H. Nagy Barna telkén házépítés közben középkori cserepeket és két agyagedényt találtak. Ez bizonyítja, hogy a XVI—XVII. században település volt ott. A leletekről Orosz László nyug. tanár segítségével szereztünk tudomást.

Bodroghalom (sátoraljaújhelyi j.).

A Medvetanyának nevezett homokdombon szőlőrigolirozáskor mélyszántással kelta urnasírokat forgattak ki. A mintegy nyolcvan centiméteres mélységből számos szép lelet került elő: két ép és több összetört agyagedény, két vaskard, vaslándzsák, vasfibula, vassarló, bronzkarperec. A lelőhelyet Egri József, a bodroghalmi ált. iskola igazgatója jelentette múzeumunknak.

Bükkaranyos (miskolci j.).

A bükkaranyosi és harsányi út kereszteződésénél, a bükkaranyosi volt csárda (ma erdészház) mögött emelkedő Földvár oldalát földmunkákkal megbolygatták. Ezen a helyen leletmentő ásatást végeztünk. Ennek eredményeképp megállapíthattuk, hogy a mintegy 125 méter hosszú és nyolcvan méter széles dombtetőt a korai vaskorban árokkal vették körül. Ennek nyoma ma is jól látható. Az ásatás során az árkot átvágtuk. Eredetileg két méter mély volt. Töltelékföldjéből koravaskori cserepek kerültek ki. Az árok, s a mögötte lévő meredek domboldal elegendő védelmet nyújthatott a dombtetőn élőknek.

A dombtetőn az ásatás csak a megbolygatott területre, a domb szélére korlátozódott. Itt a korai vaskorból nagy tömegű edénytöredéket tártunk fel. Az altalajba néhány gödör mélyedt bele, háznyomot azonban a korai vaskorból nem találtunk. Előkerült azonban egy 41 bronztárgyból álló (31 lándzsahegy, nyolc tokosbalta, két kis kétkarú csákány) kincslelet. Ez a település korát a Hallstatt A₂ időszakra (i. e. XII. évszázad) határozza meg.

A koravaskori emléken kívül az újkőkorból származó leleteket is feltártunk a dombtetőn. A két földbe mélyített házból nagyszámú edény-

töredék, s néhány csiszolt kőbalta került a napvilágra. A leletanyag a bükki kultúra körébe sorolható.

Hejőkeresztúr (mezőcsáti j.).

A község Hejőszalonta felé eső határában, a mezőcsáti műút bal oldalán nagy kiterjedésű homokbánya van. Itt, a homokbányának az úttól legtávolabb eső részén szórványosan szkita cserepek találhatók. Sajnos a szkita település nagyrészt a homokbánya már elpusztította. Kalicz Nándor 1958-ban itt egy szkítakori hulladékgödröt tárt fel.

Hernádpetri (encsi j.).

221, a XVII. század első feléből származó dénárokból álló lelet került be innen a Herman Ottó Múzeumba.

Méra (encsi j.).

Az állomással szemközti dombon szántás közben rézkori, a péceli kultúrára jellemző cserepek kerültek a felszínre.

Mezőcsát (mezőcsáti j.).

A község Igrici felé eső határában, a Márkus domb mellett emelkedő dombháton a péceli kultúrához tartozó cserepeket gyűjtöttünk össze.

Mezőkövesd (mezőkövesdi j.).

A vizesnyilas dűlőben levő dombon római kori települést jelző cserepek találhatók.

Miskolc — Sajópart.

A Hűtőháztól mintegy 200 méterre, a Sajó-parton levő homokbányából koravaskori településre utaló cserepek kerültek elő.

Miskolc — Repülőtér.

A Repülőtér melletti Sajó-parton a partszakadásból az újkori alföldi vonaldíszes kultúra edénytöredékei kerültek ki. A lelőhelyről Korona Róbert tudósította múzeumunkat.

Miskolc — Szirma.

A Sajó-parton 1964-ben elkezdett ásatást folytattuk tovább. A Sajó itt olyan mértékben mossa el a partot, hogy az 1964-ben feltárt terület nagyrészt már elvitte.

1965-ben, hasonlóan az előző évhez, a település alsó rétegében az i. u. I—IV. századból származó római kori emlékanyagot, településobjektumokat, míg a felső rétegben szláv jellegű hullámvonalas díszítésű kerámiát tártunk fel.

Nyékládháza (miskolci j.).

A kavicsbányából középkori grafitos edény került a napvilágra.

Ónod (miskolci j.).

A Muhi felé vezető út jobb oldalán levő homokbányából már évek óta kerültek elő őskori edénytöredékek. A helyszíni szemlekor megállapíthattuk, hogy ezek koravaskori településből származtak. A homokbánya partfalában mutatkozó két hulladékgödört kibontottuk. Sajnos a település nagyrésze elpusztultnak tekinthető.

Sály (mezőkövesdi j.).

Gyurkó Gyula értesítette múzeumunkat, hogy a Vizoldalnál lévő homokbányából csontvázak kerültek elő. Itt a miskolci múzeum 1938-ban tárt fel hat avarkori sírt. A helyszíni szemlekor szétszórt csontvágrészeket figyelgettünk meg a homokbánya területén. A partoldalban is látszott egy sirmaradvány. Ebben egy avar orsógombot találtunk. A homokbánya feletti domboldalon a szántásban nagy mennyiségű koravaskori cserép hevert. Mivel a lelőhelyről a késő ősszel szereztünk tudomást, s a homokbánya jelenleg nem áll művelés alatt, a következő évben végzünk leletmentő ásatást itt.

Szikszó (encsi j.).

A temető melletti homokbányában egy méter mélyről koravaskori kincslelet került ki. Mellette más lelet nem volt. A következő tárgyakból áll: egy bronzsisak, három markolatnyújtványos és három gombos végű bronzsarló, egy szárnyasbalta.

Szikszó — Hernádpárt.

A Hernád partszakadásából rézkori edény került elő.

Taktaszada (szerencsi j.).

A község belterületén a tsz istállója mellett, mint ezt dr. Szabó Lajos jelentette múzeumunknak, silógödör ásásakor koravaskori urnát találtak. A kidobott földből még gyűjthettünk koravaskori edénytöredékeket össze.

Taktaszada — Földvár.

Dr. Saad Andor hívta fel figyelmünket a taktaszadai földvára. Ez, mint a helyszíni szemle során megállapíthattuk, valójában a környezetéből kiemelkedő domb. Régebben mocsár vehette körül. A felszínén római kori cserepe-

ket gyűjtöttünk össze. A domb Taktaszada felé eső végénél homokbánya van. Ennek falában újkőkori gödörnyomok látszanak.

Tard (mezőkövesdi j.).

A Tatárdombon a szántásban szép számmal találhatók kora bronzkori cserepek. A hatvani kultúrának volt települése ott.

Tiszakeszi — Tiszapart (mezőcsáti j.).

A Tisza II. Vízlépcső építésével kapcsolatos régészeti leletmentő munkák keretében végeztünk Tiszakeszin ásatást.

A feltárást a Tiszakeszitől mintegy két kilométerre délre, a gát és a Tisza közt lévő emelkedésen, az u. n. százi szigeten kezdtük meg. Itt a felszínen nagy mennyiségű téglatöredék, kötörmelék látszott. A múzeumi adatok szerint itt a miskolci múzeum megbízásából a harmincas években végeztek ásatást, s a tatárjárásakor elpusztult százi apátság maradványait találták meg. A mostani feltárás során azt állapíthattuk meg, hogy valóban állt a kutatott helyen középkori épület, azonban összefüggő alaprajz már nem bonthatott ki. A domb tetején vastag törmelék réteg volt, a falakat azonban a falu lakói évszázadok folyamán már kitermelték. Mindössze néhány kis darabon sikerült megtalálni az alapfalakat. Az épület mellett nagy kiterjedésű bolygatott középkori temető volt.

Ezzel az ásatással sikerült végleg tisztázni a százi apátság helyének kérdését. Az 1067.-i alapító oklevél ugyanis csak 1267.-ből származó másolatban maradt fenn, s ezt többféleképpen értelmezve eltérő helyeken állapították meg a százi apátság helyét. A mostani ásatás azt kétségtelenül bebizonyította, hogy középkori templom maradványai voltak a föld alatt, s ez Tiszakeszi határában rögzíti az elpusztult százi apátság helyét.

A százi szigeten végzett kutatás után az ásatást mintegy két kilométerre dél felé, közvetlenül a Tisza partján folytattuk. Itt három korszakból találtunk települési emlékeket. A település legjelentősebb része a rézkorból származott. Földbemélyített gödörházak, gazdag kerámiaanyag került napvilágra ebből az időszakból. A kerámiaanyag nagy része bútýkökkel volt díszítve, de találtunk a péceli kultúrára jellemző díszű darabokat is. A település zöme valószínűleg a péceli kultúrát közvetlenül megelőző korszakból származhat. A péceli kultúra megtelepülése csak futólagos lehetett. Ugyancsak rövid időre valló településnyomokat tártunk fel az őskori telep felső rétegének egyrészében a korai vaskorból, a Gáva kultúra idejéből.

A lelőhelyen előkerült egy csontváz is a hunkorból, fibula, vascsat, vas-kés melléklettel.

A Tisza partszakadásából egy újkőkori gödör egyrészét bontottuk ki. Gazdag, az alföldi vonaldíszes kultúrára jellemző leletanyagot tartalmazott.

Tiszakeszi — Gátórház.

A község Ároktő felé eső részén, a gátórháztól mintegy ötven méterre, közvetlenül a gát mellett, a gáton belül kis emelkedés van. Ezt néhány éve fákkal ültették tele. Terepbejárás során avar szíjvéget, avar edénytöredékeket találtunk ott. A helyiek elbeszélése szerint a harmincas években a gát építésekor sok csontvázat találtak itt. Nyilván egy avar temető pusztult akkor részben el.

Tiszakeszi — Derzstanya.

A tsz-tanyán mezőgazdasági épületek építésekor római kori és péceli kultúrába tartozó cserepeket találtak.

Tiszalúc (szerencsi j.).

Tőkés László korabronzkori kis edényt, késővaskori csuprot és egy későbronzkori bronz kardot ajándékozott a miskolci múzeumnak. Az edényeket Tiszalúcon a Táncsics u. 27. sz. alatt találták gödörásás közben, míg a bronzkard a Tisza partszakadásából került a napvilágra.

Kemenczei Tibor—K. Végh Katalin

unióbeli munkatársa a Szőny-partizáncsoporttal kapcsolatos kutatásainak eredményét írta meg. Egri Béláné Miskolc város iparának fejlődését, a felszabadulás utáni évektől 1963-ig bezárolag vizsgálja a statisztikai számok világánál.

Komáromy József, az Évkönyv várostörténeti függelékében Miskolc kezdeti településtörténetének néhány vizsgálati kérdéséről értekezik.

A kötet végén a Herman Ottó Múzeum 1965-ben végzett ásatásairól kapnak áttekintést.

**KIADVÁNYOK
PUBLICATIONS**

**A HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
YEARBOOKS OF THE
HERMAN OTTO
MUSEUM**

**A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
KÖZLEMÉNYEI
COMMUNICATIONS
OF THE HERMAN
OTTO MUSEUM**

**MÚZEUMI FÜZETEK
BOOKLETS
OF THE MUSEUM
(ARCHEOLOGY —
ETHNOGRAPHY
ANCIENT AND MODERN
HISTORY
HISTORY OF ART)**

**NÉPRAJZI
KIADVÁNYOK
ETHNOGRAPHICAL
STUDIES**

